

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ

ALİMCAN İBRAHİM'İN “TATAR HATINI NİLER KÜRMIY”
ROMANI ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ

(Giriş-Metin-Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek UZUNKAYA

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÖNER

İZMİR 2014

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum Alimcan İbrahim'in "Tatar Hatını Niler Kürmiy" Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizin) adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları, bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Dilek Uzunkaya

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : *Dilek Urunkaya*
Numarası : *92115631*
Anabilim Dalı : *Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili)*
Tez Başlığı (Türkçe) : *Tatar Hattını Niteleyen Kürmüç Romanı*
Tez Başlığı (İngilizce) : *Üzerine Bir İncelemesi (Geniş-Metin-Dizim)*
Tez Savunma Tarihi : *30.06.2014*
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : *Prof. Dr. Güner Gülserin*
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : *[Signature]*

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : *Prof. Dr. Mustafa Öner*
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : *[Signature]*

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : *Doç. Dr. Özgür Öztekin*
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza : *[Signature]*

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

I. GİRİŞ	1
1. XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Tatar Edebiyatı	2
2. Yazar Hakkında.....	4
2.1. Alimcan İbrahim'in Hayatı ve Edebî Kişiliği	4
2.2. Alimcan İbrahim'in Eserleri.....	11
3. Eser Hakkında	13
3.1. Yazar ve “Tatar Hatını Niler Kürmiy”	13
4. Metin Hakkında.....	16
4.1. Metnin Transkripsiyon Esasları.....	16
4.2. Metnin Dili Hakkında Genel Özellikler	16
4.3. Metinde Tespit Edilen Diyalektolojik Özellikler.....	36
4.4. Metnin Dizini Hakkında Genel Prensipler	37
5. KISALTMALAR.....	38
II. METİN	39
1. Transkripsiyon	40
2. Türkiye Türkçesi	192
III. DİZİN	350
IV. SONUÇ	476
KAYNAKLAR.....	479
ÖZGEÇMİŞ.....	483
ÖZET.....	484
ABSTRACT.....	485

ÖNSÖZ

Türk lehçeleri içinde tarihî Kıpçak grubuna giren ve bugünkü Kıpçak lehçeleri içinde yazı dili geleneği bakımından en eskisi olan Tatar lehçesi 1552 yılında Kazan'ın işgal edilmesiyle çeşitli baskılara maruz kalan ve göçlere zorlanan Tatar Türkleri tarafından geniş bir alana yayılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Çarlık Rusya'sının baskılarının hedefi olan Tatar Türkleri arasındaki aydınlar, Ceditçilik akımının öncülerinden olmakla beraber modern edebiyatın temellerini de atmışlardır. 1905 Rus ihtilalini ve Sovyet ihtilalini yaşayan aydınlar dillerini ve kültürlerini koruyup geliştirebileceklerine inandırılmışlar; fakat çok geçmeden millî konularda rejimin sert müdahalelerine maruz kalmışlardır.

Çok yönlü kişiliğiyle döneminin en aktif yazarlarından biri olan ve geniş bir edebî ve ilmî miras bırakan Alimcan İbrahim, Türk dünyasında köklü değişikliklerin yaşandığı XX. yüzyıl başlarında ana dili mücadelesi vermiş bir aydın olarak Türk dünyasının aydınlanma tarihinin ön sıralarında yer almıştır. Ceditçilik akımının önemli temsilcilerinden biri olan Alimcan İbrahim kendi halkının gelişmesini, kadınların özgürleşmesini kendisine dert edinmiş bir yazardır. Alimcan İbrahim, *Tatar Hatını Niler Kürmiy* romanıyla kadının toplumdaki yerini sorgulamış, kızların okula gitmesi ve eğitim alması sorununu cesurca gündeme getirmiş, toplumun aksak yönlerine dikkat çekmiştir.

Alimcan İbrahim'in *Tatar Hatını Niler Kürmiy* adlı romanını temel alan bu çalışma Giriş, Metin, Dizin ve Sonuç olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında Tatar edebiyatının genel bir değerlendirmesi yapılmış, yazarın biyografisi, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yazar ve çalışmamıza kaynak olan romanı ayrıca değerlendirilmiştir. Metnin transkripsiyon esasları, incelememizde temel dil malzemesi olarak kullanılan metnin dil özellikleri, metinde tespit edilen diyalektolojik özellikler ve metnin dizini ile ilgili bilgiler de birinci bölümde yer almaktadır. Çalışmada yapılan kısaltmalara da birinci bölümün sonunda ayrıca yer verilmiştir. Çalışmamızın metin kısmı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde metnin transkripsiyonu, ikinci bölümde

metnin Türkiye Türkçesi karşılığı yer almıştır. Dizin bölümünde çalışmamıza kaynak oluşturan metnin söz varlığı tespit edilmiş, metin sözlüğü hazırlanmıştır. Metinde geçen özel adlar için ayrıca bir sözlük oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezimin konusunu belirleyerek böyle bir çalışma yapmama vesile olan, bilgilerini ve vaktini benden esirgemeyen hocam, danışmanım Prof. Dr. Mustafa Öner'e olan minnettarlığımı saygıyla ifade etmek isterim. Lisans öğrenimimden bu yana desteklerini gördüğüm, fikirlerinden bolca istifade ettiğim hocalarım Doç. Dr. Hatice Şirin User'e ve Doç. Dr. Özkan Öztekten'e teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmamı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yasin Kaya'ya ve Dr. Sinan Güzel'e teşekkür ederim.

Son olarak tezimin hazırlanma sürecinde beni cesaretlendiren ve manevî desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

10.06.2014

Dilek Uzunkaya

Denizli

I. GİRİŞ

1. XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Tatar Edebiyatı

XIX. yüzyılda bütün Türk dünyasında başlayan batılılaşma ve yenileşme hareketleri bir taraftan Osmanlı-Türk diğer taraftan Avrupa-Rus yolu ile İdil-Ural bölgesinde büyük bir kültür kalkınması şeklinde tesirini göstermiştir (TEMİR, 1988: 514). XIX. yüzyılın başlarında Abdünnasır Kursavî ile başlayan yenileşme faaliyetleri Şihabettin Mercanî, İbrahim Halfin, Hüseyin Feyizhanî, Kayyum Nasırî, İbrahim Halfin, Rızaeddin Fahreddin, Zahir Bigi, Musa Carullah Bigi, Abdürreşid İbrahim ile devam etmiştir (DEVLET, 1985: 10-13).

İdil-Ural Türklerinin yenileşme hareketlerinde matbaanın yaygınlaşmasının önemli bir etkisi olmuştur. Tatarlarda daha XVIII. yüzyılın sonunda yayın işlerinin teşkilatlandırılması düşüncesinin olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Asya matbaası 1800 yılında Kazan'a nakledilmiş, 1841 yılında ise Kazan'da ilk özel matbaa kurulmuştur (DEVLET: 1985:14). Bu sayede XIX. asrın ortasında Kazan'da basılan Tatar eserlerinin tirajı yılda iki milyon nüshaya ulaşmıştır (DEVLETŞİN, 37).

1883 yılında Tercüman gazetesini çıkarmaya başlayan İsmail Gaspıralı Ceditçilik terimi ile ifade edilen Usûl-i Cedid yani Avrupaî öğrenim metotlarını Avrupa'nın Türk halkları arasında yaymaya çalışmıştır. Bu yenileşme hareketi dilde, tarihte, edebiyatta da etkili olmuştur. Millî uyanışın ilk müjdecileri olan Ş. Mercanî, K. Nasırî, Hüseyin Feyizhan, İbrahim Halfin gibi fikir adamlarının sesleri Kazan'ın yanı sıra uzak muhitlerde de yankılanmıştır. A. Hadi Maksudi, Şekircan Tahiri, A. Barudi yeni mektepler için ders kitapları hazırlamaya başlamışlardır (TAYMAS, 160-161). Batı dillerinden ve Rusça'dan edebi eserler tercüme edilmeye başlanmıştır. Büyük Rus şairleri ve yazarları Puşkin, Lermontov, Gogol, Krılov, Tolstoy, eserleri Tatarcaya tercüme edilen yazarlar arasında yer almaktadırlar (Tatar Edebiyatı Tarihi 2. cilt, 253).

Tatar, Başkurt, Mişer, Nogay gibi adlar altında İdil-Ural bölgesi ve çevresinde yaşayan Türk boyları arasında kolayca anlaşılın Kazan konuşma dili XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ortak yazı dili şeklinde gelişmeye başlar. Nasırî ve Mercanîler zamanında ve ondan sonra "Kazan edebi dili" ile roman, şiir gibi eserler veren yazarlar yetişir (TEMİR, 1981: 491).

1886'da Musa Akyığıtzade'nin *Hüsameddin Molla* romanı, 1889'da *Günah-i Kebair* adlı romanı, 1896'da Zahir Bigi'nin *Güzel Kız Hatice* adlı hikâyesi, ilk tiyatro eseri olarak 1887 yılında Abdurrahman İlyasî'nin *Biçare Kız* piyesi, Fatih Halidî'nin *Redd-i Biçare Kız* adlı eseri, 1895'te *Çistay Komedyası* neşredilir (TEMİR, 1981: 450).

XX. yüzyıla gelindiğinde ise sadece Türk dünyasında değil tüm dünyada imparatorlukların çöktüğü, dünyanın çehresini değiştiren savaşların yaşandığı bir yüzyıla Tatar edipleri Ayaz İshakî'nin "*İki Yüz Yıldan Sonra İnkıraz*" (1902) eseri ile girmişlerdir. Bu yüzyılda toplum mühendisi sıfatıyla eserler veren, milletin kaderini kendi kaderleri gibi gören yazar ve şairler de eserlerinde dönemin siyasi-içtimaî meselelerine yer vermişlerdir. Derdmend gibi şairler dünyayı ve tarihi merhametsiz bir denize benzetirken Abdullah Tukay, Alimcan İbrahim gibi edipler tarihe umutla bakmışlardır (TDTEA 19, 13).

XX. yüzyıl Tatar edebiyatı doğrudan doğruya eğitim hareketine bağlı fikrî-estetik gelenekleri geliştirip devam ettirmiştir. XIX. yüzyıl sonunda edebiyata dahil olan edipler (R. Fahreddin, F. Kerimî, A. İshakî, F. Halidî, Z. Hadî, Z. Bigiyev, A. İlyasî, A. Kemal vd.) ile XX. yüzyıl başında edebiyata atılan genç edipler de (M. Gafuri, A. Tukay, S. Remiyev, S. Sünçele, Derdmend, A. İbahimov, F. Emirhan, N. Dumavî, Ş. Kemal vd.) bu fikirleri sağlamlaştırıp geliştirmişlerdir (TDTEA 19, 13-14). 1905 ve 1917 yılları arsını kapsayan XX. yüzyıl başı Tatar Edebiyatı millî edebiyatın ortaya çıktığı, Tatar medeniyetinin ayağa kalktığı "*altın devir*" olarak nitelendirilmiştir (ZAHUDİLLİNA; YOSİPOVA, 7).

1905 Rus ihtilalinin ardından ilan edilen meşrutiyet ile birlikte kısmen de olsa özgürlük ortamına kavuşan Tatar Edebiyatının en hareketli sahalarından biri de süreli yayınlar, yani basın olmuştur. 1905-1917 yılları arasında Kazan edebî dilinde Kazan, Ufa, Orenburg, Astırhan, Samara gibi İdil-Ural bölgesine bağlı merkezlerde Moskova, Petersburg, Troytsk, Uralsk, Tomsk, Vyatka, Taşkent gibi şehirlerde olmak üzere 40 kadar gazete, 35 kadar dergi çıkmıştır. Bunların arasında kısa ömürlü ve muhteva bakımından dar olanlar olmakla birlikte büyük bir kısmı dönemin önemli yazarlarını bir

araya toplayarak millî ve medenî kalkınmada önemli rol oynamışlardır (TEMİR, 1981: 492).

Tatar şiirinin en büyük temsilcilerinden biri olan ve Öner tarafından (1997b: 189) Tatar Türkleri için tarihî ve sosyokültürel bir fenomen olarak tanımlanan Abdullah Tukay şair olmasının yanında döneminin önemli bir tenkitçisi, siyaset yazarı ve gazetecisidir. XIX. yüzyıl XX. yüzyıl asırları arasında eserler veren Ayaz İshakî eserlerinde cehalete, adaletsizliği, ahlâksızlığı tenkit etmiştir. 1905 yılından sonra Tatar Edebiyatına giren yazarlar arasında Fatih Emirhan ve Alimcan İbrahim'den özellikle bahsetmek gerekmektedir. Fatih Emirhan eski yaşayış tarzına yönelttiği makale ve hikâyeleriyle ün salmıştır. Alimcan İbrahim ise zarif bir şekilde işlenmiş halk diliyle eserlerini yazmıştır. Fatih Emirhan ve Alimcan İbrahim'in çağdaşı Şerif Kemal ise çeşitli dergi ve gazetelerde küçük hikâyeler yazmaya başlamış, *İlk Ses* isimli şiir kitabını çıkarmış, balıkçılık yapan işçilerin hayatını anlatan *Martılar* hikâyesini, maden işçilerinin hayatını anlattığı *Karga Yuvası* dramını, *Hacı Efendi Evleniyor* komedisini yazmıştır. Birçok mizahî hikâye yazan Aziz Ubaydullin ve lirik ve içli hikâyeleriyle tanınmış olan A. Rahim'de zikredilmelidir. Tatar dramaturjisinin önde gelen yazarlarından biri olarak tanınan Galiasker Kemal de dönemin önemli yazarlarındandır (DEVLETŞİN, 427-429).

1917 Şubat ihtilali milletlere önce hürriyet getirmiş; ancak bu uzun sürmemiş aynı yılın ekiminde Bolşeviklerin iktidara geçmesiyle iç savaş başlamıştır (TEMİR, 1981: 492). Çarlığı deviren Şubat ihtilalini büyük bir coşkuyla karşılayan A. İshakî, F. Emirhan, Rizaettin Fahrettin, şairler Zakir Ramiyev, Nacip Dumavî, Sagir Ramiyev, S. Sunçeleý gibi birçok Tatar şair ve yazarı Bolşevikler iktidara geldikten sonra yazmaktan vazgeçmişlerdir (DEVLETŞİN, 436). Yazarlar devrimi öven eserler vermeye zorlanmış, birçok yazar ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır.

2. Yazar Hakkında

2.1. Alimcan İbrahim'in Hayatı ve Edebî Kişiliği

Tatar millî edebiyatının önde gelen yazarlarından Alimcan İbrahim, 12 Mart 1887 tarihinde Çarlık Rusya'sının o günkü Ufa eyaletinde İsterlitamak ilçesi Sultan

Murat köyünde doğmuştur. Uzun yıllar medresede eğitim görüp daha sonra Troytsk şehrinde öğretmenlik yapan babası Gıyrfan Bey, Sultan Murat'a dönüp bir süre mollalık yaptıktan sonra mollalığı bırakıp çiftçiliği seçmiş olan ileri görüşlü biridir. Troytsk şehrinde doğmuş olan annesi ise iyi terbiye almış, zamanı için bilgili kadınlardan sayılan Bibihesene hanımdır. Anne ve babasından okuma yazma öğrendikten sonra, Sultan Murat'tan beş-altı kilometre uzaklıktaki Kişekni Medresesine okumaya giden çocuk, aynı zamanda kendi köyündeki ilkokulda Rusça öğrenmeye de başlamıştır. 1898-1905 yılları arasında Orenburg şehrinde Tatarların en eski okullarından olan Veli Molla Medresesinde tahsiline devam etmiştir. İyi bir eğitim almak için bu medresesinin yetersiz oluşuna bakmadan, kendi çabalarıyla eksikliklerini tamamlama yollarını bulan Alimcan İbrahim şehir kütüphanesine gider ve buradaki zengin gazete ve dergi külliyyatından da faydalanır (DAVUTOV; NURİLLİNA, 194).

Pek çok aydının hayatını değiştiren 1905 ihtilalinin getirdiği hürriyet ortamı matbuat faaliyetlerini de hızlandırmıştır. Öğrencilik yıllarına denk gelen bu ortamda eski tarz eğitim-öğretim kurumlarının aleyhinde yapılan gösterilere katılan Alimcan İbrahim medreseden kovulur (ÖNER, 2001b: 58). 1906 yılının sonbaharında Ufa'da bulunan Aliye Medresesine giden Alimcan İbrahim bu medresedeki ilk yılının yaz tatilinde Kafkasya'ya giderek burada çeşitli köylerdeki Nogay (Tatar) çocuklarına okuma yazma öğretmeye çalışmıştır. İlk hikâyesi olan "*Zeki Öğrencinin Medreseden Kovulması*"nı Kafkasya'da bulunduğu sırada yazmıştır (TDTEA 18, 381). Otobiyografik bir karakter taşıyan bu eseri, dönemin meşhur yazarı Fatih Emirhan şu sözlerle anlatır: "*İşte bizim Tatar edebiyatının geleceği! İşte burada yetenek ve kıvılcım görünüyor, işte bu genç bize kalın millî romanlar verecek!*" (YARULLİNA, 37). Aliye Medresesinde geçirdiği üç yılın sonunda yenilikçi fikirleri dolayısıyla bu medreseden ayrılmak zorunda kalır. Yine de bu medrese Alimcan İbrahim'in hayatında derin izler bırakır. Yazarın ilk edebî eserleri, Orenburg'daki Veli Molla Medresesinde kendi başından geçen olaylara dayanan *Zeki Öğrencinin Medreseden Kovulması* (1907); *Aşk Kurbanları* (1908); *Tatar Kadını Neler Görmez* (1909) adlı hikâyelerini ve *Önceki İslam Medeniyeti* (1908-1909) adlı tarih kitabını burada yazmıştır (DAVUTOV; NURİLLİNA, 194).

Aliye Medresesinden ayrıldıktan sonra bir süre Kazak bozkırlarında, Ural'da türlü işlerde çalışır. Astırhan'da Nogay Tatarları arasında öğretmenlik yapar. Bu tecrübeleri sonunda bozkır hayatını anlatan *Kazak Kızı* romanını yazmaya başlar. Basıma verilen eser jandarma tatbikatı ile ortadan kaldırılır, sonrasında yazar, onu 1912-1913 yıllarında elindeki müsveddelere dayanarak tekrar kaleme almış; fakat 1923'te yayımlayabilmiştir (alıntılardan ÖNER, 2001b: 58).

1909 yılının sonlarında üniversiteye girme isteğiyle Kazan'a gelen Alimcan İbrahim'in üniversiteye girmesi mümkün olmamıştır. Kazan'da yaşadığı 1910-1912 yılları arasında romantik ruhta yazılmış olan eserlerinden *Yaz Başı*, *Denizde*, *Yüz Yıl Önce*, *Sevme-Saadet*, *Ateşi Sönmüş Cehennem*, *Hırsız Molla* hikâyelerini ve *Genç Yüreklere* (1912) romanını yazmıştır. Bu eserlerinde açıkça görülen kompozisyon ve imaj kuruluşundaki ustalık, tipleri meydana getirirkenki psikolojik derinlik ve tasvir etme yöntemindeki zenginlik Alimcan İbrahim'in Tatar yazarlarının önde gelen isimlerinden biri olduğunu göstermektedir. 1912 yılının sonunda Kiyev'e giden yazar orada yaklaşık olarak yedi ay yaşar. Misafir öğrenci olarak üniversiteye devam eder, o sırada Kiyev'deki Müslüman öğrencilerin kurduğu gizli örgüte katılır. 1913 yılının Nisan ayında çarın askerleri tarafından tutuklanır ve 1917 ihtilaline kadar tatbikat altında yaşamaya mecbur olur (DAVUTOV; NURİLLİNA, 194-195).

Hapisten çıktıktan sonra yeniden Kazan'a dönen yazar burada çıkmakta olan "Añ" dergisinde çalışmaya başlar. Dergide çalıştığı sırada Odessa, Kiyev ve Suhumi gibi çeşitli şehirleri de dolaşır. 1915 ve 1917 yılları arasında Aliye Medresesinde hocalık yapar. 1913-1917 yılları arasında yazdığı eserlerindeki romantizmin yerini sosyal ve içtimaî meseleler almaya başlar (TDTEA 19, 381). *Çobanlar* (1913), *Tabiat Çocukları* (1914), *Merhumun Defterinden* (1914) gibi hikâyelerle ayrıca I. Rus ihtilalinde Tatarların katkısını anlattığı *Bizim Günler* (telif: 1914) isimli romanı yazarın eserlerindeki bu yönelişin açık örnekleri olarak gösterilmektedir. Yazar, özellikle Aliye Medresesinde çalıştığı dönem bilim ve öğretim kitapları yazmaya da önem verir. *Tatar Sarfı* (1911), *Tatar Nahvı* (1911), *Tatar İmlası* (1914), *Yeni Edebiyat* (1914), *Edebiyat Dersleri* (1914), *Tatarca'yı Nasıl Okutmali* (1916) adlı kitapları teorik ve metodik

eserler olarak uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur (DAVUTOV; NURİLLİNA, 195).

Alimcan İbrahim, Tatar edebiyatına tenkit sahasında da çok hizmet etmiştir. Makalelerinde Tatar edebiyatında türlerin gelişmesi, Tatar basın dünyası, sanatı, tiyatrosu ile edebî dil ve tarih alanlarında gündemdeki pek çok konuyu ele almış ve bunları da ileri estetik görüşlere dayanarak incelemiştir. Yazarın 1913'te Orenburg'da basılan "*Tatar Şairleri*" (Vakit Matbaası, 103 s.) adlı kitabında Said Remiyev, Derdmend ve Tukay'ı incelemiş özellikle Tukay hakkındaki fikirleri büyük ilgi çekmiştir. Toplumcu gerçekçi akımın tesirinde olduğu açıkça belli olan yazarın tenkitçiliği üzerinde bir inceleme yazan Rinat Mõhemmediyev yazarın Rus tenkitçisi N. G. Çernışevskiy'nin "edebiyatta gerçek güzellik hayattır" ilkesine bağlı olduğu tespit edilmekle beraber şu satırlar Alimcan İbrahim'in edebiyat anlayışını yansıtmaktadır: "*Geleceğimizi aydınlatmak için Batı edebiyatından faydalanmak ne kadar gerekliyse bir o nispette de bizce Doğu'nun geçmişiyle de tanışmak gereklidir. Tatar ruhuna İlyadalar ve İlahi Komedilerle birlikte, Firdevsi, Sadi, Fuzuli'nin de sinmesi için bunları tercüme ve neşretmek pek lazımdır*" (alıntılayan ÖNER, 2001b: 59-60).

1917 yılında Şubat Devriminde Aliye Medresesinden ayrılır. Bütün vaktini gündelik matbuat işlerine ve ihtilalci yönelişteki basın faaliyetlerine ayırır. 1917 yılının Mart ayında Aliye Medresesinde öğretmen olan Fatih Seyfi Kazanlı ile birlikte Ufa'da *İrik* isiminde bir gazete çıkarmaya başlar (DAVUTOV; NURİLLİNA, 195). Alimcan İbrahim içerisinde bulunduğu basın dünyasındaki faaliyetleriyle Çar rejiminin zulmünü çeken "kavimler hapishanesi"nin birçok aydını gibi o da Ekim devrimini alkışla karşılamıştır. Mullanur Vahitov ile birlikte Halk Komiserleri Sovyetine bağlı Merkezî Müslüman Komiserliğinde çalışır, *Çulpan* gazetesinde redaktörlük yapar. Sonradan *Kazan Utları* adını almış olan *Bizniñ Yul* ve *Megarif* dergilerinin kurucularından olmuştur (ÖNER: 2001b: 60).

Alimcan İbrahim'in 1918 yılının Mayıs ayında Kazan'da yapılmış olan III. Rusya Müslüman Öğretmenleri Kurultayı ile 1924 yılının şubat ayında Moskova'da toplanan Tatar-Başkurt Maarif Çalışanları Kurultayında tayin edici rolü olmuştur. Bu

toplantıda millî mekteplerin geliştirilmesi, eğitimin ıslah edilmesi ve yeni programların hazırlanması meseleleri üzerinde çalışmıştır. Ayrıca toplantıda Arap harflerini Latin harfleriyle değiştirme meselesinin de görüşüldüğü bilinmektedir¹.

Alimcan İbrahim 1927 yılında yayımlanan “*Tatar medeniyeti nindiy yul bēlen baraçak*” adlı risalesinde kendi millî kültürünü küçümseyen aydınları ağır bir şekilde tenkit eder. Yazar, özellikle Tatarcanın yüksek bir kültür ve devlet dili olması yolunda endişeler taşımaktadır: “1918-1920’li yıllarda millî cumhuriyetlerin kurulmasına karşı çıkıp partinin anlayışından ayrılanlar olduğu gibi tek tek halkların kendi dilleri esasında kültürlerine geliştirme ve yüceltme hususunda da partinin tuttuğu yolu, henüz tamamen benimsemeyenler, Tatar kültürünün kendi diline dayanarak gelişmesine, yükselmesine ve onun geleceğine kötü gözle bakanlar, başka kültürler içinde yutulmak, Ruslaşmak tarafına kayanlar türedi. İşte bu vesileyle partinin Tataristan Ülke Komitesi Basın Bölümü tarafından şura teşkil edildi. Tatar ricalinin mesul hizmetkârlarının katılımıyla bu şura üç gün (25 Ocak; 11 Şubat; 15 Şubat 1927) devam ederek her iki taraf kendi tebliğlerini verdi, uzun müzakereler sürdü. Neticede açık veya gizli Ruslaşmacılar kesin yenildiler. Parti kararlarının ve on yıllık Sovyet tecrübesinin meyvelerini göz önünde tutarak kurulan tebliğ büyük bir çoğunlukla kabul edildi (bu tarafta % 96 oy, onlarda % 4 oy). Elinizdeki eser işte bu tebliğimin değiştirilmeden basılmasıdır.” (ÖNER, 1997a: 552-553). Yazarın bu eserinde sosyalist fikirlerinin yanında millî kültürden ve ana dillinden vazgeçemeyeceği açık olarak gözükmektedir. Öner’e göre (2001b: 61) Sovyet ihtilalini bizzat yapan bu kuşak, ihtilali Ruslaşma olarak görmemiş aksine Çarlık tarihi boyunca yoğun bir şekilde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma hareketine maruz kalan Türk halklarının aydınları, sosyalist devrimi samimi bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

1926 yılında 26 Şubat ve 6 Mart tarihleri arasında Bakü’de 131 temsilcinin katıldığı SSCB I. Türkoloji Kurultayının Türk halklarının hayatında önemli bir yeri vardır. 17 oturumun gerçekleştiği bu kurultayda Türk halklarının tarihine, edebiyatına,

¹bk. DEVLETŞİN, Timurbek (1981), Sovyet Tataristanı, Çev.: Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 501.s.

etnografyasına, menşesine, medeniyetine dair konuşmalar yapılmıştır. Kurultayın ağırlıklı konusu ise Latin alfabesine geçme konusu olmuştur. Arap alfabesini Latin alfabesi ile değiştirme fikrinin Sovyet öncesi dönemde Batı Avrupa kültürü ile yakınlaşmak için Ceditçilik belirtilerinden biri olarak Türk aydınları arasında doğmuştur. Bolşevikler iktidara geldikten sonra bu fikirden yararlanmışlardır. Arap harflerinin Türk fonetiğine uyumsuz olması nedeniyle Mirza Fethali Ahundzade Arap harflerinin ıslah edilmesini istemiş ve bunun için girişimlerde bulunmuştur. Tatarcanın kendine has seslerini vermek bakımından yetersiz kaldığına bilim dünyasında dikkat çeken Kayyum Nasırî olmuştur. Tatar bilgin “*Enmüzeç*” eserinde alfabenin ıslahı meselesini ileri sürmüştü ve bu tartışma Latin alfabesine geçişe kadar etkili olmuştur (ÖNER, 2001a: 216). Sait Remiyev 1911 yılında *İdel* gazetesinde Arap harflerinin Latin harfleri ile değiştirme teklifinde bulunmuştur (DEVLETŞİN, 500-501.). 31 Mart 1906 yılında Halk Eğitim Bakanlığının yayınladığı kanunun 11. Maddesinde yer alan ders kitaplarının Arap alfabesinin yanı sıra Rus alfabesi ile de Tatarca olarak yayınlanmasının ileride Tatarların Rus alfabesini kullanmaya mecbur edilmesinin ön hazırlığı olarak yorumlayan aydınlar gibi Sovyet rejiminin, Çarlık rejiminin Ruslaştırma politikasını devam ettirmekte olduğunu düşünen Tatar aydınları arasında Alimcan İbrahim de yer almaktadır. O daha 1924 yılında Tatar Eğitimcileri Konferansında yaptığı konuşmasında Türk halklarının Latin harflerini kabul etmek için Rus halkı da dahil Sovyetler Birliğinde yaşayan bütün halkların bu harflere geçmelerini şart koşmuştu (alıntılayan DEVLETŞİN, 503).

I. Bakü Türkoloji Kurultayına Tataristan’dan da bir heyet gitmiştir ve bu heyetin içinde organizasyon komisyonunda yer alan Alimcan İbrahim de bulunmaktadır. Alimcan İbrahim bu kurultaya edebî bakımdan olduğu kadar aynı zamanda siyaseten de yetki sahibi olarak gitmiştir. Konuşmasında ana hatlarıyla şunlardan söz etmiştir: XIX. asrın ikinci yarısına kadar mevcut olan eski imlâ sisteminin tenkitli bir analizi; Arap harflerinin reformu ve Türk halklarının imlânın belirlenmesi hareketleri (Osmanlı-Türk, Başkurt, Özbek ve Kırım tatbikatları); herhangi bir lehçede kaç vokal varsa onların harflerle tespiti (ÖNER, 1996: 18).

Alimcan İbrahim'in kurultayda yaptığı şu konuşma ise önemlidir: *“Türk dillerinin edebi-kültürel federasyonunun bu prensibini çok dikkatlice kullanıyorum. Ortak bir Türkçe oluşturamayız buna ne fonetik, ne morfoloji, en önemlisi ne de sosyal-ekonomik durum el verir; fakat biz Türk halkları birbirimizden tecrit de olunamayız. Örnek olarak Yakutistan vilayeti çok zor coğrafi bölgededir, Yakutlar bizden uzak düşmüşler, tecrübelerimizden yararlanamıyorlar, biz de aynı zamanda onların tecrübesinden yararlanamıyoruz. Bu sebeple de bence, gelecekte bu dillerin imlasına dair tüm çalışmalarda esas olarak bu terminoloji aynı zamanda, her dilin diğerinden tecrit edilmemesi dikkate alınmalıdır. Ben ısrar ediyorum ki, bağlantılı Türk dillerinin konfederasyonu değil federasyonu olacaktır, her Türk dili kendi yönetimi açısından bağımsız olacak; fakat tüm Türk dilleri için ortak olan esaslar, özellikler de dikkate alınacaktır.”*²

Bakü Türkoloji Kurultayında alfabe konusu uzun tartışmalara neden olmuştur ve kurultay sonrasında Türk toplulukları Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Birçok millî meselede hükümet kararlarına karşı çıkan İbrahim, bu tutumu yüzünden birkaç defa tövbe etmek zorunda kalmıştır. Bu olaylardan en önemlisi, Bakü Türkoloji Kongresinde Rus alfabesinin kabulüne ve Ruslaştırmaya bir basamak olacağını bildiği için her Türk boyu için ayırıcı bir metotla Moskova'nın hazırlattığı Latin harflerinin kabulüne karşı çıkarak Türk dünyasında kültür ve dil birliğini sağlaması bakımından Arap alfabesini savunması konusudur (TEMİR, 1972: 10).

Çok yönlü kişiliğiyle döneminin aktif yazarlarından olan Alimcan İbrahim Devlet Sanat Bilimleri Akademisi üyesi seçilir (ÖNER, 2012: 14). Sovyet devleti tarafından “hizmet kahramanı” unvanı verilir. Bu ödüllendirme şöyle kaydedilmiştir: *Rusya Merkezî Teşkilat Komitesi Prezidyumu, sizin Tatar emekçilerinin kültür alanındaki büyük ve faydalı hizmetlerinizi; Tatar edebiyatı klasik eserlerini yaratmak, Tatarlar arasında sınıf mücadelesini yaratmak ve ihtilal hareketini araştırmak üzere*

² bk. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar (2008), Çev.: Kamil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, TDK, Ankara, 217.s..

*hizmetlerinizi ve aynı şekilde aktif sosyal faaliyetinizi dikkate alarak size hizmet kahramanı unvanını verdi*³.

Alimcan İbrahim 1927'den itibaren güçlenen ciğer hastalığından dolayı devamlı olarak Kırım'da, Yalta'da yaşamaya mecbur olur. Birkaç defa ciddi ameliyat geçirir. 29 Ağustos 1937 tarihinde hasta hâlde tutuklanır ve Kazan'a getirilip Pleten hapisanesine kapatılır. Onu 58. Maddenin 10. ve 11. bentleri uyarınca yani karşı ihtilalci Troçkist örgüt kurarak Sovyet parti yöneticilerine karşı saldırı hazırlamak ile suçlarlar; fakat kendisine suçlama evrakını tebliğ etmeye yetişemezler, hapisane şartlarında tamamen kötüleşen ciğer hastalığı nedeniyle 21 Ocak 1938 tarihinde hapisanenin revirinde ölür. Mezarı Kazan'da Arhengel Kabristanındadır (MOSTAFİN; DAVUTOV, 150).

Bugün Tataristan Bilimler Akademisi'ne bağlı Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü de yazarın adını taşımaktadır (ÖNER, 2001b: 61).

2.2. Alimcan İbrahim'in Eserleri

Alimcan İbrahim edebiyatçı kimliğinin yanı sıra bir bilimi adamı ve düşünür olarak da döneminin en verimli yazarları arasında yer almıştır. Alimcan İbrahim'in eserleri *Sovet Tatarstanı Yazuvçuları: biobibliografik bëlêşme* (DAVUTOV; NURULLİNA, 197-198) adlı eserden yararlanılarak listelenmiştir:

1974-1986 yılları arasında Alimcan İbrahim'in eserleri 8 cilt hâlinde basılmıştır:

1. C. Hıkeyeler hem Tatar Hıatını Niler Kürmiy
2. C. Yeş Yörekler, Kazak Kızı
3. C. Kızıl Çeçekler; Almaçuvvar; Tiren Tamırlar; Yaña kешêler
4. C. Bëznëñ Könner
5. C. – 6. C. Edebiyat, Sengat Meselelerëne Bağışlangan Hëzmetler hem Publistika
7. C. Tarihka Karağan Hëzmetler
8. C. Tël Meselelerëne Karağan Meķaleler; Hıatlar, Avtobiografik Yazmalar

Romanlar

- Tatar Hıatını Niler Kürmiy
- Yeş Yörekler
- Kazak Kızı

³ bk. Mensur Hesenov (1974), *Galimcan İbrahimov*, Eserler Sekiz Tomda, Kazan, 17.s..

- Bězněň Könner
- Kızıl Çeçekler
- Tiren Tamırlar

Hikâyeler

- Zeki Şekërtneň Medreseden Kuvuluı
- Yaz Başı
- Diňgëzde
- Yöz Yıl Ėlëk
- Söyüv Saadet
- Utı Süngen Cehennem
- Karağ Mulla
- Kötüvçiler
- Tabiğat Balaları
- Merhümnëň Defterinden
- Almaçuvar
- Karañğı Tönnerde
- Kartlık Könnerënde
- Kötüvçë Kart
- Yalçı Kart
- Ademner
- Aşk Korbannarı

Piyes

- Yaña Këşëler

Bilim ve Öğretimle İgili Eserler

- Tatar Sarfı
- Tatar Nahvı
- Tatar İmlası
- Yaña Edebiyat
- Edebiyat Derësleri
- Tatar Tëlën Niçëk Uqıtırğa
- Tël Sabakları
- Edebiyat Kanunnarı
- İmlya, Tël, Edebiyat Meselelerë
- Tatar Şağıyrları

- Tatar Medeniyeti Nindiy Yul Bëlen Baraçak
- Böyëk Oktyabr Rëvolyutsiyesë hem Prolëtariat Dukturası
- Tatar Studëntları Hëreketë Tarihinan
- Qara Mayaqlar, yaki Aq Edebiyatlar
- Prolëtariat Edebiyatı Turında
- Tatarlar Arasında Rëvolyutsiye Hëreketlerë
- Edebiyat Meselelerë
- Borıngı İslam Medeniyetë
- Tëllerë Başka Bulsa da Küñëllerë Bër
- Tatar Studentlerë Tarihinan: Këçkëne Bir Hatıra

3. Eser Hakkında

3.1. Yazar ve “Tatar Hatını Niler Kürmiy”

Alimcan İbrahim’in “*Tatar Hatını Niler Kürmiy*” adlı romanın yer aldığı, 1974 yılında Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı tarafından basılmış olan *Ğalimcan İbrahimov Eserler: Sigëz Tomda I* adlı eserin “*İskermeler hem Añlatmalar*” kısmında yer alan notlar yazar ve eseri hakkında kaynak bilgileri içermektedir⁴.

Alimcan İbrahim’in “*Tatar Hatını Niler Kürmiy*” adlı eserinin ilk basımı 1910 yılında Başkurdistan’ın İsterlitamak ilçesinde “*Nur*” matbaasında yapılmıştır. Başlık sayfasında eserin isminin altına “*birinci bölüm*” diye ibare konulmuş ve “*İrler suretënde yörgeñ hatın, Ėsterlëtamak öyezënde bulğan vaqıyğa*” diye açıklama eklenmiştir. Alimcan İbrahim esere “*bir iki söz*” diye şu satırları eklemiştir:

“Bilirsiniz: Bizim Tatar aleminde, ağır hayatına, cebir ve cefaya dayanamayarak kaçıp, tabiatın verdiği kadınlık sıfatını gizleyip erkek görünümünde gezmeye mecbur olan mazlum kadınlara seyrek de olsa rastlanır. Eski zamanlarda yedi kız, erkek kıyafetine girip çok yıllar medresede okumuşlar... Sonra da büyük bir faciaya uğramışlar denir. Bunlar hakkında pek çok türkü ve hikâye vardır. Bu acı hakikate ben kendim iki defa tesadüf ettim: Biri İsterlitamak ilçesinde, ikincisi Orenburg’da olup her ikisi de yirminci asırdadır. İsterlitamak ilçesinde araştırdıktan sonra işte şu sayfalar karalandı. 1909 yılı, Eylül” (İBRAHİMOV, 502-503).

⁴ İBRAHİMOV 1974.

Alimcan İbrahim'in eserlerinin 1929 yılında çıkan iki cildinde “*Tatar Hatını Niler Kürmiy*” eserinin yazılışı ve basılışı hakkında “*mu Harrirden*” şu açıklama yer almaktadır:

“*Tatar Hatını Niler Kürmiy*” adlı eser 1909 yılında Ural'da Miyass fabrikasında yazıldı. 1910 yılında, şimdiki Başkurdistan Cumhuriyeti'nin kanton şehirlerinden İsterlitamak şehrinde “*Kalem*” kütüphanesinde ilk basımı çıktı. 1911 yılında bu kütüphane eseri ikinci defa bastı. Bu üçüncü yayında eserin asıl manası, içtimaî temeli önceki gibi kaldı, edebî malzemeleri ile içeriği bütünüyle yeniden işlendi. 1929 yılı, Alimcan İbrahimov.” (İBRAHİMOV, 502-503).

“*Tatar Hatını Niler Kürmiy*” romanının bütünüyle yeniden işlenen varyantı, 1929 yılındaki basımdan sonra, yazarın “*Seçme Eserler*”inin 1934 yılında çıkan beşinci kitabına ve 1956 yılında basılan üçüncü cildine girmiştir. Tezimizde kaynak olarak kullandığımız roman, 1974 yılında basımı yapılmış olan *Galimcan İbrahimov Eserler: Sigöz Tomda I* adlı kitaba 1934 yılında çıkmış olan basım doğrultusunda konulmuştur. Alimcan İbrahim'in eserlerinin yer aldığı 1974 yılında yapılmış olan yayın yazarın diğer yayınları arasında en yetkin olanıdır (İBRAHİMOV, 5). Romanın sonuna yazar tarafından romanın 1909-1929 yılları arasında tamamlandığını belirten bir not eklenmiştir.

Alimcan İbrahim'in toplumsal gerçekçi bir bakış açısıyla yazmış olduğu *Tatar Hatını Niler Kürmiy* romanı, Müslüman Tatar kadınının zorluklarla geçen hayatını Gölbanu'nun şahsında anlatmıştır. Eserde sadece Gölbanu'nun feci kaderi işlenmemiş, Tatar kadınının toplumdaki, aile içerisindeki yerini gözler önüne seren kadın tipleri romanda yer almıştır. Eserde kadınların hayatlarını anlatan güçlü ve canlı tasvirler vardır. Yazar, kızların okutulmaması, kadın erkek arasındaki eşitsizlik, kızların küçük yaşta istemedikleri kişilerle evlendirilmesi, erkeklerin birden fazla evlilik yapması vb. konuları sanat kaygısından ziyade döneminin tanığı sıfatıyla anlatmıştır. Kız çocuklarına sevgililerine mektup yazarlar diye yazma öğretilmemesinin anlatıldığı bölümler ilgi çekicidir. Mansur Hesenov, yazarın eserin ilk basımından farklı olarak kadın kahramanı gerçek hayat şartları içerisine koyduğunu, onun şahsında Tatar

kadının facialı kaderini anlattığını ve onun felaketine sebep olan sosyal şartları göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Hesenov, anlatılan olayın trajik bir şekilde sonlanmasında derin anlamlar olduğunu söylemektedir. Ona göre yazar, Tatar kadının eserinde anlatılan hayat çerçevesinde kurtulmasının mümkün olmadığını ispatlamış, onun için içtimaî hayatın temelden değişmesi gerektiğini göstermiş, okuyucuya bu fikri aşılamaaya çalışmıştır. Hesenov'a göre yazar, Tatar dünyasını derinden etkileyen Ekim Devriminin gücünü, büyüklüğünü, kaçınılmaz olduğunu bu şekilde göstermiştir (İBRAHİMOV, 26-27).

Kadın meselesinin edebî eserlerde işlenmesi konusunda özellikle Kırım ve İdil-Ural bölgesinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru kendisini gösteren Usûl-i Cedid hareketinden bahsetmek gerekmektedir. Rusya Türkleri arasında İsmail Gaspıralı'nın önderliğinde, yenileşme hareketi olarak tanımlayabileceğimiz "Usûl-i Cedid" hareketi ile birlikte kadınların sosyal hayattaki durumları, kız çocuklarının okutulması meselesi üzerinde özellikle durulmuştur. Usûl-i Cedid'e göre kız çocukları için de ayrı okullar açılacak kızlar da okuma yazma öğrenecektir (DEVLET, 1985:36). İsmail Gaspıralı kadının toplum içerisindeki yerine büyük önem vermiş ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir (HABLEMİTOĞLU vd., 66-67). Bu doğrultuda Musa Akyiğit, Zahir Bigi, Rızaeddin b. Fahreddin, Fatih Kerimî, Ayaz İshakî eserlerinde kadın konusuna yer vermişlerdir. Alimcan İbrahim'in de ceditçi kimliği ile çağdaşları gibi bu hareketin öncülerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Eserde kadın temasının yanı sıra Tatarların o dönemki hayatları da ayrıntılarıyla romanda kendisine yer bulmuştur. Yazar, toplumdaki tabakalaşmayı, mal bölme, toprak paylaşımı, din adamlarının çıkarları doğrultusunda işler yapmasının yanı sıra Tatar gelenek ve görenekleri, yanlış inanışlar, giyim kuşam kültürü, yemek kültürü, Tatarların mevsimlerle ilgili gelenekleri uzun uzun anlatılmıştır. Eserin sosyal hayata dair eleştiri mahiyetini taşıyan bölümlerinde kimi zaman güldürü unsurlarının kullanılması, eseri daha da ilgi çekici bir şekle dönüştürmüştür.

Alimcan İbrahim Tatar kültürüne, Tatar folkloruna ait unsurları, halk edebiyatı örneklerini eserinde son derece tabii bir şekilde işlemiştir. Bu özelliğiyle eser Tatarların kültürünü anlamak için de başvurulabilecek bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

4. Metin Hakkında

4.1. Metnin Transkripsiyon Esasları

Metnin Kiril harflerinden Latin harflerine aktarılmasında *Mustafa Öner'in* “*Tatar Türkçesi*” adlı çalışmasında kullandığı işaretler esas alınmıştır. Aşağıdaki tabloda Kiril harflerine denk gelen Latin harfleri gösterilmiştir:

Kiril	Latin	Kiril	Latin	Kiril	Latin
Аа	Aa	Нн	Nn	Ъъ	-
Бб	Bb	Оо	Oo	Ыы	Iı
Вв	Vv	Пп	Pp	Ьь	-
Гг	Gg/Ġġ	Рр	Rr	Ээ	Ĕĕ
Дд	Dd	Сс	Ss	Юю	Yu/Yü
Ее	Yı/Yĕ/-ĕ-	Тт	Tt	Яя	Ya/Ye
Жж	Jj	Уу	Uu/-uv	Әә	Ee
Зз	Zz	Фф	Ff	Өө	Öö
Ии	İi/-İy	Хх	Hh	Үү	Üü/-üv
Йй	Yy	Цц	Ts ts	Жж	Cc
Кк	Kk	Чч	Çç	Ңң	ñ
Лл	Ll	Шш	Şş	Һһ	Hh
Мм	Mm	Щщ	Şç şç		

4.2. Metnin Dili Hakkında Genel Özellikler

Metin, bugünkü Kıpçak lehçeleri içinde, yazı dili geleneği en eski olan Kazan-Tatar Türkçesinin (ÖNER, 1998: XXX) dil özelliklerini taşımaktadır. Metnin dil özelliklerini tespit etmek için metin üzerinde yapılan dil incelemesi *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır.

Ses Bilgisi

Ünlüler

Metinde birer fonem olarak yer alan toplam dokuz ünlü bulunmaktadır: *a, e, ě, ı, i, o, ö, u, ü*. Bunların arasında *kapalı e* olarak bilinen *ě* sesi Tatar ünlü sisteminde *ı* ünlüsünün ince sıradaki dengidir (ÖNER, 2007: 687-688).

a: *abziy (113), açık (941), adem (1269), bala (4331), kart (76), sakla- (4160).*

e: *ebiy (927), elle (3164), erleş- (3645), meher (1589), peremeç (315).*

ě: *ěş (3302), eybër (1054), gëne (4471), gomër (777), sizël- (4228).*

ı: *ıçkın- (74), ındır (888), karşı (264), sarık (1820), tıy- (3740).*

i: *iskë (3825), kitër- (2162), tiren (4450), unikë (2529), ügiy (3594).*

o: *olu (1775), osta (2043), poçmağ (1769), totın- (57), yort (2356).*

ö: *ölken (1629), öste- (213) törlë (556), yörek (3216), zöbercet (3034).*

u: *urın (1242), kızuv (2720), kırkıniç (2933), tul- (2613), yuğarı (496).*

ü: *ürdek (905), çümele (3012), dürt (1020) üs- (2771), ütkeriüv (2090).*

Ünsüzler

Metinde yer alan ünsüzler çıkış yerlerine göre şu şekilde sıralanmıştır (ÖNER, 2007: 689-691):

Dudak ünsüzleri: *p, b, m, v* (çift dudak tellafuzuyla)

p: *poçmağ (413), kapla- (549), küp (2239), tapkır (1960), üpkesöz (1557).*

b: *başka (2211), bul- (2120), cëbëgen (4099), çibirki (4492), yabalak (4397).*

m: *meher (1116), ambar (3757), cehennem (2145), hemme (1213), tapma- (1432).*

v: *vaqıt (3003), avlağ (434), qarav (3805), tuv- (4322), yavçı (440).*

Diş-dudak ünsüzleri: *v, f*

v: *vaqıt (2520) avlağ (1959) bav (3237) ozatuv (1615) yavız (1598).*

f: *fekıyr (3568), keyëf (1650), konfët (1332), möftiy (3586), saf (1780).*

Diş Ünsüzleri: *d, t, n, z, s*

d: *dönya (1778), adım (1093), ajdaha (4095), cidë (1059), ındır (888).*

t: *tapşır- (686), atna (1745), başta (1002), bolıt (146), çit (792).*

n: *nerse* (412), *abın-* (3064), *qaynaş-* (1123), *mänder* (642), *salkın* (2927).
z: *zakon* (3641), *arzan* (2538), *bazar* (3877), *cizne* (2002), *ezären-* (1103).
s: *sëlkhën-* (1226), *dörës* (207), *isep* (4232), *krëstyan* (368), *meclës* (3455).

Diş-damak ünsüzleri: *c, ç, j, ş*

c: *ciñël* (2), *cit-* (3415), *ecel* (4587), *ğacep* (1780), *kece* (1447).
ç: *çıbırkı* (3284), *çığar-* (3430), *heyërçë* (1496), *kaçuv* (3208), *pıçak* (3277).
j: *ajdaha* (1599), *çajıldat-* (1792), *çaj-çoj* (1226), *mujik* (1484), *sajin* (3640).
ş: *şirbet* (931), *şomart-* (2605), *bişmet* (72), *çişme* (3293), *çuvaş* (1874).

Ön damak ünsüzleri: *l, r, y, g, k*

l: *lekin* (3649), *açıl-* (1708), *cilek* (2820), *küñël* (1646), *saqal* (2682).
r: *riza* (1167), *açtır-* (3611), *cırçı* (3430), *çıbırkı* (369), *qart* (754).
y: *yort* (1187), *yörek* (4598), *quy-* (1621), *öyrenüv* (2584), *tuy* (114).
g: *gëne* (2611), *bigrek* (377), *közgë* (1920), *nige* (106), *sölgë* (2435).
k: *këlet* (2178), *kërëş-* (3125), *etkey* (2920), *ölken* (1246), *senek* (2944).

Arka damak ünsüzleri: *ğ, k, h, ñ*

ğ: *ğacep* (1780), *ğacepsën-* (1078), *ağa* (2682), *ırğıt-* (4200), *uñgan* (1165).
k: *kızıl* (1182), *açlık* (3517), *çık-* (1967), *saqallı* (3166), *tışlık* (763).
h: *hoday* (139), *aşır* (3835), *beğët* (3209), *vahtsız* (578), *Efteh* (1628).
ñ: *mañka* (1058), *kiñeş-* (253), *teñke* (770), *teñrë* (4223), *zeñger* (1172).

Gırtlak ünsüzü: *h*

h: *haman* (1233), *herkëm* (3978), *gönah* (131), *qaher* (1732), *meher* (4308).

Son devir alıntılarıyla gelen ünsüzler: *ts*. Bu Rusça ses, Sovyet devri boyunca alıntıların aslındaki imlalarıyla yazılması istendiği için, yaşayan hale gelmemiş, Tatarcaya ait olmamıştır (ÖNER, 2007: 691).

ts: *frantsuz* (426), *nëmëts* (2560), *Troytsk* (657).

Ses Olayları

Genel dilbiliminde, şarta bağlı olan ve dilin bütününe yayılmış olaylara *düzenli ses olayları*; belli bir şarta bağlı olmayan, sınırlı bir yaygınlığı olan, hatta bazen tek tek sözlerde görülen ses olaylarına *düzensiz ses olayları* denmektedir (ÖNER, 2007:692). Aslında her iki türden değişiklik de şartlıdır; aralarındaki fark, bu şartların düzenli değişmelerin dilin *ediniminde* yer alırken düzensiz değişmelerin ise dilin *kullanımından* kaynaklanmasıdır (KARAĞAÇ, 88). Kazan-Tatar Türkçesi, özellikle ünlülerde görülen düzenli değişmelerle Genel Türkçeden ve dolayısıyla Türkiye Türkçesinden lehçe farkıyla ayrılmıştır (ÖNER, 2007: 692).

Metindeki ses olayları *tarih içindeki (diakronik) düzenli ses olayları* ve *dil içindeki (senkronik) düzenli ses olayları* olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir.

Tarih İçindeki (Diakronik) Düzenli Ses Olayları

Ünlülerde (Diakronik) Düzenli Ses olayları

1. İlk hecede ön damaktaki geniş ünlüde daralma

e- > i-

eñ > iñ “en çok” (1004), *er > ir* “erkek” (560), *eski > iskë* “eski” (732), *kel- > kil-* “gelmek” (1039), *keskin > kiskën* “keskin” (2258), *sekiz > sigëz* “sekiz” (1582), *sez- > siz-* “sezmek” (30), *terin > tiren* “derin”2772 *tez > tiz* “tez, çabuk” (2570).

2. Bütün hecelerde ön damak dar ünlüsünde genişleme ve bulunma

i- > ë-

bir > bër “bir”(997), *ini > ëně* “küçük erkek kardeş” (4137), *biz > bëz* “biz”(1159), *miñ > mëñ* “bin” (1814), *siñil > sëñël* “kız kardeş” (1672), *til > tël* “dil” (1428), *tiş > tëş* “diş” (3176), *keçir- > kiçër-* “geçirmek” (124).

3. Geniş yuvarlak ünlülerde daralma ve bulanma

o- > u-

bol- > bul-, “olmak” (451), *boş > buş* “boş” (660), *kol > kul*, “el; kol” (2795), *konuk > kunak* “misafir” (1338) *ot > ut* “ateş” (109), *orun > urun* “yer” (3619), *orman > urman* “orman” (115), *toprak > tufrak* “toprak” (419).

ö- > ü-

böl- > bül- “bölmek” (2946), *böri > bürë* “kurt” (670), *köñül > küñël* “gönül” (1646) *köp > küp* “çok” (1003), *köm- > küm-* “gömmek” (95), *kör- > kür-* “görmek” (2510), *ördek > ürdek* “ördek” (4454), *söz > süz* “söz” (1011), *öz > üz* “kendî” (1108)

4. Dar yuvarlak ünlülerde genişleme ve bulanma

u- > o-

burın > borın “evvel, önce” (1470), *kuçakla- > koçakla-* “kucaklamak”(4541) , *kut > kot* “kut, can” (3523), *tur- > tor-* “durmak” (1038), *tuman > toman* “duman” (1306), *tut- > tot-* “tutmak” (429), *yurt > yort* “hane” (1187).

ü- > ö-

bütün > bötën “bütün” (1144), *uç > öç* “uç” (1248), *küç > köç* “güç, kuvvet” (4304), *kün > kön* “gün” (1080), *küreş > köreş* “mücadele” (3545), *tütün > tötën* “tütün” (407), *üz- > öz-* “koparmak” (1352), *yürek > yörek* “yürek” (1297).

5. Sondaki çift ünsüz arasında ünlü türemesi

-Ø- > -ı- / -ë-:

borç > burıç (3503), *börk > bürëk* (621), *ilk > ëlek*, (1075), *kırk > kırık*, (2613), *sevinç > söyëñëç* (1302).

Dil içindeki (Senkronik) Düzenli Ses Olayları

Sözlerin dil içinde kullanılması, yani yapım ve çekim esnasında ortaya çıkan ses olaylarını, gramerlik ses olayları veya dil içindeki (senkronik) ses olayları olarak ele almak mümkündür (ÖNER, 2007: 693). Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

Yardımcı Sesler

Tatar Türkçesinde kullanılan yardımcı ünsüz Türkiye Türkçesindeki gibi y sesidir (ÖNER, 2007: 693). Bazı durumlarda asıl ekin erimesi veya düşmesiyle yardımcı y ünsüzü asıl ekin yerine geçebilmektedir:

diyer (2286), bikliysěň (3779), eşliysěň (2267), isepliysěň (4306).

Yardımcı ünlüler de yine Türkiye Türkçesindeki gibi ı, ě sesleridir (ÖNER, 2007: 693).

başıñ (451), kulım (1106), küzěm (3308), kaytır (1089), oçırtıp (3435), sağınp (2226).

Bunlara ek olarak Eski Türkçeden beri 3. şahıs iyelik ekli sözlerde bir yardımcı ses olarak kullanılan (*prominal*) n sesi, aynen Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir (ÖNER, 2007: 694)

sandıklarında (1170), tamırlarında (2996), abzalarına (2126), akçalarına (1148), analarına (2628).

Ses Uyumları

Eklemeli dillerin ve tabiatıyla Türkçenin bir özelliği olarak ses uyumu, bağlı morfemlerin (*ekler, çekim edatları*) asıl morfemlere (*kökler, gövdeler*) uyması şeklinde ortaya çıkmaktadır (ÖNER, 2007: 694). Ses uyumları çalışmamızda damak ve dudak uyumları alt başlıklarında ele alınmıştır

Ünlü Uyumaları

Damak Uyumu

Türk dillerinde Tarih boyunca sağlam bir şekilde var olan bu uyum Tatarcada da devam etmektedir (ÖNER, 2007: 994)

abzasınıñ (3462), bėrevněň (2320), eylendėrėp (2785), ındırdan (79), isebėnnen (1624), kağılmadı (940), kalalarınıñ (654), kaytardı (1798), urınınnan (3540), uzdırırmin (922).

Damak uyumunun Tatarcaya Rusçadan giren yeni alıntı sözlerde bozulduğu görülmektedir:

sajınğa (3614), krěstyangğa (3548), salfitlarnı (4004).

Bu damak uyumu bozukluğu Tatarcada ön damak ünlü alıntı sözlerde görülürken, arka damak ünlüsü bulunanlarda rastlanmaz:

morcasına (4490), soldatka (1049), salamımnı (3744).

Arapça ve Farsçadan gelen alıntı sözlerde damak uyumuna tâbidir:

behtësězlěgě (1593), cavabın (447), dertlendě (2346), heyěrçělěgěn (4348).

Arapça ve Farsçadan gelen alıntı sözlerde damak uyumunu bozan istisna örnekler de metinde yer almaktadır:

kervanına (657), meşekatlerněñ (870), seğatten (455).

Dudak uyumu

Türk dil tarihi boyunca, damak uyumuna göre daha zayıf olan bu uyum (ÖNER, 1998: 23) Tatar yazı dilinde de yoktur:

açuvdan (1535), ağuvına (2867), borçıdı (54), bülděrdě (3998), çeçüvge (3360), toyğuların (530), totındılar (3485), töběnnen (714), tulmağanlık (676), unınçı (2530), urınlaşkaç (1169), uyladı (4174), yözlerěn (2462).

Ünsüz Uyumu

Tatarcada ünsüzler arasındaki uyum, aslında bir seda uyumudur (ÖNER, 2007: 694):

a. Kök sonunda sedalı + ek başında sedalı:

hatınğa (1048), bělěndě (676), ilde (1022), öyde (70), öylengen (1258), sağıngan (3294), suvdan (2488), uramda (3268), köndězgě (1766), içkındırdı (1623).

b. Kök sonunda sedasız + ek başında sedasız:

artka (1306), *atka* (229), *burıçka* (3498), *çıktı* (103), *ělektě* (3031), *tıřta* (1471), *tořmaçka* (931), *tormıřka* (1317), *utirtkannar* (3630), *yortka* (1111).

Ünlü Düşmesi

-I- > -Ø-

Söz ortasında, vurgusuz açık hecedeki dar ünlü, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde düşer.

avız-in > *avzın* “ağzını” (3531), *çeněç-ěp* > *çençěp* “batırıp” (3001), *koyırık-ı* > *koyırığı* “kuyruğu” (1507).

Ünlü Daralması

-a-y > -ı-y

Yarı ünlü olan *y* sesinin önündeki geniş ünlü daralarak *ı* ve *i* seslerine dönüşmektedir.

başla- > *başlıy* “başlar” (879), *sora-* > *sorıy* “ister” (2527), *söyle-* > *söyliy* “söyler” (1567), *teyme-* > *tiymiy* “değmiyor” (1106).

Benzeşmeler

Tatarcada sadece çokluk eki ve çıkma hali eki başındaki *l* ve *d* ünsüzlerinin düzensiz olarak ileri yönde benzeşmesi ile karşılaşmaktadır (ÖNER, 2007: 695)

(m, n +) l > n

beren-ler > *berenner* (890), *çikmen-ler* > *çikmenner* (2846), *tön-lerde* > *tönnerde* (1692), *ülen-ler* > *ülenner* (2526).

(m, n +) d > n

atam-dan > *atamnan* (4074), *huşım-dan* > *huşımnan* (121), *ķulım-dan* > *ķulımnan* (3824), *uram-dan* > *uramnan* (1355), *artım-dan* > *artımnan* (4594).

Sedalılaşmalar

Söz sonundaki ünsüzler, eklenmeyle birlikte iki ünlü arasında kalınca sedalaşmalar olmaktadır. Tatarcada sedalaşma sadece damak ve dudak ünsüzlerinde görülmektedir (ÖNER, 2007: 695).

-k- > -ğ-

İki ünlü arasında kalan arka damak *k* ünsüzü sedalılaşılarak düzenli olarak *ğ* ünsüzüne dönüşmektedir.

ayaq-ı > ayağı (108), barlıq-ı > barlığı (750), barmaq-ı > barmağı (3499), başmaq-ın > başmağın (4013), batırlıq-ı > batırlığı (3120), bavırsaq-ı > bavırsağı (819), çıq-ıp > çığıp (1104), pıçaq-ı > pıçağı (1006), poçmaq-ı > poçmağı (425), sandıq-ın > sandığın (1325), tufrac-ı > tufrağı (3574).

-k- > -g-

İki ünlü arasında kalan *k* ünsüzü sedalılaşılarak düzenli olarak *g* ünsüzüne dönüşmektedir.

bülek-ě > bülegě (2699), çeçek-ěn > çeçegěn (2296), ělek-ěp > ělegěp (1294), ikmek-ě > ikmegě (1005), çilek-ěn > çilegěn , (2753), ğafillěk-ěn > ğafillěgěn (2632), igěllěk-ěn > igěllěgěn (3867)

-p- > -b-

İki ünlü arasında kalan *p* sesi sedalılaşılarak düzenli olarak *b* ünsüzüne dönüşmektedir.

cavap-ı > cavabı (2916), çap-alar > çabalar (2968), kitap-ı > kitabı (1568), yap-alar > yabalar , (1051), ğayep-ěn > ğayěběn (939), ħisap-ı > ħisabı (639).

Şekil Bilgisi

İSİM ÇEKİMİ

Çokluk

-lar / -ler (> -nar / -ner)

ağaçlar “ağaçlar” (2599), *aqçalar* “paralar” (1333), *çalğılar* “tırpanlar” (2304), *çanalar* “kızaklar” (1667), *çarşavlar* “örtüler” (1150), *çıbıqlar* “çubuklar” (2998), *ındırlar* “harmanlar” (3285), *kandalalar* “tahtakuruları” (1566), *kapçıklar* “torbalalar” (3376), *karçıklar* “kadınlar” (1547), *kartlar* “ihtiyarlar” (1608), *kodalar* “dünürler” (12), *kullar* “eller” (3037), *malaylar* “oğlanlar” (1230), *mujiklar* “köylüler” (3162), *palaslar* “halılar” (616), *sabannar* “sabanlar” (3512), *yalannar* “alanlar” (1716), *yurgannar* “yorganlar” (1189), *bolinnar* , “çayırılar” (1762), *berenner* “kuzular” (890), *çikmenner* “paltolar” (2846), *igënnar* “ekinler” (1776).

İyelik: -m; ñ; -ı / -ë, -sı / -së; / -bız / -bëz; -ğız / -gëz; -ları / -lerë (-narı / -nerë)

avızım “ağzım” (4491), *ayağım* “ayağım” (3982), *balam* “çocuğum” (1010), *ciñgeñ* “yengen” (3211), *enkeñ* “baban” (324), *kabıgı* “kabuğu” (108), *kitabı* “kitabı” (1568), *ķorsaqı* “midesi” (2526), *ķoti* , “kutu, mutluluğu” (1227), *köçë* “gücü” (1392), *kübë* “çoğu” (3228), *külmegë* “elbisesi” (1934), *küñëlä*, “gönlü” (2179), *piması* “ayakkabısı” (571), *stënası* “duvarı” (961), *tamğası* “damgası” (2546), *tırması*, “tırmığı” (2888), *yalçısı* “hizmetçisi” (1098), *yartısı* “yarısı” (3457), *bërëñçësë* “birincisi” (2381), *bülmesë* “odası” (1178), *çamabız* “isteğimiz” (4), *ķızıbız* “kızımız” (219), *mullabız* “mollamız” (666), *rizabız* “rızamız” (3659), *ëşëbëz* “işimiz” (3461), *helëbëz* “hâlimiz” (458), *akılığız* “aklınız” (3530), *üzëgëz* “kendiniz” (1504), *varısları* “mirasçıları” (3666), *yafraqları* “yaprakları” (2301), *yözlerë* “yüzleri” (2709), *beğëtlerë* “bahtları” (146), *cannarı* “canları, içleri” (3021), *dulķınnarı* “dalgaları” (2171), *irënnarë* “dudakları” (2881).

Aitlik: -ğı / -gë, -kı / -kë

yugarıdağı “yukarıdaki” (3018), *yorttağı* “hanedeki” (1667), *yöklerdegë* “yüklerdeki” (3393), *yöregëndegë* “yüreğindeki” (1340), *bitëndegë* “yüzündeki” (3272), *bügëngë* “bugünkü” (1594), *ceygë* “yaza ait” (1153), *irtengë* “sabahki” (11), *ķışķı* “kışa ait” (1117), *ķodanıķı* “dünürünki” (814), *Şıbaynıķı* “Şıbay’ınki” (816), *ķartnıķı* “ihtiyarınki” (4565), *ëlëkkë* “önceki” (1883).

Hâl Ekleri

İlgi: -nıñ / -nëñ

Gölbanunıñ “Gölbanu’nun” (1835), *qalalarınıñ* “şehirlerin” (654), *qapqanıñ* “kapının” (278), *qışnıñ* “kışın” (43), *qızınıñ* “kızın” (1146), *qoyınıñ* “kuyunun” (36), *krěstyannıñ* “köylünün” (4580), *qunaqınıñ* “misafirin” (576), *malaylarınıñ* “oğlanların” (1748), *pěçennëñ* “samanın” (2938), *sekënëñ* “divanın” (1188), *sëñlënëñ* “kız kardeşinin” (2857).

Yükleme: -nı / -në; -n (Sadece 3. şahıs iyelik eki taşıyan nesnelerde)

aqçıqlarını “anahtarları” (1143), *aqçanı* “parayı” (199), *ambarnı* “ambarı” (3893), *aşyavlıqnı* “sofra örtüsünü” (830), *atlarnı* “atları” (1402), *bilbavnı* “kayışı” (275), *bodaynı* “buğdayı” (3373), *bolıtlarnı* “bulutları” (2959), *büleklernë* “hediyeleri” (1461), *cileklernë* “çilekleri” (2848), *ebiynë* “nineyi” (4114), *ğaybetnë* “dedikoduyu” (3328), *heberlernë* “haberleri” (525), *hoıbesën* “hutbesini” (741), *mënderën* “minderini” (3282).

Yönelme: -ğa / -ge, -qa / -ke; -a / -e (Sadece 3. şahıs iyelik eki taşıyan isimlerde).

cënazaga “cenazeye” (4601), *çanağa* “kızağa” (122), *çokırğa* “çukura” (4468), *dönyaga* “dünyaya” (3442), *hatınğa* “kadına” (1048), *öyge* “eve” (1164), *köyge* “türküye” (187), *secdege* “secdeye” (1262), *sihërçëge* “büyücüye” (4189), *tabakka* “tabağa” (3131), *tıkrıkka* “patikaya” (34), *şikke* “şüpheye” (1972), *abzasına* “abisine” (2851), *apasına* “ablasına” (1812), *bitëne* “yüzüne” (4359).

Bulunma: -da / -de, -ta / -te

Boharada “Buhara”da” (1524), *busagada* “kapı eşiğinde” (1232), *poçmagında* “köşesinde” (1061), *süzlerde* “sözlerde” (1801), *türde* “köşede” (1609), *yözënde* “yüzünde” (4533), *bëleklerënde* “bileklerinde” (362), *qoyašta* “güneşte” (1152), *nikahta* “nikâhta” (736), *soldatta* “askerde” (1012), *cennete* “cennette” (1573), *meclëste* “mecliste, toplantıda” (1421).

Çıkma: -dan / -den, -tan / -ten, (-nan / -nen)

munçadan “hamamdan” (1337), *talaşlardan* “kavgalardan” (3813), *tavlardan* “dağlardan” (2776), *tuydan* “düğünden” (1753), *cirden* “yerden” (2541), *cizneden* “enişteden” (2082), *çeyden* “çaydan” (11), *çişmeden* “pınardan” (3926), *imennerden* “meşe ağaçlarından” (2605), *koymaktan* “akıtmadan” (1279), *könyaaktan* “güneyden” (1759), *mirastan* “mirastan” (3453), *suvıktan* “soğuktan” (4060), *yëğëtten* “yiğitten” (1020), *bedreften* “tuvaletten” 1828, *ğadetten* “adetten” (194) *holķınnan* “huyundan” (1901), *ķolağınnan* “kulağından” (157), *köndeşënnen* “kumasından” (1925), *küzlerëmnen* “gözlerimden” (3983).

Eşitlik: *këbëk* (isim+eksiz ilgi hâli+këbëk; zamir +nıñ / nëñ + këbëk)

-ça / -çe; -dıy / -diy; -day / -dey

mamıklar këbëk “pamuklar gibi” (51), *yafraķlar këbëk* “yapraklar gibi” (56), *ülëk këbëk* “ölü gibi” (81), *ut këbëk* “ateş gibi” (109).

alarça “onlar gibi” (487), *törlëçe* “türlü türlü” (188), *ħelënce* “hâlince” (854), *üzlerënce* “kendilerince” (1665).

andıy “öyle” (1513), *mondıy* “böyle” (1111), *şundıy* “şöyle” (1062), *yıllarday* “ağlar gibi” (2848), *çümeledey* “ekin demeti gibi” (3001).

Vasıta: *bëlen* (isim + eksiz ilgi hâli + edat), (zamir + nıñ /-nëñ + edat)

bötën küñëllerë bëlen “bütün gönülleriyle” (1683), *ömët bëlen* “ümitle” (1687), *atay bëlen* “babayla” (1706), *şunıñ bëlen* “şununla” (1883), *anıñ bëlen* “onunla” (2184).

Yön: *taba* (-ğa / -ge, ķa / -ke + edat)

analarına taba “annelerine doğru” (2628), *uramģa taba* “sokaģa doğru” (2196), *kilënge taba* “geline doğru” (2721), *kükke taba* “gökyüzüne doğru” (2768), *tavģa taba* “daģa doğru” (2871), *yılģaģa taba* “ırmaģa doğru” (2896).

Sebepl hâli: Çıkma hâli -dan / -den, -tan / -ten (> -nan / -nen) bu işlevi görür

kurkuvdan kanı kaçtı “korkudan kanı çekildi” (3747), *bu süzlerden Fethiyenëñ küñëläne avır taş utırdı* “bu sözlerden Fethiye’nin gönlüne ağır taş oturdu” (4280), *küzlerënde şatlıqtan nur uynadı* “gözlerinde mutluluktan ışık parladı”(1212).

Sınırlama hâli: -ğa / -ge, -qa / -ke + edat (kader, teklë, hetlë, çaklı)

ul hetlë “o kadar” (4045), *buldıra alğan hetlë* “yapabildiği kadar” (615), *bu çaklı* “bu kadar” (1079), *şul çaklı* “şu kadar”.

İsimlerde Soru: -mı, -më

şulmı eybet “şu mu güzel” (1825), *maturmı iken* “güzel mi acaba” (3312), *ayağımı çıkkan* “ayağı mı çıkmış” (131), *Behëtlë bulırmı iken* “bahtlı olur mu acaba” (750), *alay tügëlmë* “öyle değil mi” (4374).

FİİL ÇEKİMİ

Şahıs Ekleri

	Zamir Kökenli	İyelik Kökenli
1. tek. şhs.	-mın / -mën	-m
2. tek. şhs.	-sıñ / -sëñ	-ñ
3. tek. şhs.	-Ø	-Ø
1. çok. şhs.	-bız / -bëz	-k / -k
2. çok. şhs.	-sız / -sëz	-ğız / -gëz
3. çok. şhs.	-lar / -ler	-lar /-ler

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri: Öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman ifadeli geniş zaman, kesin gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılır.

İyelik Kökenli Şahıs Ekleri: Görülen geçmiş zaman, şart, istek, gereklilik çekimlerinde kullanılır.

Bildirme Şekilleri

Görülen Geçmiş Zaman

-dı / -dē, -tı / -tē

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	aldan-dı-m (2086) eyt-tē-m (1070)	üstēr-dē-k (205) çık-tı-k (119)
2. şahıs	ķaptır-dı-ñ (2190) kil-dē-ñ (1834)	yap-tı-ğız (4018) işēt-tē-gēzmē (73)
3. şahıs	ķurıķ-tı (4572) küçēr-dē (434)	kēr-dē-ler (1024) ķıl-dı-lar (1401)

Öğrenilen Geçmiş Zaman

-ğan / -gen, -қан / -ken (Zamir kökenli şahıs ekleri)

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	yaz-ğan-mın (122) ķaldır-ğan-mın (66)	onıt-қан-bız (938)
2. şahıs	sal-ğan-sıñ (3622) bēt-ken-sēñ (707)	cit-ken-sēñ (4260) i-ken-sēñ (2190)
3. şahıs	başla-ğan (545) kil-gen (3460)	-

Şimdiki Zaman İfadeli Geniş Zaman

Ünsüzle biten fiil –a / -e; ünlüyle biten fiil -y (Zamir kökenli şahıs ekleri ekleri; fakat teklik 1. şahıs iyelik kökenli şahıs eklerini de alabilmektedir).

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	kit-e-m (3360) köşenli-y-m (2707)	bir-e-běz (17) ciber-e-běz (4146)
2. şahıs	kür-e-sěň (3120) běl-e-sěň (102)	ěşlet-e-sěň (4292) yaqlı-y-sız (3496)
3. şahıs	sizěl-e (4228) özěl-e (336)	yört-e-ler (1376) yarat-a-lar (2400)

Kesin Gelecek Zaman

-açaq / -eçek (Zamir kökenli şahıs ekleri)

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-	-
2. şahıs	-	-
3. şahıs	kal-açaq (600) yögěr-eçek (917)	kıuy-açaq-lar (698) yaz-açaq-lar (3460)

Geniş Zaman

-r; -ar / -er (1. tip şahıs ekleri)

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	oçra-r-mın (527) tüz-er-mën (1022)	bas-ar-bız (1029) bëtër-ër-bëz (3042)
2. şahıs	yağ-ar-sıñ (4455) aşa-r-sıñ (4386)	-
3. şahıs	başla-r (71) çığ-ar (4454)	taşı-r-lar (116) utır-ı-r-lar (2402)

Olumsuz: -mas / -mes (1. tip şahıs ekleri)

-	-
yandır-mas-sıñ (4299)	di-mes-sëñ (496)
aşa-mas (4385)	kirek-mes (4330)
-	-
ķuva al-mas-sız (3620)	-
ķaldır-mas-lar (1746)	tiy-mes-ler (1377)

Tasarlama Şekilleri

Şart: -sa / -se (İyelik kökenli şahıs ekleri)

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	yan-sa-m (4165) küçër-se-m (3802)	bar-ma-sa-ķ (3721) ëşle-se-k (1027)
2. şahıs	onıt-ma-sa-ñ (4096)	ügëtle-se-gëz (4216)

	tële-me-se-ñ (4170)	eyt-se-gëz (3769)
3. şahıs	ķayt-sa (658) cit-me-se (1469)	ķara-sa-lar (2928) tële-me-se-ler (1911)

İstek

-ası / -esë (İyelik kökenli şahıs ekleri) + kile;

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	-	-
2. şahıs	-	-
3. şahıs	çığ-ası kilmiy (2321) ķal-ası kilmiy (513)	-

-maķçı / -mekçë (Zamir kökenli şahıs ekleri) > -maķ / -mek

mal satmaķçılar “hayvan satmak istiyorlar” (3489), *burıçķa aķça tapmaķçı* “borç için para bulmak istiyor” (3498), *üzë huca bulmaķçı idë* “kendi ev sahibi olmak istedi” (3499), *mirasınnan meħrüm ķaldırmaķ bulasñ* “mirasından mahrum bırakmak istiyorsun” (3641).

Gereklilik

-rğa / -rge kirek (tiyëş) (Şahıs çekiminde özneye yetinmektedir)

Sihërçëge tön urtasında barırğa kirek “büyücüye gece yarısı gitmeli” (4422), *şuña barırğa kirek* “şuna varmalı” (245), *yazarğa kirek* “yazmalı” (460), *İplep kararğa kirek* “İyice bakmalı” (1524), *süzsëz barırğa tiyëş* “sözsüz gitmeli” (2375).

Emir

Altı şahısta da ayrı ve özel eklerle

1. tek. şahs.	-ıym / -iym
2. tek. şahs.	- Ø
3. tek şahs.	-sın / -sën
1. çok. şahs.	-ıyık / -iyk
2. çok. şahs	-ğız / -gëz
3. çok. şahs.	-sınnar / sënner

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	kı1-ıym (175) öyret-iym (185)	kal-ıyık (3375) ciber-iyk (2269)
2. şahıs	kür (38) söyle (1133)	bul-ı-ğız (1748) birme-gëz (171)
3. şahıs	tuñma-sın (274) töşme-sën (1903)	kıyıtma-sınnar (3158) kısmes-sënner (1354)

Fillerin Birleşik Çekimi

Hikâye

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Hikâye

-ğan/- gen idě

kul sala almabızdır digen iděk “el atamayız demiştik” (8), *Şeyhěl bėraz yünlengen kėbėk kūrėngen idě* “Şeyhel biraz yola girmiş gibi görünmüştü” (370), *Merhebe tađı niler alıp mataşa başlađan idě* “Merhebe daha neler alıp uğraşmaya başlamıştı” (545), *Nurıynu süge başlađan idě* “Nurıy’a sövmeye başlamıştı” (1098), *Bu tuy, bu nikađ aña şatlıktan bigrek řesret çişmesě bulđan idě* “Bu düğün, bu nikâh ona mutluluktan çok hasret kaynađı olmuştu” (1689).

Geniş Zamanda Hikâye

-a / - e idě; - y idě (Şimdiki zaman işlevli)

Apası anı bik yarata idě “Ablası onu pek seviyordu” (1969), *ul şıtırdap tora idě* “o dır dır edip duruyordu” (2759), *ķayınana iskě oyık yamap utıra idě* “kaynana eski çorap yamayıp oturuyordu” (4016), *tüzmiy yılap ciberüvden ķurķa idě* “dayanmayıp ağlayıvermekten korkuyordu” (69), *ķatı yöz kūrsete almıy idě* “katı yüz gösteremiyordu” (346), *ėçėnнен şunu uyly idě* “içinden şunu düşünüyordu” (372).

-ar /- er idě; - r idě (Geniş zaman işlevli)

ķaytıp üzėme bėr oya ķorır idėm “dönüp kendime bir yuva kurardım” (514), *Ķaytır iděk* “Dönerdik” (1089), *yėđėrmėşer tiyėn de citer idě* “yirmişer kuruş da yeterdi” (799), *yavçı ciberėr idėm* “görücü gönderirdim” (1975).

Tasarlama Şekillerinde Hikâye

-sa /-se idě (istek işlevli)

tizrek bėtse idě, tizrek aş kilse idě “çabcağ bitse, çabucak yemek gelseydi” (743).

-sın / -sėn idě (istek işlevli)

köçlep totmasın idě “zorlayıp tutmasaydı” (4270), *ikě gěne kiçke bulsa da kınaqqa çakırsın idě* “iki gece olsa da misafirlige çağırsaydı” (3991), *Başka süzlerě kadalıp kitsěn idě* “Başka sözleri batırılıp gitseydi” (1508).

-ası / - esě idě (gereklilik işlevli)

iň ělěk ělektěrěp alası idě “ilk önce almalıydı” (2445).

-maqçı /-mekçě idě

üzě huca bulmaqçı idě “kendi sahip olmak istedi” (3499), *Tagın niděr eytmekçě idě* “daha neler söylemek istedi” (2616).

-maqçı / mekçě bulğan idě

kart niděr eytmekçě bulğan idě “ihtiyar bir şey söylemek istemişti” (581).

Rivayet

Geniş Zamanda Rivayet

-a / -e; -y iken

bik eybet běle iken “pek güzel bilirmiş” (2501), *İsenbike de kite iken* “İsenbike de gidermiş” (3479), *Qayınana da kıynıy, ir de kıynıy iken* “Kaynana da döver, koca da dövermiş” (4198).

-a / -e; -y iměş

öyleněрге yöriy iměş (400), *kükrek suğa iměş* (1346).

-ar / -er; -r iken

bulır iken “olurmuş” (4090)

Öğrenilen Geçmiş Zamanda Rivayet

-ğan / -gen iměş

Süz arasında birevge eytken imëş “Söz arasında birisine söylemiş” (516), *Yarar, aqılğa utırıp citsën elë, qararbiz, digen imëş*, “Tamam, akıllansın hele bakarız, demiş” (517).

Tasarlama Şekillerinde Rivayet

-maqçı /-mekçë imëş

Merhebenë almaqçı imëş “Merhebe’yi almak istiyormuş” (401).

Şart

Geçmiş Zamada Şart

-ğan / -gen; -қан / -ken bulsa

tekdıyrde yazılğan bulsa “kaderse yazılmışsa” (234), *Alla ni yazğan bulsa* “Allah ne yazmışsa” (245), *urındıq kuyğan bulsalar* “sandalye koymuşsalar” (1186), *boz-қar bëlen қatıp bëtken bulsalar da* “Buz ve karla donup bitmişseler de” (301), *avızımıñ temë bëtmegen bulsa gına yarar idë* “Ağzımın tadı bitmemişse iyiydi” (2498), *vaқıt citken bulsa da* “vakit gelmişse de” (2556), *kibëp bëtmegen bulsa* “kuruyup bitmemişse” (2604).

4.3. Metinde Tespit Edilen Diyalektolojik Özellikler

Alimcan İbrahim’in “*Tatar Hätını Niler Kürmiy*” romanı üzerinde yaptığımız incelemede metnin genel anlamda standart Tatarcanın gramerine uyduğu belirlenmiş ayrıca söz varlığı, ses bilgisi ve şekil bilgisi konusunda standart Tatarcanın dışına çıkan örneklerle de rastlanmıştır.

Bugünkü Tatarcada y’li geçen ve *Tatar Tëlnëñ Añlatmalı Süzlëgë*’nde (TTAS) y’li biçimde madde başı olan; fakat incelediğimiz metinde c’li biçimde geçen sözcükler tespit edilmiştir: *cedeç* “lades kemiği” (4454), *cüler* “deli” (4231), *cütelle-* “öksürmek, öksürük tutmak” (187). Bu kelimeler yazarın ağızlarda kullanılan şekilleri eserinde kullandığını göstermesi bakımından önemlidir.

İncelediğimiz metinde TTAS’de diyalektolojik olduğu belirtilen kelimelere rastlanmıştır: *apay* “abla” (1234), *bēt-* “helâk olmak” (1319), *ķata* “süresince” (2324), *ķavla-* “kovmak, kovalamak” (3067), *tuġar-* “koşulu atı serbest bırakmak” (617).

TTAS’de konuşma diline ait olduğu belirtilen kelimeler de metinde yer almaktadır: *aňġıra* “aptal” (3483), *atlı* (II) “isimli” (1929), *çıdam* “metanet” (3180), *çınlap* “hakikaten” (822), *çirle-* “hastalanmak” (3188), *kilëş* “şekilde, halde” (4080), *köçen-* “zorlanmak” (3066), *ķala* “şehir” (3435), *labasa* “elbette” (323), *mañlay* “alın” (3864), *mataş-* “meşgul olmak” (468), *nezěk* “ince” (1006), *nu* “haydi” (1288), *sımaķ* “gibi” (425), *terilke* “tabak, çanak” (833), *tuķma-* “tokmaklamak” (227), *yeşne-* “şimşek çakmak” (3020).

Metinde öğrenilen geçmiş zaman eki *-miş* sadece *i-* yardımcı fiili ile yapılan birleşik fiil çekiminde ve isim bildirmesinde kullanılmıştır: “*öylenërge yöriy imëş*” (400), “*kükrek suġa imëş*” (1346), “*yörġen yëġëtë bar imëş*” (231).

4.4. Metnin Dizini Hakkında Genel Prensipler

Bu bölümde çalışmaya kaynak oluşturan metnin söz varlığı tespit edilmiş ve metin sözlüğü hazırlanmıştır. Sözlerin kök veya gövdeleri madde başı yapılarak koyu puntolarla yazılmıştır. Metinde geçen kelimeler Türkiye Türkçesi alfabesine göre sıralanmış ve *ë e’den*, *ġ g’den*, *ĥ h’den* *ķ k’den* *ñ n’den* sonra yer almıştır. Tatarcada ayrı yazılan bazı ikili yapılar madde başı yapılmıştır. Metnin anlaşılmasına yardımcı olabileceğini düşündüğümüz atasözleri, deyimler, sıfat tamlamalarıyla, sayı grupları, birleşik fiiller ve kalıplaşmış ifadeler alt madde hâlinde gösterilmeye çalışılmıştır. Yazı dili sözlüğünde olmayan kelimeler için diyalektolojik sözlükten ve çalışmamıza kaynak olan metnin yer aldığı eserin dipnotlarından ve açıklamalarından yararlanılmıştır. Kalıplaşarak birer sözlük unsuru hâline gelmiş ikilemeler madde başı yapılmıştır. Eserde dini terminolojiye ait olan ifadeler tek bir madde başında toplanmıştır. Sözlüklerde bulunamayan bazı sözler için metnin bağlamına dayalı olarak tahminî anlamlandırmalar yapılmış ve (?) işareti ile gösterilmiştir.

Metinde geçen özel adlar tespit edilmiş ve özel adlar için ayrı bir sözlük hazırlanmıştır.

5. KISALTMALAR

Akt.: Aktaran

bk. : Bakınız

C: Cilt

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

krş.: Karşılaştırınız

S: Sayı

s.: Sayfa.

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

TDK: Türk Dil Kurumu

TDTEA: Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi

TKAE: Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü

TTAS: Tatar Têlênêñ Añlatmalı Sùzlêĝê

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay.: Yayınları

II. METİN

TATAR ҲАТINI NİLER KÜRMIY

I

Bër atna eçände kızğa ikë yavçı kildë.

Bërënçesën Nurıy qart oşatmadı, ciñel bër siltav bēlen kirë qayardı:

– Bik meşekatlë çağım, – didë, – mēne Һezēr öy қuzgatırğa toram, cir-urman aldım; bıyıl tuy yasavlar turında uylarğa çamabız kilmestër, – didë.

5 İkëñçesë Bikyardan, Şibay kantunınnan idë. Busı küñelēne bik yattı, qarşı eytërge süz tapmadı, monı başkodadan da yeşere almadı:

– Üzēñ de zur, sinë cibergen kēşē de zur... Aptırabraq qaldım: Bıyıl andıy ölken eşlerge қul sala almabızdır digen idëk; ciñel gēne kirë suğarğa köçem citmiy, Һezërge özēp eyte almıym, anası bēlen söyleşiyk, қарdeş-ıruvğa da kiñeş itiyim, – didë. Üzē tēl 10 töbēnnen қızın birërge tēlevēn bik añlattı. Lekin hiçkēm bēlen kiñeşmedë, ikë tevlëk buyına uylandı da, öçençë könge çıққаç, irtengë çeyden soñ Һatını FetҺiyeye eyttë:

– Anası, – didë, – қодalar ақча bēlen kilërler. Aş-suv ezërlerge kirek, – didë.

Ananıñ yöregē urınnan қuzgaldı, tēzlerē қaltırıy başladı, қотı оçıp, irēññ күзlerēne қарadı, қurқıp soradı:

15 – Bu nindiy süz? Nindiy қодalar ul?

Nurıy bër süz bēlen bētërdë:

– Gölbanunı birebēz, zur cirge қatnaşabız, bërük adem aldında oyatқа қалırлық bulmasın, aş-suvıñnı қарap ezërle!

20 Қartnıñ yortında başлаған Һezërlëkler bēlen bërge Gölbanunıñ birëlöv Һeberē tiz arada күрşelerge irēştë, annan çıgıp, öyden öyge, uramnan uramğa kittë, kiçke qarşı, bötēn Қarayurғанı eylenēp, zurayıp, ğaybetler de қуşıлып, қıznıñ üzēne de kilēp cittë. Moñardan anıñ eçēne ut қабınған kēbëk buldı, қaya başқanın, ni eşlevēn onıttı, bër öyge kërdë, anda üzēne urın tapmıyça, yañadan tışқа çıқtı; şulay, üzēn қaya қuyарға bēlmiy eylenelegende, suv bētkenē күzēne çalındı; bu yağşı siltav idë; enkesēnnen 25 sorap, tiz-tiz kiyēndë-yasandı, bitlerēne kërşen yaқtı, innëk sörttë, күzēne bik az ğına sörmе tarttı da, қалın şelēn yabınıp, köyente-çileğēn күterēp, күрşē ciñgesē Meftuğağa kërdë.

Ciñgesənəñ üz eşə başınnan aşkan idə, hezər gəne suvniñ kiregə de yuk idə, şulay da kirə qaytara almadı, bər qarav bəlen qızniñ küzəndegə, dərəldegen tavışındağı
30 kurquvni sizdē:

– Hezər, canım, – dip, aşığıç-aşığıç ayağına kiyöz qata, östəne sırğan bişmet kiydē de, elə bozları ərəp te bətmegen çilegənəñ suvların çapçaqqa buşatıp, Gölbanu bəlen qoyığa barırğa çıqtı.

Zur uramnan tıkrıqqa boriluv bəlen, kız bər-ikē süz eyttē de üz tavışına üzē
35 buvılıp yılap ciberdē. Qoyığa barıp citkençē de, anda qar-boz eşēnde qatıp utırğan koyınıñ sirtmelerēn şıgırdata-şıgırdata suv çıgarğanda da, öyge qaytkanda da Gölbanu, üzənēñ qaygısın söylep, tuqtamıy yıladı, ayırılğanda, yañadan kabatlap:

– Ciñgem canım, bügənnen qalmıy kür; niçək kəne bulsa da kür qartlar yoqlağaç ta, baqça aşasınnan, kört buylap uñ yaq terezege kilsən, min kötermən, – didē. Üzē
40 eşēnnen: “Asıp quymaslar elē, bər rencərler, bər qarğarlar da bər tuqtarlar”, – dip uylanıp, üzənēñ söygen yəgētē Lotfiyğa yabışıp çıgarğa küñələn bėrkəttē. Şul kiskən uy bəlen, tulı çileklerēn küterēp, üzənēñ tuyı hezərlengen öyge qayttı.

II

Qışniñ kışka könē kızğa bik ozın toyıldı. Qarañğı tōşəp, kiç bulğaç, atası bəlen anasınıñ çey eşüvlerē gəcəp ozaq suzılğan kēbək buldı. Sekēden çınayaqlarını cıyıp
45 alğaç, Fethiye qarçık tağı elle nindi y sölgələr, aşyavlıklar turında süz quzğatıp, baş eylendērēp bētdē. Bolardan qotiluvğa, Gölbanu etkelerēnēñ tēgē yaqqa kērēp yatuvların ğına köttē de üz terezesēne, perdeden uram yaqqa taba kürsetēp, nəçke kızıl tasma astı, çige torğan qulyavlığın aldı da yalgızı tereze aldına eşke utırdı.

Bügən kön eybet kēbək idē. Köndēz qoyaş çıqtı, qar öslerē bik matur bulıp
50 yaltırap yattılar. Tik mēne kiçke taba ğına ezrek cil küterēldē, kēçkēne kiseklē yomşaq aq mamıqlar kēbək qar yava başladı, annan buran küterēldē; hezər indē qatı cil bērtuqtavsız qar bəlen uynıy, anı tuzdıra, öylerge, azbarlarğa, kibennerge kitērēp sılıy, öye başladı. Kız yalgızı bēraz kurqınıp utırdı, terezenēñ bērnerse kürənmeslėk bulıp tuñıp kitüvē de anı borçıdı, bu hemme nersenē qaplap, morcalar arasında sızgırıp
55 uynğan qatı buran eşēnde yañlışıp başqa terezege bara kürmesən dip te tınıçsızlandı.

Şulay köte-köte yartı tön üttē; cil-buran basıldı, mamıq yafraqlar kēbək yomşaq ərē qar yavargā totındı, lekin yəgēt kilmedē. Bērēnçē eteç kıçkırdı – haman kilmedē,

ikënçë eteç kıçkırdı – haman kilmedë indë mēne öçënçë eteç kıçkırdı – haman kilmiy de kilmiy. Bu ni hel? Ciñgiy küre almadımı? Elle terezemnë saklıylarmı iken, şuñar küre
60 kile almıy yöriymë iken? Bërsēne de cavap bulmadı, kız utlı-yalkınlı toyğılar ëçēnde tönnë ütkerdë, aq tañnı küz yommıyça, bër tamçı yoqlamıyça qarşı aldı. Eşlerge dip alıp utırğan çigüv-ıayuvlarına kul da tiydëre almadı.

İrten torğanda da, bërgelep çey ëçkende de ata-anasınıñ küzlerēne qaramaşka tırıştı, süzge de qatnaşmadı. Nurıy qartnıñ, aqtıq çınayağın qaplap, doğa kılıp, yortqa
65 çıgıp kitkenēn köttë de:

– Enkey, kiçe al cēplerēmnë matur ciñgiylerde qaldırğanmın, şularnı gına barıp alıp qayıym, – dip, anasınnan soradı.

Fethiye qarşı eytmedë, anıñ üz başı hesret bēlen tulı idë, küp söyleşse, tüzmiy yılap ciberüvden qurqa idë. Küterëlöp qaramıy gına cavap birdë:

70 – Bar barsañ, tiz gēne barıp qayt. Ozaq yörme: haman öyde yuq dip atañ tirgiy başlar... – didë.

Gölbanu ayağına pıma, östēne qalın bişmet kiydë, başına üzë beylegen aq mamıq şelēn yabındı da ciñgesēne barırğa yortqa çıqtı.

Lekin tiz ıçkına almadı.

75 Anda, bötēn yullarnı, azbar buyların qaplap kitken qar ëçēnde, üz aldına kıçkırap suqranıp, Nurıy qart yöriy. Yalçılarnıñ bërse kiñ ağaç körek bēlen suqmaqlar sala. İkënçēsē zur bër aq sarıknı kēçkēne azbarnıñ tar işēgēnnen quvıp kērtërge mataşa. Huca açuvlanıp aña kıçkırdı, sarıq, yañadan ıçkınp, uram qapkağa taba aqırıp yögërdë.

80 Yalçılar kiçe indirdan azbarğa çana bēlen pēçen taşıldılar. Aqtıq kitērgennerēn buşatıp, mallarnı qarap, üzlerē aşap-ëçēp yatқанçı yartı tön cite yazdı, ikēsē de eşten çıgıp argannar idë. Aş öyēnēñ sendēresēne suzuluv bēlen ülēk kēbēk yoqlap kittēler. Başqa vaqıt bërniçe tapqır, almaşıp, azbarğa qararğa çıgalar, sıyır bozavlasa, sarıqlar berenlese, tuñmasın dip öyge kērteler idë. Bügēn, ükēnēçke qarşı, bik aruv arqasında, uyana almadılar, qararğa çıkmadılar; öç sarıq berenlegen, yaña berennernēñ bërse
85 irtengeçe tuñıp ülgen. Nurıynıñ hemme kēşēge açuvlanıp, yort buyınça tirgenöp yöriy mēne şunnan idë. Gölbanu kürēnügge, ul moña da kıçkırdı.

– Kızım, anaña eyt, mal suya torğan pıçaqnı qazan çitēne ışkıp birsēn, – didë.

Gölbanu, mondiy behtësözlekke oçrağanğa ernöp, kirë kërdë, anasinnan zur pıçaknı kayratıp aldı da atasına iltöp birdë. Bu vaqıt indë tögë ülgen berenë öçën elë
90 anda, elë monda çabıp baqırıp yörgen zur aq ana sarıknı këçkëne azbarğa kërtöp yapqannar idë; qart, ciñen sızğanıp, ülgen berennëñ tirësën tunarğa hezërlene idë, kızzınnan pıçaknı aldı, yözën qaradı da eşëne totındı. Gölbanu tiz-tiz atası yanınnan kitüv yağın qaradı.

Matur ciñgelerëñ yortı yeneşe, ikë arada këçkëne işëk këbëk këne qapqa da
95 bar. Tuqtavsız yavğan qar mondağı suqmaqnı kümöp kitken. Qız, ozın qunıçlı pıması bëlen yomşaq qarnı yırap, kürşë yortqa çıqtı da uramğa buy dürt poçmaqlı, salam tübelë öynëñ işëgëne taba yöğërdë. Ahrısı terezeden küröp qalgandır, huca hatın üzë atlıgıp Gölbanuğa qarşı işëk açtı da, öyge alıp kërmiyçe, kirë:

– Anda gäybetçë qarçık utıra, eyde monda, – dip, këletke taba tarttı, tavışın
100 aqrınaytıp, aşığıp eyttë: Gölkeyëm, sin minnen küre kürme! Bardım eş harap bit, – didë de ni bulğanın söylep birdë.

III

– Bardım, Gölkeyëm, bardım. Turı kibëtene kërdëm. Bëlesëñ anıñ şarkıldık yartı aqıl ciñgesën: minë kürüvge, şul ağıldap kilöp çıqtı. Ni buldı? diyım. Sorama indë, sorama, diy, urta barmaq këbëk, yalgız üsken yeş narat këbëk yëğët idë, erem gëne
105 bulmasa yarar idë, helë bigrek avır, diy. Nerse bar, iplep eyt, diyım. Ce diy, yeşeresë yuk, sinëñ nige yörgenëñnë bëlem iç, eyde üzëñ këröp kür, diy. Minë östërep kibët aş ačkë öylerëne alıp kërdë. Kërsem, gölkeygënem, huşım-aqılım kite yazdı, eytërsëñ qabıgı suylığan qalın bürene, Lotfiynıñ uñ ayağı mäne şulay bulıp şëşöp yata. Üzë iñgıraşa. Ni buldı, bu nihel, diyım. Avızı, tëlë kibe iken; tenëm ut këbëk yana, diy;
110 çınayaq çoqırınnan suv eçöp, irënnerën yüyëşlettë de ni bulğanın eytöp saldı:

– Mëne, ciñgiy, diy, sinnen yeşërgennë ët aşasın, diy, küñëlëmde ni bulsa, tëlëmde şul, diy. Min, diy, mäne Gölbanunı alırğa dip ezërlenöp yörgende, şulay harap buldım bit, diy. Mëne, diy, tuğanım ciñgiy, diy, abzıy da bële, alardan minëm yeşëren sërëm yuk, közge tuy itermën, yeş keleşnë töşërërge ayırım yaña öy bulsın dip uyladım.
115 Şuña dip boyardan urman aldım, üzëm qarap kistërdëm, bıyıl kış taşıp quyıp, cey buyı kipkeç, közge buratmaqçı idëm. Abzıy eytöp qaldı: üzlerë taşırlar, sin nige anda azaplanıp yöriysëñ, monda kibëtte de këşë yuk, didë. Küresëm bargadır – yöregëm

aşkındı, kön bik eybet idē, uynap-şayarıp, zur alın ozın bürenelernē salıp beyledēk te,
at aptırıp, aytırğa ıktık. Tēke taş barmı? Şunnan tōşēp kilgende, atımnıñ bavıralığı
120 özēldē. Ul tüben taba ananı tıya almıya, aldağı at östēne barıp mēndē. Minēm ana
tüben taba saluvlap kittē de anıñ bürenesēne minē kitērēp ıstı diy. Min huşımnan
yazanmın, bēr atnıñ bürenesēn taşlatıp, minē anağa salıp alıp ayttılar, diy; sınanmı,
ıkkıanmı – elē bēlgen yu, mēne şulay baırıp yatam, diy...

Gölbanu bötēn bu azaplı ēşlernē üz tenēnnen, üz küñlēnnen kiērdē, ernēp,
125 ciñgesēn büldē:

– Hodayım, nige soñ indē moñarı ostanı aırmıylar? Hırap bit bu... – didē.

Matur ciñgiy tağı alıp kittē:

– aırtmağan aya. Şul seatte ük Zariyf ostağa at bēlen apannar. Gōnah
şomlı bit, bēr kirē kitse kite ul, öyde yu, diy, zur ulına keleş alannar iken, ki kēne
130 şunıñ tuyına kitken, diy. Annan tağı aramalı ostağa apannar, bēr kirē kitse kite bit,
gōnah şomlı: bu da öyēnde yu, diy, alada bērevnēñ ulımı, ayaımı ıkkıan iken, diy
şunı duhtırlar, tōşēre almaa, aramalı ostasın aldirtannar, diy; indē mēne hēzēr
kōnēne nie bēlēşēp, şularnıñ aytannarın kōteler...

Salkın havada nı öşüvlerēne aramastan, öyge, aybetē arı yanına kērērge
135 tēlemedēler; süz, sizēlmesten, Gölbanudan ciñgiyge küqtē; ul, küzlerēn sōrtēp tağı alıp
kittē:

– Şulay iken, gölkeyēm, hıtın başına bēr beħēt külegesē tiymiy iken, mēne
minēkē de bu arada yu-bar süz bēlen bik tēñkeme tiyēp yōdete başladı. Tapan bēr süz,
hoday bala birmiy, diy, nesēlēbēz orıy, diy at dürtke talsa, sarı yēğērmēge citse,
140 eken iğēnēm un disetineden artsa, allağa tapşırıp, ikēnē hıtın alırmın digen idēm,
min, digennē hoday artıı bēlen birdē, indē ni ēşliyēz, diy de tora bit...

Hıtın üz tormışınıñ bu avır ayısın, yarım yılap, yarım arap, ayta-ayta
sōyledē; başına tōşken bu hēsetten niēk otılırğa aptıravın ernēp abatladı.

Ul irēn kürmiy, bēlmiy bardı. avışa, zōfafnıñ bērēnē kōnēnnen ük, bötēn
145 yōregē bēlen añar birēldē, anı yaratıp sōyēp kittē. Bik sōyēşēp ö yıl gōmēr ittēler,
beħētlerē yıldan-yıl üse bardı, lekin alarnıñ yaqtı kōnnerē östēne bēr ara bolıt kilēp
aplandı, hinerse şunı tarata almadı: hıtınıñ balası bulmadı. Baştağı ö yılda monı
niēktēr uylamadılar, dürtēnē, bişēnē yıllarda hıtın üzē ēēnnen köyēndē, alladan

yılap soradı, im-tom itüvçë, sihërlevçë, sihër kaytaruvçı, kürezelëk kıluvçı, öşkërvüvçë-
150 tøkërvüvçë qarçıklarnıñ bërsën de qaldırmadı, hemmesënnen şifa ëzledë. Lekin bërsë de
yardem birmedë, irë haman şayartıbraq bulsa da eyte başladı; mëne kiçe indë bötënley
özëp söyledë:

– Ce, hatın, – diy, – siña süzëm bar. Cidë yıl sabır ittëm bit: at ta, igën de, sarık
ta min eytkennë uzıp kittë, bolay miña sinnen başqa hatın kiregë yuk, balasızlık harap
155 ite bit; indë ni eşliyk, min kaytkançı uylap kuy, – didë de, bër yök arış töyep,
tëgërmenge kittë.

Gölbanu bu turıdağı süzlernë tıñladı, lekin añlamadı; bër qolağınnan kërëp,
ikënçësënnen çığa tordılar. Kilënnëñ kaygılı hikeyesë bëter-bëtmes, ul üzënnëñ hesretëne
kayttı:

160 – Ciñgekeyëm, minë ni eşletërler indë? – didë de süzën bëtëre alamadı, küz
yeşëne qaplanıp, kirë üzlerëne yögërdë; ikë aradağı çitenge citkeç, yomışı isëne töşëp,
yeşlë küzlerën ciñ bëlen, itek bëlen sörte-sörte: – Min ul qarçık yanına yılağan küz
bëlen këresëm kilmiy. Minëm çigüv cëplerëmnë çıgarıp bir, – didë.

165 Hatın, öyge kërëp, kızınıñ sorağanın aldı. Gölbanu, al cëplerën ciñ ëçëne tıgıp,
öyëne kittë.

Anıñ başın qarañgılıq qapladı. Yöregë, nindiydër avırlık bëlen kısılıp, kaygı
dulqını kükregënnen buğazına taba omtıldı, yılamasqa tırıştı, lekin köçë citmedë; ul
kaytıp kërgende enkesë Fethiye sekë buyında yalgızı nindiydër sölgëler, çigüvlë
namazlıklar, çolğavlar aqtarıp tora idë, kız başqaça eytëрге süz tapmadı, anı uylap ta
170 tora almadı:

– Enkeyëm, birmegëz aña... – didë de, üksëp yılap, anasınıñ kükregëne taşlandı.

Ana yöregë mondıy bër helnëñ buluvın aldan uq sizëngen idë, Gölbanuğa
bërtörlë de yuvanıç eyte bëlmedë, kirësënçe, üzë yomşardı, küzlerëne yeşë kildë:

175 – Begirëm, balam, ni gëne eşliym soñ?! Atañ bit! Min üzëm de bëlmiy qaldım,
ni gëne kılıym soñ, begirëm, balam! – didë. Kızın kükregëne alıp kıstı.

Şul arada tıştan ayak tavışı kildë, Gölbanu sikërëp tordı, işekten kërgen atasına,
küz yeşlerën az gına da yeşërmiyçe, yılağan küzlerë bëlen batıp qaradı da, ciñë bëlen
bitën sörte-sörte, aş öyëne taba çıgıp kittë.

180 Monda öyde ata bēlen ana arasında bu turıda bērençē tapkır ozaqlap söylesüv bardı.

IV

185 Nuriy kart üzēññ ozın gōmērēnde cidē hātın aldı. Bolarnıñ bērsē, yıl yarım ğına torğaç, baladan üldē. İkençēsēñ, küzlerēñ irlerden ala almıy, uynaşçı bēr nerse bulır bu dip ayırıp ciberdē. Öçēñçēsē, köndeş köñē – ēt köñē dip, talaşıp, suğışıp barlık birnesēñ, meherēñ taşlap, üzē kaçtı. Arada bērsē uñġan, ütkēñ lekin yaman tēllē idē. Kart bērnē eytkençē ul unñı ölgērtē idē. Nuriynıñ irlēk tamırı kuzġaldı, bu kenteyñē öyretiyim elē min dip, ēt urınına kıynadı, kükregēne mēñēp ayağı bēlen taptadı da kışkı suvıқта, külmekçēñ köyge qarġa çıġarıp ırġıttı; şunnan hātın avırıp kittē, cütelledē, yaz köñē, karlar ērēp, yılġalar taşkan çakta gür iyēsē buldı. Şulay anıñ altı hātını tōrlēsē tōrlēçe taralıp bēttēler arada iñ tüzēmlēsē Fethiye bulıp çıktı. Bōtēñ utız yıllıq katı tormışını başınnan kiçērēp, tik yalġız ul ğına qaldı. Lekin anıñ da alladan, yazmıştan, irēnnen 190 kırkıp, kırıkqa tēlgelenēp bētkēñ yöregē, iñ az cillerge de sēlkēñērgē ezēr torġan usaq yafraġı kēbēk, iñ kēçkēne kayġı dulķınnarına da qarşı tora almas derecede tavşalġan idē iñdē.

195 Şulay da kıızı bēlen yılaşıp, söylesēp ütkeç, çıdamadı, ġadetten tış zur bēr batırılıq kürsettē. Gōlbanu yeşēñ sōrte-sōrte aş öyēne çıġıp kitüv bēlen, Fethiye irēññ küzlerēne kıyuv qarap eyttē:

200 – Hodayım, miña ğına tūġēl, siña da bala iç! Nige ez ġēne de kızgana bēlmiysēñ?! İrte-kiç özgelene bit. Ce aña bēr nerse eşletērmēñ, ce üzēmnē suvġa taşlarımın, birmegēz minē... diy. Elle ezrek sabır itesēñmē? Alġan aqçanı kirē kaytaruv ilde yuk eş tūġēl bit!?

Kart üzēññ hātınına açuv katnaş kızġanuv bēlen, mısķıl bēlen qaradı:

205 – Sin, qarçık, yukñı sōylenēp baş katırasıñ! Utız yıl tuķıdım, bēr mısķal da aķıl kērmedē üzēñe! İmēş, yılıy! Yılamıyça kēñ kiyevge bara!? Borıñıdan kilgen yola indē. Mēne üzēñ yılamadıñmı? Bēz kēmnēñ kim gōmēr ittēk? Allaġa şōkēr bulsın, niçaķlı devlet yasadıķ, niçe bala üstērdēk! Nasıyb bulsa, mēne hezēr indē tōpçēġēbēznē kiyevge birērgē torabız... Bu beħētler her kēmge nasıyb bula almıy ul...

Karçık ni diyerge de bēlmedē. Karşı eytērgē süz tapmadı. Devlet yasavları dōrēs, bala üstērūvlerē de dōrēs, utız yıl bērgē gōmēr itüvlerē de dōrēs. Lekin beħēt digēñē

niçektër anı bëlöp bulmıy. arı z yanında, z yöregende bu süznëñ meğnesën
210 tapmadı. Üzë añlamıyça u, bötënley ikënçë yaqtan kitëröp, tël açtı:

– Anısı alay da bit, atası, yılavnıñ yılavı bar şul. Ul töpçök bulıp, irke üstë.
Azraq üzsüzlëlëğë de bar. Bërer nerse ılıp taşlamağayı idë dip uram min, – didë.
Tağı östedë: – Yëğëtën bëlmiym, nindiy nersedër? Emma bëzge odağıy bulaçaq,
Gölbanuğa ayınana bulaçaq Sabiranı bik bëlem. Anı isëmë bëlen atamıylar, Erëm-tël
215 dip, Erëm-tël Sabira dip yörteler. Min mëne şunısınnan uram. Gölbanu bit şul yorta
töşer, şul ajdahanıñ ul astında gomër iter... Min mëne şunnan uram... Elë birüv
eberë taralıp citmedë, atın-ız arasında süz kittë indë, oçrağan bërsë eyte: urta barmaq
këbëk ız üstërdëñ, indë tërëley temuğ utına salırğa eytesëñ iken, elle kiyev ıkmas dip
urıqtıgızımı, diylër... Atası, elle bër az sabır itiykmë? ızıbız artayıp barmıy bit, mëne
220 sintebërde gëne unaltı tulıp, uncidëge ıqtı... Bıyıl yort-cir meşekatë de küp...

arınıñ süzë şulay aqtı da aqtı. Lekin ul üzënëñ yörek töbende yatan soñğı
sërën irëne eytërge tëlemedë.

ız niçaklı yeşëröp mataşsa da, ana size idë, balasınıñ küñlëlë aya taba, këmge
taba barğanın küröp tora idë. Ul başta moña aptırıp aradı, azıp-tuzıp kitmesën, yaman
225 tëlge ëlekmesën, atı-çabı çığa kürmesën, odayım, dip borçıldı. Gölbanu avla öylerge
barırğa sorağanda, bik saylap ına, kësësëne arap ına cibere torğan buldı. Yaz könë,
yılğa buyına, çiremge kindër ağırtırğa barğan çaklarda, kiçlerën kër tumarğa yörgeñ
vaıtlarda, az ömesëne, uraq, pëçen ömelerëne çakırılğanda, cey könë tavğa, yalangı
çıkanda suvğa kitkende, saban tuyları bulğanda ananıñ yöregë bër de tınıç ala almadı,
230 üzë bik bëlgen, bik ışağan ızlar bëlen gëne ciberërge tırıştı: bërge bar, bërge ayt,
bërük ayırılma dip, olağına at-at tuıp tordı. Yörgeñ yëğëtë bar imëş, digen süznë
bërënçë tapır işëtkende, ana oyılıp töştë, arap buldım buğay, dip afalandı. Lekin
yëğëtneñ këm ikenën bëlgeç, bër az gına can kërdë, üz ëçënnen: “Yaramaslı tügël, töşë,
buyı bar, baylığı bar”, – dip, tediyrde yazılğan bulsa, yavçı kilse, birüv yağın totarğa
235 uylap uydı. Ananıñ küñlëlëne ayırucha oşagan tağı bër eybër bar idë: yëğët yalğız, anası
küpten ülgen, ayınana digenëñ bër de bulmas. Üzëmnëñ kilënëm yaman, ızımınñ
ayınanası yaman, diylër; niçaklı eytesëñ de, ayınana ayınana bula indë. Yëğëtneñ
yalğızlığı – Fethiye ebiy öçën ayırım bër zur beğët idë. Meftua kilën çitletöp söylenöp

te yöriy, şul yөгətně maqtap tělge ala. Měne bu kışnı ütkerseler, aldağı közge, belki,
240 allaga tapşırır iděk...

Bu uylar qarçıknıñ dönyada hiçkəmge eytmegen, eytmıy torgan eçkě sërlerě idě.
Qartı bēlen söyleşkende eşnēñ mēne bu yaqları da anıñ küñlēne kile tordı. Lekin bu
hıqta irēne bēr süz de eytmedě, eytūvně zıyanlı taptı. Nurıy qartnıñ başına nıq kērēp
utırğan bēr qarış bar, ul eyte: “Söyēp alğan söyēp bargan behtësēz bula, – diy. – Alla ni
245 yazğan bulsa, tekdıyrēñde kēm bulsa, şuña barırğa kirek”, – diy.

Eger kıznıñ yөгēt bēlen yörgeñen bēle qalsa, iñ ēlěk Fethıye qarçıknıñ üz östēne
buran küterēlēr: “Ana bulıp, kız üstērūvēñ şulay iken?!” – diyer de hatnıñ eşten çıgarıp
kıynap taşlar. Annan indě ul yөгētke birērge başı-ayağı bēlen qarşı kilēr. Ana bolarnıñ
hemmesēn aldan kürdě, kıznıñ meħebbetē kēbēk eybērler turında avız açmadı, bötēn
250 eşnē üzēne yaqın yaqtan, qaymana yağınnan, erēm těl, ğıyfıriyt, ajdaha yağınnan uratıp
kitērdě.

Bu turıdağı süzler bēr könde, bēr tōnde ğēne bētmedě. İr bēlen hatnı avlaq
qalğan saynı moña elē kiñeşēp, elē erleşēp, haman yañadan-yaña qayta tordılar. Aqça
alındı, meher kilēşēndě, şimbe kön tuyğa kilērge dip, bu yaqtan öndevler barıp qayttı.
255 Tuyğa niçe çana, niçe kēşē kileçegē bilgēlendě. Şeriyp aħunnıñ şimbege nikaħqa
veğdesē alındı. Lekin ana haman tınıçlanıp bēterge üzēnde köç taba almadı. Haman da,
bēr yaqtan, kıznıñ yeşērēnep-yeşērēnep yılavlarınnan yöregē kınsılsa, canı ernēse, ikēnçē
yaqtan, herbēr uñayda irē bēlen erleşe birdě. Arağa ulların da kērttē, alar bēlen kiñeşēp
qaradı, lekin bolar bēr süz de, bēr yardım de ite almadılar, ul hıqta atalarına qarşı avız
260 açarğa bērsēnēñ de batırlığı citmedě. Sanavlı köñner üttē de, Fethıye ebiy, aħır kilēp,
ciñēldě: “İndě allanıñ üzēne tapşırdım. Tekdiyrden uzıp qaya barasıñ? Ğodaynıñ
yazğanı şuldır”, – dip, üzēnēñ kirēlenüvlerēnnen tuqtadı. “İlahım ğucam, üzēñ heyērēn
nasıyb it, beħēt bir, meħebbet bir”, dip doğa kıluvğa birēldě. Şul doğalar, şul tuy
hezērlēklerē eçēnde şimbe köñnē qarşı aldı.

V

265 Tañnan başlağan qar tuqtamadı, yavdı da yavdı. Cir yözē yomşaq aqlıq bēlen
qaplandı. Kiñ yalannar, biyēk tavlار, urmannar, bolinnar – hemmesē qarnıñ üzēne bēr
yaña maturlığı bēlen tüşelēp ağardılar. Ağaçlarınıñ botakları yaña, yomşaq aq
mamıqlarğa törēndēler, qalın-qalın aq mēnderler kēbēk, üz avırlıqların üzlerē kütere

almıy tübenge taba salına başladılar. Zur yılğalar elle qaya, töpke, boz astına qaçtılar.
270 Yullar, suqmaqlar yuğaldılar. Öylernëñ, azbarlarnıñ, ındırlarğa tēzēlgen kibennernëñ
tübelerē – hemmesē qarğa kümēldēler.

Nurıynıñ yalçı malayı – ozın buylı, yabıq, yeşüsmēr Miftah, – öy yomişlarımnan
buşamadı, anı elē Fethiye ebiy, elē Meftuħa kilēn bērtuqtavsız yögērtē tordılar. Zur
yalçı Minhac, qolaqlar tuñmasın dip, bürēknē bastı, çabata bavın nıgıttı, tıssız iskē tun
275 östēnnen bilbavnı kıstıp beyledē, kün eçēnnen cılı biyeleyleknē kıydē de, kiñ ağaç
köreknē alıp, tuy kilgençē tizrek qaçqalarını, yullarnı körerge çıqtı. Ul, üzaldına şayarıp:

– İh, Gölbanu qaşmaq yaratqan iken! Tıy nındiy buranğa turı kile! – dip
suqranıbraq, uramğa qarğan zur taqta qaçqanıñ yulların açıp bētērgende, malay-salay,
qodalar qarşı alırğa digen bulıp, cıyıla da başladılar. Bala-çağa artınnan qardeş-ıruvlar,
280 kürşē-külenner ağıldılar. Yort halıq bēlen tuldı, malaylar bēr-bērēn yıgıp, qar sibēşēp
uynarğa totındılar. Minhac tirgendē:

– Bēr köregennē yañadan tuzdırasız, şaytan balaları, – dip quvıp qaradı, lekin
ciñe almadı; bērsē qaydandır iskē yarık körek tabıp çığardı, ikēnçēsē alama bēr sēbērkē
taptı, yalçığa bulışabız digen bulıp, şayarıp, kıçkıırışıp, tağı yamanraq buran quzgattılar,
285 cıyılğan halqıñıñ östēne qar sibēp bētērdēler. Şulay uynap, şayarıp qotırğanda, bērsē
kıçkıırıp ciberdē:

– Tuy kile, tuy kile! Tuy kile!

Başqa balalar bu tavışnı ēlektērēp aldılar, bērnerse añlamastan, kıçkıırışıp,
uramğa taşlandılar. Çınnan da, anda, uramıñ küpērgē taba oçınnan dürt-biş çanalı
290 qunaqlar bolay taba çaptırıp kileler. Nurıynıñ zur ulı Tōħfet te halıq eçēnde idē. Ul,
niçēk bolay bik irte soñ bu dip aptırabraq, şul yaqqa qaradı, başqalar da gacepsēne
tōştēler. Tēgēnnen aldı-artlı cigüvlē atlar qar eçēnnen cildērēp bolay taba oçalar ğına.
Tōħfet, öyge taba yögērēp:

– Etkey, tizrek bul, kildēler, – diyerge taşlanğanda, anı bērtuqtavsız çēlēmēn
295 tartıp, qayadır ütēp barışly ğına monda tuqtağan Şeveliy kart kistē:

– Nige kıçkıırasıñ? Kürmiysēñmi? Şıbay atları tūgēl bolar, suqır... – didē. Üzē
tüben oçqa timērlēkke taba kite birdē.

Monda cıyılğan halıq ta, qunaqlı çanalar yaqınraq kilgeç, tanıdılar. Dürt çana,
aldağısına oçlap ikē at cigēlgen. Başqalarına bērer. Her çanağa yurgannar, mēnderler

300 ëçene batıp, irlë-ğatınlı ikë këşë utırğan. Tik iñ soñğısında ğına ikë yëğët. Atlar, tirlep
boz-ğar bëlen katıp bëtken bulsalar da, birëşmedëler, ozın uram buyınça kızuu yöğërtëp,
yuğarı oçqa, ğar yavdırıp, şilap üttëler. Malaylar, iñ arttağı yalğız çanağa mıskıllap ğar
berëp:

 – Kiyevnëñ atı arğan, kiyevnëñ borını tuñğan, – dip kışkırap ozatırğa ölgëre
305 almadılar, şul uq yaqtan, şul uq yuldan, zur ğara at cigëlgen, irlë-ğatınlı ikë këşë utırğan
ölken yalğız çana yaña körelgen yuldan, ğarnı çaj-çoj yadırap, Nuriy ğart yortına kildë
de kërdë.

 Bu kötëlmegen yalğız ıunaktan hemmesë aptırap ıaldı.

 Ğadette, ıaybër vaqıt tuyğa kile torğan ıodalar aş çanasın aldan ciberele. Şul
310 tüğëlmë dip uylarğa da bulmıy, monda bër ğatın da bar. Cıyılğan ğalıq, bu këm, bu këm
dip, bötënley ğar bëlen sılanıp bëtken zur çananı, küzë, bitë, avızı, irënnerë, bötën
gevdesë bozlanıp ıatқан zur ğara atnı, kiyëzler astınnan tolıpların, şellerën küterëp çığa
almıy torğan ir bëlen ğatınnı tirelep aldılar.

 İñ ëlëk zur yalçı tanıp kışkırdı:

315 – Peremeç! Şeyhël, sinmë? Sinëñ ıaytır könëñ barmı? – didë. Çanadağı zur ıalın
kiyëznë ıarları bëlen bër yaqqa ıayırap taşladı da tağı östedë: – Beğëtlë avız ikensëñ
malay! Sëñlëñnë birdëler, tuynıñ üzegëne çumdıñ bit!

 Çanadan taza, nıqlı zur tolıpını ıağa-ıağa ir küterëldë, yalçığa ıaradı:

 – Niğel, isenmë? Sin, Mınhac, haman monda ikensëñ?.. – didë.

320 Yalçı kölëp kışkırdı:

 – Monda bulmıy ıaya barasıñ? Öyrenge bay suğışırğa yahşı diyle bit! – didë.

 Ul arada ğatın da ıarlı tunı, bozlı şelë bëlen çanadan töştë. Yalçı bötënley şaştı:

 – Bağ, malay! Merğebe, sin tüğëlmë? Bötënley baybike bulğansıñ labasa!
Monda sinëñ enkeñ açtan ayak suzdı, atañ isen, elë yaña ğına suğrana-suğrana
325 timërlëkke kittë... Mëne niçëk, e?..

 Ğatınnıñ süzë-cavabı işëtëlmëdë. Öyden matur ciñgiy Meftuğa yöğëreپ çıktı da,
yavlıgınıñ bër çitë bëlen avızın ez ğëne ıaplar-ıaplamas revëşte barıp, ğalıqını yırap,
tığızlap, çanadan töşken ğatınğa kilëp totındı:

330 Ey gënem, Merhebe, sinmë? Mëne behët! Gölbanuniñ tuyına kaytıp töştëñ
lebasa! Tik indë ciñël ayağıñ bëlen kile kür! – didë de, qaybër këçkënërek eybërlerën
küterëp, üzën öyge taba alıp kittë.

Yort ëçënde qar yıırıp barganda da, baskıçtan küterëlgende de, işëk töbënde
ayaqlardağı pimalarnı qaqqanda da süz haman tik tuy turında ğına, kız bëlen kiyev
turında ğına buldı.

335 Qunaq hatınıniñ soravlarına qarşı Meftuqa üzëññ ernüvën yeşëre almadı:

– Sorama indë, ey gënem. Yöregëm bik özële. Nurmöhemmet babay, bërevge de
bëldërmiyçe, tëgë Bikyarnıñ Şıbay kantun ulına kilëşken de quyğan.

– Naçar cir dimëni?

340 – Naçarım, yaşısın bëlgen yuq indë. Yëgëtën de bik maqtap bëtërmiyler,
qayınana bik ëtavız nerse, diy, Gölbanuğa bër de yaqtı kön birmes, diyeler...

Süzlerë bëte almadı, öynëñ hatınnar yağına kërdëler. Bülmege suvıq hava tulıp
kittë. Fethiye ebiy tuy kiregëññ aqtıq hezërlëklërën bëtërerge aşığıp yöriy idë, qunaq
hatınıni kürgeç, bötënley ernëp quydı, östëne kötëlmegen şomlı küñëlsëzlëk qaplangan
këbëk buldı: “Hodayım, bu ğına citmegen idë indë! Qaydan kilëp çıqtı tağı bu
345 behëtsëzë?” – dip özgelendë. Lekin ul ëçënnen rizasız bulğanda da tıştan këşëge naçar,
katı yöz kürsete almıy idë:

– Nihelëñ bar, kilën, isen qayttıñmı? Şeyhël qaya? – dip soraşa başladı.

VI

Bu qunaq kilën Nuriy qartınıñ quvıp çığarğan ulı Şeyhëlnëñ hatını idë. Monıñ irë
– Fethiyege ügiy ul bula. Üz anası baladan ülgeç, Şeyhëlislam mëne şul Fethiye qul
350 astında ügiy bala bulıp, ët urımında qıynalıp üstë. Fethiye bolay yomşaq küñëllë,
izgëlëklë këşë këbëk tanılса da, köndeşëññ balasın yarata almadı, anı kürüv yöregën
qaynata, yuq-bar siltav bëlen tipkelep quvıp çığarığa aşqına torğan buldı. Un yeşke
citer-citmes malayını, içmasa küzëmnen yuğalsın dip, kürşë avılınıñ “meptëgëne” iltëp
taşlattı. Anda da aşarğa iskërgen arış ikmegë bëlen kügergen yarmadan başqa eybër
355 cibermedë. Lekin malay usal idë. Ügiy anadan kilgen aşamlıqların yuq haqqa sata idë de
boday kümeçë ala idë. Annan her atna kiç basuv qapkasına çığa da, bërer bazarçığa
utırıp, Qarayurğaga qayta idë. Öyde tuyğançı sıylana, munça këre, ös-başın alıştırta da,
anasınıñ yalçıdan ciktërgen naçar utın çanasına utırıp, ikmekler, yarmalar töyep, şimbe

kön tağı “meptëkke” kite. Aldağı atnada tağı qayta. Ügiy anası tağı yalçıdan iltëp
360 taşlata.

– Qaytma, sabaq qaldırıp yöriysëñ, – dip, anası küp tayaqladı, ügiy ananıñ
çıralarınan arqasında, bëleklerënde qara yanmağan urın az qaldı. Lekin malayğa haman
da ğıylëm yokmadı. Ul az-maz qul quyarlıq, aq östëndegë qararı qıynlıq bëlen tanırılıq
bulğaç, uncidë yeşënde uquvını bötënley taşladı. Bër qışını avılda mal qarap, yëğëtler
365 bëlen suğışıp, qızlar bëlen şayarıp ütkerdë. Atasınıñ ösegënnen elle niçaqlı arışını urlap,
kibëtçëge yartı haqına sattı. İkë tapqır totıldı, oyalmadı, kızarmadı, atası bëlen tup-turı:

– Üzëñ bazarlıq bër tiyën de birmegeç, urlamıy ni eşliym? – dip tëllestë.

Nurmöhemmet qatı holıqlı krëstyan idë, balasınıñ bolay oyatsızlanuvına
çıdamadı, aqılğa utırtır öçën tağı tayaq bëlen, qayış çıbırkı bëlen qıynadı. Şeyhël bër az
370 yünlengen këbëk kürëngen idë, lekin ozaqqa barmadı. Tire-yaqnıñ yarlı yëğëtlerë yaz,
köz Uralğa, tav eşëne – altın, baqır, timër qazırğa – kesëpke yöriyler. Atası bëlen
suğışkan sayın ul da eçënnen şını uylyı idë. Bërvaqıt tëğërmenge ikë yök boday
tarttırırğa alıp bardı. Şunnan sigëz potın urlap, yartı haqına sattı, ikë sum illë tiyën aqça
yasadı da bilëtsiz, bër keğazsëz, şul yarlılarğa iyerëp, Uralğa, kesëpke yüneldë.

375 Qart eçënnen qarğadı, tışınnan sër birmedë: yörsën, dönyanıñ açısın-töçësën
tatır, aqılğa utırır dip söylendë. Ügiy ana Fetııye bötënley tınıçlandı:

– Aldınnan artı yaqşı... Yörgeñ cirënde dömëgëp qalsa, bigrek te yaqşı, – dip
uylandı.

Lekin yëğët dömëkmedë, altı aydan kirë qayttı. Temekë tartırğa, otış uynnarı
380 uynarğa öyrogen. Ayağında zur itëk. Östënde qara çikmen. Başında urıs qaldığı bër
qara eşlepe. Qulında ikë tëlleshëp garmun. Mëne Şeyhël şulay yünsëzlenëp qayıp töştë.

Ügiy ananıñ yöregë ernëdë, ata da bik hafalandı, lekin ni eşlesëñ de, bala bit,
tuğan bala bit! Quvıp çığarsañ, tağı kiter, tağı bozılır; hoday üzë saqlasın, azıp-tuzıp,
elle këmnerge qatnaşıp, dinënnen de yazar. Allanıñ bër qaherëdër dip, Nurıy tüzerge
385 buldı. Tik yëğëtnëñ qulı kekrëlēğëne yul birmeske tırıştı. Tëğërmenge de, bazarğa,
kalağa da anı cibermedë, igën satuv eşlerëne anı yaqın kitërmedë. Şulay ëtlë-meçëlë
qışını ütkerdëler.

Yaz tağı yuğaldı. Cidë aydan tağı qayttı. Şulay bër-bër artlı yıllar üte bardı.
Yëğëtke sızılıp mıyık çıqtı. Zur abzası gaskeriy hëzmette bulıp, ënëlerë unsigëzge

390 citmegenge, ciñël gëne soldattan da qotıldı. Ata bëlen ügiy ana moña bik ernëdëler. Kiregën alalar, mëne monıñ këbëklernë qaldıralar. Patşa da bëlmiy iken! Lekin köçlep ciberërge yul bulmadı. Yëgët nikrut çağında, uynap, cırlap, biyëp, atasınıñ ösegën buşatıp, elle niçe tapqır kızlar yanında totılıp, kıynalıp yördë-yördë de yaz könë tağı kiterge cıyındı. Atasınnan yulğa aqça soradı, baylıgıñnan miña öleş dip, bër at soradı.

395 Nuriy eytërlëk cirën qaldırmadı, ëtten alıp ëtke salıp süktë:
 – Atañ ülmes borın yorttan mal davlıysıñ, oyatsız... – didë.
 Talaş zurğa kittë, yëgët ata dip yul qıymadı, üzëññ usal tällëlgëne bardı. Aqır, bër aş aşap utırğan çaqta, kızışıp, üzën üzë yuğalttı, aş quyğan tabınga tökërdë de qarğap, rencëp çığıp kittë.

400 Anıñ turında bu soñğı qaytuvında, öylenërge yöriy imëş, Çëlëm babay kıızı Merhebenë almaqçı imëş, digen süz taralğan idë. Eş şulayraq bulıp bëttë de.
 Atası bëlen talaşkan könnë ul Nuriyda küp yıllar yalçı bulıp torğan Çëlëm babay – Şeveliy (Şahveliy) qartnı oçrattı:
 – Siña süzëm bar. Eyde elë monda, – dip bürene östëne utırttı da tup-turı eyttë: –
 405 Şahveliy babay, sin miña kızıñ Merhebenë bir! – didë.
 Qart az gına da gacepsëñüv kürsetmedë, yançıgıñnan yafraq temekë çıgarıp, çëlëmën iplep tutırdı, Çuvaş dusı birgen çakmaq taşı bëlen yandırdı, quyı tötën ceyëp tarta başladı, Şeyhëlnëñ bitëne qaradı:
 – Siña, – didë, – niçëk kız biresëñ? Bay diseñ – malıñ yuq atañ qıvıp çığardı. Eş
 410 bëlen dönya köter diseñ, qulıñda bër hönerëñ yuq, siña niçëk kız biresëñ? – didë.
 Şeyhël ciñëlmedë:
 – Sin nerse, minë elle bër qatın tuydıra almaslıq buldıqsız yëgët dip bëlesëñmë?
 Mëne kürërsëñ, kızıñnı miña biresëñ, üzëñ de qart köñënde minde cılı poçmaq tabarsıñ!
 Süz ozakqa suzıldı. Babay ikëñçë tapqır çëlëmëne yafraq temekë tutırdı, çakmaq
 415 taş suğıp yandırdı, quyı tötën taratıp tartırğa totındı. Aqır barıp, bolay bëtërdë:
 – ... Andıy eşnë minëm qarçık bële indë!... Kızım qarışmasa, miña nerse? Öylene bir! – didë.
 Çëlëm babaynıñ öyë avılınıñ çitënde, yarlı uramnıñ küpërge qarğan başında idë. Balçık bëlen sılangan bu çiten öy yartılaş cirge qazılğan, tübesë tufracq bëlen tigëz

420 aplanan. Anda eremner, alabutalar usep utıralar. arındı terezelerne tik yuarı yaları ına cir stene ıkannar.

Yeget belen art mene unda kildeler. arık yde yuk iken, kibete Heyrullalaraa uzene rlerge alan yonnarin ilte kitte, diy. yde Merebe ız yalız ide. it yegetne kurge amadı, suz de ndemede, isenlemede de. Avızının ber iten
425 yavlı pomaı belen ezrek aplaan sımak itte de ara-tire unaa astırtın kuz talap kuydı. ızının ayaında a oyı, yana a abata. stende ızıl frantsuz kulmek. Baında yavlı, yanında yana alınan alsu eekle matur el tora.

Ul her ceyne itke, boyara yallanıp ura urıra kitvelerge uılıp bara da anda ber nice atna liyi. ze tapan aasın uzene s-ba yasara tota. tken cey ulay,
430 itke barıp yallanıp, peen-ura leveler belen yrep, undrt sum alıp ayttı. una yavlı aldı, el aldı, kulmek yasattı, innek belen kerenge, sormege de le aldı; citmese taı atasına kelepu, anasına ber yavlı alıp birerge de arttı. Anın niyete ber ulpı belen belezek te letv ide. Lekin konner bik yanıra kere, talap ayttılar. ız bu hıyalların kilese yılının ceyene kuerde. Buen kurede avla y bar. Enkese ki
435 belen unda cibererge suz birde. ız konnen tkenen kote almıya, ul avla yge barıra bizenep, yasanıp, kiyenep uyan ide. Ul Nuriy artlaraa konleklep ke bargalıy ide. Utavda, peen cıyuvda, urata, indırda alı sukkanda eyel belen kup oratılar. Lekin uzlerene kilvge beraz acepsende.

Atası, yge kerep, utırır-utırmas eyte saldı:

440 – ızım, – dide, – sina yavı kiterdem. Yavı da ze, yeget te ze, mene ara, – dide.

Merebe demede, bolara ber yanı belenrek utırıp, alyapıının pomaın ber boklep, ber sutep matatı. art taı soradı, ız haman demede. eene tapır soraa, alyapıının ite belen uynap, ızardı, ayaındaı abatanin baına kuzleren tekep,
445 arın, oyalan tavi belen:

– Mene inde sin, etkey! Andıy ne min aydan beliyim?! – dide.

Yegetnen kunelene cılı kerde. Merebenen cavabın: “Min arı tuel, zen telesen ni le”, – dip anladı.

Ul arada ızının anası Merıya ebiy ze de ayttı. Yegetnen ni ke kilgenen
450 belge:

– Yeş başıñ bēlen il yolasın bozıp yōriysēñ, bērersēn yavçı itēp ciberseñ ni bula,
– digelep, Şeyhēlnē orıştı.

Lekin aħırı şulay bēttē: ebiynēñ oç tavıǵı bar idē. Bērsē, simērēp, yūnlep yomırқа da salmıy başlaǵan idē. Qızınnan tottırdı da, irēnnen suydırdı da, iplep yolqıp,
455 tazartıp, qazan astı. Nikaħ oçēn mullaǵa ikē yaq illēşer tiyēn tabıp birērge buldılar.
Çēlēm babay özēp quydı:

– Bēznēñ aħun bik qomsız, aq kūz nerse... Bēr sumnı azsınır, min añar baştan uq eytērmēn, kūbēn baylardan alırsıñ, bēznēñ artıqқа hēlēbēz yuq diyermēn, – didē.

Yēgētnēñ meherge bēr tiyēnē de yuq idē. Qart añar da cayın taptı:

460 – Mulla soramasa, şulay qala bire, yazarǵa kirek dise, eytērsēñ: meher yōz sum diyersēñ, barın da birēp bētērdēm diyersēñ. Min aldım diyermēn de tamǵa salırmın, mullanıñ ni eşē bar? Alǵanmı, yuqmı?

Bu, elbette, bik cittē. Mulla, tavıqñı aşap, bēr sumǵa ihlassız ğına bit sıypap, meher tūlengen dip yazıp kittē. Qız bēgēn avlaq öyge barmadı, anıñ urınına yēgēt
465 quyınına, zōfafқа kērdē. Bēr atna torǵaç, ebiy-babay bēlen isenleşēp, yılaşıp, yēgētnēñ kesēp itken cirēne, Uralǵa kittēler. Hēlēbēz tōzelgeç qaytırbız, diyēştēler.

Şeyhēl, altın, timēr qazuvnı taşlap, Başkort eçēnde az-maz alış-birēş itēp mataştı. Alatav digen bēr Başkort avılında nigēz yasap utırırǵa çamaladı. Aǵaç savıt, arқан, çıpta eşlerē bēlen azaplandı. Lekin kūñlēlē tuymadı, hātın da Qarayurǵa buyların bik saǵındı.
470 Bēraz yūneyēp, kēşē arasında kūrēnērlēk ös-baş yasaǵaç, bolar tuǵan ilge bēr eylendēler. İr atası bēlen kilēşüv yaǵın totarǵa uyladı: bērer imana (monda “duş” diyler) cir birēp, öy salırǵa ezrek bulıssa, şunda, cemeǵatten urın sorap, tōplenērge niyetlendē.

Lekin Nurmōhemmet yaqın kitērmedē. Ulınıñ selamēn almadı, oçraǵanda isenleşmedē. Yortına ayak bastırmadı. İr-yēgēt açuvdan, ernüvden tirēlerēne sıymas
475 buldı, yañadan hātını bēlen Alatavǵa, Başkort eçēne kitēp, üzēnēñ kesēbēne çumdı.

İkevlep kōn-tōn eşledēler. Artıq eybērlēren satıp aqça yasadılar da alış-birēşnē kiñrek qul bēlen eylendērērge totındılar. Bolarnıñ işken, iştergen arqannarı, yosatqan böyetlerē, tegermeç tuǵımnarı, alap, çuman, çileklerē, kūçer, köreklerē, bökken, bōktērgen çana tabannarı zur bazarlarǵa taba yul saldı, annan indē Tamyan-Qatay,
480 Vērħural, bara torǵaç, Ėsterlē, Orınbur yaqlarına taba ozatuv ömētlerē açılır kēbēk buldı.

Şuniñ bēlen bolar anda azraq tamırlanuv yağın qaradılar.

Zamanında Şeyhēl üzē ütkēn, uñğan, şayan yēğēt idē. Ėşten buşağan aralarda Başqortniñ yeşlerē bēlen uyn-kōlkēge katnaştı; alarğa kuşılıp, kıımız meclēslerēnde kōr
485 tavış bēlen, Başqortniñ neķ üzē bulıp, “Aşqazar”, “Sakmar”, “Şevrekey” cırların
köyledē. Ėr urtaları bēlen aş-suvğa çağırıştı... Bal eçētēp, duslar bēlen eçtē, sıylaştı. Yeş
Merhebe bik tiz arada bēr Başqort hatını kēbēk bulıp üzleştē de kittē, alarça söyleştē,
sōt, katıķ, may, kaymaķnı alardan öyrenēp yasadı. Alar bēlen kunakķa çağırıştı, simēz
yılķı kazılıķları, sarı mayda ġına pēşken belēşler bēlen sıylaştı; östēne, Başqort
490 hatınnarınıķı kēbēk bilēn, kükregēn teñkeletēp, bişmet tēktērde, Başqort kilēnnerē kēbēk
kuşyavlıķ (bōrkençēk) yabındı. Kürşē tavlarga cey kōnnerēnde hatın-ķız cıyılıp uyn-
kōlkēge çıķķanda, Merhebe de qalmadı, matur Başqort cırların moñlanıp-moñlanıp
cırladı, kısqā ciñēl, şat köylerge taķmaķlap biyēdē.

Şulay bolar ikēsē de niķ üzleştēler. Alatavniñ iñ qatı iskē Başqort qarçıġı
495 Ūlmesbike ebiy de kaybēr vaķıt:

– Tatar dimessēñ! Şulay iplē nemeler! – dip, iñ yuġarı maķtav süzēn eytēp
kuyġaladı.

İlnēñ başı olı atay Buranġıl qarttan da bolar haķında kimsētēp eytēlgen süz
çıķmadı.

500 Bu indē bēr tatar kilmēşegē öçēn, elbette, zur şatlıķ eş idē. Kōn iterge zur
uñaylıķ idē. Lekin bolar haman da tınıçlanıp bēte almadılar. Bigrek te Merhebe üzēnēñ
tuġan ilēn saġınıp yödedē. Ul mondaġı tuķ tormışnı maķtap söyliy-söyliy idē de:

– Alayın alay da bit, Qarayurġaġa bērsē cite almıy şul.

– Tuyġan cirden tuġan cir artıķ şul.

505 – Çit cirde soltan bulġançı, üz ilēñde oltan bul, dip bēlmiy eytmegenner şul, –
dip kuya idē. Annan indē cilek cıyġan tavlār, uynap üsken yılġalar, pēçēn cıyıp, uraķ
urıp yōrgēn yalannar bērem-bērem anıñ tēlēne kēreler, saġınıp söylene başılylar. Kaybēr
vaķıt küz yeşē bēlen de bēte.

Qarayurġadan Uralġa yaz, kōz kesēp ēzlep kilgen yarlı yēğētlernē küp oçrattılar.
510 Alıp kērēp kundırdılar. Simēz it bēlen, kıımız bēlen, bal bēlen sıylap kunak ittēler.
Şularniñ bērsēne Şeyhēl üzēnēñ sērēn açtı:

– Sin, Vildan abzıy, minëm qart bēlen iplep söyleşep qara elē. Gomerge çit cirde qalası kilmiy, etkey fatihasın birse, cirēnnen, malınnan ezrek ölēş çıgarsa, min tuğan ilge qayıp üzēme bēr oya qorır idēm, – didē.

515 Nuriydan açıq cavap kilmedē. Şulay da hezēr bötēnley ük kirē qaqqmas kēbēk sizēndē. Süz arasında birevge eytken imēş:

– Yarar, aqılğa utırıp citsēn elē, qararbiz, – digen imēş.

Mēne şul cılı heber alarnı qış kōnē, quzqatıp, Qarayurğağa qaytardı. Yaz, kōz, cey eşnēñ kızuv qağı bula. Kesēpnē taşlap, baruv-qaytuvi ikē atnalıq yulğa çıqıp bulmıy.
520 Qış buşraq kile. Mēne şuñardan faydalanıp, ös-başnı qaradı, tiyēşlē bülēklernē urıs avılındağı zur bazardan barıp aldı da, üz çanasın, üz atın cigēp, qarlı-buranlı kōnnerde, olı yullar bēlen Ural tavların üte-üte, tuğan ilē Qarayurğağa qayıp tōştē.

Alar Gölbanuniñ birēlgenēn işētmēdeler, bu şimbenē tuy kōnē dip bēr de bēlmedeler. Nuriy qart yortına tulğan halqñı kürgeç, matur ciñgiy Meftuhadan kiyev
525 turındağı heberlernē işētkēç, Merhebe bötēnley qavşap qaldı, ügiy qayınanası Fethiyenēñ bolay tēler-tēlemes qarşı aluvın kürgeç, aniñ bu borçıluvi tağı da arttı. Lekin ul, tōp asılda, mondiy tēlemiy qarşı aluvlarına oçrarmın dip aldan uq hezērlengen, irē anı, tayaqlap kuvğangaça, hemme nersege, hemme şēltege tūzerge, baş iyerge yul buyınça öyretēp qayıtқан idē. Ügiy qayınananıñ küñēlēn alırğa, turı üzēnēñ kilēnlēk,
530 qardeşlēk toyğaların kürsetērge aşıqtı. Qayınanasınıñ bērēnçē soravlarına cavap bire-bire ük, üzēnēñ zur buqqasın çıştē. Annan bēr-bēr artlı eybērler tartıp çıgara başladı:

– Enkey, sin miña açuvlanma indē. Bēz anda da aç tūgēl. Tik mēne ata-ananıñ fatihasın alıyq dip qayıttıq, – didē, buqqadan zur mamıq şel tartıp aldı. – Enkey, mēne monı siña aldıq, bülēk bulsın, bēzge fatihañnı bir, – dip, Fethiyenēñ qulına saldı.

535 Qarçıqñıñ qart küzlerēne nur kērēp kittē, küñēlēne dulqın yöğērdē, gomerēnde kürmegen cılı mamıq şelnē, balalar kēbēk şatlanıp şunda uq yabınıp qaradı. Tenē rehetlengen kēbēk buldı, üzē de sizēp ölgērmedē:

– Reḡmet, balam, bik reḡmet, – dip, ügiy kilēnnēñ arqasınnan qaqtı; qulın küterēp, doğa qıldı.

540 Qunaq hatın tuqtamadı:

– Mēne busı etkeyge, – dip, dürt arşın qara postav çıqardı. Aniñ artınnan: – Mēne busı qayın sēñlēlēm Gölbanuğa, – dip, zur matur şel tartıp aldı. Bu indē üzēnēñ

allı-kızılılı çuqları, sarılı-zeñgerlë cirlëgë bëlen bötën bülmenë nurlı tösler dulqınına tutırdı.

545 Merhebe tağı niler alıp mataşa başlağan idë, Meftuħa tuqtattı:

– Ce, başqaların soñınnan... – didë. Üzë arada iñ matur eybërge – allı-zeñgerlë şelge soqlanıp qattı, küz nurların uynatıp, yalqınlatıp, şelnëñ elë bër buyın, elë ikëncë buyın ceyëp, dulqınlandırıp qarıy birdë.

Fethiye ebiy bötënley ërëdë, Gölbanuğa digenën üz östëne qapladı, atanıqın
550 kulına tottı da tëgënde, irler yağına çığıp kittë. Bu bülëkler bëlen qartnıñ rencüvlë küñëlën yomşartırğa, tuy arasında tavış çığırtmav cayın qararğa tëledë. Lekin anda irën tapmadı, ul, kiyënëp, yortqa çığıp kitken idë.

VII

Uramda malay-şalay tuy kile dip yukka şavlaşkan çakta, huca öyde idë, kızıl saplı ütkën pekë bëlen, qodalar kilgençë dip, közgë aldında mıyığın kırıp mataşa idë.
555 Kötëlmegende qarlı-buranlı çana kilëp kërgeç, ul da bër az gacepsëndë, aş çanası tügëlmë dip, törlë bizekler bëlen bozlanıp tuñğan terezenëñ bër çitënnen yortqa küz taşladı. Anda yıraқ yuldan kilgenge oşaşlı irlë-ħatınlı ikë këşë kürgeç, aptıravı arttı, mıyığın astan da, östen de tiz-tiz gëne tözetëp, eşen bëtërdë de, bürëgën, qara tışlı tunıñ, kısqı yaña kiyëz qatasın kiyëp, yortqa çıqtı. Bu vaqıt kınax ħatın matur ciñgiy bëlen
560 öyge kërëp kitken idë. Çanadan tösken ir, zur tolıbınıñ yaqasındağı, cilkesëndegë qarların qağa-qağa, Nurmöhemmetke qarşı kildë. Tuñğan tavış, öşëgen avız bëlen:

– Esselamëğaleykëm! Etkey, isenlëkmë? – dip, qalın ciñ ëçënnen ikë qalın suzdı.

Qart:

565 – Veğaleykëmesselam, – dip, selam qaytardı, kürëşëp, bit sıypadı da şunıñ artınnan uq kınaxqa şëltelë qarış taşladı, şëltelë tavış bëlen: – Sin ikensëñ! Bik vaħıtsız yöriysëñ! – didë.

Şeyħël mondiy süzlernë kötken, aldan ħezërlengen idë, üzën yuğaltmadı:

570 – Açuvlanma, etkey, mal davlarğa qaytmadım. Fatiħañnı sorarğa qayttım, üz beħëtëm üzëme cite minëm, – dip, atasın yomşartırğa tırıştı.

Qart üzënëñ kınax ulına qaramadı, ayak astındağı zur qar kisegën pıması bëlen tibëp bër çitke taba ëterëp ciberdë de tağı bayağı şelte bëlen cavap qaytardı:

– Citse, bik yaħşı! Siněň davlaşuvıñnan ıurıķmıym min! Üzěm isen ıaķta běr tiyěn birmem. Min ülgeı, tiyerěñně alırsıñ, – didě de, tađı běr kisek ıarnı tibep, östedě:
575 – Měne, üç itken kěběk, tuy bėlen tıgızlangan ıaķta kilėp tıgılasıñ bit, – didě.

ıunaknıñ yöregěne bėraz cılı kėrdě. Ul atasınıñ ıuvıp ııđarmavın kėrdě. Aııķ itėp eyttě:

– Üzěm de kűrem, etkey! Vahıtsızı – bik vahıtsız buldı indě, běz bėlmeděk şul... Kűñěl kiñ bulsa, urın tarlıđınnan ıurıķmıym min, ađa-ěně kűp, běr ıatnım bėlen
580 abzıylarđa barsam da sıyarmın, sin tik bězge fatıħañnı đına bir, - didě.

ıart niděr eytmekıe bulđan idě, uramdađı balalar, tađı dőnya ıuptarıp:

– Tuy kile, tuy!

– Tuy kile, tuy! – dip akırışırđa totındılar.

Avılınıñ tüben oınnan ııñđırav tavışı işěteldě; ul tiz yaķınaydı, kuıer: “ ha-a-ay!...” – dip ıııķırıp, ııbırķı şartlatıp ciberdě, Nurıy ıapķađa ıarşı ııđarđa ölgėre almadı, ikėşer, öıer, bėrer at cikken dürt-biş ıana, ıar-buran tuzdırıp, aldı-artlı ıabışıp, yortķa kilėp te kėrdėler.
585

VIII

Atlar, azbar buyınnan urap, yañadan öyněň basķıılarına taba kilėp tuıtalđanda, ıanalar tiresě ıarşı aluvıı ırler, ıatınnar bėlen tulıp kittě.

590 Aldı-artlı öı at cigėp, kuıer utırđan ölken ıanada ıart ıoda Şıbay kantun bėlen anıñ ıatını ıart ıodağıy Sabira idě. Bolarnı Nurmöhemmet bėlen Fetħıye ikě yaķlap ıarşı aldılar, isenleştėler, ıanadan tőşerge bulışlık itėştėler. İkenıe ıanada Şıbaynıñ kiyeve Efteħ bėlen kıızı Heyėrniysa idě. Bolarnı Nurıynıñ kűpten ayrırlđan zur ulı Töhfet bėlen anıñ ıatını Merfuđa ıarşıladı. Öıenıe ıanadan Şeyħěl, matur ciñgiy Meftuħa,
595 ıunak kilėn Merħebeler, mıj kilėp, isenleşėp, eybėr alıp ıaynaştılar. Dürtėnıesě – aş ıanası idě. Anda tik yalgız yėđėt utırđan; moña zur yalçı yademeleştě; başıka ırler, ıatınnar anıñ hertörlě kűıteneıler bėlen tulı törgėklerėn, sandıķların ılep öyge kėrtėştėler. Ğadet buyınıa, kiyeve öndevıelerden ıokır Hebiypnėñ yortına tőştě. Yaħşı běr at cigėp, kiyeve yėđėtě bėlen ikevě běr ıanada kildėler; nikaħ uķılđançı şul öndevıe
600 öyėnde ıalaıak, annan kıız ıatına kileıek.

Tuy kilėr aldınnan öylerně cıyıştıruv eşě zur meşekat buldı, bik kűp köı, vaıtıt aldı. Nurıynıñ uramđa buyı bėlen salınıp, salam bėlen yabılđan altı poımaķlı öyě ikėge

bülëne. İkë yaqqa ayırım ikë baskıç bēlen ikë işēk kēre. Tōnge qarağan yaq - irler yağı
dip, aq-öy, qunaq öyē dip yörtēle. Tuy hēzērlēgē vaqıtında Fethiye ebiy bu yaqqa
605 ayırūca kŭp kōç tŭktē. İñ ēlēk, tıgızlıylar dip, sekēlernē çıgarttı. Bar cirēn yuvdırttı,
miçēn aqşarlattı, işēkten türgeçe zur aq kiyēz tüşettē, anıñ östēne yortta suğılğan çuvar
palas ceydērdē, türge taba tar qorama yurgannar salıp, bērniçe mēndernē sibēp taşladı.
Stēnalarnı kızılıllı-aqlı sölgēler asıp bizedē. Ėlēkte üzlerēnde Mekke bēlen Medine suretē
gēne bar idē, öyge yem bire dip, bazardan tağı zur ikē şemail aldirttı. Bolarnıñ bērsēnde
610 Ayyasufiya meçētē, bērsēnde İstambul kŭpērē idē. Bolarnı asıp cibergeç, öy bötēnley
ikēnçē tōs aldı. İşēk töbēndegē savıt-saba şkafin çıgarttı, Gölbanuğa birnege alınğan zur
seğat bēlen közgenē tür yaq stēnağa bērkēttē; bolar indē bötēnley açıp ciberdēler. Bu
çaqlı uq maturlıy almasa da:

– Qodağıy bik tēlçen nerse, diyeler, gayēplep kitmesēn, – dip, öynēñ hātinnar
615 yağın da buldıra alğan hētlē tōzettē, bizettē, çiberlettē. Monda da sölgēler, ēlēngen
namazlıqlar, tüşelgen kiyēz, palaslar, mēnderler tēgē yaqtağıdan kŭp kim tŭgēl idē.

Cıyılğan hālıq, uyın-kōlkē bēlen kıçqırışıp, şatlanışıp, şayarışıp, atlarını tuğara,
çanadağı eybērlernē buşata qaldılar, huca irler, huca hātinnar kilgen qunaq qodalarnı,
qunaq qodağıylarnı: “Eydegēz mēne monnan, mēne monnan”, – dip tartqalıy-tartqalıy,
620 irlernē irler yağına, hātinnarnı hātinnar yağına alıp kērēp kittēler. Öy ēçē qodalar,
qodağıylar bēlen, salqınnan kērgen tunnar, şeller, tolıplar, şarflar, qarlı bŭrēkler bēlen
tuldı. Her ikē yaq ta isepsēz-hisapsız isenleşŭvler, şavlaşuvlar, hēl soraşuvlar bēlen
qaplandı. Öşēp kilgen qunaqlarğa ikē yaqta ezērlengen çeynē ēçkende, çınayaq artınnan
çınayaq oçēn bēr-bērēn bik qatı kıstaşqanda, tağı bērnē, tağı bērnē dip ēçerge,
625 qoymaqtan, maydan, peremeçten citēşēgēz dip dimleşkende bu özlēksēz sŭz, taviş tağı
da köçeye tōştē.

Nikaq meclēsēne kilērgē tiyēşlē illē kēşē aldan uq çaqırılğan, hātinnarğa da şul
uq bērvaqıtta kilērgē hēber itēlgen idē. Qodalar, yuldan kilēp, isenlēk-savlıq soraşalar,
selamleşeler; kıstaşlar ēçēnde ikēşer, oçer çınayaq ēçēp, samavırnı aluvğa, çaqırılğan
630 kēşēler bērem-bērem ağıla da başladılar.

İñ ēlēk çalması, tayağı, yarlı tunı, tarakan aşagan çitēgē bēlen Feyzulla mezin
kildē. Ul kērēp, qodalar bēlen kŭrēşēp, isenlēk-savlıq soraşuvğa, utırıp doğa qılırğa
ōlgērmedē, bēryulı selam birēp, bēryulı selam alıp, dürt mujik bērgē kilēp kērdēler.

635 Bolar artınnan üzë bēlen bēрге ikēnçë meclēsten hēzēr gēne çıkkān unlap kēşēnē iyertken mulla Şeriyp aḡunniñ zur taza gevdesē, boḡaraça qalın işēp çalıngān zur aq çalması, şel yaqalı tun eçēnnen yaltırağan yaña yeşēl çapanı tereze arqılı kürēndē.

– Hēzret kildē, hēzret kildē, – dip, yeşrekler urınnarınnan tordılar, huca üzē, işēk açıp, başkıçqa qarşı uq çıqtı. Bolar bēlen bēрге öyge elle niçaqlı suvıq hava kērdē, isebē-hisabı bulmağan esselamēğaleykēm, isenmēsēz, savmısız, isenmēsēz, savmısızlap, 640 qodalar kērdē.

Mullağa iñ türden, qart qoda Şibay kantun yanınnan urın birdēler, arqasına tayanıp utırırğa mēnder saldılar. Mulla, hemmesē bēlen isenleşēp, selamleşēp bētkeç, qulların ceyēp, yarım kıçkırıp, doğa kıldı da her ikē qodanı tuy bēlen qotlavğa oşānraq süz söylep kittē, ḡoday ḡeyērēn nasıyb kılsın, dip bētērdē.

645 Qunaqlar bēr-bēr artlı ağılıp tordılar. Şeriyp aḡun üzēnēñ küpten tügēl möftiy hēzretnē kürüvēn, biçara iptēş mullası Ğızzetnēñ bēr ḡatalıq sebebēnnen ukazdan meḡrüm qaluvın kızğanıp söyledē. Qunaq qoda Şibay kantun bu eşnēñ töbēn yaḡşı bēle idē, şulay da qarşı eytmedē: “Şulay indē, hēzret, bendenēñ ayağı tayğaç, yıgılmıy qaluvı sirek bula”, – didē. Aḡun, ḡalıq avızında üzēne qarayıp söylengen qaybēr ḡaybetler 650 bēlen baḡlanışlı bu eşnē bēr yaqqa qaldırıp, süznē tuylar, nikaḡlar, meclēsler tiresēne küçērdē.

IX

Bu ikē mulla Irınbur Qarḡalısında bēr medresede uqidılar. Üzlerē avıldaşlar idē. Ğızzet aç torıp, ayak bozıp soldattan qaldı da şul arada ḡına ülgen atası urınına ukaz aldı. Şeriypnēñ isebē başqaça idē: zur qalalarınıñ bayıraḡ bēr meḡellesēn ömēt ite idē. 655 Dōnyağa çıḡarğa aşıqmadı. Qarḡalıdan Qazanğa, Qışkar medresesēne bardı. Anda damēnla İsmēḡıyl zamanında monazir şekērt bulıp, “Söllem”nen “Ḥikmet”keçe üttē. Annan Troytsk yulı bēlen tatar sevde kervanına iyerēp Boḡarağa bardı, oç yıl ḡöcrede qaldı. Lekin uylağanı bulmadı, Buḡaradan yeşēl çapan kıyēp, zur çalma çalıp qaytsa da, oçrağan meclēslerde zur deḡva bēlen herkēmñē ēlēp alıp, sēlkēp salsa da, yaqın arada 660 ḡına zur qalalarda buş meḡelle barlıḡı kürēnmedē. Forsat kilēr, vaqıtı bēlen küçermēn, üzēm tēlegen zurın da tabarmın dip, üz avılına imam buldı: Ğızzetke qarāanda moniñ ḡıylēmē de, tēlge, süzge ostalıḡı, danı, isēmē de yuḡarı idē. Tartışmadı, tēḡē meḡelle de bērençēlēknē moña birdē. Ḡayētlernē, comḡalarını Şeriyp uqıdı. Tik fidiyelerēnde gēne

665 tigöz öleş aluv yağın qayırdı. Lekin Şeriyp moña qaneğatlenmede: zur avılınıñ bay üzek
meħellesende yalgızı patşa bulırğa tēledē. Üzēnēñ yıraqraq, feķıyr qardeşlerēnnen,
bēznēñ Ğızzet mullabız eçe, biş vaqıtqa mōsahele kıla, küp vaqıt comğalarda çitte
yörēp qala dip, keğaz birdērdē. Lekin Ğızzet dōnyanıñ nindiy küçer östēnde
eylengenēn üzēnçe añlıy torğan bēr adem idē. Ğoşerge cıyılğan aşlığın bēr satıp, utız
670 kömēş aqça yasadı, möftiyge ikē simēz kürke, bēr pot sarı may, bēr batman kerezlē aq
bal, qazıyğa ikē simēz qaz, bēr bürē tirēsē aldı da Ufağa kittē. Anda bēr atna yatıp, sarı
yortta kirek kēşelerēn kürēp, bu yulğa şelte bēlen gēne qotılıp qayttı.

Lekin bu qorı şelte Şeriypnē tuydırmadı; aña zur bay meħellenēñ ħezinelē
diñgēzēnde bērüzē yözerge kirek idē. Tağı ikē feķıyrge unar pot arış, bērer sum aqça
birdē de Ğızzetnēñ bēr ħatası turında eş quzğattırdı: “Yeşē tulmağan kızğa nikaħ
675 uqıdı”, – dip, keğaz birdērdē.

Tikşergeç, çınnan da, nikaħ uqılğan qaçta kıznıñ ikē ayı tulmağanlıq bēlendē,
şunıñ arqasında mullanıñ ukazı alındı. Şeriyp yalgızı qaldı, tizden möftiy aña aħunlıq
derecesē de birdērdē. Bu turıda, adem söyegē östēnnen atlap yöriy dip, naçar ħaybetler
taralıp kitkenge, Şibay aldında bu ħellernē ayıruça ozaklap, temlep söyledē, lekin oçlap
680 bētēre almadı.

Ĥuca Nurıy qart tıgızlanıp utırğan meclēske küzēn yörttē de mullanıñ süzēn
böldē:

– Ĥezret, – didē, – kilesē kēşē kilēp bēttē, başlamıyız mı? – didē.

Aħun zur gevdesē bēlen quzğaldı, simēz botları östēne iplenēbrek utırdı da,
685 eħēm... eħēm... itēp tamaq kırdı, aqrın, yomşaq tavışın bēraz borınğa ciberēp:

– Yarıy alaysa! Allağa tapşırıp, başlıy bız, kıznıñ, kıyevnēñ veliy-vekiyllerē
ħezērdēr bit, – didē. Üzē Şibay qodağa borıldı: – Kıyevnēñ veliy-vekiylē sēz bulasız mı?
– dip soradı.

Qart:

690 – Beliy, bēz bulabız, – digen süz bēlen cavap birdē.

Qızınıñ veliy-vekiylē digenē atası Nurmōħemmet idē. Aħun añarğa eyttē:

– Qızınıñ rizalığı barmı?

Ĥuca Nurıy meclēsten tışta, miç buyındaraq ayagüre söyelēp tora idē. Mullanıñ
soravına qarşı türge taba quzğalıp, qulların uvdı:

695 – Bar, Һезрет, бар. Etkey birgen кешәге min riza dip tora... – didә.

Lekin resmiy yaqtan mulla öçen bu ğına citmedә. Ul meclәstegә ademnerden ikevәsәnәn barıp, kızdan rizalıq sorap kilüvәn tiyәşlә taptı. Bolar uq şahit bulıp defterge ҡul da ҡuyaçaqlar.

Һuca aña-moña ҡarıшмаdı. Küz bәlen күrsetәp, işәkke yaқınraq utırған ikә

700 кешәnә –Һaciymorat bәlen Veliymoratnı toғızdı. Bolar җикmennerән, бүрәклерән кiyәp yortқа җиктілар.

Tıшта buran tuқталған. Ҙar da yavmıy. Ҙaraңğı töşken. Hava bik salқın, yıraқ күknәn һisapsız yoldızları brillant, almas bulıp yanalar.

Ҙorı suvıқ şahitlernәn bitlerән, ҡolaқların җәмәттәrdә. Bolar җикmenge törәne

705 birәp azbarğa yögәrdәler, aқrınlap-aқrınlap, ҡunaқ atlarını ҡarıy-ҡarıy, buşandılar da aş öyәne kәrdәler. Anda ügiy kilән Merһebe belәş maylap mataşa idә; Başқort bulıp bәtkensәn iken dip, anı şayarta-şayarta komған bәlen ҡulların yuvdılar, maylanıp bәtken tastımalğa sörtәndәler de, salқın havada sikәргеlep, kirә meclәske kәrdәler.

Aһun җalma başın күterdә, her yıl, gomәr buyınça bu әştege һeylenә aҗıқ bәlgen

710 һelde, bötәnley җın tavıш bәlen söal birdә:

– Soradıғız mı? Rizamı?

Һaciymorat bәlen Veliymorat bәryulı, bәr tavıшtan cavap ҡaytardılar:

– Soradıқ, һезрет, soradıқ, riza, bik riza diy, etkey-enkey birgen кешәge riza, diy.

Mulla üzә bәlen alıp kilgen buқҗasın tereze töbәnnen alıp, күk tıшlı mәtrika

715 defterә bәlen ҡalem-ҡarasın җıғarıp ҡuydı. Süznә meherge күçәrdә. Ҙıznıñ, кiyevnәn veliy-vekiyllerә süzәnnen meclәske şul añlandı: meher altı yöz sum. Monıñ yartısı һезәр birәle. Siksen sumı aқҗalata, ҡalғанı eybәр bәlen. Altı yöznәn öç yözә alğa, buriç bulıp yazıla. Nurmöhәmmet te, Şıbay da şuña rizalar.

Şeriyp aһun başta һucağa ҡaradı:

720 – Ҙıznıñ Bibigölbanunı öç yöz sum möğaccel, öç yöz möeccel, – barlıғı altı yöz sum meher beraberәne Möһәmmetzakir binә Şıhabәtdiyngе riza bulıp birdәnmә?

Ҙart:

– Riza bulıp birdәm, – dip cavap ҡaytardı.

Mulla ҡunaқ ҡodağa borıldı:

725 – Uğılıñ Möhmetzakırğa öç yöz sum mögaccel, öç yöz sum möeccel, –
barlığı altı yöz meher beraberene Bibigölbanu bintë Nurmöhmetnë riza bulıp
aldıñmı?

Şıbay kantun kükrek tavışı bēlen bötēn meclēs östēne görlep eyttē:

– Beliy, riza bulıp aldım, – didē.

730 – Şahitler, işēttēgēzme?

Hacıymorat bēlen Veliymorat: “İşēttēk, işēttēk”, – diyēşteler. Añun defterēn açıp
yazdı da bu ikēge kıl kuyarğa birdē. Bolar, iskē “meptēkte” dūrter yıl ğına yatıp, bik
küp tayaq-çıbık aşap çıksalar da, yazuv bēlmiyler idē. Bērsē (> —) revēşēnde senek
tamğa, ikēnçēsē (□ —) revēşēnde körek tamğa saldı.

735 Kızınıñ kiyevge birēlūvē resmiy şunıñ bēlen bēttē. Mulla defterlerēn, kara-
kalemnerēn kirē buqçasına tıqtı, her tuyda, her nikahta, şulay bēle torıp, kızdān barıp
soramavların açıq küre torıp, ikē yalğan şahitnēñ riza dip eytūvē buyınça eş itūvēn
uyladı, lekin ozaq tuqtaladı, çalmasın tōzettē, yomşaq yurgānga tēzlenēp utırdı da
aqrın tanav tavışı bēlen:

740 – Elhēmdēlilla, elhēmdēlilla, elhēmdēlillahilleziy, enniqahē sōnnetiy... – dip,
nikağ hotbesēn başladı.

Bu ğarepçe idē. Bēr kēşē de bērnerse de añlamadı, tizrek bētse idē, tizrek aş kilse
idē dip tēlep utırdılar. İşēkke yaqınraq urnaşqānnardan bēr mujik yoqığa kittē, başı
kalğıy başladı, borını eçē-eçē sızgırırğa totındı. Anı tōrtēp uyattılar. Mulla üzēnēñ
745 mōñgērdevēn suza birdē.

X

İrler bēlen bēr ük vaqıtta tēgē yaqta hatınnar meclēsē bara idē. Bötēn nikağnı
alar da işēk arqılı işēttēp tordılar. Mullanıñ hotbesē buyınça Fethiye ebiy, hiçbēr nerse de
añlamasa da, üzēn tıya almadı, – yılap, üksēp, yavlıq bēlen tuqtavsız küz yeşlerēn sōrte-
sōrte utırdı. Üzēn de uyladı, aqtıq kıızı ikenēn de, katı kayınanāga kitūvēn de uyladı.
750 Beğētlē bulırmı iken, tekdıyrde ni ğēne yazğan iken dip te sorandı. Şular barlığı cıylıp
kilēp, anıñ kart küñlēn yomşarttılar. Nikağ hotbesē bētkençē hesretlē ana şul dulqınnar
ēçēnde kavnadı.

Tēgē yaqta aqça şaltırıy başlav ğına hatınnı bu uylardan çığardı.

Nuriy kart katı kullı, saran mujiklardan sanala, lekin bügen bik artıq sınıtası
755 kilmede, karşı yaqniñ işemle Şibay kantun buluvı da, mecləske bötən Qarayurganıñ
zurları cıyıluvı da bėraz sıkratıp, anıñ kėsesen kiñ açtırdılar.

Hotbe bėtėp, doğa qılınuvğa, ul tabınga ceyelgen zur aşyavlıqniñ bėr başın
çitkerek kayırıp kuydı da, tızlenėp, hezretler aldına taba suzıldı, aldan ezėrlengen
sadaqaların üzėnėñ küpten aldan bilgėlep kuyğan isebė buyınça oleşe başladı. Nikañ
760 uqığan Şeriyp mullağa oç sumlıq yaña keğaznė törttė; bu indė saran Nuriy oçen bėr de
az tügėl idė. Fayzulla mezinnėñ oleşė bu tirenėñ bay tuylarında da illė tiyennen küp
artmıy idė. Yumartlangan huca añar da bėr sumlıq bėr kómėşnė suzdı. Bu aña bik yarap
kaldı: anıñ hatını niçe aylardan birlė herkon: “Tunıma tıslıq al, tunıma tıslıq al, kėşė
küzene kürėnėrlėgėm kalmadı, heyėrçė kėbėk yoriym”, dip, monıñ kolak itleren aşıy
765 idė. Kėrgen bėr sadaqanı dönyanıñ köndelėk hacetlerė yota bargangğa, moñarçı
ostabikesenėñ ul tavışınnan kotıla almadı; lekin mėne bu atna eçėndegė tuylar, nikañlar,
meclėslerde ul indė, başqa kirek-yaraqni bėr yaqqa taşlap, herbėr kėrgennė şul tıslıqqa
karatıp cıya barırğa, uyladı. Tağı ikė nikañ bar. Alar illėşer tiyen birerler, annan soñ
mėne Seliyme karçık ülėm aldında, hel eçėnde yata, kiçe da yasinge çakırdılar. Bügen-
770 irtege uler. Anıñ fidiyesene kara başmaqların birseler, mezinge bėr oç teñke cıyılır, –
mėne şulay tartıp-suzıp torğaç, aldağı atnaniñ bazarınaça kirek aqça tuplanır. Şulay
uylap, mezin bėr sumlıq teñkenė kėsesene tıqtı.

Nuriy, tızlengen köyė kuzgala birėp çit mehellelerneñ mullalarına bėrer sumnan,
mezinnerene illėşer tiyennen taratıp çıktı. Tağı ikė fekıyr meçet kartı bar idė, – alarğa da
775 bişer tiyennen ikė bakır törttė. Şunıñ bėlen bu zur eşen bėtėrėp, ayakqa basarğa ołgėre
almadı, kiyevnėñ atası olken qoda sadaqağa digen aqçaları oçen bişmet kėsesene tıgıldı.

Şibay kart zamanında zurlıq, baylıq bėlen gomėr ittė. Başkort eçėnde kantun
bulıp torğan çaklarında herqayda üzėn olken totarğa, halıqtan qadėr-hormet ittėrėge
gadetlenėp kaldı. Başkort cirlerende kantunlıqlar bėtėrėlgeç te ul, gerçe elėkkė baylığı
780 kimėse de, elėkkė derece kitse de, haman da bötėnley yıgıluvdan yırak idė. İgen bėlen,
cir-suv bėlen, umarta bėlen dnya köttė. Elėkten bėrge aşap, bėrge eçken urıs türelerė de
bötėnley taşlamadılar, kirek çakta arqa terek buldılar. İndė saqalı ap-aq bulıp, yeşė
citmėşke citken kart haman da il eçėnde üzėnėñ olılığın saqlap kile aldı. Tire-yaqta
alarnıñ avılları Bikyarnı: “Köyez”, – dip, “Bikyar köyezlerė”, – dip “Bikyarlar kėbėk

785 köyez”, – dip mışkıllabrağ söyliyler. Şibay ıartta da bu köyezlık bar. Tuyğa kilgende
de ul atlarınıñ, çanalarınıñ, kiyemnerenñ, küçteneçlerenñ keşë aldında oyatka
kalmaslık buluvına bik tırıştı; üznenñ bik kadërlep saklağan in yahşı kazakıların kiydë,
çitëgen tözettërdë; seğat bavı özëlgên idë, kömëşçë kiyevnên anı eşlettë, qaladan yaña
790 Qazan kelepuşë aldırđı. Nikağ hotbesennên soñ sadaqa öleşüvge de, bu tuy öçen
muyınnan burıçqa batuvına qaramastan, bik niğ ezërlendë. Huca qoda üz eşen bëtërep
ayaqqa basuvğa, ul in ëlek un yaqqa keşege tıgıldı, annan bër sumlık bötën kömëşlernë
uçlap aldı da başta Şeriyp ağunğa ikënë suzdı, çit meħelle mullalarına bërernë törttë;
annan sul keşege tıgıldı, illë tiyënlëk kömëş alıp, Feyzulla mezinge birdë; kükreğ
kësesennên çıgarıp, bütën meħelle mezinnerëne utızar tiyën, ikë meçët qartına bişer
795 tiyënlëk baqır tarattı. Sadaqa artınnan bötën meclës küzën almıy qarap tordı; herkem
monda ġayëp ezlevçen, çıkkaç ġaybet söylerge, kölerge ezërlenüvçen bula. Lekin
Şibaynıqın yarısı taptılar, tik Feyzulla ġına çın küñëlännên rencëdë. Üz eçënnen:
“Köyez tuñmas – qaltırar”, digennerë mëne şul indë, bu qartnıñ danı yuqkarak çeçëlgên
iken. Başqa meħelle mezinnerëne yëğërmëşer tiyën de citer idë, emma töp qodanıñ
800 kıznıñ meħellesëndegë qart mezinnë çit meħellenñ imamnarınnan kimsëtmeske kirek
idë, tuñbaş mujik şul, kantun bulıp il talarğa öyrengen, mëne şundiğ nersege öyrene
almağan”, – dip, ozağ ernëp şëltelendë. Sadaqalar soñında bötën meclës qul küterëp
doğa qılğanda da yavız şaytan anıñ küñëläne haman şul şëltelernë sala tordı. Lekin
bötën meclëste hiçkem anıñ eçkë rencüvën sizmedë, – kirësënçe, hemmesë bik maqtap,
805 zurlap, her ikë yaqqa beħët, meħebbet tëlep, umarta qortı këbëğ göjjj... kilëp söyleşe,
şavlaşa başladılar. Şul şav-şuv eçënde bayağı şahitlernëñ yeşregë Veliymorat aqrın ġına
tordı, çikmenën, bürëğën, çabatasın kiydë de öndevçë Çoqır Hebiyp yortına, kiyevden
nikağ söyënçësë alırğa dip çıgıp yöğërdë. Monda meclësnëñ aş-suvları başladı.

İn ëlek qodalarnıñ aşların, tuy küçteneçlerën meclëske çıgarıp kürsettëler.
810 Tupasraq, sağraq tormış bëlen kön itken Qarayurgalar aldında köyez Bikyarlarınñ
kitërgen aş-suvları çınnan da iskiterlëk buldı. Tabınğa sıydıra almıy aptıradılar.

– Mëne busı ölken qoda Şihabëtdiynnëkë.

– Mëne busı Efteğ qodanıqı.

– Mëne busı Altınbay qodanıqı, – dip atıy-atıy, çıgarılğan eybërler meclës ġalkı

815 aldında tav-tav bulıp öyëldë.

Arada iň şebë, elbette, Şibaynıķı buldı. Anıñ mayları tulıŝıp torġan ikë simëz kızı bëlen simëz kürkesë, öslerëne kaķlar, cimëşler sibëp pëşërëlgen dürt zur leveş kümeçë, këçkëne dürtkël tav këbëk torġan, östë-çitlerë kenfit bëlen çeçeklengen zur ikë ballı bavırsaġı – taġı elle niçaķlı osta ezërlengen aş büleklerë meclësnëñ küzlerën uynattılar. Bolar tiresëndegë bër batman aķ kerezlë bal, bër pot may, katlavlanıp kilgen simëz bildeme, 820 kadaķlı yahşı çey këbëkler indë bötënley yuġalıp ƣaldılar.

Çınlap heyran bulıp, ƣarap, maķtap, herbërëne: “Ay, reħmet, hay reħmet, bik zur kilgenner iken, kızızıbzġa zur ħörmet kürsetkenner iken! Hay reħmet, bik reħmet!” – dip tuķtavsız şavlaşıp, mulla artınnan ƣul küterëp doġa ƣıldılar da ƣodalarnıñ küçteneçlerën kirë tëġë yaķķa ƣıġardılar. Annan indë meclësnë sıylav öçen yort ħucası Nuriy ƣartnıñ aşların bire başladılar. 825

Busı indë Fethiyenëñ hönerlerë, baylıķları, tırışlıķları idë.

Meclës yuġarı, tüben ikë tabınġa ayrıldı.

Yuġarısında Feyzulla mezin, tübenënde Ĥaciymorat tabınçılıķ ƣıldılar. Zur kızıl aşyavlıķnı bolar ceydë, işekten türgeçe suzılġan totaş salfitnı bolar tarattı, terilke-kaşık, toz, borıç, ikmek, ƣatık – hemmesë bolar ƣaravı bëlen kireġençe urnaştırıldı. 830

Iň ëlëk ikë zur aġaç tabaķta östë may bëlen ƣaplangan toķmaçlı ŝulpa ƣıġardılar. Çümëçler tuķtavsız eylendë. Bër-bër artlı terilkeler zur tabaķķa yörëp tordı, terilke-kaşık tavıŝı bëlen öy tuldı. Toķmaç artınnan yomşarıp pëşken simëz bildemeler kildë. Bolar turamaġan idë, Feyzulla mezin bëlen Ĥaciymorat ġacep bër ostalıķ kürsettëler: tiz-tiz pıçaķ uynatıp, itnë, bereñġenë, salmanı turap, kızuv, ƣaynar ŝulpa bëlen östep ħezërlep ƣuydılar. İkençë tabınçı büle tordı. Taġı terilkeler tabın urtasındaġı say taştabaķtan eylenëp yöriy tordı, taġı kaşık-pıçaķ tavıŝı bëlen meclës ƣaplandı. Bildeme artınnan simëz ƣaz bëlen simëz ürdek, annan belëş, iň aħırdan nikaħ ŝirbetë kildë. Bu soñġılarda 835 Fethiye ebiynëñ bötën utız yıl ħatınlık ġomërende cıyġan barlıķ hönerlerë ƣıķtı. Belëşnë aşāanda maķtap bëtëre almadılar: “Temë-tem, tëlëñnë yotarsıñ, töbë, ƣamırı këtërdep tora”, – diyëşëp, zur taba töbënde tik oyatlıķ ƣına ƣaldırdılar. Lekin annan da bigrek ŝirbet buldı. “Töpçëġem bit, aķtıķ kızım, aķtıķ tuyım”, – dip te uyladı; “Bikyarlar üzlerë ħeyërçë bulsa da, köyez ħalıķ, ġaybetçël ħalıķ, ġayëplep kitmesënner”, – dip te tırıştı; 840 “Sabira ƣodaġıy bik tëlçen, bik ŝëlteçen nerse diyler, aş-suvnıñ yünë yuķ, kızları da ŝulaydır, – dip, – yamanlarġa urın taba almasın”, dip borçıldı. ŝulay yandı, köydë, bar

bəlgenən eşledə; iñ ağırdan, mäne rehmet töşkərə, tēgə yaña ğına qaytqan ügiy kilən Merhebe de şirbetke osta bulıp çıktı: “Tuqta, enkey, ez ğene şikerən östiyk, bik ez ğene çiyə suvı kuşıyq”, – dip qaynaşa torğaç, huca hatınıñ ələkkə ezərlegenəne qaraganda tağın da temlərek yasap quydı. Mecləste moña avız ğına tiydərdələr, temlep-temlep öçer ğene yottılar, şunda da üzara:

– Fethiye apanıñ qulı ğacep iken! Tələñnə yotarsıñ, şundıy temlə! – diyəşəp, özləksəz söylenəp, maqtap, küterəp şavlaştılar.

Şirbet alınuvğa ikə tabınga ikə salfit ceylədä. Herkəm, hellə-helənçe, bağırdan, 855 ərələ-vaqlı köməştən aqça saldılar. Tağı ozaqlap doğa qılındı. İndə şunıñ bəlen nikağ mecləsənəñ töp öləşə tamam buldı. Tübengə tabındağılarınıñ kübə quzğalıp, çıgar yağın qarıy başladı. Lakin huca bolarnı tuqtattı:

– Röhsetəm yuq! Yeş-kart hemmesə çeyge qalsın, – didə.

Tabaqlarnı, terilke, qaşık, pıçaq, toz, ikmek, borıç – hemmesən cıyıp aldılar, 860 yaña aşyavlıq ceydələr. Çey ezərledələr.

Göjlep qaynap torğan zur aq samavır urtağa utırdı; Feyzulla mezin bəlen Hacıymorat, çınayaqlarnı, bal-maylarnı, hezər ğene tabadan töşken qoymaqlarnı, leveşlernə, kəçkəne beləş, bavısaqlarnı terilke-terilke qunaqlar aldına taratıp, çey yasıy başladılar. Tağı çınayaqlar, terilkeler şaltıravı bəlen tabınnar tuldı.

XI

865 Kötəlmegende kiləp töşken ügiy kilən bötən mecləs vaqıtında ğacep derecede kireklə qul bulıp kittə.

Qayınanası başta kürəşəp, bər ğene cılı süz eytkeç te, ul, hezər alyapqıç beylep, eşke totındı:

– Bozar dip qurıqma, enkey, min anda aş-suv eşçende küp qaynaştım, – didə de 870 huca hatın östəndegə meşəkatlernəñ yartısın üz cilkesəne küterdä.

Fethiye yahşı küñəllə, yuvaş ana bulsa da, kilənnərə bəlen gomərə barınça kiləşe almıy yodedə. Zur ulları Töhfetnəñ hatını Merfuğa kilən bik yavız təllə, üzsüzlə idə. Eşke ostalığı bulsa da, eçə süzə, qarşı erleşüvə bəlen qayınananıñ canına toz sala tordı. Un yıl şulay etlə-meçələ kön itkeç, ənəsə soldattan qayıp öylengennə ğene köttələr de, 875 ata-ana bəlen talaşıp, bər neresesəz ayırılıp çıktılar. Tik ağırdan ğına aqrın-aqrın ara tözeldə, Nurıy az-maz yardım itkeledə. Hezər ində ata-ana, ul-kilən bulıp qatnaşıp,

ķunaķlaşıp yōriyeler. Őulay da bu Merfuga kilēn ēşlep kinendērmiy, kōyē kilgende bik eybetlep buliŝķalıy, bēr nerse yaramasa, ħezēr tırt-mırt, tırt-mırt ite de, ūpkelep, eēē tēllene baŝlıy. Urtançı kilēnnēñ alay naçar tēlē de yuķ, ħolķı da bik eybet. Enkey dip

880 tıñlap ķına tora; lekin anıñ ķulınnan bēr ēŝ kilmiy; ul ħellē ata-ananıñ bik kōtēp alģan, ķadērlep ūstērgen yalgız balası idē, irke ūstē. Bēr ēŝke de ūyrenmedē. Őatı sūz de kūtermiy. Kilēn bulıp tōŝkeē, bu yortta bērni bēlmedē, orıŝsañ: “Ni ēŝliym soñ, enkey, minē ūyretmedēler”, – dip yılıy torģan buldı. Anıñ atası kinet ūlēp kittē, yort-cirē anası ķulında ķaldı. Mēne ŝunnan faydalanıp, bu ikēnēē ulı Őeygerden bēlen anıñ nazlı irke

885 ħatını, Nuriynı taŝlap, tēģēnde kūētēler. Yēģēt ħatın anasınıñ yortına ķērdē. Nazlı irke kilēn Ġıyzzēlbanat ta ķayınanadan ķotıldı, ūz anasınıñ ķanatı astına ķērēp yeŝiy baŝladı. Tōp yortta ħezēr Fethiye ķulında ķēēķēne ulı Őeygerden bēlen anıñ ħatını Őerģıya ēŝliyeler. Bu kilēn sūzsēz, talaŝsız bulıp çıķtı, ķara ēŝke ğacep batır. Yalan, ındır ħēzmetlerēnde, uraķta, pēēende, aŝlıķ suķķanda irler bēlen yeneŝe bara. Yortnıñ hemme

890 meŝaķatlerēn – sıyır savumı, sarıķ-kece ķaravmı, ķıŝ kōnē bozavlar, berenner imēzūvmē, utın ķērtūv, suv taŝuv ķēbēķlrmē, kōndelēķ aŝ pēŝērūv, samavır ķuyuv, miē yaģuv, iden yuvuvlarmı – hemmesēn, hemmesēn cimērēp ēŝliy, bēlēp, temlep, yaratıp ēŝliy. Emma indē ez ğēne nēēķerek nersege barırģa turı kilse, ostalıķ kirek bulsa, anıñ ķulı tuķtıy. Bēlūvē de yuķ, dertē de yuķ, ķayģısı da yuķ. Fethiye ebiy ūzēnēñ bu kilēnēn

895 yarata: “Bēznēñ Őerģıya kilēn ķarar, Őerģıya kilēn bēlēr, Őerģıya kilēn yūneytēr”, – dip, añar siltıy tora. Lekin ķadērlē eybērlerde, ķunaķ-tōŝēm, meclēs çorlarında Őerģıya kilēn anıñ ūzē uylaģan ostalıķların bērsēn de baŝķara almıy. Bolar hemmesē moñarçı ķayınananıñ bēr ūzēne yōklenēp kildēler. Mēne būģēn bu kōtēlmegen ūģiy kilēn ğēne ħuca ħatınıñ ūñ ķulı buldı da kittē. Citmese taģın, ķaybēr turılarda ķayınananıñ ūzēnnen

900 nēēķerek, ostarak ta yasap ķuya. Tuy meŝeķatē monıñ ķēbēķ kūp sūzlē bēr vaķıtında Merħebenēñ bolay ķul astına ķērūvē Fethiyenēñ ūstēndegē tavin ciñēleytēp cibergendey buldı. Ul ūzē ūlgērmegende: “Merħebe kilēn, me monı tura. Merħebe kilēn, mēne monıñ tozın ķara. Merħebe kilēn, miēteģē belēŝlernē alırģa vaķıt tūģēlmē?” – dip, tapŝıra ğına tordı. Őodalarnıñ kūēteneēlerēn kūrsetērģe çıģarģanda da, meclēske aŝ-suv,

905 ŝulpa, belēŝ, bildeme, ķaz, ūrdek, ŝirbet, çey, ķoymak, ķaymak birgende de, hiēbēr ēŝ Merħebege kiñeŝsēz, Merħebenēñ yaremēnnen baŝķa ūtmedē. Őayınata yortına, ħur itēp ķuvıp çıģarmasalar yarar idē, dip kilgen ūģiy kilēn ūzēnēñ bolay tiz ēŝke yapap

kitüvännən iksöz-çiksöz şatlandı, küpten öyrogen, bik yaratқан bu eşler eşçene, tiren suvğa ciberəlgen balık kēbēk, rehetlenēp yözēp kērēp kittē.

910 Lekin bēr gēne, tik bēr gēne nerse tuqtavsız anıñ yōrek tamırın kimērüvden tuqtıy almadı.

Uraldan, Alatavdan üz illerē Qarayurğağa qayıp citkençē, yul buyınça, Merhebe bēlen Şeyhēl kiñeş qorıp kildēler. Turı Nurıy kartқа töşerge buldılar. Yıraqtan kilgen mösafırlarını qıvıp çığarmas, il şēltesēnnen de qırqır, didēler. Monıñ eşçende
915 Merhebenēñ üzēnēñ ayırım isebē buldı. Qayımata yortına qayıp töşeçek, bülēkler bēlen küñēllerēn avlarğa tırışaçaq, annan, bērer çınayaq çey eşçēp, yılaşıp, fatıha alğaç, tiz gēne üzēnēkēlerge – avıl çitēndegē çiten öyge yögērecek. Ara yırax bulsa da, Alatavğa sireklep heber kilgeledē. Anası Mergıya qarçıqñıñ avıruvın, kıltamaq çirēn, eşçene aş ütmevēn, kapқан bēr neresē kirē çığa toruvın Merhebe tēgēnde çağında uq işētken idē.
920 Annan, şul kıltamaq çirē köçeyēp, kibēp ülüvēn söyledēler. Hatın yul buyınça isep yōrtkēnde bu turıda da uyladı; kabērēne barıp, qor'en uqtırmın, mezin babaynı ğına çağırıp bulsa da, aş-çey yasap, yılın uzdırırmın dip ömētlendē. Etkesēnēñ isenlēgē turında da heber kile tordı. Tik apası Gölyözēmnēñ irē Mortaza ciznesē haqında ğına bērnerse de açıq bēlēnmedē. Apası Gölyözēm, qayınanaları bēlen kilēşe almıyça, irē
925 yuğalğaç, kirē Çēlēm babayğa qayıtқан iken, dip bērev söyledē.

Üzēne tuvğan bulğan mēne bu hēller, bu heberler, bu kēşēler Merhebenēñ yöregēnnen bēr minut ta çıkmadılar. Fethıye ebiy bēlen bēрге aş-suv eşçende kaynağanda ul üzē eşçēnnen haman: “Mēne busın ğına eşliym, mēne busın ğına yūneytiym, mēne busın ğına bētēriym”, – dip, kitüv yağın uylavdan tuqtamadı; lekin zur
930 tuy, ölken nikağ meclēsē, anı üzēne suvirgannan-suvıra birdē; bēr eşke ikēnçēsē, öçēnçēsē yalğandı; toqmaçқа belēş, aña bildeme, aña qaz-ürdek, annan şirbet, çey kilēp totaştı. Tik mēne irlerge de, hatınnağa da zur samavırlar birēlēp, çınayaqlar çaltırıy başlağaç qına, ul indē tüzmedē, bik yalınıp Fethıye ebiyge qaradı:

– Enkey, – didē, – bik tiz eylenērmēn, min üzēmnēkēlerge qayıp qına kiliyim, –
935 didē.

Huca hatın ğacepsēnöv tulğan küzlerē bēlen ügiy kilēnge borıldı:

– Hodayım, nindiy gönah buldı! Şahveliy qodanı nikağ meclësene çağırırğa onıtqanbız bit! Mëne hodayım, üzëñ kiçëre kür! – dip, yalçı fekıyr Çëlëm babaynıñ çitte kaluvınıñ ğayëbën qaplarğa tırıştı.

940 Merhebe eşnëñ bu yağına qağılmadı. Ul Nurıy bëlen Çëlëm babay arasında alay meclëske çağırışıp, qodalıq kürsetüv këbëk hellernëñ bula almavın açığı bële idë. Tizrek ıçkınuv yulın qaradı. Bëryulı yomşarıp kitken Fethiye üzënëñ meclëske çağırılmağan qoda-qodağıyları öçen dip bër aşyavlıqqa pëşken itler, kiseklë belëşler sala başlağan idë, kilën moña da riza bulmadı:

945 – Hezërge kirekmiy, enkey, mëne minëm alıp qaytqannarım da ez-mez bar, – dip, bër töyëncëknë kùltıq astına kıstırdı da çığıp yöğërdë.

Burannan soñ cir-kük hel cıyarğa tuqtağanday kürëndë. Yırağ yoldızlar salqın hava ëçënnen tağı da yaqtırağ yangan brilliantlar, almaslar bulıp küz aldında uynadılar. Merhebenëñ bitën, qolağın kiçkë salqın çëmëtëp-çëmëtëp aldı. Ul bënersege de
950 qaramadı, zur uramnan sulğa, këçkëne tıkrıqqa borıldı. Anda yul da, suqmaq ta yuq idë. Könnër-tönnër buyınça yavğan yomşaq qarnı yarıp, urını bëlen bötënley çuma-çuma, artkı këçkëne fekıyr uramğa çıqtı. Tağı şundi y uq yulsız, suqmaksız barıp, avılınıñ çitëne cittä.

Tire-yağ – qar diñgëzë. Tiren, aq, yomşaq kört hemme nersenë qaplap yata. Tik
955 ara-tire öy, azbar başları, biyëk qoyı bağanaları ğına kürëneler. Mëne bër qalku. Şunnan kuyı aq tötën çığıp, salqın tıgız havada az ğına da ceyëlmıyçe, taralmıyça, zur qalın bağana këbëk, turı kükke mënëp tora.

Hatın yul tapmadı, tar suqmaqını da yuğalttı. Lekin bu aña ğadiy eybër idë; töyëncëğën qoçaqladı, iteklerën törëp tottı da, öynëñ ëlëkkë tözëlëşën iseplep, çama
960 bëlen anıñ işëğene taba şuvıp töştë. Hem yalğışmadı. Bötën tire-yaqını kümëp kitken kört öynëñ işëğë, stënası buylap yartı arşin kiñlëğende buşlıq qaldıra iken. Şunıñ bëlen işëk buyın taptı, çiten işëknë ëçke ëterëp ciberdë; üzë çolan ütesënnen ëçkë işëknë ëzlep taptı, anı da ëterdë; yartılay cir astına qazıp salınğan cir idenlë, qarındıq terezelë, balçık bëlen sılangan çiten stënalı öyge basıp kërdë.

965 Yarım qarañğı idë. Poçmaqtağı sekëden bërevnëñ iñğıraşkanı işëtëldë. Miç aldı kızgılt yalkın bëlen yaqtırılğan. Anda yırtıq külmeklë yabıq bër hatın bëlen cidë yeşlëk

malay utta kızınalar. Kinet işək açılıp, östë-başı bötënley qar bëlen sırılğan kulına töyënçëk totқан këşë kilëp kërgeç, yabıq hatın başın küterëp qaradı.

– Këm ul? – dip soradı.

970 Qunaq yaqın uq kildë, özgelengen taviş bëlen:

– Etkey qaya soñ? – dip, apası Gölyözëmge taşlandı. Këçkëne malaynı aşığıç-aşığıç söydë.

Şul uq vaqıt sekëden iñğıraşқан avıruv quzğaldı:

975 – Merhebe balam, sin tügëlmë? – dip, başın küterdë, iskë çikmenë bëlen kaplanıp torıp utırdı. Bu – Merhebenëñ atası Çëlëm babay – Şeveliy kart idë.

Qunaq hatın etkesëne kildë, aniñ bitlerën, qulların küz yeşë bëlen cılatıp bëtërdë:

– Etkey, elle avırıysıñmı? Ni eşlep yatasıñ bolay? – didë.

Qart iskë, kipken taviş bëlen özëp-özëp cavap qaytardı:

980 – Yatmıy ni eşliym, kızım?.. Altmış yıl eşledëm bit!.. Min eşlemegen nerse qaldı diysëñ?.. Şul citmiymë? – didë.

Anıñ tenë yabığıp kipken, bitënde, mañgayında az gına da it, may eserë kalmağan; kart-yabıq tirë, qaralıp, sarğayıp, söyeklerëne yebëşken. Ğrë qara tamırları qullarında, bitlerënde vaq qara yılan balaları këbëk suzılıp-suzılıp qaplağannar. Şulay da aniñ tenënde tërëklëk kuvetë sünmegen idë elë. Çikmenën cilkesëne saldı, temekë yançığı bëlen çëlëmën aldı da miç aldına yaqtığa kildë:

985 – Yarar, – didë, – kürmiyçe ülermen dip qayğırgan idëm, qayttıñ, – didë. Süznë kıltamaq avıruvınnan ülgën qarçığı Merğıya ebiyge küçërdë: – Mëne, – didë, – anañnıñ da başqa süzë bulmadı, yıladı da sinë sağındı, yıladı da sinë sağındı, şulay yılap ayak suzdı, – didë. Üzë yançığınnan yafraq temekë çığarıp, çëlëmën tutırdı, miçten utlı salam alıp yandırdı da qunaq kızı bëlen söyleşe-söyleşe tötënlep tarta başladı.

990 Ul bıyıl cey kürşë urıs avılında, Saşka digen urıs krëstyan bayınıñ kıyar-kebëste, kavın baqçasın qaravıllağan idë. Şunda çeçëlgen temekënëñ yahşısın saylap, qoyaşta kiptërëp eşledë. Aşarğa bëtken, yağarğa salam da tapmıy tuñıp utırğan çak küp buldı, lekin şul ceygë baylıq – temekë özëlmedë. Ğç açlıqtan bik bora başlağan çaklarda, ul üzënëñ iskë dusı çuvaş Yëmëlyan bülek itken çakma taşın çığarıp, çëlëm qabızıp tarta, şuniñ bëlen qarın bëraz tınıçlanıp kitken këbëk bula idë. Ul yeşrek zamanda Meseylebaş digen çuvaş avılında, bër kart çuvaş bayında undürt yıl yalçı bulıp tordı, bu çëlëmge

şunda öyrendë. Aña qartlar da, mulla, mezin de bik eytëp qaradı, taşla monı, didëler; ul
kolak salmadı, kēşëden yeşërmıyçe ük tarta torgan buldı. Şunnan aña balalar “Çëlëm
1000 babay” dip at ta kuştılar. Moña anıñ az ğına da isë kitmedë, rencërge de uylamadı.
Balalar bit, eytseler eyte birsënner!

Qart bëlen bëрге anıñ ikë kıızı başta annan yolqıp, monnan yolqıp, bër eybërden
ikënçëge sikërëp, küp nerse östënnen ütëp, söyleştëler. Şul süzler arasında qunaq hatın
Merhebe üzënëñ töyënçëğën çıştë, iñ ëlek kızıl kicëlë aşyavlıq çığardı, annan pëşken zur
1005 qazılıq, maylı kümeç, bik zur boday ikmegë aldı. Bolarnı kürëp, malaynıñ küzlerë ut
buldı. Biremë iken dip yotılıp qattı. Gölyözëm miç buyınnan iskë nezëk çalgı pıçağı
alıp, Merhebege tottırdı; qunaq zur bër tëlëm kümeç bëlen bërniçe kisek qazılıqını malay
aldına quydı, lekin bu ışanmadı, aptırap, enkesëne qaradı. Yabıq hatın, yılmayıp, ulıñ
arqasınnan söydë:

1010 – Qırıqma, al, balam! Yat kēşë tügël, sinëñ apañ bit bu, – didë.

Bala tiz-tiz aldı da aşığıp aşarğa totındı. Zurlar arasında ozın-ozak süz kittë.

Yabıq, qayğılı Gölyözëm, özëlëp-özëlëp, üzënëñ soldatta yugalıp qalğan irë
Usmanı söyledë.

XII

Qarayurğada ul çaqlarda yılqılar oçën kötöv yasav ğadetë bar idë. At kötövçësë
1015 Usman digen yëğët Gölyözëmnëñ küñlën bik yeşliy sihërledë; ikë yıl yörgeç, şuña
kiyevge de çığıp quydı. Şeveliy qart eyttë:

– Aşıkma kirek idë, kızım. Soldat bulası bar bit. Ul kitëp barsa, bala bëlen
qalsañ, ni eşlersëñ? – didë.

Lekin kız moña qaramadı, qararğa cayı da bulmadı: bu vaqıt anıñ qarınında
1020 Usman yëğëtten dürt aylıq balası bar idë. Soldatqa kitëp barsa, ni hatın tügël, ni kız
tügël kēbëk urtada qaluvdan qırıqtı:

– İlde çıpçık ülmiy digenner, dürt yıl tüzermën elë, – dip uyladı. Şulay uylap,
irge bardı.

Öylenëşkeç ük üzlerë kēbëk bër yarlığa öydeş kërdëler. Bolarnıñ imanası da, cirë
1025 de, urmanı da, bolını da, qararğa bër qazığı da, mal diyerge bër suqır tavığı da yuk, lekin
dönya cimërëp eşlerge ikë par taza kul ğına bar idë. Şunıñ bëlen tormış qorırğa
këreştëler. Qış niçëk te üter, bër cey boyarğa uraq-pëçen eşlese, közge kēçkëne öy sala

alırbiz, ikənçə cey at-arba alırbiz, öçənçə cey üzəböz aşıqını kübrek çeçüv yağın
kayğırtırbız, – mēne şulay aqrınlap ayakka basarbiz dip, isep yörttēler. Lekin cil bēraz
1030 kirē yaqtan isēp quydı.

Öylenēşken közde ük yēgētne ğasker hēzmetēne aldılar. Ul zur buylı, taza
gevdelē, qarasu küzlē ütkēn ir idē. Flotka ēlektē. Patşa tora torġan qaladan yıraġ tüġēl
bēr diŋgēz bar iken, diy, şunda suġış qarabları yōriyler iken, diy. Usmanniŋ bērençē hat-
heberlerē mēne şunnan kildē. “Cıyın urıs arasında min bēr üzēm, digen, üzēbözçe
1035 yazdırırġa kēşē yuk, digen, miŋa da urısça ġına yazdırırsıñ”, – digen.

Gölyözēm bu hatları alġaç, uqtırġa kēşē tapmıy aptıradı. Avılda atnaġa bēr
tapkır bazar bula. Şunda kürşē avılınıŋ yeş uçitēlē Şakir mirza digen bērev kilgeliy.
Hatın şunu saġalap tordı, şuñardan yalınıp uqtıttı, şuñardan uq irēne hat ta yazdırdı.

Yıllar üttē. İndē kaytır çaġı yaqınlap kile idē. Mēne bērvakit heber-hetēr kisēle.
1040 Cey, köz, kış, yaz – bēr-bēr artlı kiçeler. Usman ülēmē, tērēmē? Diŋgēzge battımı?
Balıq yottımı? – Hiçbēr nerse bilgēlē tüġēl. Kayġı-hesretten kaya taşlanırġa aptıraġan
Gölyözēm ni eşlerge bēlmiy başın yuġalttı. Bērazdan bēr süz taraldı: Usman bēlen bēr
qalada hēzmet itken urıs yēgētē kaytqan, imēş, ul bēle, imēş, didēler. Hatın kēçkēne
balasın aldı da şunu ēzlep kürşē avılġa kittē. Soldat tiz tabıldı, lekin ul tatarça bēlmiy,
1045 hatın urısça bēr süz de aŋlamıy idē. Bērnerse söyleşe almıyça kirē kiterge torġanda,
Bikyarnıŋ bēr kırıkırtmaçı tatar sevdegerē turı kildē, ul az-maz urısça suqalıy iken.
Yēgēt şunu kıçkırıp çaķırdı, bēzge tılmaç bul, didē, üzē kürgen-bēlgenēn söylep birdē.
Kırlavçı tatarnıŋ urıs soldat yēgēt tēlēnnen alıp, hatınġa aŋlata alġanı şul buldı:

Bu urıs Usman bēlen bērge soldatqa alıŋannar. Bērge hēzmet itkennen. Yıl
1050 tulıp, qotılır vaqıt citkeç, bērge-bērge kaytırġa dip dertlenēp yōrgende, tēgēnē totıp
yabalar. Nerse öçen? Hiçbēr ni bēlmiyim, diy.

Hatın bu zur beħētsēzlekten yılap, şēşēnēp, aqıldan yazıp kayttı. Eşnēñ başın,
aħırın, üzegēn bēle almıy miyē, yöregē eylendē. Şeveliy kart üzē moŋa katnaşıp baķtı.
Bēlgen-kürgennen soraşttı. Lekin tōplē bēr eybēr çıġara almadı. Tik tēgē ēt avız
1055 Uryadnikniŋ ġına isērēk baştan bazarda sügēnēp utırġanın söyledēler:

– Eyte, imēş, diy, Çēlēm kartniŋ kiyeve Usman da bik sikērēngen idē, anda
kiregēn birgenner üzēne, dip eyte, imēş, diy. İķē bozavġa kēbēk ayıra almaġan başı
bēlen ul maŋqa malay anda patşaġa qarşı matroslar tozaġına barıp kaķqan, imēş, dip

eyte diy. Mëne şular bëlen cidë kēşë arasında Usmannı da totıp yapqannar, imēş, dip
1060 eyte diy. Anda, dip eyte diy, tav östēnde dürt poçmaqlı taş qoyma bar, imēş; şuniñ bër
poçmağında mılıtklı soldat tora, imēş, kēşë yaqın kilse, soramıy-nitmiy ata, imēş, dip
eyte diy. Bu qoyma eçēnde tağı şundi y bër taş qoyma bar, imēş, anıñ da dürt
poçmağında mılıtklı dürt soldat tora, imēş, monıñ eçēnde tağı qoyma, tağı dürt soldat,
imēş, mëne şuniñ eçēnde qalın stēnalı biyēk sarı taş pulat bar, imēş, şuniñ kēçkēne
1065 terezelerē bar, imēş, bolar barı da bëlek qalınlığı timērler bëlen qorşalğan, imēş, dip eyte
diy. Usmannı mëne şul timērlē tereze eçēnde bër bülmede, bër yalgızı timēr boğavlarda
sarğayıp, kibēp utırğanın kürgenner, imēş, diy. Annan soñ, diy, cidë kēşēnē beryulı alıp
çıqqannar da, imēş, diy, taş qoymağa tēregenner, imēş, diy; kırık soldat beryulı kırık
mılıtk tözep, beryulı atqannar, imēş, dip eyte diy. Uryadnik eytedēr, diy: min aña monda
1070 çaқта da eyttēm, dip eytēp eyte diy, sin, yēgēt, çamalap mataş, bër ēlegērsēñ, ille-meger
nıq ēlegērsēñ, dip eytēp eyttēm min aña dip eyte diy, ul minēm süzēmnē qolağına da
ēlmedē, dip eytēp eyte diy...

Tol hatın Gölyözēm bëlen Şeveliy qart bu avır yazmışnı ozaqlap, qabatlap
söylegende, Merhēbe haman küzēnnen yeşēn sörte-sörte utırdı; şuniñ bëlen berge
1075 tōyēnçēgēn bōtēnley çışēp, annan bülēklerēn çığara tordı. İñ ēlēk atasına bër qalın
bişmetlēk bëlen sıırğa ikē kadaq tōye yonı birdē; kēçkēne malayğa tūbetey, bişmetlēk,
apası Gölyözēmge külmēklēk, tağı şundi y nerseler öleştē. Bolarnı küргеç, qart, çēlēmēn
bër yaqqa uq quyıp, kızına ğacepsēnēp qaradı:

– Nerseler bu çaklı? Elle anda irēñ kēşē suyip mal cıyamı? – dip köldē.

1080 Qunaq hatın Uralda, Alatavda üzlerēnēñ niçēk kön itüvlerēn, kesēplerēn, çana
tabannarın, böyetlerēn, tuğımnarın söyledē; dertlenēp, andağı quraylarnı, qımızlarnı, cey
kōnē tavğa çıguvalarnı tēzēp kittē; lekin ahırın kötēlmegençerek bētērdē:

– Şulay da, – didē, – monda qaytır idēk; Qarayurğanı bik sağınabız, cirēnēñ
yemēn tapmıybız, suvınıñ temēn tapmıybız, – didē.

1085 Gölyözēm yalgız fekıyr tormıştan bik yonçığan idē. Sēñlēşēnēñ bu yaqqa
tartıluvı aña bër iptēş birēr kēbēk buldı.

– Sağınsañ, nerse tora? Cıyın da qayt, – didē.

Merhēbe aqtıq sērēn açtı:

– Söyleme, apa! Qaytır idək, bik qaytır idək. İrəm eytəp tora: atay fatiħa birse,
1090 cirənnen ezrek öləş çığarsa, bik qaytır idək, diy...

Añarçı tik sabır utırğan qart kinet haħıldap köləp, qulların ceyəp ciberdē:

– İħ... İħ!.. Məne indē isep!.. Canı buğazına kilse, yartılay gürge kərse, anda da
ul Nuriy ətten bər adım cir ala almassiñ! Min aňarda cidē yıl yalçı buldım, cilkem
çilengençē eşledəm, aqtıqta tiyerəmnē basıp qaldı: kiygen çikmenəmnē suyıp aldı. Məne
1095 kəm ul sinēñ qayınatañ! Şeyhəl tilē iken! Yuq isep bəlen yörmesən, birmes, birmes! –
didē.

Qart, tağı eşkerek kitəp, kısqı açi süzler bəlen Nuriynı süge başlağan idē, işək
açıldı, anda baymıñ yalçısı – yabıq, yeşüsmər Miftah kiləp kərdē:

– U... Şeveliy babay, üzəñnē kört basıp bətərgen bit! Çaq taptım!.. Qunaq ciñgiy,
1100 eyde, sinē Fethiye ebiy çağıra, tiz gēne kilsən, diy, annan, diy, min üzəm anı tēlese at
bəlen iltəp quydırırmın, diy.

Gölyözəm, çilek bəlen qar kərtəp, çeyge ərətər öçən qazanğa saldı, qunaq
səñələsē kitərgen küçteneçler bəlen ulın, atasın sıylarğa ezərlene qaldı. Merħebe
yañadan kiyəndē de, sēz yoqlağançı kilərmən elē dip, yeş yalçı bəlen bərge çığıp kittē.

1105 Qarğa bata-çuma, Nuriy qartmıñ tuylar, qodalar qaynağan yortına qayttılar.

XIII

– Bar, kilənkeyəm, tiz kiyev bülmesən qara. Minəm qulım tiymiy, adem aldında
oyatqa qalırılıq bula kürmesən bərük!..

Fethiye qarçık üzənēñ qunaq kilənən şulay qarşladı. Merħebe bolay üz itüvge
ēçənnen bik şatlandı, qayınanasınıñ herbər yomışı, herbər şəltəsē aniñ bu yortta ayak
1110 başqan tufraqın mığıta kəbək buldı. Atalarinnan qar yırıp qaytuv bəlen huca hatınıñ
mondıy zur eş tapşıruvı aniñ başın küterdē, ul, tiz-tiz yortqa çığıp, kiyev bülmesēne
yögərdē.

Tüben Oç Hemiyyt digennēñ Nuriy qartqa bəraz buriçi bar idē. Şul yarlılanıp,
bətəp, avıldan ömēt özəp, üzənēñ eşlep yörge cirəne – aqaç zavodına bötənley küçəp
1115 kittē. Başqaça tülüy almaqaç, Nuriy aniñ öyən basıp aldı. Zur tügəl. Barınça nıq qına
bulıp çıktı. Şibaydan yavçı kiləp, meher aqçasın alqaç ta qart, başqalar kəbək, kiyevnē
qışkı çəllede salkın kəletke yabarğa oşatmadı, nesəllē, zatlı kəşənēñ balası bit dip, mēne

şul Hemiyyten ƙalğan öynë tiz gëne tözettërdë. Ƙız bëlen kiyevnë nikahtan soñ şunda yabargä hezërledëler.

- 1120 Ƙayınananiñ eytövë buyınça Merhebe aşığıp kilëp kërgende, öy eybet tazartılğan, cılıngan, cıyıştırılğan, üzënçe çiberlengen idë. Lekin hatın yaratıp bëtmedë, kiyev bülmesëneñ tağı da maturraq buluvın kireksënëp, eşke totındı. Nazlı kilën Ğıyzzëlbanat bëlen matur ciñgiy Meftuħa şunda ƙaynaşalar idë. Merhebe, üzëneñ kilëndeşlerëneñ eşën yaratmıyça kinet hetërlerën ƙaldırırğa tëlemedë, bëremlep başladı.
- 1125 İñ ëlek şunda faydasızğa ayak arasında butalıp yörgen nazlı kilën Ğıyzzëlbanatnı monnan maturlap ƙuvdı:

- İrkekeyëm, sin Gölbanu yanına bara kür. Nikaħ-tuy könënde ƙızlar başların yuğaltuvçan bulalar. Ni kiyerge, niçek bizenërge bëlmiy yödep bëteler. Sin aña bulırsıñ, – didë, bëremlep sanap östedë: – Kiyesë külmegën ƙarıy kür: alımı, gölëmë kilëşër – şunı saylarsıñ; çeçën üzëñ tara, üzëñ iplep ür, çulpıların üzëñ iplep tağ. Yözëklerën, bëlezëklerën, alƙaların üzëñ kiydër. Altını barmı, kömëşëmë – üzëñ ƙararsıñ, bitëne kërşennë üzëñ yağ, innëknë üzëñ sört, sörmene üzëñ tart, yuğıyse, ƙavşap, ƙaltırap bëter; yılıy kürmesën, uym-kölkë söyle, – didë.

- Ğıyzzëlbanat çit kilëneñ bolay öyretëp mataşuvına bër de ğarlenmede. “Çëlëm ƙart ƙızı bolarnı ƙaydan bëlëp bëtërdë iken, tëlë tëlge yokmıy, sayrap tora labasa” – dip ğacepsëndë gëne. Üzë kiyënuv-yasanuv eşlerën bik yaratƙanğa, bik telep ƙayın sëñlë Gölbanunı kiyev öçën, zöfap öçën ezërleşërge yöğërdë.

- Matur ciñgiy Meftuħa bëlen ikev gëne ƙalğaç, ügiy kilën soradı:
- Ƙaya soñ Gölbanunıñ birlenerë? Küptër bit?
- 1140 Zur öyde ƙunağlarğa tıgızlıy dip, ƙızınıñ birlenerë, öşençëklerë bëlen tulı ağ ƙalaylı zur ikë sandıƙnı monda, kiyev bülmesëneñ işëğë töbëne küçërëp ƙuyğannar idë. Meftuħa kürsettë:

- Nige bulmasın, mëne ikë sandıƙ tulı, – didë, yeşërën açƙıçlarını tartıp çığardı. Açtılar da aqtarıırğa totındılar. Monda çınnan da bötën krëstyan baylığı idë.
- 1145 Nuriy üzë de, suƙrana-suƙrana bulsa da, yaz, köz, her bazarda diyerlëk, töpçëk ƙızınıñ tëğüv-çigüvlerë, kindërlerë öçën kirek cëpnë, citënnë, kicë mamıƙnı, buyavnı, dëbëtnë alıp bire tordı. Ul kirëlengen, saranlanğan çağlarda Fetħiye ƙarçıƙ yeşërën yomırğa satıp, yeşërën igën satıp cıyğan yeşërën ağçalarına ƙızınıñ birne kireklerën

1150 citkërëрге тırıшtı. Gölbanu, undürt yeşënnen alıp, her yaz bërniçe ay kindër suqtı, üzëne, bulaçak kiyevëne sölgëler, aşyavlıklar, külmekler, çarşavlar, çıbıldıklar ezërledë. Qayınanağa, qayın sëñëllerge, qaynişlerge bülekler yasadı. Cir açılıp ülen kipkeç, bolarnı üzë këbëk kızlar bëlen yılğa buyında, yeşël çiremde, qoyaşta kiptërëp ağırttı, annan ceygë kiçlerde ipteşlerë bëlen cıyılıp tuqmadılar. Köz, qış kilse, tëgüvge, çigüvge, qayuvğa utırdı. Mamıq şarflar, şeller beyledë. Mëne şulay itëp, uncidë yeşëne kërgende
1155 qızınıñ öşençëgë, birnesë bik bay bulıp ezërlenëp cittä.

Merhëbe, mondıy eşlerde bik küp qul cılıtqan hatın këbëk, ikë sandıqını beryulı açıp taşladı da qoçağı-qoçağı bëlen eylendëre başladı. İñ ëlek matur eşlengen tereze perdelerën tartıp çığardı. Matur ciñgiy qıyınısındı, bër az uñaysızlanıp yılmaydı:

– Bëz de ülçep qaradık ta, bolar zurlar şul, kilmiyler, – didë.

1160 Merhëbe ciñëlmedë:

– Kilënkeyëm, ine bëlen cëp tap, bër-ikë urınnan çenëçseñ tora birër, mondıy aq eybërde bëlënmiy ul, – didë. Terezelerge ülçedë de atlap-atlap bërniçe çenëçtë; vaq kadaqlar bëlen çükëç, nëçke cëp taptırdı; şulay yüneytëp, dürt terezege bu perdelerne qorıp cibergeç, öyge ikënçë tös ük kërëp kitken këbëk buldı.

1165 Meftuğa bu qunaq kilëndeşëñëñ uñğan qulınnan az gına da könleşmedë. Gölbanu öçën, anıñ bülmesëñëñ maturlıqı, kiyevge oşarlıq tözëlüvë öçën ul yılan avızınnan zehir eçerge riza këbëk idë. Bik yarattı, balalar këbëk oçımıp qıvandı, qıçkırtıp maqtadı.

1170 Merhëbe tuqtamadı, tereze perdelerë kilëşëp urınlaşqaç, stënalarda yemsözlenëp ëlengen sölgëlernë bërem-bërem tartıp tösërdë, tağı birne sandıqlarında aqtarınırga totındı:

– Tuqta elë, – didë, – aq cirlëk östëne zeñger bëlen, kızıl bëlen eşlengennerë yuqmı?.. Biş körë bëlen suğılıp, ozın çuq salındırğan kiñ sölgëler yuqmı? Tuqta, kük östëne kızıl, qara östëne yeşël tösşergenner tabılmasmı?..

1175 Şulay söylene-söylene ezlegennerën taba tordı, herbër tapqanın çığarıp sala birdë. Tereze başlarına, ikë tereze aralarına tağı kadaqlar qaqtırdı. Tağı cëpler ütkerdë, şulay öynëñ bötën yalangaç stënaların kicëlë sölgëler, çigüvlë namazlıklar bëlen bizep bëtërdë. Kiyev bülmesë aq, kızıl, qara, yeşël, sargılt-zeñger, kügëlcëm-qara, sıyık milevşe töslerë dulqını eçëne battı. Matur ciñgiy qarap tuymadı, Gölbanu öçën şatlanıp

1180 bête almadı; maқтыy-maқтыy, yataqқа kilēp totındılar, monda eş naçar tūgēl idē. Kiñ aǵaç yataqñıñ östēne tav-tav öyēlgen tūşek-yastıqlarını, mēnderlernē yañadan qabartıp ceydē, yurgannı tübenrek salındırdı, kicēlē yapmanıñ kızıl tōstegēsēn aq bēlen almaştırdı da kēçkēne mamıq mēnderlernē öske küpērtēp quydı.

Türnēñ sul yaǵında sekē bar. Hıatın eyttē:

1185 – Bu kilbetsēz, tupas nerse urınına matur ğına, cıynaқ qına östel bēlen ikē ğēne urındıq quyǵan bulsalar, nindiy çiber bulası iken. İndē anı almaştırıp torırlıq vaқıt qalmadı, Nurıy qartñıñ tiskerēlēǵē şul... – dip tırgene-tırgene, kiyēz östēndegē yort eşē çuvar palasñı sekēnēñ çitēneçe salındırıp, kiñeytēp ceydē. Anıñ östēne yurganıñ çiberregēn alıp tūşedē, stēnaǵa taba tērep, tar qorama yurgannar yaptı da ikē kēçkēne mamıq mēndernē, qabartıp, poçmaqkaraq quydı. Meftuħa bolarǵa da soqlanıp qaradı, cennet kēbēk buldı bit, indē şul citerdēr, dip uyladı. Lekin üz aldına, üz başına dönya kötēp, Alatavñıñ tuyları eşēnde qaynaǵan Merħebe elē haman qaneǵatsēz idē:

1190 – Kilēndeşkeyēm, qaya soñ Gölbanunıñ çarşavları, çıbıldıqları? – didē de, cavabın kötmiyçe ük, birne sandıǵına tıǵıldı, ezlegennerēn bēr-bēr artlı tartıp aldı.

1195 Taǵı tiz-tiz qadaqlar qaǵıp, cıyıp ütkerdēler; çıbıldıq kiyev bēlen kıznıñ yataǵı östēne mēnēp asıldı. Monda bōtēnley ayırım yoқı bülmesē kēbēk, naz-irkelēk bülmesē kēbēk avlaқ bulıp kittē. Zur kicēlē, kızıl çarşavlarınıñ bērsēn miç aldı yanınnan qarşı stēnaǵa tartıp, öynē türden işēkke taba arқılı bıldēler. Kērgen kēşē de turı urını kürmiy, işēk açuv bēlen suvıq hava da türge, kiyev bēlen kızǵa berēp barmıy. Üzē çiber de çıqtı.

1200 Bolar şulay aşıǵıç revēşte kiyev bülmesēn zınnetlep bētērtēp barganda, tēgē yabıq yeşüsmēr yalçı Miftaħ kilēp kērdē:

– Qunaқ ciñgiy, siña Fethiye ebiy eyttē, tēgēnde, öndevçē Çokır Hebiyp yortında kiyevnēñ atın cige başlaǵannar indē, dip eyttē, bik nēçkelemesēnner, tızrek bulsınnar, dip eyttē, – didē. Üzē çıǵıp kittē.

Ul arada nazlı irke kilēn Ğıyzzēlbanat üzēnēñ qayın sēñēlēsē Gölbanunı tēgē öyden, qurçaқ kēbēk al-kızılǵa kiyēndērēp, bitlerēne kērşen, innēk yaǵıp, küzēne sörmeler tartıp, aldına, artına çaldor-çoldır teñkeler tēzēp, bu öyge kitērēp te citkērdē.

1210 Merħebe başqa bērevnē de kērtmeske dip işēknēñ kēlesēn ēldē. Üzē, irkelep, söyēp, kıznıñ östēndegē sırma bişmetēn saldırdı, türge, lampa utına yaқın quyıp, qurçaқ

büröklö taza bër yögët kërdë; aniñ bëlen bërgë ük kiyev yögëtë, tağı bërniçe ir, bërniçe yeşüsmër kërdëler. Tıgızlanıp cıyıştırılğan, zinnetlenen këçkëne öyde urın citmedë.

1245 Zakir kiyev, gadet buyınça, qarşı alğan ciñgeler bëlen isenleştë de, sekëge utırıp, doğa kıldı. Öydegëlernëñ hemmesë aniñ bëlen qul küterdë, urın tapqannarı utırdı, tapmağannarı çügeledë, söyeldë – doğa şulay tamam buldı. Şuniñ bëlen kiyevnë ozata kërgen yögëtlernëñ, irlernëñ eşlerë bëttë; üzlerëñ ölken burıçların ütegen këbëk, her ikë yaqqa küp beğët, tigöz meğebbet tëlöp, çıgıp kittëler.

1250 Öyde kiyev, kız, öç ciñgiy qaldılar. Merğebe ostalıq bëlen bulıştı. Yögët aniñ yademë bëlen zur tolıbın saldı, bürëğën alıp sandıq östëne quydı, başındağı, Qazan Pëçen bazarı eşë, matur qalın uqalı kelepüşën tözetöp kiydë. Şul uq vaqıtta çarşavnıñ eş yağınnan Meftuğa kilën üz aldına dër-dër qaltırıp torğan Gölbanunı alıp çıqtı, yögët bëlen kıznı kürëştërdë.

Bu – alarnıñ üz gömërlerënde bërëncë oçraşuvları, bërëncë kürëşüvlerë idë.

1255 Yeş bikeç, bëraz qavşiy töşöp, üzëñëñ bitënnen şelën açqaç, yögëtnëñ küñëlëndegë barlıq şiklerë yuğaldı; ul bër qaravda yaratıp kittë, aldan öyretken barlıq gadet-yolalarını onıttı, zur qulı bëlen kıznıñ arqasınan alıp, üzëñëñ kükregëne kıstı, Gölbanunıñ başınnan, şelënnen übe başladı.

Ağaları, ciñgelerë, yaña öylengen iptëş yögëtlërë tuyğa kiter aldınnan Zakirğa bik küp nerseler öyretöp mataştılar. Ölken ciñgesë Merfuğa kat-kat tuqıdı:

1260 – Beğëtlë bulıym, qatınnan uñıym diseñ, – didë, – kız qatına kërgeç, keleşëñ bëlen kürëş te ikë rekeğat namaz uqı, bu – borınnan kilgen yola, – didë. Yögët yılına ikë gayëtten başqa vaqıt secdege yatqanı yuq idë, bu kiñeşnë cilkesën qavşırağ tıñladı, şulay da üz eşënnen: buldırıp bulsa, tırışıp qararğa kirek dip, isepöp qaradı. Lekin Gölbanu qatına këröp, kızğa qavışqaç, momı bötënley hetërennen ük çığardı... Herqayda bilbav, 1265 çolğav bëlen bik azaplanalar. Zakirğa bu turıda da küp tuqıdılar. Şul ük ölken ciñgiy Merfuğa qolağına kisöp kërdë:

– Hatınıñ balavız këbëk bulır, ayağına oltan bulır, yörgen cirëñe tufraq bulır, – didë. Nëçkelep öyrettëler.

1270 Yögët kız qatına barganda üzëñëñ bilbavnı da bik çuvaltıp beyliy, oçların adem tabalmaslıq itöp yeşëröp quya. Kiyevën çişëndëre başlağaç, yeş bikeç bilbavnıñ oçın taba almıyça, tapqaç içkındıra almıyça qazap çige. “Şunu da çişe bëlmiysëñ, buldıqsız”,

– dip, yĕġet űzenĕñ yeş keleşĕnĕñ yanaqlarınnan uñlı-sullı çapqalarġa, ut ıġarırġa tiyĕşlĕ. Çolġavnı tıġızlap urıy, itĕknĕ, itĕknĕ tıġızlap kiye. Kız bolarnı ıġara almıy azaplana. Taġı Őelte, taġı uñlı-sullı çapqalav, taġı yañaklav...

1275 Bolar indĕ ġadiy eybĕrler idĕ. Lekin bolay yaġınnan ġomĕrĕnde bĕrĕnĕ tapqır mondıy yeş iber kız kűrġen yĕġet alarnı da onıttı. Bilbavnı űzĕ űk işĕp taşladı. Őyretĕlġenner ġetĕrĕne de kilmedĕ.

Ul arada ciñgiyeler, tűrdegĕ sekĕge ey ezĕrlep, ġojlep kaynaġan samavarnı kĕrtĕp kuydılar. Maydan, baldan, leveşten, vaġ belĕşten, koymaġtan, kaymaġtan, 1280 dűnyada űzlerĕ bĕlġen, kűrġen niaġlı temlĕ aşamlıġlar, ġadĕrlĕ sıylar bulsa, hemmesĕn kitĕrĕp tĕzdĕler. Kiyevnĕñ tamaġına aş barmadı, avızı bĕrsĕnĕñ de temĕn toymadı, oyalıp, altırabraġ azaplanġan Gűlbanudan kűzlerĕn almıyça, bĕr ġĕne çınayaq ey ĕtĕ de bal-may terilkelerĕne illĕşer tiyĕnlĕk kűmĕşler tĕzdĕ. Kilĕnner añladılar, bik çatı kıstap aradılar da, eynĕ cıyıp alıp, űzlerĕ aşıġı yuġaldılar. Yĕġet űz beġĕtĕne umdı...

1285 Tuy, nikaġ, űylenűv tirelerĕnde baştaraq sűz bik kűp, bik tűrlĕ bulġan idĕ, kaybĕrevler yĕġĕtnĕñ otın oırdılar. arayurġalar – barıda ĕrĕgen ara baylar, űzlerĕ tupas, pıçraq, didĕler. Gűlbanu turında eytĕlmegen sűz almanı: bitĕ tabaq kĕbĕk, avızı ilek kĕbĕk, kűzĕ meĕnĕkĕ kĕbĕk, ayak atlavınıñ yűnĕ yuġ, didĕler. İkenĕler: nu, yĕġet, kızınıñ asılın ĕlektĕrdĕñ, buyġa diseñ İdĕl amışı kĕbĕk zifa, yűz diseñ tulġan ay kĕbĕk, 1290 nur uynap, balġıldap tora, kűzĕnde yalġın uynıy, avızı – uymaq, yűrĕşĕ – aġkoş yűrĕşĕ, dip, kűkke kűterdĕler. Yĕġĕtnĕñ yűregĕ yandı; arañġı tűnde, at iyerletĕp, dus yĕġet Ģıymran bĕlen arayurġaġa kız kűzlerġe, bulaçaq ġatını Gűlbanunı hiç bulmasa ıttın, tereze arġılı bĕr kűrĕrġe tĕlep, ikĕ tapqır kildĕ. Lekin turı kitĕre almanı, bĕrsĕnde, ĕlegĕp, ıynaluvdan aq otıldı. Sűzlerden, ġaybetlerden başı ıġmanı. Bűġĕn yűregĕ 1295 çatı suġtı, ni kűrem dip ikĕlenĕp kĕrdĕ hem bĕr kűrűv bĕlen canı tınıçlanıp, kűñĕlĕ bĕlen kızġa birĕlĕp űk kittĕ. Ciñgelerĕnĕñ ıġġanın tűzĕmsĕzlk bĕlen, kızġan baş, kaynaġan yűrek bĕlen kűttĕ. Alar ıġuvġa işĕknĕ űzĕ barıp bikledĕ de, elĕ haman avşavınnan, dĕrĕldevĕnnen otılmanı yeş bikeĕn oaġlap aldı. Mañġayınnan, kűzlerĕnnen, bit almalarınnan, irĕnnerĕnnen tuġtavsız suvırıp-suvırıp űberge totındı. Bu otırġan 1300 irkelĕkler ĕĕnde kız űzĕn yuġalttı, – teġdiyir şuldır, ġodayınıñ yazġanı şuldır, dip uylanıp yuvanıp, yĕġĕtnĕñ oaġında ĕrĕdĕ, canı-tenĕ bĕlen ĕrĕdĕ.

Bu həzərləkler, bu tuylar eşənde, bu nikaħ sɵyənəçlerə arasında Gɵlbanunıñ kɵzənde yeş, kɵñlənde ҡayğı idə. Nige bolay iken, nige Lotfiy yuķ iken dip eşənnen tuķtavsız ernədə. aya barıym, başımmı taşqa orıymmı, ilahım hucam, dip ɵksədə.

1305 Lekin həzərləkler artқан sayın, tuy ҡaynaşı kɵçeygen sayın ҡıznıñ kɵñləndegə Lotfiy ҡayadır artқа, toman eşəne tabaraķ kite bardı.

Mıltıķ tavişların, işək bavı ɵçən satuvlaşuvlarını, kiləp kərgen səkundlarını ut eşənde kiçərdə. Ciñgesə kitərəp kɵrəştərgen çaķta ɵzən yaħşılap añlıy da almadı, çey aldında yəğətnəñ tuķtavsız sɵyəp ҡaravı az ğına hətərənde ҡaldı. Aña yılmayırga tırışuvın da bik az ğına isledə. Yəğətnəñ bərənçə ҡoçaqlavı, ozaķ ɵbɵvə anıñ miyənde nersənədər eyləndərgen kəbək buldı. Lotfiy elle ҡayda, aķ toman eşənde yuğaldı, añardan tik yɵreknəñ elle ҡaysı bər tɵpkə ҡatlavında nəçke, aķrın cılılık, sağınuvğa, ҡızğanuvğa oşaağan bər yaķınlıķ ҡına ҡaldı. ɵzən-ɵzə bəlmıyçerek, yaratıp, tələp Zakırğa yılmaydı, irkelenɵvge oşaş bər hel eşənde kiyevenəñ yözəne, kɵkregəne 1315 ҡaplandı. Şunıñ bəlen ҡavşavlar da bəttə, ikə aradağı perdeler de yuğalğan kəbək buldı... Zɵfaf kiçesə şulay ɵttə.

XIV

ız bəlen kiyevenəñ yaña tormışqa ҡarağan bərənçə tañnarın işək tɵbənde balalar şavlaşıp ҡarşı aldılar. Kɵnnəñ suvığına ҡaramastan, kəp-kəçkəne ҡızlar, tuñıp-ҡaltırıp bətken belekey malaylar ɵşəgen tavişları bəlen:

- 1320 – Cizniy, pekə bir.
– Cizniy, kərşen bir.
– Cizniy, sabın bir, – dip, işək şaķıldatalar.

Gɵlbanu bəlen Zakır ɵzlerənəñ cılı, çiber ɵylerənde, yomşaq tüşek, yastıqlar, mənderler, yurgannar eşənde bər-bərəne irkelenəşəp uyandılar. ız lampanı kɵterdə, 1325 bɵlmenə yaķtırttı, irənəñ kəçkəne bɵlek sandığın ɵzlerənəñ yataqlarına uķ alıp kildə. Şayara-şayara aķtardılar, derece-derece bɵldələr.

Tuy ɵtkeç te Gɵlbanu ɵzənəñ iptəş ҡızların bɵlek çeyəne çaķıraçaq. Hemmesəne, derecesəne ҡarap, islə sabınnar, huşbuylar, innəkler, kərşenner ɵleşəçək. İñ ələk mənə şuña digennerən ayırıp bər yaķqa ҡuydılar. Ağa-ənənəñ, yaķın 1330 ҡardeşlernəñ balaları bar. Bolar ɵçən de ɵzəne derece bəlen ayırdılar. alğannarı ində ikəşer-ɵçer tiyənlek arzanlı pekələr, arzanlı sabın, arzanlı kərşenner, innəkler idə.

Herbër sorağanga bire kitseñ, bolar da citmes, saqlıqqa baytaq konfët, baytaq bër tiyënlëk, ikë tiyënlëk vaq aqçalar kuydı.

1335 Vaqıtıñ citkenën sizëp, kilënnër de kildëler. Matur ciñgiy tıstağı balalarğa üzë bülekler öleştë, alarnı tarattı da kiyev bëlen kızını munçağa çaqırdı. Yëgët anda da sabınga, sölgëge, ceymege kömëş aqçalar saldı. Këşë kürmesën, oyatqa qalmyk digen sıman, tunnarğa, şellerge törënëp munçadan qaytkanda, öy tağın çiberlenëp cıyılğan, sekëge kiçegëden de bayıraq, temlërek, sıylıraq itëp çey hëzërlengen idë. Qunaq kilën bërëncë cınayaqnı yasadı da, kiyev bëlen kızınıñ hëzmetëne Meftuğanı qaldırdı, üzë, 1340 yöregëndegë tiren bër borçuvğa çıdaşa almıyça, irën ëzlep kittë. Qart qodanıñ töpke cigëp kilgen zur kük atınıñ qoyrıgın kiskenner, diyler. Küp tügël-tügëlën, bik az gına bëlëñër-bëlëñmes këne kise algannar. Şulay da bu zur, bik zur meshere indë!

Qunaq kilën kiçe az vaqıt ëçënde de eşnëñ çamasın sizgen idë. Kürşëñëñ bër gaybetçë qarçık bu zamannıñ yeşlerën qarğap utırdı-utırdı da eyte saldı:

1345 – Mëne, – diy, tëgë kibëtçë Lotfiy digennerë, ayağına basıp citmegen, diy, miña digen kızını aldı, il aldında hur itmesem, isëmëm Lotfiy bulmas dip kükrek suga imëş, diy, – dip söylep rencëdë.

Merhebe monı irëne eyttë, irë Şeyhël üzëñëñ açası Töhfetke irëştërdë; këçkëne ëñëlerë Şeygerdennë çaqırıp, öçev kiñeşlestëler de, tuy ütëp kitkençë, dürt tön buyınça, 1350 qarañğı kiçten yaqtı tañğaça qapkada, azbarda kizüvlep qaravıl torırğa buldılar. Töhfet urısçalap sügëndë, bër qulıña imen qazık tot, quyınıña ütkën balta qıstır da këm bulsa da kızğanma, başın çap ta öz, cavapqa üzëm barırmin, dip gayret ordı. Bu bërëncë tönnë üzë başlap qaravılladı, qapkanı dëgëtke buyamasınnar, kiyevnëñ, qodalarnıñ at qoyrıqların kismesënnër dip, bik bëldërmıyçe gëne, poçmaqlarğa ışıklana birëp, 1355 uramnan, azbardağı atlardan küzën almadı. Şulay sağalap torğanda, öy bëlen biyëk kört arasında bër qaraçkıl kürëndë, qoymadan qapkağa taba bër këşë yeşërenëbrek taşlangan këbëk buldı. Töhfet, qazıgın sëltep, baltasın totıp, şunda atıldı; lekin tëgë qaraçkıl yögërëp qaçtı, bër az bargaç, sul yakka, këçkëne tıkrıqqa, annan ındırlardağı salam, pëçen öyëmnerë arasında yuğaldı. Töhfet artınnan barmadı, kirë qayıp, qapkanı qaradı. 1360 Yuk, bër zıyan da yuk, taqtalar, bağanalar ap-aq utıralar. Bër tamçı dëgët te yağa almağan. Moña şatlanıp bëtmedë, tëgënde, azbar ëçënde, atlarını bërniçesë bëryulı poşkırdı, bërsë şartlatıp nersegedër tipken këbëk buldı. Qaravılçı irnëñ yöregëne ut

1365 kabındı, qazıgın küteröp, azbarğa taşlandı. Anda atlarınıñ hemmesə, qurqışıp, bër poçmaqqa öyərələşkenner. Zur kük at nuqta bəlen ulaq östəndegə qalın örləkke beylengen; üzə qurqınıp, duvlap tuqtamıyça, elə bër yaqqa, elə ikənçə yaqqa sikərəne; anıñ tiresənde bër qulina tayaq bër qulina qamçı totıp, nindiydər bër aq çikmenlə, basınkı bürəklə krəstyan qaynaşa. Töhfet tavişsız gına kildə de, sizdərmosten, qulındağı imen qazıq bəlen suğıp yıqtı, tağı urısçalap sügəndə. Tağı bərnə, tağı bərnə östedə; cirde, qatqan at tizeklerə eşənde ıñgıraşqan aq çikmenlə krəstyan saqçınıñ ayakların 1370 qoçaqladı.

– Töhfet abzıqayınam, minə ütərme, minə ütərme! Min gayəplə tügəl, barın da eytöp birem, – didə.

1375 Töhfet, yaman sügənöp, anıñ kükregən, bitən, başın taptadı; lekin qazıq bəlen baltağa irək birmedə. Aq çikmen ülmiy qaldı, tik anıñ uñ qulı qayırdı. Bitə, başı cimərələp, şəşöp, qara qan bəlen qattı.

Bu – tüben oçnıñ bër yarlı krəstyanı idə; anı Basma Şaycan dip yörteler. Ayaqqa torqaç, Töhfetke yalındı, baltañnı qaldır, ində tiymesler, sin minə öyeme ilt, söylərmən, didə.

1380 Öyene barışlıy, yeşərənöp araqı satuv bəlen azaplangalıy torğan Cəgferden bër yartını alıp çıqtı; qaytuv bəlen ıñ ələk eştə, annan söylep birdə:

– Məne bit, Töhfet abzıqay, niçək harap buldım, – diy. – Kibətçə Lotfiy Esker bəlen bəznəñ ikəbəznə yalladı. Eşərəp, aqça biröp yalladı. “Məne, – didə, – sinəñ miña un dürt sum bireçegəñ bar, şunu yolarımın, eşəñ barıp çıqsa, bër disetinege citerlək boday orlığı birərmən”, – didə. Bəz nersə? Yuq kəşə bit, yuqqa aldana biresəñ...

1385 Aqırda Töhfet bəlen şulay kiñəştələr: Basma Şaycan bu eşnə bərevge de söylemiy; sorasalar, bitə, başı, qulı eşöp suğışqannan şulay buldı, diy. Eger ində bərevge-bərevge süz çıgarsa, məne imen qazıq, məne ütkən balta! Töhfet üzə kilöp, Şaycannıñ muyının çabıp özer!

Cəpnəñ oçların şulay nıq yeşərdələr.

1390 Lekin bəz qapçıqta yata almadı. Bu söyleşler Şaycannıñ hatını Miñləniysanıñ qolağına çalındı. Ul bik tırışsa da tüze almadı, tələ kıçıtıp, bik zur sər itöp, Miñləziyfağa gına söyledə. Miñləziyfa da tırışıp qaradı, lekin köçə citmedə, bik zur sər itöp Heyərnıysağa gına eyttə. Ul apasınnan sər yeşərmiy idə, apasınıñ dus kiləndeşə bar idə;

1395 kilēndeş üzēnēñ sērdeş qodaçasına ğma eyttē. Şulay, iden astınnan çeçēlēp kittē de bardı.

Irte bēlen qarañğılı-yaqtılı vaqıtta qunaq kilēn Merħebenēñ qurqınıp irē Şeyħēlnē ēzlevē mēne şuniñ oçēn idē. Tōħfet bēlen ikēsēn bēрге taptı. Hiçkēmge bēlgērtmeske süz quyıstılar. Qodalar da, kiyev bēlen qız da – hiç kēm de bēr nerse de bēlmesēn, qoyırıknı yünlep kise almağan tik uñ yağınnan bēr uç qaqlısın ğma kırqıp
1400 alğan. İplep taratıp cibergende, totıp nēçkelep qaramasañ, kürēnērlēk te tūğēl. Tağı bēr çara da qıldılar.

Kōnner salqın, oşēmesēnner dip qunaq atlarını yabuvlarğa buldılar; ezrek qoyırığı kırılğan kük atqa iñ zur yabuvnı birēp, anı da tōşērēbrek, kisēlgen urınnı qaplabraq kuyarğa kiñeşteler. Şulay itēp il mesheresēnnen qotılmaq buldılar.
1405 Lekin barıp çıqmadı.

XV

Gōlbanunıqı bēlen bēr kōnde Alaçık Sadrıy qızınıñ da tuyı kildē. Şeriyp aħun üzēnēñ baldızı bēlen bacasın, kiyevē bēlen qızın qaqrığan iken. Feyzulla mezinde qaynağası bēlen babası qunaqtalar. Çoqrı Hēbiypke de tuynıñ ikēnçē kōnēnde qaynişē bēlen ħatını kilēp tōşteler. Şulay avılda, her yortta diyerlēk, parlı qunaqlar bar. Nurıy
1410 bēlen Sadrıynıqına başqa tağı dūrt tuy bēрге quşıldı. Her öyde aş, çey, meclēs. Qodalar, qodağıylar, ir-ħatın qunaqlar, tañ irteden başlap yartı tōngeçe öyden-öyge meclēske yörēp arıp bēteler. Fethiye, elbette, qodağıyları bēlen bēрге, alarğa yul başlap, bu meclēslerde yörēрге tiyēşlē idē. Hemmesēne üzē ölgēre almadı, baytaq urınnarğa, bigrek, bēznē vaq sanadı, kilmēdē dip üpkelemeslēk kēşēlerge, qodağıylar bēlen bēрге
1415 üzēnēñ küpten ayırılıp çıqqan zur kilēnē usal Merfuğanı ciberdē. Tik aña bargan, qaytқан sayın eyte tordı:

– Tēlēñnē tıy! Qodağıy bēlen yuq-barğa ēlegēşēp barma, – didē.

Kilēn ğomēr buyı talaşıp, erleşēp yeşegen qayımanasınıñ süzēn bu turıda tiyēşlē taptı:

1420 – Yarıy, enkey, tırışırmin, – didē. Lekin bik tırışsa da, buldıra almadı.

Bēr zur meclēste Sabira qodağıy:

– Bēznēñ nesēl alay, bēznēñ nesēl bolay, – dip, üzlerēn bik yuğarı küterēp kittē.

Bu urınsız keperenüvlerge Merfuganıñ eşçe poştı, ez gëne zeher bēlen çençēp kuydı:

1425 – Ce, Sabira qodağıy, bik qabarınma indē, sēznēñ nesēlnē de bēlebēz lebası, – didē.

Qaybēr tıynaqsızlar hıy... hıy... hıy... itēp köldēler. Sabira kızarındı, ilde yōrgen gaybetler turında tēl açmaqçıdır dip, qatırax berēp taşladı:

1430 – Hırap iken! Bēlebēz digen bulasın?!. Sin in ēlēk üzēñññ Sayısqanıñnı bēl! Annan soñ kēşē gaybetēne kērēşērsēñ! – didē.

Bu indē çınnan da qatı eytūv bulıp çıqtı. Merfuga üzēññ qayınanası eytken süzlernē onıttı, hırlıgınnan qaya kērērgē urın tapmadı. Bu “Sayısqanı” tik kēne bōtēn meclēs aldında küterēp qalırğa köçē citmedē, erlenēp cavap qaytardı. Talaş kızıp kittē.

1435 Bu – Nurıy qartnıñ bōtēn nesēlēne tağılgan bēr quşamat indē şulay! Kēçkēne çağında Nurıynıñ babası bik yarlı idē. Anası bēlen yetim üstē. Östēne iskē-mosqıdan yamaştırğan eybērlerden başkanı küre almadı. Bērvaqıt, bütēnce bēr kiyēm de retliy almağaç, anası üzēññ unbēr yeşlēk ulı Sōleymanğa cıyın qaldıqlardan yamap bişmet yasıy. Monıñ artı qara, ikē ciñē aq, kükregē qara, qultıq asları da aq turı kile. Bu qoramanı kiyēp uramğa çıguvğa, malaylar:

1440 – Ala sayısqan, ala sayısqan, ala sayısqan, – dip mısqıllap kölerge totınalar.

1445 Bara torğaç, “ala”sı tōşēp yuğala, “sayısqan” isēmē malayğa quşamat bulıp yabışıp qala. Zurayğaç, bay krēstıyan bulğaç ta tōşmiy. Sōleymannan nesēl buyınça Nurıylarğa küçe. Kimsētēp eytkende: “Sayısqan” dip, “Sayısqan Nurıy” dip, “Sayısqan Nurıy Fethıyesē”, “Sayısqan Nurıy balaları” dip yōrteler. Moña üzlerē hırlanalar, hırlanğan sayın ul ütkenlene bara, anıñ sayın nığraq yabışa bara.

Zur meclēs aldında Sabiranıñ çençüvē – Mēne şuña tayanıp idē.

Merfuga burıçlı bulıp qalırğa tēlemedē, “sayısqan”ğa qarşı kece gaybetēn atarğa uyladı, lekin Fethıye qarçık üzēññ kilēñen tıydı:

– Sin yeş kēşē. Ölken qodağıyğa yul quya bēlmiysēñ – dip şēlteledē.

1450 Merfuga tēlēn tēşlep tordı. Lekin, bu üçñē qaytarmıy qalmam dip, eşçēnnen zeherlenēp ant eştē.

Qarayurğa hatınnarı arasında eşñē talaşqa cibermeske tırışuvçı Fethıye bulsa, Bikyar qodağıyları arasında tirgeşlerge ernüvçē – Sabiranıñ kiyevdegē kıızı, Efteh

1455 kodanıñ hatını – Heyərniysa qodaça buldı. Ul arada qatı süz çığarırlıq her eybėrnė ütėp kiterge, tėlleşüv başlansa, süznė ikėnçė yaqqa tartırğa barlıq köçen tüktė. Fethiye qodağıy bėlen Heyərniysa qodağıy, bu turıda süz bėrleşken kėbėk, bėr uñaydan, bėr yaqqa taba sördėler. Lekin tėlegennerėne irėşe almadılar. Erėmtėl Sabira bėlen usal kilėn Merfuğa tuynıñ aqtıq kėnėnde, qara-qarşı berėlėşken ikė köçlė öyərme kėbėk, bėr-bėrsėne taşlandılar. Ni çıkmasa, haman şul qunaq kilėn Merħebeden kilėp çıktı. Ul, kėn-
1460 tön aş öyėnde, kiyev bülmesėnde qunaqlar sıylav bėlen, aş-suv ħezərlev bėlen qaynaşıp, meherlernė, bülėklernė qarıy almağan idė. İrler meclėste çaqta bėr buşraq aranı taptı da, ħatınnar yağında taratıp-taratıp, meherge kilgen külmeklernė, şellernė, çitėklernė, bişmetlėklernė aqtarırga totındı. Aña usal kilėn Merfuğa da kilėp quşıldı. Merħebenėñ saqlanıbraq eytken qaybėr yaratmavların ul küterėp, çöyėp ciberdė:

1465 – Eytėrėñ barmı? Mėne ikė şel söyleştėler. Bėrsė yomşaq kece mamıgınnan bulır didėler. Mėne me, mėne me, kitėrgennerėn qara: mamıqmı? Bu yalğan cėp bit! Ademnen de oyalımıylar, alladan da qurıqmıylar, – didė. Tağı, aqtara torğaç, külmeklėklerge cittė: – Mėnė kür, altı külmeknėñ bėrsė yon, bėrsė asıl bulır, digenner idė. Kitėrgennerėn qara, uraqçığa bire torğan naçar sitsı bit bu! Citmese tağın üzlerė,
1470 elle kėm bulıp, borın küterėp, köyezlenge bulalar...

Sabira qodağıy tısta idė. Merfuğanıñ süzlerė vaqıtında komğanın küterėp kėrdė. Qulın sörte-sörte, qolağınıñ bėr çitėn bolar yağına saldı, türge barıp, namazlıq alıp, irtengė namaznı qaza qılırğa ezėrlendė, lekin usal kilėnnėñ çençüvlėrė anıñ yöregėne barıp qadaldı, qanın qaynattı, başın toman bėlen qapladı. Ul, üzėn-üzė bėlmiyçe,
1475 namazlığın atıp berdė:

– Sin tağı nerse bitsėzlenesėñ? Mehernėñ neresė yaramağan? Zatsız, Sayışkan!
– dip kıçkırdı.

Merfuğa tüzmedė, Fethiye ebiyge birgen veğdelerėn onıttı, yaman talaşqa kėrėp kittė:

1480 – Neresė yarasnı? Mėne bu mamıq şelmė? Mėne bu yonmı? Bėzde mondiy eybėrnė yalçı ħatınnarğa ħına bireler, – dip, şellernė külmeklernė qodağıyğa taba ata başladı.

Bötėn öy tavış, talaş, tirgeş bėlen qaplandı. Sabira qabat-qabat:

– Sayışkan, – dip, – zatsız qara mujik, – dip aqırındı.

1485 Aña qarşı Merfuğa, bötën canı bēlen hurlanıp, hezinesēndegē aqtıķ zēherēn
çıǵarıp siptē:

– Ce, bike, elle kēm bulma? Bēlebēz sinēñ atañnı da! Kece Soltan! Kece Soltan!
Kece, kece, kece! Mēne kēm kıızı sin! Citmese taǵın, kēşēnē mısķıl itken bula! – didē.

1490 Sabiraǵa bu sūz kōtēlmegen derecede avır hurlıķ bulıp tōştē. Şundi y bēr ķuşamat
bar şul: “Kece”, diyeler!

Anıñ atası Soltan zamanında sunarçı bulǵan, diyeler. Bērvakit üzēññ bēr dus
ademēnde eçē balnı eçēp, kıızıbraķ çıkķan da, zur möǵēzlē aķ kecenē bolan dip, poşı dip,
atı bēlen ķuvıp kitken, diyeler. Avıldaǵı doşman bayları, cey, kış meptēkte yatuvçı bēr
aķsaķ helfege tutırǵan tavıķ, illē tiyēn aķça birēp, zur beyēt çıǵarttılar. Bu beyētnē,
1495 öyden öyge kērēp, sadaķa cıyıp yörüvçē bēr suķır heyērçēge yatlattılar. Halıķķa bik
kıızıķ toyıldı. Bēr tiyēn aķça, ikē yomırķa birgen herķēmge suķır heyērçē Soltan
turındaǵı beyētnē uķıp çıǵa torǵan buldı. Şunnan Soltanǵa – Kece Soltan dip at ķuşttılar,
bu ķuşamat balalarına da küçtē, nesēlēne ceyēldē.

Merfuğa kilēñññ bik ernēp, zēherlenēp taşlaǵan “kece” sūzē ķodaǵıynıñ mēne
1500 şul avır yarasına barıp çençēldē. Ul üzēn bötēnley yuǵalttı, kıızı Heyērniysa ķodaçanıñ
tıñçlandırırǵa tırışuvlarına ķaramastan, hatinnar tēlēne kēre ala torǵan barlıķ naçar
sūzlernē bēr-bēr artlı ata başladı, taǵı şul: “Sayışķan”, – dip te ķabatladı:

– Bu Sayışķannarnı ķoda itēp adem hurı buldıķ, – dip östedē, lekin, aķır barıp,
hiçķēm kōtmegen nersege citēştē: – Oyatsız... Bitler! Üzēǵēz tişēķ çilek bēlen satuv
1505 itesēz, citmese taǵın meher alay, meher bolay dip sūz ķuzǵatķan bulasız! Kēşē
tikşērgençē üz kıızıǵıznı ķarar idēǵēz, adem hurlıǵı bit: atıbıznıñ ķoyrıǵın kistērdēķ, at
ķoyrıǵı kistērdēķ bit! Ni yözēñ bēlen hezēr Bikyarǵa ķaytırsıñ?! – dip aķırdı.

Başķa sūzlerē ķadalıp kitsēn idē, emma at ķoyrıǵı digenē bēlen hemme kēşēnē
ütērdē. ķunaķ kilēn Merhebe de, usal kilēn Merfuğa da bu sēr yeşērēn saķlangandır,
1510 ķodalarǵa, ķodaǵıylarǵa barıp irēşmegendēr dip uylaǵannar idē; talaş vaķıtında ul naçar
ǵaybet ķabarıp kilēp çıkķaç, yalangaç ēssē tenge sizdērmesten bozlı suv kitērēp bergen
kēbēķ buldı. Merfuǵanıñ tēlē butaldı, avızına ütkēn, zēher sūz kilmedē.

– Ce, bik isēñ kitken! Tuyda andıy hel bula ul, sin üzēñññ bēl, Kece... – dip,
meǵnesēzge şavlap, taviş bēlen, şav-şuv bēlen üzēñññ ciñēlgenēn ķaplarǵa tēledē.

- 1515 Şul arada işək açıldı, tıştan tığə yaxğa irlər qayıp kərdə. Şibay qoda busağadan ayağın atlavğa aptırap qattı, hatını Sabiranıñ duvlavın işetep:
– Bu ni taviş? – didə.
Hatınnardan hiçkəm bu yaxğa yözən kürsetmedə, lekin işək-çarşav arqılı erleşüvden bərsə de tıyılmadı; iñ ələk Merfuğa cavap qaytardı:
- 1520 – Kart qoda minəm süznə ğayəpke ala kürmesən, meher kim kilgen, şunu eytkeç, Sabira qodağıy süz kütermiy, – didə.
Şibay qoda, üzə kiñ küñəllə buluvdan bigrek, şulay kürənərge, ğadetənçe zurlıq kürsetərge yarata torğannardan idə.
– Nerse kim kilgen? İplep qararğa kirek! Orlığı Boğarada tığəl lebas!
1525 Aldırırbiz, – didə.
Ul süzən bətəröp citkərmedə, tığə yaqtan – çarşav işək arqılı, üzə kürənmiyçe, Sabira zeherlendə:
– Sin de taptıñ süz! Atıñniñ qoyrığın kistələr, ulıñni hür ittələr, bu zatsız Sayışkannarğa katnaşıp, dönya yözəne kürənərləğəböz qalmadı, – dip kıçkırdı; başkan
1530 cirənnen, cənlenöp, tağı östedə: – Bulmas, bulmas, atağayınam! Bu hurlıqqa çıdar heləm yuq! Eyde, qoyrıqsız atıñni ciktər de qayıp kitiyk. Bər minut tora almıym min bu Sayışkannarda...
Tür yaqta, iden urtasında katıp, Nurıy kart tora idə. Sabira añardan tartındı, yuxsa, hezər irə Şibay yanına çığıp, anı östərerge totınaçaq idə.
- 1535 Şibay kartniñ açuvdan mañğayına salkın tir çıqtı, çige tamırları qalkıp qaraldılar. Üz öyənde Sabira bolay qotıra başlağanda kartniñ gomərlək bər ğadetə bar: qayış çıbırkıyın ya ki namaz tayağın ala da bitlərən, arqaların, qabırğaların izgençə, qara yandırıp, şeştəröp bətərgençə kıynap taşlıy. Üzə arığaç, artıq kıynarğa helə qalmağaç, öyden çığıp kite. Sabira yılıy-yılıy da, ayağına basıp, eşəne totına. Şunnan bərniçe
1540 atnalar buyınça maylağan kəbək yomşaq, al da göl kəbək çiber yöriy. Bügən de kart işək töbəndegə qalın tayaqqa, çöydegə qayış çıbırkığa, ğadetənçe, bərniçe küz töşəröp aldı; lekin üzən köçlək bəlen tıydı, yaña katnaşkan qodalar aldında, tuy könnerənde bazar töşəröv bula dip uyladı. Ğadettegə açuvlu tavişi bəlen hatınına kıçkırdı:
– Sin nerse bər süz bəlen baş eylendəresəñ: iməş, at qoyrığı da, at qoyrığı? Öç
1545 börtək qıl özəlgen iken – annan cir-kük cimərlərmə? Qara halıq – qara sarıq, dip bələp

eytkenner. Bězněň mujik – yünsöz ul! Ulım Zakir kilěp eytse, – etkey, min aldandım, dise, mēne şunda ğına ıřanam min... Bětmes monda ğaybetçě qarçıklar süzě...

Těğēnde Sabira tağı çeçrerge totınğan idě, Çoqır Hēbiypnēň yalçısı, kulına çıbrıķı totıp, busağada qalıķtı:

1550 – Kēşě kilěp bēttě, sēzně ğēne kōteler, – didě.

Nurıynıñ da, Şıbaynıñ da, yeş qodalarnıñ da bēr qaşık qabarğa urınarı yuq. İrteden birlě, aşağannarı kirě kilěp, minut sayın kikērēp, elhēmdēlilla eytēp yōriyeler idē. Lekin barmasqa yaramadı, komğan bēlen azbarğa yōrēp kildēler, qulların yuvıp, sōrtēndēler de meclēske kittēler. Anda da irler bēlen hatınnar meclēslerē bēr ũk vaqıtta
1555 ũtkerēle, qodalar bēlen bēрге qodağıylar da qaçırılğannar idē. Belki bēraz küñlēn yomşartırmin dip ōmētlenēp, Fethiye ebiy ũzē Sabira qodağıy yanına bardı:

– Ce, qodağıy, tuy ũpkēsēz bulmas, digenner. Sin avırğa alma indē. Bězněň Merfuğa kilēn yōrek avıruvlı hatın ul. Yortıma tōşkennen birlě, mēne unaltı yıl indē, minēm bēlen de erleşmēgen kōnē az anıñ, – didě.

1560 Sabira cavap birmedē, tik tordı, bēraz utırğaç:

– Yarar, hōrmetēne reħmet! Tuyğa kilēp, ğomērēmdē işētmēgennernē Qarayurğa Sayısqannarınnan işēttēm, – didē de poçmaqqa taba barıp, qaplanıp utırdı. Fethiyenēň bik hōrmetlep eytken süzlerēne de cavap qaytarmadı. Şulay bēraz qara açuvinı batıp utırdı-utırdı da şul turıda stēnağa yasalğan ağaç şũrlēkke suzıldı.

1565 Anda ikē zur, qalın kitap bar idē. Bērēnçēsēn tartıp aldı. Tuzan tuzdı, bōrçeler, kandalalar, taraqqannar qoyılıp tōştē. Bu – qulyazma Qor'en idē. Nurıy qart monı, yōz yıl ēlēk bēr aygır birēp alınğan, imēş, dip sōyliy idē. Hatın qaradı da kirē quydı, ikēnçēsēn aldı; anısı Qazan Basması, zur qulda “Mōhēmmēdiye” kitabı bulıp qaıķtı. Sabiraniñ küñlēlē kũterēldē. Ul yeş qaқта abıstayğa kũp yıllar sabaqqa yōrgen idē. Yēğētlerge hat
1570 yaza dip, yazuv ōyretmeseler de, “Eftiyek”nē, Qor'ennē kũp uqıdı, anardan bigrek “Tahir-Zōhre”nē, “Bũz Yēğēt”nē, “Mōhēmmēdiye”nē, ũz moñına ũzē de yılap, başqa kızlarnı da yılatıp, uqırğa bik yarattı. Elē de, yaratıp qarap, suretlerēnnen ũtēp: “Çōn adem cennete kērdē...” digen urınğa tuqıaldı, lekin temlep uqıp kite almadı. Elē yaña ğına kiçērgen erleşnēň zeherē aña tınıçlıq birmedē, irēksēz, at qoyırığı kũz aldına kildē.

1575 – Biçara tōpçēğēm beħētsēz buldı, – dip, Zakirın kızğandı. – Bu Sayısqannarğa nindiy ğēne şaytan kitērēp qıştı bēznē? – dip ernēdē.

Ul ulın öylendüriv turında anıñ başqa isebě bar idě. Qaramalınıñ kibětçě Şerekey kızın bik maqtadılar, üzě de eybet, birnesě, öşençegě diseñ, bötěn tire-yaқта běr, diděler. Sabira üzėnėñ kart apası arqılı süz de saldırdı. Bik kirě қағар кėbėk
1580 kūrėnmedėler. Hatınıñ bötěn kūrėlė, canı mėne şul Qaramalı kızına baqlanğan, şunu üzėne kilėn iterge, şul zur yortta qodağıy bulırğa yöregėn bėrkėtėp қuyған idě. Lekin Şibaynıñ yünsėzłėgė hatınıñ isepłėn cimėrdėler. Tėgėler barlığı sigėz yöz sum meher soradılar. Dürt yözė tuy vaқıtında birėlėp bėtėr, monıñ ikė yözė kilėşkeç te, aқçalata bulır, didėler. Şibay moña küne almadı: “Ulıma bay kızı alam dip üzėm bөлėr hėlėm
1585 yuқ, alayğa minėm kőçėm citmiy, barlığı – altı yöz, öç yözė nikaққа birėlėp bėtėr, monıñ siksen sumı – kilėşkende”, – dip kırt kistė.

Tėgėler tőşmedėler, bu mėnmedė. Şulay itėp, Sabiraniñ қорған bötěn isebě yuққа çıқtı. Baştan uқ, tuyğa kilgende ük, eçten de, tıştan da haman şul Sayısqannar digennė qabatlıy tordı; meher turında talaş қuzgatқаç, at қoyırığın kistėrėv kėbėk
1590 hırlıққа қалғаç, anıñ canı üzėne urın tapmadı; ul üzėn de, ulın da behtėsz dip, aldağannar, adem kőkėseñe қalğannar dip köyėndė.

Aldına yeş қағında uқıp, moñlanıp öyrengeñ “Möhemmediye”nė aқıp Sabira üzėnėñ mėne şul behtėszłėgė, şul tiren avır қayğısı turında borçuvğa cumdı.

Fethiye ebiynėñ kūrėlė başta uқ bik tınıcsız idě. Bүgėngė talaştan, bүgėngė at
1595 қoyırığı bėlen bergeleşüvden soñ ul indė üzėn dőnyanıñ iñ behtėsz bėr ademė, iñ behtėsz bėr anası itėp toydı. Çoқır Hėbiyplerge aşқа barıp қaytқаç çıdamadı, aş öyėne çığıp, yalgızı oзақ yıladı. Gölbanu anıñ қadėrlep üstėrgeñ tőpçėgė idě. “Tuyda uқ şundıy talaşlar, şundıy süzler çıғarған bu yavız қayınana aña nindiy kön birėr? Қadėrlė balam bu ajdaha қul astında niçėk gómėr iter?” – Mėne şularnı uylap oзақ üksėdė.

XVI

Şundıy talaşlar bėlen tuynıñ aқtıқ yartı kőnėn ütkerdėler. Töş avuvğa ozatuv aşına utırdılar. Maylı şulpa bėlen toқmaç, simėz bildeme, zur kiseklerde kitėrėlgen suvıқ қаз, sarı may eçėnde yözėp pėşken ölken belėş – bүgėngė sıy barlığı mėne şular buldı. Tik bolar artınnan Fethiye қарçıқnıñ köyez қодalar, қodağıylar aldında maqtanıçlı
1600 cimėş suvı birėldė de göjlep қaynap torған zur kómėş samavır kitėrėldė. Çey yanına atlan may, kerezlė aқ yüke balı, tőyėp, mayğa қatnaştırılған şomrit, vaқ belėş, ešsė
1605 қoymaq bėlen қaymaq çıғarıldı; şuña başқа nerse östelmedė. Çit қunaқlar yuқ, tik

yaqın qardeşlernëñ qaybërlerë, öndevçë Çoqır Hebiyp, annan tögë Meftuğa kilënnëñ irë, Fethiye qarçıkınıñ tuğan ëñsë onçı Feshiy gëne kildë. Qartlar, tuy këbëk zur, avır bër meşëkatnë ütkegennen soñ tınıçlanıp, hel cıyğan kësëler këbëk, türde, yurgannar, 1610 mënderler östënde ayak böklep utırıp, qaymaqlap çey ëçe qaldılar, yeşrekler bër-ikë çınayaqını buşattılar, bit sıypap, doğa qılğan sıman ittëler de yortqa çıqtılar.

Anda tuynı ozatırğa cıyılğan malaylar, ozın çıbırkılarını şartlatıp, kıñgıravlı duğalarını şaltıratıp, bër-bërën qarğa yığıp, şavlaşıp uynıylar idë. Şeyhël bu dürt kön ëçënde atası bëlen bër avız açıp bër süz söyliy almasa da, kuvıp çıgarmavına küzë cittë, 1615 şuña küre bu yortnıñ töp kësëlerë bëlen üzën bër uñaydan sanap, qodalarnı ozatuv eşëne totındı. Şunda cıyılğan ozatuvçılar bëlen bërge qodalarnıñ çanaların, qamıt, iñgırçaq, dilbëge, duğaların çıgarıştı. Atlarnı bërem-bërem totıp, qamıtlaşuv eşlerëne de katnaştı. Çanaların töpelerëne yaña salamnar tüşedë, yort urtasına, qar östëne arqannarnı, çıbırkılarını, dilbëgelernë suzdı; uynar çaq tügël hezër: “Yörmegëz monda, şaytannar”, – 1620 dip, malaylarnı kuvdı. Özlëksëz şartlatıp, qolak yañgıratıp bëtërgen bër malaydan qart qodanıñ zur ozın çıbırkınsın tartıp aldı da algı çananiñ üreçe başına ëlöp quydı. Malay, küzën yazdırmıy, Şeyhëlnëñ bër yaqqa borılğanın gına sağalap tordı da şunda uq ëlmesën içkındırdı, çıbırkıını kulına alıp, urap-urap şartlata başladı. Lekin çıbırkı bik ozın idë, malaynıñ isebënnen yırak kittë, qamıtlanıp quyılğan yeş kara aygırğa tiydë, – 1625 bu, sikërëp, uynaqlap, tëzgënën, çöyëldërëgën taptıy-taptıy azbarğa qaçtı. Şeyhël tağı kıçkıırındı, malay kırkıp yögërdë, lekin çıbırkıını kulınnan içkındırmadı.

Ul arada tögënde çey ëçëp, yeş qodalar kilëp çıqtılar. Şeyhël bëraz kırkıbraq qaradı: Bikyar qodalardan Şıbaynıñ zur ulı Altınbay bëlen kiyevë Efteh te, Nurıynıñ ölken ulı Töhfet bëlen öçëncë ulı Şeygerden de – hemmesë kızmaçalar idë. Şeyhël üz 1630 bulıp uylandı: “Kübrek tösşergenner buğay, qartlar sizmese yarar idë.”, – didë.

Nurıy qart üz gömërende ëçëmlëknë avızına qapmadı. Ulların da şulay üstërërgë tırıştı. Başta az gına sizënsë de bik nıq kıynap, tayaqlap qaradı, lekin tıya almadı, yëgëtler, turı kilgende, ömede, qalağa barganda, ara-tire tösşergeliy torğan buldılar. Ul, bër minëkëlër tügël bit dip, tësh kırsıp, moña aqrın-aqrın kündë. Tik ëçkëge salışıp, 1635 yorttan malnı, igënnë erem-şerem ite kürmesënnar, il qarşında hur bulmasınnar digen yaqını alğa quydı. Bu tuy bulır aldınnan üzënëñ küpten ayırılğan, zamanı bëlen küp talaşkan, indë kilëşëp, dönya köte başlağan zur ulı Töhfetnë çağırıp eyttë:

– Sin zur bula bël! İsertkëç bëlen mataşmasınnar, küz-çolaq bul, – dip, boyırık birdë.

1640 Töhfet atasınıñ bu süzëne üzënëñ cilkesën qaşdı, tëldeñ:

– Yarar, tırırbız indë, etkey, – didë, eçënnen: “Bër bözden gënemëni” – dip kuydı.

Şul könnë ük hatını Merfuganıñ: “Qaynatayğa eytem, cir yotsın eger, baram da eytem” – dip, usal süzlenüvëne karamastan, üzë ük kürşë rus avılınıñ Saşkağa bardı da
1645 bötën bër çirëk aqını alıp qayttı. Monıñ öçen sigëz pot arış satarğa turı kildë. Qartınıñ töp yortında qalğan Şeygerden de yoqlamadı: üzara yeş qodalar bëlen küñël açıp utırırğa cay çıksa dip, bër şeşe qaytardı. Tëgënnen kilgen qodalardan Şibayınıñ kiyevë Efteh te hatınıñ şellerë, külmeklerë arasına buqçağa bër savıt tıgıp kilgen iken. İrteden alıp kiçkeçe özlëksëz bargan aş, çey, kınax meclëslerënnen buşamadılar. İrkënlep utırırğa,
1650 keyëf qorırğa cayları tabılmadı, az gına töşërëp alğan çaklarda hatınları hamam: “Uf... avızınıñn an et işë kile, dönya sasıtıp yöriysëñ”, – dip, sukrana tordılar. Şulay da qodalar, kaçıp-posıp, ara-tire kaqkalavğa cay taptılar. Qartlar sizmedë tügël, lekin ikë yaqınıkı bërtingëz bulğanğa, kürmegenge salıxtılar.

Asılda, bötën tuynı in dus, in küñëllë ütkerüvçëler – mënë şul yeş qodalar bëlen
1655 yeş qodaçalar buldı. Bolar meher öçen de talaşmadılar, at qoyırğınnan bër-ikë börtëk kıl kisëlüvge de islerë kitmedë, eger az gına cay çıksa, qartlar meçëtkemë, qaya kitëp, avlaq kalsalar, hezër uynap-kölerge, cırlap taqmaq eytëşërge, biyëşërge, qodaçalar eçmiy işërërge, ırlar kızmaça bër az şayarırğa atlıgıp toralar idë. Lekin ikë yaqınıñ qartları östen albastı këbëk bastılar, uyn-kölkëge irëk te, vaqıt ta birmedëler; şatlıqınıñ kübë,
1660 dulqınlanıp tışqa çıgarğa cay taba almyça, yörekte qaldı, nurlanğan küzlerde, üzënnen-üzë kölëp, yılmayıp bargan irënnerde gëne uynadı.

Yeş qodalarnıñ bolay kızıbraq çıguvın kürgëç, Şeyhël borçılğan idë, alay kurqırılıq, këşë aldında süzge qalırılıq bër eş te kürënnedë. Ul arada indë yorttağı hatınnardan usal kilën Merfuga bëlen ügiy kınax kilën Merhebe de kınaxların
1665 palasların, yurğan, mënenderlerën küterëp çıxtılar. Alarğa, kiter aldınnan, üzlerënce kiyëngen qodaçalardan Erëmtël Sabiraniñ kıızı – Heyëniysa da kilëp kuşıldı. Bolar çır... çır... çır... kilëp, atlarını kurkıttılar, yorttağı şav-şuvını tağın arttırdılar. Çanalar tiresë

aqşar k b k aġartılġan, urtası alma k b k kıztartılġan bitler, mamık Şeller, allı-kızıllı, karalı-zeñgerl   prekler b len tuldu.

1670 Bolar monda Şulay – irler at cig p, malaylar Şayarıp,  atınnar  analarġa yurġan, m nderlern , t y n  eklern  tuturıp azaplanganda, nazlı kil n Ġıyzz lbanat kiyev  y nnen  ıkmadı,  ayın s n l  G lbanudan, Şul d rt k n   ende  zleŐ p b tken Zakir yanınınan ayrılmadı. G lbanu b len b rge y ġ tn n eyb rler n k  k ne sandıġka t yeŐt , Şayarta-Şayarta, kız b len b rge kiyevn  kiy nd r Őt , y riy  atı kıstıp, bil n
1675 beyleŐt .

Bikyar  oda alarınınan  ey rniysanıñ G lbanuġa k n l  bik yatıp kitken id . Yuk yomışını bar it p haman k re- ıġa tordı. In a ır seġatte  z n n alıp kilgen  ara altınlı  uŐ b lez ġen yeş bike ke b lek itt . G lbanunıñ k n l  mondıy duslıktan yomşarıp kitt ; ni  Őlerge, ni b len  arŐı b leklerge aptırap  aldı. A ırdan, ik   ulına
1680 tulġan y z klern n maturın sayladı da s y kl   una  ciñges   ey rniysanıñ, saġınma lı  it p, urta barmaġına kiyd rd , –  oyıp  uyġan k b k,  z ne  Őletken k b k. Şulay  a  buldı.  ırık yeŐl k  ey rniysa b len uncid  yeŐl k G lbanu Şulay ni  kt r b t n k n ll r  b len b r-b r ne baġlanıp, duslaŐtılar da  uydılar.  ayınana Sabiranıñ avır  ol ı  giy kil n Mer eben  bik  ayġırt an id .  ey rniysanıñ bolay
1685 ya ım it v n k rge , anıñ k n l  tını lana t Őt . T zmed , Fet iye ebiyge y ġ r p barıp,  ey rniysa  oda a b len G lbanu arasındadı duslı nı s yled . B lez k b len y z k almaŐuvlarını ayırım b r tem, ayırım b r  m t b len k zler n nurlandırıp,  ayta- ayta eytt . Fet iyege bolar bik az ġına, bik az ġına k n l cılısı bird ler. Bu tuy, bu nika  a a Şatlıktan bigrek  esret  iŐmes  bulġan id . Sabira  odaġınıñ bolay,  otırġan
1690  t k b k tu tavsız talaşıp, erleŐ p baruvları ananıñ y reg n bik yaralaġannar id . Ul,  z n n s y kl  t p  eġ  G lbanu be  ts z buldı, be  ts z buldı, bu ajdahalar arasında ni  k ġom r iter dip, t nnerde uyanıp, yalġızı yılaŐtırı id . Mer eben n s zler  yaralı k n l ne b raz Şifa k b k eser itt ler; kıztı G lbanunıñ  st n  aplaġan kile ek  ara bolıtlar   ende k  k ne ġene b r ya tı kiseg  yaltırap  alġanday,  m t a ılırdıy
1695 k r nd ,  art y rek b raz ciñ leygendey toyıldı.

Şulay b t n yort, hemme k Ő  kıztuvlanıp, ozatuv  Ő  b len  aynaŐıp y rgende,  yden Nuriy  art  ıktı.  e ler , sa alları nıġra  aġarġannar. Bitteġ  cıyır ı ları tirenrek t Ő p kitkenner de bik yıŐayġannar. B t n y z avır tormıŐınıñ a ırında kil p başkan

1700 köyənçler bēlen tağı da kuvırılğan, tağı da nıgrak kipken. Qart küzlerē bōtēnley tössēzlenēp, töpkerek kitēp, qatıp tuqtağannar. Östēnde beren tun, başında sarık ēçlē bürēk. Ayağında aq pima. Ul bēraz ēzlingen küzē bēlen yort ēçe tulıp qaynaşkan halıq dulqının sözdē de kiregēn taptı: turı Şeyhēlge kildē, elle qaydan, tamaq töbēnnen qısılıp, qarlıqıp çıqqan şēltelē tavış bēlen başladı:

– Sin nige atıñnı cikmiysēñ, tağın?! – didē.

1705 Şeyhēl qolaqlarına ışanmadı, kan anıñ başına yögērdē, ni eytērge bēlmiy qaldı. Ul bu dürt kön ēçēnde, üzēnēñ kileçek könkürēşē bilgēlendē dip, atay bēlen kilēşüv buldı dip uylağan idē. Çitke qaqqadı, indē eger maldan ölēş çığarsa, ber imana birse, Alatavdan tuğan ilge qayıtıp, gōmērlēk nıq oya qorırğa yul açıla dip ömētlengen idē. Dürt tōn buyınça hatını Merhēbe bēlen de küp söyleştēler. Tēgēnde, Alatavda bulğan 1710 öynē, taban, tuğım, böyet, alap, arqannarnı satuvdan küpmē aqça çığar, qartlar monda avılınıñ qay uramınnan urın birēr, niçēk-niçēk tēzēlēp kiterler – mēne şunıñ kēbēk tarmaklarını da nēçkelep söyleşēp bētērdēler. Dürt kön buyınça yaqşısı-yamannan bēr süz eytmegen qartınıñ bolay kinet kisüvē Şeyhēlnē ayaqtan yığa yazdı:

– Etkey, – didē, – alay qatı eytme, mal davlamıym, tik fatihañnı ğına bir! – didē.

1715 Qatı qıynalıp taşlağan ēt üzēnēñ açuvlı hucasına niçēk yalınıp qarasa, çit cirlerde östērelüvden canı, yöregē tuyğan, şuña küre yalannar, tavlar, urmannar aşa qışkı çēlde qar yırap, üzēne bēr gōmērlēk oya ēzlep qayıtқан bu krēstyan Şeyhēl de atası Nurıynıñ küzlerēne şulay yalınıp qaradı.

1720 Lekin qart az ğına da yomşarmadı; şundıy uq rehımsēz, qatı şēlte tavış bēlen kistē:

– Siña nindiy fatiha tağın! Aşagan tabağına tōkērdēñ, il aldında yōzēmnē qızarttıñ. İndē siña fatiha kirek buldımını? Tuy ēçēnde tavış çıqmasın dip tūzdēm, tiz yuğal, küzēme kürēnme! – didē. Qart krēstyan üzēnēñ bu süzlerēn dōnyada başqa hiçkēm bēlen urtaqlaşırga tēlemegen tulı hucalıq, tulı atalıq bēlen kisēp eyttē.

1725 Tēgēnde, öy işēgē töbēnde, bōtēnley yulça kiyēnēp, tolıplarda, şarf, pimalarda aq saqallı qart qoda Şibay kürēndē. Nurıy tiz-tiz atlap şuña taba kittē. Şeyhēl qar östēnde köyē qatıp qaldı. Cigēp mataşkan qunaq atın başqa bērevge birdē. Şunda, ozatuvçılar dulqını ēçēnde, yeş qodaçalar arasında, çanalar tiresēnde qaynaşkan hatını Merhēbe yanına bardı, bērevden de yeşermiy qıçkırap eyte saldı:

1730 – Eyde, Һatın, eybërlernë cıyna! Atay bëznë Һuva, – didë, ernüvlë açuv bëlen östedë: – Bu Һomsız Һart dömëkmiy torıp bëzge yaqtı kön bulmas buğay... Һodalar bëlen bëрге bu Һaһer töşken yorttan Һıgıp kiterbëz, – didë.

1735 ҺunaҺ kilën bu dürt kön ëçënde Һayınanası Fethiyege de, kilëndeşlerge de, Gölbanuğa da – hemmesëne bötënley üzleşëp bëtken idë. Këçkëne sabıy bala üz anasınnan köçlep ayırıp alıp kitkende nindiy ütkën Һaygı ëçënde bulsa, MerҺebe kilënge de şulay toyıldı. Tenën üzëneň Һan tamırlarınnan kisëp ayırılar këbëk buldı. Lekin başҺa Һara yuҺ idë.

Һodayım, ni buldı, elle sin, yünsëz tağı talaştınmı? – dip, irëneň küzëne şaşıp Һaradı.

1740 ŞeyҺël ernëp, süznë ikëncëge suktı:

– Yarar, bu mallarnı üzë bëlen Һabëрге alıp kite almas! Öçten bërë minëkë! Һart dömëkkenëň ikëncë könënde üz öleşëmnë kisëp alırmın, – didë de Һatının tızrek ezërlenëрге ciberdë, üzë, Uraldan, Alatavdan kilgen Һanasın Һıgarıp, Һara atın ciktë.

1745 Һezër Һodalar bëlen bëрге Һıgıp kiteler de, avıl oçına, Çëlëm babay Şeveliy ҺartҺa baralar; anıň öyën cılıtırlar, tamağın tuydırırlar, bërer atna torğaç, yaҺadan üzlerëneň torğan cirlerëne yulğa Һıgarlar, eger barsa, Һartnı da Һaldırmaslar – ŞeyҺël mëne şul isepler ëçënde eybërlëren töyep, Һatını bëlen Һanağa utırdı, şul isepler bëlen, mezinnëň azanı, malaylarnıň şavlavı, Һuş, sav bulıgız, selamet bulıgız, isen bulıgız digen bëtmes-tökenmes ozatuv süzlerë dulҺınında, Һarnı Һıjıldatıp, bër-bër artlı tözëlëp, 1750 Һıňgırav bëlen Һaptırıp Һıgıp kitken Һodalargа ŞeyҺël de yalgız Һanası bëlen iyerdë. Alarnıň atlar duvlatıp, Һar-buran tuzdırıp Һabuvları uҺayına bërәz bardı da babası Şeveliy Һart uramına borıldı.

Һodalar, tuydan ҺaytҺanda at tirlegen bulsın dip, urav yul bëlen Bikyargа Һaptılar.

1755 Ozatırğa cıyılğan këşëler: “Yarar, Һeyërlë bulsın, Gölbanuğa beҺëtlë gomër kitërsën”, – diyëşëp taraldılar. Aldağı könnër turında yöregë borçılıvdan kilgen küz yeşlerën sörte-sörte, Fethiye ebiy de Һızı Gölbanunıň Һelën bëlëрге, anıň kileçëk gomëreне Һaratıp cılı süz eytëрге, küňëlën sorargа uylyy-uylyy öyge kërdë.

XVII

Üzen yılğa yaqtı qoyaş astında könyaqtan tönyaqqa taba yaltırap ağa-ağa da
1760 aldına qarşı çıqqan taşlı tavlarga barıp berële, bu kiñ biyëk taşlarını ütëp çığa almağaç,
kinet qoyaş bayışı yağına taba borıla da kite. Ağım buyınça sul yağında kiñ sazlıklar,
tuğaylar, bolınnar, bay pëçenlëkler tuvdıra, alar eçënde tallar üstëre, kiñ, zur yaqtı küller
yasıy; uñ yağınnan baskıçlanıp-baskıçlanıp tavnıñ biyëk aq yarları yögëreler-yögëreler
de, bu aq taşlar, yılğanıñ tiren yatuvlarınnan bërsë turında kinet tuqtalıp, tëke stëna
1765 bëlen suv östëne asılalar. Monı ütkeç, taşlar bëte, zur tav yılğadan eçke taba, sözeklenëp
kërëp, mëne-mëne de quyı urmanga barıp tërele. Mëne şul tavnıñ köndëzge qoyaşqa
qarağan sözek bitlevënde Bikyar sibëlëp, çeçëlëp utıra. Üzen yılğanıñ tavlı yağına
urunlaşkan Bikyar bëlen neq tëgë könyaqtan tavğa kilëp törtëlgen cirge, yılğa bëlen tigëz
poçmaq yasalğan bay üsëmlë, tufraqqa utırğan Qarayurğa arası, turı barganda, bër
1770 çaqırımnan artmıy. Urtada talları kisëlmiy zur üsken ikë umartalıq bëlen bër tëgërmen
bar. Lekin monıñ böyesë tar, arıq östëndegë taqtaları qaltırap toralar, yulı bigrek te
naçar: cey könë bolında batqaqlıq bëtmiy, arbalar tegermeç küçerënnen batarlar, qış könë
çana saluvlıy, qarşı oçraşqanda, yul bire almıy yödep, tiren körtke batıp bëtësëñ. Şuña
küre monnan tik ceyevlëler, at mëngenner, tëgërmenge kilüvçëler gëne yöriyer.
1775 Qaladan-qalağa suzılğan qomlı, ikë yağı kanavlı, qayınlı olı yul Qarayurğanıñ yuğarı
başınnan üte de, tigëz yalannar, igënnar arqılı barıp, Bikyarnı aşa çığıp kite.

Qodalar altı-cidë çaqırım uravlıqnı isepledëler, mëne şul olı yulğa, at tirlësën,
içmasam, dip çıqtılar. Küz kürgen bötën dönya, elle qaydan-qaya baskıçlanıp mëngen
tavlar, kiñ basuvlar, urmannar, Üzen yılğa buylap suzılğan tigëz bolınnar – hemmesë
1780 tiren aq qar bëlen törëngenner, hemmesë yaqtı qoyaş astında gacep bër matur saf aqlıq
bëlen yaltırap uynıylar idë. Zakir bu kiñ qar diñgëzën gomërënde bërëñçë tapqır kürgen
këbëk buldı, yöregë kiñeyëp, rehetlenëp kittë. Bu tuy, bu nikaq, kız quyınında
ütkerëlgen bu dürt tevlëk anıñ tenën, canın şatlıq bëlen tutırdı, tëlë bëlen hiçbër vaqıt
eytëp bire almıy torğan bër behet dulqını eçëne alıp kirgendey ittë. Yaltır qar diñgëzë
1785 eçënnen çabuvlap bargan atlar, elë bër yaqqa elë ikëñçë yaqqa saluvlap taşlanğan
çanalar, şularğa utırıp bargan atası, anası, ağaları, ciñgelerë, apaları – hemmesë şulay
şattır, şundi y uq bër behet dulqınında üzlerën-üzlerë bëlmiy çayqalıp baralar këbëk
toyıldı.

1790 Şul toyğı eçende bolınnı, Üzen yılğanı aşa çaptırıp çıktı; şunıñ eçende tav bitene sibëlgen salam tübelë öyler arasınnan zur uram buylap yuğarığa taba çaptırdı; isenleşkenge de, isenleşmegenge de kölep qaradı, bër süz kışkırap eytesë, yaqın itesë kildë. Qıñğırav şaltırıtıp, çıbırkı şartlatıp, çanalarnı qarda çajıldatıp, at çaptırıp üzlerenëñ taqta tübelë öylerene qayıp kergende de, anda qarşı alırğa cıyılğan yëğët-cilenge, kürşë-külenge de, Zakir kölüvden avızın cıya almadı, şatlıq behët dulqınında 1795 yözgen këbëk kürëndë. Yeş küñellë taviş:

– Ğacep indë, malay, – digelep, süzlerën butap bëtërdë.

Nëçkelep soraşırğa azaplangan yaqın ipteş yëğëtlerene şundıy uq ceyëlgen avız bëlen cavap qayırdı:

1800 – Söyleme indë, malay: Qarayurgalar üzlerë eybet, üzlerennen kızları eybet! – dip, temlep, ballap, maylap söylep kittë.

Bër cirënnen başlap, anı bëtërmiy ikëñçëge taşlangan bu süzlerde Gölbanunıñ yözë de, temlë süzë de, sörmë tartqan küzë de qalmadı. Uymaq këbëk këçkëne avızı da, nëçke bilë de, aqkoş këbëk yörëşë de kırık qat qabatlandı, östëndegë kiyëmnerë, alsu külmeklärë, zeñger şellerë, teñke-çulpı, yözëk-bëlezëklärë – hemmesë-hemmesë 1805 maqtalıp, yaratılıp tëlge aldındı; kızınıñ quştanlıqına, niçëk irkelenüvlerene tağı temlep tuqtaldı. Öylenmegen yeş yëğët ipteşler Zakirnı sırap aldılar, bër söylegennë kırık qat yañarttırğa başladılar. Ul, tağın iplep söylemën elë, diy-diy, çaq qotıldı. Çanasınnan kiyëmnerën, buqçasın, bülek sandıqın aldı da, tulı behët bëlen atlap turı aq öyge, etkesë yağına kërdë... Kërdë de ğaceplenëp qattı: elë bërge tuydan qayıtqan ölken apası 1810 Heyërnıysa, yılarğa citëşëp, anası Sabırağa nidër söyliy, nersedër añlatırğa, nersedendër tıyarğa azaplana. Üzlerë elë yuldan qayıtıp yünlep cılınmağannar, başlarınnan qarlı şellerën salıp ta ölgërmegenner. Yëğët, aptırap, bër anasına, bër apasına qaradı, ni eytërge bëlmedë, Sabira elle qayçannan cıyılıp kilgen zehër bëlen çeçrene birdë:

1815 – Eyttëm, mëñ qat eyttëm min aña: qatışma, qatışma şul zatsız Sayışkannarğa, didëm... Yuq, tıñlamadı. İmëş, meher dürt yöz, diyler, ikë yöz sumı quldan aqçalata, diyler, minëm aña köçëm citmiy, digen buldı. Mëne indë borını bëlen... Barıp yığıldı, edem mesheresë buldıq bit... – diy.

Anasınıñ bu süzlerën Heyërnıysa, yılarğa citëşëp, bülerge tırışa:

– Enkey, nige yuknı söyliysēñ? Bik eybet, barı da bik eybet! ara alı – ara sarı, diyler. Bēznēñ ara mujiknıñ sūzē bētmes, min ūzēm kērēp kūrdēm. Bik eybet. 1820 Buyı-tōsē de eybet. Sūzē de eybet. Min aña ara altınlı u bēlezēk birdēm. Ul miña mēne nindi y matur yōzēk būlek ittē, yuka naar tēllenme, barı da bik eybet, bēr de meshere yuk...

arı, ızınıñ ōstēne taba kilēp, atı cikērēndē:

1825 – Eybet te eybet! Nerse eybet! Atıñnıñ oyrıın kisēp aytardılar, ūlmı eybet! Anañnı Sayıkan kilēnē dūrt kōn buyı taladı, ūlmı eybet?!.

Sabira bēlen eyērniysa ūlay erleūēp toranda, ya-yaına akırınıp, ulına koman totıp, ūibay art bedreften kilēp kērdē. atınıñnıñ soñı sūzēnnen talaūnıñ nerse turında ikenēn añlap aldı da iūēk tōbēnde toran tayaına taūlandı. Zakir bēlen 1830 eyērniysa ııp atılar. Balaları bēlen sızara iseplegen Sabiraa ūibay art gevdesē bēlen iūēk apladı, cibermedē, adetēne, yaman, usal, pıraq, yemsēz sūzler bēlen sanap-sanap, urıūa sūgēp, atının ıynara totındı:

– Kōndeūēne atlanıp yōrdēñ! Arı ul biaranı mıyūayak aūatıp ūtērdēñ! Min moña da kūz yomdım. Gōmēr buyı minēm canımnı ernētēp kildēñ. İndē tōpēk ulım 1835 Zakir bēlen yaña yereūken kilēnēñ Gōlbanunıñ beētēn aūara kērēūken ikensēñ...

ūlay erlep, urlap, arı adettegēden atırak ıynap taūlaandır: Sabiraniñ yavlıı yırtılıp, elerē tuzdı, tēlgelengen kūlmek ēēnnen yaralanan, ara yanan tennerē ıtı: “Uf, uf... Ūlem... Uf!..” – dip, tirlep, kūbēklē avızınnan tēlēn salındırıp, idenge yııldı.

1840 art az ına da ızanmadı.

– Kūz aldımda yatma, imasa, – dip, ayaınnan ōstērep, mi aldına, arūav ēēne taba kērtēp taūladı da ūzē ūunda iūēk tōbēnde, alay legende, namaza teharete ala baūladı.

Zakirniñ baūı bēraz eylenēp uyan kēbēk buldı. Tulı beēt savıtı, eytērsēñ, 1845 ittēn bēr ul bēlen ezrek sēlkēndē, andaı temlē bala kēmdēr ara dēēt tamızdı. Bērevge bēr sūz eytmıye, azbara, elē hemmesē yabuvlanıp, beylep uyılan tirlē atlar yanına bardı. Bērem-bērem hemmesēnēñ oyrıların aradı. Avılda, mujik arasında, apaa dēēt yauv bēlen odalarnıñ, kiyevnēñ at oyrıların, at yalların tunap aytarannı ul kūp kūrgen idē. Ozalap aradı: bērsēnde de bērnerse yuk, hemmesēnēñ

1850 koyrıqları, yalları urınında. Tik atası töpke cikken zur küknëñ koyrıgınnan biş-un kılnı kisëp algannar bulsa kirek. Monı da, bëlänmesën dip, tigözlegenner, kisüvden qalğan kıl töplerën bötënley yolqıp algannar. Çit kēşē bërnerse de ayıra almas. Tik Zakirniñ un yıl buyına bu atnı kön de kürëp öyrenge küzē gēne, bik nēçkelegeç, monı ayırıp taba aldı.

Bu ni eş iken? Enkey nige bik duvly? Gölbanuniñ ëlëkten yörge yëgētë buldımı iken? Miña digen kıznı aldı dip, üç itëp kiserge mataştımı iken? Ul kēm iken? 1855 Qarayurğada çakta nige bërnerse de bëlänmedë iken? Krëstyan yëgētëññ beğëtlë yöregë bolar bēlen bër borçıldı, bër açuvlanıp qaynaştı, lekin aña yanarğa citerlëk ut bulmadı. Ul anasınnan yeise apası Heyërnıysadan sorasırga buldı. Tağı bit anda Qaramalınıñ kibëtçë Şerekey kıznı dip te söyleneler. Dürt yöz meher soragan, imëş, ikë 1860 yöz sumın qıldan aqçalata birëgöz digen, imëş!.. Elle enkey miña şul kıznı alıp birërge çamalap yördëmë iken. Yuq indë, Şerekey kıznı minëm Gölbanuğa cite almas...

Şulay, üz başındağı uylarınıñ nigözlerën, oqların taba almıyça, yëgēt apası Heyërnıysanı ezlep kittë. Ul bit Gölbanunı yaratıp söyliy. Aña qara altınlı kuş bēlezëk birdë, añardan alğan matur yözëgën urta barmağınnan salmıy kıyëp yöriy. Ul barın da 1865 eytëp birër.

Yëgēt yalgışmadı, apası Heyërnıysa aña yeş bikeçnë Zakirniñ üzënnen de bigrek yaratıp söyledë:

– Enkeynëñ, – didë, – başta uq küñëlë Qaramalıda idë, didë; ul, didë bay cir, zur cir dip sanap, şul kibëtçë Şerekeynëñ qara şadra kıznı alabız dip tilërëp bëttë, üz süzë 1870 bulmağanğa, hezër indë Qarayurğaları tırgıy de tırgıy, – didë.

Heyërnıysa avılda kıyevde idë, irë bik aşıkça da, bu talaşlarınıñ dulqını ezrek basılğançı kiterge köçë citmedë, anasınıñ qotıruvlarına qarşı Zakir aldında qarayurğaları, Gölbanunı yaqlarğa bötën canı-yöregë bēlen üzën burıçlı taptı. Bu anıñ aqılınnan kilmedë, üzënëñ ciznesë bēlen bër çuvaş hatınınnan başqa hiçkēmge 1875 bëlänmegēn bër avır yazmıştan kildë. Şul avır yazmış anı Gölbanu bēlen yaqınlaştırdı; şul anı yeş bike, yeş kilën yağınnan Erëmtël Sabırağa qarşı qalkın bulıp barırğa eçten – küñëlden omtıldırdı. Yörek töbēnde yıllar buyınça yeşerën yatқан bēlen Heyërnıysa yazmışın elle nındiy cēpler, tamırlar bēlen beylengen kēbëk yasadı.

XVIII

- Şibaynıñ ikënçë Һatını BeҺriye bala tapmadı. Şul siltav bēlen ir Kece Soltannıñ
- 1880 un yıl utırған kızını Sabiranı zur birne, baytaқ mal bēlen bēr tiyēn mehersēz Һatınlıққа aldı. Ul vaқıt elē Şibay, avılda starosta bulғalap, az-maz üserge, urıs türege yaraп, kantunlıққа taba yul salırға azaplanған çaқları idē. Һatın artınnan kilgen mal bēlen bēryulı ayaққа bastı. Şunıñ bēlen bēрге ēlēkkē Һatını BeҺriye bōtēnley yalçı, asrav derecesēne tōşēp қaldı. Ul ēşçen, tırış hem allasınnan, irēnnen, kēşē tēlēnnen bik
- 1885 қurқuvçan idē. Bu yortқа tōşēp, ikē ay ütmedē, Sabira anıñ cilkesēne mēnēp atlandı, kōndeşēn bōtēnley oltanға eylendērdē. Yortta bōtēn Һucalıқ Sabira қulına cıyıldı, barlıқ қara ēş BeҺriyege yōklendē. Dürt-biş sıyırını irte-kiç ul savdı, kōtūvge ul қuvdı, kiç ul karşı aldı. Қış kōnē қırıқ-illē berennē, öyge yabıp, ul қaradı, irte-kiç sarıqlarını kērtēp, imēzēp çıғaruvçı ul buldı. İkmek pēşērūvçē, ikē öynēñ miçlerēn yaғuvçı, idennerēn
- 1890 yuvçı, aş pēşērēp, samavır ezērlep kērtūvçē, barlıқ kērlernē yuvçı – қart kōndeş BeҺriye buldı. İr bolarnı күrdē, lekin süz eytmedē; tik yeş Һatın üzēnēñ kōçēn irēne karşı da қuyarға, Şibaynıñ üzēnēñ cilkesēne taba da ürmelerge eyte başlaғаç қına, yeşērēngen қatı krēstyan tırnaқların çıғardı. İr Һucaға қarışuvnıñ yaramavın қatı қul bēlen, ul ütmece, қayış çıbırkı bēlen añlatırға tırıştı.
- 1895 Sabira bu қıynavlardan bik күp gāzap tatıdı. Yözē, күzē қanlanıp, bitē, başı yırtılıп, adem күzēne күrēnēрге oyalırлық çaқları күp buldı. Her tayaқtan soñ bēraz vaқıt ul yomşarıп yōriy, irēne süz қaytarmıy, lekin bērer eybēr kilēp çıға da, açuvdan, ernüvden yöregē қuzғala, üzēn-üzē bēlmiy, kēm oçrasa şunıñ bēlen erleşēp, talaşıp kite. İrēne de barıp beylene. Tağı қatı қul, tağı tayaқ, tağı çıbırkı. Lekin ul tıyıla almadı,
- 1900 irēnnen aşаған қıyınнарın, ernüvlerēn başқalar östēne түge torған buldı. Şunıñ arқasında anıñ naçar Һolқınнан hemme kēşē bizdē. Tēlde Һatınнар, қarçıқлар arasında anıñ turında:
- Sabiraға yomışın tōşmesēn.
 - Sabira bēlen қabērēñ yeneşe bula күrmesēn.
 - Sabiraға bargançı, ētke bar, – dip söyleşeler.
- Artında:
- Ajdaha! – dip,
 - Ğıyfriyt! – dip,
 - Қotırған ēt! – dip tirgiyler idē.

- 1910 Lekin ul können-kön bayıp bargan, urıs türe tiresende de eylengeliy torğan hällä soldat-yëfrëytor mujikniñ hatını idë. Tëleseler, tëlemeseler de, anı aşka-çeyge çağıralar; ul çağırsa baralar, buriçka eybër alalar; sorasa bireler, aldında eybetlenëp:
- Sabira apa,
 - Sabira ciñgiy,
- 1915 – Sabira kilëndeş, – dip deşeler, yaqtı çıray kürseteler idë.
- Qart köndeş Behriye çıdamadı. Qışkı bër tönde ikë sıyır beryulı bozavlağanın yalçı kërëp eyttë. Hatın, tuñıp üle kürmesenner dip, külmekçen, oyıqçan qar östënnen çığıp, azbarğa yögërdë. İkësën anaları bëlen cılı öyge kërtëp yapқанçı elle niçaklı vaqıt üttë, bik katı suvıq tiydërdë, uqşıp-uqşıp yütelliy başladı. İkë yıl şulay östëreldë de
- 1920 közgë pıçraqlarınıñ bërsende dönyadan üttë. Anı üldë dip kızğanuvçı bulmadı, kirësënçe: “Yarar, içmasa, canı tınıçlandı”, – diyëştëler. Ozın tëller arasına ğaybet te taralıp ölgërdë: “Hestelëgë östëne Sabira mışayak birgen iken, azlap, toz arasında ikmekke sibëp birgen iken”, didëler. Tikşëriv-nitüv bulmadı, tik Şibay qart kına, bik ernëp, kıynağan çağlarda: “Sin köndeşëñnë aguvlap ütërdëñ”, dip şëlteliy torğan idë.
- 1925 Köndeşënnen soñ Sabira bër üzë qaldı. Şibay bu hatının bër az avızlıklar öçen annan-monnan iskengelese de, birüvçë de, kilërge tëlevçë de bulmadı. Sabira östëne köndeşlëkke bërev de üzë de barmadı, iñ katı küñël atalar da kızların köçliy almadılar.
- Şulay Sabira bër-bër artlı tuvıp torğan balalar anası bulıp, yalgızı yortka hucalıq kıldı. Şibayniñ iñ bërënçë hatını Behriye tügël, añardan ëlek ul Mergıya atlı bër kızğa
- 1930 öylengen idë, busı, yıl yarım torğaç üldë, Altınbay isëmlë ikë aylıq balası qaldı. Bu sabıy, Behriye isen çağta, anıñ qanatı astınnan kitmedë, Sabiranı kürüv bëlen, bürëden kaçқан beren këbëk, aqırıp qaça idë. Qart köndeş ülgeç, ügiy ana bu malayğa kıynalmağan hiçbër kön birmedë, balanıñ tamağı temlë aş tatımadı, östëne-başına heyërçë këbëk seleme kiyëndë, külmegë yamalmadı, yuvılmadı, – şulay ügiylëknëñ katı
- 1935 kulında çıbırkılanıp, cey könë yalangaç tenge kıçirtқанlanıp üse birdë.
- Sabira üzë küp orlıklı bulıp çıktı. Barlıgı unbër bala taptı, bolarnıñ altısı yeşliy üldë, bërsë suğıšta hebersëz yugaldı, ikë kıızı, ikë ulı ölken bulıp, dönyaga çıktılar. Lekin hemmesë holıqları bëlen ataları Şibayğa tarttılar. Arada Sabiranıñ yaratıp, qadërlep üstërgenë – kızları buldı.

- 1940 Bu ikë kız bër-bërën taptap üstələr. Aralarında barı yeş yarım gına idë. Buyğa tigëz kildëler. Lekin hıllıkları bër-bërëne oşşamadı. Zurrağı, Miñniysa, bik yeşten ük eş söyüvçen buldı. Këçkënesë, Hëyërnıysa, uyın-kölkënë, cırını, biyüvnë kübrek qaradı... İkësën bötënley bër töslë kiyëndërërge, bër derece birne ezërlerge tırıştılar. Lekin kızlar üzlerë bu eşke ikë törlërek qaradılar.
- 1945 Zurısı, Miñniysa, yalan eşlerën batırıp eşledë. Utavda, urağ, pëçende, aşlık suqkanda irlər bëlen bër uñaydan cimërëp bardı. Yortnıñ kara eşlerën, bozav, beren qaravların, sıyır savuvların temlep başqardı. Bolardan buşadı ise, birnesëne totındı: köz, kış çigüvëne, kayuvına, tëgüvëne utırdı, isepsëz küp sölgëler, kicëlë aşyavlıklar, çarşavlar, çıbıldık, çolğav, namazlıklar, kindër külmekler, şarflar, biyeleyler bëlen
- 1950 kaynaşıp çıktı. Atası bëlen, anası bëlen şular öçen yılap-yılap erleşte. Lekin këçkënesë, eş-hëzmet digende, haman üzënëñ yeşrek buluvınnan faydalandı, min bëlmiym diyëbrek, kaçtı. Apası kanatı astında bara torğaç, çınnan da, bu eşlernëñ hiçbërëne kılı ostarmadı; këşë aldında sënñlësën oyaltmas öçen, Miñniysa üzë kilëp şayarğan bulıp buluşıp taşlıy torğan buldı. Hëyërnıysa, donya katı hëzmetlerënde apasına tayanıp, üzë
- 1955 kübrek uyın-kölkëge taba dulqınlandı. Cey bulsa, kızlarınñ kindër kiptërge, tuqmağan çaklarında, bërëncë şaytan ul idë. Kızlar cıyılıp tavğa çıksalar, saban tuyına barsalar, kız ozatırğa, kilën töşërërge cıyılısalar, mënñ törlë vağ hëyleler bëlen anasın rızalap, anasınnan yılap röhset aluvçı, apasın üzë aşkırtıp, üzë şayartıp kiyëndëruvçë ul bula idë. Avlağ öylerde, közgë kaz ömelerënde in küp kotırğan, in küp cırlağan, in küp
- 1960 biyëgen kız Hëyërnıysa bula idë. Bërniçe tapkır, işëknë yüriy biksëz qaldırıp, avlağ öyge garmunlu yëgët kërtte. Bër kërtekende, bik ersëzlene başlağaç, yëgëtnë yuğarı kiştege ayağınnan asıp kuyıp, meşhere kıluv kölkësën ul başladı. Anıñ bu şayanlığı avılğa taraldı, gaybetke kërdë, barıp atası Şibay kartka irëşte. Ul: “Kızlarınñı qarıy bëlmiysëñ naçar cirge avlaqqa ciberesëñ”, – dip, Sabiranı katı kıynadı. Miñniysa bëlen
- 1965 Hëyërnıysağa andıy urınnarğa barmasğa dip kisëp kuydı. Lekin ütkën kız tıyılmadı, atasınnan, anasınnan ëlekken kıynavlarğa bër de işë kitmedë: “Ce, yarar, ütërmes elë: bër kıynar da bër tuqtar!..” – dip qaradı. Cayı çıksa, yünën taba alsa, avlağ öylerge, kaçıp-posıp bulsa da bara birdë.
- 1970 Apası anı bik yarata idë. Üzënëñ avır, basınkı hıllıkın şatlık bëlen, uyın-kölkë bëlen tutırğanğa, üzënde citmegennë sënñlësënde tapkanğa anı yarata idë. Tavışı-cırını

öçen – “minëm sanduğaç sēñělēm” dip, uyını-biyüvä öçen “minëm çikērtkem” dip şayartıp irkeliy idē. Tik bēr tapkır şikke töştē.

Avılda Alabavız digen kuşamatlı bēr yēgēt bar. Bay nerse. Yalgız atasınnan başka bērkēmē de yuq. Mēne şul çınnanmı, şayarıpmı söylenēp yörgen bula diy:

1975 – Şıbay qartnıñ Heyērniysasına yavçı ciberēr idēm, apası Miñniysa qomaçavlıy, – dip eyte diy.

1980 Kız monı işetkeç ernēp kuydı: eger anıñ başı aşasınnan sēñělēsēne yavçı kile başlasa, bu hurlıqqa niçek çıdar? Lekin bu borçuv ozaqqa barmadı, cilbegey yēgētler bolay söylense de, halıq avızında üzēn yaratıp, maqtap tēlge aluvların ul bik yış işete idē. Hem yalgışmadı. Tēgē Alabavıznıñ lıbirdavınnan atna ütmedē, yahşı cirden başkoda kildē. Rizalık soramadılar, lekin Miñniysa, çit kēşelerden işētüv buyınça, yöregēnnen künēp, rehetlenēp tordı. Artınnan sēñělēsē kuvıp uzgançı üzēne kiyev çıguvğa bik şatlandı. Bu eşlernē apasınnan bigrek Heyērniysa dulqınlanıp qarşladı. Üz tuyın kötken kēbēk: “Kēm iken? Nindiy yēgēt iken? Maturmı iken” – dip, sabırsızlanıp
1985 köttē. Apanıñ behetē iken: kiyevē taza, çiber, qara qaşlı, qara küzlē, borılıp, yuğarı küterēlgen qara mıyıklı, uñğan, ütkēn, şayan, uyınçaq bēr yēgēt bulıp çıktı.

Tuy çorında irkēnlep kürēp söyleşe almadı, annan atna sayın pencēşembē kilēp, comğa torıp, ikē tön keleş yanında kunıp kite torğan buldı. Baldızlar ciznelerēnnen kaçmıylar. Herkēm de şulay.

1990 Kiyevnēñ öçençē kilüvä idē. Öçevlep çey eçēp utırğanda tēgēnnen enkesē Miñniysanı çakırdı. Kız yögērēp çığıp kittē. Baytaq vaqıt anda çuvaldı. Mēne şul çaqta kiyev üzēnēñ eçkē kēselerēn aqtardı, matur buyavlı keğazde islē sabın, yeşkēlt töslē islēmay, kēçkēne kızıl tartmada innēk, kērşen, tağın kızıl keğazlē, ozın çuqlı, ozın, yomşaq, temlē konfētlar çığardı. Hemmesēn bēryulı Heyērniysağa törttē de elle nindiy
1995 qaltıravlı, borçuvlı tavış bēlen:

– Baldız, me, siña zur sēr! Minnen bülek! Bērevge de eytesē bulma bēruk! – didē.

Kız ni kılrğa bēlmedē, yalt-yolt tire-yağına qarandı, hemmesēn külmek ciñēne tıgıp ciberdē, yeş yözēne kızıl qan yögērdē, tiz torıp, şelēn yabındı da:

2000 – Apay, sin qaya? Ozaq yöriy dip siña cizniy açuvlana monda... – didē. Apasın ežlep, Miñniysa artınnan anı çakırırğa çığıp yuğaldı.

- Şul können cizne bēlen baldız arasında nēçke cēp suzıldı; ikē küñēl, her ikēsē bik kırıkkan, kavşağan hēlde, bēr-bērēne tartıla torğan buldılar.
- 2005 Apa hiçbēr eybēr bēlmedē, hiçnerseden şiklenmedē, tik bērvaqıt ciznesē kitkeç, Hēyērniysanıñ küz ēçēnde tegeterge ezērlengen bēr bōrtēk yeş kürēp, ğacepke ğaldı, lekin miyēne bērtōrlē de naçar uy kilmedē.
- Ni buldı? – dip soradı.
- Hēyērniysa, ğadetēnçe, şarkıldap köldē:
- Ni bulsın, çüp kērdē, – didē.
- 2010 Tağı bērvaqıt kiyev öy buyındağı kēçkēne baqçanıñ tēkmelerēne sōyelgen de yalgızı ğına, aqrın ğına moñlanıp tora. Miñniysa ayak oçı bēlen kildē, ğolaq saldı, tağı bēraz ğacepsēndē:
- Yılama, baldız, ğaldırmam yalgız...
- Yılama, baldız, ğaldırmam yalgız...
- 2015 Yılama, baldız, ğaldırmam yalgız...
- Kiyev mēne şul süzlerne avız ēçēnnen haman köyliy de köyliy.
- Hatın naçar eybēr uylamadı.
- Şulay şul, baldız apasınnan matur bulırğa yaramıy şul... – dip, bilgēsēz bēr küñēlsēzlenüv ēçēnde yuğaldı.
- 2020 Cey könē Miñniysa ata yortınnan kiyev-ğayınata yortına ozatıldı. Kiyev bēlen kıız başta unbiş kön sayın, annan arı ay sayın diyerlēk bu öyge ğunaqqa kile torğan buldılar. Qısqı çēllede, bēr ğunaqqa kilgen çaqta, baldız üzēnēñ ciznesēne avır ğurqınıç sērēn açtı: “Ķarnımda oç aylıq balam bar” – didē de, yōzēn ğaplap, kızarıp, azbarğa, sıyırlar, atlar arasına qaçtı. Bu anıñ oçēn, çınnan da, hiçbēr tōrlē çarası kürēnmegen iskitkēç zur qaığı idē. Kıız başta añlamadı, añlağaç – ışanmadı, ışanğaç – zur dilbēge alıp, azbar örlēğēne asılırğa uyladı. Bikyar taşınnan tiren yatuvğa taşlanmaq buldı, lekin anıñ yeş, selamet tenēnde tērēklēk ğuветē bik artıq köçlē idē. Ülēmge bara almadı, ülēmnen qaçtı, bu ğurlıq bēlen yeşerge de mōmkin tūğēl idē. “Hodayım, ni eşliym, ni eşliym, ni eşliym? Başımni taşqa orıymmı? Bēr yaqqa çığıp qaçıymmı? Ķaya barıym”
- 2030 Mēne şundıy ğazap vaqıtında ul sērēn açtı.
- Ciznenēñ tamağına aş barmas buldı. Tōnle küzēne yoqı kērmedē. Şulay ğazap ēçēnde eylendē-eylendē de, ikēnçē kön, bēr avlaq turı kitērēp eyttē:

- Aqıl taptım. Etkeñnen sora. Bëzge bër ayğa utırmağa bar. Şunda öyretërmën, yılama, – didë.
- 2035 Ata-anası Heyërneysiñ apasına utırmağa baruvına karşı tormadılar. Qız, üzëneñ zur qayğısın qaplar öçën, tögüv-çigüvlerën, qayuvların aldı da ciznelerëne utırmağa kittë.
- Kiyevneñ çarası bolay idë:
- 2040 Qız üzëneñ qayğılı sërën, bötënley ikëncë töste itëp, apası Miñniysağa söyleyecek. Avıl yëgëtë avlaq öyde köçledë, şunnan balağa uzdım, hezër dürt aylıq, dip eytecek, bër çara tabuvın ütënecek. Hatın tüzmes, irëne söyler. İr-cizne aqıl birër:
- Meseyläbaşta im-tomçı, küreze-sihërçë çuvaş qarçığı bar. Bala töşërërge de bik osta iken. Çakırğan cirge un sumğa üzë bara iken.
- 2045 İrnë, bër hökëm eşënde şahit itëp, qalağa aldırılar. Mëne şunda kitkende, ul üzë sihërçë qarçık bëlen söyleşër, aña qayçan kilërge ikenën eytër.
- Baldız, mondıy kırkıñıç çaranı işëtkeç, sabıy bala këbëk ükërëp-ükërëp yılıadı. Lekin başqa yul yuq idë. Şuña riza buldı. Ciznesë qalağa kitkeç, qarañğı bër tönde, yulavçı çuvaş qarçığı bëlen çuvaş kartı bu yortqa kunarğa töştëler. Kart tısta at, çana yanında ozaq tordı, annan soñ, mal öyëne kërëp, miç başında yoqlarğa yattı.
- 2050 Qarçık üzëneñ sarğayıp, qaralıp kipken, tamırları çığıp katқан yabık, katı kulları bëlen Heyërneysiñ tennerën, billerën, eçlerën sıypadı, ezërlep alıp kilgen erëm kaynatmasın köçlep eçërdë. Bu – gacep bër temsëz, eçë nerse idë. Şunnan ikë seğat ütkeç, kızuv yağılğan kara munçağa alıp bardı. Qızını levkege suzıp yatkırdı, apası Miñniysadan ut këbëk kızğan taşqa çümëçlep-çümëçlep suv saldırdı. Munça cehennem
- 2055 këbëk kaynadı, kızuvğa çıdarlıq hel qalmadı sulış alırğa hava bëttë, çuvaş qarçığı üzë, kızınıñ tüze almıy aqıruvına qaramastan, levkede anı tuqtavsız eylendëre başladı. “Tağı sal, tağı sal, kızuv citmiy”, – dip aqırdı. Miñniysa bëlen Heyërneysa: “Ülebëz buğay, ütëre buğay”, – dip, başların yugalttılar, lekin karşı torırğa hëllerë bulmadı. Çuvaş qarçığı şul cehennem kızuvı këbëk munça levkesënde östënnen şapırdap tir aqқан, helë
- 2060 bëtëp, huşınnan yazar çikke citken kızını haman tuqtavsız eylendërdë; eylendërdë-eylendërdë de, kart söyek tözlerë bëlen kızınıñ eçën, ütërërdey avırttırıp, çenëçtërëp bastı, izdë. “Tağı sal, kızuv yuq”, – dip pışıldadı, tağı eylendërdë, tağı tözë bëlen kızınıñ eçën-qarnın izdë de – üzë ük artqa taşlanıp, munçanıñ işëğën, tönlëğën açıp cibërdë.

Şul tönnë ük baladan qotılğanlıq bilgëlë buldı. Bër atna ütügve indë
2065 Heyërnıysanıñ hëlë, selametlëgë üz cirëne qayttı. Lekin ëlëkkë ciñël, uyınçaq, şat kız
qaytmadı. Bu beğëtsëz ğıyşık, bu qurqınıç, avır hëller anıñ nındıydër şatlıq tamırların
kısken këbëk, nındıydër yeş dert çışmelerën qorıtqan këbëk buldılar. Ul ëlëkkë matur,
uyınçaq, ciñël muzıkalı tavışın da yuğalttı, ëlëkkë şayan söyüv cırları anıñ tëlëne,
niçëktër, kilmiy başladılar; ul ozın, avır köylerge salıp, hësret cırları bëlen moñlana
2070 torğan bulıp kittë. Şunıñ bëlen bërge ciznenëñ de, apa bëlen kızınıñ – öçësënëñ de başına
bër-bërëne eytëlmegen qayğı kërëp utırdı. Heyërnıysa uncidë tulıp, unsigëzge çıqtı.
Yavçılar, başqodalar yörüylër. Elë hëzërge, törlë sıltavlar çığarıp, Şıbay qartnı totıp
kilelër. Lekin ul bit üzsüzlë huca! Bër kirëler, ikë kirëler de öçëncësënde, hiçkëmge
kiñşemiye ük, kilëşëp te quyar. Niçëk te bit matur, ütkën Heyërnıysa gömërge ata
2075 yortında tora almas, bërkon kiyevge çığarga turı kilër! Mëne şul vaqıt ni bulır? Şul vaqıt
tağı nındiy, tağı nındiy avırlıqlar basarlar!. Küpten tügël Bikyarnıñ Reğıya digen bër
kızını kiyevge birgenner idë. Başta uq ğaybet küp idë. Yëğët tuy vaqıtında dürt kön
kundi da yañadan kilmedë. Qız da, ataları da, il aldına meşhere bulıp, dönya yözëne
kürëne almaslıq hırlıq ëçënde qaldılar.

2080 Şundıy avır qurqınıç borçuvlar astında yıl yarım ütkeç, Heyërnıysağa kömëşçë
Efteğ digen yëğëtten yavçı kildë. Artıq maqtarlıq tügël, borğan qara mıyıklı bahadır
cizneden soñ tebenek buydı, kısık sorı küzlë, sarğılt yözlë Efteğ, elbette, elle qaya
yuğalıp qala idë. Lekin cizne de, apa da: “Eybet, sabır këşë”, – dip dimleştëlër. Tağı
nındiy hırlıqlar küresëm bar iken, ilahım hucam, dip, kız töngë küz yeşlërë ëçënde
2085 tuyın köttë. Ul hemme nersege, hemme nersege, hemme nersege rıza idë. Qıynasın,
suqsın, aç totsın! Tik, il aldında meşhere kılıp, taşlap kitmesën! “Min aldandım, hır
buldım!” – dip tavış çığara kürmesën! Qız mëne şunı tēledë, ayağın übermën, yörge
cirëne tufrak bulırın, dip ëçënnen nezërler, sadaqalar eyttë.

2090 Cizne üz yağınnan çaralar kürdë. Tuy yaqınlaşqan sayın, yuq yomışını bar itëp,
Bikyarga, babalarına kile tordı, niçëk ütkerüv yaqların qayğırtıttı. Öndevçëlernëñ zurı,
başı itëp Bedğıtdıyn atlı bër yaqınını ciberte aldı. Monıñ meğnesë şunda çıqtı: ğadette,
kiyev üzënëñ ataları, qodalar bëlen bërge ayırım çanada tuyğa kile de, nikağ uqılğançı,
öndevçënëñ yortında bërniçe seğat vaqıt ütkere. Annan soñ ğına, kız qatına alıp barıp,
zöfafa bikliylër. Mëne şul öndevçë yortında ütken bërniçe seğat vaqıtını cizne üzënçe

2095 faydalanırğa uyladı. Bedğitdiyngə şayarıp eyttē: “Üpkeler bit, kiyevnē nige ezrek sıylamıysıñ, ul töşērērgə yarata buğay”, – didē. Üzēnēñ mujik isebēnde yēgētñē kız yanına bēraz kızmaça kērtüvnē uyladı. Kiyev, çınnan da, kirē qağmadı. Çey, aş arasında aña bēr çınayağ birdēler. Ul yottı da ciberdē, eçken kēbēk te bulmadı. Tağı birdēler, tağı da avdarıp kına saldı, tağı eçtē, lekin az ğına da isērmedē, tik küzlerēne bik nēçke ğēne
2100 toman perdesē küterēlgen kēbēk buldı. Cizne borçıldı: “İndē allanıñ üzēne tapşırđım”, – didē.

Tuy iskitkēç şoma üttē. Yēgēt üzēnēñ yeş keleşēnnen bik qaneğat buldı. Apa bēlen sēnēlnēñ beğētē başlarınnan aştı. Heyērniysa oçēn iñ zur beğēt – kiyevnēñ aña ıšanuı buldı. Mēne şul ıšanuıç oçēn kız aña üzēnēñ tulı, tiren meğebbetēn bötēnley
2105 birdē; şul ıšanuıç oçēn yarım krēstyan, yarım vağ hōnerçē, kōmēşçē Efteğ – kızğa dōnyadağı hemme irlerden yağşırağ, kıymetlērek bulıp kittē.

Anıñ yöregēndegē tēgē avır qurkıniç sērlər elle qaya, tōpke töşēp, qara qan bulıp utırıp qaldılar. Ös yaqnı tınıç beğēt qaqladı. Yōreknēñ mēne şul ikē tōrlē qaynaşı Heyērniysanıñ bötēn ğomērēne hervaqıt, herqayda üzēn kürsete torğan tiren ēz qaldırdı.
2110 Kız yazmışı, kızlarıñıñ aldanişı, kızlar turındağı yalğan ğaybetler küterēlēşē – anıñ yöregēndegē tōpkē qara qanıñı quzğata, anıñ tınıçlığın ala torğan buldılar. Kıñk yeşkeçe küp hel kiçērdē, lekin bu tınıçsızlıqtan hiçbēr vaqıt qotıla almadı.

Ēnēsē Zakırnı öylendērūv turında süz quzğalğaç, Heyērniysanıñ küñlē az-az dulqınlana başlağan idē. Kilēşēp qaytқан Gōlbanu turında ozın qolaknıñ naçar ğaybetēn
2115 işētkeç, ul tüzmedē, hiçkēmge bēldērmesten, Serbiy qarçıqnı çağırđı, sadağağa bēr külmek birdē de tēğērmen böyesē aşı, Üzen yılğa bolınnarı buylap, anı Qarayurgāğa ciberdē:

– Uram ğaybetē bēlen qaytma, Meftuğanı kürērgə tırış. Çitlep te soraş, – didē.

Lekin qarçıq tōplē bēr eybēr kitēre almadı. Meftuğa, gerçe Heyērniysanıñ kilēn
2120 bulıp töşken avılınnan bulsa da, gerçe alar bēr-bērēn yaratışқан kēbēk yōrseler de, ul Heyērniysadan bigrek Gōlbanunıñ matur ciñgesē, anıñ yaqnıñı idē. İkē urtada yōrgen yavçı qarçıqqa eyttē:

– Ahiretēm Heyērniysāğa eyt. Yuğ bēlen baş avırttırıp yōrmesēn, bik eybet. Mēne digen kız, yaña uncidēge çıqtı. Ul Lotfiy kibētçē yēgēt bēlen bar ğaybet şul ğına:
2125 ütken cey urman buyında, pēçen cıyğanda bērgē turı kilgenner. Şunda yēgēt ağaç

arasında sağalap torđan da, kızını kıçkırtıp ƙoçaƙlap üpken. Kız yılap abzalarına, ciňgelerëne söyledë. Mëne bar ğaybet ŗul ğına. Baŗıa bërnerse de yuk, yukƙa borçıla kürmesën, – didë.

2130 Heyërnıysa bu cavaptan tağı tırenrek borçıldı. “Eytërge yarağanı bu bulsa, tël töbënde yeŗëreþ ƙaldırđanı küpmë iken?” – dip uyladı. Etkesë ŗıbayđa yılap eyttë:

– Her cirge ullarıñını ğına yörtesëñ, ütken tuyđa apa bardı, busına bëznë cıber, – dip yalındı.

2135 Sabira bu kızın yaratmıy idë, isebë Miñniysaların alıp baruv idë. Talaŗıp ƙarasa da, ƙartın ciñe almadı. Heyërnıysa irë bëlen bërgelep Ƙarayurđađa, Gölbanunıñ tuyına bara aldı. Kızını ul çın küñlëlennen yarattı. Zakırđa eybet ğatın bulırın da sizëndë, anıñ ƙurıƙkanı – tëğë yuk-bar ğaybetnëñ taraluvı, ŗularnıñ yëğët ƙolađına irëŗüvë idë. Bu ƙurƙınıçlar Gölbanu bëlen üz yazmıŗın beylegen këbëk buldı. Anası Sabiranıñ anda, tuyda çağında uƙ çıđarđan talaŗlarına, öyge ƙaytıp kërme borın tağın ŗul ızđıŗlarını ƙuzđatuvđa anıñ borçılıvları mëne ŗunnan kildë. Ul anası Sabiranıñ bik avır ğolıƙlı 2140 ikenën ƙırık yıllıƙ ğomëreñde üz cilkesënde küp tatdı. Zakır bolay eybet yëğët üzë, lekin ƙaybër vaƙıt bik bërƙatlılana, anası süzëne yatıp, muyınsızlanıp ta ƙuyđalıy. Eger etkesë ŗıbay ƙart isen torsa tağı bër ğel indë. Anıñ ölkenlëğë, ƙatı ƙullılıđı bar. Ul ulların da, Sabiranı da, tayaƙlabraƙ bulsa da, këŗë aldında ğurlıƙƙa töŗërmıyçe, citeklep iltër, lekin anıñ da yeŗë citmëŗke taba ƙarıy, üzë haman avırıy. Ütken yıl yeŗ ayđırdan yığılıp bilën, 2145 arƙasın imgettë. ŗunnan birlë hamın sızlana. Eger ul ülëp kitse, monda indë cehennem bulır. Baŗıalar ızđıŗırlar, tırgeŗerler de ëlektëre algannarın küterëp ayrılıp çığarlar. Zakır töpçëk. Ul bit töp yortta ƙalırđa tiyëŗlë. Elë ğezërden ük bolay cënlengen anası, ŗıbay ƙart ülëp, yögensëz, avızlıƙsız ƙalsa, zur ulları taŗlap çıƙsa, beylevden ıçƙınđan ëtke eylenër. Üzë de ğur bulır, bötën nesëlnë de il aldında meŗerege ƙaldırıp bëter...

2150 Heyërnıysanıñ uyları üzënnen Gölbanuğa, annan atasınıñ avıruvına, anasınıñ ğolıƙsızlanuvlarına küçëp, hiçƙayda cavap tapmıyça küp butalgannan soñ, cemeğat ëçënde üzëñëñ ƙatı ğadet-yolaları buyınça yeŗegen herbër ƙrëstyan ğatın öçën iñ zur ƙöç bulıp tanılđan nersege – il aldında meŗerege ƙaluv, ğalıƙ aldında ğur buluv, bötën nesëlnë oyatƙa saluv këbëk ƙurƙınıçlarđa barıp tëreldë. Gölbanu bëlen üzën ŗul 2155 ƙurƙınıçƙa iñ yaƙın torđan ƙorban këbëk toydı.

Tuydan qaytuv bēlen Ŗibay qart, Sabirani qıynap taŖlaqaç, teharetd aldı da, tayağın tayanıp, meçētkē ikēndē namazına kittē. Hēyērniysa, ēnēŖ Zakir bēlen sōyleŖēp, anıñ künēlēndegē tuy, nikağ, yeŖ çiber keleŖ Ŗatlıqların tağı dulqınlandırđı da qıynalıp idenge ırđıtılđan anasına kērdē. Lekin bu ĥatın nıq iken: Hēyērniysa barıp
2160 kērgēnde yañadan ayaqqa bastı, yılav hem açuv taviŖı bēlen ĥurlanıp aqırındı:

– Ayırtam. Ayırtam digēç ayırtam. Ŗul SayıŖkannarnıñ elle nindi yētler bēlen östērelgen kenteylerēn kilēn itēp üz yortıma kitērē ĥelēm yuk! Adem meŖheresē! Ŗunı ayırtmasam, isēmēm Sabira bulmas... – didē. Tuzđan çēçlerēn, yırtılđan külmeklerēn yūneyte baŖladı. İŖēk açtı da yortqa, ulı Zakirğa: “Monda kēr!” – dip kıçkırdı.
2165 Zeherlenēp, anı erlerge, aña at qoyırđın da, baŖkasın da, SayıŖkanın da sōylep birērge ezērlēndē.

XIX

Lekin tōp ĥucalıq anıñ qulında tūgēl idē. Ŗibaynıñ qartlığı da bastı, bil çēnçüvlerē köçeyēp, aylar, atnalar tora almıy da yatqaladı. Ŗulay da, avızınnan canı çığıp kitkençē, tēzğēnnernēñ ĥıçbērēn ĥıçkēmge birērge yaqın kilmedē; ĥatını niçaqlı
2170 bulsa da, yēgēt-kiyev Sabiradan bigrek Ŗibay qart örgen cil uñayına bara birdē. Anıñ künēlēn, yöregēn tutırđan Ŗatlıq, beĥēt dulqınnarı qaybēr vaqıt anası süzē bēlen qaralıp-qaralıp kitkeledēler, lekin bolarnıñ çıŖmesē Zakir bēlen Gōlbanunıñ yeŖlēgēnde, ikē yeŖ yöreknēñ bērge totaŖıp yalqınlanuvında idē. BaŖta atna sayın, annan unbiŖ kōnge bēr tapqır yēgēt üzēnēñ yeŖ keleŖēne kiyevlep bardı. Monıñ öçēn yeŖ kara ayđırnı solıdan
2175 çığarmadı, tōsē yuğala dip yaĥŖı çanasın baŖqa bērevge de ciktērmedē. Bikeçēne bülēk öçēn aqça kirek bulđanda, Ŗibay saranlanıp, citerlēk birmiy baŖlasa, ösekten urlap igēn sattı, Qarayurđađa, yeŖ keleŖke baraçaq pencēŖembēlernē, aldan barmaq bēlen iseplep, kēlet bürenesēne balta bēlen çabıp bilgēliy tordı. Ul bōtēn qıŖın, yazın cimērēp ēŖ ēŖlese de, yortnıñ barlıq meŖēkatlerēn cilkesēnde alıp barsa da, künēlē bēlen haman Nurıy qart
2180 yortında, matur cıyılđan kiyev bülmesēnde, üzēnēñ tulı Ŗatlıđı Gōlbanu yanında yeŖedē. Pēçēn öslerē yaqınlaŖuv bēlen indē kız ozatuv, kilēn tōŖēröv çorları kērēr. Yēgēt, monı haman uylap, üzēnçe aldan ezērlenmek buldı, bērdenbēr sērdeŖē Hēyērniysa apa kilgen çaklarda, anıñ bēlen kiñeŖe tordı. Mēne Ŗulay barganda anıñ Ŗatlıq bēlen tulı künēlēn kötēlmegenrek yaqtan sındırıp ciberdēler.

- 2185 Bazarda yuq qına nerse öçen tēgē Sıyırayaq Hēmdiy bēlen erleşēp kittē bit. Bu-yünsēz nerse iken. Az süznē kabarttı da uyınnan uymaq çığartıp kuydı. Nerse diy:
– Ey, – diy, – bēlebēz indē, borınıñnı bik küterme, – diy. – Sinēñ üzēñnē de kēşē açқан çiremnerñē gēne sōrērgē öyrenge diyeler bit...
- Bu süzlerden talaşnı tıñlarğa cıyılğan barlıq kēşēler ēçlerēn uvıp:
- 2190 – Nu, Sıyırayaq ikensēñ, qaptırdıñ bit Zakırnı, – dip, şarkıldışıp, hañıldap kölēştēler.
- Yēgētnēñ küz aldı karañğılandı, ata-babası bēlen sügēp, Sıyırayaqñıñ östēne taşlandı. Kıynarğa birmedēler. Bu, hurlıgınnan ni eşlerge bēlmiy ernēp, başı katıp, öyēne qayttı.
- 2195 Būgēn keleşke barası könē idē. Tōş avdı, tarantas çığarılmadı, aygır azbarda, ulaqta, yalgızı kēşnep, huca yēgētnē köttē. Şıbay üzēññ uramğa taba salınğan öyēññ terezesēnnen bērniçe tapkır qaradı: at cigēlmevge gācepsēndē, lekin deşmiy kiçērdē. Atna ütēp, ikēñçē pencēşembē, öçēñçē pencēşembēler de şulay qaldılar. Aygır çığarılmadı, tarantas cigēlmedē, yēgēt keleşke barmadı.
- 2200 Tēgēnde, Qarayurgada, Nurıy qart öyē östēnde qara qayğı qaplandı: kiyevññ üz vaqıtınnan öç atna ütkeç te kilmevē, citmese tağı bērtōrlē de heber eytēp cibermevē – bu indē hiçkēmnēñ başı kütere alırlıq eş tūgēl idē. Gōlbanu, borçılıp, aşav-ēçüvēn onıta torğan buldı, hurlıgınnan kēşē küzēne kürēnērgē, kēşē bēlen oçraşırğa kıyınsına başladı. Tōnnerēn mēnderge qaplanıp yılap ütkerdē. Behētsēzlēk başkan kēbēk buldı.
- 2205 Başta, yavçı kilēp yōrgen çaqlarda, kibētçē Lotfiy anıñ yōregēn alğan bērdenbēr yēgēt kēbēk idē. Gerçe aralarında, şul urman buyında, pēçen cıyganda, aqaç astınnan yōgērēp çıgıp, qoçaqlap übüvden başqa hiçbēr nerse bulmasa da, gerçe alarññ bōtēn yaqınlıqları uraqqa, pēçenge, suvğa yōrgende oçraşqalap, küz kısuvsız, qaş sikērtüvden küp ütmeve de, gerçe avlaq öyde, işēk tōbēnde kēşēden qaçıp-posıp birēşken aşığıç
- 2210 veğdeden, ikē tapkır alışқан bōlekten başqa hiçbēr nerse bēlen alar bağlanmasalar da, – tuyğaça Gōlbanu üzēn Lotfiynıqı dip, Lotfiy – üzēñkē dip uyly idē. Başqa hiçbērevge barmaska, köçleseler, qaçıp, Lotfiyğa yabışıp çığarğa ēçēnnen ant itüvlerē tik mēne şuña nigēzlengen idē. Kız birēlēp, tuy başlaganda, yēgētnēñ bērnerse de eşliy almavı, şul at koyrıgınnan başqa bēr hōner de kürsetmevē – Gōlbanunıñ yeş küñēlēne yara bulıp tōştē;
- 2215 Lotfiydan yōregēn suvındıruvğa, ul minē yaratmağan iken, bolay şayarğan gına iken,

dip uylavğa sebep buldı. Şul yaralanğan yörek östene allanıñ teqdiyrge yazıp quyğanlığı kaplandı, kız üzən yazmıŷta Zakirğa bilgēlengen iken, şul teqdiyrden uzıp, bērkaya da bara almıysıñ iken, dip uylandı. Şular bēlen ul, niçēktēr, aqrın-aqrın Lotfiydan kittē, tenē bēlen gēne tūgēl, küñlē, canı bēlen de Zakir quyımında cılı taptı, bar nasıybı şunda
2220 gına buğay dip, yöregēn bērkētkenge oşadı. Lotfiy, qayadır tūbenge, artqa taba çigēnēp, aqrın-aqrın bōtēnley yuğala başladı. Kiyevnēñ birgen şatlığı niçaqlı tulı bulsa, Lotfiy şul çiklē yırağaydı. Lekin Zakir bēlen ikē ara küñēlsēzlengen çaklarda, qayınana Sabiraniñ zeherlerē kilēp berēlgende, kibētçē yēgēt tağı küterēle, kızınıñ yöregēnde tağı Zakir bēlen yeneşe urın oçēn talaşa başlağan kēbēk bula idē. Mondıy vaqıtlarda Gōlbanu
2225 üzēnēñ pēçen cıyğanda übēşken kōnēn de, avlaq öynēñ işēk tōbēnde oçraşkan, veğde alışkan, bōlekleşken minutların da sağınıp quya, qaybēr vaqıt: “İlahım hucam, nige bolay iken? Nige miña Lotfiynı yazmadıñ iken”, – dip qayğırıp ta ala idē.

Zakir oç atna kiçēkkeç, kızınıñ yöregēndegē bu ikēlenüv tağı köçeydē. Ul tağı yazmışnı, teqdiyrnē uylap, Zakir urımında nige Lotfiy bulmadı iken dip, yalgızı küz
2230 yeşlerēn tūktē. Lekin üzēnnen hiçbēr adım atlamadı, sērdeş ciñgesē Meftuğa küñlēn açmadı. Bu tik, yöreknēñ tamırların aqrınlap kimēre torğan bēr avır hēsret zeherē kēbēk, kan bēlen tamırlar buyınça gına ernētēp yōrdē.

Kız şul hēsretler ēçēnde köygende, ata bēlen ana, bēr-bērēne eytmıy, ikē yaqtan ēşke totındılar. Fethiye üzēnēñ balalarınıñ kēndēk ebiysē Kameriye qarçıknı çağırıp çey
2235 ēçerttē, Üzen yılğanıñ bolınnarı buylap, tēgērmen böyesē arkılı çıkkaç, qay uramnarga borılırğa ikenēn öyrettē de Heyērniysa kodaçağa ciberttē:

– Bu nihel? Üzē de yuq! Heberē de yuq! İl aldında hur buldıq labasa! – dip eytērge kuştı.

Nurıy kart, küp yıl gōmēr itēp, mondıy mesherenē kürmegen idē. Şibayğa kēşē
2240 aşa eyttērdē:

– Bēznēñ alay kireksēz balabız yuq. Eger kirēleseler, turı eytsēnner, bērdenbēr kızıma minēm öyēmdē urın citerlēk! – didērttē.

Bu heberler baruv bēlen Şibaynıñ yortında süz, gaybet, ızgış başlandı. Lekin Zakir, atasınıñ: “Kara halık – Kara sarık ul! Bēznēñ mujiknıñ yuq-bar süzēne qolak
2245 salsañ, başnı yuğalır. Oç yōz teñke mehernē uyın dip bēlesēñmē? Atañnıñ çēçē yuqqa ağarmağan!...” – digen süzlerēnnen soñ yañadan tarantasnı çığarıp mayladı, solıdağı yeş

aygırını kırığıçladı, üzë krëstyan kiyevlerçe barı bëlen kiyëndë, ikë kësëge bülekler saldı da tağı Qarayurğağa, keleşke kittë.

Bu anıñ soñğı kiyevlevë idë. Atna-un können kilënner töşëriv başlanaçaq.
2250 Añarçı kiyevnëñ anası, yanına bër kësë utırtıp, qodalar yortına kilën sorarğa barıp kaytaçaq. Annan soñ Zakir, köymege öç at cigëp, kuçër utırtıp, yeş bikeç Gölbanını Qarayurğadan Bikyarğa alıp kilërge baraçaq. Şulay itëp, kız atasınnan qayınata yortına bötënley küçëcek.

Lekin monda indë Sabira, üzënëñ aqtıq köçën cıyıp, suğışka ezërlendë. Kilën
2255 sorarğa baruv dıgen süz çıguv bëlen irë, balaları aldında qotırıp kittë:

– Yuqnı söylep torma. Bulmas! Bulmas digeç, bulmas, ataqaygınam. Şul Sayışkannarğa kilën sorarğa dip ayağımnı atlar helëm yuk!

Ul mënë şulay kiskën başladı.

Şibay qart avırıp yata idë, şulay da kızmadı, bër az köldë:

2260 – Yarıy. Alaysa, mënë kızım Heyërnıysa barır. Anı Qarayurğada yaratalar. Kodağıylarğa da tınıç bulır, – didë. – Şulay bit, kızım. Barasıñ bit? – dip, Heyërnıysadan soradı.

Lekin bu aptıradı:

2265 – Bëlmiyim, etkey. Niçëk indë ul, indë yuqnı, enkeyden uzıp min barıym! Kësë köler iç! – didë.

Qart tuqtamadı:

– Ni eşliysëñ bit, kölse köler indë. Anañ barmağaç, büten këmnë ciberesëñ? Alaysa, mënë Bikyar bëlen Qarayurğa arasında bolın buylap haman yöriy torğan qarçık bar, şunı ciberiyk, sıylanıp qaytır. Yarıymı?

2270 Şulay ittërëp, bügën ul Sabiranı kıynamıyça uq ciñdë.

Zakir, eşnëñ qaya taba barganın çamalağaç, at cigerge totındı. Altınbay, Şibaynıñ kuşuvı buyınça, unikë yeşlek ulı Miñlëğaliymnë tiz-tiz yuvındırttı, kiyëndërttë. Heyërnıysa kilën sorarğa kiteçëk anasınıñ tarantasına barlıq kirek-yaraqların quydı, palas salındırdı, kiyëz tüşedë, ikë mëndernë, qabartıp, artqa tëredë, kuçër astına
2275 küçteneçlernë tıqtı. Ul arada indë kınakğa baruv şatlıgınnan avızı qolağınaça yırılğan Miñlëğaliym, çıbırkısnı totıp, zur kük at cigëlgen tarantasnıñ kuçërına mënëp ük utırdı. Mondıy behët aña sirek ëlege idë. İndë qart enkey tağı yañadan kirëliy gëne kürmese

yarar idē dip, yöregē lēp-lēp itēp tordı. Şatlık bēlen yaltırağan küzlerēn işēkten ala
almadı.

2280 Sabıranı ciñgen nerse – irē Şıbaynıñ tiskerēlēgē buldı. Qarayurğa Sayısqannarına
kilēn sorarğa baruvnı küñlē bēr de tēlemedē, üzē barmağaç, bērev de barmas, şulay
itēp, bu heyērsēz qodalıqlar üzēnnen-üzē yukka çıgar dip uyladı. Lekin Şıbay moña
birēlērlēk kürēnmedē, Sabira barmasa, kızını Heyērniysanı ozataçaq. Eger ul
yomşaklanıp: “İlde yuknı, enkeyden uzıp min niçēk barıym”, – dip torsa, zur ulı
2285 Altınbaynıñ hatını Fevziyenē cibereçēk. Bu oyatsız: ilde yuk dip tormas, qayınatam
kuşkaç nige barmaska, diyer de kilēn sorarğa, çıgıp kiter. Busı indē Sabıranı bōtēnley
kimsētüv, kēşē aldında mıskıl itēp kölüv bulaçaq.

Mēne şul tōrlē katlavlı ernüvler ēçēnde Sabira, tēşēn kısıp, zeherlendē,
öydegēlernēñ hemmesēn – irēn de, ulların, kilēnnerēn de, kızını Heyērniysanı da üzēne
2290 doşman itēp toydı. Niçēk, qayçan, qayda bolarnıñ hemmesēn bēr ernētēрге iseplep,
yuvındı, kiyēndē de cigüvlē atqa çıgıp utırdı.

Şulay Sabira Qarayurğağa kilēn sorarğa kittē.

Cey, üzēnēñ bōtēn baylığı bēlen tulışıp, maturlanıp ölgērdē. Arışlar baş kısıp,
sērkege utırdı. Hezēr indē qarasu yeşēl yalannar östēnde bik az ğına, bik sıyıq qına tōs
2295 bēlen sarı altın dulqını başlandı, solılar, bodaylar buyğa üsēp, quyı yeşēl deryaday
ceyēlēp yatalar. Qaraboday, üzēnēñ temlē islē ğacep matur aq çeçēgēn qoyıp, aqrın-
aqrın qarasu kızıl tōske kērdē. Tavlarnıñ, bolınnarnıñ, sōrēlmegen çiremnerēñ
ülennerē, çeçken aşlıq kēbēk quyırıp, ozın bulıp, tēzden yuğarı küterēldēler. Cir cilegē
kızarıp pēştē, bōrlēgen, qayın cilegē mēne bügēn-irtege özerge tulışıp kileler. Qoyaş
2300 astında kızarıp, yanıp utırğan temlē çiyeler hezēr örēlēp, qaralıp baralar. Üzēnēñ kiñ
yafraqları ēçēnde nēçke, nezēk, temlē qura cilegē, aqsıl sarıdan kızarırğa çamalap,
qoyaş nurı astında kızınıp utıra.

Mēne şul kilēn tōşēröv, kız ozatuv meşēkatlerēn ğēne kiçērgeç te, bolınnarda
saf-saf tēzēlgen çalgılar yañğırıy başlar; bērēnçē kön ütövge, aq ciñseler kiygen citüv
2305 kızlar, yeş kilēnner cırlap-cırlap, aq tırmalar bēlen pēçen cıyarlar. Annan soñ arış urağı,
ul bēter-bētmes katı aşlıq uraqları yalğanır. Mēne alda şulay eş tora.

Şibay monı küz aldında kēbēk kürdē. Sabiranı Ƙarayurgāga kilēn sorargā ozatƙaç, hēlēnēñ bik şep bulmavına ƙaramastan, at iyerlettē de aşlık ƙarargā, pēçenge ƙayçan tōşüv turında küz salırgā dip yalannargā çıǵıp kittē.

XX

2310 Bikyarlar hemmesē kiyēnēp-yasanıp uramnarǵa aǵıldılar. Salam tübelē öyler, kekrē-bökrē tıƙıƙlar, ƙoymalar, tēkmeler, çitenner – hemmesē bērtuƙtavsız, elē anda, elē monda yögērēp ƙaynaşƙan allı-göllē külmekler, zeñgerlē-yeşēllē, ƙızılı-sarılı şeller dulƙımı ēçēnde ƙaldılar. Ƙara bişmetler, ciñsēz kamzullar, ƙaysı oyıƙlı-çabatalı, ƙaysı itēklē, ƙırma bürēklē köyez yēǵētler şul ƙupşı şeller, yavlıƙlar arasına sibēldēler.

2315 Būgēn cidē ƙız kite, tuǵız kilēn kile.

Mēne şul unaltı yortnıñ herbērsēnde kēşē ƙaynıy. Herbērēne malaylar cıyılalar, yēǵētler, ƙızlar öyēr-öyēr kilēp, bērsēn ozatıp, ikēnçēsēn ƙarşı alıp, öçēnçēge, dürtēnçēge bēr-bēr artlı barıp ölgērērge, tormışnıñ bu beyremlē, sirek şatlıƙlı könēn bötēn tulılıǵı bēlen alırgā omtılalar. Bu şatlıƙlı beyrem könēnēñ uynaƙ dulƙınnarınnan
2320 çitte ƙalırgā bērevnēñ de küñlē riza bulmıy. Bērev de naçar kürēnesē, yemsēz çıǵası kilmıy. Ƙızlar aldaǵı atnada uƙ monıñ ƙayǵısına kērēştēler. Ƙulınnan kilgenē yaña külmek tēktērdē, yaña şel aldırdı, moña hēlē citmegenner şundıy könner öçēn gēne küz aǵı kēbēk itēp saƙlap kilgen ƙadērlē külmeklerēn çıǵardılar; kirek cirēn tōzettēler, ayakƙa aƙ beylem oyıƙ, östēnnen kün ƙata tabargā tırıştılar, ul bulmasa, çabataniñ
2325 kēçkēnesēn, yañasın, maturın sayladılar; bēlgen bēlgenēnçe, herkēm tapƙanıñça, bitke ap-aƙ itēp kērşen yaƙtı, bit almasına, neƙ urtaǵa ƙıp-ƙızıl yasap, innēk sörttē, bik saƙlap totƙan sörmesēn tarttı; çulpılar, alƙalar, bēlezēk hem yözēkler bēlen bizendē. Şulay kiyēnūv-yasanuv dertē, külmek, şel ƙayǵıları dulƙınlanıp taştı. Ğaybetler çigēnnen arttı, başƙalarnıñ yavlıǵınnan, aƙşar kēbēk aǵarǵan, ƙızıl alma kēbēk urtası ƙızarǵan
2330 bitlerēnnen kölüvler, köyez, ƙılançıƙ, çıtlıƙ, ƙuştan dip meşherelep kölüvler üzara süzde çatƙılanıp oçtılar; şulay köle torıp ta, eger üzlerē buldıra alsa, taǵı da nıǵraƙ köyezlenērge, taǵı da ƙatıraƙ ƙuştan, ƙılançıƙ bulırgā, taǵı ostarak çıtlıƙlanırgā omtıluvlar ƙara-ƙarşı berēlēştēler. Şul ƙara-ƙarşı berēlēşler, yarışlar ēçēnde, herbēr ƙız üzēnēñ söygenē aldında, barlıƙ yēǵētler ƙarşında da hiçkēmnen kim bulıp kürēnmeske,
2335 künēllernē avlarǵa, yöreklerge meħebbet orlıƙları çēçēp üterge tēledē, oçrasa – bēr ƙaraşuvnı, uñay çıƙsa – bēr küz ƙısıp, ƙaş sikērtēp ütövnē ömēt ittē.

Kızgın yöreklë kızlar dulķını üzënëñ sihërlë köçë bëlen yeş cilkëñçek yëğëtlernë, yeşëren cëpler bëlen bağlangan këbëk, üz artlarinnan üz külegelerë këbëk iyertëp yörttë.

2340 Bulğanı itëğën, bulmağanı yaña çabatasın kiydë. Qırma bürëk ezërliy almasa, matur kelepüş tırıştırdı, saklap kiygen bişmetën, bulmasa, kamzulın kağıp, tözetëp çiberlettë, söygen kıızı birgen kıızıl yaqi yeşël yavlıķnı çikken yağı bëlen kësedden tışķa salındırdı, şul üzënçe, barınça, hëllë hëlënçe yasanıp, her yëğët uramnıñ kaynağan dulķımına taşlandı. Tëlegen kıızın kürërmën dip, belki bër süz eytërmën dip, belki, uñay

2345 çıkısa, yeşëren oçrata alsa, kızarğan bit almasınnan, yangan irënnërennen übermën, belki veğdeleşërmën dip dertlendë. Şul dert yalķını anıñ gevdësën ciñëleyttë, ayağına tizlëk, küzëne-yözëne yeşlëknëñ nurın balkıttı.

Büğën Bikyar uramı mëne şular bëlen kaynaştı.

2350 Töş avıp bargan vaķıtta Şibay qartnıñ yortın, uramın, azbar buyların qaplap alğan mëne şul yëğëtler, kıızlar, irler, hıtınnar, dulķını östënnen:

– Kilën kile, kilën...

– Kilën kile, kilën... – dip suzıp, ayhaylap aqırğan kümek tavış küterëldë.

Öyde aş-suv ëçënde kaynağan kunaq Hëyërneysa moñardan aptırap qaldı. “Elë it te pëşëp ölgërmegen, belëşler yaña miçke kërgen, bu niçëk bik irte kileler?” – didë.

2355 Öy buyların, baqça, çiten, këlet tirelerën sıırıp alğan hıtın-kız dönyası bër yaqtan ikëñçë yaqķa taşlandı, yort kıızıllı, yeşëllë, allı, zeñgerlë külmekler dulķını bëlen uynap aldı, irler, yëğëtler, qapķağa, uramğa taba atlarını qarşı alırğa atıldılar. Şibaynıñ yortı turında bötën kiñ uram halıķ tufanı bëlen qaplandı, hemme këşë tübenge, Üzen yılğa küpërëne, bolınga taba küz taşladı. Lekin malaylar aldağannar iken, annan qolınlı biye

2360 cikken bër kırlavçı, argan atın kıynap, çak atlatıp kilëp yata. Başķa bërev de yuķ.

Zurlarnı bolay yalğan bëlen quzğata alğanlıķları öçën malay-şalay tağı bër qat şatlanışıp, kıçķırışıp şavlaştılar. Kilën qarşı aluvçılar tağı yortķa, qoyma buyına törkëm-törkëm bulıp sibëldëler.

2365 Bikyardağı këbëk Qarayurgada da şulay uķ bötën yeşler kıız ozatuv, kilën töşëriv könënëñ şatlığı ëçënde uramnarda dulķınlanıp kaynaşalar idë. Monda malaylar, yalğanlap kıçķırıp, halıķnı uramğa çıgarğan vaķıtta anda, Nuriy qart öyënde, Gölbanunı

ozatırğa cıyılğan isepsöz-hisapsız yөгätler, kızlar, bala-çağalar kızgalışı eşçende aşığıç-aşığıç at cigüvler başlandı.

2370 Zakir, yөгät-cilen şayarmasın dip, zur köymeně (povozka) üzě qarap maylattı, öç atnı üzě qarap, qatnaşıp, üz küzě aldında ciktördě. Anıñ bēlen berge herbēr arçı üz arbası, üz atı tiresēnde qaynadı. Söyleşüv buyınça, bēr sandıq arbası, öç arçı baraçaq idě.

Nurıy qart bēlen Fethiye öçen bu arçılar eşě bik zur borçuvlar tuvdırdı, elle niçaqlı üpkelerge sebep buldı.

2375 Arada bēr de süzsöz barırğa tiyēş dip tabılğan kēşě – Çoqır Hebiyp buldı. Ul qış köne, tuy aldınnan, Bikyarğa öndevçě bulıp barganda uq eyttě:

– Nurmöhemmet abzıy, – didě, – min bala-çağa tügěl, ikě söyletmessēñ, arçıga mině ciberērsēñ, – didě. – Şulay bulmasa, öndevge barmıym, – didě.

2380 Çoqır Hebiyp – Nurıynıñ bērdenbēr ēnēsě. Ata bēr, ana bēr. Ös-baş naçar tügěl, kēşě aldında yöz kızartmas. At-arbası da yararlıq. Baylığı, kēşě arasında hürmetě de bar. Fethiye ebiy de Çoqırnı arçılarnıñ başı, bērençēsě, dip iseplep quydı. Ul, tarantaska ikě at cigēp, hatını bēlen bara.

İkēnçě arçı indě, tēleseñ-tēlemeseñ de, usal kilēn Merfuğa bēlen irě Töhfet bulırğa ezērlenēp quyılğan. Anıñ tik bēr süzě buldı:

2385 Merfuğa kilēn, – didě, – Qış köne tuyğa kilgende de Sabira qodağıy bēlen talaşıp dönya bozdıñ, tēlēñnē tıyıp tot. Eger tağı qışkı kēbēk talaşıp qaytsañ, miña üpkeleme, monnan soñ min sině qunaqlarım eşçene kērtesě bulmam! – didě.

Merfuğa, tēlē Sabirağa qarşı bik qıçıtısa da, qayımanasına vegde birdě.

– Yarar, enkey, yarar. Tēşēmně qısarğa tırışırımın, – dip köldě.

2390 Fethiye tağı:

– Siña eytērge ciñěl: öç kön qunaq bulasıñ da qayıp kitesēñ, Gölbanu qayın sēñlēñnē onıtma! Ul bit şunda gomēr itesě; elě bolay da yavız ajdaha qulında kızım niçēk kön kürēr dip canım erniy, – dip östedě, küz yeşen ciñě bēlen sörttě.

Öçençě arçı kötēlmegenrek kēşě bulıp çıqtı.

2395 Bikyarlar – bik köyez halıq. Alar turında tire-yaqta: “Eşçten qaltırar, tıştan yaltırar”, – dip kölöp söyliyer. Öylerēnde üzlerě alabuta aşap, çabata kiyēnse de, qunaqta, meclēste bik qılançık bulalar. Aralarında kübē qırlavçılıq, qırık tartmaçılıq,

- yomırkaçılık, kömëşçëlëk, yon tëtüvçëlëk, pimaçılık tögüvçëlëk këbëk törlë vaq
hönerler bëlen dönya gizgenge, tëlge bik şomalar, meshereçeler. Yuq-bardan kölerge,
2400 şayartırğa, mışkıl iterge bik yaratalar. Arçılardan Çoqır Hëbiyp te, Töhfet te bolar bëlen
bu yaqlardan bër de yarışa alırlıq tügëller. Ara-tire uyın, süz köreştëriv çıksa, bolar
kızarıp, avız yomıp utırırlar. Mëne monda indë yıraç Kazannan kilëp şomarğan
Bikyarlarğa qarşı arçılar arasında, hiç bulmasa, bër üzlerëndey ütkën tëllë adem kirek.
Avılda Hëyrulla kibëtçë bar. Kıştan uq uyınğa salıp eyte kildë:
- 2405 – Nurıy abızı, minë ciber, art sabaqların bër uqıtıp qayıym şul tël bistelerënëñ,
– didë.
- Kartnıñ isebë başqaça idë. Lakin qarçığı bëlen söyleşkeç, bu uyın süz çınğa
eylendë, şul gaybetçël köyez, maqtançık Kazan Bikyarları aldında yöz aqlığı öçën,
Gölbanu östëne bu yaqtan külege töşmesën öçën, başqalarınıñ üpkesëne qaramastan, şul
2410 kibëtçë Hëyrullağa tuqtaldılar.
- Zakir kiyevnëñ zur köymesëne öç at cigëp, Gölbanunu iptëş kızları bëlen
bërgeleşëp şul köymege utırtıp, kızlıq gömërë ütken yalannardan, tavlardan,
urmannardan yörtëp, isenleştërëp qaytarğanda, bu öç arçi bötënley ezërleñep bëtkenner
idë indë.
- 2415 Kız üzën tıya almadı, basuv qarap yörgende de, annan qaytqaç, ciñgelerënëñ,
iptëş kızlarınıñ bizep-yasap kiyëndërgen çaqlarında da haman yıladı. İrë, qultıqlap, yort
tulı şavlağan halıq eşçënnen yarıp köymege (povozkağa) utırtqanda da küzënnen yeş
tuqtamadı. İrë Gölbanunu çoçaqlap utırdı, köymenëñ künën töşërdë.
- Bilëne kiñ bülek sölgë beylegen kuçër:
- 2420 – Hay!.. Hay.. – itëp, töpkë atnı tarttı, ikë miçevnëñ dilbëgelerën qaqtı, zur
köyme (povozka), anıñ artınnan arçılar, iñ soñınnan sandıq arbası şav-şuv, kıçkırsı
eşçënde kıznıñ tuğan yortınnan çaptırıp kittëler. Gölbanu qavşap, qaltırıp bardı.
- Üzen yılğa aşu turı yul bëlen tögërmen böyesë arılı çıqqanda Qarayurğa –
Bikyar arası bër gëne çaqırım sanalsa da, qalağa üte torğan olı yul bëlen urap barganda
2425 cidë çaqırımğa cite. Başta arış basuvın yarıp üttëler. Bër qorı yılğanı aşu kiçtëler. Annan
katı aşlıq yalanınıñ bër çitën ëlektërëp alıp, Bikyar qarşına bolınğa kilëp töştëler.
Başqalar arttarak ayırım qaldılar. Zakir, gadet buyınça, köymenë, küpërge citmes
borınraq, Üzen yılğanıñ uñaylı bër yarına tuqtattı. Kitkende, yul buyınça yılap, küzë,

- yözë bozılğan yeş hatının yılğağa, suv çitëne yuvınırğa, yañadan tözetënëрге alıp kildë.
- 2430 Hatın niçëktër yomşarğan, izëlgen idë, şulay da tiz-tiz yuvına bëldë, këçkëne közgëge qarap kërşen yağına aldı, innëknë de osta sörttë, sörmë tartırğa da onıtmadı. Bötënley yaña, şat Gölbanu bulıp kittë. Zakir yaratıp yılmaydı:
- İndë yılamaska tırış bitëñ bozıla, – didë.
- Yañadan köymege utırdılar, arttan arçılar basıp kilëp cittëler; bilëne kiñ bülek
- 2435 sölgë beylegen kuçër yëğët tağı:
- Hay!.. Hay, malqaylar! – dip, atlarını kuzğattı.
- Bolar çaptırıp kilëp Üzen yılğanıñ küpërëne mëngen çaқта, tëğënde, Şibaynıñ yortında, kilën qarşılarga cıyılğan halıq öç at cikken köymenë (povozkanı) kürdëler, malaylar tağı:
- 2440 – Kilën kile, kilën...
- Kilën kile, kilën... – dip taptaşıp, şayarışıp, tavış küterdëler.
- Bu şavlavğa yortnıñ ëçë tağı kuzğaldı, kızlar, kilënner göjjj... kilëp, çır... çır... çır kışkırışıp, elë anda, elë monda yögëreştëler, uñayraq, kilënnë kürërlëgrek urınğa barırğa tırıştılar; irlernëñ, yëğëtlernëñ sağraq bulğannarı, sözmege ëlekmeske dip, bër çitkerek
- 2445 tayuv yağın qaradı. Usalraqları sözme kayan çığar, iñ ëlëk ëlektërëp alası idë dip, öy işëğëne tabaraq yaqınlaştılar. İñ zur törkëm çıdamadı, yıraqtan uq kürëp, qarşılav öçën uramğa atıldı. Şibaynıñ yortı turında uramnı qaralı, kızıllı, göllë, allı quyı bolıt kapladı. Kürşë yëğëtlernëñ bërsë çabıp kilgen öç atlı köymenëñ kuçërına, anda sölgë beylegen yëğëtke bulışmaq öçën, sikërëp mëndë, töpkë atnıñ dilbëgesë bëlen çıbırkıını tartıp aldı
- 2450 da, uram yañğıratıp, şavlı halıq östënnen kışkıırıp ciberdë. Kaynağan dulqın kinet ikëge yarıldı; mëne şul açıqtan, iñ aldan yeş kilënlë köyme, anıñ artınnan irlë-hatınlı kunaq arçılar, annan soñ sandıq arbası, çaptırıp, Şibaynıñ salam tübelë qaraltılar bëlen eylendërëlgen kiñ, zur yortına kërdëler, azbar buyınnan eylenëp, yañadan öylernëñ basqıçı, işëğë yanına kilëp tuqtadılar.
- 2455 Atlar tuqtalır-tuqtalmas, Zakir köymeden sikërëp töştë, citëzlëk bëlen yeş hatının kultıqladı da ikëge yarılıp yul açkan halıq urtasınnan öyge alıp kittë.
- Şulay Gölbanu ata yortınnan kayınata tufragına ayak bastı.
- Yeş kilën uñ ayağın köymeden alıp cirge başkan minutta, ëçkë işëkten bër hatın çıktı da alyapkıç astına yeşërëlgen sözmenë şundağı ikë yëğëtke birdë. Bolar iñ evvel,

2460 şarkıldap köleşep, bër-bërëneñ bitleren, çeçleren quyı qatıq kèbèk aq sözme bëlen
buyaşırğa azaplandılar; şul arada başqa yëğètler, sözme çıqqannı sizöp; herkem buldıra
alğanınça èlektèröp qaçargä tırıştı; bu ala algannar, başqalarını quvıp totıp, yözleren,
bürèkleren, qara bişmetleren aq sözmege buyap bëtèrdèler. Şunda qaynağan qızlar,
kilènnèr östène taba qulındağı sözmesè bëlen bër yëğèt taşlangan idè, çırrr... çırr... kilöp,
2465 külmek, şel pıçranuvdan qurqıp, köleşep, ayıldap qaçıp bëtèler. Sözmenen üzegè,
malaylar bëlen yëğètler arasına kèröp kitöp, anda gadetten tış zur bër quzğalış, tartış
başlandı. Herbër ütkènrek yëğèt niçek te sözmenè èlektèrèrge omtıldı, èlektèröv bëlen,
hiç bulmasa; bërevnè totıp, bötèn cirèn aqartıp, pıçratıp qaçtı; başqalar moniñ üzèn
quvıp kittèler, tota alsalar; bërniçesè quşılıp, üz sözmesene üzèn eşten çıqarıp buyadılar.
2470 Şulay bër-bèren quvışıp, berèşöp, Şibay tiresennen ikènçè yortqa – başqa kilènnèr
qarşılarga çaptılar.

Monda Zakir, köymeden qultıqlap aluv bëlen, turı, èlèkten hezèrlengen hatınnar
yağına – yortqa taba salınğan dürt poçmaqlı öyge alıp kèrdè. Anda kilènnèr, qızlar,
qardeş hatınnar tulı idè. Qaysı isenleştè, qaysı kürèştè. Sabira qayınana, kilöp, yeş
2475 kilènnèñ arqasınan söyöp kittè. Heyèrniysa hemmeden bigrek şul tirede qaynadı, yaña
töşken kilènnè bërer süz bëlen bërer eş bëlen uñaysız helge quya kürmesenner dip, aniñ
tiresennen kitmedè. Minutı bëlen arbadan sandıqni kèrttèler. Şunda uq yaña közgenè ikè
tereze arasına kitèröp astılar. Qalaylı zur sandıq sekè buyına urınlaştı. Annan sölgèlernè,
çıbıldıq, qarşavlarını, namazlıqlarını bërem-bèrem çıqarıp èldèler, perdelernè terezelerge
2480 qorıp ciberdèler. Şulay itöp, üzè bëlen bëрге kilènnèñ birnesè de qayınata öyene
urınlaştı.

Şul eybèrler bëlen bëрге Gölbanu üzènèñ çigüvlè alsu alyapqıçın çıqardı da
ciñèl, uñğan qul bëlen tiz-tiz beyledè, qarşılarga kilgen qayın señèller yardımè bëlen
çilek, köyente aldı, quşyavlıq (börkençèk) yabındı da, altı qız bëlen bëрге, yaqındağı
2485 çişmege suvğa kittè.

Bu qızlar yaña töşken kilenge suv yulı kürsetöp alıp qayttılar.

Qayınata yortında yeş kilènnèñ bërənçè eşè – mène şul buldı.

Suvdan qaytqaç, ölken ciñgesè Fevziye bëlen bëрге çıgıp, sıyır savıştı. Annan
kèrgeç, aş öyende, bëlek sızğanıp, qamır bastı. Bik nèçkelöp toqmaç kistè, çilek sıyarlıq
2490 zur samavırğa suv salıp, ut qabızdı; şulay bër-bèr artlı öy hezmetlerè yalğanıp kittèler.

Gölbanuda üz yazmışın kürgen Heyëniysa yeş kilënnë bërëncë adımnarında küzden cibermeske, ayağı taysa, tiz yardım iterge tırıştı. Köyente-çileknë niçëk küterëp kıaytuvın, niçëk cilkesënnen alıp kıuyuvın kıaradı; ciñël, uñğan dip taptı. Sıyırğa çıkkaç, niçëk bozav imtëklevën tereze arkılı cëntëkledë, kıamır başkanda, tokımaç kiskende yeş
2495 kilënnëñ bërız kıavşap kıaltırağan kıulları niçëk yörüvën küzettë. Arada bër sınar öçën:

– Kilënkeyëm, aşıñ tozın kıarıy kür, bik kıırkıuv bula kürmesën, – didë.

Gölbanu, dërëldep, kıaşıq aldı, kıaya başkının yuğalta yazdı, avızımñıñ temë bëtmeğen bulsa ğına yarar idë dip, kıurkına-kıurkına şulpanı kıaptı, bër süz bëlen özëp:

– Taman, – didë.

2500 Heyëniysa şular bëlen tınıçlandı, üz ëçënnen:

– Bërev de ğayëp ite almas, öy eşlerën, aş-suv tiresën bik eybet bële iken, – dip kıstërëp kıuydı.

Şunıñ bëlen bërge, kıarşı aluvçılar arkılı Şıbay kilënë Gölbanunıñ tösë-bitë, buyı-sını, yörëşë-kılanışı, kıyënëşë-yasanışı turında Bikyarnıñ hemme uramnarı buylap yahşı
2505 yaman süz taralıp kıitken idë indë. Heyëniysa üzënëñ ënësë yeş ir Zakirñıñ muyınsızrak ikenën bële idë. İñ ëlëk anı ëzlep oçrattı:

– Behëtëñ, tuğankıayım, – didë, – ğatınñ ğarap uñğan, kıulı kıulğa yokmıy, – didë. Köyente-çileknë niçëk, totuvın, bozav imtëklevën, kıamır basıp, tokımaç kisüvlerën bërem-bërem nëçkelep söyledë; anıñ artınnan uq arçığa kıilgen usal kıilën Merfüğanı
2510 kürdë, anıñ da tëlën yomşartırğa tëlep, yahşı süz eyttë:

– Eybet, kıilën bik eybet iken, nındiy ğëne eşke totınsa da, kıulı kıulğa yokmıy, şulay uñğan, – didë.

Merfüğa bik şatlandı. Çokır Ğebıyp bëlen tëğë kıibëtçë Ğeyrullanıñ ğaybetçë ğatınına bu süznë irëştërërge, irënëñ de kıolağına salırğa tëledë, lekin ölgëre almadı; bu
2515 vakııt Şıbayda ırlar, ğatınnar meclësëne kıilgen ir kıunaklar, ğatın kıunaklar ikë öyge şavlaşıp kërëp utıra başlağannar idë. Merfüğa da şular bëlen bërge atladı, arçı kıunak sıyfatu bëlen ğatınnar meclësënëñ türëne, Çokır Ğebıyb bëlen kıibëtçë Ğeyrulla ğatını arasına kërëp sıyındı. Alarğa pışıy-pışıy itëp Heyëniysanıñ yeş kıilën Gölbanu turındağı maqtavlı süzën söylep aldı.

2520 Bu vaqıt Gölbanu qunaxlar öçen qazan, miç tiresende aş-suv hezërleşep yöriy idë. Bu meclëste de, annan soñğı öç kön buyına bër-bër artlı bargan aş-suv, qunax cıyılışlarında da Gölbanu hemme eşke qatnaştı, anıñ turında süzler özëlmedë.

XXI

Bolar artınnan yalan eşë her yaqtan kitërëp kıstı.

2525 Ul kön Şıbay qart at mënëp qarap qaytqan idë, utavniñ vaqtı çıgıp bara, şulay da bër tarını utamıy bulmas, Üzen yılğağa qarağan başın çüp basıp bara, didë. Pëçennernë bik ölgërgen taptı, urını-urını bëlen bolında ülenner at qorsağı astına citeler, bëznëñ İsenbike cirëne sıya almıy görlep utıra, hezërden çalgı sorıy, didë.

2530 Başqa avılda bulğan këbëk, Bikyarda da cirnë cemeğat bëlen biliyler, igën çeçe torğan tufrax unikë yılğa bër bülëne. Can isebëne yeki ir isebëne qarap tügël, her hucalıqniñ qulında unıncı revëzden kilgen niçe imana (monda “duş” diyler) bulsa, mënë ul şuña qarap cir tiye. Monı bötënleyge sata almıy, bülek ite almıy, tik bërniçe yılğa çeçerge gëne birse bire ala. Avılınıñ feqıyrlere şulay eşliyer de: üzlerëneñ çeçerge hëllerë citmegenlëkten, bik mohtac çaqlarında, revëz buyınça tiygen cirlerën bay krëstyannarğa bik yuk haqına bërniçe yıl igën igerge gëne satıp bireler. Urman, 2535 pëçenlëk bolınnar da şulay. Lekin bolarnıñ bülënuvlerë yışraq bula. Urmannı ikë-öç yılğa bër, bolınnarı her yıl bülëşeler. Herkëm şobağasına çıqqan öleşë bëlen faydalana. Feqıyrlerge monda da qıştan, küp vaqt bërniçe yıllarğa, urman, pëçen öleşlerën aldan, bik aptırağan könnerënde, arzan beyege satarğa turı kilgeliy. Şunıñ arkasında bay krëstyannar, gerçe üzlerëneñ tęgë unıncı revëzden kilgen imanaları bik az bulsa da, 2540 yarlılardan cıygannarın bërge quşıp, azında bötën bër şobağa (sigëz imanını bër şobağa diyler) bëlen qaybër vaqt unar, unbişer öleş bëlen urmannan, cirden faydalanalar.

Şıbay bik iskëden moña gadetlendë. Aqlıq yıl bulsa, bela-qaza kilse, yangınnan yalangaç qalsa, başqaça mohtaclıqqa töşse, yarlı mujik bik aptırap, bala-çağasını açtan ütërmes öçen yeki öyëndegë aqtıq qazanın yasaq tülerge yazdırtmas öçen qartqa kile. 2545 Öç çeçerge, biş-un çeçerge cirën bire, urman, pëçen öleşlerën yuk haqı bëlen bire, starostadan, volosttan tamğası salınğan kegazën kitëre de az-maz aqça, küp vaqt on, yarma alıp kite.

Qartniñ bıyıl şulay cıyğan pëçen öleşë, üzënekëlernë de quşqaç, barı unikë idë. Bilë çençüvge ciñëlmedë, atın tirlëtëp, urmandığı, tavdağı, bolındağı iñ yıraç

2550 pëçenlëklernë de qaradı, eger bülgende bik naçar cirë çıkmasa, bıyıl şobağa yarımnan kırık-illë arba pëçen bulır. İsenbike de şul çamanı birse, kış asrap, yazğa taba, hax küterëlgeç, qalağa iltëp, bër yëgërmë çana satarğa da çama kilër dip isep yörttë. Ülen herqayda yeşellenëp, tulışıp utıra. Herqayda bolınnar çalgı köteler. Lekin alda bërniçe könlëk kız ozatuv, kilën töşërvüv meşëkatlerë bar. Yeşler şunda qaynaşır, kart-qorı
2555 qunaqlaşuv, arçı aluv, üzara sıylaşuv bëlen çuvalır. Mëne şul ütövge pëçennernë bülëşërler. Añarçı indë, vaqıt citken bulsa da, il bolınnarına çıgarğa turı kilmiy. Qartnıñ, bu cemeğat urtağınnan başqa, tik üzëne qaragan bër pëçenlëgë bar. “İsenbike” dip yörteler. Avıldan cidë çakırında, Üzen yığanıñ tüben ağımında, tav buyında, bik yaşı ayırım këçkëne bolınlıq. Üzë kantun bulıp torğan çağında, kürşë avıl Başkortları, bank
2560 arklı nëmëts utarlarına cir satışuv eşende urıs türe bëlen ikë arada tılmaç bulıp, bulışlıq kılıp yörgeñ öçën, cir kiskende bër çitte bülënëp qalğan bu qultıknı bülek itkenner idë. Şıbaynıñ usallığı cittä: bërniçe quştannı sıyladı da İsenbikenë üz artına meñgëlëkke itëp bërkettdë de ciberdë. Başkortlar hezër bik nıx davlaşıp qarıylar, gomërlëk tügël, aña tik bërözge, çabıp, pëçennen gëne faydalanırğa birëldë, diylër. Şahitler de bar. Lekin
2565 hemme resmiy urınnarda Başkortlarınıñ üz ilçelerë rizalığı bëlen Şıbayğa nığıtilğanğa, yañadan kirë qaytara almadılar.

Qart ul könnë atın çaptırıp İsenbikege de kildë, soqlanıp, küzën ala almadı – bıyıl şulay ülen şep üsken!

Qarap qayttı da zur ulı Altınbay bëlen urtançı ulı Feshiyne çabarga ciberdë:
2570 – Bëznëñ Bikyar köyezlerë qunaq sıylavdan tiz buşamas, İsenbikenëñ ülenë heyran bulıp, çalgı sorap tora, kilën töşüv meşëkatën ütkerüvge, barıp cıyarbiz da kibën salırbız, – didë. Altınbaynıñ hatını zur kilën Fevziye bëlen anıñ unikë yeşlëk ulı Miñlëgaliymge de tınıçlıq birmedë. Malay, üzënëñ ebiysë Sabira bëlen Qarayurgaga kilën sorarğa barıp qaytqaç, indë kilënner töşërvüv kıızıqları başlana dip torğanda, Şıbay anı da eşke ciktë: ataları çapqan pëçennë ikë kön kipkeç ök, anası bëlen cıyıp, çümele sala barırğa ozattı.

Bolar küñël bağlamadılar, utız çümele saldılar da, pëçen bik qalın, elë kibëp citmegen dip, taşlap qayttılar. Feshiy bëlen Altınbay, tañ irteden qarañğı kiçkeçe çabıp, ikë tevlëkte İsenbikenë bëtërdëler. Zakir üzënëñ yeş keleşën alırğa kitken könnëde,
2580 bolar mëne şunıñ östënde buldılar. Şulay başlanır-başlanmasraq bargan eş arasına

şavlap kilën töşürüv, kız ozatuv könnerë kilëp kerdëler de bötën öç tevlëknë aldılar. Bu arada eşten, sabannan, pëçennen buşangan krëstyannar, görletëp, kınak meclëslerë eşçende kaynadılar, bötën yaz, cey, köz buyları katı avır hëzmetler bëlen sızlangan kul-ayaklarğa yal birdëler. Gölbanu bu öç kön eşçende üzënëñ yaña tormışına öyrenüv, üzën 2585 kürsetüv, üzë turında, üzënëñ eş bëlüvë turında, üzën yaratuv-yaratmavları hâkında elle niçaklı borçıldı, aruvniñ, kıyınlıkıniñ nerse ikenën onıttı, ayagüre, niçek turı kilse şulay, annan-monnan kapkalap, tevlëkke ikë seğat yoklap, hemmesënëñ küñëlën tabarğa tırıştı; şul kaynaş eşçende öç tevlëk ütëp te kittë, dürtëncë könge çıgıp, töş avğaç, arçılar, atların cigëp, yalgız kalğan Gölbanuğa tigëz mehbëbet bëlen behtëlë gomër tëlep, Karayurğağa 2590 kaytıp kittëler.

Tarantaska yeş aygırını cigëp, Zakir bëlen Gölbanu arçılarını Üzen yılğanı çıkkançı ozata bardılar. Bolar kaytıp yortka kergende indë monda irtengë eşke kızuv hezërlëk başlangan idë.

Ölken kilën Fevziye këlet başınnan pëçen tirmaların töşërdë, zurlı, këçkënelë 2595 seneklernë ırğıttı, çümele tarttırı torğan arğannarı suzıp taşladı; kıyıkniñ buyına, örlëkke uñaylap kuyılğan zur, ozın kiben senegën iplep alıp birdë. Zakir bëlen urtançı ul Feshiy, ozın arba tiresëne kamıtlarını, yögen, nuқта, dilbëge, arğannarı taratıp, yüneytërge kërëştëler. Ölken ul Altınbay aş öyënëñ sekë astınnan pıçkılar, ışkı, ötergë, balta, çükëç, boravlar çıgardı, utınlıktan töz ağaçlar saylap aldı da tirmalarını tözetërge 2600 totındı, ölken kilën Fevziye üzënëñ irëne şayarıbraқ eyttë:

– Sin, – didë, yeş kilënge tırma yasarğa onıtma. Yaña kul bit. Tapsañ, buyap ta ciber. Küñëlë bulsın, – didë.

Altınbay küterëlëp қaramadı.

– Anda, tereze başında, bılırdan kalğan buyav bardır, kibëp bëtmegen bulsa, 2605 şunu bër savıtka iz de miña kitër, – didë, üzë nëçke, kipken imennerden oçlap, şomartıp yasalğan katı tëshlernë tırmanıñ sırt ağaçına balta bëlen saқ kına қаға birdë.

Gölbanu, yuk yomışını bar itëp, irë Zakir yanına kildë, anıñ işëp utırğan arқан oçında küz uynatıp:

– Nerse? İrtege yalan eşşene barabız mı? – dip soradı.

2610 Zakir hâtinına yaratıp küzën tëredë:

– Şulay, şulay. Bëleklerëñ gëne tüzsën, pëçen cıyıp, kiben salırğa barırbız, sin kiben başına mënersën, – didë.

2615 Hätınıñ küñlëne şatlık tuldı, monda, yort ëçënde, kırık yaqtan ğayëp ëzlep torĝan kırık küz astında ul üzën törlë yaqtan utlı timër bëlen çençëрге ezërlengen këşëler arasında këbëk sizëne. Yalanda alay bulmas, anda bëрге-bëрге ëşlev rehet bulır dip uyladı. Taĝın nidër eytmekçë idë, bigrek çitliklangan bula indë, irënëñ yanınnan kite almıy, digen ğaybetten kırıqtı.

2620 Zur cilpuçı bëlen yögërëp këletke bardı, ösekten tutırıp arış onı aldı da aş öyëne kërdë. Anda sekë östëne kiñ kına taqtanı iplep kuydı, on vaĝın tuzdıra-tuzdıra iledë; ölken yüke aĝaç savıtka ikmek izdë, çamalap tozın saldı da östën çüprek bëlen kaplap kuydı; taĝı çıĝıp, ösekten tulı bër cilpuç bëlen on kitërdë de, anısın iledë de irtege ikmek basarĝa ezërlep kuydı.

2625 Ul şulay rehetlenëp ëşlep yörgende tıştan sarıq-kece tavişı kildë; malaylarınıñ çıbırkı şartlatıp sıyır kuvuvları işëtëldë, azbardan bozavlar aqıra başladılar. Yeş kilën östëndegë onnarın kaqtı, çöyde ëlüvlë torĝan söt çileĝen tiz gëne aldı da kötövge qarşı atıldı. Lekin ölgëre almadı: azbarnıñ kapka arasınnan bërsë aq, bërsë kızıl ikë bozav niçëktër tıĝızlanıp sıydılar da uram kapkadın aqırıp kilëp kërĝen söt tulı cilënlë analarına taba uynap-sikërëp çaptılar, barıp ta cittëler, imçeklernë özerdey tartıp ime de başladılar. Gölbanu kavşav aldı: “İlahım hucam, kayınanam ĝına kürëp qalmasa yarar idë”, – dip, bozavlarĝa taşlandı, aşıktırıp, azbarĝa kuvdı, bërsën tartqalap, köçlep, kërtëp yaptı, ikëñçësënëñ muyınına muyınçaq saldı da iplep imtëkliy başladı.

2630 Sabira kayınana yeş kilënnëñ mondıy zur ĝafillëĝen kürëp qala aldımı-yuqmı – Gölbanu bëlmedë, ilahım hucam, kürmese gëne yarar idë, şunı da qarıy almıysıñ dip talarĝa totına başlar digen borçuv ëçënde dürt sıyırını savdı.

2635 Savıp bëtërgeç, bozavlarını yañadan imëzëp, ayırıp yapqançı qoyaş bayıdı. Gölbanu söt tulı çilek bëlen öyge kërëp barganda, Fevziye aqrın ĝına eyte kuydı:

– Kilënkeyëm, samavırlarınıñ nihelë bar? Bëznëñ kayınana bik erëmtël nerse, hezër tirgenëp bara, – dip, qolaĝına saldı.

2640 Yeş kilën kızarıp uq kittë, kiçkë çey ezërlev bötënley anıñ hetërënnen ük çıkqan idë. Ayaĝın tizlettë, bërsë tëĝë aq öyge – kayınata bëlen kayınanaĝa, bërsë üzlerëne – ikë samavır kirek.

– İlahım hucam, harap buldım, ölgərmiyler ində – dip aşıqtı, kərüv bəlen, sötən kəzənğa salıp, uçaqtağı çibik, yomiçka kiseklerəne ut törttə de üzə samavırğa totındı.

Bügən köndöz arçılar öçən bik sıyılı aş, beləş, siməz beren itlərə pəşərəldə.
2645 Öydegələrnəñ zurraqları kənaqlar mecləsəne ök utırıp aşadılar, yeşreklar annan yolqıp, monnan yolqıp, mecləsten kirə çıqqannarnı tıgına-tıgına tuyındılar, şuña küre kiç yañadan aşka kəzan asılmadı. Kart, tayağına tayanıp, yütellebrek meçəttən – aqşam namazınnan kəytkənda Gölbanunıñ ikə samavırı da görlep kəynap çıqqannar idə ində.

Yeş kilən kuşyavlıknı iplebrek yabındı da kəvşabrağ aq öyge kərdə, kəynatağa
2650 bər süz de eytmıyçe, yözən yartılaş kəplabrağ, sekəge, kiyöz östəne aşyavlık ceyəp, çey ezərledə, şavlap kəynağan samavarnı kərtəp kuydı.

Kəynana, təşən kısıp, açuvlı küz taşladı, samavır östəndegə kölnə kürsetəp:

– Ni kəynısnıñ? Sörtəp kərtərgə kirek! – didə.

Gölbanu çeç töplərəne, kəlak oçlarınaça kızırdı, başka süz tapmadı, kəvşavlı
2655 tavış bəlen:

– Yarar, enkey, – didə de tiz-tiz atlap eşkə öyge yögərdə.

Anda zur kəri sekəge kindər aşyavlık yaptı, zur bötən ikmek bəlen ölken pıçağ, söt, sigöz çınayağ kitərəp kuydı, tağta çeynə vatıp çeynəkke saldı da göjlep kəynağan samavır östəne utırttı. Ağaları, ciñgələrə kulların yuvıp, işək töbənde çöyge əlengen
2660 sölgəge sörte-sörte, tabın yanına cıyıldılar. Arada in ölken Altınbay, üzənəñ az gına çal kərgen sağalın uva-uva, türge mənəp, oyık-çabatalı ayağın böklep utırdı da, bismillasın eytəp, zur ikmeknə təlgeliy başladı. Gölbanu köndözgə mecləsten kəlgən sөyeklernə, beləş kəpkaçların zur bər telinkege salıp kitərdə, ölken ciñgiy Fevziye çey yasargə totındı. Yeş kilən, tabınıñ hemme kiregə buldı buğay dip küz yörttə de, bəraz tartınıp
2665 yözən ağalarınnan az gına çitke borıp irə yanına sıyındı. Zakir, yüriy şayartıp, anı hemmege kürənərlək revəşte tabınıñ urtasına tarttı:

– Nerse sin? Elle mulla kızımnı? Bolay kəçinsañ, niçək bərgə urırsıñ? – dip köldə.

Kart kilən Fevziye şul öç kön eşənde üzənəñ yeş kiləndəşə Gölbanunı yaratıp
2670 ölgərgen idə, Zakirniñ şayartuvına:

– Ce, yukka beylenəp barma! Barıbiz da şulay buldıq. Öyrenər elə, mənə digen kilən bulır elə! – dip cavapladı.

Bu küp qayınışlë, holıksız qayınanalı ölken yortta Gölbanu, bik qavşap, yañlış atlamasam yarar idë digendey yöriy idë; kipken bitlë, zeherrek küzlë kart kilëndeş
2675 Fevziyenëñ bolay yaqlavı anıñ yöregëne cılı birdë, küzëne yeş kile yazdı. Başqalar, üzara tuqtavsız söylesëp, az-maz törtkeleşp aldılar, köleştelër. Gölbanu bërsëne de qatnaşmadı. Nëçke tamaqlanıp kılangan bula dimesënner öçën, üzën köçlep, bër tëlëm ikmek aşadı, ikë çokır çey eçtë de çınayağın qapladı. Lekin kart kilën Fevziye monıñ meğnesën añladı, yul quyarğa tëlemedë:

2680 – Bëznëñ Bikyarda tön bik ozın bula, suvsarsıñ, – digelep, tağı bërnë yasadı.

Ul arada qarañğı töştë, yomşaq, irkelë ceygë tön kilëp cittë.

Ölken ağa çal saqal Altınbay bëlen anıñ hatını – kart kilën Fevziye këlette yatalar iken. Altışar-cidëşer çınayaq eçëp qapladılar, öyrenge buyınça, doğa urınına bit sıypadılar da şunda yoqlarğa çığıp kitëler. Urtançı ul Feshiy bëlen anıñ hatını Sıytdiyqa,
2685 ceygë gadet buyınça, pëçenlëkke mëndëler. Alar taralğaç, Gölbanu şunda, sekëge, üzlerëne urın ceydë, tüşek, yastıgın qabarttı. Ceymesën yaptı, mëndërlerën qaqtı da zur yaña sırgan yurgannı yabıp quydı. İrë şunıñ eçëne kërëp yatuv bëlen gırıldiy başladı. Hatın tiz-tiz çınayaqların yuvdı, samavırın tügëp, qağıp quydı, indë suvınıp kile torğan sötëne oyıtqı saldı da, çabatasın çişëp, argan tenë bëlen irënëñ qoçağına kërëp, ërëp
2690 yuğaldı.

XXII

Ceygë kısqı tön gacep tiz ütëp kittë.

Yeş kilën elë mëne hezër gëne irënëñ kükregëne başın quyıp temlë, tiren yoqığa çumğan gına idë. “Soñğa qalam, buğay”, – digen qurqınıç toyğı, yoqı aldınnan üzëne-üzë şulay uylap yatuv buyınça, Gölbanunı uyattı. Qarasa, yıraqtan, tav, urman artınnan,
2695 elë çaq kına sızılıp alsu tañ atıp kile. Hatın qavşap kittë. İrën uyatmaska tırışıp, ayağına oyıq çabatasın kiydë, tiz gëne çeçën iplep, bitën yuvdı da, morca açıp, miçën yaqtı. Yarıy, utını kiçten kërtëlgen idë. Annan soñ kiçe ilegen cilpuçlı onı bëlen ikmegën bastı, anı, çikmen bëlen qaplap, cııraq urınga utırttı. “Hodayım, ni gëne buldı iken, oyımasa ni eşlërmën”, – dip, qurqınıp, qatıgın açtı. Beyrem bülegë alğan bala këbëk
2700 şatlanıp uq kittë: kiñ ağaç savıt tulı qatıq, tizgëlenëp, bavır këbëk qatı oyıgan, pıçaq bëlen kis te al! Şulay uñgan! Tiz suv kërttë. Tağı soñğa qalmasıñ dip, üzlerë eçe torğan ölken samavarnı quydı. Ul arada tıştan uyanıp çıqqan ağaların, ciñgelerënëñ tavışları

kile başladı, monda, sekədə kiyerələp, isnenəp, bələklerən, arqaların yazıp, Zakir küterəldə. Dönya yaña alsulanıp barganda, elə qoyaş çığarğa baytaq bulğan bər zamanda, uram qapqadan çabışıp atlar qayıp kərdə. Yokısı yünlep açılmağan unikə yeşlək malay Miñləgaliym yeş ayğırdan sikəröp töştə de:

– Köşenliym, irtege köşenliym duñgızını! Bügən de çaq taptım, – dip suqrana başladı.

Gölbanu çeyən ezərlep bətərə almadı, yoqılı, vatılğan yözlerə elə yazılıp citmegen yabıq, qatı gevdelerə bəlen, qıynlıq perdesə qaplağan küzlerən tırnyı-tırnyı, hemmesə öyge kəröp, çeyge utırdılar.

Gölbanu üzənəñ ikmeklərə öçən qayğırdı. “Harap buldım, eşke alıp kiterge ölgərtə almadım bit”, – dip, üzən dönyanıñ zur, iñ qatı behtësəzləgəne əlekken adem helənde kürdə. Qavşabrağ kart kilənge eyttə:

– Fevziye ciñgiy, ni eşlerböz ində? Miç yaña uza, ikmek ölgərmiy bit? – didə.

Ölken kilən tınıçlandırıd:

– Ce, qayğıрма, sinnen tügəl ul. Məne minəm Miñləgaliyməm qayınatamniñ eşə bəlen qala. Azaktan bəzge şul alıp barır, – didə.

Gölbanuniñ östənnen tav töştə, miçənnen kümərlerən bər çülmekke alıp sündərdə, kına taqta östənde qamırını zur-zur ikmekler yasap eveledə, onladı da kızuv miçke tıqtı. Fevziye, çey yasıy-yasıy, küzən bu yaqqa, yeş kilənge taba ata tordı, bər yalğış eşlep taşlamasın dip borçıldı. Lakin anıñ bik bələp, üzəne ışanıp qılanğanın kürgeç, tınıçlandı:

– Ce, kilən, miçəñnə qarap yap ta çeyge utır, – didə.

İrlər aşığıç-aşığıç revəşte arış ikmegən tələm-tələm böklep saldılar, bər-bər artlı altı-cidə çınayaq çeynə buşattılar da, bit sıypap, yortqa çığıp, kiçten ezərlengen ozın arbağa at cigerge, tırmalarını, seneklernə tutırırga kərəştələr.

Gölbanu ikə gəne çınayaq eşçöp ölgərdə, tigöz kızalarını iken dip, miçnə açıp, ikmeklərən qaradı da, yaña oyığan qatıknı küteröp tışqa çıktı. Anda hemme nerse ezər, atlar cikken; kəçkəne kız, çey de eşe almıyça, yoqılı küzlerən tırnyı-tırnyı, arbağa taba kitöp bara.

Ozın arbağa tēzēlēšēp utırdılar. Çabatalı ayaqlar cirge taba salındılar. Urtançı ul Feshiy iñ alğa urınlaşıp, kılına çıbrıķı bēlen dilbēgenē aldı. Altınbay üzēnēñ ulı Miñlēgaliym malayğa:

2735 – Sin monda şar suǵıp yörme. Etkeynēñ eşēn bētēr de bar. Bēz bit ikmeksēz kitebēz, – didē.

Bu süz Gölbanunı çenēçken kēbēk buldı, ni eşlerge bēlmiy irēne taba ğayēplenēp sıyındı.

Ozın arbağa cigēlgen par at, çaptırıp, pēçen cıyuvçılarını İsenbikege alıp kittē.

XXIII

2740 Cidē çağırım iken.

Başta bēraz bolın buylap, elē irtengē aksıl toman ēçēnde tınıç kına perdelenēp aққан Üzen yılǵanıñ uñ yaқ yarı bēlen bardılar. Annan ürge taba suқtırdılar. Bolar bēr tavniñ östēne mēnēp citkende, nurı bēlen dönyanı yaқtırtıp, kızıl ut ēçēnde, қoyaş қalkıp çıktı. Yalannar, urmannar, bolinnar irtengē çık bēlen almazlandılar. Üzen yılǵa, kiñ basuvlar, tallı bolinnar arasınnan borgalanıp-borgalanıp, kızgılt қoyaş astında yaltırap uynıy başladı. Ürnē aша tōşēp, yañadan Üzen yılǵaǵa taba borılǵaç, bēraz bardılar-bardılar da taşlı tav bēlen arış kırı arasında suvǵa başı bēlen tērelgen bēr kēçkēne kultıққа kilēp tuқtadılar.

Mēne şul İsenbike idē.

2750 Gölbanu arba tuқtar-tuқtamas sikērēp tōştē. Қuşyavlıǵın iplep iyek astınnan қара tasma bēlen beyledē de eybērlerge kērēştē. Ęçerge suv tutırılǵan kēçkēne, timēr kırşavlı miçkenē arba astına utırttı, ülen, aniñ östēnnen tula çıkmen yaptı, şuniñ yanına uқ қатıқ çilegēn de tıқtı; ēt-қoş aşamasın dip, kiçeden қalǵan belēş kiseklerēn aşyavlıǵı bēlen iñ asқа ēterdē.

2755 Ul arada Feshiy tirlep kilgen atlarını, arbanıñ tertesēn küterēp, beylep қuydı. Zakir tōpke, üreçe tōbēne iplep salınǵan tırmalarını aldı, zur seneknē şundaǵı yaқın tal tōbēne, külegege қuydı. Altınbay, buy-buy tēzēlēp yatқан, çabılǵan pēçennē bērniçe urınnan alıp:

2760 – Kibēp citkenmē iken, çık şep tūgēlmē iken? – dip, totıp-totıp қараdı: ul şıtırdap tora idē.

– Eydegěz, allağa tapşırđık, – didě de, tırmasın ulbaşına kúterěp, İsenbikeněň tavğa, oyaşka arağan nezěgrek pěçenlě, kiberek tözken yađına bardı, yul başlap cıyarğa da totındı.

2765 Gölbanu bara-bara a cińsesěn kiydě, yańa eşlengen matur, cińěl, tigěz tészlě tırmasın ulğa cayladı da, irě bėlen yeneşe torıp, pěçenně tegerete başladı; cidě tırma běr uńaydan eşlep kittě, bolın buylap kúbeler běr-běr artlı tězěle bardılar.

2770 İsenbike – opomaqlı běr ultı bolın. Anıń tőnyađı taşlı, oırlı tavlarga terele. Bu tavlار bėraz ցına sőzekleněp dulınlanalar da, kinet basıqlanıp-basıqlanıp, a başları bėlen kúkke taba kúterělěp mēněp kiteler. Bolınnıń kőnbatış yađı az ցına alkulana da kiń arış basuvına totaşa. Kőnyađı bėlen kőnıđış yaqların bėraz eyleněp kilěp, Ūzen yılğa yuvıp úte. Monda yeşel tallar úseler, běr cirėnde naar, sėlkėnček sazlı, tündeqlėk, běr urında, kėçkėne tama bėlen kėrěp, kėçkėne tųgerek, lekin tiren úk běr kúl yasap ala. Ğacep běr tonı suvlı bu kúlněň běr başı tallı, bűten yarları töz, bik matur amışlar bėlen bizeneler. Atlarını, arbalarını mēne şul tųgerek kúlněň tallı başına taba uydılar.

oyaş kúterěle başladı; ađaqlardan, tavlardan yuđarı mēněp kittě. Ul kúterėlgen sayın cirde de, havada da irtengě yüyėşlėk kimėdė, ceygě elleněň eşsė kőnė ızgannan-ıza bardı.

2780 Kėçkėne ız Fađıyle ardı, oyaşta tirlep, ızarınıp bėttě. Başkalar bėlen běr uńaydan pėçen cıyıp bara almıy, alınraq urınnarda kúbesěn kitėrėrge kőçė citmiy başladı, lekin elēm bėttě dip tup-turı eytėrge ցarlendě, ikė tapır tırmasına abınıp yıđıldı, aır ıdamadı:

– Etkey, min suv eerge barır idēm, – didě.

Altınbay ızınıń yangan yözėne, elsėzlngen kúzlerėne aradı:

2785 – Bar, ızım, bar, sińa kilmege te yarar idě, – didě de kúbesěn eylendėrěp saldı.

2790 Fađıyleně bűgěn bėrev de kőçlemegen idě. Krėstyan balası, ir malay bulsa, cidě yeşten ata, tırmađa, sabanğa yėriy başlıy. Sigězde-tuđızda utavğa, uraka uşalar. Lekin pėçen cıyuv eşė un yeştege balalarga da avırğa kile. Fađıylege enisė at-at eyttě: “Yuka anda yanıp-kőyěp yėriysėň, barma”, – dip tıydı. Lekin ız üzė İsenbikeně, annan da bigrek par bėlen zurlar arasında yır cirge aptırıp barıp, aptırıp aytuvlarını

bik yarata idë. Anıñ këçkëne yöregë mëne şularğa tarttı. Şuña kızığıp, бүгөн kilmiy қала almadı.

2795 Arbağa kilëp, қuray бëlen miçkeden bik ақрынlap, uynap-uynap suv ëçтë. Қızuv қояş astında yangan bitën, қulların, күлге төşëp, ақрынlap қıлатtı. Төбëнеçe yap-yaқtı bulıp yaltıraған қул suvında uynaған қızıl қанат balıқlarını қараdı, yaқın uқ kilgen бër alabuğaға kinet totam dip қул suzғанда yıgılıp, ös-başın suvlattı; lekin тëgënde, зуrlar yanına барıp, пëçен cıyası бër de kilmedë, қulları bik arған idë. Бëleklerënde тırma östërerлëk köç бër de yuk idë; şulay da: “Arıp yıgıldı”, – dip kölüvlerënnen һurlandı. Ütken yılda da şulay arış urған қақта, suv ëçerge барған қақта, һelsëzlenëp yoқlap kittë.

2800 Uyansa, alın elle қaya қақlı барıp citken, monıñ öleşën tar ғına itëp, buydan-buyға suzıp қaldırғannar. Niçaқlı тırışsa da, қuvıp cite almadı, östevëne тағı: “Kece”, – dip, “Artta қалған kece berenë”, – dip mısqıllap, köлëp eşten қıғardılar. Bu тırışıp-тırışıp ta тëgëlernëñ alının қuvıp cite almaғаç, бër yavızı monıñ tar öleşën kisëp aldı, bu artta бër üzë torıp қaldı, yılap, üksëp, ғarlenëp бëттë.

2805 Fağıyle, бүгөн de şundıy бër һurlıққа төşüvden қurқıp, atalarına taba ақрын-ақрын atladı. Başın күтерëp, тëzëlgen күbelerge қараdı, arada cıyılмаған buy пëçен қалмағанmı dip çamaladı. Yuk, alay itmegenner. Бër uñaydan hemmesën cıyıp kitkenner. Monıñ тırmasın da şunda бër cıyılған күbe yanına başı бëlen yuғarı қadap қuyғannar.

2810 Këçkëne қızınıñ canı тınıçlanıp uқ kittë. Бër de gëne барası kilmiy indë. Ayақlar atlarға uқ тëlemiylar. Ul tal yafrağı özëp şayardı, бërsë de тëgënnen: “Қaya yöriysëñ!” Nige cıymıysın? Al тırmañını, mëne yalkav!” – dip қıçқıрмаdı. Annan, қuvaқ arasında, çabılmıy қалған cirde, tallar төбënde, allı-қızıllı çеçекler бар iken, şularını ақрынlap özgeledë. Yuk, тëgëlerden бërsë de monı orışıp қақırırға iseplemiy. Alar anda, rehimsëz

2815 қızdırған utlı қояş astında, yanıp-köyëp, üzara süzsëz, tavışsız cıyalar da cıyalar, bolında saf-saf тëzëlgen күbeler artқannan-arta bara, arta bara.

Қız bala şulay ikëlenëp mataştı-mataştı da, бërev de қıçқırмағаç, monıñ öleşë kece bulıp arttan suzılıp yatмағаç, tallar arasınнан ақрын-ақрын тönyaққа taba borıldı. Anda, tav itegënde, sörëрге de, çabarға da yaramаған taşlı, çokırlı, nuğıt, şilëk, tubılğı

2820 çıbıқlı tigëzsëz urınnar бар. Monda her yıl adem eyтëp бëtërgësëz cilek bula. Fağıyle bılır aşap ta cıyıp ta бëtëre almadı. Anı tartқан nerse – mëne şul idë. Barıp қıкса,

küzlerene ışanmadı, eytërsëñ kızıl çikmen yabıp kuyğan indë: tav bitënëñ sıyık, bër az kipken ülenë mënë şulay kızarıp pëşken ërë cir cilegë bëlen kaplanıp yata! İñ kübë barmaq başı zurlıgında cir cileklerë. Fağıyle, taptamaşka tırışıp, bolarnıñ iñ ërëlerën, iñ
2825 pëşkennerën çülep, avızına tutıra başladı. Şulay aşy-aşy yuğarıraq mënse, qayın cilegëne barıp çıqtı, uñ yaқтаğı çoқır bitëne kilse, börlëgenner telgeşlerën kütere almıy yaқtı qoyaş nurında yanıp, maturlanıp, kızarıp utıralar. Qız bolarğa taşlandı. Özlëksëz uçlap-uçlap aşarğa kërëştë. İrën, avız, tël bu cimëşlernëñ gacep ütkën, nëçke, hiç tuya almasıq temnerënnen ëriyler, bu temnë tağı da, tağı da, tağı sorıylar, aşagan sayın,
2830 çeynegen sayın, tağı üzlerë kızarıp, yanıp, tël östënde, avız ëçënde suvlanıp, bötën tenge, bötën tamırlarğa lezzet bëlen taralalar.

Aşap-aşap küñëlnë bër az tuydırğaç, Fağıyle üzëneñ abzası Miñlëgaliymnë, annan enkesën uyladı. İñ ërëlerën, iñ kızarıp, tulıp pëşkennerën, sabaqları bëlen özëp alıp, yavlıgına cıya başladı. Mënë şunısın gına, mënë şunısın gına alıym, mënë bu
2835 pëşken qalmasın dip özgeliy torğaç, elle niçaқlı cir cilegë, qayın cilegë, börlëgen öyëldë. Bolar hemmesë kızılлар, ërëler, tulıp, maturlanıp pëşkenner idë. Bolarğa tiyerge kızğandı, eniylerge ez gëne biremën de başqasın öyge alıp qaytamın, anda kızlarğa kürsetërmën dip, iseplep kuydı. Bolarnı aşap kimëtmes öçën, yulğa dip, enige, abzıyğa dip, tağı cıyarğa totındı. Mënë şulay rehetlengende, tëgënnen, bolındağı arba yanınnan
2840 taviş kildë, elë yañaraq qına Bikyardan ikmek kitërgen abzası Miñlëgaliym, qulın avızına kuyıp kıçkırdı.

– Fağıylev-v... Fağıylev-v... aşarğa ki-i-ill! – diy.

Qızniñ küñëlë bulğan idë indë. Yavlıqtağıların, bërevge de birmeske dip, yafraqlap beyledë, başqalarğa öleşërge, üzëne aşarğa digennerën, sabaqları bëlen tëzëp,
2845 qulına kısıp tottı, iñ zur bülek algandağı şatlıq bëlen enilerë yanına yögërdë.

Bu barıp citkende, arbanıñ tertelerën küterëp, çikmenner kaplap külenke yasağannar da, şunıñ astına kërëp, aşarğa utırğannar idë. Yanıp, kızarıp pëşken bu ërë cileklernë kürgeç, heyran qaldılar, iñ ëlëk aғası Miñlëgaliym, yılarday bulıp:

– Miña bir, miña bir, – dip, sëñëlëne taşlandı.

Qızniñ küñëlë kiñeydë. “Nige pëçen cıyuvdan qaçtıñ”, – dip bërsë de beylenmegeç, yañadan barıp cıyarğa ömëtlendë: abzasına da, enisëne de, yeş ciñgesëne

de, başkalarınıñ hemmesäne de ərë-ərë cilekler tamargä torğanday salıngan telgeşlernë öleştë. Añırı tüzmedë:

2855 – Busına tiymiym, alıp qaytam, – dip, aldan eytëp, yavlıgına cıyılğannarın da kürsetüvden üzën tıya almadı.

Arada bu cileklerge qarap küzlerë yangan kësë – këçkëne malay Miñlëğaliym buldı. Ul sënëläññ birgenëne bër de tuymadı, şunda üzë tav bitënde, qoyaşa qızınıp yatıp, üz qulı bëlen özëp-özëp, iñ kızargannarın saylap, rehetlenëp aşıysı kildë. Lekin şulay da atasınnan anda barırğa sorargä batırlıgı citmedë.

2860 Aña hëzër unikë yeş. Mëne bişençë yıl indë ul cey buyına yortniñ atların qarıy. Zurlar bëlen bërge utavğa, uraqqa yöriy. Ölkennlerden qalışımıy pëçen cıya başlavına da ikënçë yılğa kittë. Ceynëñ ozın könë buyınça şulay ataları uñayına eşliy. Kiç qayıp, annan-monnan qapqalıy da atqa quna kite. Barıp citëp, atlarını tışavlağançı yartı tön yakınlaşa. Anda tiz gëne yoqlamıylar, cırlıylar, biyler, qaybër kön bik kızışalar da, kışka
2865 tön ütëp tañ atqanın sizmiy de qalalar. Küz yommiyça, yañadan atlarını totarğa, tiz avılğa qayıp, kön buyı başkalar bëlen bër uñaydan eşlerge turı kile. Başqa krëstyan malayları këbëk, Miñlëğaliym de eşnëñ bu revëşlë ağuvına öyrenëp bëtken, anı başqaça bula ala torğandır dip miyëne de kitërmiy. Uyınnar, kölkëler tik mëne şul eş arasına gına kısılalar. Ul bügën sënëläññ behetëne bik kızıqtı, elle sorıymdı dip, ikë tapkır
2870 avızın açtı da, barıbër cibermes dip, kirë tuqtadı; aşap bëtërëp qızgalgaç, tırmasın kulbaşına küterëp, ölkenn bëlen bërge pëçen cıyarğa yüneldë, şulay da tavğa taba tağı cilekke kitken sënëläne:

– Miña da cıyıp kitër, Fağıyle... – dip qıçkırmıy qalırğa köçë citmedë.

XXIV

2875 Ğadette, başqa yıllarda bu İsenbikedə kiben salğan könde Şıbay qart üzë kilëp bër qarap kitüvçen idë. Altınbay, şunı çamalabrağ, başlamıyça tordı, haman kübelerge cıdırıvını qaradı. “Bërer qomaçav bulğandır, töşkeçe kötiyk elë”, – dip uyladı.

2880 Qoyaş küterëlgennen-küterële birdë. Anıñ sayın külege kışkardı, eşsëlëk köçeyə bardı. Atlar çëbënge, kigevënge tallar arasına kërëp, arqannarına uralıp bëttëler, bër-bërëne borınnarın törtëp, tuqtavsız baş çaykap, qoyrık sëlöp tora başladılar. Pëçen cıyuvçılarnıñ tennerë tirlep suv buldı, külmeklerë yabışıp bëttë. Qızuv qoyaş astında bargan eş bëlen arıp yandılar, irënnëre köydë, avız kiptë; irler izüvlerën çışëp ciberdëler,

hatınnar minut sayın yözlerennen aqқан tirleren yavlıqları bēlen sōrtēp, külmekleren cillendērdēler. Lekin bu ğına küp bulıshlıq birmedē, kızuv eş östēne, kükten yandırğan koyaş bēlen tennēñ aqtıq köçlerē çıqtılar.

2885 Gölbanu yanıp, tıgızlanıp, bōrkençēk ēçēne sıymas kēbēk bulıp kittē. Hēlē bēttē, irēnnerē, tēllerē qorıp kiptē. Qoyaş nurı anıñ küz aldında havanı aq utqa eylendērdē kēbēk buldı. Bu aq ut diñgēzge evērdē, monıñ utlı dulqınnarı çayqalıp yalqınlanalar şikēllē toyıldı, mēne-mēne, aqtıq tamçı köçē bētēp, tırması qulınnan tōşēp kiter hēlge cittē. Şulay da sēr birmeske, bu Bikyargā kilēp, yalan eşēne çıqқан bērençē kōnēnde
2890 üzēn sınatmaska tırıştı. Qoyaş tübe östēnde haman tamuğ utı kēbēk yandırıp, dōnyanı qaplağan aq ut diñgēzē tağı nıgraq dulqınlana, İsenbikenē de, Gölbanunıñ üzēn de, ciñgelerēn, aǵaların da sēlkēte başlağan kēbēk toyıldı, tağı bēraz ğına barsın – yeş kilēnnēñ hēlē kiteçek, belki yığılaçaq idē.

Altınbay saqallı krēstyan başı bēlen tüze almadı:

2895 – Uff... f... çıdar hēlēm qalmadı... – didē de kübe östēne tırmasın atıp berdē. – Citer, eydegēz tōşke tuqtıyq – dip östep, üzē Üzen yılğağa taba kittē.

Hemmesē bik argannar, yangannar idē, kübelerēn safqa kitērēp citkērūv bēlen bērem-bērem tırmaların taşladılar. İrler Altınbay artınnan kittēler, hatınnar, üzlerēne ayırılıp, tal ışqınaraq yeşērenēp, çişēnēp suv qoyınırğa, yōzerge, yuvınırğa, yangan
2900 tennerēn rehetlendērēge kēreştēler. Tēgēnde irlernēñ kiñ qolaçlap tūgerek tiren yatuvda yōzgennerē, malay Miñlēğaliymnēñ balıq kēbēk uynap elē bēr yaqqa, elē bēr yaqqa yōzēp çıǵuvı, şayaruvı kūrēndē.

Ciñgelerē bik qıstasa da, Gölbanu suv qoyınmadı. Elē kilēn bulıp tōşkenēne oç kōn barlı-yuqlı ğına şul arada yalanğaçlanıp, ölken ciñgeler aldında ten kūrsetēp torırğa
2905 qıyuvlıǵı citmedē, tik oyıq-çabatasın saldı da aq ayaqların suvğa tıqtı, ciñnerēn sızǵanıp, qulbaşınaça suvda rehetlendērdē, bōrkençēgēn taşlap, bitēn, muyınnarın yuvdı. Şular bēlen bayaǵı aq ut diñgēzē yuǵaldı, yeş tenē üzēnēñ köçlerēn yañadan qaytardı.

Üzen yılǵanıñ kiñ yatuvlarında suv bēlen rehetlengennen soñ, hemmesē yañarıp, köçlenēp, şunıñ bēlen bēрге açığıp, arbalar yanına kildēler. Feshiy atlarını yılğağa iltēp
2910 yōzdērēp kitērdē. Mondāǵılar arba tertēsēn küterēp yasalğan külenkenē tağı bēraz kiñeyttēler de, şunıñ astına qaysı kırın yattı, qaysı utırdı, qatıq bēlen ikmek aşarğa totındılar.

- Ataları bēlen şayarıp, suv qoyıngan malay ni arada kiyēngen de qayadır kitēp yuǵalǵan. Altınbay bērniçe tapqır: “Miñlēǵalıym, aŝarǵa kil!” – dip qıçqırdı, malaynıñ
- 2915 qaydandır, tav buyınnan:
- Hezēr, etkey, hezēr... – digen cavabı kildē, üzē kürēnmedē. Yartılay aŝaǵaç, Altınbay taǵı qıçqırdı, taǵı tēǵēnnen yañǵırap:
- Hezēr, etkey, hezēr... – digen tavış iŝētēldē.
- Aşap bētērēr aldınnan taǵı qıçqırıp, taǵı şul cavap:
- 2920 – Hezēr, etkey, hezēr.
- Altınbaynıñ açuvı qabardı: “Nerse anda bēr bētmegen hezēr”, – dip, tiz qaytartırǵa qıçqırmaq buldı, şul minutta bik zur kigevēn qart kilēn Fevziyenēñ muyının batırıp tēŝledē; kilēn hatınnar tēlēnde gēne bula torǵan yemsēz pıçraq süznē, üzē de sizmesten, eytēp qıçqırdı da uñ qulı bēlen kigevēnge aŝıǵıp suǵarǵa omtıldı; bēlegē
- 2925 tertēge tiydē, ul bēr yaqqā qayŝaldı, senekler tayıp tōŝtēler, bōtēn külenke bēryulı aş, tabın hem kēŝēler östēne göbērt itēp cimērēldē. Kōlēp, qıçqırıp, barı da çıǵıp qaçtılar.
- şul arada qoyaş bayıŝınnan rehet salqın cil isken kēbēk buldı. “Niçēk bolay bu?..” – diyēbrek eylenēp qarasarlar, anda bērsē östēne bērsē qaplanıp, quyırıp, tav-tav bolıtlar küterēlgenner, qoyaş yartılay ŝularǵa kümēlēp bara, tēǵē bolıtlar, iŝērēlēp
- 2930 iŝērēlēp bolarǵa taba aqtarılıp kileler. şunnan kızǵan havanı qavlap, rehet salqın cil ise... Mēne bēraz ğına, bēraz ğına vaqıt ütsēn, bolıtlar kilēp te basar, kübedegē qorı pēçenner yañır tufanı astında qalıp ta quyarlar...
- Bu qurqınıç bik bar hem bik yaqın idē.
- Bolıtlarnı kürüvge, Altınbay qulındaǵı kēçkēne kisek ikmegēn, qatıqlı qaŝıǵın
- 2935 taşladı, ut çıqqandaǵı kēbēk qıçqırıp ciberdē:
- Harap buldıq, pēçen yañırda qala... Tizrek alın arbaǵa at cigerge... Tizrek cıyılǵan kübelerden kiben salırǵa... – didē.
- Bēr ul ğına tūǵēl, bu kübedegē pēçennēñ yañırǵa ēlegēp qaraluv, qadērsēzlenüv, çērüv qurqınıçın hemmesē bik açıq kürdēler. Baŝqalar tiz-tiz ēŝke
- 2940 totınganda, tēǵēnnen yöǵērēŝēp kēçkēne kız Faǵıyle bēlen Miñlēǵalıym de minutı bēlen kilēp cittēler.

Zakir alın arbanı tartıp çığardı da at ciktë. Feshiy, balta alıp, tal kistë, kisëlgen tallarnı dilbëge bëlen alın arbanıñ küçerëne nıgıttı, arqannıñ bër başın şul uq küçerge nıgıtıp, artqa salındırdı, qulına senek aldı da Altınbayğa kıçkırdı:

2945 – Bilgëledëñmë? Qaya salabız?

Altınbay bër qarav bëlen İsenbikenë ikë yartığa büldë. Tavğa qarağan yaqıñıñ urta üzek urının bilgëledë de dürt yeplë uñay timër senek bëlen kübelernë şul urınga eşërëp-ëşërëp kitëre başladı.

– Mëne şunda tarttırıgız! – didë.

2950 Malay sikërëp atqa mëndë, tözëlgen kübelernëñ iñ çitënnen başlap, kibenge taba aqrınlap, çıbıqlı alın arbanı tarttırdı, Zakir senek bëlen töyiy bardı; anıñ artınnan këçkëne kız qalğan pëçennernë tırma bëlen tazartıp ala bardı. Tëğënde, kiben töbënde, Altınbay bëlen Feshiy kitërëlëp avdarılğan bërën öye tordılar; qart kilën Fevziye kiben başına mëndë; Feshiyneñ hatını yuvaş Sıytdiyqa bëlen Gölbanu şunda qaynaştılar.

2955 Bu kızuv, aşığıç eş arasında iñ zur canlılıq malay Miñlëgaliymde buldı. At östënde eşlevnë ul eşke sanamıy, moña uyn-kölkë dip qarıy idë. Bötën İsenbikedede anıñ tavışı yañğıradı. Zakir anıñ çıbıqlarına at duğasınnan pëçen öygeç, arqannı qaytarıp salalar; malay kıçkırtıp, şavlap kibenge kile, arbasın avdara da tağı kirë kübelerge, Zakir yanına şavlap çaba. Küknë qaplap bolay taba aqtarılıp kilgen qara bolıtlarnı ul da añladı;

2960 bolar quyırğan sayın, yaqınlaşa bargan sayın anıñ da canı erniy, ul tağı kiben bëlen Zakir arasında kızuvraq yöriy, tizrek taşıp bëter öçen atnı ayakları bëlen bër kımtıy, çıbırkı bëlen qabırğağa, oçağa bër bire de duvlatıp, çaptırıp kite.

Lekin niçëk këne bulsa da, bër bëlen taşıp ölgërte almıylar. Altınbay monı tiz kürdë, şunda uq kıçkırdı:

2965 – Zakir, – didë, – bër bëlen eş çıqmıy, bar, ene Epëk balalarınnan alın arba alıp kil, busın kilënlerge bir, Sıytdiyqa töyer, Gölbanu tırnar, – didë.

Bolardan tübenrek, Üzen yılğa buyınça, Epëk digen Başqortnıñ ulları pëçen çabalar idë. Zakir ikëñçë atnı qamıtlap mëndë de şularğa çaptı. Alın arbaların süzsöz birdëler, tik: “Eşëñ bëtkeç, kirë kitër, bëznë yörtme”, – didëler. Annan alın arba kıytuvğa, Feshiy yañadan baltağa totındı, tiz-tiz tal kisëp, çıbıqlarnı alın arbağa bërëttë, küçerge arqannı tağıp artqa östëredë de:

2970

– Eyde töye, – dip kışkırdı. Üzë, kibenge kilëp, unar kübelëk çümele këbëk öyëlgen pëçennernë ozın senek bëlen batırıp çençëp, hay-huvlap yuğarı ırğıta başladı.

2975 Hëzër indë ikë at taşıy. Bërsën këçkëne kız Fağıyle citekliy. Anısında töyep te, tırnap ta Zakir bër üzë eşliy. İkëncë atqa malay atlangan. Monda urtançı kilën Sıytdiyka senek totıp töyep mataşa, yeş kilën Gölbanu tırma bëlen anıñ artın tazartıp bara.

2980 Cil köçeyëp kittë. İrkënlep öyëp çençëрге birmiy, pëçennë ala da kite, ala da kite. Urtançı kilën Sıytdiyka küpten tügël bala taptı, lekin bala bër atnadan üldë. Üzë de çaқ ülmiy qaldı, şuniñ avıruvınnan soñ nıgıp, tërëlëp bëtmegeñ idë elë. Annan soñ ul bolay da yuvaş, yomşaq, zegıyfrek hatın idë. Bar köçë bëlen tırışıp baқtı, këşë aldında hur bulmaska, ağa-ciñgenëñ yaman tëlëne qalmaska tëledë. Nıq köçene torğaç, kütergeñ pëçen bëlen ikë tapkır yıgıldı, cil anıñ pëçennerën oçırtıp alıp kittë de, bötën İsenbike buyınça taratıp, tallarğa sılap bëtërdë. Tëgënnen, kiben başınnan, qart kilën Fevziye monı kürdë, irëne nersedër eyttë, cilge oçқан pëçennerge Altınbaynıñ canı ernëdë:

2985 – Ey, erem tamaқ nerse! İkë kübenë çençëp bire almıy bit, – dip sügëndë.

Gölbanu eçënnen bu yuvaş ciñgesën bik kızğandı:

– Elle seneknë miña biresëñmë, ciñgiy? – dip, kıyuvsızlanıp soradı.

2990 Lekin Sıytdiyka hurlandı. “Busı nerse tağı? Kiçe kildë, bügën minëm östëme mënerge eytemë?” – dip rencëp uyladı. Aqtıq köçën cıyıp, oç kübenë bëрге aldı, timër seneknë qadap küterdë, lekin şomarğan çabata tayıp kittë, pëçenner tağı tuzdılar. Tëgënde Zakir yırtkışlanıp aқırdı:

– Nerse anda pëçen erem itesëz! Gölbanu, siña ni bulğan? Al seneknë! Ul tırnar! – didë.

2995 Biçara yuvaş kilën Sıytdiyka, bik hurlansa da, seneknë kilëndeşëne birdë, üzë tırma aldı.

3000 Gölbanunıñ qul tamırlarında qıvet qaynadı, neq irë Zakir çenëçkençe, dürt-biş kübenë cirden eşërëp kitërëp bëрге öydë de timër seneknë batırıp ciberdë, çümele zurlığı küterëp alıp, alın arbağa beylengen arқанlı çıbıqlar östëne kitërëp saldı. Citmese tağı, senek kübe töplerënde yalap alğan këbëk taza, şulay bërnerse qaldırmıy ala. At östëndegë malay hatınnar qulına turı kilüvëne hurlana başlağan idë, yeş ciñgesënëñ zur çümeledey çençëp alıp, irlërçe ostalıq bëlen totınğanın kürgeç, tağı küñëllenëp kittë, tağı ayaқnı qımtıp, qamçılap çaba başladı. Hëzër ul Zakırnıqınnan qalışmıy yöriy. Qaybër

vaqıt alardan tizrek te urıy. Yeş ciñgesenñ bu uñğanlıǵına soqlanıp, anıñ niçək küterüvlerñ qarıy-qarıy, malay bër tapkır onıtılıp kittë, duǵa biyëklëǵë öyëlgen pëçen
3005 östënnen qaytarıp arқан tartılǵaç ta kitmiy tordı. Gölbanu üzënñ elë öç këne könlëk yeş kilën ikenlëǵen bötënley isënnen çıǵardı, malayǵa kinet:

– Ce, nerse torasıñ! Quzǵal! – dip kıçkırıp cibërdë.

Bu tavış Zakirǵa da, kiben tiresëndegëlerge de işëtëldë. Fevziye kilën borılıp uq qaradı, şatlanıp quydı. Ul qayınanası bëlen de, urtançı yuvaş kilën Sıytdiyqa bëlen de
3010 haman törtkeleşep tora idë. Gölbanuñ bolay östënlëǵen, köndeş kilënnen bër kön ëçende yuǵarı küterëlüvñ kürgeç, aña küñëllë uk bulıp quydı, üzë ciñgen töslë toyıldı; tübennen, irënñ ozın senek bëlen çümele zurlıǵında çençep birëlgen pëçennë tırma bëlen tartıp ala-ala, söylevden tıyılırǵa helë citmedë:

– Qara, bëznñ yeş kilënnë küresëñmë? Niçək kıçkıra bit! Tëǵë bozavnı tırmaǵa
3015 qaldırǵan, üzë senekten! – didë.

Zakir bëlen Gölbanu yarışa-yarışa ikë yaqlap kübelernë kiben töbëne taba kısqıqlap kitëre tordılar, Altınbay bëlen Feshiy yuǵarı küterep birëp toruvdan tuqtamadılar. Kiben yartıdan üttë, yuǵarıdaǵı hatın, tëkerek tartıp, taraytıp sala başladı.

Mëne şul vaqıt gör-r... itep kük kükredë, kük yözë bolıtlar bëlen qaplandı,
3020 karañǵılıq aldı, yıltırap yeşen yeşnedë de, köçlë yañǵır isë turı bolarǵa taba berëp kildë. Krëstyannarnıñ, içmasa şul bër kibennë de oçlap ölgëre almadıq dip, cannarı köydë, yöreklerñ ernüv qapladı, aqtıq köçlerë bëlen taǵı tiz-tiz taşırǵa kërëşteler. Ğrë-ğrë yañǵır tamçıları töşkeliy başladı. Öç ir öç yaqtan kiben östëne zur-zur çençep ırǵıtırǵa totındılar, hatınnar arba yanınnan, yañǵır ütkençë kibennñ üzegëne yabıp torırǵa dip,
3025 çikmennernë, bişmetlernë kitërdëler, senekke ëlep yuǵarıdaǵı kilenge, kiben başına taşladılar.

Cil köçeydë, yeşen yışaydı, bolıtlar, bër-bërñ taptap qaralı-sorılı, küklë töslerde uynap, bu yaqqa aqtarıldılar. Ğrë-ğrë yañǵır tamçıları, könnñ kızuv qoyaşında kipken pëçenner östëne tamıp, şıbır-şıbır yava başladılar.

Lekin krëstyannarnıñ behetë ciñdë. Yañǵırnıñ üzegë uñnan Qarayurǵaǵa qarap üttë, monda İsenbike östëne tik bër çitë gëne ëlektë, az-maz tamçıladı, şulay da pëçenge hiçbër zıyan iterlëk yavmadı. Şavlap, cillenep ütken qara bolıtlar artınnan yañadan kük yözë açıldı. Qoyaş kölep qaradı. Yalannar, urmannar, tavlar, aǵaçlardaǵı yafraqlar, yeşël

zöbercet kēbēk saflanıp, maturlanıp yeşerdēler, hemme yeşēllēkler östēnde qoyaşnıñ
3035 nuri yaltırap uynadı.

Kiben başınnan çıkmennernē kirē taşladılar. Bēraz ğına sürēksēn, bēraz ğına
kullar hēl alsın dip, bērniçe minutka tuqtadılar da, yañadan totınıp, indē bik aşıqmıyça,
bērēnçē kibennē zur, matur, qoyıp quyğan kēbēk tōz, tigēz itēp oçladılar, kibennēñ
tübesēne nezēk oçlangan imen çöy qaqtılar.

3040 Hemmesē bik arğan idē. Atlarnı tuğarmıy ğına arbağa beyledēler; üzlerē, tal
tōbēne kilēp, ikmek bēlen katıq aşap aldılar.

XXV

– İndē qalğanı çüp kēne... Anı uynap qına bētērērbēz... – Altınbay şulay dip
kulına senegēn tottı, qalğan yartınıñ urta, üzek urının bēr küz taşlavda bilgēledē de: –
İkēnçē kiben mēne şunda bulır, – dip, kübelernē uynatıp, şayartıp, şul urınga eşēre
3045 başladı.

Zakir Epēk balalarinnan alğan alın arbasın kirē iltēp birdē, üzē, atınıñ qamıt
bavına ozın arқан tağıp, çümele tarttırığa köyledē.

Ul kön, kilēn tōşerden ēlēk, Şıbaynıñ tıngısızlığı arqasında, kart kilēn Fevziye
bēlen anıñ ulı yeş malay Miñlēğaliym kilēp, bēraz pēçennē cıyıp, utız çümele salıp
3050 kitkenner idē. İkēnçē kibenge mēne şular da kēre, elē bügēn cıyılıp, çümelege
salınmagan kübeler de kēre. Altınbay: “Bu nerse? Bēzge uyin ğına ul”, – dise de, çınga
eylenēp kittē. Baytaq köç, baytaq vaqıt aldı.

Bayağı kēbēk, kiben başına Fevziye mēndē. Feshiy bēlen Altınbay tübennen
birēp tordılar. Qız alın arba cigēlgen atnı citeklep yōrttē. Malay, arқанlı atqa mēnēp
3055 uynap, şayarıp, tavışı bēlen bōtēn Üzen yılğa buyın yañğıratıp, çümele tarttırığa totındı.

Senek bēlen pēçen küterüvler Gölbanunıñ bēleklerēn bik arıtqannar idē, ul
bērevge de işēttērmıyçe ğēne irēne eyttē:

– Sin çıbıqqa tōye, çümelenē min ciberyim, kullarımınñ hēlē bēttē, – didē.

Zakir köldē.

3060 – Yarar, yarar, tik sin çümele cibere bēlesēñmē? Arqannan tōşēp qalsa, üzēñnen
köleler, hur bulırsnı bit! – dip, Gölbanuğa qaradı.

Hatın üzēne ışandı; ir, seneklep alın arbağa, çıbıqqa tōyedē, Gölbanu,
Miñlēğaliymnēñ atına çümele ciberep, Sıytdiyqa çümele tōbē tırnap yōrdē. Mēne şulay

3065 tigöz gëne, tınıç kına eşlep barganda, malayniñ mängen atı tündekke abındı, sörtənöp yığıla yazdı, tündeksöz cirge basıym dip sikergen idë, tēzden battı, ıgarga omılğan sayın, köçengen sayın, dürt ayağı da tirenrek kite birdë. Malay bēlen Gölbanu bik nıç avlap, ıbırkılap, tēzgēnnen tartıp arasalar da, orsağınnan batқан atnı çıgara almadılar.

Tēgēnnen:

3070 – Ҳатın-қız қulina eş birseñ, şul bulır indë, – dip sügēnöp, Zakir kildë, üzēңe, bër қuzғatuvda ıgarmaқ bulıp atқа suқtı. Ul tartılıp sikërdë, tağı tirenrek umdı. İplep arasalar, monda bötēn tiresë yaman sazlıқ – batқақ bulıp ıқtı. Tik östēndegë tündekler gëne bëraz atırıp totқан iken.

3075 Tēgēnnen Feshiy bēlen Altınbaynı aқırdılar. Alar da buldıra almadı. Ağırdan atnıñ orsaq astınnan arқан ütkerdëler, ikēңçë atnı bu arқаңa ciktëlër de, hay-huvlap, şavlap, kıçkırap tarttırıp ıgardılar. Batқан atnıñ orsaq astınnan arқан ütkeröp mataşқanda, Zakirniñ külmegë, bēleklerë, bitlerë – hemmesë, sazniñ yabışuvçan metë balçıgına buyalıp, eşten ıқtı, yēgët şaytan tösēne kërdë. Gölbanu anı Üzen yılğaga köçlep östëredë, kırap-қırap bitēn-başın, bēleklërēn, külmeklerēn yuvdı, қуşyavlığı bēlen 3080 yözēn sörttë de, kıçke қарşı suvıқ tiymesēn dip, arba yanınnan anıñ kamzulın kitëröp kiyërttë.

Қояş түbeneyöp, көн кіçегöp bara. At meşekatēn bëtërgeç, yañadan ëlëkkë kēbëк қızuvlıқ bēlen çümele tarttırırға, ıbıқ bēlen күbeler таşırға, kilgen pëçennë ozın senekler bēlen kiben başına ırғıtırға kërëştëler.

3085 Көн кіçеккен sayın, bolar aşıқtıлар. Қояş қızıl ut ëçēnde bayıp күzden yuғaldı, bolar da ikēңçë kēçërek kibennë şulay uқ matur, түgerek қuyıp, oçlap bëtërdëler. Ceynëñ ozın көнë buyınça eşlep, İsenbikenëñ pëçenēn, yañgıra ëlektërmiyçe, қорı köyge kibenge salıp, tamam ite aldılar.

3090 Èşlegende bëlēnmedë, lekin arba yanına kilgeç, hemmesë eşten çıgıp arған, vatılğan ikenlëklerēn sizdëler. Ayақlarını atlarға һelë yuk. Құлbaşлар basıp, salınıп bara. Zakir, her көн şayartıp cikken қатı duғasın citkëre almaғаaç, üzēnnen-üzë kıçkırap kölöp ciberdë.

Bolar at cigöp, eybërler tøyep, қaytır yulға ıққанçı baytaқ vaқıt ütöp kittë. Bolay кіçëgüvge başқа herкēmmen bigrek malayniñ ëçë poştı. Başқalarға ni bulsa ul,

3095 kaytalar da aşap yoqlıylar; Miñlëğaliymge alay tüğel: kaytıp aşarğa kirek, annan atları bēlen tavğa ҡunarğa barırğa kirek. Barıp citēp, atlarını tışavlağançı yartı tön bula. Annan başıñnı ҡuyıp ölgērmiysēñ, tañ ata, tağı kayt, tağı eşke kit!

Malay üz başında ҡaynağan bu eybērler bēlen yul buyı ernēdē, atasına ҡat-ҡat eyttē:

3100 – Etkey, min ҡola biyenē köşenliym... Bik yörēmtel nerse... Kiçe de Yunıs ҡartnıñ solısına citēp barganda totıp aldım, – didē. Annan tağı sukranıp-sukranıp östedē:
– Aşlıqtan totıp ҡaytsalar, atlarını ҡaramıysıñ dip minē ҡıynıysıñ.

Altınbay ulınıñ süzlerēne riza buldı:

– Yarar. Köşenleseñ köşenleseñ. Tik bik kıska itme. Aç ҡaldırırısıñ, – didē.

3105 Bolar yortka çaptırıp kaytıp kērgende, uram yak öynēñ baskıçında çalma-çapan kūrēndē. Altınbay gomēr buyınça mulla-mezinnē tik fidiye öçen gēne yeşevçeler dip isepliy, alarnı vaqıtsız kürse, vaqıtsız oçratsa, küñelēne şomlı ülēm ҡurkıñıçı kile idē. Çalma-çapan küzēne çalınğaç, monıñ mezin ikenēn tanığaç, yöregē şu-v itēp kittē. Üzēne ülēm kitērgendēr kēbēk buldı, arbadagılarınıñ hemmesēne işētlēk itēp:

3110 – Ni eşlep yöriy monda bu ҡozgın? – didē de, üzē sikērēp tōşēp, şul çalmağa taba yöğērdē.

Қart bu arada һelsēzlenēp tora. Bilēm, arқam dip, küp iñğıraşa. İrteden yatıp ҡaldı. Pēçen cıyuvçılarnıñ hemmesē de işēk tōbēndegē çalmanı şunıñ bēlen, avıruv bēlen, ülēm ҡurkıñıçı bēlen bağladılar. Bu Gölbanunıñ yöregēne aғuv bulıp ҡadaldı.

3115 Anıñ enkesē Fetһiye ҡarçık herқayçan, Sabira ҡodağıynıñ һolıksızlıғınnan zarlanған sayın, küz yeşēn sōrtēp sōyliy idē:

– İlahım һucam, içmasam Şihabētdiyn ҡodanıñ gomērēn ozın ҡıl. Ul isen bulsa, bik artıq ҡotırınırğa Sabirağa yul ҡuymas, tıyar, ir kēşē bit, – diy torgan idē.

3120 Küzēne yeş kildē, yöregēn ҡurқuv aldı, bu yortka beһētsēz ayak bēlen kildēm, küresēñ, dip şomlandı. Lekin ni buldı iken dip sorarğa batırlıғı citmedē, tik öyge kērēp, toқmaçlı, bereñgēlē, ҡatıq ҡatқан aşқа utırğaç ҡına, Altınbay aғası, üz aldına mıғırdanған kēbēk, eytēp ҡuydı:

– Mezin kürgeç, ҡotım oçқан idē... Allağa şökēr, alay ҡurқırlıq eybēr yuk iken, – didē. Atası Şibaynıñ һezēr yañadan azraq torıp utırғанın sōyledē.

3125 Gölbanuniñ yöregennen avır taş alındı. İrkënlep suladı da aşarğa kërëştë.
Hemmesë şulay avır eşten soñ yotlıgıp rizıqlanganda, kürşeden bër açı sızgırğan tavış
kildë. Sekenëñ tüben yak çitende utırıp aşagan Miñlëgaliym qaşığın taşladı da, sikërëp,
yort yak terezege atıldı; üzë başta, avızına ikë barmağın kıuyıp, tağı yamanraq, eçerek
sızgırdı, annan başı bëlen tıgılıp, kürşë yortqa, yeş, këçkëne, lekin yañgıraç tavış bëlen
3130 kıçkırdı:

– Apuş! Apuş! Sinmë? Hezër kittëm! – didë de, tabaqqa kilëp, yañadan bër-ikë
gëne qaşık tokmaç qaptı, anasınıñ:

– Qaya aşığı iken bu çaklı? Qaçmas, ölgërër idëñ elë, aşını aşap bëtërgeç te... –
diyüvëne qaramastan, aq kiyëz eşlepesën, bişmetën, yalanda qunganda yabınıp yatarğa
3135 atasınıñ çikmenën aldı da yortqa taşlandı.

Qoyı bağanasına öç at beylevlë idë, bërsën atlandı, ikësën, nuqталap, ikë yaqtan
citekledë de kürşëdegë malayğa:

– Apuş, eyde kittëk! – dip, tağı yañgıratıp kıçkırdı, üzë atları bëlen yalangä
qunargä çaptırıp çığıp kittë.

XXVI

3140 Bu tönnë qurkıniç astında ütkerdëler.

Tañ aldınnan bërniçe tapqır kartniñ sulışı tarayğan këbëk buldı. Lekin ozak
barmadı, yasin çıgarğa mullanı çakıtırğa uylasalar da, ölgëre almadılar. Şibay yañadan
küzlerën açtı, irkënlep tın aldı. Üzënëñ ülëm aldındağığa oşaşlı helëne qaramastan, kart
krëstyan hucalıgınıñ hiçbër cëbën üz qulınnan ıçkıdırırğa tëlemedë. Qoyaş çıgar
3145 aldınnan zur ulı Altınbaynı çakırttı, bügën këmge qaya barırğa, nerse eşlerge ikenën
sanap kuştı:

– Kiçe, – didë, – kartlar pëçen bulëp yördëler... Min bara almadım. Üz urınıma
Hisamiynı ciberdëm. Bik özgelegenner. Bëzge Qayınlı kül tamağınnan, Aqyatuvniñ
yuğarı yağında bër şobağa çıqqan. Andığı eybet bulır. Tağı tëgë, biltır pëçen çapқан
3150 Eçelë kül bar bit, şuniñ astı iken, busı bik tünde klë, naçar sazlıq cir... Yünë bulmas. Sin
üzëñ sajını al da, ülçep, çiklerën taptap qayt. Zakir bëlen Feshiy hezër ök Qayınlı kül
tamağındağı öleşke kitsënner, – didë. Bëraz hëlsëzlenëp yattı.

Altınbay bër süz de eytmıy çığıp kite başlağan idë, kart yañadan tuqtattı, ulına
şelte bëlen qaradı:

- 3155 – Sin nerse? Süz bêtkenñ kötmiy kaçasın?.. Min ul könnë aşlıklar qarap kayttım. Tarınıñ Üzen yılğağa qaragan tüben başı bik çüplë... Soñgarak kaldık qaluvın... Barıbër utamıy bulmas, bügën sinëñ balalarıñ bēlen kilēnner öçēsē de şunda barırlar, qolaqlarına tuqip ciber, bētērmıy qaytmasınnar, anda ikē barıp yörērlēk eş yuq... Yoqlamasınnar.
- 3160 Qart tuqtadı, ulı başın qaşıbraq işēkke taba quzgaldı.
Altınbay üzē de illēge qarap bara. Anıñ unikē yeşlēk ulı, un yeşlēk kıızı bar indē. Çeçēne çal kēre başlağan. Monıñ kēbēk mujiklar elle qayçan indē üzēne yortlı-cirlē bulıp, üzlerēne ayırım hucalık bulıp yeşiyler. Bu haman atay qul astınnan qotıla almıy. Qartnıñ üzēne elle qayçan ülerge vaqıt indē. Yuq, ul elē haman yatқан cirēnnen: “Sin alay it, qatınıñ bolay itsēn, ulıñ monda barsın, kızıñ tēgēnde barsın”, – dip quşıp yata. Çal saqallı krēstyan bolardan elle qayçan uq tuyıp bētken idē. Qatını Fevziye de:
– Ayırılıq!
– Ayırılıq!
– Ayırılıq! – dip, tuqtavsız qolaq töbēnde mıgırdanıp tora.
- 3170 Vaqıt, elle qayçan ayırılırğa, üzbaşlanırğa vaqıt idē. Tik mēne qaybēr isepler gēne bu yortqa beyliyler. Qart bit, ul turıda süz açsañ, qul qına sēlke, bulmas, yuqñı yörme, diy. Aña qaramaşka da bulır idē, başqalar bit talaşalar, suğışalar da ayırılıp çıqalar. Annan aqrınlap üz tufraqlarında üz oyaların qoralar. Altınbay kēmnen kim? Ul da aç ülmes idē. Şulay da mēne bër eybēr cēp kēbēk beylep tota: talaşıp, suğışıp ayırılmañ, qart sinē östēñdegē kiyēmēñ, qatınıñnıñ kızıl yavlığı bēlen quva da çıgara. Bër uç aşlıq, bër qazıq, bër çēbēş te birmiy. Eger indē tēş kısip tüzse, atay ülgeç, üzara mal bülgende, Altınbay alay aldatmas. Bu turıda anıñ gōmēr buyınça qorıp kilgen iseplerē bar.
- Bu uylar mujiknıñ başına bik küpten kērdēler, elle qaya, tiren tōşēp utırdılar.
- 3180 Şular aña tüzēm, çıdam birdēler. Lekin haman da bër ayağı bēlen qabērge başqan qartnıñ yatқан cirēnnen haman quşıp, baş bulğan bulıp mataşuvı anıñ tēñkesēne bik tiydēler.
- Atası yanınnan tēgē öyge çeyge çıqtı. Şulay quşқанça, kēmge qaya, nindiy eşke barırğa ikenēn suqranıp, ırıldabraq eyttē. Ullarnıñ, kilēnnernēñ de hiqbēr nersege islerē kitmedē: barı da şulay gōmēr buyına Şıbaynıñ tayağı buyınça yörērge öyrenēp
- 3185

bětkenner indě, moňa bėrev de ġaceplenmedě. Atalarınıň avıruvına da künėkkener idě: nerse, aňa bit indě citmėş yeş. Citmese taġı, ütken yıl bilėn imgettě. Arada tik Gölbanu ġına kayınatasınıň ġatı çirlep kitüväne bik borçıldı. Enkesě Fethiyeněň: “İlahım ġucam, Şibay ġodanıň goměrėn ozın ġıl! Ul ülėp, yalġız Sabira ġulina ġalsa, ġarap bit, ġarap bit, ilahım ġucam!” – dip yılap söylevėn taġı ġetėrledě. Ciňgelerě bėlen, balalar bėlen utavġa barganda da, anda tuġtalıp ikmek aşāġan çaklarda da, ul üzėnėň miyėne kėrėp utırġan ġaraňġılı ġayġıdan çıġa almadı.

Fevziyeněň ikě balası aňa bik öyrenėp, yaġınayıp kittėler. Kėçkėne ġız bala Faġıyle yeş ciňgesėnėň çiberlėġėn de, östėndegě yaňa külmegėn de, çeçėne ürġen al tasmasın da bik yarattı, küňlė bėlen tartılıp, haman anıň tiresėnde sıırındı, aşāġanda: “Min matur ciňgiy yanına utıram”, – dip, balalarça tup-turı eytėp ġuydı. Gölbanu, üzėnėň çeç ürġėçėndegě al tasmasın alıp, ġızınıň çeçėn taradı da şul üzėnėň al tasmasın bülek ittě, şunıň bėlen anıň kėçkėne sıyık çeçėn maturlap ürėp ciberdė. Faġıyleněň başı kükke tiydě, bötėn yeş, saf yöregě bėlen üzėnėň matur ciňgesě Gölbanuġa bağlandı da ġuydı. Malay Miňlėġaliym başta çitsėnėr kėbėk idě, kiçe, kiben salganda, Gölbanunıň ırlar kėbėk batırıp çençüvėn kürgeç, üzleştě, anıň bėlen bėrge çümele tarttırġanda, uynap-kölėp, bolın yaňġıratuvlar vaġıtında, bigrek te Zakırġa ġaraġanda bolar tizrek kitėrėp avdarġan şatlıġlı çaklarda, malay yeş ciňgesėn bötėnley üzėne dus kėbėk toyıp kittě. Bүġėn utavda ul indě bötėn küňlė bėlen yarata başladı. Kön buyı saban sörėrge, tırma tırmatırġa, pėçen cıyarġa, urman, költe taşırġa – hemmesėne Miňlėġaliym riza, hemmesėn, ėt bulıp arsa da, yaratıp eşliyi. Emma mėne utav – anıň doşmanı! Bil de avırta. Bilçenner ġulnı da çeңçe. Ėşlegen eşėn de kürėnmiyi. Ul yıl da şulay suġrana, cayı çıkısa, başġa eşke ġaçuv yaġın ġarıy idě. Bүġėn de dertsėz kildě, haman bilėn totıp, borının ġazıp, utamıy azaplandı. Şulay da alını artta ġalmadı. Mėne beġėt! Yeş ciňgesě başın da kütermiy, haman utıy da utıy, utıy da utıy! Üzėnėkė bėlen bėrge yalġav malaynıň alının da sıdırıp alıp bara. Mėne bit uňġan ciňgeň bėlen yeneşe turı kilseň, niçėk reġet iken!

Balalar ikėsě kiçelė-bүġėnlė, eş ėçėnde, yeş ciňgelerėne küňlėlėrě bėlen bağlandılar. Bu Gölbanuġa kötėlmegen yuvanıç buldı, Faġıyle bėlen Miňlėġaliymge ġulınnan kilgen hemme eybėrně eşlep, alarnıň küňlėlėrėn tabarġa tırıştı. Lekın bu ġına ġatınıň yörek töbėne avır taş bėlen yatġan ġayġısın yuvıp kite almadı. Utav artınnan

tağı pëçen cıyuvlar, kiben saluvlar kildë, annan arış urağına töştëler. Bu – Gölbanu öçen ikënçë sınaş idë, lekin sër birmedë. Nuriy ıart üz balaların bik yeşliy eşke kuşa, ıatı eşlete, rehimsöz küp, usal eşlete, arıtıp, eşten çığargançı, eşlete idë. Cidë yeşten şundiı 3220 ıatı eş eşçende ıaynap çıniqqan. Gölbanunıñ ıulları – Bikyarlarğa gaybetke urın ıaldırmadılar. Yeş kilën bërënçë könende ük ikë kilëndeşen de uzdırdı. Anıñ artında taza beylengen erë költeler irlernëkë kebëk ük küp bulıp tözëlöp bardılar. Uraqqıa töşkeç, Fağıyle bëlen Miñlëğaliym bu ciñgelerëne tağı da nığraq duslandılar, üzlerë tëlöp, aldında anıñ ikë yağınnan töştëler. Miñlëğaliym – malay kışşë yalınmadı, üz alının üzë 3225 alıp bardı, lekin kışkëne kız üzënëñ matur ciñgesënëñ ıanatı astına bik sıyındı. Ezrek artka ıala başlasa da aña ıarap yılmaydı, költe bavı özëlse, költesën zurraq yasap, beyliy almıy azaplasa da: “Ciñgiy, mäne şunu ğına ıısıp bir” – dip eyte torğan buldı.

Urağnıñ bërënçë könende yüriy költe sanaştılar. Arada iñ kübë – Altınbay idë. Zakir, Feshiy, Gölbanularnıñ öçësënëkë bër çamada – yöz siksenëşernë urgannar. Kiç 3230 ıaytır aldınnan çümelege cıya başlağaç, urtançı ul haıldap kölöp, ııçkırap ciberdë, yemsöz süz ıatnaştırap:

– Maqtavlı kilën... – diy-dip, bavı çışëlgen bër költenë Gölbanu östëne şayartıp ırğıttı.

Hemmesë ııçkırap köle başladılar. Gölbanu, hur buldım, adem mesheresëne 3235 ıaldım buğay dip, ıomaç kebëk ıızardı, şulay da tiz birëşesë kilmedë, tuzğan költenëñ bavın barıp tottı, oyalıbrağ küterdë de eyttë:

– Bu minëm bav tügël! Mäne minëkëler niçëk. Min borıp aşka tıgam, – didë.

Başta ışanmadılar, bütën költelerën kitëröp, bavların çağıştırdılar. Altınbay Gölbanu yaqlı buldı, bu tuzğan költe yeş kilënnëkë tügël iken, ıulı bëlen yasap kürsettë. 3240 Alaysa këmnëkë bula dip, tavış kütergenner idë, krëstyan sorı küzën ııstı, kışkëne Fağıylege taba ıaradı, törttë, lekin balanı yılatmas öçen:

– Anısın bëlmiym, ille-meger yeş kilënnëkë tügël bu! – dip, süznë ikënçë yaqqıa alıp kittë.

Şulay ıızuv eş ıaynağan könnerde, ıarayurganı tëlge alıp, Gölbanu irë Zakirğa 3245 ikë tapkırap yılap eyttë:

– Başkalar barıp ta ıayttı indë, nige minë gëne mehrüm itesën?! – didë.

Bu süz, ğadet buyınça, yaña kilännëñ üz tuğan ilëne ata-analarına kiyevë bëlen bër ğëne kõnge bulsa da ҡunaqqa barıp, kürëşëp ҡaytuvı turında idë.

İr üzënëñ anası aldında atası Şibaydan soradı, ҡart süzsëz kündë:

3250 – Nerse, – didë, bër sinnen ҡalmas, ata-baba yolası, atıñnı cik te barıp ҡayt, tik ozaqlama, eşnëñ tıgız çağı! – didë.

Lekin Sabira riza bulmadı, ayırım alıp, ulın tirgedë:

– Oyatıñ barmı, yuqmı sinëñ? Atañ hel ëçënde! Bүğën-irtege ülëm köte. Anda, yalanda, cıyılmağan aşlığın çërëp yata!.. Sin yeş keleş bëlen ҡunaqqa çabarğa eytesëñ!

3255 Bitëñ ҡaya! – didë.

Zakir, aptırap, anasına ҡaradı:

– Soñ bit, enkey, il yolası şulay bit indë. Ni eşliym? Başqa kilënner barıp ҡayttılar, nige minë ğëne meħrüm itesëñ dip yılıy bit...

3260 Bu berëlëş östëne Altınbay Һatını ҡart kilën Fevziye de kilëp çıqtı, üzën tıya almadı, ҡayınanasına çenëçtë:

– Ce, Һarap indë! Bër kiçke barıp ҡaytkanda dönya cimërelmes! Sinëñ ҡomsızlığıñ ul! – didë.

3265 Yort ëçënde, ullar, kilënner, balalar arasında yeş kilën Gölbanunı atalarına ҡunaqqa ciberëp ҡaytaruv – üzëne bër eş bulıp küterëldë, hemmesë Sabirağa ҡarşı ayaqlandılar.

Altınbay kölëp eyttë:

– Tuqta, min bu ubırlı ҡarçıqñı bër öyretiyim elë, – didë.

Indırda çeçüvge digen arışnı sugalar idë, Sabiraniñ tav astında, yıraқ uramda çirlep yatқан sëñëlësë Bedriyege hel bëlëрге kitkenën ҡarap tordı da, Altınbay eyttë:

3270 – Zakir, bar, tiz tarantaska kük atnı cik, kilën, sin ezërlen, tiz bul. Ubırlı ҡarçıq ҡaytkançı ҡapqadan çığıp kiterlëk bulırğa kirek, – dip ҡotırttı.

3275 Gölbanunıñ hemme nersesë elle ҡayçan ezër idë. Aşığıp, bitëndegë tuzannarın yuvdı, tiz-tiz kërşen yağındı, oyıq bëlen kün kevēş, yaña külmek kiydë, şel yabındı da töyënçëğën küterëp yortqa çıqtı. Yeş ciñgelerën bolay yeşërëp ҡunaqqa ciberüv şatlığınnan këçkëne ҡız Fağıyle de, Miñlëğaliym de bötënley ҡanatlangannar idë.

Malay, ҡapka başına mënëp, ҡart anası Sabira ҡaytmıymı dip ҡarıy tordı. Ul arada üzënëñ yöregëne pıçak çençëlgen këbëk:

– Zakir abzıqay, tizrek! Ƙart enkey ındırğa cittë, – dip aqırıp ciberdë. Üzë bar köçëne yögërëp bardı da uram ƘapƘanı tutırıp açtı, tarantaska cigëlgen atnı şuña taba
3280 kitërëp Ƙuydı.

Annan-monnan kiyëngelep Zakir kürëndë, anı törtkelep, ëterëp arbağa mëndërdëler. Gölbanu, yurğan bëlen mëndëren tözete-tözete, këçkëne Ƙayınësëne soƘlanıp Ƙaradı.

ÇıbırƘı şartladı, at Ƙuzğaldı, malay eçë sızgırdı, neƘ mëne şul vaƘıtta tęgënnen,
3285 ındırlar, azbarlar arasınnan arıp, ağıldap, açuvınnan Ƙara tirge batıp, zur buylı Sabira Ƙarçık Ƙaytıp cittë. Küzë bëlen arbağa taşlandı, ulı bëlen kilënëñ tanığaç, bötënley şaştı, ni eytërge bëlmedë:

– Allanıñ Ƙaherë suƘsın! Muiyngız astıgızğa kilsën, meñgë behillëgëm yuƘ!.. –
dip tirgenëp, cënlenëp, balaların, ulların, kilënnerën Ƙargap, hemmesëne yavız doğalar
3290 Ƙılıp, üzënëñ öyëne, poçmağına kërëp Ƙaplandı.

XXVII

Üzënëñ tuvıp üsken ilë Ƙarayurgaga, enkesë Fethiye ƘarçıkƘa ƘaytƘaç, Gölbanu bötënley yañadan tuvğan këbëk rehetlenëp, irkënlep kittë. Ciñ sızğanıp eşlegen yalannarın, cilek cıyğan tavların, urmannarın, suvğa yörge çişme buyların – hemmesën sağıngan, hemmesën küresë kilëp, yöregë özëlgen idë. Kürëp küzë tuymadı, söyleşëp
3295 süzë bëtmedë. Anası Fethiye Ƙarçık bëlen, matur ciñgiy Meftuħa bëlen yılaşıp küz yeşë kipmedë, sanavlı ikë tevlëk gömër şulay yeşën këbëk üttë de kittë.

Matur ciñge Meftuħanıñ yazmışı bik avırayğan bulıp çıktı. İr irlëgën itken: “Balam yuƘ, balasız gömër – tozsız aş”, – diğen siltav bëlen Meftuħa östënnen ikënçë ğatın alğan. Matur ciñge eyte: bik ütkën, bik usal nerse, diy. Elë kilgenëne niçe ay ğına
3300 buldı, mëne şul arada da, diy, nazlı yeş keleş bulıp, maturlanıp, çitliklanıp, Ƙuştanlanıp, irnë Ƙulğa alıp bëtërdë, diy. Mëne, diy, min ğezër ul yortta asrav ğatın këbëk bulıp Ƙaldım, bötën Ƙara eş, Ƙara ğezmet minëm cilkede, diy. Ul, diy, aƘ Ƙullanıp, nazlanıp, minëm östen ğucalıƘ ite, diy, Ƙarınında dürt aylık balası bar, mëne şul da bulğaç, ğezër, diy, ir aldında da bik Ƙadërë üsëp, artığraq borının kütere başladı, diy. Süzënëñ oçı
3305 Ƙırıy bulmadı, matur ciñgiy küz yeşlerëne butap, Gölbanunıñ ëlëkkë söygen yëgëtë Lotfiy turında da bik ozaƘ söyledë. İrlër, diy, bar da bër iken, bërsëne de ışanırga yaramıy iken, diy. Mëne sinëkë de, diy, yaratam, ülem, annan başƘağa küñlëm de,

küzem de töşmiy, dip ant eçöp yörge bulğan idē, at koyıqları kistēröp mataşkan da idē. Ayağı tözelgennē gēne köttē de, Şeriyp aħunni yavçığa ciberöp, Qaramalıdan kibētçē
3310 Ğıylman digennēñ kızın aldı, şavlatıp tuy ittē, hezēr mēne bērgelep dönya köteler, diy.

Gölbanu küñlän tıya almadı, Lotfiy öylengen Qaramalı kızını turında küp söyleştē: “Maturmı iken, eşke uñğanmı iken, eybet toralarmı iken, yaratışalarmı iken?” – dip, qayta-qayta nēçkelep cēntēkledē.

Meftuħa bu turıdağı ğaybetlernē küp bēle idē, yöregēm buşap qalsın dip,
3315 hemmesēn çıştē. Lotfiy öylengen Qaramalı kızınıñ maturlıǵın da, tēgüv-çigüvge, kayuvğa uñğanlıǵın, birnesē iskitkēç zur bulğanlıǵın da eyttē, şularğa yalǵap, buyavnı üzēnnen de kuşıp, taǵı:

– Bik yaratışmıylar buǵay. Kız sanǵa suqmıy, imēş, diy. Haman, haman üzēññ atalarına qunakqa kitüv yaǵın qarıy, imēş, anda barsa, atnalar buyı yata, imēş, – dip
3320 östedē.

Bu soñǵı süzler Gölbanunıñ küñlände elle qaylarda yeşērēlgen, elle nindiy bilgēsēz qılların tibretteler. Nersedēr uyanırǵa eytken, nersedēr baş küterērge tēlegen kēbēk, şulay yaratışmıy kitseler, talaşıp ayırılışsalar, kēm bēle, elle ħoday yazǵan bulsa... dip, ħelsēz gēne ömētke taba yüneldē, lekin şunda uq üzēn-üzē kistē: “Ey, ħodayım, kaya indē! Kiskan ikmek kirē yabışamı?” – dip, üzēññ ömētēn küñlēsēzlēk bēlen qapladı. Şulay da yöregēññ elle kaybēr qatlavında, elle nindiy yıraқ töpkē bēr poçmaqta, nindiydēr bēr kēçkēne, ħelsēz cılı toyǵı ez gēne quzǵaldı, canlanıp aldı. Lotfiy bēlen Qaramalı kızını arasındağı ħeller turında bulğan ğaybetnē ul bar eş dip, yaratışmıylar iken dip yasap bētēröp quydı, mēne şul anıñ tēgē yıraқ yeşērēngen ħelsēz,
3330 lekin cılı, yaqtı toyǵısına rizıq birdē, nigēz buldı.

Anası Fethiye qarçıqqa üz tormışı turında naçar yaqtan ħiçbēr süz eytmese de, bolay sērleşöp kitkeç, Meftuħa ciñgesēnnen yeşēre almadı: “Mın ut eçēnde kōn item, kayınanam qotırǵan ētten bolay yaman, behētsēzge qoyaş qaramıy diyler. İndē mēne kayınatam da ħel eçēnde yata, bēğēn-irtege üler diyler. Ul ülse, ubırlı qarçıq minēm başımnı aşar indē”, – dip, özēlēp-özēlēp yıladı.

Anasınıñ bētmes-tōgenmes temlē aşları, maylı qoymaqları, quyı qaymaqları, simēz beren itlerē, tutırǵan tavıqları bēlen özlēksēz sıylandı, sērdeş ciñgesē bēlen yılaştı da, Gölbanu taǵı irē bēlen Bikyarǵa, kayınata yortına qayttı. Anda Sabira qara çıray

bëlen erlep qarşı aldı: “Oyatsızlar, bitsözler, ülerge yatқан ataların, yalan tulı aşlıkların
3340 taşlap, kınakta öçer kön toralar”, – dip, eçë zeher tällendë. Lekin üzë uylağan, üzë
ezërlengen derecede yöregën buşata almadı.

Zakir bëlen Gölbanu tarantas bëlen öyge qayıp töşkende, yortta ikë arbağa at
cigëlgen, mëne hezër çıgıp kiterge dip, aşıgıç töyeneler idë.

Bügën – bërëncë avgust iken!

3345 Këlet aldında cigüvlë at tora. Altınbay yëgërmë biş çilek arışnı arbağa töyegen;
yögën ul ağaç şırpılar bëlen tægëp, arқан bëlen beylep bëtërëp bara. Anıñ ulı
Miñlëgaliym öç cir tırmasın, bërsë östëne bërsën qaplap, tëshlerën yuğarı taba qararıp
salğan, ikë atқа miçev cëplerë bëlen ëlektërgen de, üzë қола biyesënëñ sırtına kiyëz
3350 çikmen salıp, mënerge ezërlenëp mataşa. Bolar atalı-ullı бүгën arış çëçëp, tırmatırğa
baralar. Feshiy, ikëncë bër arbağa at cigëp, çalgılar, tırmalar salğan, aşarğa қатıқ bëlen
ikmek, eçerge suv қуyған. Қарт kilën Fevziye de, urtançı yuvaş, yomşaq kilën Sıytdiyқа
da şunda қaynaşalar. Bolar elë yaña citëp ölgërgen solını çabıp beylerge kiterge
ezërleneler.

Zakirlar, қayıp төшкеç, iñ ëlek këçкëne қız şatlanıp, қıçқırıp ciberdë, yeş ciñgesë
3355 Gölbanuğa arbadan төşüv bëlen kilëp totındı:

– Bëz solığa kitebëz, eyde sin de қалма, – dip, anıñ tiresënde yañıradı. Zurlar
Қarayurğa қодаларnıñ isenlëgën soraşқанда, bu këçкëne қızға ciñgesë tëgënnen alıp
қayıтқан këçкëne temlë belëşnë birëp te ölgërgen idë indë.

Altınbay tulı zur yök östëne çëçüv tubalın қuydı, üzë mënëp utırdı:

3360 – Ce, heyerlë seğatte bulsın, çëçüvge kitem, – dip, atın қузғattı.

Miñlëgaliym, қола biyesëne atlanıp, aygırını citeklep, tırmalarını cirden östërep,
atasına iyerdë.

Monda tavış қузғaldı. Sabira dönya sëlкëtëp tirgerge totındı. Қунақ arbadan
төşkende de, öyge кërëp eybërlerën urnaştırғанда da, çışënep, yañadan eş kiyëmëne
3365 kiyëngende de tuқtavsız erledë, zeherlendë. Lekin vaқıt tar idë, kiñeye almadı. Zakir
bëlen Gölbanu çabataların, aқ ciñselerën, iskë külmeklerën ëlektërdëler de yortқа
çıқtıлар. Cigëlgen atқа utırıp, Feshiyler bëlen bërge yalanğa, solı çabıp beylerge çaptırıp,
қıçқırıp көлëşëp kittëler.

Ana qarçık: “Minnen qotıla almassız, qaytqaç, min sızge tanıtırmın”, – dip,
3370 avıruv qartı yanına kērdē.

Solı, boray, boday urılıp, çabıp-beylenēp bētkençē arışnı da çeçēp temamladılar.
Şavlaşıp kōlte taşırğa totındılar. Bu arada hatınnar tarı urdı, borçaq yolıqtı, kiben
kuyuvdan buşağan bēr yañırılı kōnde Altınbay, üzē barıp, qara bodaynı çabıp taşladı.

Indırlar saf-saf tēzēlgen, oçlanıp tūgereklengen zur kibenner bēlen tuldılar. Ul
3375 arada çapqan qaraboday kiptē. Kōn ayaz çaqta suğıp qalıyq dip, tağı hemme atlarını,
arbalarnı, qart bēlen qarçıqtan başqa hemme kēşēnē alıp, çilekler, qarçıqlar, kōrekler,
senekler, salam aqaçları, çibaqaçlar tōyep, yalanğa, qaraboday suğarğa quna kittēler. Bu
üzēne bēr zur eş buldı. Hiçkēmge kiregē kūrēnmese de, bēr kēşē quşmasa da, kēçkēne
kız Fağıyle de bōtēn yortnı bēryulı ayakqa bastırğan bu kızıklı quna yatuvdan çitte
3380 qalmadı, zurlar bēlen bērge bardı, bērge şavlap, kıçkıırıp qaynaştı. Başqa eş
tabılmağanda, qaraboday suğıçılarga bereñgē pēşērdē, çey qaynattı, tabaq-savit yuvdı.
Qaraboday bıyıl tire-yakta bik harap uñdı. Disetineden yōz illē potlap alğan urıslarnı
sōyledēler.

Lekin Şıbay, saranlanıp, yaz kōnē bazarğa çıkmadı, kūrēlete yorttağı naçar,
3385 çüplē orlıqnı çeçtērdē. Altınbay ul vaqıtta da suqranğan idē; ikē kōn azaplanıp, citmēş
pottan artıq qaraboday kūrēnmegeç, elē de atasın kızğanmıy qatı sūktē.

Bu – yalanmıñ azaqkı eşē idē.

Ikē yōknē ēlēkkē kōnde ūk cilgerēp, tazartıp, yortqa iltēp buşattılar. Qalğanın
üzlerē bēlen ikē arba tōyep alıp qayttılar. Zakir, qaytışlıy kūrēnmegeç, timērlēkte
3390 eşēm bar dip, tōşēp qaldı, Feshiy alğı ayağımın yōrek itēne şırpı kērēp, qatı aqsıy
başlağan qola biyenē Namacan ostağa kūrsetērge alıp kittē; Sıytdiyqa kilēn, qaytqaç ta,
aqaç kilēde tuqmaq bēlen irtege bēlēnge tarı onlatırğa totındı, – şulay hemmesē taralıp
bēttēler, yōklerdegē qarabodaynı kēletke, ösekke kērtēp buşatuv bōtēnley Gōlbanu
östēne qaldı.

Arış potlıq aqaç çileknē aldı, sosqı bēlen çumırıp, bēr-bēr artlı ikēnē buşatırğa da
ölgērmedē, uramğa qarağan aq öyden yılavğa oşaş bēr tavış kildē, aniñ artınnan tereze
arqılı mullanıñ şomlı çalması kūrge çalındı, borın tavış bēlen “İnne lillahiy ve inne
3395 ilehyiy raciğun” digenē işētēlgen kēbēk bulıp kittē.

Balalar mal qağılmasın dip yök yanında qarıy qaldılar. Gölbanu çileğen sosqısın
3400 arba östëne kıuydı da kıoyı töbënde bereñgë yuvıp torğan qart ciñgësë Fevziyege bardı;
kıurıqqan, ağarınğan yöz, qavşaqan süz bëlen:

– Ciñgekeyëm, etkeynëñ helë naçar buğay, anda yılıylar, – didë. İkësë de,
ëşlerën taşlap, uram yaq öyge yöğërdëler.

Şul arada qapqadan mezin kilëp kërdë. Altınbay aşığıp qayttı, tiz-tiz atası yanına
3405 kërdë. Kilënnar, ëçte ni barın bële almıyça, qatıp tordılar. Annan aqrın-aqrın baskıça
mënëp, qolaqların işëk yarıqına kıuyıp tıñlıy başladılar.

Këmdër ëçten törtëp işëknë açtı. Anda qayınanaları Sabiranıñ mulla-mezinnen
yözën qaplabraq yılağanı kürëndë. Zakir bëlen Feshiy de qayttı. Öynëñ türëne, sekë
östëne, kıyblağa yözën qaratıp, Şibay qartnıñ gevdësën iplep saldılar, küzlerën
3410 yomdırdılar.

Gölbanu tüzmedë, anıñ yöregënnen nersenëdër kisëp, özëp aldılar. Qayınatanıñ
ülëme bëlen bërge üz könë qaralıp kitkendey toyıldı; şunda, işëk töbënde, kësëler
aldında uq, küzlerën yavlıq çitë bëlen sörte-sörte, üksëp yılap ciberdë.

XXVIII

Heyërneysalarga şul tön at mënëp Miñlëğaliym barıp qayttı, qart atası ülgenën
3415 heber ittë. Hıatın şul tañda uq, irë Eftehnë utırtıp, Bikyarga kilëp cittë. Şibaynıñ ölken
kıızı yuvaş, sabır, ëşçen Miñniysa da sëññlësënnen qalışmadı. Bolar ikësë de ügiy ağaları
Altınbaynıñ kıomsızlıqın bëleler idë. Eger barıp ölgërmeseñ, ataydan qalğan mirasnıñ
anısnı yeşërër, monısın qaçırır, şulay qorı qul küterëp qalırız dip kıurıqtılar.

Bërëncë könnar qartnı kümüv meşëkatlerë ëçënde ütëp kittëler.

İsen çağında süzler bik kıuyı idë. Zamanında zur dan tottı, kantun bulğan
3420 qaqlarında bik görledë. Başqortstanda kantunlıqlar bëtërëlgeç te, haman urıs türe aldında
süzë ütövçen bulıp qaldı. Dörës, anıñ turında vaqıtında tëllerde küp açı süzler bar idë.
Başqort qartları Şibaynı:

– Bu kilmëşek tatar beznëñ mayğa simëre.

3425 – Bu kilmëşek tatar bëznëñ Başqort qanı bëlen kübëne, – dip, şeltelep eytüvden
kıurıqmadılar. İdëlbay atlı Başqort qartı:

– Sin urısınñ üzënnen yamansıñ, sin urıs gubernatorınıñ pıçraq köregësëñ.

Başqortnı talıysın! – dip, halıq aldında yemsözlep süktë.

3430 Monıñ öçen Şıbay üç almıy qaladı, İdělbay qartnı Sëbër ciberttë. Bu şağıyır-
cırcı adem idë. Yıraç Sëbërde üz helënnen moñlanıp, Şıbaynı çençëp beyëtler çığardı.
Bu beyëtler Başqort arasına taraldı; kilënnen, qarçıqlar yılap-yılap monı uqıylar, Şıbaynı
qarğıylar idë. Lekin bara torğaç yaña eşler tuvdı, ikëncë kësëler turında beyëtler çıqtı,
ëlëkkë kantun Şıbay üz işlerë eşende isëmlë, köçlë bër kart bulıp qaldı.

3435 Ul yeş çağında qalada altı-cidë yıl zur bër medresede bulğan idë. Lekin gıylëmge
küñël qıymadı, kübrek vaqıtın qala balaları bëlen kügerçen oçırtıp uynavğa birdë, şunda
az-maz urısçağa da şomardı. Üse töşkeç, medresege kilgen qazaç şekërtlerë bëlen
duslaşıp, ceylerënde Qazaqstan dalasında, Uyıl këbëk yerminkelerde vaç-töyek satuv-
aluv bëlen de azaplandı. Yëgërmëge citkeç bër bozıqlığı öçen medreseden qıvdılar.
Uquv dertë süngen idë. Bikyarğa, atasına qayttı. Aldağı közge qaralıp, gasker
3440 hëzmetëne alındı. Anda usal, ütkën soldat, soñra qatı qullı yëfrëytor bula aldı. Patşa
hëzmetën tutırıp qaytqaç ta, ul “qara halıq – qara sarıq” dip yörte torğan krëstyannar
arasında bötënley yuğalırğa riza bulmadı. Üzënçe kiñrek dönyağa çığarğa omtıldı, şul
isep bëlen Başqort qartlarına, Başqort il başlığı olı ataylarğa duslandı. Bër yağı bëlen
az-maz medreseden alğan gadetënçe, süzge ostalığı, şomalığı bëlen mullalar arasında da
3445 dus-iş taptı. Uris türege tuqtavsız hëzmet kürsete bardı. Şulay tereklenëp, baskıçlanıp,
küp meşekatler soñında kilmëşek Tatar Şıbay bërvaqıt Başqortstanda kantunnarnıñ
bërsë buluv derecesën de kiçërdë.

3450 Ülëm, cënaza östënde bu ozın, qatlavlı gomërnëñ tik aq yaqları tëlge alındı, itken
izgëlëklëre gëne küterëldë; emma bërev de yıraç Sëbërde Şıbaynı sügëp ülgen qart
Başqort İdëlbaynıñ qarğışların, anıñ halıq eşende yılap uqılğan açı beyëtlerën
hetërlemedë, bolarnı ülëm qapladı. Ülëm artınnan, qalgannar öçen de mal qayğısı baş
küterdë.

3455 Tëgë, Altınbay bëznë mirastan qorı qaldırmasın dip, qurqıp kilgen Miñniysa
bëlen Hëyëniysa qaydan süz açarğa bëlmiy, cënaza ütkeç, kirë qayıp kittëler. Şıbaynıñ
öçë, cidësë de bik yaqşısı, bik tınıç üttë, tik mëne cidësën ütkerërge dip cıyılğan meclës
taralğaç qaladan bër keğaz kilëp töşüvë gëne bëraz qıtırşılıq tuvdırdı.

Zakırnı öylendërgende birëlgen öç yöz sumıñ yartısı, qaladan burıçqa alınğan
bulğan iken, qart, qul quyıp, keğaz de birgen iken. Niçëk te hëzërgeçe şunı tülemiy

kiçektëröp kilgen. Üzë ülöv bēlen bu ҡalkıp çıqtı. Un kön eşçende tūlerge sorıylar,
3460 bulmasa, Şıbaydan ҡalğan malnı kilöp yazaçaklar.

Altınbaynıñ ҡanı bik ҡaynadı. Zakir öçen alğan, anda bēznēñ eşçebēz yuķ diyerge
de çamaladı. Lekin yēğēt abzasınıñ avızın ciñel ҡapladı:

– Sin öylenmedēñmēni? Sinēñ Һatınıñ öçen bu yorttan meher tūlenmedēmēni?..

Zur ızgışka kitmedē, süz şunda kisēldē. Bu yöz illē sum burıçnı üz vaķıtında
3465 tūlev öçen bēr at, yöz pot boday, yılağan çuvar ügēz kērēp kittē.

İndē ҡotıldıķ dip, irkēn sularğa ölgēre almadılar, İsenbike bolınınıñ ҡuldan
ıçkınuv ҡurkınuçı alğa kilöp bastı. Bu kēçkēne tuğay öçen Başkörtlar Şıbaynı bolay da
şēlteliylar: “Bēz siña cir satķanda ilçēlēk, tılmaçlıķ ҡılğanıñ öçen bērniçe yılğa
faydalanırğa ğına birdēk, sin anı üz isēmēne meñgēge bērkēttēñ, üzēñnēkē yasadıñ”, –
3470 diyler idē. Şulay da Başkört cemeğatlerēñēñ üz yulbaşçılardı arķılı ҡul ҡuyıp, hemme
cirde nıgıtılıp ölgērgenge, kirē ala almağannar idē. Һezēr mēne şunıñ bēr uñaysızraq
yağı berēp çıqtı.

Bikyarnıñ kubē kēbēk, Şıbay da köyezlenēрге, kiñrek torırğa yarata idē.
Tūşegēne küre ayağın suzuvnı onıta torğan idē. Aqça bik kirek çağında bu İsenbikenē
3475 salıp, krēstyan bankısınnan burıçka alğan bulğan iken. Bu da tūlenmegen iken. Һuca
vafat bulğaç, miras bülēne başlağançı dip aħrı, bu turıda da keğaz kilöp tōştē. Monıñ
Һeberē bik zuraydı, mujiklar:

– Bu yort çērēk nigēzge salınğan iken, ҡart üzē ҡabēрге kērūvge cimērēle
başladı, İsenbike de kite iken, barlıķ malın da yazalar iken, – dip çençēp söyledēler.

Süz barıp irēşüv bēlen, Şıbaynıñ kiyevdegē ҡızları – Miñniysa bēlen Һeyērniysa
tağı, at ciktērēp, kēçkēne ulların utırtıp, Bikyarğa kilöp cittēler. Tarala torğan maldan üz
ölēşlerēn ēlektērēp ҡalırğa tēşlerēn ҡayrap, Altınbay bēlen talaşırğa ezērlendēler. Lekin
ēş bēr Altınbayda ğına tūgēl idē. Zakir da, urtançı ul añğıra Feshiy de bu bay ülenlē,
ķadērlē bolını ҡullarınnan ıçkındırırğa tēlemedēler, moñarçı kilgen kēbēk, haman
3485 faydalanuv ğına tēşlerē, tırnaqları bēlen totındılar. Tağı bēraz aşlıķ satarğa, zur çuvar
sıyır bēlen bēr un sarıķnı bazarğa çığarırğa çamaladılar. Lekin ikē ҡız moña yaķın
kilmedē. Cir, urman, bolın kēbēk nerseler barıbēr irlerge ğēne kite indē, çitte, kiyevde
bulğan Miñniysa da, Һeyērniysa da moñardan bērtōrlē de tabış küre almıylar. Emma,
şul İsenbikenē ҡotķaram dip, niçaklı mal satmaççılar. Bolarğa bit ҡızlarınıñ ölēşē de

3490 kërëp yugala. Qızlarınñ tiyerë kimiy. Bu turıda süz, talaş, ızgış, üpkeleş ozaqqa bardı. Heyërneysa üzënëñ anası Sabırağa da katı eyttë:

– Sin üzëñ monda torğanğa ullarıñnı yaqlıysıñ. Bëznë köpe-köndëz, kësë aldında talarğa eytesëñ – didë.

Starosta kilgen idë, Heyërneysa yözën az-maz kaplap başladı, kızğaç, yavlıgın

3495 bötënley açıp ciberdë:

– Sëz barıgız da bër, barıgız da irlernë yaqlıysız, – dip erleştë.

Altınbaynıñ bu turıda bër ayırımraq isebë bar idë. Eger ağa-ënë riza bulsa, ul buriçka aqça tapmaqçı, İsenbikenëñ bireçegën üz kësesënnen gëne tülep, bolınnı bötënley üzënëkkë itmekçë, yalgız üzë huca bulmaqçı idë. Barmağı bëlen sanap-sanap,

3500 ikë ënësëne monı ozaqlap söyledë. Lekin bolar hiçnerse añlamadılar, ağalarına:

– Sin bëznë utırtırğa eytesëñ, – dip sügënëp beylendëler.

Arağa starosta da katnaştı:

– Sëzge barıbër tügëlmë, buriç öçën qulıgızdan alalar bit! Altınbayda qalsa, sëzge ni zıyan? – didë.

3505 Lekin Zakir bëlen Feshiy bu eşte üzlerëne zıyan yuqlıgın, üzlerë otılmavın hiçbër törlë töşëne almadılar. Zakir bër süznë qabatlıy birdë:

– Nerse sin bolay?! İsenbike da siña! Barı da siña! Bötën eybërnë üzëñe tartasıñ, bëzge ni qala?.. – didë.

Bolar şulay talaşıp bërniçe kön yugalıtılar, tülev vaqıtı üttë, İsenbike, bolardan

3510 ıçkınp, bank arqılı, elë bılıtır gına Başkort cirëne utırğan haşullar qulına kërdë. Altınbay monıñ öçën ernëp bëtëre almadı, lekin bolın kitken, başıñnı taşka orsañ da kirë qaytmıy!

İsenbike artınnan qalkıp çıqqan timër sabannar, maşınalar buriçi bigrek te Heyërneysa bëlen Miñniysanıñ açuvın qabarttılar. İkkë kız busın bötënley kükten töşken bër bela itëp qaradılar. Şıbay üz zamanında başlap timër saban kërttë. Cilgerüv maşinnası aldı. Qartlar anı ul çaqta bu yañalıqlar öçën, ata-baba yolasın bëtëresëñ,

3515 ëlëkkë sabannarnı taşlıysıñ dip, rencëp tirgep bëtërdëler.

– Ansız da allanıñ qaherë yava... Yañırlar yuq, yıldan-yıl açlıq... – didëler.

Qıtlıqnı şul yaña maşınalardan kürëp, kirë kuvdırırğa da mataştılar.

Lekin tiz öyrendëler. Əlëkkë dürt atlıq aqça sabannar, çirem açqanda altı at cige

3520 torğan törenner urımına ikë at uynatıp yörtken ciñël timër sabanğa mujiklar üzlerë de tiz

künëktëler. Şibay qart bu eşlerë bēlen üzēnēñ qoyırğın bēraz beylep kitken iken. Zēmstvoda bu sabannar, maşınalar öçēn siksen sum buriç tülerge keğaz töştë. Vaqıtında tülenmese, tağı malnı yazarğa dip, qot oçıralar. Tağı şul üzara bülēnerge tiyēşlë atlarğa, sıyırlarğa barıp tērele. Tağı öleş kimiy.

3525 Kızlar moña çerēldep beylendēler: “Sabannarnıñ bēzge kiregē yuq, alıp kite birsēnner, urtaq öleşten bu buriçnı tülerge bēz gomērde de riza tügēlbēz”, – diyēşteler. Talaş, üpkeleş tağı kızdı. Altınbay üzēnēñ sēñēllerē östēne aqırıp kildē:

– Ul kirekmiy, bu kirekmiy! Nerse gēne kirek! Ul sabannarnıñ miña da potı bēr tiyēn! Mēne digen yañası undürt sum – baram da kilesē közge tülerge alam! Sēzge mēne
3530 ayaklı malnı sanap tottır da tertē yanına beylep ciber! Ay-hay, aqılığız altın iken! – dip, Hēyērniysa bēlen Miñniysanıñ avzın qaplarğa, bu sabannarnıñ tülevēn urtaq mirastan tületēрге öndedē.

Anıñ iñ qurıqqan nersesē de şul ayaklı malnı taratıp bētērügge beylengen idē, aqır ciñep çıqtı. Zēmstvo buriçların tülevde ırlar yağı östēnlēk aldı. Altınbay bolay
3535 quydı:

– Aşlıqnıñ haqı yuq, elē de yöz pot bolaydan qolaq qaqtıq indē, ikē sıyrını satmıy bulmas, – didē, qaysıları ikenēn atap eyttē: – Aq tuqal bēlen simēz qara qısırnı çığarsaq, qaplarlar, – didē.

Bu süz Hēyērniysanıñ yöregēne berēldē. Ul bar küñlē bēlen şul quyı sötlē zur
3540 aq tuqalğa bağlanğan idē; aqasınıñ süzēne çençēlēp, urınınan uq tordı, nēçke, çerēldēk tavış bēlen aşığıp-aşığıp, qayta-qayta zeherlendē:

– İştēñ arış çumarın: yortnıñ iñ yahşısı nesēl sıyrın bazarğa çığaralar dimēni? – dip qızıp, çerēldep kittē.

Sabira da anı yaqladı, bulmas, tuqalnı birmem, didē. Altınbay ēnēlerēn sıyırlarğa
3545 da, hatınnarğa da qarşı ayaklandıra aldı, köreş aqıq bilgēlendē:

– Ul sıyırlarnı qızğansaq, alaysa bazarğa aqtıq atların çığarabız. Şulaymı, Zakir? – dip, ēnēsēnēñ küzēne qaradı.

Hatınnarğa sıyrı niçaqlı yaqın bulsa, ir krēstyanga at mēñ tapqır yaqınraq, kadērlērek idē. Zakirniñ küzē tomalanıp kittē, miyēne qan yögērdē, üzēn bēlmiy sikērēp
3550 torıp, yodriq bēlen sekē çitēne suqtı, hēzēr kıynap ırğıtırğa ezēr torğan tös bēlen apası Hēyērniysağa yotıldı:

– Sin nerse? Zakir atsız ǵalsın disēñmē? Minē belekey arba tartıp yōriy torǵan heyērçē dip bēlesēñmē? Eyt, minē ceyevlē heyērçē itmek bulasıñmı?

3555 İrler bēlen ǵatınnar, atlar bēlen sıyırlar arasında ozaǵ barǵan bu ızǵıñıñ, köreññēñ azaǵı – atlarınñ ciñüvē bēlen bēttē. Zēnstvo burıçların ǵaplar oçēn yortnıñ iskē nesēllē aǵ tuǵal bēlen kısır ǵalǵan simēz ǵaranı mūǵēzlerēnnen beylep bazarǵa ǵıǵardılar. Heyērniysa bēlen Miñniysa oçēn de, tuǵalrı tōp yortta ǵaldırıp, üzē savıp reǵetlēnērgē omētlēngen ana ǵarçıǵ Sabira oçēn de bu ikē sıyırnıñ yorttan ǵıǵıp kitüvlerē hiçnersege ǵaǵıstırılmaslıǵ zur ǵayǵı, zur yetimlēk bulıp tōštē, oçēsēññ de
3560 küzlerē yeşlēndē.

XXIX

Bu talaşlarınñ kızuv kōnnerēnnen bērsēnde, şimbe irte bēlen, Şibay yortnıñ uram yaǵ kōnçıǵış poçmaǵına iskē öy bürenelerē, idennerē, tüşemnerē tōyelgen dürt arba kilēp tuǵtadı. Altınbay yēǵētlerçe ciñēllēk bēlen kērēştē, arbalarnı kitērēşken mujiklar aña yardım itēştēler. Uram yaǵ ǵitennē alıp ırǵıttılar, bik az ǵına niǵēz
3565 yasadılar da uñǵan ǵul bēlen kēçkēne dürtpoçmaǵ öynē kütērdēler. Kürgen kürēp ǵaldı, kūrmegeñ yuǵ: kiçke, kōtūvler ǵaytır vaǵıttǵa indē bu kēçkēne öynēñ ǵıyıǵı utırtıldı, nēçke ğēne bulsa da, salam bēlen de yabıldı, işēǵē, terezesē, – hemmesē urınına ǵuyıldı.

Tūben Oç Velıy digen bēr feǵıyr kūp yıllar indē Uralda eşliyi idē. Monda öyē biklē tora idē. Şul bıyıl ǵayttǵan da, bōtēnley küçēp kiterge bulǵanǵa, yuǵ ǵaǵına öyēñ
3570 Altınbayǵa satıp kitken. Şibaynıñ kōnçıǵış poçmaǵına kilēp utırǵan mēne şul idē.

Mondıy bēr başsızlıǵnı kūrūvge Sabiranıñ miyē eylēndē. Altınbay aña ügiyi tiye. Alar ğomēr buyı ēt bēlen meçē kēbēk erleşēp yeşēdēler. Utız biş yıl buyınça bēr-bēreñe eytmegen naçar, pıçraǵ, oyatsız sūzler bik az ǵaldı. Emma ul oyatsıznıñ būǵēngē eşē indē Sabiranıñ başınnan aşa kittē. Elē atasınıñ ǵabēr tufragı suvınıp citmegen, elē üzara
3575 mal bülēşüv turında bēr sūz de yuǵ, ul oyatsız elle ǵaydan tavıǵ kēteǵē kēbēk öyler taba, elle kēmner bēlen monda kitēre de sala. Anaydan sorav yuǵ, ēñelerē bēlen kiñēşüv yuǵ. Bu ni eş bu?

Sabira, mēne şulay cēnlenēp, iñ ēlēk mullaǵa yōǵērdē. Yavlıǵ ǵitē bēlen avızınıñ yartı yaǵın ǵına ǵapladı da:

3580 – Ğezretkeyēm, ni eşliyiñ? Minē talıylar... – dip yılap, ǵarǵap tırǵēndē. Bēr yardım soradı.

Allayar mulla qurqax adem idē. Mehellesēnde Ŗibay urınına qalaqax Altınbay bēlen qaruvlaŖırğa bēr de tēlemedē, alay-bolay tarttı, qat-qat tamaq kırdı da butabraq eyttē:

3585 – Bu indē, – didē, – yaqniy meselen, dōnya ēŖē, imamnarğa mondıy ēŖlerge qatnaŖırğa mōftiy uezretten emēr yuq, – didē.

Yılap kilgen qarçık üzēn talağan ügiyge qarŖı bērnerse de taba almadı.

Lekin Sabira ciñēlmedē, yılap, ernēp, starostağa yōgērdē. Anı azbarda atqa butav ezērlep yōrgen cirēnde tottı, Ŗul uq süz bēlen baŖladı:

3590 – ...Ni ēŖliym? Minē talıylar... Kōpe-kōndēz talıylar... – dip yılap, qarqap tirgendē... Añardan da bulıŖlıq kōttē.

Starosta bu ēŖnē aldan bēle idē. BaŖı eylengen usal qarçıkni bēraz tınıqlandırırğa tēledē, Ŗibay tiresēndegē ızgıŖlardan canı oŖēgenge, bolarnı kilēŖüv yaqına sōrdē:

3595 – Sabira tütıy, – didē, – yuqqa yōriysēñ bolay: üz ulıñ bit, ügiy bulsa da üz ulıñ bit. Üzara qına kilēŖēp bētēröv kirek idē, – didē.

Lekin ana moña yaqın kilmedē, qatı tēllendē: “Sin de anı yaqlıysıñ, sēz irler barıqız da bēr-bērēgēznē yaqlaŖasız” – dip rencēp, starostanı üz yortına, yaña salınğan kēçkēne tavıq kētegēne östēredē; anıñ bēlen tağı kürŖēden ikē aqsaqal qartnı da alıp kildē. İsebē – Ŗul starostalar, qartlar aldında uq ul heyērçē tavıq kētegēn üz tufragınnan aldırıp, kirē arbalarğa tōyetēp ciberöv idē. Yul buyınça qarqanıp: “Min öyde yuq qaqtā ēŖlep ölgērgen, aña Ŗaytannar bulıŖadır”, – dip renciy bardı.

Bolar kilgende Altınbay üzēnēñ küçērēp utırtқан kēçkēne öyēnēñ işēk tupsasına aqtıq kadaqın qağıp tora idē. Çükēçēn taŖlamıy, tübençēlēk bēlen qarŖı barıp, salam aldı. Ana qarçıkni kōtmiyçe, üzē ük cebērsēngen, rencētēlgen tavıŖ bēlen süz açtı:

3605 – Mēne, – didē, – il qartları ni eytse – min Ŗuña rizamın. Eger bu cirde ēlēk sigēz sajinlıq tıkrıq yuq idē disegēz, öyēmnē cimērem de baŖqa urınğa, avıl çitēne küçērēp salam; eytēgēz, qartlar: monda ēlēk tıkrıq bar idēmē yuq idēmē?..

Krēstıyan mēne Ŗul yaqtan kitērēp berdē. Sabira qarçık bōtēnley ŖaŖıp qaldı. Lekin starosta da, ikē aqsaqal da monı yaŖŖı bēleler: ēlēk monda tıkrıq idē. Kantun çağında Ŗibay ul tıkrıknı biklettē de, sigēz sajinını üzēne kuŖıp, yortın kiñeyttē, avıl artındağı Üzen yılğağa tōŖer öçēn bēraz arıraqtan ikēnçē tıkrıq açtırdı. Tıkrıqlar – cemeqat tufragı sanalalar. Bolarğa bērevnēñ de iyelēgē bulmıy. Ŗulay bulqaç, Altınbay

üzənəñ atasınnan miras qalğan cirge tügël, cemeğat tufraqına öy salğan bulıp çığa... Bu sigëz sajinga kızlarınñ da, ullarınñ da, ana qarçık Sabiraniñ da haqı kërmiy. Bu indë cir
3615 bëlen miyë eylenëp bëtken herbër krëstyanga üzənəñ ayağındağı çabatası këbëk bilgëlë
bër nerse. Süz bu yaqqa taba borılğaç, Altınbay qanatlanıp kittë:

– Yeşëm illëge bara. Ataynıñ dönyasın mënë şul cilkemde küterëp kildëm. Dürt
yıl patşağa soldat buldım... İl bëlen bërge yasağın tülep kilebëz... Sëz, qartlar, indë
3620 minnen sigëz sajinlık tıkrıknı da küpsënesëzmë? Alaysa miña başqa cirden urın
birëgëz... Min kilmëşek tügël, minë avıldan quva almassız! – didë.

İkë aqsakalınñ yuvaşraqı kul sëlëktë, kipken gırıldık taviş bëlen:

– Ce, nerse urın tağı?! Kitërëp salgansıñ, şul tıkrıқта utıra bir, ölëşëne çıqqan
kömëşëñ, bik eybet! – didë de kitüv yağın qarıy başladı.

Qarçık yılap ciberdë.

3625 Qartlar bëlen starosta kitëp këne ölgërgen idë, östë-başı bötënley ap-aq onlanıp,
Zakir zur yök bëlen qayıp töştë. Ul Bikyar bëlen Qarayurğa arasında Üzen yılğağa
salınğan suv tëgërmenëne kiçe ük yëgërmë biş pot arış alıp kitken idë. Bër cirden buva
yırıldı, taşlar eşlemiy tordı, şunıñ bëlen bolay ozaq kiçëgëp qaldı.

Ul qapqağa kilëp citüv bëlen, aptırap: “Bu ni eş? Monda nindiy taviş këtëgë
3630 kitërëp utırtqannar tağı?” – dip, gaceplenëp qaradı. Aña qarşı Altınbay kilëp çıktı,
tübençëlëklë, heyelë taviş bëlen ënësëne eyttë:

– Mënë, Zakir tuğan, heyërlë bulsın dip eyt, töp yort töpçëklërgë qala diyler,
bëzge indë mënë şundiy taviş këtëgë de yarar, – didë. Këmnen ni haqqa aluvın söylep
birdë.

3635 Zakir eşnëñ qaya taba barganın sizëp citmedë, süz uñayınnan eytëp quydı:

– Alaysa töp yorttan sinëñ ölëşëñ şunıñ bëlen bëte indë! – didë. Yözëne tınıçlık
çıqtı.

Altınbayğa, eytërsëñ, ine bëlen çenëçtëler. Ul başkan cirënde sikërëp quydı,
meshëre qatış açuv bëlen ënësëne qaradı:

3640 – Niçëk bëte? Niçëk bëte? Qızıq iken! Sigëz sajin cemeğat tıkrığın aluv bëlen
minë niçëk atay mirasınnan mehrüm kaldırmaq bulasın?.. E?.. Mondiy zakon barmı?
Şeriyat barmı? Min hemmesën aqtarırmın!.. Min yasaq tülemedëmmë? Min soldat
bulmadımmı?.. – Şulay bër-bër artlı tupırdatıp, tözëp, Zakir östëne kildë.

– Mëne kızık! Sin bulsañ, bütenner bulmağanmini? Feshiy abzıy niçe yıl yördë!
3645 Këlet aldında onlı yöknë buşata-buşata ikë tuğan ıatı erleştelër. Aqtık çileknë ösekke kërteþ avdarğanda Zakir kisëp eyttë:

– Min başkasın bëlmiym... Ayrıılıp çıqtıñ, öleşëñ bëttë. Qalğanı barı da bëznëkë!
– didë.

Altınbaynıñ küzlerë mañgayına mëndë, ënesë östëne eteçlenëp omtıldı, lekin
3650 monıñ kıynap taşlavınnan şürledë de uramğa çığıp yöğërdë. Zakir atın tuvarıp, eş bëtërgençë Altınbay çalması-çapanı bëlen Allayar mullanı miras bülerge dip ciltëretëp alıp kildë. Yortta kilënnër, ağa-ënëler arasında gacep bër şav-şuv küterëldë. Sabira qarçık, minë talıylar dip, başın yuğalttı. Hemmesë uram yaq öyge kërdëler, Gölbanu bëlen urtançı kilën yuvaş Sıytdiyqadan başqa hatınnar da şunda mal bülgen cirge
3655 yöğërdëler.

XXX

Mulla üzëneñ “Feraiz” kitabı, qara, qalem, keğazlerë bëlen qorallanıp kilgen idë. Altınbay bik tübençëlëk bëlen süz başladı:

– Hëzret, – didë, mëne sëznëñ qarşığızğa hökëmge utırabız indë, ağa-ënë talaşıp hur buldıq bit!.. Şeriygat ni eyte – baş östë, şuña rizabız, – didë.

3660 Allayar mulla, ezërlengen çeynë eşçëp, maylı qoymaқnı aşy-aşy, aqrın gına süzge totındı, ëlek eşneñ niçëk ikenën añlatırğa tırıştı:

– Teksiyim terike vaqıtında, – didë, – evvelen, techiyz, tekfiyn mesariyfları ütëlër, dip eytken şeriygat, – didë. – Annan soñ, – didë, – meyëtnëñ qarızları, yağniy meselen, üzë selamet çağında alıp ta, ütelmegen burıçları eda kıyılınır dip eytken, – didë.
3665 – Ve saliysen, – didë, – meyëtnëñ gakılı seliyim, iradesë qamil helënde eytken vasiyetlerë eda kıyılınır dip eytken, – didë. Ve rabıgan, – didë, – meyëtnëñ varısları beynënde mabeqiyenë teksiyimge şoruğ idëlër dip eytken kitap, – didë.

Bu süzlerden hiçkëm hiçnerse añlamadı. Mehrüm qalması öçen quna-töne anasınnan kitmiy yatқан Hëyërneysa bötënley qavşap kittë. Mullanıñ süzlerënde
3670 ülëknëñ kiyevdegë kızlarına küpmë tiyüvë turında bër süz de bulmağaç, şuldır, Altınbay abzıy bu hëzretnë maylap kërtekendër dip qurkındı, qarşav artınnan çıqmıyça, kıza töşëp, nëçke, çerëldëk taviş bëlen kıçkıırıp ciberdë.

– Hëzret, bu ni eş? Kiyevdegë kızlarğa bër eybër de tiymiymëni şulay? – didë.

Allayar mulla bu soravğa qolaq salmadı; bértörlä ülek taviş bēlen üz süzēn suza
3675 birdē:

– İmdi eger, yaǵniy meselen, merħüm ve möteveffa Şihabētdiyn binē Tacētdiyn
Taçıǵulovniñ varislarına kilsek, yaǵniy meselen, buyle bulır: evvelen, – ibēnner, bolar
salese bulır, yaǵniy öç; deħi – zevce, bu vaħide; annan benatlar – yaǵniy meselen, kızlar
– bolar isneteyniy bulır... Bes, merħum ve möteveffa Şihabētdiyn binē Tacētdiyn binē
3680 Tamçıǵulovniñ teksiym terikesēnde tekfiyn, techiyzden, edaiy qarız ve edaiy vasiyetten
mabeķiyenē teksiym iteçek bulsaq, cemǵisē öç ibēn, yaǵniy ul, ikē bint, yaǵniy
meselen, kız, bēr zevce mirasqa iştirak kıylǵaylar...

Altınbay bu soñǵı süzlerden qaltıranıp kittē. Ni meǵnede ikenēn töşēnmedē, bu
yünsēz aq baş mulla atay malınnan taǵı bērer nersege öleş almaqçı tūǵēlmē iken dip qotı
3685 oçtı. Yılargā da, suǵışırǵa da ezēr torǵan taviş bēlen soradı:

– Ğezret, – didē, – ul “cevce” digenēñ nerse taǵın? Bēzge mal bolay da az bit, –
didē.

Mulla, az ğına da borçılmıyça, şul ēlēkkē ülek, tonıq süzlerē bēlen cavap birdē:
– “Cevce” tūǵēl, “zevce” diym, “zevce” diym. Meyētnēñ, yaǵniy meselen,
3690 üleknēñ ğatını digen süz bula, mēne sinēñ üǵiy anañ Sabira bula, – didē.

Krēstyanniñ cilkesēnnen avır tav töştē:

– Kēşē qurķıtasın, ğezret; başta uq şulay üzēbēzçe ğēne eytseñ ni bula soñ, – dip,
mañǵayınnan salķın tirēn sōrtēp aldı, taǵı, ğacep birēlēp, mullaniñ süzlerēne yotıldı.

Allayar taǵı başladı:

3695 – Evlad bulǵaç, zevcege sōmēn, yaǵniy meselen, sigēzden bēr tiye, – didē.

Altınbay ğezēr ğēne eytēlgen süznē onıttı:

– Bu “cevce” digenēñ kēm bula elē? – dip qabatladı.

Mulla eytēp birdē. Annan ikēnçēlerge küçtē:

– İbēnner – ğasabe bulalar, yaǵniy meselen, zevce bēlen benatlardan küpmē mal
3700 qalsa, şunı üzara tigēzlep bülēşeler, – dip bētērdē.

Altınbay urınınnan uq sikērdē, kēçkēne sorı küzlerēnde qanlı ut yaltıradı.

– Niçēk alay ul, ğezret? Qızlar minēm cilkemñē kimērēp üstē. Alarǵa tuy itebēz
dip minēm cilkelerēm çilendē. Sin nerse, elle mujıqqa mal bit sıypav bēlen kile dip
bēlesēñmē? Min mañǵay tirēm bēlen kırık yıl kōn-tōn ēşledēm. Ğatınım unsigēz yıl baş

3705 küteröp yaqtı könge qarıy alğanı yuk, kön eş, tön eş! Un yeşlök kızım Fağıyle bar. İndë
ul da mäne öçençë yıl utavdan, uraktan qalğanı yuk. Bozavğa ul yögere, yaz könë sazda
kaz bebkelerën ul qarıy... Bolarnı isepke tıkmıysıñmëni?... Ulım Miñlëğaliym unikëge
cittë. Zurlar bëlen bër uñaydan pëçen cıya, uraq ura, tırma tırmata; at qarağan, at bëlen
3710 qunarğa yörgen ul!.. Bolarnı qaya taşlıysıñ?.. İmëş, elë kiçe gëne hatının kitëröp eşke
quşқан Zakırğa da bër, Altınbayğa da bër!.. Minëm hatınım, balalarım këm öçen
mañğay tirleren tüktëler?.. Bu gadëllëkmë? Yuk, min riza tügël.

Mujikniñ hezër suğışıp ülerge ezër torğan açuvlı tavışı bëlen eytëlgen süzlerë
mullanı kırkıttılar. Ul bërniçe ayat, hedıs uqıdı, “Feraiz”dan ğarebçe cömler kitërdë.

– Bu, – didë köfër bula, sin allahë tegalenëñ emërëne itağat kıylırğa tëlemiysëñ.

3715 Kitap anı meğsiyetë köbra dip eyte, şeriyatnëñ emërë mäne şul. Eger indë şeriyat
quşқанğa, yağniy meselen, riza bulmasañ, neguzë bilahiy, urıs qarşına, zakunğa
barırsıñ, – didë.

Krëstyanniñ saqalları dërëldedë, bilënnen kısıp beylegen çikmenë üzën kısқан
buldı; bolarnı salıp taşlap, kamzuldand qaldı, yaman ömëtsiz, açuvlı ğayret bëlen
3720 mullanıñ qarşına, borın aldına kilëp, elle këmge qulın butap eyttë:

– Hoday üzë saqlasın, hezret! İndë kyafër qarşına barmasaq idë, – didë. Şulay da
ni eşliysëñ soñ? Sin cebër itseñ, urısқа, kyafërge, zakon aldına da barırğa turı kilër şul,
hezret! – didë, üzë kisëp östedë: – Urısқа tügël iblisnëñ üzëne de barırmın, ille-meger
mañğay tirëm bëlen tapқан bër tiyëñemnë de këşëge qaldırmam, qaldırmam digeç
3725 qaldırmam... – dip, sekë çitëne zur, kızıl yodırığı bëlen qatı kitëröp suqtı.

Anıñ bolay ğayretlenüvë Feshiynë ayakқа bastırdı. Bu añğıra krëstyan mullanıñ
süzlerën bër de yünlep tıñlamadı, tıñlasa da añlamadı, ara-tire qalgıp yoqığa kitëp, borın
tişëklerën sızgırtıp utırdı. “Bülerler elë, minëm öleşke këm tiysën? Yazğanın alırmın!” –
digen bër tınıç, yalkav uy anıñ miyën qaplap tottı. Lekin mullanıñ süzlerënnen yün
3730 çıqmağaç, ul küzën açtı. Altınbaynıñ ğayretë bëlen kinet qabındı, abzası bolarnıñ
hemmesëññ öleşën üzëne almaqçı buğay: “Bu qomsız minë utırttı buğay!” – digen
kurkıniç anıñ qanın qaynatıp ciberdë, kinet:

– Sin nerse, anañnı... – dip, iñ naçar süzler bëlen süğëndë de kötëlmegen borılış
yasadı: östëndegë çikmenën, başındağı aq kiyëz eşlepesën ırğıttı, ciñnerën sızğandı,
3735 şunda, sekë ayağı yanında yatқан zur ütkën baltanı aldı da: – Sin anañnı... qomsız...

gomër buyı minëm cilkeme atlanıp yördëñ... İndë atay ülgeç, minëm aqtıq öleşnë tartıp alırğa eytesëñmëni!.. – dip, barlıq cıyılğan halıq aldında ağası Altınbaynıñ buğazın kiserge omtılıp taşlandı.

3740 Anı Heyërnıysa bēlen Zakir, Sabira bēlen Miñniysa, ayağına, qulına asılınıp, köç-hel bēlen tıyıp qaldılar. Küzēn qan bastı, qatı tormıştan söyegēne yabışıp qatqan sarğılt-qarasu yözēne yırtqıç tösē çıqtı, östēndegē kērlē külmegēñēñ ciñnerē, arqaları yırtılıp, kērlē tenē berēp qaldı. Yemsēz sügēndē de, zur qara-qızıl qatı qul yodırığı bēlen işēk yañağına suğa-suğa, yaman yırtqıç tavış bēlen Altınbayğa aqırdı:

3745 – Qara anı! Bēr börtēk salamımnı artıq alsañ da, aqay dimem, köpe-köndēz öyēne basıp kērērmēñ... Hatın, bala-çağañ aldında balta bēlen suyarımnı! Bēl! – didē, üzē, kızıp-duvlap, çıdaşa alımıy, zur gevdesē bēlen ava-tüne çığıp kittē.

Mullanıñ qurquvdan qanı qaçtı. Başıñ isen alıp kütüvden ömēt özdē. Qaltırıp, kitabın, keqaz-qarasın, qalemēñ buqçasına kirē tıqtı da, bērev bēlen de isenleşmiyçe, tiz-tiz çığıp taydı.

3750 Monda, öynēñ astın-öske küterēp, aqa bēlen ēñē, ana bēlen ul, ir bēlen hatın talaş, ızğış utı ēçēnde qaldılar. Mulladan tartınıp tıšta torğan Gölbanu bēlen yuvaş kilēñ Sıytdiyqa da şul tavışqa kērēp quşıldılar.

XXXI

Urtançı ul Feshiy qul suğışına köçlē bulsa da, isep-hisap yağına bik say idē. Talaşıp çıqtı da, starostağa barıp, üzēne urın soradı. Avıl çitēnde fekıyrler, atadan 3755 quvılğan, ayırılğan yeşler arasında birdēler. Şunda, hezērge yarar dip, çiten alaçık ürdē; kürşēñēñ atın-arbasın aldı da, bērev bēlen de kiñeşmiyçe, Şibay qart yortınnan zur ambar bēlen nēçke bürenelē sarıq azbarın sütēp taşıdı. Bēr buy çitennē qayırdıp aldı da, östērep kitērēp, alaçığı yanına qazıqlar qağıp, tērep utırttı. İndırdağı dürt kibennēñ iñ zurısın şunda, yaña urınğa iltēp öydē.

3760 Anıñ tōp isebē – qalğan öç atnıñ bērsēñ ēlektērēp qaluv idē. Nuqta alıp, azbarğa şul isep bēlen kērgēnde, Altınbay anıñ yaqasınnan totıp tuqtattı. Pıçaqqa-pıçaq kilēp, ikēsē yort urtasında, kürşēler küz aldında suğıştılar. Altınbay yalanbaş, yırtılğan külmeklerē, muyınğa asıp beylengen qulı, qanap şēşēngen bitē bēlen uramğa çığıp aqırdı:

3765 – Qaravul! Malımnı talıylar!.. Üzēmnē suyalar!..

Tagı Һalıq cıyıldı. Yaralı kręstyan bitędege Һanın nıgraq tarattı, asılğan Һulın bötęnley sınğan, męne Һezęr özęlęp töşerge tora kębęk salındırıp, külmek yırtıqların cillendęręp, cemeğat aldına ıqtı:

– Męne, Һartlar, sęz ni eytsegęz – min řuņa riza bulamın, – didę, sanap kittę: –
3770 Һatın artınnan Һara biye kildęmę? Kildę. Ul biye atay yortına un yıl Һęzmet ittęmę? İttę. Annan ikę Һolın asradı. Bęrsę – Һezęrgę Һola biye, bęrsę – Һara aygır! Męne bu minęm Һatınnıń mallarımı, tügęlmę? Һartlar, nige minę bolay kőpe-kőndęz talatasız?

Feshiy moņa aptırap Һattı, başında Һaynağan auvlar eęnнен bęr kireklę uy kilęp çığa aldı:

– E, alaymı? Minęm Һatın artınnan kilgen tay nerse? Anı ataydan Һalğan burıçnı tülerge sattırıp ciberüvğ sin tügęlmę? Kük bozav Һayda? Kük bozav – kük ügęz buldı. Yıllagan ügęzge Һaq řep dip maqtap, bazaręa sin ıęarmadıńmı? Bęznękën atay burıçların tülerge sattırıp bętęrdęń... Üzęnnękęlerën – bu minęm Һatınnıęi dip azbaręa bikliysęń... Muymıń astıņa kilgęrę... – didę de ağasımın Һugazınnan aldı.

3780 Suęıřıręa birmedęler. Lekin talaş zurgıa kittę, bęr yaqтан Sabira, bęr yaqтан Altınbay: “Minę talıylar!”, – dip Һıçqırındılar. Lekin cemeğat te tūze almadı. Һatın artınnan kilgen malların Altınbay üzęnękę dip ayırıp alsa, Feshiyneń Һatın artınnan kilgen at bęlen ügęznę nige urtaq bęr burıçnı tülerge satqannar? Monı Һezęr niğk rizalandırıręa? Hiçkēm cevap tapmadı.

3785 Һızlar bu suęıřta arıp et buldılar. Ni elexse řuņa kündęler. Һeyęrniysa üzęneń cigęp kilgen arbasına undürt pot Һaraboday saldı, terte yanına bęr pęken ügęz beyledę, etkeyneń tőse bulır digelep, řıbaynıń iskę tolıbın aldı da, küńlę tulmıya, Һaręanıp, rencęp, ernęp Һaytıp kittę. Zur Һız Mińniysanıń öleşę de řunnan artmadı; ul üzęn tagı da cebęrsęngenrek toydı. Monıń öen ikęse de irleręnnen Һıynalıp, tirgelęp bęttęler.
3790 Һiyevler yıl buyınça, üpkelep, bęznę köpe-kőndęz taladılar dip, bu avıldan ütkende de şıbay yortına kęrmiy yördęler. Bu uñay bęlen il arasında elle niçaqlı süzler, ęaybetler taraldı.

Altınbay ęacep bęr Һızuvlıq bęlen eşke totındı, bęr kön Һıęktęrmiy, Һar yavęanı yaņa Һucalıęim ayakqıa bastıruv eřęne kęreřtę. Kőnen-tőnen ayırmıya, bil
3795 beylep, ciń sızęanıp eřledę.

Bu tavıx kētegēn ul bik arzan bulğanğa ğına, barıbēr haqın ııarır dip kēne, tik Şıbay urınınıñ bēr yağın ēlektērēp ıaluv öçēn ğēne alğan, şunıñ öçēn ğēne küçērēp utırtқан idē. Üzara suğış tuqtaluvğa, ul ēnēlerē bēlen kilēşüv, kirek-yaraқnı üzara almaşuv isebēne tōştē. Monıñ öçēn Feshıyge, Zakırğa nerse birērge, usal ıarçıқnı niçēk yomşartırğa dip küp uylandı.

3800 Kartnıñ ikē öyē de urınında idē. Bolarnıñ bērsē Sabırağa, bērsē Zakırğa sımağraq ıaralğan idē. Altınbay uram yaқтаğısına küz tottı, şunı küçērsem, Şıbay bulam dip uyladı. Zakırğa tiygen at ikē yeş yarımlıқ kēçkēne biye ğēne idē. Monıñ bēlen bēr de yünlē hıcalıқ ıorırğa cay yuk idē. Altınbay mēne şuñar uynarğa çamaladı, iñ yıraқ ıılını tartıp ıarav öçēn, kēlet aldında tarı tōyēp torğan yeş kilēn Gōlbanuğa bardı da ütēşliy ğēne eytēp saldı:

– Çitke kitmesēn, atay tōsē dip eytem. İkē öy nersege? ıola biyenē alsın, ēçkē öynē miña birsēn!.. Urınım tarraq, eger minēm tıkrıқ östēne ataydan ıalğan tufraqnıñ bēr-ikē sajinın ıuşsa, ıamıtı-arbası bēlen ük bülek item... – dip sōylendē de hatınnıñ, 3810 ıarşı tēllenmiyçe, cōplep tuñlağanın kürgeç: “Ciñgeñnēñ samavırı da ıaynağan buğay, yomırқа da pēşērem dip ıalğan idē, eyren de yazıp mataştı, yaña aқ mayı da bardır, Zakırğa eyt, miña hezēr çeyge kērsēn, yarımı?” – dip östedē.

Bu talaşlardan yeş kilēnnēñ başı bik avırtıp bētken idē, üzlerēnēñ heyērçē kēbēk bēr tay bēlen torıp ıaluvlarına da canı bik erniy idē. “Öyē biyēk, öyresē sıyıқ digen 3815 kēbēk, zur ikē öylē yarlı bulğançı, içmasa, rehetlenēp cigerge at bulır, iğēn ēşēne yarar”. – Mēne şundi yular bēlen Gōlbanu öyge kērdē.

Zakır ēlēkkē atlardan ıalğan zur ıamıtını üzēnēñ heyērçē yabıқ tayına ıaratıp, kēçēreytēp utıra idē. Hatın ıurkıbraқ eyttē:

– Tēğēler kilēşērge mataşalar buğay. Altınbay abzıy sinē çeyge çakırğan bula, 3820 samavırım ıaynağan, diy. May da bar, yomırқа da bar, diy...

Zakır naçar süz eyttē: “Mayın ētke aşatsın”, – dip süğēndē.

Gōlbanu tuqtamadı:

– Mēne, diy, cemeğat, bala-çağam zur, öyēm tavıx kētege kēbēk kēne, diy. Ul da iskē, diy. Min, diy, Zakırğa ıamıtı, arbası bēlen ıola biyenē ıulımnan yazdırıp birēr 3825 idēm, diy, eger mēne, diy, şul uram yaқтаğı iskē öynē birse, diy...

İr tağı tirgendë: “Yarar indë, elë de citerlëk taladı, tuysa tuyarlık buldı”, – didë de, oçlı imen şırpı bēlen böyetnēñ cilkege kile torgan nēçke başınnan çençēp, cēp ütkerdë; şulay azaplanganda, Altınbay üzë ük kilēp kērdë; bik tuğança, hēylelë tavış bēlen süz açtı:

3830 – Mēne niçēk hēzērgē zaman. Ağası aşarğa çağırğanda da kilmiyer bit; aş olımı, Zakir, sin olımı? – didë. Köçlep, tartqalap, ēnēsēn üz öyēne, qaynağan samavırğa, may, yomırqa bēlen sıylarğa alıp kittē. Yaña kēçkēne öy ēçēnde bik temlep sıyladı. Ğacep tuğanlıq, yaqınlıq kürsettē.

3835 Çey bēlen bēрге öynē atqa almaşuv turında süz kızdı. Altınbay tuqtamıy dimleştē. Añır şulay kilēştēler: Zakir Altınbaydan cigüvlē arbası bēlen qola biyenē ala, anıñ beraberēne ağasına uram yaq öynē bire, oç-dürt sajin tufrağ östiy. Bēr yaqqa Şıbaydan qalğan zur öy niçaqlı kirekse, ikēnçē yaqqa hēzērden cimērtēp cigerlëk taza, simēz, zur, köçlē, ēşçen qola biye annan da bigrek kiregrec idē. Tik bērniçe sajin tufrağ turında yañadan süz buldı. Ölken abza bu süznē azraq tōzettē:

3840 – İndē, tuğan, – didë, – dürtmē-biştē sajin bulır, ülçep tormabız, mēne sinēñ qapqanıñ miña taba qarağan bağanası tōbēnnen kisēp alam min, – didë.

Zakir qarışmadı. Şuña kündē.

3845 Şuña kilēşēp, Sabira qarçıqqa bardılar. Ul iñ ēlëk Zakırnı miña kiñeşmiy eşliysēñ dip şelteledē; öynē birēp, at alırğa qarşı tormadı, lekin ēçkē yaq öynē almaşırğa kirek idē, uram yağında atañ gomēr ittē, şunda vafat buldı, anıñ tōsē itēp saqlavnı uylamağansıñ dip orıştı; Altınbay bu süzge bik rencēgen siman beylendē:

– Nerse, enkey, sin minē alay çitke qağasıñ?! Atay tōsē itēp saqlarğa indē. Zakir anı çit urışqa satıp cibermiy bit! Üz ulıña kite, üz küz aldıñda tora!.. Reħim it, hēzēr ük bēzge çeyge, – didë.

3850 İrē ülgennen birlē Sabiranıñ küñēlē avır, basınkı idē, cılı süzge bik tiz ērēp kite almadı, ernēp, bēraz qarğap balalar oçēn küp hēset kürgen ana yöregē bēlen rencēp eyttē:

3855 – Yılan sin, Altınbay! Qara yılan sin! Yomşaq eytēp qatığa yatqırırğa öyrendēñ!.. Atañnan qalğan bar malnı ēnēlerēñnēñ, sēñēllerēñnēñ avızlarınnan talap aldıñ, indē çeyge çağırasıñ, oyatsız sin!.. – didë.

Moña Altınbaynıñ az ğına da isě kitmedě, anası süzěne qarap kirě çigěnerge başlamasın, timěrně kızuvında suğıp qalırğa kirek dip, qulına çitennen nuqta aldı da Zakırğa qaradı:

– Eyde, tuğan, heyərlě seğatte atnı biriym min siña, – dip, azbarğa taba kittě;
3860 Zakir aña iyerdě. İkevlep salam tübelě zur çiten azbarğa bardılar.

Anda qola biye zur ulaqta butav aşy idě. Ayaq tavişına qolaqların torğızdı, hucalarına qarap aqrın ğına kěşnedě de, körpe sibělgen suvlı arış başaqların zur avızı bēlen umırıp alıp, tağın çeyniy başladı.

Altınbay nuqtanı biyege kiydērdě, anıñ yalın, qoyrığın mañlay çēçēn,
3865 aparalangın avız-borının sōyēp uñ qulı bēlen sıypadı, ğacep bēr kızğanuv küzē bēlen aqtıq tapqır qaradı da itegē bēlen tēzĝēnēnnen totıp ēnēsē Zakırğa birdē:

– Me, tuğan, igēlēĝēn kür, – didē.

Zakırnıñ şatlıĝı başınnan aştı, yözē, küzē köldē, atnıñ mañĝayınnan, sırtınnan irkelep sıypadı, ulaqñı butaĝıç bēlen yañadan tōzettē de, üzēnēñ azbarı tōzetēlgençē
3870 şunda torsın dip uylap, yañadan butavĝa beyledē. Balta alıp, üz ölēşēne qalĝan iskē heyērçē cimērēk azbarñı tizrek tōzetmek bulıp kittē. Yaña atlı Zakir şunda eşliyi qaldı.

Altınbay, öyēne kērmiyçe, terezeden hatnı Fevziyege qıçqırdı:

– İртеge öy küçērērge kēçkēne öme yasıym, bēr tekenē suyarbız, ezērlen, – didē.

Üzē Zakırdan alĝan öynēñ bürenelerēn balta bēlen tōrtkelep qaradı, tereze
3875 aslarında, nigēzde bērniçesēn çērēgen taptı, bolarĝa yañadan imen büreneler quyıp siplerge kirek bulır didē. Şunnan turı baltaçı Kebir ostaĝa kittē, anıñ bēlen kilēşkeç, Bazar Heybullası digen mujikqa barıp, ērēlē-vaqlı sigēz bürene satuvlaşıp aldı. Şul uñaydan, elē yaña ayırılıp çıĝıp, avıl çitēnde çiten alaçıkta yeşegen ēnēsē Feshiyge kērdē. Bu – balta totıp, üzēnēñ buş yortın kirte bēlen eylendērēp mataşa idē. Aĝasın
3880 kürgeç, kölerge de, açuvlanırĝa da bēlmiyçe:

– Nerse sin, elle minē monda kilēp talarĝa eytesēñmē? – dip qarşı aldı.

Altınbay açuvlanmadı, yaña tormışqa küçken ēnēsēnēñ hēlēn soraştı, bulışlıq iterge hēzēr torĝan taviş bēlen:

– Yuk, min sinē öylē iterge uylym, bu alaçıĝında niçēk qış çıĝarsıñ, – dip,
3885 barmaĝı bēlen salam tübelē çitenge kürsettē. – Bēz, – didē, – Zakir bēlen almaştıq, anıñ

iskë, çerëgen uram yaq öyëne min mëne digen kola biyemnë arbası-kamıtı bëlen birem,
– didë.

Feshiy işanmıyça qaradı, tël töbë kaya barganın da sizmedë, Altınbaynıñ tağı bër
ëtlëgë, bërer naçar isebë bardır dip uyladı.

3890 – Nerse suzasıñ? Kiregëñnë eyt, – dip çenëçtë.

Altınbay, aqrın atlap, tęgë yorttan kitërëp cirge avdarılğan, elë qorılmağan
ambarnıñ nëçke bürenelerëne qaradı:

– Bolar nersege siña? Minëm këçkëne öynë al, ambarnı kirë küçëriyk! – didë.

3895 Feshiy tiz añlamadı. Ğçten işëk arqılı tıñlap torğan yuvaş kilën Sıytdiyka aqrın
taviş bëlen kuşıldı:

– Alay bëz otılabız iç, bu ambar zur bit, – didë.

Anıñ üzënëñ këçkëne bulsa da ağaç öyge çığası bik kile idë, irën şul yaqka
dimledë, Feshiy, çığımçı at këbëk, aqrın çigëndë, tik ağası aña: “Küçërëрге atlar
minnen”, – diğëç këne aldındağı qara toman açıldı. Şuña bağlap eyttë:

3900 – Başkort urmanında yaz kisken utın bar bit; şunıñ ikë öyëmë miña bulır, sinëñ
atlar bëlen kitërërbëz, – dip kuştı. Altınbay moña ciñël kündë.

Şulay itëp, tağı bër-bërëne bağlanıp, bërniçe almaş, bërniçe küçëş yasaldı, teke
suyıp, këçkëne öme yasap, Altınbay ënësë Zakirniñ uram yaq öyën üzëne küçërëp,
siplep, yañartıp kërdë. Uram buyğa, çiten urınına, tëkme yasadı, kiñ taqtadan qapka
3905 eşlettë, kilëşüv buyınça, Zakirniñ qapka bağanasını töbënnen kisëp alıp, ikë urtağa çiten
ürëp ciberdë; Şıbaynıñ kiñ urını ikëge yarıldı, zurraq yağı ëlëkkë azbarları, Feshiyden
kirë kaytқан амбарлар бëлен Altınbayda qaldı.

Üzënëñ këçkëne öyën feqıyrlar uramına küçërëp quyğanıñ ikëñçë könënde
urmanğa barırğa atlar sorarğa dip kilgeç, Feshiy mondağı üzgerëşlerden bötënley şasıp
3910 qaldı, aptırap elë bër yaqka, elë ikëñçë yaqka qaradı. Monda, Altınbayda, siplep
yañartılğan taqta tübelë öy uram buyında yaltırap utıra. Yaña tëkme, taqta qapka,
ëçkerek barsañ, hemmesë yañadan yabılıp, salqın kışka yüneytëlgen çiten azbarlar,
salam tübelë bürene ambarlar tëzëlëp toralar. Anda ikë at, bër tay, bërniçe sıyır yöriy.
Tavıq, қоş қайнаша... Çiten aşa Zakirğa qarasañ, sirtmesë cimërëlgen zur қойı, түbesë
3915 yabılmağan iskë azbar, şuña yalğaşka beylengen biçara yalgız kola biye aşarğa sorap
këşniy. Qapkağa taba kilseñ, uram yaqniñ aq öyë alınğaç, ëçkë öy üzënëñ qaplanmağan

kıyığı, eylendêrmegen işğê bëlen, mañgayı-bitê cimêrêlgen qart batır kêbêk, kızğanıç töste uramnan ütken-bargannarğa qarap tora.

3920 Feshiynêñ küñêlênde kızğanuv da uyandı, açuvı da kildê, ağasına yırtkıçlanıp qaradı:

– Ay-yay! Zakırnı da ayaktan yıkkın ikensêñ bit sin! – dip suzıp, aptırap eyttê.

Altınbay kızuv şêlte taşladı:

– Ni yuknı lıgırdıysıñ? Çêrêp avarğa citêşken öyene avılda bêr digen qola biyemne birdem. Tağı ni kirek?

XXXII

3925 Qarayurğadağı Çokır Hebiypnêñ ulı bu Bikyardan tégêrmençê Feyêz kızına öylengen iken. Kız bëlen kiyev qunaqqa kilgenner. Kiçe çışmeden köyente bëlen qayıp barganda şul Çokır Hebiyp kilênê tuqtattı da Qarayurğanıñ heberlerên söyledê. Fethiye ebiyden bik küp selam eyttê: bêz at cikkende gêne bêlep qaldı, küçteneç ciberêrge ölgêre almadı, diy. Gölbanuğa şul eyte, enkeñ eyte, diy, üzara talaşıp bülêşkennerên

3930 işêttêk, heyêrlê bulsın indê, ağay-ênê arasında bula torğan êş indê, dip eyte diy. Tağı şundıy bik küp süzler söylegeç, ağırdan sêr itêp kêne eyttê: enkeñ eyte, diy, çana yulı tüşüv bëlen qunaq çorları başlanır, qazlarım bik küp, bik simêrttêm, suğımğa bêr at aşatıp suyabız, dip eyte diy. Kızım Gölbanuğa eyt: bêznê – qart bëlen qarçıknı qunaqqa çağırırğa uylamıylarmı? Aldan bêldêrsên, eger alar bêznê bıyıl çağırmasğa uylasalar,

3935 min üzem Gölbanu kızım bëlen Zakır kiyevnê çana yulı tüşüvge qunaqqa aldıram, dip eyttê diy.

Kötêlmegen bu oçraşuv, bigrek te enkesênêñ şulay tizden qunaqqa çağırırğa ezêrlenüv heberê Gölbanunıñ yöregên şatlık bëlen tutırdı, soñğı könnerde canına tiygen bu talaşlarını onıttı, üzênêñ bay kilênnen bêr atlı biçara fekıyrge qaluv köyênêçlerên de

3940 hetêrênnen çığardı. Qarayurğağa qunaqqa bargaç, enkesê arqılı atasına yalınmaq buldı; bêznêñ hezêr avır çaq, kiyevêgêznêñ de küñêlê bulır, usal qayınananiñ da avızı tıgılır, sin bêzge ezrek ayakqa basarğa bulıslık it dip yılarğa iseplep kıyıldı. Şul şatlıklar bëlen, hemmesên tizrek irêne söylerge uylap, öylerêne qayıp kêrdê... İşêknê açım dip tartsa, annan zur samavırnı kütergen Zakır çığıp kile, çaq hatınıniñ mangayına berêp

3945 cibermedê. Monı kürgeç, Gölbanu aptırap qaldı. Çileklerên şunda başkıçqa uq utırtıp, irêne, samavırğa taşlandı.

- Bu ni eş? Anı kaya iltesēñ? – dip, Zakirniñ ciñēne, ölken aq samavırniñ қолағına totındı. Bar köçē bēlen alırға, kirē kērtēрге tırıştı, yıllarday bulıp yalına başladı.
- İr, başkan cirēnde tuqtap, Һatınnıñ kirē ēterdē, қатı, tupas açuv bēlen eyttē:
- 3950 – Nige ul çaklı isēñ kittē?
- Nige kitmesēñ? Etkey nerse eytēr? Min anı monda satıp aşarға alıp kildēmmēni?
- Zakir қızıa başladı:
- Sin kēm? Minēm қатınmı, түгēlmē?
- 3955 Gölbanu yeşlē күzlerē bēlen yalınıp irēne қараdı, lekin samavır қолағın ıçқındırmadı.
- Қатınıñ bulsa, eybērlerēn satıp aşarға dimēni?
- İrneñ açuvı қабарғаннан-қабара bardı:
- Anda sinēñ ni eşēñ? Sinēñ eybērēñ – minēm eybērēm түгēlmēni?
- 3960 Gölbanu bōtēnley yılap izēldē, tavışı қızғанıç bēlen, ömētsēzlēk bēlen tuldı:
- Bulsa da satma! Satma digeç satma! – dip kistē.
- Zakir açuv қатнаş Һurlanuv bēlen sēltendē, lekin Һatınıñ cilkesēne tōzelgen құл yalғış bitēne ēlektē; sul yañağı, күz tōbē қара yanıp, şēşēp қабardı. Gölbanu Һurlıғınнан қıçқırıp yılap ciberdē, lekin samavırnı hamан қотқarmadı. Zakir bēraz sabırlandı:
- 3965 – Tilē, nige yılıysıñ? Satarға iltmiym, kibētçēge sigēz sumға salıp қına toram. Aşlıқ satқаç kirē alırbız, Һezēr mēne yasaқ tülevnē bik қısıp tēñkege tiyeler. Feshiy abzıynıñ da түşek-yastığı bēlen samavırın yazıp kitkenner, – didē. Һatınıñ құлın қayırıp taşladı, iskē қapçık bēlen қapladı da samavırnı alıp çıғıp kittē.
- Gölbanu köyente-çilegēn күterēp öyge kērdē. Üzēn tota almıy, ozaқ-ozaқ ernēp
- 3970 yıladı. Samavırın da қızғandı. Annan da bigrek irēnēñ bolay қıynavına da Һurlandı, annan da bigrek yañaғınıñ şēşüvēne, күz tōplerēnēñ қара yanuvına ernēdē. Tizden etkelerē қunаққа çaқırırлар, bu bit, bu күz bēlen niçēk barırsıñ? Niçēk ademge күrēñersēñ? Mēne şularnı uylap, anıñ ğarlenüvē tağın arttı.
- Şul könde ük yomış bēlen kērgen bērniçe Һatın күrēp çıқtı. Alardan bōtēn avılға ğaybet kittē, kilēnner қızғанıp қayınаналар şēltelep: “Naçar toralar iken! Kön-tōn suğışalar iken”, – dip sōyliy başladılar.

Ƙarayurǵaǵa ƙunaǵǵa barganda da kuz tǒbēndegē yarası bētmegen idē. İsenlēk-savlıǵ soraşuvǵa, herkēm, – dus ta, doşman da, – şuña kuz tēredē:

– Bik ħarap bit! Ni buldı? – dip soramıy ǵalmanı.

3980 Gǒlbanu bēr ekiyet uylap ƙıǵardı, Bikyarda da, Ƙarayurǵada da, soraǵanǵa da, soramaǵanǵa da eyttē:

– Başƙıǵlarıbızǵa bik boz ƙata... Utın küterēp mēngende ayaǵım taydı da yıǵılıp kittēm, kuzlerēmnen utlar kūrēndē, ülem dip toram, – dip sǒyledē.

Lekin hiĉƙayda hiĉkēm moña ışanmanı, hemmesē eĉten: “Biĉara, behētsēz buldı, 3985 kuresēñ”, – dip uyladı. Başƙalar bēlen sǒyleşkende monı yeşērmedēler, Nurıynıñ Bikyarǵa birgen ƙızı Gǒlbanu bēlen Zakir ħaǵında: “Naĉar toralar iken, kǒn-tǒn suǵışalar iken”, – digen ğaybet taralgannan-tarala birdē. Barın arttırdılar. Bulmaǵanın, citmegenēn her sǒylevĉē üzēnēñ ħıyalı bēlen, üzēnēñ zevǵına ƙarap, üzēnnen tutırdı.

Mal bülöv talaşınnan birlē kiyevler üpkelep yǒriyeler. Bikyardan niĉe tapƙır 3990 üttēler, kērmedēler. Ħeyērniysa bik borĉıldı. Enkesē Sabıraǵa kēşē arǵılı sēr itēp eyttērdē, ezrek cayı kilse, ikē gēne kiĉke bulsa da ƙunaǵǵa ƙaĉırsın idē, dip yalındı. Şunıñ bēlen ara tǒzelēr dip ömētlendē. Ana Sabıra üzē de monı bik kireksēne idē, ütken yıl da ƙızların kitēre almanı, bu ƙış ta ƙaĉırmasa, ademnen oyat bit! Başƙa ƙıǵım elle ƙaya kitmiy. İñ avırıt it idē. Ğömēr barınĉa, her yıl sıyırmı, atmı aşatıp suyıp 3995 ğadetlengen ƙarĉıǵnıñ üzēne de bıyıl niĉēktēr suǵımsız, itsēz bǒtēnley buş kēbēk, tormışta meǵne yuǵtır kēbēk toyıldı, ulı bēlen kiñeşēp, yazǵa, aǵtıǵ ƙana yulına taba, ƙızlarını kiyevlerē bēlen ƙunaǵǵa ƙaĉırırǵa uylap ƙuydı. Şul kǒnnē ük azbarnı Zakirdan kirte-salam bēlen büldērdē, yalǵaş ƙuydırdı da ƙızıl başmaǵnı suǵımǵa aşatırǵa ayırıp yaptı.

4000 Nurıy ƙart, bik saran bulsa da, il yolasına buysınıp, ƙızına küp birne birgen, anıñ östēne ayaklı maldan dürt baş sarıǵ, bēr başmaǵ cibertken idē.

Ƙayınana, Gǒlbanu bu yortǵa kilēn bulıp tǒşken kǒnnen, bik ƙadērsēz ƙılındı. Anıñ birne aşyavlıǵlarınnan tēǵērmenge yǒrērge ƙapĉıǵ yasattı, yalanǵa şularnı tottı; biş 4005 kǒrē kicēlē salfitlarını tabaǵ-savıt sǒrtēp yǒrttē, ƙayda, nindiy ƙadērsēz nerse kirek bulsa, anda kilēn eybērē birēldē. Mal bülgende ƙızlarınñ aşlıǵ tǒyep kiterge nerselerē citmegeĉ, yeşērēp, Gǒlbanunıñ kicēlē ƙarşavına salıp ciberdēler. Kilēn tēş ƙısıp bolarǵa tüzdē, tuǵta elē haman alay bulmas, mēne cıyıp alırmın, eybetlep sēltē bēlen yuvarmın

da yañadan sandıqqa tutırıp qıyarımın dip ömëtlendë. Tik mëne samavır ğına erem kittë indë. Aşlıq satqaç qaytarıp alam digen bulğan idë. Niçe ay üttë indë, haman yuq, kiçe 4010 kürşë kilën söylep tordı: hezër indë kibëtçëler anı qunaq kilgende quya da başlağannar, diy, üz eybërlerë këbëk totalar, imëş, diy. Gölbanu, bu hellerge ernëp, kiçe qarşı, aşarğa salıym, ëçërëp yabıym dip, azbarğa barsa, üzënëñ Qarayurğadan kitërgen başmağın ëlëk tapmıy aptıradı, annan aqırğanın işëtëp, ëçke qarasa, yalgızı ayırılıp, yalğaşqa beylengenën kürdë. Küñëlë sizëndë, yöregëne qurquv kërdë. Mallarına tiz-tiz 4015 aşarğa saldı, qoyığa ëçerge kitërëp, kirë iltëp yaptı da, ernëp, öyge kërdë. Anda qaymana iskë oyıq yamap utıra idë. Zakir cëp işe idë. Aralarında tınıç ğına süz bara idë.

Gölbanu işekten këre-këre ük soradı.

– Enkey, ul kızıl başmaqnı nige ayırıp yaptığız? – didë.

Sabira yamavınnan başın kütermedë, suqranğan şëltelë tavış bëlen mığırdanıp 4020 quydı:

– Nerse ul çaklı helëñ bëtëp kërgen? Eytërsëñ, üz balañnı suyalar!.. – didë.

Kilën bötënley añlap cittä, bër az qatırax eyttë:

– Balañ tügël dip, mal da kızğanıç bit. Yazğa qarşı başmaq suyalar dimë iken?

Sabira yabıq, ğazaplı cıyırcıqlar bëlen qaplangan qart bitën küterdë, ëçke batқан 4025 nursız küzlerë bëlen kilënëne qaradı, zeherlë tavış bëlen qaytardı:

– Alaymını! Büten çakta Heyërneysa apay, Heyërneysa apay dip kenteylenërge bik yaratasıñ bit! Tuyında anıñ bëlen quş bëlezëkler, yözëkler de alışkansıñ bit! Başmağınnı suyıp qunaqqa çaqırırğa bulğaç, Heyërneysa apañ onıtıldımını? – didë.

Gölbanu, tavışın tağı da küterëbrek cavaplaşırğa uylap, avızın açқан idë, Zakir 4030 aña qulındağı dilbëge bëlen kinet sëltendë, açuv bëlen qıçkırdı:

– Sin nerse atlağan sayın enkey bëlen talaşasıñ?..

Hatın yılap ciberdë, lekin süzënnen tuqtamadı:

– Nerse talaşıym, bër de talaşmıym. Kicëlë aşyavlıqlarımını qapçık ittë, – aña 4035 tüzdëm; kicëlë çarşavımını kızlarına qaraboday salıp ciberdë, – aña bër süz eytmedëm; mëne samavırımın bër aydan alam didëñ, qış üttë, haman alasıñ. İndë qunaq çaqırırğa dip minëm başmağımını suyarğa eytesëz!.. – dip, bër-bër artlı tüzëp kittë.

Qarçık qayınana urınınnan uq quzğaldı, idenge tökërëp ciberdë:

– Tfü, oyatsız nerse! Tapқан бәр сүз: имәш, минәм ул eybәрәм, минәм bu eybәрәм! Siněň irěň қaya? Añardan ütөp сүз сөyлерge niček oyalmıysıñ, bitsöz!
4040 Sayısqan şul, zatsız Sayısqan şul! Sayısqan üzěněň sayısqanlıǵına қaytmıy қaya barsın?.. – didě de ikěnçě yaққа eylenөp utırdı.

Gölbanunıñ canına tiydě, ul góměrěnde бөрěnçě tapқır қayınananıñ üzě көбөк еçě тәлешөp kittě. Aһır şunu eytөp içқındırdı:

– Tapқан бәр сүз: имәш, Sayısqan da Sayısqan, Sayısqan da Sayısqan! Sin üzěň
4045 көm soñ ul һetlě? Üzěñněň Kece Soltan қızı ikeněñně onıtma! – dip eytөp taşлағанın sizmiy de қaldı.

Sabira қayınana өçән дөnyada iñ naçar, iñ avır сүз şul Kece idě. Çönki бötән tire-yaқта ul Kece isēmәne baғланған Sabiraǵa қарата gacep yemsöz, avır бәр gaybet сөyлиyler idě. Yeş çağında Sabira bu gaybet сеbebәннен üzән elle niçe tapқır Üzen
4050 yılǵanıñ тегәрмен buvasına taşlıy yazǵan idě. Yöregěněň iñ avır cirěnde bu gaybet қара қан bulıp oyışıp yattı. Monı işөtkende yöregě қuzǵala, miyě қaplana torǵan buldı. Lekin üz kilәнәннен monı işөtüv indě anı бötәнley şaştırdı aǵuvlı һencer çençөлgen көбөк, yöregән tottı da:

– Ufff... oyatsız, kentey, – dip, yanındaǵı uқlavnı alıp kilәnge berdě.

4055 Gölbanu iyөldě, lekin қotıla almadı; anası yaǵınnan Zakir töştě, көçкәne sorı күzlerән yırtқıçlandırıp, қulındaǵı dilбөгелерө бәlen һatınǵa ırǵıtıldı, қızıp, üzән-üzө onıtıp, eşten çıǵarǵançı қıynadı da, күlmөкçән köyәнçе, işөkten tipkelep tışқа, suvıқ қarǵa өterөp ciberdě, üzө şapıldatıp işөkně yaptı.

Kilәннөň başı eylendě, ni eşlerән aчıқ бәлөp citmesten, tik nөçke күlmөкçән
4060 tenněň üzән-üzө suvıқtan saқlap қalırǵa тәlevө buyınça, yeneşe öyge, Altınbaylarǵa yöǵөrdě. Anda ölken kilән yalǵız gına iken. Bik қızǵanıp қарşı aldı, üzәнçе iñ yaқın күрөp, iñ yuvanıç сүzler сөyлерge tırıştı:

– Şuldır, şul Erөmtәl Sabira ajdahadır... – didě. Gölbanunıñ yırtılған күlmөкlerән, yavlıқ astınnan tuzǵıp çıққан çеçlerән, şөşөngen bitән қарap, ni barın,
4065 nige қıynaǵanlıǵın сөylettě. Üzәнөň gómөrlөk gazarпısı көбөк yasap, Sabiranı tirgep kittө: – Bulmas, kilәнkeyөm, tüze almassıñ! Firөşte bulsañ da ul ajdaha қulında tüze almassıñ, – didě, üzәнөň añardan күrgen gazarpların төzdө: – Қayınatay isen çaқта taǵın бәр һel idě, ul anı tayaқlıy idě, şunnan бәр yomşara idě, һezәр indө ul çılıbirdan қotılған

4100 – Nerse sin haman miña beylenesëñ?
– Beylenmiy ni eşliym? Sin ëlek cëbëgen idëñ, muyınsız idëñ. Hezër muyınıñ kattı. Emma turı qatmadı, anañ yağına kıyşayıp, çalış muyın bulıp kattı... Mëne këm sin!.. Bik bëlesëñ kilse, minnen işët! Bër min tügël, hemme këşë şulay diy...

4105 Ciñge bëlen qayënë şulay baytaq erleştelër. Zakırınıñ açuvı qabara birdë, süznë urtasında kistë:

– Min öyretiyim elë, – dip Gölbanu artınnan dilbëgesën totıp, üz öyene yögërdë.

XXXIII

Beyrem aşı kara-qarşı, diyler.

Kibëtçë Heyrulla ütken ceynë Gölbanunu ozatqanda hatını bëlen arçı bulıp kilgenner idë. Bıyıl kış Nurıy bëlen Fethiyege tuyğa barırğa eyttë.

4110 Kibëtçënëñ bërdenbër ulı Nasıybqa Bikyardan Baqa Hıariys digen krëstyanniñ kızın yereştelër. Heyrulla, gädetënçe, şayarıbraq Nurıydan ütëndë:

– Bıltır sin minë kızınıña arçığa cibergen idëñ, bıyıl mëne minëm ulımınıñ tuyına bar, kart qoda bulıp türnëñ başında utır, – didë.

4115 Bu kötëlmegen qodalıq başqa herkömnen bigrek Fethiye ebiynë qıvandırđı. Ul üzënëñ kızı Gölbanu arqılı bërız qamır tartıp qaradı, Bikyarğa üzlerën Sabiralardan qunaqqa çakırtırğa çamaladı. Balasınıñ kön itüvën üz küzë bëlen kürëp, qodağıynıñ azraq küñlën yomşartıp qayırtırın dip ömëtlendë, lekin yaña ayırılıp çıqqan yıl dip, kart qodağıy moña bara almadı. Bu eşler, elbette, bolay telden açık eytëşëp, satuvlaşıp yörtëlmedë, hemmesë in sërdeş kësëler arqılı, bik kinayelë süzler bëlen üteldë. Niçëk bulsa da şulay kilëp çıktı, Bikyarlar bu kışta Nurmöhemmet qodalarını qunaqqa çakırmadılar. Fethiye qarçıknıñ bu revëşlë cimërëlgen ömëtlërë, ikënçë yaqtan, mëne şul kibëtçë Heyrullanıñ tuyı arqılı qalkıp küterëldë. Sabira qodağıy anda ni eşler, üzënëñ qodaları qatnaşkan tuynı aş meclësëne alıp, hürmet kürsetërmë, yuqmı? Lekin şul avılğa bargaç, şundağı kësëler ëçënde qaynağaç, ana qarçıq, elbette, üz kızın kürmiy de 4120 qaytmas, niçëk kön itkenën bëlmiy de qalmas, şul qayğılı gaybetler, haman suğışıp, naçar toruvları haqındağı süzlernëñ de töbën açmıy da quymas.

4125 Bikyarğa öç çana qodalar barır dip söyleşkenner iken. Töp qoda Heyrulla bëlen hatını – bër; Nurıy bëlen Fethiye – ikë; öçënçëge matur ciñge Meftuhanıñ irë onçı Gayfulla eytëldë. Bu baş östë riza buldı. Küpten tügël Meftuğa östënnen “balam yuq”

4130 digen siltav bēlen alğan yeş keleşnēñ qunaqqa yörerge yöregē aşkınp tora idē. Uñay çıqqanda bik dertlenēp ezērlene başladı. Lekin monda hičkēmnēñ küñlēne kile almıy torğan bēr kirte baş küterdē: Fethiye qarçıq dönyağa sıymıy, duvliy. Nuriyğa da eyttē, Heyrulla bēlen anıñ hatınına da söyledē, tuyğa barırğa ezērlengen Ğayfullanıñ üzēn de tētēp saldı:

4135 – Avızıñnı da açası bulma, – didē, – tuyğa baram dip, sinēñ ul kılançığıñ bēlen bēr tabında yeneşe utırır helēm yuq, bulmas, başıña da kitērme, – didē.

Ğayfulla aña ēnē tiyēşlē idē. Şuña tayanıp, bolay kisēp söyleştē. Nuriy kartqa da, Heyrullağa da barıbēr idē. İkē hatınıñ yeşē barsa ni tözele de, kartı barsa ni cimērēle! Ğayfullağa alay bulmadı: anıñ öyēnde bētmes-tōkenmes buran başladı. İr, yalınıp, 4140 üzēnēñ apası Fethiyege kildē, lekin bu gomērēnde bērençē tapqır üzēnēñ süzēnde, kirēlēgēnde tēşē-turnağı bēlen yabışıp yattı:

– Bulmas, ataqayınam, sinēñ ul... bēlen bēr tabında yeneşe utırır helēm yuq; Meftuħa barsın, ul kılançığıñ ölgērēr elē, – didē.

Tartış baytaqqa suzıldı. Heyrulla üzē barıp, Ğayfulla bēlen söyleştē:

4145 – Eger, – didē, – indē sin, aĝay – olı, min – zur, diseñ, Nuriy bēlen Fethiyenē kaldırabız da yeş katınıñ bēlen sinē ciberebēz, alar urının min Çoqır Hebiypke eytērmēn; eger indē bozılışmıyq diseñ, ölken hatınıñ Meftuħa bēlen bar, yuksa ul tilērgen Fethiye qarçıqñıñ kirēlēgē bēterge oşamıy, Ğayfullanıñ ul kılançığı bēlen min barmıym digen de katқан, çıĝımçı at kēbēk alğa da atlamıy, kirē de çiĝēnmiy...

4150 Ğomērēnde bērençē tapqır qarçıq ciñēp çıktı: Ğayfulla, üz öyēnde bik küp ızĝışlar kiçērgennen soñ yeş hatınına mēñ törlē vegdeler tottıra-tottıra, ölken hatını Meftuħa bēlen tuyğa kittē.

Moña Fethiye şatlandı, añardan da bigrek Gölbanunıñ kuvanıçı dönyağa sıymadı. Bu arada bit şul çaklı avır hēller kiçērdē, şundıy qayĝılar buldı, şul çaklı küp 4155 küñlēszlēkler öyēlēp kildē, sērdeş matur ciñgege söylep bēr yılasa, belki, yöregē azraq yal iter kēbēk, bēraz ciñēleyēr kēbēk toyıldı, şul toyĝı bēlen Karayurgadan Bikyarğa kileçek qodalarnı kötēp aldı, şul ömēt eçēnde ciñgesē Meftuħa bēlen oçraştı.

Lekin bērençē kürēşüvde ul ikē dus, sērdeş hatın, hiçbēr süzsēz ük bēr-bērēnēñ qayĝılı könnerēn yöreklerē bēlen ük toydılar. Bērençē süzde, bērençē isenleşüvde 4160 Gölbanu üzēnēñ kızlıq sērlerēn saqlağan matur ciñgenēñ yözēne qarap heyran qaldı: elē

mëne ütken yıl ğına alsu bitlë, yeş matur hatın idë, hezër yabıgıp sargayğan, küz töplerëne, avızınıñ ikë yaq poçmağında elle nindiy cıyırçıklar suzılğannar. İkë süz eyte de üksöp yılap cibere, ikë süz eyte de irën, köndeşen qarğıy. Alay-bolay söyleştë de süzën sihërge kitërëp tëredë:

4165 – Gönahlı bulsam bulırın, tamuқта yansam yanarın, – diy, – şul kılançaqniñ avızın-borının çalşaytmıy quymıym min, diy. Hoday üzë küre, bër kiçërmese, bër kiçërër, diy; sin miña şul küreze qarçıqniñ kayda torğanın iplep öyret, diy. Min diy, tëgë Meseylëbaştağı çuvaş qarçığına barırınmı elle digen idëm de, diy, bër de cayı turı kilmıy, diy. Bu Bikyarnıqın da maqtıylar, barın-barın eytëp bire, imëş, diy, tëlese –
4170 söydëre, tëlemeseñ – bizdëre, imëş, – diy, tik aqçañnı kızğanmaska, imëş, diy.

Gölbanu aptırıp qaldı, ul sihërçë Ğayniye digennë bik küp işetken idë. Avılınıñ çitënde taşlandıq bër öyde tuvma-sukır ulı bëlen yeşiy, imëş, diyeler idë. Lekin üzë kayda ikenen anıq bëlmiy idë. Bu bik sër eybër. Këm turı kilse, şuñardan sorar hel yuk!

4175 Kart ciñgesë Fevziyenë, yuvaş kilën Sıytdıykanı uyladı: “Bolar bëleler bulır. Şulay da qurkıniç şul. Sër totmaslar, hatın avızında süz toramını. Elle këmge eytëp taşlarlar. Mëne Heyërnıysa apa monda çaq bulsa, anıñ bëlen söyleşëp qararğa bulır idë. Yuk, ul da yaramıy. Niçaqlı dus kürënsë de, Sabira balası, Zakir apası bit! Üz qanı tarta. Talaşsa, suğıssa da, alarğa kayta. Mëne këçkëne kız Fağıyle bëlen malay Miñlëğaliym bik yarar idë, bolar Gölbanunı bik yaratalar, şulay da kıyın. Balalıq bëlen söylerler de
4180 taşlarlar”. Gölbanu şulay ozak ëzlendë, këm arklı ul sihërçë Ğayniyenë bëlüv turında küp baş qatırdı. Ağırdı bër de kötëlmegen cirden bëlëp quydı. Köyente bëlen çışmege suvğa çıqqanda, bër kilën soramıy-nitmiy üzë çerëldep kittë. “Heyran indë, – diy, – anıñ bëlmeğenë yuk, aldıña sihërlë közgësën kitërëp quya da, şunnan ni bulğanın, ni bulırın mëne uç töbëndegë këbëk küresëñ, – diy. Söydërem diseñ – bër törlë im-tom yasıy,
4185 bizdërem diseñ – ikëñçësën yasıy”, – diy. Gölbanu bolarnı bër turı kitërëp matur ciñgesëne söyledë, kat-kat yalınıp eyttë:

– Bëruk, ciñgiy, sak mataş, barganıñnı, kërğen-çıqqanıñnı kürëp qalsalar, şul ğına sihërlettë dip başıñnı aşarlar, – didë.

4190 Meftuğa monı üzë de açıq bële idë. Şav-şuvlı tuy arasında ul sihërçëge barıp kayta aluv aña bik avırğa töştë. Şulay da gomërge cebër astında yeşev bëlen ütkënlengen hatınnar heylesë aña yardım ittë. Ul: “Gölbanu bëlen süzëm bëtmedë, şuña

barır idēm”, – dip, aş meclësennen qaldı, dustına bër gëne minutka kërëp çıktı da, aqçasın, bülegën ciñëne, külmek eçëne tutırıp, öyretëlgen tıkrıqlar, këçkëne uramnar buyınça, kiçnëñ qarañgısı tōşëp kilgen qaqlarda sihërçë Ğayniyege barıp qayttı. Şunıñ 4195 bëlen küñlël bötënley tınıçlanıp uq kittë, üzën behët yulın yaña tapqan këbëk sizëndë, anıñ aldına üz qaygısı urınına dustı Gölbanu kilëp utırdı.

“Ët bëlen meçë këbëkler iken, haman suğışalar iken. Qayınana da qıynıy, ir de qıynıy iken, barlıq birnesën, barlıq malların erem-şerem iteler iken, bu yılap qarışa başlasa, dilbëge bëlen qul-ayağın beyliyeler de iken, qışkı çëlle suvıgında tışqa, qar 4200 östëne külmekçen çığarıp ırğıtarlar iken, bu şunda, yılap, üksëp yata iken...” – digen këbëk süzler Üzen yılga buylap Qarayurgaga da citkenner idë, anda da her tëlde bu ğaybet bar idë.

Tuyga kilgeç, Meftuğa bu süzlernë tağı quyıraç revëşte işëttë. Dustı bëlen söyleşkende, Gölbanunıñ bolay tiz üzgerüvëne Meftuğa bik ğaceplenëp qaradı. Bu bit 4205 kız çağında şat, uynçaq idë. Yañğırıp torğan tavışlı, ciñël yörëşlë idë. Hezër niçëktër bik sülpen kürëne. Ayaq atlavı uq ëlëkkë tügël, basınqı, tupas quzğala. Küzënde anıñ şatlıq nurı uynıy idë. Hezër bötënley tongan. Qayğı bëlen basılıp qarıy. Mëne hezër bër süz eytër de yılap ciberër töslë tora.

İkë sërdeş bu tuy kaynaşı eçënde az oçraşa aldılar. Her oçraşuvnı üz qaygıları, üz 4210 behëtsëzlëklërë turında yılaşıp, bërge küz yeşë tügëp ütkerdëler.

Bu tuy uñayı bëlen Bikyarda qunaq-tōşëm az bulmadı. Aş-çey meclëslerënnen buşarğa vaqıt tabılmadı. Şulay da Nurıy qart meçëtten çıqqanda, qaqa töbënde tuqtatıp, Allayar mulla bëlen qatı bër söyleşëp üttë:

– Hezret, – didë, – ğaybet bëlen dōnya sasığan bit! Qaya barsañ anda Erëmtël 4215 Sabira dip, muyınsız Zakir dip, biçara kilën Gölbanu dip söyliyler. Sëz imam këşë – bëznëñ kiyevnë qaçırıp bër ügëtlesegëz ni bula! Bëraz aqılğa kilmes idëmë? – Qızı Gölbanunıñ tüze almıy ikë tapqır qaçıp qaytuvın da quştı.

Mullanı qaltırav aldı. Bu süzlernë ul küp işëtken idë. Aña qıynalğan, arqası qara yangan, şeşengen bit-başı bëlen, yılap, Gölbanu üzë de ikë tapqır qaçıp kildë.

4220 – Hezret, tüzer helëm bëttë, ni eşliym indë? – didë.

Mulla anı ozaq ügëtlede:

– Sabır iterge kirek. Sabır itken moradına citken, essabır minerrahman, digen kitap, ir haqı – teñrē haqı, digen, irnēñ suqқан cirē tamuğda yanmas, digen kitap, sabır it, tüz, kilēn, – dip qaytardı.

4225 Bu hatınıñ Bikyardan Qarayurğağa ikē tapqır, irēnēñ ğazaplı qıynavlarına tūze almıy qaçıp kitkenēn ul işētken idē. Zakirniñ ayırmıyça, tağın nığraq qıynap, kirē alıp kilgenēn de bēle idē. Lekin mullaniñ zihēnē başqağa kittē. Bu bu arada Şeriyğatten ütēp zakonga bargalıy başlağannarı sizēle. Ul könnē, mal bülgende, Şıbay merħumnēñ ulı Altınbay da şulay dip ıçkındırdı. Būğēn Nurıy qart bolay qatı tavış bēlen söyleşkeç,

4230 Allayarnıñ qotı oçtı:

– Elle aq saqallı başı bēlen bu cūler de şul yaqqa qayıramı iken? – dip şiklendē.

Lekin yalğıştı. Nurıyda andıy isep yuk idē. Ul un tiyēn sadāka birēp doğa kıldırdı da ütēnēp eyttē:

– Hezret, – didē, tōpçēğēm bit, küñlēm bik renciy, kiyevnē qaçırıp üğētliy kür, evvel allağa, annan siña tapşıram, – didē. Yañadan kıızı Gölbanu ikē tapqır tūze almıyça qaçıp qaıtqanın söyledē. İrē Zakir bazardan qaıtışlıy kērēp, arbasına salıp, qıynap alıp kitkenēn de eyttē: – Üzē qıynıy, üzē ayırmıy, avır ħel, – didē.

4235

Qartniñ süzē şuniñ bēlen bēttē. Ul tağı dürt könlēk tuynı bōtēnley qaplağan aş-çey meclēslerē eçēne kērēp kittē.

4240 Ana qarçıq Fethiye başqa hiçkēm bēlmegen qarañğı yaqlarını kürdē. Kıızı Gölbanu üzēnēñ avır kōnēn söylep anasın küp yılatırğa tēlemedē, bik bilgēlē bulğannarın, bik zurların ğına söyledē; lekin qarçıq anıñ söylerge tēlemegennerēn de bōtēn tōbē-tamırı bēlen tikşērēp bēldē. Kıızı yeşērērge azaplansa da, başmaqniñ qaçqan, niğē niçēk suyılğanın da añladı, biş kōrē kicēlē aşyavlıqlarınıñ, kıızıl başlı kiñ

4245 sölgēlelernēñ, qarçıq yasalıp, yalanğa tēğērmenge, kıızlarınıñ miras malların taşırğa yōrtēlgenēñ de çoqıp çığardı; samavırniñ nindiy ħeller, talaşlar, qıynaşlar eçēnde kibētçēge sigēz teñkege iltēp salınğanın, elē haman kirē alınmağanın anıq ēzerlep taptı; Zakir kiyev turında: “Ĕlēkte muyınsız idē, hezēr muyını anası yağına kıyşayıp qattı, çalşaydı”, – digen süzlernēñ eçē meğnesēn de ana yöregē tiren añlap aldı.

4250 Ul bērevnēñ ütēnēçē bēlen qart qodağıy bulıp kilgenge, elbette, tuyda, meclēste, kēşē aldında bērevge de bērtōrlē de kıyık süz eytmedē; oçraşqanda Sabira qodağıy bēlen de bik küñellenēp, bik yaratışıp söyleşērge tırıştı. Lekin bar bēlgenēn, yöregēne cıyılğan

barlıq ernüvleren Qarayurğa küterep qaytırga köçe cite almadı: tuynıñ aqtıq könende, tüben oçtan, bik yırax bër cirden, meclësten berge çıqtı da süz açtı, söyleşerge vaqıt
4255 irkënek bulsın dip, alarğa qarşı kilgen çanağa da utırmadı, ozaqlap Sabira qodağıy bëlen söyleşe-söyleşe ceyev qayttı:

– İndë, qodağıy, – didë, – avır alma, balam bit, küñëlëm bër de tınıç tügël. İlde avır süzler bik küp yöriy, – didë.

Sabira anı qırt kistë:

4260 – Ce, qodağıy, sin de indë, altmış yeşke citkensëñ, uram süzën tëlge alıp yöriysëñ, – didë.

Fethiye bolay ciñel gëne tuqtarlıq tügël idë. Bërem-bërem barın da tëzdë, aşyavlıqların, sölgëleren de eyttë, bërëncë tapqır qunaqqa qaçıp baruvların da qaldırmadı. Başmaq turında süz çıqqaç, uqlav bëlen bergenen de avızğa aldı.
4265 Qızlarımını-kiyevlerëmnë sıylım dip, kilënnëñ aqtıq başmaqın suyuv kilëşep bëtmiy şul, dip çenëçtë. Zur aq samavırnıñ elë haman kibëtçenëñ türënde, tabınnarında göjlep qaynap, çey eçërvëne de tuqtaldı. Gölbanunıñ qıynalıp yırtılğan yavlıqların, külmekleren de tëlge almyça kite almadı, üzlerëne, elë bıyl köz gëne, yarılğan mañgay bëlen qunaqqa barıp, bötën il aldında, mesherege qalğanın da kitërep quştı. Zakir kiyev
4270 üzë qıynıy, üzë ayırmıy, yaratmıy iken, köçlep totmasın idë, ayırsın da cibersën idë, dip östedë. Gölbanunıñ bolardağı gazapqa tüze almyça qaçıp qaytqaç, ir, üzë barıp, qıynap, köçlep alıp kitkenen de arttırdı.

Şulay bër aqrınlap, bër zeherenep bargan bu eçë erleşnëñ ahırı nıq kızıp, dulqınlanıp kittë. Sabira sabırın yugalttı, tağı şul Sayışkanğa barıp tereldë.

4275 – Qızıñ yünsëz, zatsız! Qulınnan bër eş kilmiy, bër süz eytseñ, yılap, Altınbaylarğa yöğere, sin minë talağançı kızıñnı ügëtle, ul adem retlë bulsa, bërev de tiymes; küñëlëñe avır alma, qodağıy, alma aqaçınnan yırax töşmiy, diyeler, Gölbanunıñ da şul Qarayurğa Sayışkannarına tartқан, retsëz, zatsız nerse, – didë, tuyda kisëlgen at koyrıqlarınaça hetërlep üttë.

4280 Bu süzlerden Fethiyenëñ küñëlëne avır taş utırdı, tëlë kisëldë, tağı bër başlap, bu Erëmtëlnë utlı kümërge bastırıymını dip, avız açқан cirënnen üzën tıydı; bu talaşlardan Sabiranıñ cënë tağın niğraq qotıraçağın, Gölbanu östëne tağı naçarraq taşlanaçağın uyladı; şunu iseplep, irënëne kilëp citken kece gaybeten de eytmıy kirë yottı.

- 4285 Şul kön, tuydan kiterge cıyınıp yörgende, ananıñ yöregë çıdamadı, Nuriyğa barın söylep birdë, aşırdan östedë:
 – Bëznëñ artıq balabız yuq. Bu tamuğ utında kaldırğançı, eybërlerën töyiyk te üzëbëz bëlen alıp qayıtq, – didë.
- Urtada iñ kıyım nerse şul idë: ir ayırmasa – Һatın kite almıy, eger başbaştaklıq bëlen Һatın üzë kitëp barsa, anıñ barlıq eybërë ir qulında qala.
- 4290 Mëne bu Һel Nuriynı ayaqtan yıqtı. Qart şul yaqqa qağıldı:
 – Nerse söyliysëñ sin, qarçık? Һatınını ayırıp aluv ciñël disëñmë? İr ayırırımı, yuqımı? Ul ayırmasa, niçëk alıp kitesëñ? Birnesëñ, meherën ni eşletesëñ? Ul öç yöz sum uynımnı?
- Nuriy üzëñëñ gadettegë qatı kirëlëgën kürsete almadı, törlë yaqtan kitërëp
 4295 kısqan, bër-bërëne qarşı eybërlernëñ ëçënde ni qılırğa, qaya barırğa bëlmiy gızaplangan adem këbëk ernëp, yörek bëlen ëzlenëp söyledë.
- İrëñëñ bolay yomşarğanın kürgeç, Fethiye qatıraq qağıldı, nıgrak atlarğa tırıştı:
 – Ce, – didë, – mal dip, meher, birne qala dip bërdenbër qızıñnı ut ëçënde yandırmasıñ bit, yazğan mal tabılır elë, – didë.
- 4300 Qart, üzëñëñ bötën gomëren sıgıp kitërëp çıgarıp salğan këbëk, gızaplı taviş bëlen tağı irnëñ ayırmavına kildë. Һatın üzë baş tartıp kitse, barlıq eybërë, birnesë, meherë irde qala. Anıñ östëne, ir tëlëse ayıra, tëlëmese – yuq. Talak bötënley ir qulında. Anıñ miyë mëne şunda eylëndë:
 – İh, qarçık, qarçık, – didë, – siña eytërge gëne ciñël ul. Ul birnege ez köç, ez
 4305 aqça tügëldëmëni? Bazar sayın: cëp al, kicë mamıq al, buyav al, citën al, dip qolağıma tuqıp toruvçı sin bulmadıñmı? Ayaqlı malnı nige isepliysëñ? Öç yöz sum mehernë niçëk ul ubırlı Sabırağa taşlap kitesëñ? Bütën mujiklar qız birëp yort tözeteler. Bëz bit Gölbanunıñ meher aqçasınnan bër tiyën, eytem bit, suqır bër tiyën de üz kiregëbëzge totmadıq. Barı da anıñ üzëne, ös-başına, bülegëne kittë. İndë barın da, barın da şul
 4310 Һeyërçë köyezlerge taşla da kit, imëş! Bu uynımnı! Yarıy, taşlarğa da riza bulıyq, anda da ir ayırırımı elë? İr – baş, Һatın – muyın; talak ir qulında, ul ayırmasa, – Һezret bëlen söyleştëm min, – ir ayırmasa, diy, alla da ayırımıy, mulla da ayıra almıy, diy... Mëne bit, qarçık, niçëk töyënlenëp bëtken ul... Küz aldında bit, Gölbanu ikë tapqır, monda çıdaşa

4315 almağaç, üzëbëzge irënnen kaçıp kaçtıttı bit. Ni buldı? Tağı ët urınına kıynap kirë alıp
kitmedëmë? Cëpnëñ oçı bik çuvalğan şul!..

Süz ozaq bardı, lekin çuvalçık töyënnernëñ oçın niçëk tabarğa, niçëk sütëp,
kızları Gölbanunıñ avır yazmışın ciñëleytërge yul taba almadılar.

XXXIV

4320 Gölbanu igëz bala taptı. İkësë de ülä tuvdılar. Altınbaynıñ hatını, ölken kilën
Fevziye, monı ëlektërëp aldı. Bötën Üzen yılğa buyına gaybet çeçtë: yöklë dip tormadı,
kıyşık muyın Zakir haman tipkeledë, kıynadı, qorsasına ni turı kilse şunıñ bëlen berdë
dip, soraganğa da, soramağanğa da çerëldëp yördë.

4325 Gölbanu üzë bala bik tëlegen idë: ul tuvsı da yarıy, kız tuvsı da yarıy, tik
behetë, isenlëgë bëlen gëne tuvsın dip, şatlanıp kötken idë. İgëz digeç, şatlıgına
gaceplenüv katnaştı; ülä tuvğanın bëlgeç, huşınnan yazdı, çak aqıldan şaşmıy qaldı.
4330 Avırlı çağında ul, bötën dönyasın onıtp, üzënëñ küñëlën tik şul tuvaçak balağa bağlap
bëtërge, aña iskëler, külmekler, yurgannar ezërlep kuyğan idë. Ul bulsa niçëk isëm
kuşarbiz, kız bulsa niçëk isëm kuşarbiz dip, könnër-tönnër tik şul turılarda gına uylıy
torğan bulıp kitken idë. Bërniçe tapqır, ul bulsa... ul bulsa... ul bulsa... Lotfiy dip
kuşarğa yaramasını iken dip te kuydı. Lekin monı bik tiz başınnan çığardı, yaramas ta,
4335 kirekmes te dip bërkettdë. İsemë tabılır, enkeyler bëlen de kiñşërbëz, alarnı isëm tuyına
çaqırırbiz dip uyladı. Bala tuvdıruvınıñ bötën gazapların mënë şul matur ömëtlër bëlen
bërge kiçërdë, bu küñëllë uylar anıñ avırlılıqların ciñëleyttëler...

4335 Balaların ülä ikenën bëlgeç, hemmesë beryulı cimërelgen këbëk buldı. Dürt
segat huşına kile almadı. Ebiylër, ülemë, qalamı dip, kırkıncı astında tordılar. Gölbanu
ülmedë, lekin avızında tem bëttë, tormışınnan yem tapmas bulıp qaldı.

Tire-yagında kaynap torğan keşëler üzlerë de, alarnıñ süzlerë, şëltelerë,
gaybetlerë de niçëktër aña kağılmıy ütëp toralar këbëk toyıldı. Elë avırıp yatқан çakta
uq Fevziye kilënge qarşı Sabira kayınana zeherlenëp, kara açuv bëlen taşlandı.

4340 – Sin, – didë, – ilde yuqnı pëşëkçë katın bulıp yörme. İmëş, qorsasına
kıynadılar, imëş, şunnan balalar ülä tuvdı! Ët te kıynamağan, üzë çërëk, nesëlë, ata-
babası çërëk anıñ. Këm turı kilse şunıñ bëlen östërelgen de çërëp bëtken. Şuña balaları
da çërëp çığalar! – dip ozaq taqıldadı.

Şul talaştan bėraz őrkeç, ęart ciğgiy Fevziye yalgız vağıtını turı kitėrėp kėrdė.
Ozağ utırdı, elle niler sėylep bėtėrdė:

4345 – Sinėň Kıyşığıñ, – diy. Ul Zakıręa őrė ėlėk “muyınsız” dip eyte idė, soğgi zamanda, anıñ muyını anasına taba kıyşayıp ęatęan, dip sėyliy başladı. Şunnan őr sűzėnnen őr alıp, aña kıyşık muyın dip, tağı kışķarak, Kıyşık dip kėne yőrte toręan buldı. – Sinėň Kıyşığıñ, – diy, – őrėnėň heyėrçėlėęėn bėlmiyçe, ęatın őrstėnnen ęatın alıręa yőręen bulęan idė. Tűben oęnıñ tėęė, őręen soldat ęatını yavçınıñ borınına suğıp
4350 ęaytaręan, diy. Eyte iken, diy: bağ alması kėbėk bėr ęatını bar, ėlėk şunı tuydırsın, annan ikėnçėnė ėzler, dip eyte iken, diy. Şulay borınına çirtėp cibergen, – diy...

Gėlbanu monı, őrėnėň avıruv tűşegėnde, kıızęan bař bėlen tıñladı. Lekin bu da anıñ kűp ğazaplı kűñlėnėň elle ęay poçmağına barıp utırdı da aķrın sızlanıp yatęan ęayęı bulıp ęına urınlaştı. Tik mėne ikė balanı ğına bik sağındı.

4355 Kėçķėne kıız Fağıyle bėlen malay Miñlėęaliym anıñ başınnan çıķmadı. İkė yıllar vağıt bit indė. Bolar őrstėler, zurayıp baralar. Şulay da Gėlbanu, őrėnėň avıruv tűşegėnde yatıp, alarnıñ tėęė, bėrėnçė kėn pėçen cıyıp, kiben salęandaęı çakların sağındı. Kėçķėne kıız Feğıyle, ęoyařlı kėnde ėssėde yanıp-kėyėp, tırmasın taşlıy da İsenbike urtasındağı kűlge kite. Annan aķrın ğına tėn yaķtaęı tav bitėne sıza. Kıızıl
4360 çıķmen kėbėk cilek ęaplaęan cirge bara. Annan kıızuv ęoyařta kızarıp pėřken ėrė, temlė cilekler alıp kile. Bolar şundi y temlėler, elė mėne ğeste kėyge de irėnėnde, tėlėnde şul çaknıñ temė sizėledėr kėbėk...

Gėlbanu őrėnėň kėçķėne dustı Faęıylenė bűęėn avıruv kıızuvında mėne şul vağıtı, şul cileklerė bėlen sağındı. Malay Miñlėęaliym de kiben salęanda, bolıt, yaņęır kilėp başkançı taşıp bėtėriyk dip, at őrstėnde uynap, şayarıp, őrzen yılęa buyın yaņęıratıp, çűmele tarttıręan çağı bėlen kűz aldına kilėp bastı. Ene şunda at battı bit. Çığaram dip Zakır buyalıp bėttė, Gėlbanu anı őrzen yılęada kıırıp-kıırıp yuvdı. Annan soñ malay tağı, tağı atķa sikėrėp mėndė de, ikė barmağın tėřėne ęuyıp, eçė sızęırdı. Yuk, anda tűęėl buğay. Kiç, atķa ęuna kiter aldınnan tereze arķılı kűřřė malay Apuřķa
4370 sızęırıp ciberdė buğay...

Mėne şul çakları bėlen kėçķėne kıız Fağıyle de, malay Miñlėęaliym de, niçėktėr, Gėlbanuęa yaķın, bik yaķın bulıp toyıldılar. Bařķa bėr eybėr de anı alay tartmadı, bėrnerse de isėn kitėrmedė; eytėrsėň, canıñ ikė ęanatı bėryulı sındı da, ul ğezėr,

4375 imgengen қош кѣбѣк, үле алмы cirde östērelēp yōriy. Elle alay tūgēlmē – mēne
yōreknēñ tamırları bar iken bit, şular kisēlgen şikēllē. Niçek te elle kayda, elle nindiy
bik kirek, bik tōp bēr eybēr cimērēlēpmē, sınıpmı tōşken idē.

Elē torip yōriy başlagannıñ öçēñçē kōnēnde ük қayınanası orıştı; çey yanına
kitērēlgen samavırnıñ östēnde kōl қалған iken, şunı kürsetēp eyttē: “Niçe yıl öyretem,
añğıra sarıқ кѣбѣк, bērnerse bēlmiysēñ, şunı sōrtēp kitērgeç nerse bula!” – diy. Nerse
4380 bulsın, bērnerse de bulmıy, eybetrek kēne bula!

Kiçe on ilep, қамır basıp, ikmekler saldı. Cidē ikmeknēñ altısı eybet, tigēz bulıp
қabarıp pēştēler. Bērsē қultıққarak kērēp қалған, күçērēрге hētērēne kilmedē, mēne
şunıñ bēr çitē ezrek çiyērek bulған. Harap bit, қayınana duvliy: “Zatsız Sayışқан, – diy,
– üzēñ bēlmiysēñ, kēşē öyretkennē қолагına ělmiysēñ, şulay ikmek pēşērelerme? Adem
4385 tūgēl, ět te aşamas bit”, – diy.

Gōlbanu talaşmadı şulay da bu Erēmtēl қayınanağa: “Ět aşamasa, sin aşarsıñ!
Sinēñ кѣбѣк қotırған ětlerge yarıy ul!” – diyerge avızın açқан idē, Zakir kilēp kērdē de,
süz ikēñçēge күçtē, kilēn üzēñēñ uylağanın қayınanasına eyte almy қaldı. Lekin ir
bēlen söyleşmedē, bēr poçmaqқа utırıp, yamavın қulına aldı da üzēñēñ dōnyağa kilmes
4390 borın ũlgen ikē igēzek balasın uyladı. “Hodayım, nige min bolay behtësēz yaratıldım
iken”, – didē; küñēlē yomşardı, yabıқ, yartı ũlek bitēnnen ěrē bōrtēklē, salқın yeşler
bērem-bērem tegerep tōşe başladılar. Balalarğa isēm de birēlmedē, cēnaza da uқılmadı,
şulay ğına ilttēler de cir astına yalgızların күmēp қayttılar.

Yeş ana mēne şul turıda ozaқ-ozaқ uylap, aқrın ğına yılap, iskē külmegēn yamıy
4395 birdē. Annan, tēgüvēn taşlap, tışқа çıktı, öynēñ basқıçında yalgızı utırdı.

Kōzgē қараңğı tōn kildē. Yıraқ ayaz күk yoldız bēlen tuldı. Қarşı öynēñ қıyığı
östēnde yalgız yabalaқ bērniçe talpındı da tınıçlanıp қattı. Tire-yaқта tınlıқ, yoқı bēlen
bağlangan tınlıқ başlandı. Lekin Gōlbanunı irē de, қayınanası da: “Öyge kēr, yoқlarğa
yat!” – dip çağırmadı. Başқаça süz eytүvçē de bulmadı... Şulay yomşaq, lekin bēraz
4400 şomlı қараңğı tōn ěçēnde, yalgız başın қaya қuyarğa bēlmiyçe, bēr yılap, bēr ernēp,
ozaқ – bik ozaқ tordı.

Bēr yaққа taba da yul күrmedē, қaya barıp, kēmge kiñēş iterge aptıradı;
küñēlēne üz yazmışı bēlen ni ěşlerge bēlmiy yōdegen biçara matur ciñge Meftuħa kildē,
anıñ bēlen bağlanıp, күreze қarçıқnı hētērledē: ni bulғанın dōrēs eyte, imēş, diy.

4405 Kirekse – söydere, diy, kirekse – bizdere, diy. Tik bülegëñnë, aqçañni ğına kızğanma iken, diy.

Meftuħa barıp qaytqannan birlë Gölbanu moña hezërlenëp kile idë. Yeşëren aqça cıynadı. Üzëñnë iñ yahşı bër sölgësën ayırıp atap quydı. Bolar ğına citmese, dip, kiçe ğëne un yomırqa ayırıp bilgëledë.

4410 Öyde ğırıldap yoqlıylar. Ĥatın, işëk yarığınınna qolâk salıp, irëñnë qayınanasınıñ ikë urında ikësë de elbette ğırıldavın ayırım açığı işëttë. Ayâk oçı bëlen ğëne basıp kërdë. Türde stëna buyında torğan zur sandıqñnë qapqacın küterdë, bilgëlë urınnan bilgëlë sölgënë aldı, yeşërelgen citmëş tiyën kömëş aqçanı ëzlep taptı, poçmaqtağı tubaldan un yomırqanı ciñëne saldı da işëknë bik saq yabıp, yañadan yortqa çıqtı.

4415 Vaqıtı cittëmë, elle ayâk tavışınnan qurıqtımı, öy kıyığındağı yabalâk quzğaldı, tavışsız azbarğa taba talpındı qoyı bağanası östëne qundı, şunıñ bëlen tınıçlandı.

Ĥatın, eybërlerën yeşëre töşëp, utınlıqqa kildë, ët-qoştan saqlanırga bër nëçke imen tayaq aldı da azbarğa, annan ındırğa çıqtı. Annan tıkrıq bëlen qurqa-qurqa barıp, bër yaqlı tar uramnı kiçtë, yalgız torğan şomlı ikë qara munçanı üttë. Şulay qavşap, 4420 qaltırıp, avılñnë çitëne cittë.

Suv buyında qara munçadan yırâq tügël, yalgız iskë öy. Cimërek çolan. Yartılay cirge batqan qabıq işëk. Ĥatınğa këmdër: “Siħërçëge tön urtasında barırğa kirek, sorap, işëk qağıp tormıyça, turı basıp kërërge kirek”, – digen idë. Gölbanu şunı hetërledë; qavşap qaltıranuvın ciñdë. İşëknëñ bavınnan tarttı; ëlënmegen iken; ni kürsem de 4425 kürërmën dip, barıp kërdë.

Yartı qarañğı öy. İşëkke yaqlın bër cirde, sekë çitënde utırğan suqır yeşüsmër malay ağıp, eylenëp çıqqan qurqınıç küz urınnarın moña taba tëredë. Lekin bër süz de eytmedë.

Siħërçë Ğayniye utırğan poçmaq qarañğı idë. Tik anıñ küpten başlanğan süzën 4430 yaña oçlağan kësë këbëk bër revëşte, yırâqtan, túbennen kısilıp kilgen tavış bëlen alıp kittë:

– Qaysı beħëtsëzë yöriy anda?.. Minëm cırmıñnë qayğılı cirëne tap kildëñ lebas! Yoldızñnë qaralıp bara...

4435 Ayaz da ğına bulsa, ey, ayğa köç,
Bolıt ta ğına bulsa, köñge köç;

Çayda ğına barsañ, ey, bër qoyaş,

Kübelekkey këbëk canğa köç, –

4440 dip, moña qatnaş buviluv bëlen küreze üzëññ cırım kistë, tağı yalğap kittë: – Sinëñ, – didë, – ayak atlap kilüvëñññ cilë minëm miyëme suğıldı... Bolıt kile. Yoldızıñ qaralıp bara sinëñ... Beğëtsëzläğëñ zur, qara könëñ küp... Atlağan sayın sadaqa bir, bik küp yar yafrağı yandır, ayaz qarañğı tönnerde yaqtı yıldız astında utır... Sinëñ artında bër hatın kürëne. Yeşë ölken, buyı zur, yözë cıyırçıklı, qara. Bu – qayınanañ bulır. Tağı bër hatın bar. Anısı elë yözën açmıy... Taniy almıym, irëñ sinëñ östëñnen köndeş eşliy tügëlmë iken...

4445 Küreze qarçıkniñ, qarañğı öy eçënde, sataşuvlı tavış bëlen eytken bu süzlerë Gölbanuniñ hıyalın yarıp kerdëler, miyëne qara eş saldılar, yöregëne qurkuvlı dulqın kitërdëler. Ul ni eşlerge, niçëk añlarğa bëlmedë, iñ ëlëk siğërçëge üzëññ citmëş tiyën aqçasın suzdı. Ğayniye monı kiyëz astına tıqtı.

4450 – Hezër doğa kılırğa yaramıy, heberëm bülëne, – didë de tağı alıp kittë: – Sinëñ, – didë, – küñëlënde tiren şigëñ bar. Qayınanam siğërletmedëmë iken, diysëñ, këmnen ikenën bëlüv avır. Emma siğër qulınıñ eşë bar. Irëññ küñëlën sinnen suvıtqannar. Şunnan anıñ muyımı anasına taba kıyşayıp qatқан... Qaytqaç qara: külmegëññ inëçënde yaqa buylap këçkëne, tar bër çüprek tégëlgen bulır. Şunı sütëp al. Eçënnen ürdek cedeçë çıgar, bötën tügël, këçkëne kisegë gëne. Anı al. Tağı bër duñız kılı çıgar. 4455 Anı da al. Bolarnı kızğan miçke üzëñ yağarsıñ, yanıp bëtkençë küzëññ alma, qarap tor. Siğërëñ tiren. Yortığızda qoyı barmı? Şunıñ sirtmesën qara... Oçırmağızda kisëlgen tırnaqlar, çeçler sala torğan këçkëne qapçık barmı? Köl tüge torğan urın barmı? Hemmesën qara. Kıızıl çüprek buldır, anıñ eçënnen tağın duñız kılı çıgar, ürdek cedeçë çıgar... Taratmıy alırsıñ, bismilla eytmıy gëne tağın utqa yağarsıñ. Yanıp bëtkençë 4460 küzëññ alma, qarap tor! Siğërë qatı, ozaq qaytır, sabırlı bul; beğëtëñ qaralıp bara, yoldızıñni bolıt qaplıy, alda küz yeşëñ küp, sadaqanı küp bir, yar yafrağı yandır...

Gölbanu, ciñennen çıgarıp, sölgësën, yomırqaların birdë, siğërçë tağı doğa kılmıyça uq süzën alıp kittë:

4465 – Qara yullar bërneçe yaqtan üzëññ eylendërëp alalar... Tağı bu ni... Mëne tiren yatuv, anıñ artında qabër taşları... Anda ikë bala kürëne... Çü, bolar ülëler tügëlmë?..

Sihërçë küreze Ğayniye şulay söylep barganda kinet işëk açıldı, qarçık, kırkıp, ayakka bastı, ərë cıyırçıklar, bēlen kaplangan kart, kipken bitēn işëkke bordı, tiren çokırğa batқан tonık küzlerē bēlen şul yakka yotılıp qaradı. Gölbanu ni eşlerge bēlmiy aptırap katıp qaldı: anda, işëk töbēnde, qulına atası Şibay kantunnan qalğan iskē qayış

4470 çıbırqını totıp, Zakir tora. Başı-ayağı yalangaç, cilkesēnde aq çikmen, yözē, küzē usal yırtqıç tösē bēlen qaralıp köygen. Qarçıkqa bēr gēne qaradı, hezēr tiz gēne sihērliy almavın kürdē de, açuv bēlen Gölbanunıñ çeç tolımınnan östērep, işëkke tarttı:

– Şulaymı sin?! Şulaymı sin! Minē sihērletēp yöriysēñ iken sin, yözēñ qara bulğırı! – dip, busağağa ēterdē, şunda tibēp yıqtı. Qayış çıbırkı bēlen külmekçen hatını

4475 çaj-çoj yara başladı. Üzē urısça katnaştırıp, yemsēz, qara, pıçraq sügēndē. Şulay yarıp, alıp çığıp kittē.

Anası Sabira Zakirğa haman eyte idē: “Sinēñ hatınıñ sihērçē ul. Anıñ anası Fethiye qarçık ta sihērçē. Alar bötēn nesēllerē bēlen sihērçē, alar şul sihēr bēlen gēne dönyada toralar, sinē şul bozdı, aǵalarıñ bēlen arañnı şul sihērlep bozdı”, – diy idē.

4480 Yēgēt moña ışanır-ışanmas yördē, qaybēr vaqıt, ye, şul hatın-qızınıñ ekiyetē bētmes indē, dip qul sēlke idē. İgēz balanıñ ikēsē de ülē tuvgaç irnēñ küñēlēnde bēr şom uyandı. Gölbanu avırıp yatqanda, annan tērēlēp yöriy başlağaç, bu şomlanuv köçeydē, hatınıñ elle nindiy qızıǵraq, yartı divana sınağraq kılanuvı irnēñ şöbhesēn arttırdılar. Kiçke qarşı yamanğan bulıp poçmaқта uylanıp toruvı, annan soñ qarañğı tön astında basqıç

4485 töbēnde yalgızı utıruvı Gölbanunıñ sihērçē ikenēnde şik qaldırmadı.

Zakir sınağğa tēledē, bēlgen doǵaların qat-qat uqıdı, sihērden saqlıy torğan ayetēlkörsiynē tuqtavsız qabatladı, yoqlağan bulıp kürēnēr öçēn ǵırıldap yattı. Hatınıñ, kērēp, sandıq aqtaruvın, aqça, yomırqa, sölgē aluvların hemmesēn sizēp tordı. Ul sihērçē Ğayniyenēñ öyēn bēle idē. Kēçērek çaқта atqa quna kitkēnde ul kürezenēñ

4490 morcasına ut kērēp yörgēnēn üzē de kürgen idē. Bēraz qavşadı, sihērēne ēleksem, avızım çalışaysa, qul-ayaqlarım tartıssa ni eşlēmēn dip kırkındı; şulay da çıdamadı, baş-ayağına kiymesten, östēne çikmen gēne saldı da, bēr qulına qayış çıbırkı, ikēnçēsēne zur qazıq alıp, küre-küre gēne Gölbanu artınnan kittē. Başı eylendē, yöregē suqtı, munçalar yanında, şiklenēp, kirē qayta yazdı; yuq, haman da bardı, işëkten az ǵına

4495 tıñladı da, ayetēlkörsiy uqıp, basıp kērdē.

Kërüv bëlen şigë-şöbhesë bëttë, anasınıñ süzlerë dörës: anıñ Һatını Gölbanu siҺërçë iken, dönyanı şul bozğan iken, abzası Altınbaylar bëlen de, apaları Һeyërnıysalar bëlen de şul Gölbanu siҺërlep bozıştırğan iken.

4500 Bu uylar bëryulı anıñ başın Һapladı, küzën Һarañğılık bastı, Һıbrıkı suğuvına tuymadı, bitën-başın Һoçaklap böterlenëp yığılgan Gölbanunıñ yöregën, kükregën ayak bëlen taptap izerge omtıldı.

Şulay yul buyınça izëp, Һıynap, Һıbrıkılap, alıp Һayttı da öynëñ idenëne, sekë buyına taşladı; üzë arıp, aҺıldap, ceyüvlë urınına mënëp avdı. Ufff... itëp tüşekke Һaplandı da sataşuvlı avır yokığa Һumdı.

4505 Gölbanu idende canı-tenë bëlen ernëp ozaq yattı. Başında tik bër nerse gëne eylendë: “İlahım Һucam, nige minë bolay azaplıysıñ?! Nige minëm canımnı almıysıñ!” – didë.

4510 Kürezenëñ süzë yöregënde Һara Һanlı ağuv bëlen Һatıp tordı. Һaya gına atlasa da, këmge gëne barsa da, niçëk këne küz yeşë tükse de, yaqtı Һıray tapmas këbëk buldı. Hemmesë, hemme nerse behëtsëzlik bëlen Һaplandı; yoldız Һaraldı, Һara kön basıp kildë.

Vatılğan tenën Һıynılık bëlen küterdë. Başına iskë Һara şelën yabındı, tuvaçak balağa dip aldan tëkken këçkëne külmek kışegën aldı da yortka Һıktı.

4515 Bolıtlar tübenner. Cil ise. Tön Һarañğı. Tik bik yıraqtan gına, bolıt arasınnan tañğa oşagan bër yaqtı bar këbëk.

Gölbanu tayağın aldı, Һara şelëne niğraq törëndë de tıkrıqtan tar uramğa töştë; annan Üzen yılğa buylap, tęgërmen buvası aşa Һarayurğa yağına yüneldë.

XXXV

Balalar suv buyınnan Һırkışıp Һayttılar. Һapqadan kërër-kërmës, yılaşıp:

4520 – Nurıy babay, Nurıy babay, tızrek bul!.. Anda basmağa elle nerse kilëp ëlektë... – dip aқırıştılar.

Bu aylarda Һartnıñ küñëlë borçuvlı idë. İğëz balalarınıñ ülë tuvuvları anıñ küñëlëne bër şom birgen idë. Töşlerë de yaman buldı. Sadaқа birëp Һaradı, kërgen Һeyërçëlernë ikmekmë-onmı birmiyçe Һığarmadı. Lekin haman da küñëlë tınıçlanıp citmedë.

4525 Şundiý bilgësöz şomnar eçende torğan çaқта malaylarnıñ kilêp kıçkıruvları anıñ yöregën aldı, başın tomalap ciberdê.

– Hodayım, şuldır, teğdiyrêm kilêp citkendêr, – dip, qulına totқан senegën taşladı da kibenner, salamnar arasınnan Üzen yılğağa, basmağa taba yöğërdê. Üzê bërtoqtavsız kart, qaltırağan taviş bēlen: – Hodayım, şuldır, teğdiyrêm kilêp totқandır, –
4530 digen süzlernê qabatlap, bilgësöz borçuv eçende bardı.

Atanıñ yöregê yalğışmadı.

Nuriy barıp citkende, basmadan az gına yuğarı, qara yatuvniñ tēke yarı östēnde elle niçaqlı irler, hatınnar cıyılğannar idê. Hemmesēnēñ yözēnde aptırav qatnaş bër borçuv bar idê. Kart bērevge de qaramadı, atılğan kēbēk omtılıp kildê. Aña, ikēge
4535 ayırılıp, yul birdēler. Ul:

– Hodayım, bu nihel? – didê de, Üzen yılğanıñ tiren yatuvinnan elê yaña çıgarılıp, yar başına suzıp salınğan hatınnıñ balçıklı, suvlu gevdesê östēne: – Balam, Gölbanuqayım! – dip taşlandı. Übe de almadı, qoçaqlarğa da qulı barmadı, tēzlenêp, yöregën, qulın aşığıp tottı, küzlerēne qaradı, lekin can eserê tapmadı.

4540 Şul minutta uq, qayğı heberēn işetêp, ana qarçık Fethiye kilêp cittê. Üksêp, küz yeşēne qaplanıp, kızınıñ ülêk gevdesēn qoçaqladı. Tışqa qalkıp qatқан küzlerēn yomdırırğa tırıştı. Yañırırğa, salqın havağa qaramastan, östēndegê bişmetēn saldı da Gölbanu tenēne qapladı.

Heber tiz taraldı. Küzlerê kızarıp, yılap, üksêp, matur ciñge Meftuğa kilêp töştê.
4545 Anıñ artınnan nazlı kilēn Ğıyzzēlbanat, Tōhftēnēñ hatını usal tēl kilēn Merfuğa, alarğa iyerêp berge üsken kızlar, yeş kilēnner, iñ azaqtan arıp, ağıldap, üzēnēñ çelēmē bēlen tötēnlep, qorı sızlavdan hēsēzlngen ayakların çaқ kuzgata-quzgata Şeveliy kart, tağı bēraz irler, balaylar kildēler.

Ülēknê hezêr ük öyge qaytarmadılar. Hōkēm kilêr, qararlar, ansız, tabılğan
4550 urınnan küçerêrge yaramıy, didēler. Avıldan kizüvlep qaravıl quydılar.

Fethiye bērniçe seğatten un yıllıq kartaydı, küzlerê elle qaya eçke batıp, qayğı bēlen tuldılar. Yözê, tağı da nığraq cıyırçıklanıp, tirēsēne batıp kiptê. Nindiydêr ülê sarı tös çıktı. Qarçık eşēn, dönyasın onıttı. Hōkēm kilgençê ütken dürt tevlēkte kızınıñ ülēgê yanınnan kitmedê, irte-kiç, tōn-kōn şunda buldı, şuniñ yanında küz yeşê tüktê.

- 4555 Bişençë könde doktor, Uryadik, hökëm iyese kilëp cavap aldılar. Yazdılar. Şunnan soñ ğına kümerge röhsset birdëler.
Başta bik zur aptıraş çıktı:
– Üzëne-üzë kıl salğan kışë mordar kite, dönyadan imansız üte, meñgë tamuğlık bula, – didëler.
- 4560 “Mondıylarğa cënaza uqırğa yaramıy, mösëlman kabërlëğëne kuyarğa da yaramıy”, – digen süz kittë. Çëlëm babay Şeveliy gaceplenëp qaradı:
– Sëz nerse? Kışëge ülgeç te tınıçlık birmeske eytesëzmë? – didë.
Bu süznëñ meğnesën, babay nerse eytëрге tëlegenën bërev de añlamadı. Tik mezin gëne monı yaqladı:
- 4565 – Kartnıķı dörës! Küresë gazabın kürgen bit indë, citmiymë? – didë.
Bu süznë de añlamadılar. Lekin bolay da yar başında dürt kön kabër kötëp yatқан ülëknë kayda bulsa, niçëk te bulsa kümerge elbette kirek idë. Balalar da kırқа başladı. Karçıklar örek turında, tönle morca arķılı kërëp yöriy torğan utlar turında söylenëрге kërëştëler.
- 4570 Eşnëñ töbë Şeriyp aħunğa barıp tëreldë. Ul ni eşlërgë de kıyınısındı, üzën ikë ut arasında kürdë: üzën-üzë suvğa taşlağan bu biçara hatın ülëğën cënaza uqıp möëmin-mösëlman kabërlëğëne kümse, alladan kırıķtı, baş tartsa, meħellesënëñ zur kartı hem gomër buyınça goşërën, sadaķasın alıp kilgen Nurmöhëmmetten kırıķtı. Aħır bër yaķķa da yata almadı, yuk eşnë bar itëp:
- 4575 – Minë möftiy çaķırtқан, şuña baram, – dip, ķalağa sızdı.
Ul kitkeç eş Feyzulla mezin kılına ķaldı: bu bik nëçkelep torırğa yaratmıy idë, Nuriyğa turı eyttë:
– Gönahmı östëme yökliym. Fidiyëge at birërsën, cënaza öçën un sum sadaķa itersën, didë.
- 4580 Kart krëstyanniñ küz aldı karañģılanıp kittë, tëz buvınnarı yomşardı, kaltırağan taviş bëlen:
– Çü, mezin, sin ni söyliysën? Bër at bëlen un sum aķça! Monı kayda işëtkenëñ bar? – dip, Feyzullaniñ küzlerëne yalınıp, bëraz kimët dip qaradı.

Lekin mezin kimëtmedë, kart krëstyan, buğazına pıçaq ışkıp, malın talağanğa
4585 oşaş helde, anıñ soraganın birdë. Üzë eşten vatıldı, gomërë kimëp baradır këbëk
sizëndë.

Gölbanu ülëmë – aña da heberdër, ecel kiledër, gazrail şunda, yugarıda sağalap
yöriy torğandır, dip uyladı. Këmge cebër ittëm iken, këmneñ haqın aldım, këmneñ
tiyerën kıstım iken dip, yoqı arasında sataşıp bëttë. Barın da behillëtërge küñlën
4590 bërketë.

Şul cənaza meşekatlerë bëlen qaynaganda Çëlëm kart Şeveliynë atap eşlep
kürdë:

– Sin, qoda, – didë, – minëm Şeyhëlge heber ciber. Qaytsın, fatiha da birem, bër
imana bëlen këçkëne öyëmnë de birem. Citer, küp yördë. Oya qorır, min ülgeç artımnan
4595 doğaçı bulır, – didë. – Alda kıyamet bar, alla qarşında cavap biresë bar bit, – dip östedë.

Şeveliy, çëlëmën tötënletëp, ozaq deşmiy tordı, annan ğına avız açtı:

– Sinëñ süzge ışanıç barmı? Min qaytarırmin, sin tağı quvarsıñ, – didë.

Nuriy eşkë ernüv bëlen, yörek bëlen kisëp eyttë:

– Yuq. Alay dime. Hezër quvmam, qaytsın, fatiha da birem, cir öleşën de birem,
4600 – didë.

Cənazağa bötën Qarayurğa cıynaldı. Bikyardan Heyërneysa bëlen tēgë ikë bala –
këçkëne kız Fağıyle bëlen malay Miñlëğaliym kilgenner idë. Bolar, yılaşıp, şëşënëp
bëtkenner. Süzlerën eyte almıylar.

Kümerge kilgen halıq, qara bolıt këbëk bulıp, bötën qabërlëknë qaplap aldı.
4605 Qızuv yañırğa qaramastan, hemmesë Gölbanuğa aqtıq selamnerën birërge ağıldılar.

Tëllerden “biçara” digen, “erem buldı” digen süz tōşmedë; tuqtavsız yañır
astında, kiçke qarşı Gölbanunu gürge quydılar.

Karañğı tōştë. Yañır kızuvladı. Cey könë kibe tōşken Üzen yılğa köznëñ bu
bay yañırları bëlen yarlarğa küterëldë; şul tönnë Bikyar bëlen Qarayurğa arasındaqı
4610 tēğërmennëñ buvasın yırip alıp kittë.

1909-1929

TATAR KADINI NELER GÖRMEZ

I

Bir hafta içinde kıza iki görücü geldi.

Birincisini İhtiyar Nuriy beğenmedi, sıradan bir bahane ile geri gönderdi:

– Pek meşakkatli zamanım, – dedi, – İşte şimdi ev kuruyorum, toprak aldım; bu yıl düğün yapma hususunda düşünmeye fırsatımız çıkmaz, – dedi.

İkincisi Bikyar’dan, Şibay’ın yöneticisinden idi. Bu gönlüne pek yattı, karşı çıkmak için söz bulmadı, bunu baş dönürden de saklayamadı:

– Kendin de büyüksün, seni gönderen kişi de büyük... Şaşırıp kaldım: Bu yıl öyle büyük işlere el atamayız demiştik; hemence geri çevirmeye gücüm yetmez, şimdi kesin şekilde söyleyemem, anası ile konuşalım, kardeşlerine de danışayım, – dedi. Kendi dil altından kızını verme isteğini fazlasıyla anlattı. Fakat hiç kimse ile görüşmedi, iki gün boyunca düşündü de üçüncü güne çıkınca, sabahki çaydan sonra hanımı Fethiye’ye söyledi:

– Anası, – dedi, – Görücüler para ile geliyorlar. İkrâm hazırlamak gerek, – dedi.

Ananın yüreği yerinden oynadı, dizleri titremeye başladı, çok korkup kocasının gözlerine baktı, korkarak sordu:

– Bu nasıl söz? Hangi görücüler onlar?

Nuriy tek söz ile bitirdi:

– Gölbanu’yu veriyoruz, büyük yere karışıyoruz, asla insan önünde utanacak hâle düşmesin, ikramı uygun biçimde hazırla!

İhtiyarın hanesinde başlayan hazırlıklar ile birlikte Gölbanu’nun verilme haberi de hemen komşulara ulaştı, oradan çıkıp, evden eve, sokaktan sokağa gitti, akşama doğru bütün Karayurga’yı dolaşıp, büyüyüp, dedikodular da eklenip kızın kendisine gelip ulaştı. Bundan onun içinde ateş yanmış gibi oldu, nereye bastığını, ne yaptığını unuttu, bir eve girdi, orada kendine yer bulmadan yeniden dışarı çıktı; şöyle, kendini nereye koyacağını bilmeyip dönüp durunca, su bittiği gözüne çalındı; bu iyi bahaneydi annesinden sorup çabuk çabuk giyindi, süslendi, yüzüne pudra sürdü, allık sürttü, gözüne pek azca sürme çekti de kalın şalını örtünüp, çiğindirliği ve kovayı kaldırıp, komşu yengesi Meftuha’ya girdi.

Yengesinin kendi işi başından aşmıştı, hemen şimdi suyun gereği de yoktu, yine de geri gönderemedi, bir bakma ile kızın gözündeki, titreyen sesindeki korkuyu anladı:

– Hemen, canım, – deyip acele acele ayağına keçe ayakkabı, üstüne yamalanmış ceketini giydi de henüz buzları eriyip de bitmemiş kovanın sularını fiçıya boşaltıp, Gölbanu ile kuyuya gitmeye çıktı.

Büyük yoldan patikaya döner dönmez kız bir iki söz söyledi de kendi sesinde kendi boğulup ağlayıverdi. Kuyuya gidip varıncaya kadar da orada kar buz içinde donmuş kuyunun çıkırıklarını gıcırdata gıcırdata su çıkarınca da eve dönünce de Gölbanu, kaygısını söyleyip, durmadan ağladı, ayrılırken yeniden tekrarlayıp:

– Yengem canım, bugünden kalmayıp gör, nasıl olsa da gör ihtiyarlar uyuyunca da bahçe ötesinden kar yığını boyunca sağ taraftaki pencereye gelsin, ben beklerim, – dedi. Kendi içinden: “Asıvermezler ya, bir öfkelenirler bir beddua ederler de bir dururlar”, – diye düşünüp, sevdiği yiğidi Lotfiy’e kaçmaya gönlünü hazırladı. Bu keskin düşünce ile dolu kovalarını kaldırıp kendi düğününün hazırlandığı eve döndü.

II

Kışın kısa günü, kıza pek uzun geldi. Karanlık inip, akşam olunca babası ile anasının çay içmeleri acayip uzun sürmüş gibi oldu. Sekiden fincanları toplayıp alınca Fethiye kadın yine her nasılsa havlular, sofrta örtüleri hakkında söz açıp, şaşkırtarak bitirdi. Bunlardan kurtulunca, Gölbanu, sadece babalarının öteki tarafa girip yatmalarını bekledi ve kendi penceresine, perdeden sokak tarafına doğru göstererek ince kızıl kurdele astı, işlediği mendilini aldı da tek başına pencere önüne işe oturdu.

Bugün gün güzel gibiydi. Gündüz güneş çıktı, kar üstleri pek güzel olup parlayıp durdular. Fakat sadece, akşama doğru yine biraz rüzgâr yükseldi, küçük taneli yumuşak ak pamuklar gibi kar yağmaya başladı, ondan fırtına yükseldi; şimdi artık sert rüzgâr devamlı kar ile oynayıp, onu saçıyor, evlere, ahırlara, harman yığınlarına getirip bulaştırıp, yağmaya başladı. Kız, tek başına biraz korkarak oturdu, pencerenin bir şey görünmez olup, donup gitmesi de onu rahatsız etti, bu bütün her şeyi kaplayıp, bacalar arasından ısıklı çalıp oynayan sert fırtına içinde yanılıp başka pencereye gidip bakmasın diye de huzursuzlandı.

Böyle bekleye bekleye yarı gece geçti, fırtına kesildi, pamuk yapraklar gibi yumuşak iri kar yağmaya başladı; fakat yiğit gelmedi. Birinci horoz bağırdı hâlâ

gelmedi, ikinci horoz bağırdı hâlâ gelmedi, şimdi işte üçüncü horoz bağırdı, hâlâ gelmiyor da gelmiyor. Bu nasıl hâl? Yenge göremedi mi? Yoksa penceremi gözetliyorlar mı acaba, buna göre gelemeyip dolaşıyor mu acaba? Birisine de cevap bulmadı, kız ateşli alevli duygular içinde geceyi geçirdi, ak şafağı göz yummadan, bir damla uyumayarak karşıladı. İşlemeye diye alıp oturduğu nakışlarına ve işlemelerine de el değdiremedi.

Sabah kalkınca da hep beraber çay içerken de babasının ve annesinin gözlerine bakmamaya gayret etti, söze de karışmadı. İhtiyar Nurıy'ın son fincanını çevirip, dua edip, evden çıkıp gitmesini bekledi de:

– Anne, akşam kırmızı ipliklerimi güzel yengelerde bırakmışım, sadece şunları gidip alıp döneyim, – diyerek annesine sordu.

Fethiye karşı çıkmadı, onun başı üzüntü ile doluydu, çok konuşsa dayanmayıp ağlayıvermekten korkuyordu. Ayağa kalkıp bakmadan sadece cevap verdi:

– Git gidersen, tezce gidip gel. Uzun durma, hep evde yok deyip baban azarlamaya başlar... – dedi.

Gölbanu ayağına keçe papuç, üstüne kalın ceket giydi, başına kendisinin ördüğü ak pamuk şalını örttü de yengesine gitmek için haneye çıktı.

Fakat hemen fırlayamadı.

Orada, bütün yolları, ahır boylarını örtüp gitmiş kar içinde, kendi kendine bağırp, söylenip, İhtiyar Nurıy yürüyor. İrgatların birisi geniş ağaç kürek ile patikalar açıyor. İkincisi büyük bir beyaz koyunu küçük ahırın dar kapısından sürüp yerleştirmeye çalışıyor. Ev sahibi öfkelenip ona bağırdı, koyun, yeniden fırlayıp sokak kapısına doğru bağırarak koştu.

İrgatlar akşam harmandan ahıra kızak ile ot taşıdılar. En son getirdiklerini boşaltıp, hayvanları sayıp, kendileri yiyip içip yatana kadar yarı gece yaklaştırmaya başladı, ikisi de halsizleşip yorulmuşlardı. Mutfağın sedirine uzanır uzanmaz ölü gibi uyuyup gittiler. Başka zaman birçok defa, yer değişerek, ahıra bakmaya çıkarlar, inek buzağı doğursa, koyunlar yavrulasa donmasın diye binaya yerleştirirlerdi. Bugün, ne yazık ki, fazla yorgunluk sebebiyle uyanamadılar, bakmaya çıkmadılar, üç koyun yavrulamış, yeni kuzuların birisi sabaha kadar donup ölmüş. Nurıy'ın herkese kızıp, ev boyunca sövüp yürümesi işte bundandı. Gölbanu'yu görünce o buna da bağırdı.

– Kızım anana söyle, hayvan kestiği bıçağı kazan kenarına sürtüp versin,– dedi.

Gölbanu, böyle bahtsızlığa uğradığına sızlanıp, geri girdi, anasından büyük bıçağı biletip aldı ve babasına götürüp verdi. Bu esnada demin şu ölmüş kuzu için bir orada bir burada koşup, bağırıp duran büyük anne koyunu küçük ahıra yerleştirip kapatmışlardı; ihtiyar, yenini sıvayıp, ölen kuzunun derisini yüzmeye hazırlanıyordu, kızından bıçağı aldı, bıçağın yüzünü kontrol etti ve işine başladı. Gölbanu çabuk çabuk babası yanından gitmeyi planladı.

Güzel yengelerinin hanesi yan yana, ikisinin arasında küçük kapı gibi avlu kapısı da var. Durmadan yağın kar buradaki patıkayı gömüp gitmiş. Kız, uzun konçlu keçe ayakkabısı ile yumuşak karı yarıp, komşu eve çıktı da sokak boyunca dört odalı, saman çatılı evin kapısına doğru koştu. Belki pencereden görüvermiştir, ev sahibi kadın kendi can atarak Gölbanu'ya karşı kapı açtı da eve alıp girmeden, geri:

– Orada dedikoducu kocakarı oturuyor, haydi buraya, – deyip, kilere doğru çekti, sesini yavaşlatıp, acele ederek söyledi: Çiçeğim, sen benden görmüş olma! Gittim iş çok kötü tabii ki, – dedi de ne olduğunu söyleyiverdi.

III

– Gittim, çiçeğim, gittim. Doğru dükkânına girdim. Bilirsin onun çok gülen yarı akıl yengesini, beni görünce, bu sızlanarak geliverdi. Ne oldu? diyorum. Sorma şimdi, sorma, diyor, orta parmak gibi, tek büyümüş genç çam ağacı gibi yığitti, sadece kocam olmasa yarardı, hâli çok ağır, diyor. Ne var, güzelce söyle, diyorum, tamam diyor gizleneceği yok, senin neden geldiğini biliyorum elbette, haydi kendin girip gör, diyor. Beni sürükleyip dükkân ötesinden içerdeki evlerine alıp girdi. Girsem, çiçekçiğim, aklım gitmeye başladı, dersin kabuğu soyulmuş kalın kütük, Lotfiy'in sağ ayağı, işte şöyle olup şişip duruyor. Kendi feryat ediyor. Ne oldu, bu ne hâl diyorum. Ağzı, dili kuruyor meğer; gövdem ateş gibi yanıyor, diyor; bardaktan su içip, dudaklarını ıslattı da ne olduğunu söyleyiverdi:

– İşte, yenge, diyor, senden saklayanı it yesin, diyor gönlümde ne varsa, dilimde şu, diyor. Ben diyor, işte Gölbanu'yu almak için hazırlanıp yola çıkınca, böyle harap oldum elbette, diyor. İşte, diyor kardeşim yenge, diyor, ağabeyim de biliyor, onlardan benim sakladığım sırrım yok, güz vakti düğün yaparım, genç gelini getirmeye ayrı, yeni ev olsun diye düşündüm. Buna diye asilzadeden ağaç aldım, kendim bakıp kestirdim, bu

yıl kışın taşıyiverip, yaz boyu kuruyunca güze duvar yapmak istiyordum. Ağabey söyleyiverdi: kendileri taşırlar, sen niye orada meşakkat çekip duruyorsun, burada dükkânda da adam yok, dedi. Göresim gelmiştir, yüreğim şevklendi, gün pek güzeldi oynayıp, şakalaşıp büyük kalın uzun kütükleri yerleştirip bağladık da at koşturup, dönmeye çıktık. Diklemesine taş var mı? Şuradan inip gelince, atımın kayışı ayrıldı. O alta doğru kızağı tutamayınca, öndeki at üstüne gidip bindi. Benim kızak alta doğru sallanıp gitti de onun kütüğüne beni getirip sıkıştırdı diyor. Ben bayılmışım, bir atın kütüğünü fırlatıp, beni kızağa yerleştirip döndüler, diyor; kırılmış mı, çıkmış mı daha bilen yok, işte böyle bağırıp yatıyorum, diyor...

Gölbanu bu azaplı işleri kendi bedeninden, kendi gönlünden geçirdi, sızlanarak yengesini böldü:

– Allah’ım, niye peki bugüne kadar ustayı çağırıyorlar? Kötü elbette bu... – dedi.

Güzel yenge yine alıverdi:

– Çağırmadığı nerde. Tam o saatte Zariyf ustaya at ile gitmişler. Şanssızlık tabii, bir geri gitse gider o, evde yok, diyor, büyük oğluna gelin almışlar meğer akşam tekrar şunun düğününe gitmiş, diyor. Ardından tekrar Karamalılı ustaya gitmişler, bir geri gitse gider tabii, şanssızlık: bu da evinde yok, diyor, şehirde birinin eli mi, ayağı mı çıkmış meğer, diyor şunu doktorlar, yerleştiremeyince Karamalılı ustayı çağırılmışlar, diyor; işte şimdi gününü soruşturup, şunların dönmelerini bekliyorlar.

Soğuk havada çok üşümelerine bakmadan, eve, dedikoducu kocakarı yanına girmeyi istemediler; söz, anlaşılmadan, Gölbanu’dan yengeye geçti; o, gözlerini silip yeniden alıp gitti:

– Böyleymiş, çiçeğim, kadın başına bir talih gölgesi değmezmiş, işte benimki de bu arada var yok söz ile çok canımı sıkıp telaşlandırmaya başladı. Bulmuş bir söz, tanrı çocuk vermiyor, diyor, neslimiz kuruyor, diyor at dörde ulaşırsa, koyun yirmiye varsa, serptiğim ekinim on hektardan fazla olsa, Allah’a havale edip, ikinci kadın alırım demiştim ben, deneni Allah fazlasıyla verdi, şimdi ne yaparız, deyip de durur elbette.

Kadın kendi hayatının bu ağır tasasını, yarı ağlayıp, yarı beddua edip, döne döne söyledi; başına düşen bu kederden nasıl kurtulacağına şaşırıldığını sızlanarak tekrar etti.

O, kocasına görmeden, tanımadan vardı. Kavuşunca tâ zifafın birinci gününden, bütün yüreği ile ona gönülden bağlandı, ona aşık olup sevdi. Çok sevişerek üç yıl ömür sürdüler, mutlulukları yıldan yıla büyüyüp gitti, lakin onların aydınlık günleri üstüne bir kara bulut gelip kaplandı, hiçbir şey şunu dağıtamadı, kadının çocuğu olmadı. Baştaki üç yılda bunu fazla düşünmediler, dördüncü beşinci yıllarda kadın içinden üzüldü, Allah'tan ağlayıp istedi, kocakarı ilacı yapan, sihir yapan, sihir geri döndüren, falcılık yapan, okuyup üfleyen tükürükçü kocakarıların birisini de bırakmadı, hepsinde şifa aradı. Fakat birisi de yardım etmedi; kocası hep şaka yaparak olsa da söylemeye başladı; işte dün büsbütün açık söyledi:

– Tamam, hanım, – diyor, – sana lafım var, yedi yıl sabrettim tabii ki, at da ekin de koyun da ben söylediğimden beri geçip gitti, böyle, bana senden başka kadın gerekmez; çocuksuzluk harap ediyor elbet, şimdi ne yapalım, ben dönene kadar düşünür, dedi ve bir yük çavdar doldurup değirmene gitti.

Gölbanu bu doğrultudaki sözleri dinledi; fakat anlamadı; bir kulağından girip, ikincisinden çıktılar. Gelinin üzüntülü hikâyesi biter bitmez o, kendisinin kederine döndü.

–Yengeciğim, bana ne yaptırırlar şimdi? – dedi de sözünü bitiremedi, gözyaşına kaplanıp, geri kendilerine koştu, iki aradaki çite ulaşınca, işi aklına gelip, yaşlı gözlerini yeni ile eteği ile sile sile; – Ben o kocakarının yanına ağlamış göz ile girmek istemiyorum. Benim nakış ipliklerimi çıkarıp ver, – dedi.

Kadın, eve girip, kızın istediğini aldı. Gölbanu al mendillerini yen içine tıkıp, evine gitti.

Onun başını karanlık kapladı. Yüreği, belirsiz bir şekilde ağırlık ile sıkışıp, keder dalgası göğsünden boğazına doğru atıldı, ağlamamaya uğraştı, fakat gücü yetmedi; o dönüp girdiğinde annesi Fethiye seki boyunda tek başına, her nedense havlular, nakışlı namazlıklar, *çolgavlar** gözden geçirip duruyordu, kız başka türlü konuşmaya laf bulmadı, onu düşünüp de duramadı:

– Anneciğim, vermeyin anne... – dedi de hıçkırarak ağlayıp annesinin göğsüne atıldı.

* Çizme vb. giymeden önce ayağa sarılan bez parçası.

Ana yüreği böyle bir hâlin olacağını tâ önceden sezmişti, Gölbanu'ya bir türlü teselli de söyleyemedi, gerisince, kendi yumuşadı, gözlerine yaş geldi:

– Canım, yavrum, ne yapayım peki? Baban elbet! Ben kendim de bilmeyip kaldım; ne yapayım peki, canım, yavrum! – dedi. Kızını göğsüne alıp kucakladı.

Bu arada dışarıdan ayak sesi geldi, Gölbanu sıçrayarak kalktı, kapıdan giren babasına, gözyaşlarını azca da olsa saklamadan, ağlayan gözleri ile dalarak baktı da yeni ile yüzünü sile sile mutfağa doğru çıkıp gitti.

Burada, evde anne ile baba arasında bu doğrultuda ilk defa uzun uzun konuşma gitti.

IV

İhtiyar Nuriy uzun ömründe yedi kadın aldı. Bunların birisi, sadece yarım yıl durunca çocuktan öldü. İkincisini, gözlerini erkeklerden alamayıp, oynak biri olur bu deyip ayırıp gönderdi. Üçüncüsü, kuma hayatı it hayatı deyip, saldırıp, dövüşüp bütün çeyizini başlığı bırakıp kendi kaçtı. Arada birisi çalışkan, atılgan fakat kötü dilliydi. İhtiyar birini diyene kadar o onunu yetiştirirdi. Nuriy'ın erkeklik damarı hareketlendi, bu diş köpeği eğiteyim hele ben deyip it gibi dövdü, göğsüne binip ayağı ile ezdi de kışki soğukta, yarı çıplak halde kara çıkarıp fırlattı, şundan kadın hasta oldu, öksürük tuttu, bahar günü, karlar eriyip, akarsular taşığı zamanda mezar sahibi oldu. Şu şekilde onun altı hanımı türlü türlüce olup dağılıp mahvoldular, arada en dayanıklısı Fethiye olup çıktı. Bütün otuz yıllık zor hayatını başından geçirip, tek yalnız o kaldı. Fakat onun da Allah'tan, kaderden, kocasından korkarak kırk parçaya dilimlenip tükenmiş yüreği, en az rüzgârlarda silkelenmeye hazır duran kavak ağacı yaprağı gibi, en küçük keder dalgalarına da karşı duramaz ölçüde yıpranmıştı artık.

Yine de kızı ile ağlaşıp, söyleşip geçince dayanamadı, olağan dışı büyük bir cesaret gösterdi. Gölbanu gözyaşını sile sile mutfağa çıkıp gitmesi ile Fethiye kocasının gözlerine cesurca bakıp söyledi:

– Allah'ım, sadece bana değil sana da evlat şüphesiz ki! Niye azca da merhamet edemiyorsun? Sabah akşam debeleniyor ya. Ya ona bir şey yaparım ya kendimi suya atarım vermeyin beni... diyor. Acaba biraz sabreder misin? Aldığı parayı geri gönderme köyde olmayan iş değil ya!

İhtiyar karısına öfke karışık acıma ile küçümseme ile baktı:

– Sen, kocakarı boşuna söylenip kafa şişiriyorsun! Otuz yıl dövdüm, bir gram da akıl girmede sana. Güya ağlıyor! Ağlamadan kim güveye varır? Çok eskiden gelmiş gelenek şayet. İşte kendin ağlamadın mı? Biz kimden eksik yaşadık. Allah’a şükür olsun, ne kadar mal mülk yaptık, kaç çocuk büyüttük! Nasip olsa, işte şimdi ufak çocuğumuzu vermeye hazırlanıyoruz... Bu mutluluklar her kimseye nasip olmaz ...

Kadın ne diyeceğini de bilmedi. Karşı çıkmak için söz bulmadı. Mal mülk yaptıkları doğru, çocuk büyüttükleri de doğru, otuz yıl birlikte ömür ettikleri de doğru. Fakat mutluluk dediği her nasılsa bilmiyor. Kadın kendi tarafında, kendi yüreğinde bu sözün anlamını bulmadı. Kendisi pek anlamadan, tamamen ikinci taraftan getirip söz açtı:

O öyle de tabii ki babası, ağlamasının acısı var elbette. O en ufak olup, nazlı büyüdü. Biraz inadı da var. Bir şey edip atmayı yapar diye korkuyorum ben, – dedi. Daha ilave etti: Yiğidini bilmiyorum, kimdir nedir? Ama bize dünür olacak, Gölbanu’ya kaynana olacak Sabire’yi pek biliyorum, onu ismi ile adlandırmıyorlar, ağzı bozuk diye, ağzı bozuk Sabire diye adlandırıyorlar. Ben işte şu yönden korkuyorum. Gölbanu elbette şu eve düşer, şu ejderhanın eli altında yaşar... Ben işte şundan korkuyorum. Daha verme haberi yayılıp büyümedi, kadınlar arasında haber gitti şimdi, tecrübe eden birisi söylüyor: orta parmak gibi kız büyüttün, şimdi diri diri cehennem ateşine koymayı söylüyorsun meğer, yoksa güvey çıkmaz deyip korktunuz mu, diyorlar... Babası, acaba biraz sabredelim mi? Kızımız yaşlanıvermiyor ya, işte eylülde daha on altı dolup on yediye vardı. Bu yıl hane ve toprak meşakkati de çok...

Kocakarının sözü şöyle aktı da aktı. Fakat o yüreğinin içinde yatan sonki sırrını kocasına söylemek istemedi.

Kız ne kadar gizleyip çabalasa de anne seziyordu, yavrusunun nereye doğru, kime doğru gittiğini görüyordu. O önce buna şaşırarak baktı, bozulup gitmesin, kötü dile tutulmasın, adı sanı çıkıvermesin, Allah’ım, deyip kaygılandı. Gölbanu *avlak evlere** gitmek için sorduğunda, daha çok düşünüp, kişisine bakıp ancak göndermişti. Bahar günü akarsu boyuna, çimenliğe kendir ağartmaya gittiği zamanlarda, geceleri çamaşır dövmeye gittiği vakitlerde, kaz imecesine, orak, ot imecelerine çağırıldığında, yaz günü dağa, kıra çıktığında, suya gittiğinde, hasat bayramları olduğunda onun yüreği

*Anne ve baba, büyükler bir yere gidince yalnız kalınan ev ya da delikanlı ve kızlardan oluşan meclis.

bir kere de rahat kalamadı, kendisi pek bildiği, sadece pek güvendiği kızlar ile göndermeye uğraştı: Birlikte git, birlikte dön, asla ayrılma deyip, kulağına defalarca söyleyip durdu. Dolaştığı sevgilisi varmış, denen sözü ilk kez işittiğinde, anne dağılıverdi, harap oldum şimdi, deyip endişelendi. Fakat yiğidin kim olduğunu öğrenince, birazca canlandı, kendi içinden: “Yaramaz değil, görünüşü, boyu var, zenginliği var”, – deyip kaderde yazılmışsa, görücü gelse verme tarafını tutmayı düşündü. Annenin gönlüne özellikle hoş giden yine bir şey vardı: yiğit yalnız annesi çoktan ölmüş, kaynana dediğin aynı olmaz. Kendi gelinim kötü, kızımın kaynanası kötü, derler, ne kadar söyleyen de kaynana kaynana olur artık. Yiğidin yalnızlığı Fethiye nine için ayrı bir büyük mutluluktan. Meftuha gelin kinaye ile söylenip de geziyor, şu yiğidi överek dile alıyor. İşte bu kışı geçirseler, gelecek güze, belki, Allah’a havale ederdik.

Bu düşünceler kocakarının dünyada hiç kimseye söylemediği, söylemeyip durduğu kendine ait sırlarıydı. Kocasını ile konuşunca işin işte bu tarafları da onun gönlüne gelip durdu. Fakat bu doğrultuda kocasına bir laf da söylemedi, söylemeyi zararlı buldu. İhtiyar Nuriy’in aklına ciddi girip duran bir fikir var, o söyler: “Sevip alan sevip varan mutsuz olur”, – der. “Allah ne yazmışsa, kaderinde kim varsa, şuna varmalı”, der.

Eğer kızının delikanlı ile dolaştığını bilirse, ilk önce Fethiye kadınının kendi üstüne fırtına çıkarılır: “Ana olup, kız büyütmen söyleymiş!” – der de karısını mahvedip dövüp bırakır. Ondan şimdi o delikanlıya vermeye bütün varlığı ile karşı gelir. Anne bunların hepsini önceden gördü, kızının sevgisi gibi şeyler hakkında ağız açmadı, bütün işi kendine yakın taraftan, kaynana tarafından, ağzı bozuk, canavar, ejderha tarafından dolaştırıp getirdi.

Bu doğrultudaki sözler sadece bir günde, bir gecede bitmedi. Koca ile karı yalnız kaldıkça buna bir konuşup, bir vuruşup, hep yeniden dönüp durdular. Para alındı, başlıkta anlaşıldı, cumartesi günü düğüne gelmeye deyip, bu yönde davetler gidip geldi. Düğüne ne kadar kızak ne kadar kişi geleceği belirlendi. Molla Şeriyp’in cumartesiye nikâha sözü alındı. Fakat anne hâlâ sakinleşip gitmeye kendisinde güç bulamadı. Hâlâ, bir taraftan, kızının saklana saklana ağlamalarından yüreği sıkışsa, canı acısa, ikinci taraftan her bir fikirde kocası ile vuruştı. Araya oğullarını da soktu, onlar ile anlaşıp

baktı, fakat bunlar bir söz de bir yardım da edemediler, o doğrultuda babalarına karşı ağız açmaya birisinin de cesareti yetmedi. Sayılı günler geçti de Fethiye anne, sonunda gelip, hafifledi: “Artık Allah’ın kendisine havale ettim. Kaderden geçip nereye varırsın? Tanrının yazdığı budur”, – deyip karşı çıkmalarını sonlandırdı. “Tanrım, kendin iyiliği nasip et, baht ver, muhabbet ver”, deyip dua etmeye bağlandı. Şu dualar, şu düğün hazırlıkları içinde cumartesi gününü karşıladı.

V

Şafakla başlayan kar durmadı, yağdı da yağdı. Yeryüzü yumuşak beyazlık ile kaplandı. Geniş kırlar, yüksek dağlar, ormanlar, çayırlar hepsi karın kendisine has yeni güzelliği ile döşenip ağardılar. Ağaçların dalları yeni, yumuşak beyaz pamuklara büründüler, kalın kalın beyaz minderler gibi, kendi ağılıklarını kendileri kaldıramadan alta doğru eğilmeye başladılar. Büyük akarsular kim bilir nereye, dibe, buz altına kaçtılar. Yollar, patikalar kayboldu. Evlerin, ahırların, harmanlara dizilen harman yığınlarının üstleri hepsi kara gömüldüler.

Nuriy’in hizmetçi oğlanı uzun boylu, zayıf yüzlü delikanlı Miftah ev vazifelerinden boşalmadı, onu bir Fethiye anne, bir Meftuha gelin durmadan koşturup durdular. Büyük hizmetçi Minhac, kulaklar donmasın diye, şapkasını bastı, çarık bağını sıkılaştırdı, kürksüz eski palto üstünden kayışını sıkıp bağladı, deri içinden sıcak eldivenlerini giydi de geniş tahta küreği alıp, düğün gelene kadar daha çabuk avlu kapılarını, yolları küremeye çıktı. O kendi kendine oynayarak:

– Eh, Gölbanu çanağın dibini sevmiş meğer. Düğünü hangi fırtınaya doğru geliyor! – diye söylenerek sokağa bakan büyük tahta avlu kapısının yollarını açıp bitirdiğinde, çoluk çocuk, dünürler karşılamaya diyerek, toplanmaya da başladılar. Çoluk çocuk arkasından kardeşler, konu komşular döküldüler. Hane, ahali ile doldu, oğlanlar birbirini yığıp, kar serpişip oynamaya tutundular. Minhac sövdü:

– Bir küreneni yeniden dağıtıyorsunuz, şeytan yavruları, – deyip kovdu;, fakat üstün gelemedi, birisi neredendir eski yarık kürek bulup çıkardı; ikincisi yıpranmış bir süpürge buldu hizmetçiye yardım ederiz diyerek, oynayıp bağırıp çağırarak yeniden daha fazla boran kaldırdılar, toplanan ahalinin üstüne kar serpip bitirdiler. Şöyle eğlenip, oynayıp kudururken, birisi bağırıverdi:

– Düğün geliyor, düğün geliyor! Düğün geliyor!

Başka çocuklar bu sesi kapıp aldılar, bir şey anlamadan, bağıırıp yola fırladılar. Gerçekten de orada yolun köprüye doğru ucundan dört beş kızaklı misafir buraya doğru koşturup geliyorlar. Nurıy'ın Büyük oğlu Töhfet de ahali içindeydi. O, nasıl böyle çok erken peki bu, deyip şaşırarak şu tarafa baktı başkaları da şaşırıverdiler. Şundan önlü arkalı, nakışlı atlar kar içinden koşturup buraya doğru uçuyorlar. Töhfet eve doğru koşturup:

– Baba çabuk ol, geldiler, – demeye fırladığında, onu sürekli piposunu içip, nereyedir geçip giderken hemen burada duran ihtiyar Şeveliy kesti:

– Niye bağıırıyorsun? Görmüyor musun? Şibay'ın atları değil bunlar, kör... – dedi. Kendisi aşağı uca demirliğe doğru gidiverdi.

Burada toplanan ahali de misafirli kızaklar daha yakın gelince tanıdılar. Dört kızak, öndekine birbiri artlı iki at koşulmuş. Diğerlerine birer. Her kızağa yorganlar, minderler içine batıp, kadınlı erkekli iki kişi oturmuş. Fakat en sondakinde sadece iki yiğit. Atlar, terleyip buz kar ile donup bitmişeler de teslim olmadılar, uzun yol boyunca hızlı koşturup, yukarı uca kar yağdırıp, şiiii edip geçtiler. Oğlanlar, en arkadaki tek kızağa alay ederek kar attılar:

– Damadın atı yorulmuş, damadın burnu donmuş, – diye bağıırıp uğurlamaya yetişemediler, tam şu taraftan, tam şu yoldan, büyük kara at koşulmuş, kadınlı erkekli iki kişi oturmuş büyük tek kızak yeni kürelmiş yoldan, karı kart kurt yarararak, İhtiyar Nurıy'ın evine geldi de girdi.

Bu beklenmeyen yalnız misafirden hepsi şaşırıp kaldı.

Genellikle, bazı vakitler düğüne gelen dünürler yemek kızağını önceden gönderirler. Bu değil mi diye düşünmek de olmaz, bunda bir kadın da var. Toplanan halk, bu kim, bu kim deyip, tamamen kar ile bulanıp bitmiş büyük kızağı, gözü, yüzü, ağzı, dudakları, bütün gövdesi buzlanıp donmuş büyük kara atı, keçeler altından gocukların, şallarını kaldırıp çakamayan adam ile kadını çevreleyiverdiler.

İlk önce büyük hizmetçi tanıyıp bağıırdı:

Vay! Şeyhel, sen misin? Senin dönme günün var mı? – dedi. Kızıaktaki büyük kalın keçeyi karları ile bir tarafa çıkarıp attı da yine ilave etti: – Şanslıymışsın delikanlı! Kız kardeşini verdiler, düğünün ortasına daldın elbet!

Kızıktan yeni, sağlam büyük gocuğunu silkeleye silkeleye adam ayağa kalktı, hizmetçiye baktı:

– Nihel, iyi misin? Sen, Minhac, hep buradaymışsın?.. – dedi.

Hizmetçi gülerek bağırdı:

– Burada olmayıp nereye gidersin? Alışmış bey savaşmak için iyi derler ya! – dedi.

O arada kadın da karlı elbisesi, buzlu şalı ile kızaktan indi. Hizmetçi büsbütün şaşırıldı:

– Bak, delikanlı! Merhebe, sensin değil mi? Büsbütün hanımefendi olmuşsun ya. Burada senin annen açlıktan öldü, baban sağ, şimdi, daha yeni söylene söylene demirliğe gitti... İşte nasıl, hı?..

Kadının sözü, cevabı işitilmedi. Evden güzel yenge Meftuha koşup çıktı da başörtüsünün bir kenarı ile ağzını azca kaplar kaplamaz hâlde gidip, ahaliyi yarıp, acele edip, kızaktan inen kadına gelip tutundu.

Ay canım, Merhebe, sen misin? İşte baht! Gölbanu'nun düğününe geliverdin şüphesiz ki! Ancak şimdi ayağının uğuru ile gelip gör! – dedi de bazı daha küçük eşyalarını kaldırıp, kendini eve doğru alıp gitti.

Hane içinde kar yarıp gidince de merdivenden yukarı çıkarıldığında da kapı dibinde ayaklardaki keçe papuçları silkeleyince de söz hep düğün hakkında kız ile damat hakkında oldu.

Misafir kadının sorularına karşı Meftuha acısını saklayamadı:

– Sorma şimdi, ay canım. Yüreğim çok parçalanıyor. Nurmöhemmet baba, birisine de haber vermeden, şu Bikyar'ın yönetici Şibay'ın oğluna anlaşmış da yapmış.

– Kötü yer mi?

– Kötüsünü, iyisini bilen yok artık. Delikanlıyı da övüp bitirmiyorlar, kaynana çok küfürbaz biri, diyor, Gölbanu'ya hiç aydınlık gün vermez, diyorlar...

Sözleri bitemedi, evin kadınlar tarafına girdiler. Odaya soğuk hava dolup gitti. Fethiye nine düğün ihtiyaçlarının son hazırlıklarını bitirmek için acele ediyordu, misafir kadını görünce, büsbütün sızlanıverdi, üstüne beklenmeyen uğursuzluk, sıkıntı kaplanmış gibi oldu: “Allah'ım, bir tek bu gelmemişti artık! Nerden gelip çıktı yine bu

bahtsız?” deyip kederlendi. Gerçi o, içinden rızasız olurken de dışarıdan kimseye kötü, sert yüz gösteremiyordu:

– Ne var ne yok gelin, sağ salim döndün mü? Şeyhel nerede? – diye sormaya başladı.

VI

Bu misafir gelin İhtiyar Nuriy’in kovup çıkardığı oğlu Şeyhel’in karısıydı. Bunun kocası Fethiye’ye üvey oğul olur. Kendi anası çocuktan ölünce, Şeyhelislam işte şu Fethiye’nin eli altında üvey evlat olup, it gibi dövülüp büyüdü. Fethiye böyle yumuşak gönüllü, iyi huylu kimse gibi tanılrsa da kumasının çocuğunu sevemedi, onu görmek yüreğini kaynatır, sıradan bahane ile tekmeleyip kovup çıkarmaya heveslenmişti. On yaşına gelir gelmez oğlanı, hiç değilse gözümünden kaybolsun diye, komşu köyün “mektebine” götürüp bıraktırdı. Orada da yemek için eskimiş çavdar ekmeği ile göğermiş yarmadan başka şey göndermedi. Fakat oğlan yaramazdı. Üvey anadan gelen yiyecekleri yok fiyata satardı buğday *kümeçi** alırdı. Ondan her hafta akşamleyin tarla kapısına çıkar da birer pazarcıya oturup, Karayurga’ya dönerdi. Evde doyuncaya kadar ağırlanır, hamama girer, kıyafetini değiştirir de anasının hizmetçiden bağlattığı kötü odun kızağına oturup, ekmekler, yarmalar yükleyip, cumartesi günü tekrar “mektebe” gider. Gelecek hafta da tekrar döner. Üvey ana tekrar hizmetçiye götürüp bıraktırır.

– Dönme, ders bırakıp geziyorsun, – deyip, anası çok dayakladı, üvey ananın dayaklarından sırtında, bileklerinde kararmayan yer az kaldı. Fakat oğlana hiç de bilim tesir etmedi. O biraz imza atacak, ak üstündeki kararı zorlukla tanıyacak hâle gelince, on yedi yaşında okumayı tamamen bıraktı. Bir kışı köyde hayvan bakıp, delikanlılar ile dövüşüp, kızlarla oynayıp geçirdi. Babasının sandığından kim bilir ne kadar çavdarı çalıp, satıcıya yarı fiyatına sattı. İki kere yakalandı, utanmadı, kızarmadı, babası ile doğrudan:

– Kendin pazarlık bir kuruş de vermeyince çalmayıp ne yapayım? – deyip tartıştı.

* Yağ ve yumurta ile hazırlanan hamurdan, çeşitli şekillerde pişirilen yiyecek.

Nurmöhemmet sert huylu köylüydü, evladının böyle utanmazlığına sabredemedi, akıllandırmak için yine dayakla, kayış değnek ile dövdü. Şeyhel düzene girmiş gibi görünmüştü, fakat uzun sürmedi. Çevrenin yoksul delikanlıları bahar, güz Ural'a, dağ işine altın, bakır, demir aramaya ticarete giderler. Babası ile dövüştükçe o da içinden bunu düşünüyordu. Bir ara değirmene iki yük buğday çektirmeye alıp gitti. Şundan sekiz tenekeyi çalarak, yarı fiyatına sattı, iki lira elli kuruş yaptı ve biletsiz, bir kimliksiz, şu yoksullara uyup, Ural'a, ticarete yöneldi.

İhtiyar içinden beddua etti, dışından belli etmedi: gitsin, dünyanın acısını tatlısını tadar, akıllanır deyip söylendi. Üvey ana Fethiye tamamen sakinleşti:

– Sırtı yüzünden güzel.. Gittiği yerinde geberip kalsa, daha fazla iyi., – diye düşündü.

Fakat delikanlı gebermedi, altı aydan geri döndü. Sigara içmeye, kumar oynamaya alışmış. Ayağında uzun çizme. Üstünde kara palto başında Rus artığı bir kara başlık. Elinde iki dilli güzel garmun. İşte Şeyhel böyle edepsizleşip döndü.

Üvey ananın yüreği sızladı, baba da çok telaşlandı, fakat ne yapsan da evlat elbet, öz evlat elbet! Kovup çıkarsan, yine gider, yine bozulur; Allah saklasın, yoldan çıkıp kim bilir kimlere karışıp, dininden de yoksun kalır. Allah'ın bir kahrıdır deyip, Nurıy sabretmeye niyetlendi. Sadece delikanlının hırsızlığına fırsat vermemeye çalıştı. Değirmende de pazara, şehre de onu göndermedi, ekin satma işlerine onu yaklaştırmadı. Şöyle kedi köpek gibi kışı geçirdiler.

Yaz yeniden bitti. Yedi aydan tekrar döndü. Şöyle birbirinin arkasından yıllar geçiverdi. Delikanlıda gözükep bıyık çıktı. Büyük abisi askerî hizmette olup, kardeşleri on sekize ulaşmayınca, kolayca askerlikten de kurtuldu. Baba ile üvey anne buna pek üzüldüler. Gerekeni alırlar, işte bunun gibileri bırakırlar. Çar da bilmezmiş! Lakin zorla yollamaya yol bulmadı. Yiğit askerlik çağında, oynayıp, şarkı söyleyip, dans edip, babasının sandığını boşaltıp, kim bilir kaç defa kızların yanında yakalanıp, gezdi gezdi de bahar günü tekrar gitmeye niyetlendi. Babasından yol için para istedi, varlığından bana pay diye bir at istedi. Nurıy söyleyecek yerini bırakmadı, itten alıp ite koyup sövdü:

– Baban ölmeden önce evden mal istiyorsun, utanmaz... – dedi.

Kavga büyümeğe başladı, delikanlı baba deyip tahammül etmedi, kendisinin kötü dilliliğine vardı. Sonunda, bir yemek yiyip oturduğu anda, heyecanlanıp kendi kendisini kaybetti, yemek konan sofraya tükürdü de beddua edip öfkelenip çıkıp gitti.

Onun hakkında bu sonki dönüşünde, evlenmeye niyetlenmiş, Pipo dedenin kızı Merhebe'yi alacakmış, diye söz yayılmıştı. İş böylece olup bitti de.

Babası ile dövüştüğü günü o Nuriy'da çok yıllar hizmetçi olan Pipo dede İhtiyar Şahveliy'yi buldu:

– Sana sözüm var. Haydi hele buraya, – deyip kütük üstüne oturttu ve doğrudan söyledi: – Şahveliy dede, sen bana kızın Merhebe'yi ver. – dedi.

İhtiyar azca da garipseme göstermedi, kesesinden yaprak tütün çıkarıp, piposunu dikkatlice doldurdu, Çuvaş dostunun verdiği çakmak taşı ile yaktı, koyu tütün yayıp içmeye başladı. Şeyhel'in yüzüne baktı:

– Sana, – dedi, – nasıl kız verirsin? Zengin desen malın yok baban kovup çıkardı. İş ile aile kurup yaşar, desen, elinde bir hünerin yok, sana nasıl kız verirsin? – dedi.

Şeyhel pes etmedi:

– Sen ne diyorsun, beni yoksa bir kadın besleyemez, kabiliyetsiz delikanlı diye mi bilirsin? İşte görürsün, kızını bana versen, kendin de ihtiyar zamanında bende sıcak köşe bulursun!

Söz uzun devam etti. Dede ikinci defa piposuna yaprak tütün doldurdu, çakmak taş vurup yaktı, koyu tütün yayarak içmeye tutundu. Sonunda varıp, böyle bitirdi:

– Öyle işi benim ihtiyar bilir artık!... Kızım karışmasa, bana ne? Evleniver! – dedi.

Pipo dede'nin evi köyün kenarında, fakir sokağın köprüye bakan başındaydı. Balçık ile sıvanmış bu kulübe yarı yere kazılmış, tepesi toprakla düz kaplanmış. Orada pelinler, pazılar büyüyüp dururlar. Zar kaplı pencerelerin sadece yukarı tarafları toprak üstüne çıkmışlar.

Delikanlı ile ihtiyar işte şuraya geldiler. İhtiyar evde yokmuş, esnaf Heyrulla'lara kendisinin eğirmeye aldığı yünlerini götürmeye gitti, der. Evde Merhebe kız yalnızdı. Yabancı delikanlıyı görünce kaçmadı, söz de söylemedi, selamlaşmadı da. Ağzının bir kenarını eşarp köşesi ile biraz sarmış gibi yaptı da ara sıra misafire gizlice

göz atıverdi. Kızın ayağında beyaz çorap, yeni beyaz çarık. Üstünde kızıl Fransız elbise. Başında eşarp, etrafında yeni alınmış pembe çiçekli güzel şal duruyor.

O her yaz yabancıya, asilzadeye hizmet edip ekin biçmeye gidenlere katılıp gider ve orada birkaç hafta çalışır. Kendi kazandığı parasını kendine kıyafet yapmaya saklar. Geçen yıl böyle, yabancıya gidip hizmet edip ot orak çalışanları ile gidip, on dört lira alıp döndü. Şuna başörtüsü aldı, şal aldı, giysi yaptırdı, allık ile pudraya, sürmeye de pay kaldı; şunun üstüne daha babasına *kelepüş** annesine bir başörtüsü alıp vermeye de arttı. Onun niyeti bir gümüş pul ile bilezik de yaptırmaktı. Fakat günler çok yağmurlu olunca bırakıp döndüler. Kız bu hayallerini gelecek yılın yazına erteledi. Bugün komşuda *avlak ev* var. Annesi akşamleyin şuraya göndermeye söz verdi. Kız günün geçmesini bekleyemeyince, şu *avlak eve* gitmek için bezenip, süslenip, giyinivermişti. O İhtiyar Nuriy'lara gündelik işe gidip geliyordu. Ot ayıklamada, ot yığmada, orakta harmanda tahıl döverken Şeyhel ile çok karşılaştılar. Fakat kendilerine gelmesine biraz şaşırды.

Babası, eve girip, oturur oturmaz söyleyiverdi:

– Kızım, – dedi, – sana dünür getirdim. Dünür de kendi yiğit de kendi, işte bak, – dedi.

Merhebe cevap vermedi, bunlara bir yanını ile dönerek oturup, önlüğünün köşesini bir büküp, bir söküp uğraştı. İhtiyar tekrar sordu, kız hiç cevap vermedi. Üçüncü defa sorunca, önlüğünün kenarı ile oynayıp, kızardı, ayağındaki çarığın başına gözlerini dikip, yavaş, utangaç ses ile:

– İşte şimdi sen, baba! Öyle işi ben nereden bilirim? – dedi.

Delikanlının gönlüne ümit girdi. Merhebe'nin cevabını: “Ben karşı değilim, kendin istiyorsan yap” – diye anladı.

O arada kızın annesi Mergıya nine de döndü. Delikanlının hangi işe geldiğini öğrenince:

– Genç aklınla köy âdetini bozup hareket duruyorsun, birisini görücü yapıp göndersen ne olur, – demeye başlayıp Şeyhel'e kızdı.

Fakat sonu şöyle bitti: ninenin üç tavuğu vardı. Biri semirip, doğru dürüst yumurta da vermemeye başlamıştı. Kızına tutturdu, kocasına kestirdi ve güzelce

* Genellikle büyük şapka içine giyilen kadife başlık.

koparıp, temizleyip, pişirdi. Nikâh için mollaya iki taraf ellişer kuruş bulup vermeye hazırlandılar. Pipo dede durduruverdi:

Bizim molla fazla hırslı, açgöz biri... Bir lirayı az görür, ben ona tâ baştan söylerim, fazlasını zenginlerden alırsın, bizim fazlaya gücümüz yok derim, – dedi.

Delikanlının başlığa bir kuruşu da yoktu. İhtiyar ona da çareyi buldu:

Molla istemezse şöyle kalıverir, yazmak gerek dese söylersin; başlık yüz lira dersin, hepsini de verip bitirdim dersin. Ben aldım derim de damga atarım, mollanın ne işi var ? Almış mı, yok mu?

Bu, elbette, pek yetti. Molla, tavuğu yiyip, bir liraya samimiyetsizce dua edip, başlık ödenmiş deyip yazıverdi. Kız bugün *avlak eve* gitmedi, onun yerine delikanlı koynuna, gerdeğe girdi. Bir hafta durunca, nine ve dede ile vedalaşıp, ağlaşıp, delikanlının ticaret yaptığı yerine, Ural'a gittiler. Durumumuz düzelince döneriz, dediler.

Şeyhel altın, demir aramayı bırakıp, Başkurt'ların içinde biraz ticaret yaparak çalıştı. Alatav denen bir Başkurt köyünde yer yapıp oturmayı düşündü. Tahta kap, urgan, hasır işleri ile uğraştı. Fakat gönlü doymadı, kadın da Karayurga civarlarını çok özledi. Biraz düzeliş, insan arasında görünürlük üst baş yapınca, bunlar doğduğu yere tamamen geri döndüler. Adam babası ile barış tarafını tutmayı düşündü: birer arazi, yer verip, ev kurmaya azca yardım etse, şurada, halktan yer isteyip yerleşmeye niyetlendi.

Fakat Nurmöhemmet yaklaştırmadı. Oğlunun selamını almadı, rastladığında selamlaşmadı. Hanesine ayak bastırmadı. Delikanlı öfkeden, sızıdan derilerine sığmaz oldu, yeniden karısı ile Alatav'a, Başkurt içine gidip kendisinin ticaretine daldı.

İkisi birden gece gündüz çalıştılar. Fazla eşyalarını satıp nakit yaptılar ve ticareti daha geniş elle döndürmeye tutundular. Bunların ördüğü, ördürdüğü urganları, yaptırdığı hamutları, tekerlek kasnakları, sandık, sepet, kovaları, dingil, kürekleri, büktüğü, büktürdüğü kızak tabanları büyük pazarlara doğru yol aldı şimdi Tamyankatay, Verhural, gidedurunca, Esterle, Orenburg taraflarına doğru yollama ümitleri açılır gibi oldu.

Şunun ile bunlar orada azca köklenmeyi düşündüler.

Zamanında Şeyhel kendi atılğan, şakacı delikanlıydı. İşten boşaldığı aralarda Başkurt'un gençleri ile eğlenceye karıştı, onlara katılıp, kımız meclislerinde neşeli ses

ile Başkurtun tam kendisi olup, “Aşkazar”, “Sakmar”, “Şevrekey” şarkılarını söyledi. Orta yaşlı erkekler ile yeme içmeye çağırıldı... Bal rakısı mayalayıp, dostlarla içti ağırlandı. Genç Merhebe çok kısa zamanda bir Başkurt kadını gibi olup alıştı da gitti, onlar gibi konuştu, süt, katık, kaymağı onlardan öğrenip yaptı. Onlarla misafirliğe çağırıldı, yağlı at sucukları, sırf sarı tereyağında pişen ziyafet yemekleri ile ağırlandı; üstüne Başkurt kadınlarınıninki gibi belini, göğsünü gümüş paralarla süsleyip, ceket diktirdi. Başkurt gelinleri gibi örtü örtündü. Yakın dağlara yaz günlerinde kadın ve kız toplanıp gülüp oynamaya çıktığında, Merhebe de mahrum kalmadı, güzel Başkurt şarkılarını kederlenip kederlenip söyledi, kısa, hafif, keyifli şarkıları tekrarlayıp dans etti.

Şöyle bunlar ikisi de iyice alıştılar. Alatav’ın en güçlü eski Başkurt kocakarı Ülmesbike nine de bazı vakit:

– Tatar demezsin! Şöyle güzel nameler! – deyip en üst övme sözünü söyleyip bıraktı.

Köyün başı büyük baba ihtiyar Burangıl’dan da bunlar hakkında hor görerek söylenen söz çıkmadı.

Bu artık bir Tatar göçmeni için, elbette, büyük mutluluktu. Rahat yaşamak için büyük kolaylıktı. Fakat bunlar hâlâ da rahatlayamadılar. Daha çok da Merhebe kendisinin doğduğu köyünü düşünüp tükendi. O buradaki refah hayatı övüp konuşur konuşurdu da:

– Orası öyle de elbet, Karayurga’ya birisi yetişemez.

– Doyduğu yerden doğduğu yer üstün elbet.

– Yabancı yerde sultan olana kadar, kendi vatanında ayakkabının tabanı ol, diye bilmeden söylememişler ya, - deyip bırakırdı. Ondan şimdi çilek topladığı dağlar, oynayıp büyüdüğü akarsular, ot toplayıp, ekin biçtiği kırlar teker teker onun diline takılırlar, özleyip söylenmeye başlarlar. Kimi vakit gözyaşı ile de biter.

Karayurga’dan Ural’a bahar, güz uğraş arayıp gelen yoksul yiğitlere çok rastladılar. Alıp, girip konuk ettiler. Yağlı et ile kımız ile bal ile ağırlayıp misafir ettiler. Şunların birisine Şeyhel sırrını açtı:

– Sen, Vildan ağabey, benim ihtiyar ile güzelce konuşup bak hele. Ömür boyu yabancı yerde kalmak istemez, baba rızasını verirse, yerinden, malından azca pay çıkarsa, ben memlekete dönüp kendime bir yuva kurardım, – dedi.

Nuriy'dan açıkça cevap gelmedi. Yine de şimdi büsbütün geri çevirmez gibi anladı. Laf arasında birisine söylemiş meğer:

– Peki akıllanıversin hele, hallederiz, demiş.

İşte bu ümitli haber onları kış günü, hareketlendirip Karayurga'ya döndürdü. Bahar, güz, yaz için hareketli zamanı olur. Ticareti bırakıp gitmesi dönmesi iki haftalık yola çıkararak olmaz. Kış daha boş geliyor. İşte bunlardan faydalanıp, üstüne başına baktı, gerekli hediyeleri Rus köyündeki büyük pazardan gidip aldı da kendi kızağını, kendi atını koşup, karlı, fırtınalı günlerde, büyük yollar ile Ural dağlarını geçe geçe, memlekete Karayurga'ya dönüverdi.

Onlar Gölbanu'nun verildiğini işitmediler, bu cumartesiye düğün günü diye hiç de bilmediler. İhtiyar Nuriy'ın evine dolan halkı görünce, güzel yenge Meftuha'dan damat hakkındaki haberleri işitince, Merhebe büsbütün şaşır kaldı, üvey kaynanası Fethiye'nin böyle ister istemez karşılaşmasını görünce, onun bu kaygısı daha da arttı. Fakat o, esasta böyle istemeden karşılaşmalarına rastlarını deyip tâ önceden hazırlanmıştı, kocası onu, dayaklayıp, kovana kadar, bütün her şeye, bütün azarlamaya dayanmaya, baş eğmeye yol boyunca kendine öğütleyip dönmüştü. Üvey kaynananın gönlünü almaya, açıkça kendinin gelinlik, kardeşlik duygularını göstermeye acele etti. Kaynanasının ilk sorularına cevap vere vere, kendisinin büyük bohçasını açtı. Ondan birbiri ardınca eşyalar çekip çıkarmaya başladı.

– Anne, sen bana öfkelenme şimdi. Biz orada da aç değildik. Sadece işte baba ve annenin rızasını alalım diye döndük, – dedi, bohçadan büyük şal çekip aldı. – Anne, işte bunu sana aldık, hediye olsun, bize rızanı ver, – deyip, Fethiye'nin eline koydu.

Kadının ihtiyar gözlerine nur giriverdi, gönlüne dalga koştı, ömründe görmediği sıcak pamuk şalı, çocuklar gibi sevinip tam şurada örtünerek baktı. Bedeni rahatlanmış gibi oldu, kendi de anlamadı:

– Teşekkürler yavrum, çok teşekkürler, – deyip, üvey gelinin arkasından vurdu; elini kaldırıp, dua etti.

– Misafir kadın durmadı:

– İşte bu babaya, – deyip dört arşın kara çuha çıkardı. Onun ardından: – İşte bu görümcem Gölbanu’ya, – deyip, büyük güzel şal çekip aldı. Bu şimdi kendisinin allı-kızıllı püskülleri, sarılı, mavili zemini ile bütün odayı ışıklı renkler dalgasına doldurdu.

Merhebe daha neler alıp girişmeye başlamıştı. Meftuha durdurdu:

Tamam, başkalarını sonradan... – dedi. Kendi arada en güzel şeye – allı-mavili şala hayran olup donup kaldı, gözlerini ışıl ışıl edip, nurlandırıp, şalın önce bir boyunu, sonra ikinci boyunu açıp dalgalandırıp bakıverdi.

Fethiye kadın tamamen rahatladı, Gölbanu’ya dediğini kendi üstüne sardı, babaninkini eline tuttu da şurada, erkekler tarafına çıkıp gitti. Bu hediyeler ile ihtiyarın kırılmış gönlünü yumuşatmaya, düğün arasında ses çıkartmama yoluna bakmayı istedi. Fakat orada kocasını bulmadı, o, giyinip haneye çıkıp gitmişti.

VII

Sokakta çoluk çocuk düğün geliyor diye yok yere bağırdığı esnada, aile reisi evdeydi, kızıl saplı keskin çakı ile dünürler gelinceye kadar deyip ayna önünde bıyığını kesip uğraşıyordu. Birdenbire karlı boranlı kızak gelip girince, o da biraz şaşırıp, yemek kızağı değil mi deyip, türlü süslerle buzlanıp donmuş pencerenin bir kenarından eve göz attı. Orada uzak yoldan gelmişe benzer erkekli kadınlı iki kişi görünce şaşkınlığı arttı, bıyığını alttan da üstten de çabuk çabuk tekrar düzeltip, işini bitirdi de şapkasını, siyah kürklü paltosunu, kısa, yeni keçe ayakkabısını giyip, kapı önüne çıktı. Bu vakit misafir kadın güzel yengeyle eve girivermişti. Kızaktan inen adam, büyük gocuğunun yakasındaki, arkasındaki karları silkeleye silkeleye Nurmöhemmet’e karşı geldi. Donmuş ses, üşümüş ağız ile:

– Selamünaleyküm! Baba, iyi misin? – deyip, kalın yeni içinden iki elini uzattı.

İhtiyar:

– Aleykümselam, deyip, selam verdi, görüşüp, dua etti de tam şunun ardından misafire sitemli bakış fırlattı, sitemli ses ile: – Senmişsin! Çok vakitsiz yola çıkıyorsun! – dedi.

Şeyhel böyle sözleri beklemiş, önceden hazırlanmıştı, kendini kaybetmedi:

– Öfkelenme baba, mal istemeye dönmedim. Rızanı istemeye döndüm, kendi bahtım kendime yeter benim, – deyip, babasını yumuşatmaya uğraştı.

İhtiyar, misafir oğluna bakmadı, ayağının altındaki büyük kar parçasını papucu ile tekmeleyip bir kenara doğru itiverdi de tekrar deminki sitem ile cevap verdi:

– Yetse, çok iyi! Senin istemenden korkmuyorum ben! Kendim sağ zamanda bir kuruş vermem. Ben ölünce, payını alırsın, – dedi de tekrar bir parça karı tekmeleyip, ilave etti: – Bana nispet yapar gibi, düğünle sıkılaştan zamanda gelip karışıyorsun elbet, – dedi.

Misafirin yüreğine biraz ümit girdi. O babasının kovup çıkarmamasını gördü. Açık edip söyledi:

– Kendim de görüyorum, baba! Vakitsiz, çok vakitsiz oldu şimdi, biz bilmedik ki... Gönül geniş olsa, yer darlığından korkmuyorum ben, ağabey kardeş çok, bir karım ile ağabeylere gitsem de sığarım, sen sadece bize rızanı ver, dedi.

İhtiyar bir şey söylemek istemişti, sokaktaki çocuklar, tekrar dünyanın altını üstüne getirip:

– Düğün geliyor, düğün!

– Düğün geliyor! – deyip bağrıışmaya tutundular.

Köyün alt tarafından çingirak sesi işitildi; o hızlıca yaklaşıyordu, arabacı: “ha-a-ay” – diye bağırip değneği patlatıverdi, Nuriy kapıya karşı çıkmaya yetişemedi, ikişer, üçer, birer at koştugu dört beş kızak, kar boran saçarak, önlü arkalı koşturup haneye gelip de girdiler.

VIII

Atlar, ahır boyundan dolanıp, yeniden evin basamaklarına doğru gelip durduğunda, kızakların çevresi, karşılamaya gelen erkekler, kadınlar ile dolup gitti.

Önlü arkalı üç at koşup, arabacının oturduğu büyük kızakta ihtiyar dünür yönetici Şibay ile onun karısı ihtiyar dünür Sabira vardı. Bunları Nurmöhemmet ile Fethiye iki taraftan karşıladılar, selamlaştılar, kızaktan inmeye yardım ettiler. İkinci kızakta Şibay’ın damadı Efteh ile kızı Heyerniysa vardı. Bunları Nuriy’in çoktan ayrılan büyük oğlu Töhfet ile onun karısı Merfuga karşıladı. Öçüncü kızaktan Şeyhel, güzel yenge Meftuha, misafir gelin Merhebeler, vızzz gelip, selamlaşıp, bir şeyler alıp kaynaştılar. Dördüncüsü yemek kızığıydı. Orada sadece tek delikanlı oturmuş; buna büyük hizmetçi yardım etti; diğer erkekler, kadınlar onun her türlü yiyecekler ile dolu bohçalarını, sandıklarını dikkatlice eve yerleştirdiler. Âdet yönünde, damat,

habercilerden Çukur Hebiyp'in evine girdi. Güzel bir at koşup, sağdıç ile ikisi bir kızakta geldiler, nikâh kıyılana kadar bu habercinin evinde kalacak, oradan kız tarafına geçecek.

Düğün gelmeden önce evleri düzenleme işi büyük meşakkat oldu, pek fazla güç, zaman aldı. Nuriy'in sokağa boyu ile inşa edilip, saman ile kapanmış altı odalı evi ikiye bölünür. İki tarafa ayrı iki merdiven ile iki kapı girer. Kuzeye bakan taraf – erkek tarafı diye, ak ev, misafir evi diye adlandırılır. Düğün hazırlığı zamanında Fethiye nine bu tarafa özellikle çok enerji harcadı. İlk önce, sıkıştırıyorlar diye divanları çıkarttı. Her yerini yıkattırdı, ocağa kil sürdürttü, kapıdan misafir odasına kadar büyük beyaz keçe döşetti, onun üstüne evde yapılan alaca halı serdirdi, köşeye doğru dar parça parça yorganlar yerleştirip, birkaç minderi yayıverdi. Duvarlara kızılı-beyazlı havlular asıp süsledi. Eskiden kendilerinde sadece Mekke ile Medine resmi vardı, eve yaşama sevinci verir diye, pazardan yine büyük iki *şemail** aldirtti. Bunların birisinde Ayasofya camisi, birisinde İstanbul köprüsü vardı. Bunları asıverince, ev tamamen ikinci bir görünüş aldı. Kapı altındaki kap kacak dolabını çıkarttı, Gölbanu'ya çeyize alınan büyük saat ile aynayı köşe duvara tutturdu; bunlar şimdi tamamen açıverdiler. Bu kadar çok süsleyemese de :

– Dünür çok boşboğaz kişi diyorlar, ayıplayıvermesin, deyip, evin kadınlar tarafını da yapabildiği kadar düzeltti, bezetti, güzelleştirdi. Burada da havlular, asılan namazlıklar, serilen keçe kilimler, minderler diğer taraftakinden çok eksik değildi.

Toplanan halk eğlence ile bağışıp, sevinip, oynasıp, atları serbest bırakıp, kızaktaki eşyaları boşalttılar, ev sahibi erkekler, kadınlar gelen misafir dünürleri: “Haydi işte buradan, işte buradan” – deyip çekiştire çekiştire, erkekleri erkekler tarafına, kadınları kadınlar tarafına alıp giriverdiler. Evin içi dünürlerle, soğuktan giren paltolar, gocuklar, eşarplar, karlı şapkalar ile doldu. Her iki taraf da sayısız selamlaşmalar, bağırarak konuşmalar, hâl sormalar ile kaplandı. Üşüyüp gelen misafirlere iki tarafta hazırlanmış çayı içince, fincan arkasından fincan için birbirine pek sert ısrar edince,

* Müslümanların kutsal olarak gördüğü yerlerin resminin yapıldığı, duaların yazıldığı ve duvara asmak için çerçeveye konulan metinler.

tekrar birini, tekrar birini deyip içmeye, akıtmadan, tereyağından, *peremçe*** yetişin deyip razı edince bu fasılasız söz, ses tekrar güçleniverdi.

Nikâh meclisine gelmek için diye elli kişi tâ önden çağırılmış, kadınlara da tam bu vakitte gelmek için haber edilmişti. Dünürler, yoldan gelip, esenlik sağlık soruşuyorlar, selamlaşıyorlar, ısrarlar içinde ikişer, üçer fincan içip, semaveri alır almaz, çağırılan kişiler teker teker dökülmeye de başladılar.

İlk önce sarığı, sopası, eski kıyafeti, hamam böceğinin yediği çizmesi ile müezzin Feyzulla geldi. O girip dünürler ile görüşüp, esenlik sağlık sorar sormaz, oturup dua etmeye yetişmedi, hemen selam verip, hemen selam alıp, dört köylü birlikte gelip girdiler. Bunların arkasından kendisi ile birlikte ikinci meclisten hemen şimdi çıkan on kadar kişiyi yanında götüren Molla Şeriyp'in büyük güçlü gövdesi, Buhara usulünce kalın örüp sarılmış büyük beyaz sarığı, şal yakalı elbise içinden parlayan yeni yeşil cübbesi pencere boyunca görüldü.

– Hazret geldi, hazret geldi, – deyip daha gençler yerlerinden ayağa kalktılar, hoca kendi, kapı açıp, tâ merdivene karşı çıktı. Bunlarla ile birlikte eve kim bilir ne kadar soğuk hava girdi, sayısı hesabı olmayan selamünaleyküm, sağlıklı mısınız, sağ mısınız, sağlıklı mısınız, sağ mısınızlarla dünürler girdi.

Mollaya en köşeden, ihtiyar dünür yönetici Şibay yanından yer verdiler, arkasına dayanıp oturmaya minder koydular. Molla, hepsi ile merhabalaşıp, selamlaşınca, ellerini açıp yarı bağırarak dua etti ve her iki dünürü düğün ile kutlamaya benzeyen söz söyleyip gitti, Allah hayrını nasip etsin, deyip bitirdi.

Misafirler birbiri ardınca dökülüp durdular. Molla Şeriyp çoktan değil müftü efendiyi görmesini, biçare yoldaş mollası Gızzet'in bir yanlışlık sebebinden fetvadan mahrum kalmasını acıyarak söyledi. Misafir dünür, yönetici Şibay, bu işin aslını iyi biliyordu, yine de karşı çıkmadı: “Böyle artık, efendi kulun ayağı kayınca, yıkılmayıp kalması seyrek olur”, – dedi. Molla, halk ağzında kendine yakıştırılıp söylenen bazı dedikodular ile ilgili bu işi bir tarafa kaldırıp, lafi düğünler, nikâhlar, meclisler tarafına götürdü.

IX

** Ortasına hamur koyularak yapılan bir Tatar böreği.

Bu iki molla Orenburg Kargalı'sında aynı medresede okudular. Kendileri hemşeriydi. Gıyzzet aç durup, hastalanıp askerlikten kaldı da hemen şu arada ölen babası yerine fetva aldı. Şeriyp'in hesabı başkacaydı: büyük şehirlerin daha zengin bir mahallesini ümit ediyordu. Dünyaya çıkmaya acele etmedi. Kargalı'dan Kazan'a, Kışkar medresesine gitti. Orada baş molla İsmegiyıl zamanında münâzır öğrenci olup, "Söllem"den "Hikmet"e kadar çıktı. Ardından Troytsk yolu ile Tatar ticaret kervanına takılıp Buhara'ya gitti, üç yıl hücrede kaldı. Fakat düşündüğü olmadı, Buhara'dan yeşil cübbe giyip büyük sarık sarıp dönse de rast geldiği meclislerde büyük tartışma ile herkesi didip bıraksa da yakın arada büyük mahallelerde boş mahalle olduğu görünmedi. Uygun zaman gelir, vaktiyle göçerim, istediğim büyüğü de bulurum deyip, kendi köyüne imam oldu: Gıyzzet'e bakınca bunun bilimi de dile, söze ustalığı, şöhreti, ismi de yukarıydı. Tartışmadı, şu mahalle de birinciliği buna verdi. Ayetlerini, cumalarını, Şeriyp okudu. Sadece fidyelerinde eşit pay alma tarafını kayırdı. Fakat Şeriyp buna razı olmadı: büyük köyün zengin merkez mahallesinde tek padişah olmayı istedi. Kendisinin daha uzak, fakir dostlarından, Bizim Gıyzzet mollamız içiyor, beş vakti zamanında yerine getirmiyor, çok vakit cumalarda dışarıda geziyor deyip, kâğıt verdirdi. Fakat Gıyzzet dünyanın hangi mihver üstünde döndüğünü kendince anlayıp yaşayan bir kişiydi. Cami sadakasına toplanan ekinini tamamen satıp, otuz gümüş para yaptı, müftüye iki besili kaz, bir teneke sarı tereyağı, bir kova petekli beyaz bal, kadıya iki semiz kaz, bir kurt derisi aldı ve Ufa'ya gitti. Orada bir hafta yatıp, *sarı yortta** gerekli kişileri görüp, bu işe sadece ayıplama ile sıyrılıp döndü.

Fakat bu adı ayıplama Şeriyp'i doydurmadı; ona büyük zengin mahallenin hazineli denizinde kendi başına yüzmek gerekti. Tekrar iki fakire onar teneke çavdar, birer lira para verdi de Gıyzzet'in bir hatası hakkında inceleme başlattırdı "Yaşı dolmamış kıza nikâh kıydı", – diye, belge verdirdi.

İncelenince gerçekten de nikâh kıyıldığı vakitte kızın iki ayı dolmamış olduğu anlaşıldı, şunun yüzünden mollanın fetvası alındı. Şeriyp yalnız kaldı, hemen müftü ona mollalık derecesi de verdirdi. Bu doğrultuda, insan kemiği üstünden atlayıp yürüyor

* Ekime kadar Ufa'da Müslümanların işleriyle ilgilenen Duhovnoye Sobraniye'nin kaldığı bina. (Binanın renginin sarı olması dolayısıyla).

diye çirkin dedikodular yayılıp gidince Şibay'ın önünde bu halleri özellikle uzun uzun, ballandırarak anlattı; fakat tamamlayıp bitiremedi.

Ev sahibi Nuriy sıkışarak oturan meclise gözünü gezdirdi de mollanın sözünü böldü:

– Hazret, – dedi, – gelecek insanlar geldi, başla mıyorsunuz? – dedi.

Molla büyük gövdesi ile kıınıldadı, dolgun butları üstüne doğrularak oturdu da öhö.. öhöö... edip boğazını temizledi, yavaşça, yumuşak sesini biraz burnuna gönderip:

– Tamam öyleyse! Allah'a sığınıp, başlıyoruz, kızın, güveyin vekilleri hazırdır elbet, – dedi. Kendi Şibay dünüre döndü. – Güveyin vekili siz oluyor musunuz? – diye sordu.

İhtiyar:

– İyi, biz oluruz, – diye cevap verdi.

Kızın vekili dediği babası Nurmöhemmet'ti. Molla ona söyledi:

– Kızın rızalığı var mı?

Ev sahibi Nuriy meclisten dışarıda, ocak boyuna doğru ayaküstü yaslanıp duruyordu. Mollanın sorusuna karşı köşeye doğru kalkıp, ellerini ovdu:

– Var, hazret, var. Babanın verdiği kişiye ben razıyım diyor... – dedi.

Fakat resmî yönden molla için sadece bu yetmedi. O meclisteki adamlardan ikisinin gidip, kızdan rızalık isteyip gelmesini gerekli buldu. Hatta bunlar şahit olup deftere imza da atacaklar.

Ev sahibi ona buna karışmadı. Göz ile gösterip, kapıya daha yakın oturan iki kişiyi – Hacıymorat ile Veliymorat'ı kaldırdı. Bunlar ceketlerini, şapkalarını giyip haneye çıktılar.

Dışarıda boran durmuş. Kar da yağmıyor. Karanlık inmiş. Hava çok soğuk, uzak gökyüzünün sayısız yıldızları parlak, elmas olup yanıyorlar.

Kuru soğuk şahitlerin yüzlerini, kulaklarını çimdirdi. Bunlar ceketlerine bürünverip ahıra koştular, ağır ağır misafir atlarına baka baka, temizlendiler de mutfağa girdiler. Orada üvey gelin Merhebe *belëş** yağlayıp uğraşıyordu; Başkurt olup

*Hamurun içine çeşitli malzemeler konularak ocakta pişirilen misafir yemeği.

gitmişsin meğer deyip, onu oynata oynata ibrik ile ellerini yıkadılar, yağlanıp mahvolan havluya süttündüler de soğuk havada zıplayıp durarak, geri meclise girdiler.

Molla sarıklı başını kaldırdı, her yıl, ömür boyunca bu işteki düzeni açıkça bilmiş halde, tamamen doğal ses ile sordu:

– Sordunuz mu? Razı mı?

Hacımorat ile Veliymorat birlikte, tek sestem cevap verdiler:

– Sorduk, efendi, sorduk, razı, pek razı, diyor, babanın ve annenin verdiği kişiye razı, diyor.

Molla kendi ile alıp geldiği bohçasını pencere altından alıp, mavi kapaklı nikâh defteri ile yazma araçlarını çıkarıp koydu. Sözü başlığa götürdü. Kızın, güveyin vekilleri sözünden mecliste şu anlaşıldı: başlık altı yüz lira. Bunun yarısı şimdi verilir. Seksen lirası para, kalanı eşya ile. Altı yüzün üç yüzü ileriye, borç olarak yazılır. Nurmöhemmet de Şibay da şuna razılar.

Molla Şeriyp ilk önce ev sahibine baktı:

– Kızın Bibigölbenu’yu üç yüz lira düğüne kadar, üç yüz lira borç, – tamamı altı yüz lira başlık beraberinde Şihabetdiyn oğlu Möhemmetzakir’e verdin mi?

İhtiyar:

– Razı olup verdim, – diye cevap verdi.

Molla misafir dünüre döndü:

– Oğlun Möhemmetzakir’e üç yüz lira düğüne kadar, üç yüz lirası borç – tamamı altı yüz başlık beraberinde Nurmöhemmet kızı Bibigölbenu’yu razı olup aldın mı?

Yönetici Şibay yankılı sesi ile bütün meclis üstünde gürleyip söyledi:

– İyi, razı olup aldım, – dedi.

– Şahitler, işittiniz mi?

Hacımorat ile Veliymorat: “İşittik, işittik” – dediler. Molla defterini açıp yazdı da bu ikisine imzalamak için verdi. Bunlar, eski “mektepte” sadece dörder yıl yatıp, çok fazla dayak yiyip çıksalar da yazma bilmiyorlardı. Birisi (> —) usulünde yaba damga, ikincisi [□ —) usulünde kürek damga koydu.

Kızın güveye verilmesi resmî olarak şununla bitti. Molla defterlerini, yazma araçlarını geri bohçasına tıktı, her düğünde, her nikâhta şöyle bilerek, kızdan gidip sormadıklarını açıkça görüp, iki yalancı şahidin razı diye söylemesi yönünde iş etmesini

düşündü, fakat uzun durmadı, sarığını düzeltti, yumuşak yorgana diz çöküp oturdu da sakince burun sesi ile:

– Elhamdülillah, elhamdülillah, elhamdülillahillezi, ennikahe sunneti... – diye, nikâh hutbesine başladı..

Bu Arapçaydı. Bir kişi de bir şey de anlamadı, daha çabuk bitse de daha çabuk yemek gelseydi diye dileyip oturdular. Kapıya daha yakın oturanlardan bir köylü uykuya daldı, başı uyuklamaya başladı, burnu acı acı uğuldamaya tutundu. Onu dürtüp uyandırdılar. Molla konuşmasını uzatıverdi.

X

Erkekler ile aynı anda diğer tarafta kadınlar meclisi vardı. Bütün nikâhı onlar da kapı vasıtasıyla işittiler. Mollanın hutbesi boyunca Fethiye nine, hiçbir şey anlamasa da kendini tutamadı ağlayıp, hıçkırıp, başörtüsü ile durmadan gözyaşlarını sile sile oturdu. Kendini de düşündü, son kızı olduğunu da sert kaynanaya gitmesini de düşündü. Mutlu olur mu acaba, kaderde ne yazmış acaba diye de sordu. Şunlar hepsi toplanarak gelip, onun ihtiyar gönlünü yordular. Nikâh hutbesi bitene kadar kederli ana bu dalgalar içinde kaynadı.

Yalnızca diğer tarafta paranın şıkırdamaya başlaması, kadını bu düşüncelerden çıkardı.

İhtiyar Nurıy kaba, cimri köylülerden sayılır, fakat bugün pek fazla inceleyesi gelmedi, karşı tarafın isimli yönetici Şibay olması da meclise bütün Karayurga'nın büyüklerinin toplanması da biraz inletip, onun kesesini geniş açtırdılar.

Hutbe bitip, dua edilir edilmez, o yemek sofrasına toplanan büyük sofranın örtüsünün bir başını daha kenara sıyırıp koydu da diz çöküp, efendiler önüne doğru uzandı, önceden hazırlanan sadaklarını, çok önceden belirleyip koyduğu hesabı yönünde paylaşmaya başladı. Nikâh kılan Molla Şeriyp'e üç liralık yeni kâğıt parayı dürttü; bu şimdi cimri Nurıy için hiç de az değildi. Müezzin Feyzulla'nın payı bu çevrenin zengin düğünlerinde de elli kuruştan çok fazla olmazdı. Cömertleşen ev sahibi ona da bir liralık bir gümüşü uzattı. Bu ona pek yararlıydı: onun hanımı kaç aydan beri her gün "Elbiseme dışlık al, elbiseme dışlık al, insan gözüne görünürlüğüm kalmadı, dilenci gibi geziniyorum", – deyip, bunun kulağının etini yiyordu. Eline geçen tek sadakayı dünyanın gündelik ihtiyaçları yutup gittiğinden, bugüne kadar molla, hanımının o

sesinden kurtulamadı; fakat işte bu hafta içindeki düğünler, nikâhlar, meclislerde o şimdi, başka levazımı bir tarafa bırakıp, her bir eline geçeni şu dışlığa yönlendirip toplayıp gitmeyi düşündü. Daha iki nikâh var. Onlar ellişer kuruş verirler, ondan sonra işte Seliyme kadın ölüm arifesinde, hastalık içinde yatıyor, dün de yasına çağırdılar bugün yarına ölür. Onun fidyesine kara düvelerini verseler, müezzine bir üç lira toplanır, – işte şöyle çekip uzatıp durunca, gelecek haftanın pazarına kadar gerekli para toplanır. Şöyle düşünüp, müezzin bir liralık parayı kesesine tıktı.

Nurıy, diz çökmüş hâlde kımıldayıverip kenar mahallelerin mollalarına birer liradan, müezzinlerine ellişer kuruştan dağıtıverdi. Daha iki fakir aksakallı vardı, – onlara da beşer liradan iki bakır dürttü. Şunun ile bu mühim işi bitirip, ayağa kalkmaya yetişemedi, güveyin babası büyük dünür sadakaya ayrılmış paraları için ceket cebine elini soktu.

İhtiyar Şibay zamanında büyüklük, zenginlik ile yaşadı. Başkurtların içinde yönetici olduğu zamanlarda her yerde kendini büyük tutmaya, halktan kadir hürmet görmeye alıştı. Başkurt topraklarında yöneticilikler bitirilince de o, gerçi önceki zenginliği azalsa da önceki saygınlık gitse de hâlâ da büsbütün yıkılmaktan uzaktı. Ekin ile toprak ve su ile kovan ile yaşadı. Önceden birlikte yiyip, birlikte içtiği Rus yöneticileri de tamamen bırakmadılar, gerekli zamanda arkasına direk oldular. Şimdi sakalı bembeyaz olup, yaşı yetmişe yaklaşan ihtiyar hâlâ da memleket içinde büyüklüğünü koruyup gelebildi. Çevrede onların köyleri Bikyar’ı: “Cakalı”, – diye “Bikyar’ın cakalıları”, – diye “Bikyar gibi cakalı”, – diye küçümseyerek dile alıyorlar. İhtiyar Şibay’da da bu cakalılık car. Düğüne gelince de o atlarının, kızaklarının, giyimlerinin, *küçteneçlerinin** insan önünde utanacak hale düşmemesine çok uğraştı; kendinin çok hürmet edip sakladığı en güzel *kazakilerini*** giydi, çizmesini düzelttirdi; saatin bağı ayrılmıştı, gümüşçü damadından onu işletti, şehirden yeni Kazan *kelepüşü* aldırdı. Nikâh hutbesinden sonra sadaka dağıtmaya da bu düğün için boyundan borca batmasına da bakmadan, çok sıkı hazırlandı. Ev sahibi dünür kendi işini bitirip ayağa kalkar kalkmaz, o ilk önce sağ tarafa keseye elini soktu, ondan bir liralık bütün gümüşlerini avuçlayıp aldı da başta Molla Şeriyp’e ikisini uzattı, kenar mahalle

* Saygı ve sevgi göstermek için hazırlanan yemek.

** Uzun palto benzeri bir üstlük giysi.

mollalarına birini dürttü; ardından sol keseye elini soktu, elli kuruşluk gümüş alıp, müezzin Feyzulla'ya verdi; göğüs kesesinden çıkarıp, bütün cemaat müezzinlerine otuzar kuruş, iki aksakallıya beşer kuruşluk bakır dağıttı. Sadaka ardından bütün meclis gözünü almayıp bakıp durdu; Herkes bunda ayıp arar, çıkınca dedikodu söylemeye, gülmeye hazırlanır. Fakat Şibay'inkini epeyce buldular, sadece Feyzulla gönülden üzüldü. Kendi içinden: "Cakalı donmaz – titrer" dedikleri işte şu, bu ihtiyarın adı boş yere yayılmış meğer. Başka mahalle müezzinlerine yirmişer kuruş da yeterdi, fakat asıl dünürün kızının mahallesindeki ihtiyar müezzine yabancı mahallenin imamlarından daha küçük görmemek gerekti, akılsız köylü bu, yönetici olup memleket soymayı öğrenmiş, işte şöyle şeyi öğrenememiş", – diye, uzun süre sızlandı, sitem etti. Sadakaların sonunda bütün meclis el kaldırıp dua ettiğinde de kötü şeytan onun gönlüne hep şu sitemleri koyup durdu. Fakat bütün mecliste hiç kimse onun içinin üzüntüsünü anlamadı, – gerisince hepsi pek övüp, yüceltip, her iki tarafa baht, muhabbet dileyip, Arı gibi vızzz... gelip söyleşmeye, konuşmaya başladılar. Şu curcuna içinde deminki şahitlerin genci Veliymorat yavaşça ayağa kalktı, ceketini, şapkasını, çarığını giydi de haberci Çukur Habiyp'in evine, damattan nikâh müjdesi almaya deyip çıkıp gitti. Burada meclisin ikramlarına başlandı.

İlk önce dünürlerin yemeklerini, düğün yiyeceklerini meclise çıkarıp gösterdiler. Daha kaba, daha tasarruflu hayat ile yaşayan Karayurgalı'ların önünde cakalı Bikyarlı'ların getirdiği ikramlar gerçekten de olağanüstü oldu. Sofraya sığdıramayıp şaşırdılar.

– İşte bu büyük dünür Şihabetdiyn'ninki.

– İşte bu Efteh dünürünki.

– İşte bu Altınbay dünürünki, – diye adlandırılı adlandırılı çıkarılan eşyalar meclis halkı önünde dağ dağ olup yığıldı.

Arada en güzeli, elbette, Şibay'inki oldu. Onun yağları doluşup duran iki besili kazı ile besili hindisi, üstlerine pestiller, meyveler, serpip pişirilen dört büyük pide *kümeçi*, küçük dört kenarlı dağ gibi duran, üstü kenarları şekerleme ile çiçeklenmiş büyük iki ballı *bavırsagi** – yine kim bilir ne kadar usta hazırlanmış yemek hediyeleri meclisin gözlerini oynattılar. Bunların çevresindeki bir teneke beyaz petekli bal, bir

* Hamurun ufak ufak doğranması ve yağda pişirilmesiyle yapılan bir yiyecek.

teneke tereyağı, katlanıp gelen yağlı fileto, yarım litre güzel çay gibi şeyler şimdi tamamen kayboluverdiler.

Hakikaten hayran olup, bakıp, överek her birine: “Ay teşekkürler, hay teşekkürler, çok kalabalık gelmişler meğer kızımıza büyük hürmet göstermişler meğer! Hay teşekkürler, çok teşekkürler!” – deyip aralıksız bağrışıp, molların ardından el kaldırıp dua ettiler de dünürlerinin yiyeceklerini geri şu tarafa çıkardılar. Ondan şimdi meclisi ağırlamak için ev sahibi İhtiyar Nuriy’in yemeklerini vermeye başladılar.

Bu şimdi Fethiye’nin hünerleri, zenginlikleri, çalışkanlıklarıydı.

Meclis yukarı, aşağı iki sofraya ayrıldı.

Yukarısında Feyzulla müezzin, aşağısında Hacıymorat garsonluk yaptılar. Büyük kızıl sofra örtüsünü bunlar yaydı, kapıdan köşeye kadar uzanan bitişik peçeteyi bunlar yaydı, tabak çanak, tuz, biber, ekmek, kefir hepsi bunların ilgilenmesiyle ile gereğince yerleştirildi.

İlk önce iki büyük tahta tepside üstü tereyağı ile kaplanmış şehriyeli çorba çıkardılar. Kepçeler aralıksız döndü. Birbiri ardınca tabaklar büyük tepsiye gidip durdu, tabak kaşık sesi ile ev doldu. Şehriye ardından yumuşayıp pişmiş yağlı filetolar geldi. Bunlar doğranmamıştı, Feyzulla müezzin ile Hacıymorat acayip bir ustalık gösterdiler: çabuk çabuk bıçak oynatıp, eti, patatesi, salamı doğrayıp, kızgın kaynar çorba ile ekleyip hazırlayıverdiler. İkinci garson böldü. Yine tabaklar sofra ortasındaki sığ çömlekte dönüp gezinip durdu, tekrar kaşık bıçak sesi ile meclis kaplandı. Fileto ardından yağlı kaz ile yağlı ördek, ardından *belëş*, en sondan nikâh şerbeti geldi. Bu sonkilerde Fethiye ninenin bütün otuz yıllık kadınlık hayatında biriktirdiği bütün hünerleri çıktı. *Belëşi* yiyince övüp bitiremediler. “Lezzeti lezzet, dilini yutarsın, altı, hamuru çıtırdayıp, duruyor.” – deyip, büyük tavanın dibinde utançlı hâle düşmemek için çok az bıraktılar. Fakat ondan da daha fazla şerbet oldu. “En küçük çocuğum elbette, son kızım, son düğünüm”, diye de düşündü; “Bikyarlı’lar kendileri fakir olsa da cakalı millet, dedikoducu millet, ayıplayarak gitmesinler”, – diye de çabaladı: “Sabira dünür çok boşboğaz, çok kötüleyici kişi diyorlar, ikramlarının düzeni yok, kızları da böyledir, – deyip, kötülemeye sebep bulamasın”, diye telaşlandı. Şöyle yandı, kaygılandı, bütün bildiğini yaptı, en sondan, işte rahmet düşesice, daha yeni dönen üvey gelin Merhebe de şerbette usta olup çıktı. “Dur, anne, azca şekerini katalım, çok azca vişne suyu

ekleyelim”, – deyip karışıp durunca, ev sahibi kadının önceki hazırladığına bakınca daha da lezzetli yapıp bıraktı. Mecliste buna sadece ağız değdirdiler, ballandıra ballandıra üçer kere yuttular, şunda da kendi aralarında:

Fethiye ablanın eli acayipmiş meğer! Dilini yutarsın, böyle lezzetli! – diyerek, sürekli konuşup, övüp yüceltip bağıştılar.

Şerbet alınır alınmaz iki sofraya iki peçete yayıldı. Herkes kendince bakırdan, irili ufaklı gümüşten para koydular. Yine uzun süre dua edildi. Artık bununla nikâh meclisinin asıl kısmı tamam oldu. Aşağı sofradakilerin çoğu hareketlenip çıkma tarafına bakmaya başladı. Fakat ev sahibi bunları durdurdu:

– Müsaadem yok! Genç yaşlı herkes çaya kalsın, – dedi.

Tepsileri, tabak, kaşık, bıçak, tuz, ekme, biber – hepsini toplayıp aldılar, yeni sofra örtüsü yaydılar. Çay hazırladılar.

Gürüldeyerek kaynayan büyük nikel semaver ortaya yerleşti; Feyzulla müezzin ile Hacıymorat fincanları, bal ve tereyağları, hemen şimdi tavadan konan akıtmaları, pideleri, küçük *belêş*, *bavırsakları* tabak tabak misafirler önüne dağıtıp, çay yapmaya başladılar. Yeniden fincanların, tabakların şıkırtıları ile yemek sofrası doldu.

XI

Aniden geliveren üvey gelin tüm meclis zamanında acayip yardımcı oldu.

Kaynanası ilk önce selamlaşp, tek bir umut verici söz edince de o hemen önlük bağlayıp işe tutundu.

– Bozar diye korkma anne, ben orada yiyecek içecek içinde çok uğraştım, – dedi de ev sahibi kadının üstündeki meşakkatlerin yarısını kendi sırtına kaldırdı.

Fethiye iyi gönüllü, uysal ana olsa da gelinleri ile ömrü boyunca anlaşılamayıp yoruldu. Büyük oğulları Töhfet’in karısı Merfuga gelin çok kötü dilli, aksiydi. İşe ustalığı olsa da acı sözü, karşı duruşu ile kaynananın canına tuz salıp durdu. On yıl bu şu şekilde kedili köpekli yaşayınca, yalnızca kardeşinin askerden dönüp evlenmesini beklediler de anne ve baba ile dövüşüp, bir şeysiz ayrılıp çıktılar. Fakat sonradan yavaş yavaş ara düzeldi, Nurıy biraz yardım etti. Şimdi artık baba ile anne, oğul ile gelin olup bir araya gelip, misafirleşiyorlar. Yine de bu Merfuga gelin çalışıp sevindirmiyor, keyfi geldiğinde güzelce yardım ediyor, bir şey iyi olmasa, hemen tırt mırt, tırt mırt ediyor da kızıp, acı konuşmaya başlıyor. Ortanca gelinin öyle kötü dili de yok, huyu da çok güzel.

Anne diye kulak verir; fakat onun elinden bir iş gelmez, o zengin baba ile annenin bekleyip aldığı, hürmet ederek büyüttüğü, tek çocuğuydu, nazlı büyüdü. Bir işi de öğrenmedi. Sert sözler de kaldırmıyor. Gelin olup geldiğinde, bu evde hiçbir şey bilmiyordu, dövüşsen: “Ne yapayım peki, anne, bana öğretmediler”, – diye ağlayıp durdu. Onun babası aniden ölüp gitti, evi, toprağı anasının elinde kaldı. İşte bundan faydalanıp, bu ikinci oğlu Şeygerden ile onun nazlı, işveli karısı, Nurıy’ı bırakıp, buradan göçtüler. Delikanlı kadının anasının hanesine girdi. Nazlı işveli gelin Gıyzzelbanat da kaynanadan kurtuldu, kendi annesinin kanadı altına girip yaşamaya başladı. Asıl hanede şimdi Fethiye’nin elinde küçük oğlu Şeygerden ile onun karısı Şergıya çalışıyorlar. Bu gelin lafsız, dövüşsüz olup çıktı, sıradan işte acayip cesur. Arazi, harman hizmetlerinde, orakta, samanda, ekin biçildiğinde erkekler ile yan yana gider. Evin bütün meşakkatlerini, inek sağımı, koyun, keçi bakımı, kış günü buzağılar, kuzular emzirmesi, odun getirme, su taşıma gibi şeyleri, günlük yemek pişirme, semaver koyma, ocak yakma, yer yıkamalar mı hepsini, hepsini başarıp yapıyor, bilerek, lezzetlendirerek, severek yapıyor. Ama şimdi azca daha ince şeye gitmeye denk gelse, ustalık gerek olsa, onun eli duruyor. Bildiği de yok, derdi de yok, tasası da yok. Fethiye nine bu gelinini seviyor: “Bizim Şergıya gelin bakar, Şergıya gelin bilir, Şergıya gelin hazırlar”, – diye, onu bahane edip duruyor. Fakat değerli şeylerde, toplantılarda, meclis zamanlarında Şergıya gelin onun düşündüğü ustalıkların birisini de başaramıyor. Bunların hepsi bugüne kadar kaynananın hep kendisine yüklenip geldiler. İşte bugün bir tek beklenmeyen üvey gelin, ev sahibi kadının sağ kolu olup da gitti. Yetmez gibi, bazı şeyleri kaynananın kendinden daha nazik, daha usta da yapıp bırakıyor. Düğün meşakkati bunun gibi çok laflı bir zamanda Merhebe’nin elinin altına girmesi Fethiye’nin üstündeki dağı hafifletip gönderir gibi oldu. O kendi yetişmediğinde: “Merhebe gelin, al bunu doğra. Merhebe gelin, işte bunun tuzunu kontrol et. Merhebe gelin ocaktaki yemekleri alma vakti değil mi?”, – diye, görevlendirdi. Dünürlerin *küçteneç*lerini göstermeye çıkarınca da meclise yiyecek ve içecek, çorba, *belêş*, fileto, kaz, ördek, şerbet, çay, akıtma, kaymak verirken de hiçbir iş Merhebe’ye danışmadan, Merhebe’nin yardımından ayrı geçmedi. Kaynatanın hanesinden, hor edip kovup çıkarmasalar olurdu, deyip gelen üvey gelin kendisinin böyle çabuk işe yarayıvermesine

çok sevindi, çoktandır öğrendiği, çok sevdiği bu işler içine, derin suya gönderilen balık gibi, içinden gelerek yüzüp giriverdi.

Fakat sadece bir şey, tek bir şey durmadan onun yürek damarını kemirmekten duramadı.

Ural'dan Alatav'dan kendi memleketleri Karayurga'ya gelince, yol boyunca, Merhebe ile Şeyhel anlaştılar. Doğru İhtiyar Nuriy'a gelmeye niyetlendiler. Uzaktan gelen misafirleri kovup çıkarmaz, ahalinin ayıplamasından da korkar, dediler. Bunun içinde Merhebe'nin kendisinin başka hesabı oldu. Kaynatanın hanesine dönüp gelecek, hediyeler ile gönüllerini almaya çabalayacak, sonra birer fincan çay içip, ağlaşıp, rıza alacak, çok çabuk kendininkilere, köy kenarındaki kulübeye koşacak. Arası uzak olsa da Alatav'a ara sıra haber geldi. Anası Mergiya kadının hastalığını, yememe marazını, kursağına yemek geçmemesini, yediği bir şeyin de geri çıkıp durduğunu Merhebe başka zaman hep duymuştu. Ardından, şu yememe marazının güçlenip, ölümünü söylediler. Kadın yol boyunca hesap yürütünce bu doğrultuda da düşündü; mezarına gidip, Kur'an okuturum, sadece müezzin dedeyi çağırarak olsa da yiyecek ve çay yapıp, yılını geçiririm diye ümitlendi. Babasının sağlığı hakkında da haber geldi. Sadece ablası Gölyözem'in kocası Mortaza hakkında bir şey de açıkça öğrenilmedi. Ablası Gölyözem, kaynanaları ile anlaşamayınca, kocası kaybolunca geri Pipo dedeye dönmüş meğer, diye birisi söyledi.

Kendisine doğmuş olan işte bu haller, bu haberler, bu insanlar Merhebe'nin yüreğinden bir dakika da çıkmadılar. Fethiye nine ile yiyecek içecek içinde karıştığında o kendi içinden hep: "İşte sadece bunu yapayım, işte sadece bunu düzenleyeyim, işte sadece bunu bitireyim", – deyip, gitmeyi düşünmekten durmadı; fakat büyük düğün, büyük nikâh meclisi, onu kendine çektikçe çekiverdi; bir işe ikincisi, üçüncüsü bağlandı, şehriyeye *belêş*, ona fileto, ona kaz ve ördek, ondan şerbet, çay gelip bağlandı. Sadece işte erkeklere de kadınlara da büyük semaverler verilip, fincanlar şakırdamaya başlayınca, o artık dayanamadı, pek yalvararak Fethiye nineye baktı:

– Anne, – dedi, – çok çabuk geri dönerim, ben benimkilere hemen gidip geleyim, – dedi.

Ev sahibi kadın garipseme dolu gözleri ile üvey geline döndü:

– Allah’ım, nasıl günah oldu! Şahveliy dünürü nikâh meclisine çağırmayı unutmşuz ya! Allah’ım, bağışla! – dedi, ırgat fakir Pipo dedenin kenarda kalmasının ayıbını kaplamaya uğraştı.

Merhebe işin bu tarafına değinmedi. O Nurıy ile Pipo dede arasında öyle meclise birbirini çağırıp, dünürlük gösterme gibi hallerin olamadığını açıkça biliyordu. Daha çabuk çıkma yoluna baktı. Büsbütün yumuşayıveren Fethiye çağırılmayan dünürler için diye bir sofraya örtüsüne pişmiş etler, dilimli *belēş*ler koymaya başlamıştı, gelin buna da razı olmadı.

– Şimdi gerekmez, anne, işte benim alıp geldiklerim de biraz var, – deyip, bir çıkını koltuk altına kıstırdı da çıkıp hızla gitti.

Borandan sonra yer ve gök canlanmaya durmuş gibi göründü. Uzak yıldızlar soğuk hava içinden daha da ışıklı yanan pırlantalar, elmaslar olup göz önünde oynadılar. Merhebe’nin yüzünü, kulağını akşamki soğuk çimdiriverdi. O bir şeye de bakmadı, büyük sokaktan sola, küçük ara sokağa döndü. Orada yol da patika da yoktu. Günler geceler boyunca yağın yumuşak karı yarıp, bazen hepten bata bata arkadaki küçük zavallı sokağa çıktı. Tekrar şöyle yolsuz, patikasız gidip, köyün kenarına geldi.

Çevre kar denizi. Derin, beyaz yumuşak kar yığını bütün her şeyi kaplayıp yatıyor. Sadece bazen ev, ahır başları, yüksek kuyu direkleri görünüyorlar. İşte bir yükselti. Şuradan koyu beyaz tütün çıkıp, soğuk, sıkı havada azca da yayılmadan, büyük kalın ağaç direk gibi doğru göğe binip duruyor.

Kadın yol bulmadı dar patikayı da kaybetti. Fakat bu ona sıradan bir şeydi, çıkını kucakladı, eteklerini bürüp tuttu da evin önceki binasını hesaplayıp, tahminle onun kapısına doğru kayıp düştü. Ve yanılmadı. Bütün etrafı gömüp gitmiş kar yığını kapıya, duvarı boyunca yarım arşın genişliğinde boşluk bırakmış. Şununla kapı boyunu buldu, ağaç kapıyı içe itiverdi; kendi merdiven altından içteki kapıyı arayıp buldu da onu da ittirdi; yarı toprak altına kazıp inşa edilmiş toprak zeminli, zar kaplı pencere, balçık ile bulanmış ağaç duvarlı eve varıp girdi.

Yarı karanlıktı. Odadaki sekiden birisinin feryat etmesi duyuldu. Ocak önü kırmızımsı alev ile yaktırılmış. Orada yırtık elbiseli sıska bir kadın ile yedi yaşında oğlan ateşte ısınıyorlar. Ansızın kapı açılıp, üstü başı tamamen karla sarılmış elinde çıkın tutan birisi gelip girince sıska kadın başını kaldırıp baktı.

– Kim o ? – diye sordu.

Misafir yakın geldi kederlenmiş ses ile:

– Baba nerede peki? – deyip, ablası Gölyözem’e atıldı. Küçük oğlanı çabuk çabuk sevdi.

– Tam o anda sekiden feryat eden hasta kalktı:

– Merhebe evladım sensin değil mi? – deyip başını kaldırdı, eski ceketi ile örtünüp kalkıp oturdu. Bu, Merhebe’nin babası Pipo dede, İhtiyar Şeveliy idi.

Misafir kadın babasına geldi, onun yanaklarını, ellerini gözyaşı ile ıslatıp bitirdi:

– Baba, hasta mısın? Ne yatıyorsun böyle? – dedi.

İhtiyar eski, zayıflamış sesi ile dura dura cevap verdi:

– Yatmayıp ne yapayım, kızım?... Altmış yıl çalıştım elbet!... Benim çalışmadığım şey kaldı mı diyorsun?... Bu yetmez mi? – dedi.

Onun teni süzülüp kurumuş, yüzünde, alnında azca de et, yağ eseri kalmamış; ihtiyar zayıf deri, kararıp sararıp kemiklerine yapışmış. İri kara damarları ellerini, yanaklarını küçük kara yılan yavruları gibi uzanıp uzanıp kaplamışlar. Yine de onun bedeninde hayat gücü hâlâ sönmemişti. Ceketini arkasına koydu da tütün kesesi ile piposunu aldı da soba önüne aydınlığa geldi:

– Tamam, – dedi, – görmeden ölürüm deyip endişelenmiştim, döndün,– dedi. Sözü yememe hastalığından ölen karısı Mergıya kadına götürdü: – İşte, – dedi, – ananın da başka sözü olmadı, ağladı da seni düşündü, ağladı da seni düşündü, şöyle ağlayıp öldü, – dedi. Kendi kesesinden yaprak tütün çıkarıp, piposunu doldurdu, sobadan ateşli saman alıp yaktı ve misafir kızı ile söyleşe söyleşe duman çıkarıp içmeye başladı.

O bu yaz komşu Rus köyünde, Şaşka denen Rus köylü zenginin hıyar, lahana, kavun bahçesini beklemişti. Şurada saçılan tütünün iyisini seçerek, güneşte kurutup çalıştı. Yemeğin bittiği, yakmaya saman da bulmayıp donarak oturduğu zaman çok oldu; fakat şu yazki zenginlik, tütün tükenmedi. Mide açlıktan çok acıtmaya başladığı zamanlarda, o eski dostu Çuvaş Yemelyan’ın hediye ettiği çakmak taşını çıkarıp, pipo yakıp içer, şununla karnı biraz rahatlayıvermiş gibi olurdu. O, genç zamanında Meseylebaş denen Çuvaş köyünde, bir ihtiyar Çuvaş zengininde on dört yıl ırgat oldu, bu pipoyu şurada öğrendi. Ona ihtiyarlar da molla, müezzin de çok anlatıp baktı, bırak bunu, dediler; o dinlemedi, kimseden saklamadan çok içti. Şundan ona çocuklar “Pipo

dede” deyip isim de koştular. Buna onun azca da aklı şaşmadı, üzülmeği de düşünmedi. Çocuklar elbette, söyleseler de söyleyiversinler!

İhtiyar ile birlikte onun iki kızı ilk önce ondan çekip, bundan çekip, bir şeyden ikinciye sıçrayıp, çok şey üstünden geçip, söyleştiler. Şu sözler arasında misafir kadın Merhebe çıkını açtı, ilk önce kızıl iplikli sofraya örtüsü çıkardı, ondan pişmiş büyük at eti, tereyağlı *kümeç*, çok büyük buğday ekmeği aldı. Bunları görüp, oğlanın gözleri ateş oldu. Verir mi deyip dikkatle baktı. Gölyözem ocak boyundan eski ince tırpan bıçağı alıp, Merhebe’ye tutturdu; misafir büyük bir dilim *kümeç* ile birkaç lokma at etini oğlanın önüne koydu, fakat bu inanmadı, annesine baktı. Sıska kadın, gülümseyip, oğlunun sırtından okşadı:

– Korkma, al, evladım! Yabancı kimse değil, senin ablan elbet bu, – dedi.

Çocuk çabuk çabuk aldı da acele edip yemeye başladı. Büyükler arasında uzun uzun konuşma devam etti.

Sıska, kaygılı Gölyözem, durup durup, askerde kayboluveren kocası Usman’ı anlattı.

XII

Karayurga’da o zamanlarda yilkılar için sürü hazırlama âdeti vardı. At çobanı Usman denen yiğit Gölyözem’in gönlünü çok gençken büyüledi. İki yıl gezince, şuna güveye de çıkıverdi. İhtiyar Şeveliy söyledi:

– Acele etmemek gerekti, kızım. Asker olması var elbet. O gitse, çocukla kalsan, ne yaparsın? – dedi.

Fakat kız buna bakmadı, bakmaya fırsatı da bulmadı: bu zaman onun karnında Usman yiğitten dört aylık çocuğu vardı: Askere gitse, kadın da değil kız da değil hâlde ortada kalmaktan korktu:

– Memlekette serçe ölmez demişler, dört yıl daha sabrederim, – diye düşündü. Şöyle düşünüp, kocaya vardı.

Tam evlenince kendileri gibi bir fakire ev arkadaşı girdiler. Bunların arazisi de toprağı da ormanı da otağı da bakmaya bir kazığı da mal demeye bir kör tavuğu da yok; fakat dünyayı yerinden oynatıp çalışmak için yalnızca iki çift güçlü el vardı. Şununla hayat kurmaya giriştiler. Kış her nasılsa geçer, bir yaz asilzadeye orak saman işlerinde çalışsak, güze küçük ev kurabiliriz, ikinci yaz at arabası alırız, üçüncü yaz kendimiz

tahılı daha çok ekme tarafını gözetiriz, – işte şöyle yavaşça ayağa kalkarız deyip, hesap yürüttüler.

Tam evlendiği güz ayında delikanlıyı asker hizmetine aldılar. O uzun boylu, güçlü gövdeli, kara gözlü güçlü adamdı. Filoya tutuldu. Çarın yaşadığı şehirden uzak değil bir deniz varmış, diyor, şunda savaş gemileri bulunuyormuş, diyor. Usman'ın ilk mektupları işte şuradan geldi. “Bütün Rusların arasında ben bir kendim, demiş, bizim dilde yazdırmak için kimse yok, demiş, bana da sadece Rusça yazdırırsın” – demiş.

Gölyözem bu mektupları alınca, okutmaya kimseyi bulmayıp şaşırıldı. Köyde haftada bir defa pazar olur. Şurada komşu köyün genç öğretmeni, Şakir mirza denen birisi gidip geliyor. Karısı şunu bekledi, şundan rica edip okuttu, şundan kocasına mektup da yazdırdı.

Yıllar geçti. Şimdi dönme zamanı yakınlaşıp geliyordu. İşte bir ara haber kesilir. Yaz, güz, kış bahar birbiri ardınca geçiyor. Usman ölü mü, diri mi? Denize battı mı? Balık yuttu mu? – Hiçbir şey belli değil. Üzüntüden ne tarafa atılacağını şaşırılmış Gölyözem ne yapacağını bilmeyip aklını kaybetti. Bir zaman sonra bir söz yayıldı: Usman'la aynı şehirde hizmet etmiş Rus delikanlısı dönmüş, güya, o biliyor, güya, dediler. Kadın küçük çocuğunu aldı da şunu arayıp komşu köye gitti. Asker çabuk bulundu, fakat o Tatarca bilmiyor, kadın Rusça bir söz de anlamıyordu. Bir şey de konuşmadan geri gitmeye durunca, Bikyar'ın bir serçi Tatar tüccarı denk geldi, o biraz Rusça konuşuyormuş. Delikanlı şunu bağırıp çağırdı, bize tercüman ol, dedi, kendi gördüğünü bildiğini söyleyiverdi. Taş ustası Tatarın, Rus asker delikanlının konuşmasından alıp, kadına anlatabildiği şu oldu:

Bu Rus, Usman ile birlikte askere alınmışlar. Birlikte hizmet etmişler. Yıl dolup, kurtulma vakti yaklaşınca, hep beraber dönmeye diye şevklenerek gezince, şunu tutup durdurdular. Ne için? Hiçbir şey bilmiyorum, diyor.

Kadın bu büyük bahtsızlıktan ağlayıp, kabarıp, akıldan yoksun kalıp döndü. İşin başını, sonunu, ortasını bilemeyip aklı, yüreği döndü. İhtiyar Şeveliy kendi buna karışıp baktı. Bilenden görenden sordu. Fakat akla uygun bir şey çıkaramadı. Sadece şu küfürbaz Uryadnik'in çok sarhoş kafadan çarşıda söylenip durduğunu söylediler:

– Söylüyormuş, İhtiyar Pipo'nun damadı Usman da çok sıçramıştı, orada gereğini vermişler kendisine, diye söylüyormuş. İki buzağı gibi ayrılamayan başı ile o

sümüklü oğlan orada çara karşı denizcilerin tuzağına gidip kapılmış, diye söylüyormuş. İşte şunlarla yedi kişi arasında Usman'ı da tutup kapatmışlar diyor. Orada, diyor, dağ üstünde dört odalı taş duvar var, güya; şunun bir odasında tüfekli asker duruyor, güya, kim yakın gelse, sormaz etmez ateş edermiş diyor. Bu duvarın içinde yine şunun gibi bir taş duvar var, güya, onun da dört odasında tüfekli dört asker duruyormuş, bunun içinde yine duvar, yine dört asker, güya, işte şunun içinde kalın duvarlı büyük sarı taş ev varmış, şunun küçük pencereleri varmış bunlar hepsi de bilek kalınlığı demirler ile çevrilmiş, güya, diyor. Usman'ı işte şu demirli pencere içinde bir odada, bir tek demir prangalarda sararıp, kuruyup oturduğunu görmüşler, güya, diyor. Ondan sonra, diyor, yedi kişiyi aynı zamanda alıp çıkmışlar da güya, diyor, taş duvara dikmişler, güya, diyor; kırk asker hepsi beraber kırk tüfek, hedef alıp, aynı anda ateş etmişler, güya, diyor. Uryadnik söylüyor: Ben ona bu vakitte söyledim, diyor, sen, delikanlı, usulüyle çalış, bir tutulursan çok sert tutulursun, diye söyledim ben diyor, o benim sözümü kulağına da asmadı, diyor...

Dul kadın Gölyözem ile ihtiyar Şeveliy bu ağır yazgıyı uzun süreyle tekrarlayıp anlatınca Merhebe hep gözünün yaşını sile sile oturdu; şununla birlikte çıkını tamamen açıp, ondan hediyelerini çıkardı. İlk önce babasına bir kalın ceketlik ile dikmeye iki *kadak** deve yünü verdi; küçük oğlana, fes, ceketlik, ablası Gölyözem'e elbiselik, yine şöyle şeyler bölüştü. Bunları görünce, ihtiyar piposunu bir tarafa koyup, kızına şaşırıp baktı:

– Bunlar ne bu kadar? Yoksa orada kocan adam soyup mal mı topluyor? – diye güldü.

Misafir kadın Ural'da, Alatav'da kendilerinin nasıl gün gördüklerini, uğraşlarını, kızak tabanlarını, hamutlarını, kasnaklarını anlattı, şevklenip oradaki sazlıkları, kımızları, yaz günü dağa çıkmalarını diziverdi; fakat beklenmedik bir şekilde bitirdi:

– Yine de dedi, buraya dönerdik; Karayurga'yı çok özleyorz, yerinin güzelliğini bulmuyoruz, suyunun lezzetini bulmuyoruz, – dedi.

Gölyözem yalnız yoksul hayattan çok yorulmuştu. Kız kardeşinin bu yöne çekilmesi ona bir yoldaş verir gibi oldu.

– Düşünsen, ne duruyorsun? Toplan da dön, – dedi.

* 409,5 grama denk ağırlık ölçüsü.

Merhebe en son sırrını açtı:

– Deme, abla! Dönüyorduk, elbette dönüyorduk. Kocam söyleyip durur: baba rıza verse, yerinden azca toprak çıkarsa, elbette dönüyorduk, diyor...

O ana kadar yalnızca sakin oturan ihtiyar ansızın kıkırdayarak gülüp, ellerini açıverdi:

İh... İh... İşte şimdi hesap! Canı boğazına gelse, yarı mezara girse, orada da o Nurıy itten bir adım yer almazsın? Ben onlarda yedi yıl hizmetçi oldum, sırtım aşınana kadar çalıştım, en sonda hakkımı çiğnedi, giydiğim ceketimi soyup aldı. İşte kim o senin kaynatan! Şeyhel deliymiş! Boş niyetle yola çıkmasın, vermez, vermez! – dedi.

İhtiyar, yine daha içe gidip, kısa acı sözlerle Nurıy’a sövmeye başlamıştı; kapı açıldı, orada zenginın hizmetçisi sıska delikanlı Miftah gelip girdi:

– U... Şeveliy dede, seni kar yığını basıp bitirmiş ya! Zar zor buldum! Misafir yenge, haydi, Fethiye nine çağırıyor, çabucak gelsin, diyor, sonra, diyor, ben kendim onu isterse götürüp bıraktırım, diyor.

Gölyözem, kova ile kar koyup, çaya eritmek için kazana koydu, misafir kız kardeşinin getirdiği *küçtene*çlerle oğlunu, babasını ağırlamaya hazırlanıverdi. Merhebe yeniden giyindi de uyuyana kadar gelirim deyip, genç hizmetçi ile birlikte çıkıp gitti.

Kara bata çıka, İhtiyar Nurıy’ın düğünler, dünürler kaynayan evine döndüler.

XIII

– Git, gelinciğim, çabuk damat odasına bak. Benim elim değmiyor, insan önünde utanacak hale düşüvermesin asla!..

Fethiye kadın misafir gelinini böyle karşıladı. Merhebe böyle benimsenmeye içinden çok sevindi, kaynanasının her bir vazifesi, her bir sitemi, onun bu hanede ayak bastığı toprağı sağlamlaştırır gibi oldu. Babalarından karı yarıp döner dönmez ev sahibi kadının böyle mühim iş vermesi onun başını kaldırdı, o, çabuk çabuk evden çıkıp, damat odasına koştu.

Aşağı Uçtan Hemiyyt denenin İhtiyar Nurıy’a biraz borcu vardı. Şu yoksullaşıp, bitip, köyden ümit kesip, kendisinin çalıştığı yere, ağaç fabrikasına tamamen göçüp gitti. Başka türlü ödeyemeyince Nurıy onun evini basıp aldı. Büyük değil. Olduğu kadar sağlamca olup çıktı. Şibay’dan dünür gelip, başlık parasını alınca da ihtiyar, damadı kışınki soğukta soğuk kilere kapatmayı beğenmedi, soylu, asil kişinin çocuğu elbet

deyip, işte şu Hemiyyet'ten kalan evi çabukça düzelttirdi. Kız ile damadı nikâhtan sonra şurada kapatmaya hazırladılar.

Kaynananın söylemesi yönünde Merhebe acele edip gelip girince, ev güzel temizlenmiş, ısınmış, düzenlenmiş, kendince güzelleşmişti. Fakat kadın beğenip durmadı, damat odasının daha da güzel olmasını gerekli görüp, işe tutundu. Nazlı gelin Gıyzzelbanat ile güzel yenge Meftuha şurada uğraşıyorlardı. Merhebe, eltilerinin işini beğenmeyince birden hatırlarını kırmayı istemedi, birbiri ardınca başladı. İlk önce şurada ayak arasında dolaşıp gezen nazlı gelin Gıyzzelbanat'ı buradan güzelce kovdu:

– Nazlıcığım, sen Gölbanu'nun yanına gidiver. Nikâh, düğün gününde kızlar kafalarını karıştırırlar. Ne giymeyi, nasıl süslenmeyi bilmeyip yorulup biterler. Sen ona yardım edersin, – dedi, teker teker sayıp ilave etti: – Giyecek elbisesine bakıver: alı mı, gülü mü yakışır – şunu seçersin, saçını kendin tara, kendin dikkatlice ör, pullarını kendin dikkatlice tak. Yüzüklerini, bileziklerini, küpelerini kendin tak. Altını var mı, gümüş mü, kendin bakarsın, yanağına pudrayı kendin sür, allığı kendin sür, sürmeyi kendin çek, yoksa afallayıp, şaşırıp biter, ağlayıp eziyet çekmesin eğlenceli şeyler söyle, – dedi.

Gıyzzelbanat yabancı gelinin böyle öğreterek uğraşmasından hiç de utanmadı. “İhtiyar Pipo'nun kızı bunları nereden öğrendi acaba, dili dolaşmıyor, ötüp duruyor ya” – deyip sadece şaşırıldı. Kendi giyinme süslenme işlerini çok sevdiği için, pek isteyerek görümcesi Gölbanu'yu damat için, gerdek için hazırlamaya koştı.

Güzel yenge Meftuha ile sadece ikisi kalınca, üvey gelin sordu:

– Nerede peki Gölbanu'nun çeyizleri? Çoktur elbette?

Büyük evde misafirleri sıkıştırıyor diye, kızın çeyizleri, el işleri ile dolu beyaz kalaylı büyük iki sandığı burada, damat odasının kapı dibine taşıyıp koymuşlardı. Meftuha gösterdi:

– Niye olmasın, işte iki sandık dolu, – dedi, saklı anahtarları çekip çıkardı. Açtılar da gözden geçirmeye tutundular. Burada hakikaten de bütün köylü zenginliği idi.

Nurıy kendi de söylene söylene olsa da bahar, güz her pazarda hemen hemen, en küçük kızının dikiş nakışları, kendirleri için gerekli ipliği, pamuğu, pamuk ipliği, boyayı, tüyü alıp verdi. O inat ettiği, cimrilik ettiği zamanlarda Fethiye kadın gizli

yumurta satıp, gizli ekin satıp, topladığı gizli paralarına çeyiz gereklerini yetiştirmeye uğraştı. Gölbanu, on dört yaşından gün alıp, her bahar, birkaç ay, kendir vurdu, kendisine olacak damada havlular, sofrta örtüleri, gömlekler, çarşafklar, perdeler hazırladı. Kaynanaya, görümcelere, kayın biraderlere hediyeler hazırladı. Toprak açılıp ot kuruyunca, bunları kendi gibi kızlarla akarsu boyunda, yeşil çimenlikte, güneşte kurutup temizledi, sonra yazki akşamlarda dostları ile toplanıp tokmakladılar. Güz, kış gelse, dikişe, nakışa işlemeye oturdu. Pamuk eşarplar, şallar ördü. İşte şöyle yapıp, on yedi yaşına girince el işi, çeyizi çok zengin olup hazırlanıverdi.

Merhebe, böyle işlerde çok fazla uğraşmış kadın gibi, iki sandığı hemen açıverdi de kucağı ile çevirmeye başladı. İlk önce güzel yapılmış pencere perdelerini çekip çıkardı. Güzel yenge utandı, biraz çekinerek tebessüm etti:

– Biz de ölçüp baktık da bunlar büyükler, yetişmiyorlar, – dedi.

Merhebe pes etmedi:

– Gelinciğim, iğne iplik bul, bir iki yerinden batırsan duruverir, böyle beyaz eşyada bilinmiyor ki, – dedi. Pencerelele ölçtü de gide gide bir miktar batırdı, ufak çivilerle çekiç, ince iplik buldurdu, şöyle düzenleyip, dört pencereye bu perdeleri takmaya başlayınca, eve ikinci renk girivermiş gibi oldu.

Meftuha bu misafir eltisinin becerikli eline azca da imrenmedi. Gölbanu için, onun odasının güzelliğı, damada uygun kurulması için o yılanın ağzından zehir içmeye razı gibiydi. Çok hoşlandı, çocuklar gibi heyecanlanıp sevindi, bağırarak övdü.

Merhebe durmadı, pencere perdeleri uygun şekilde takılınca duvarlarda zevksizce asılmış havluları teker teker çekip indirdi, tekrar çeyiz sandıklarında aranmaya tutundu:

– Dur hele, – dedi, – beyaz zemin üstüne mavi ile kıvıl ile yapılanları yok mu? Beş makara ile vurulup uzun püskül yerleştirilen geniş havlular yok mu? Dur, mavi üstüne kıvıl, kara üstüne yeşil inenler bulunmaz mı?

Şöyle söylene söylene aradıklarını buldu, her bir bulduğunu çıkarıp koyuverdi. Pencere başlarına, iki pencere arasına yeniden çiviler çaktırdı. Yeniden ipler geçirdi, şöyle evin bütün çıplak duvarlarını keçeli havlular, işlemeli namazlıklar, ile süsleyip bitirdi. Damat odası beyaz, kıvıl, kara, yeşil, sarımsı mavi, mavimsi kara, açık menekşe renkleri dalgası içine gömüldü. Güzel yenge bakıp doyamadı, Gölbanu için sevinip

bitemedi; öve öve, yatağa gelip giriştiler, burada iş kötü değildi. Geniş tahta yatağın üstüne tepe tepe yığılmış döşek ve yastıkları, minderleri yeniden kabartıp serdi, yorganı daha alçak yerleştirdi, mavimsi örtünün kızıl renkte olanını beyaz ile değiştirdi de küçük pamuk minderleri üste kabartıp koydu.

– Başköşenin sol tarafında seki var. Kadın söyledi:

– Bu kılıksız, kaba şeyin yerine güzelce, düzenlice masa ile sadece iki sandelye koymuş olsalar ne güzel olacaktı. Artık onu değiştirip duracak vakit kalmadı. İhtiyar Nuriy’in aksiliği bu... – deyip söve söve, keçe üstündeki ev işi alaca halıyı sekinin kenarına kadar yerleştirip, genişleterek serdi. Onun üstüne yorganın daha güzelini alıp döşedi, duvara doğru dayayıp, dar karışık yorganlar yaptı da iki küçük pamuk minderi, kabartıp daha köşeye koydu. Meftuha bunlara hayran olup baktı, cennet gibi oldu elbet, artık bu yeter, diye düşündü. Fakat kendi kendine, kendi başına yaşayan, Alatav’ın düşünleri içinde kaynayan Merhebe hâlâ memnuniyetsizdi:

– Elticiğim, nerede peki Gölbanu’nun çarşafı, perdeleri? – dedi de cevabını tam beklemeden, çeyiz sandığını karıştırdı, aradıklarını birbirinin arkasından çekip aldı.

Yine çabuk çabuk çiviler çakıp, toplayıp taşıdılar; perde damat ile kızın yatağının üstüne çıkıp asıldı. Burası büsbütün ayrı uyku odası gibi naz işve odası gibi ıssız oluverdi. Büyük mavimsi kızıl çarşafın birisini ocağın ön tarafından karşı duvara çekip, evi başköşeden kapıya doğru enlemesine böldüler. Giren kimse de doğrudan yatağı görmez, kapı açmayla soğuk hava da odaya, damat ile kıza çarpıp gitmez. Kendi güzel de çıktı.

Bunlar şöyle acele şekilde damat odasını süsleyip bitirip gidince, şu sıska delikanlı hizmetçi Miftah gelip girdi:

– Misafir yenge, sana Fethiye nine söyledi, şurada haberci Çukur Hebiyp’in evinde damadın atını koşmaya başlamışlar şimdi, diye söyledi, çok incelemesinler, daha çabuk olsunlar, diye söyledi, – dedi. Kendi çıkıp gitti.

O arda nazlı işveli gelin Gıyzzelbanat görümcüsü Gölbanu’yu şu evden, yapma bebek gibi al kızıla giyindirip, yanaklarına pudra, allık yakıp, gözüne sürmeler çekip, önüne, arkasına şangur şangur paralar dizip, bu eve getirip de ulaştırdı.

Merhebe başka birisini de sokmamak için kapının kilidini taktı. Kendi şımartarak, severek kızın üstündeki sırmalı ceketini çıkarttı, başköşeye, lambanın

ışığına yakın koyup, yapma bebek seyrediyormuş gibi Gölbanu'ya döndüre döndüre baktı. Güzel yengenin gözlerinde sevinçten ışık parladı; o görümcesini cennetteki huri kızı gibi, saraydaki hükümdar kızı gibi güzel buldu. Her şeyini ayrı övüp, aralıksız sevdi, sevindi. Merhebe de hoşlandı, fakat sadece bir şey onun içini kederlendirdi: kızın gözlerinde, yüzünde azca ağlama izi var. Bu birazca bozuyor. Bunu kendisine söylemedi, üstündeki pembe elbisesini, bileği dolu bileziklerini, başındaki kızılıl-yeşilli gök mavisi başörtüsünü, gözündeki sürmesi ile elmacık kemiği üstündeki kızıl allığına seve seve baktı; güzel, hepsi de çok güzel, çok uyumlu, hepsi de derli toplu, dedi. Gölbanu bu övgüden keyiflendi, kendine hayran olarak bakıp, ayna önünde döndü, gözüne, yüzünde tebessüm belirdi, şununla biraz önceki ağlama izi tamamen gitti.

Bu dakikada dışarıda kapı dibinde çok sert: "Görsss!... Görsss..." – eden ses bu küçük evin pencerelerini şakırdatıverdi.

Gölbanu korkup bembeyaz kesildi, yıkılmaya başlayıp, yengesine tutundu. Yine bir defa ateş ettiler. şunun ile birlikte evde erkeklerin, çoluk çocukların bağırmaları, şamataları güçleniyordu, buraya doğru gelmiş gibi oldu. şu şamata içinde tüfeğin sert sesi ile ev yine bir defa silkindi, kızıağın karın üstünden kart kurt edip damat evine gelip durduğu işitildi. Kızın ödü patladı, diz boğumları titreyip, örtünün iç tarafına, seki kenarına oturdu. Güzel yenge Meftuha onu belinden kucaklayıp tuttu, korkudan, afallamaktan yüreği çıkmaya varmış, bütün bedeni titreyip duran kızın yanından gitmedi.

Dışarıda kapı dibinde ses güçleniyordu, oğlanlar damat ile pazarlığa tutundular. İçeriden kilitlenmiş kapının kilidine elini koyup, vakti gelince hemen açıvermeye hazırlanıp, Merhebe kapı eşiğinde durdu.

Dış taraftan oğlanlar hep inat ettiler:

– Enişte! Kapı kolu bir akçe, bizim abla bin akçe! – deyip ellerine verilen yirmişer kuruşluk gümüşe razı olmadılar, dış taraftan kapı kolunu serbest bırakmayıp durdular.

Damat yine birer gümüş koydu, çocuklar buna rağmen acımasızlaştılar, şu sözü tekrarladılar:

– Enişte! Kapı kolu bir akçe, bizim abla bin akçe!

Delikanlı üçüncü kez verdi. Oğlanlar sevinçten zıplaşarak koştular. Damat kapı kolunu çekiverdi; içeriden misafir yenge gelini geri çıkardı; eve büyük gocuklu, su samuru kenarlı şapkalı güçlü bir delikanlı girdi; tam onunla birlikte sağdıç, yine birkaç erkek, birkaç delikanlı girdiler. Sıkışarak toplanılmış, süslenmiş küçük evde yer yetmedi.

Zakir damat, âdet gereğince, karşılayan yengelerle selamlaştı da sekiye oturup, dua etti. Evdekilerin hepsi onunla el kaldırdı, yer bulanları oturdu, bulamayanları çöktü, dayandı, dua şöyle tamam oldu. Bununla damadı uğarlayıp giren yiğitlerin, erkeklerin işi bitti; kendilerinin büyük borçlarını ödemiş gibi, her iki tarafa çok baht, dostça muhabbet dileyip, çıkıp gittiler.

Evde damat, kız, üç yenge kaldılar. Merhebe ustalıkla yardım etti. Yiğit onun yardımını ile büyük gocuğunu koydu, şapkasını alıp sandık üstüne koydu, başındaki Kazan Saman Pazarı işi, güzel kalın sırma başlığını düzeltip taktı. Tam şu anda örtünün iç tarafından Meftuha gelin tek başına tir tir titreyip duran Gölbanu'yu alıp çıktı, delikanlı ile kızı görüştürdü.

– Bu – onların kendi ömürlerinde ilk buluşmaları, ilk görüşmeleriydi

Genç gelin, biraz afallayıverip, yüzünün örtüsünü açınca, yiğidin gönlündeki bütün şüpheleri kaybordu; o bir bakışta aşık oluverdi, önceden anlattığı bütün gelenekleri unuttu, güçlü eli ile kızın sırtından alıp, kendisinin göğsüne sıkıştırdı, Gölbanu'nun başından, örtüsünden öpmeye başladı.

Abileri, yengeleri, yeni evlenmiş dostları düğüne gitmeden önce Zakir'e pek çok şey öğretip uğraştılar. Büyük yengesi Merfuga defalarca söyledi:

– Bahtlı olayım, huzurundan onayım desen, – dedi – kızın yanına girince gelinin ile görüş de iki rekat namaz kıl, bu, önceden gelen gelenek, – dedi. Delikanlı yılda iki bayramdan başka vakit secdeye yattığı yoktu, bu nasihati ensesini kaşıyarak dinledi, yine de kendi içinden: yapabilse, uğraşıp bakmak gerek dedi, hesaplayıp baktı. Fakat Gölbanu'nun yanına girip, kıza kavuşunca, bunu tamamen hafızasından çıkardı... Her yerde kemer, *çolgav*la çok uğraşıyorlar. Zakir'e bu doğrultuda da çok ısrar ettiler. Şu büyük yenge kulağına kısa kesip girdi:

– Karın bal özü gibi olur, ayağına taban olur, yürüdüğün yere toprak olur, – dedi. Ayrıntısıyla anlattılar.

Delikanlı kızın yanına gidince kemerini de çok dolaştırıp bağlar, uçlarını kimsenin bulmayacağı şekilde saklayıp koyar. Damadını soyundurmaya başlayınca, genç gelin kemerin ucunu bulamayınca, bulunca sökülemeyince azap çeker. “Şunu da çözemiyorsun, beceriksiz”, – deyip, delikanlı genç gelininin yanaklarından sağlı sollu vurup durmaya, ateş çıkarmaya mecbur. *Çolgavı* sıkılaştırıp vuruyor, çizmeyi, botu sıkılaştırıp giyiyor. Kız bunları çıkaramayıp meşakkat çekiyor. Yine azarlama, yine sağlı sollu vurup durma, yine tokatlama...

Bunlar artık sıradan şeylerdi. Fakat böyle yakından ömründe ilk defa böyle genç güzel kız gören delikanlı onları da unuttu. Kemerini kendi çözüp attı. Öğretilenler aklına da gelmedi.

O arada yengeler, başköşedeki sekiye çay hazırlayıp, gürüldeyip kaynayan semaveri yerleştirip koydular. Tereyağından, baldan, ekmekten, ufak *belēşten*, akıtmadan, kaymaktan dünyada kendilerinin bildiği, gördüğü ne kadar lezzetli yiyecekler, değerli ikramlar varsa hepsini getirip dizdiler. Damadın damağına yemek gitmedi, ağzı birisinin de lezzetini hissetmedi, utanıp titreyerek meşakkat çeken Gölbanu’dan gözlerini almadan, sadece bir fincan çay içti de bal, tereyağı tabaklarına ellişer kuruşluk gümüşler dizdi. Gelinler anladılar, çok sert ısrar edip baktılar da çayı toplayıp alıp, kendileri hemen kayboldular. Delikanlı kendi bahtına daldı...

Düğün, nikâh, evlenme konularında daha başta söz çok fazla, çok türlü olmuştu, kimileri delikanlının ödünü patlattılar. Karayurgalı’lar hepsi de çürümüş cahil zenginler, kendileri kaba, pis, dediler. Gölbanu hakkında söylenmeyen söz kalmadı: yüzü tepsi gibi, ağzı elek gibi, gözü kedininki gibi adım atmasının yönü yok dediler. Başkaları: haydi, delikanlı, kızın aslını kaptın, boy desen İdil kamışı gibi güzel yüz desen dolunay gibi, ışıl ışıl olup, parlayıp durur, gözünde alev oynuyor, ağzı hokka gibi, yürüyüşü kuğu yürüyüşü, deyip, göğe çıkardılar. Delikanlının yüreği yandı; karanlık gecede, at eyerletip, arkadaşı Gıymran ile Karayurga’ya kız bakmaya, müstakbel karısı Gölbanu’yu hiç olmazsa kenardan, pencere vasıtasıyla bir görmeyi isteyip, iki kere geldi. Fakat denk getiremedi, birisinde yakalanıp dövülmekten zar zor kurtuldu. Sözlerden, dedikodulardan başı çıkmadı. Bugün yüreği güçlü çarptı, nasıl görürüm deyip tereddüt ederek girdi ve bir görme ile gönlü rahatlayıp, gönlü ile kıza bağlanıp gitti. Yengelerinden çıkmasını sabırsızlık ile alevlenen baş, kaynayan yürek ile bekledi.

Onlar çıkar çıkmaz kapıyı kendi gidip kilitledi de henüz durmaksızın afallamaktan, titremekten kurtulmayan genç gelinini kucaklayıp aldı. Alnından, gözlerinden, elmacık kemiklerinden, dudaklarından durmadan eme eme öpmeye tutundu. Bu kudurgan nazlanmalar içinde kız kendini kaybetti, takdir budur, Allah'ın yazdığı budur, deyip efkârlanarak avunup, delikanlının kucağında eridi, tüm varlığıyla ile eridi.

Bu hazırlıklar, bu düğünler içinde, bu nikâh müjdeleri arasında Gölbanu'nun gözünde yaş, gönlünde kaygı vardı. Neden böyle sanki niye Lotfiy yok sanki diye içinden durmadan sızlandı. Nereye gideyim, başımı taşa vurayım mı, ya rabbim, deyip hıçkırdı. Fakat hazırlıklar arttıkça, düğün kalabalığı güçlendikçe kızın gönlündeki Lotfiy bir yerlere arkaya, duman içine doğru gidiverdi.

Tüfek seslerini, kapı kolu için pazarlık etmeleri, gelip geçen saniyeleri ateş içinde geçirdi. Yengesi getirip görüştüğü zamanda kendisi iyice anlayamadı da çay önünde delikanlının durmadan severek bakması azca da aklında kaldı. Ona tebessüm etmeye gayretini de pek azca hatırladı. Delikanlının ilk kucaklaması, uzun öpmesi onun beyninde bir şeyi kuşatmış gibi oldu. Lotfiy kim bilir nerede, ak duman içinde kayboldu, ondan sadece yüreğinin kim bilir hangi bir dipteki katında belli belirsiz, biraz sıcaklık, özlemeye, acımaya benzeyen bir yakınlık kaldı sadece. Kendi kendini bilmeyerek, severek, isteyerek Zakir'e gülümsedi, nazlanmaya benzeyen bir hâl içinde damadın yüzüne, göğsüne kaplandı. Şununla titremeler de bitti, iki aradaki perdelerde kaybolmuş gibi oldu... Zifaf gecesi şöyle geçti.

XIV

Kız ile damadın yeni hayata bakan ilk şafaklarını kapı dibinde çocuklar bağrışarak karşıladılar. Günün soğuğuna bakmadan, küçücük kızlar, donup titreyip bitmiş, genç oğlanlar üşümüş sesleri ile:

- Enişte çakı ver.
- Enişte, pudra ver.
- Enişte, sabun ver, – deyip, kapı takırdatıyorlar.

Gölbanu ile Zakir kendilerinin sıcak, güzel evlerinde, yumuşak döşek, yastıklar, minderler, yorganlar içinde birbirine sarılarak uyandılar. Kız lambayı kaldırdı, odayı ışıktandırdı, kocasının küçük hediyeye sandığını tam kendi yataklarına alıp geldi. Oynaya oynaya saçtılar, derece derece ayırdılar.

Düğün geçince Gölbanu kendisinin arkadaşı olan kızları hediye çayına çağırarak. Hepsine, derecesine bakıp, kokulu sabunlar, parfümler, allıklar, sürmeler paylaşılacak. İlk önce işte şuna dediklerini ayırıp bir tarafa koydular. Abi ve kardeşin, yakın dostların çocukları var. Bunlar içinde kendisine derece ile ayırdılar. Kalanları artık ikişer üçer kuruşluk ucuz çakılar, ucuz sabunlar, ucuz sürmeler, allıklardı. Her bir isteyene veriversin, bunlar da yetmez, köşeye pek çok şekerleme, pek çok bir kuruşluk, iki kuruşluk ufak akçe koydu.

Vaktin yaklaştığını sezip gelinler de geldiler. Güzel yenge dışarıdaki çocuklara hediyeler bölüştü, onları dağıttı da damatla kızı hamama çağırdı. Delikanlı orada da sabuna, havluya, divan örtüsüne gümüş paralar koydu. Kimse görmesin, rezil olmayalım demiş gibi, paltolara, şallara bürünüp hamamdan döndüğünde, ev yeniden güzelleşerek toplanmış, sekiye dünkünden de daha zengin, lezzetli, daha ikramlı çay hazırlanmıştı. Misafir gelin ilk fincanı hazırladı da damat ile kızın hizmetine Meftuha'yı kaldırdı, kendi yüreğindeki derin bir sıkıntıya tahammül edemeyince kocasını arayiverdi. İhtiyar dünürün alt tarafa koşup geldiği büyük boz atının kuyruğunu kesip almışlar. Çok değil, pek azca, görünür görünmez hâlde kesebilmişler. Yine de bu büyük, çok büyük küçümseme şimdi!

Misafir gelin akşam kısa zaman içinde işin niyetini sezmişti. Komşu bir dedikoducu kocakarı bu zamanın gençlerine beddua edip oturdu oturdu da söyleyiverdi:

– İşte, – diyor, şu esnaf Lotfiy dedikleri, adım atıvermeyen, diyor, bana denen kızı aldı, memleket önünde rezil etmezsem, ismim Lotfiy olmaz deyip, göğsüne vuruyormuş diyor, – diye söyleyip kederlendi.

Merhebe bunu kocasına söyledi, kocası Şeyhel abisi Töhfet'e ulaştırdı; küçük kardeşleri Şeygerden'i çağırıp, üçü anlaştılar, düğün geçip gidene kadar, dört gece boyunca, karanlık geceden aydınlık şafağa kadar kapıda, ahırda nöbetçi ile birlikte nöbet durmaya hazırlandılar. Töhfet Rusça karıştırıp söylendi, bir eline meşe ağacı kazık tut, koynuna keskin balta sıkıştır da kim olsa da acıma başını vur da kopar, duruşmaya kendim giderim, deyip efelendi. Bu birinci geceyi kendi başlayıp nöbetçi oldu, kapıyı katrana boyamasınlar, damadın dünürlerin atlarının kuyruklarını kesmesinler deyip, çok duyurmadan, köşelere siper oluverip, sokaktan, ahırdaki atlardan gözünü almadı. Şöyle saklanıp dururken, ev ile yüksek kar yığını arasında bir korkuluk

göründü, duvardan kapıya doğru bir kişi gizlenerek atlamış gibi oldu. Töhfet kazığını alıp, baltasını tutup, şuraya atıldı; fakat şu korkuluk koşup kaçtı, biraz gidince, sol tarafa, küçük patıkaya, oradan harmandaki saman, ot yığınları arasında kayboldu. Töhfet arkasından gitmedi, geri dönüp kapıya baktı. Yok, bir zarar da yok, tahtalar, direkler apak oturuyorlar. Bir damla katran da sürememiş Buna sevinip durmadı, şurada, ahır içinde, atların birkaçı hep beraber soludu, birisi patlatıp bir şeyi tekmelemiş gibi oldu. Nöbetçi adamın yüreğinde ateş yandı, kazığını kaldırıp, ahıra fırladı. Orada atların hepsi, korkup bir odaya yığılmışlar. Büyük boz at yularla oluk üstündeki kalın kiriş kalasına bağlanmış: kendi korkup bağırıp durmadan, önce o tarafa sonra ikinci tarafa zıplıyor onun çevresinde bir kolunda sopa, bir kolunda kamçı tutup, her nasılsa bir ak ceketli, sinik şapkalı köylü uğraşiyor. Töhfet sessizce geldi, sezdirmeden, elindeki meşe ağacı kazıkla vurup yıktı, yine Rusça karıştırıp sövdü. Yine birini, yine birini ilave etti; yerde, hareketsiz at tezekleri içinde feryat eden beyaz ceketli köylü bekçinin ayaklarını kucakladı.

– Töhfet abiciğim, beni öldürme, beni öldürme! Ben suçlu değilim, her şeyi de söyleyiveririm, – dedi.

Töhfet, kötü sövüp, onun göğsünü, yüzünü, başını ezdi; fakat kazık ile baltaya fırsat vermedi. Beyaz ceket ölmeyip kaldı, sadece onun sağ kolu büküldü. Yüzü başı harap olup, şişip, kara kan ile dondu.

Bu aşağı taşranın bir fakir köylüsüydü, onu Basamak Şaycan diye adlandırırlar. Ayağa kalkınca, Töhfet'e yalvardı, artık değmezler, sen beni evime götür, söylerim, dedi.

Evine giderken, gizlenerek içki satma ile uğraşan Cegfer'den yarım litre rakıyı alıp çıktı; döner dönmez ilk önce içti, ondan söyleyiverdi:

– İşte, Töhfet ağabeyciğim, nasıl harap oldum, – diyor. Esnaf Lotfiy Esker ile bizim ikimizi çalıştırdı. İçirip, para verip çalıştırdı. “İşte, – dedi, – senin bana on dört lira vereceğin var, şunu yok ederim, işin gerçekleşirse, bir hektara yetecek kadar buğday tohumu veririm”, – dedi. Biz kimiz? Önemsiz kişi elbet, boşuna aldanıyorsun.

Sonuçta Töhfet'le şöyle anlaştılar: Basamak Şaycan bu işi birisine de söylemez; sorarlarsa, yüzü, başı, kolu içip dövüştüğünden şöyle oldu, der. Eğer artık tek birisinden

söz çıkarsa, işte meşe ağacı kazık, işte keskin balta! Töhfet kendi gelip, Şaycan'ın boynunu vurup koparır!

İpin uçlarını şöyle sağlam gizlediler.

Fakat bıçkı torbada yatamadı. Bu konuşmalar Şaycan'ın karısı Minleniysa'nın kulağına çalındı. O çok uğraşsa da sabredemedi, dili kaşınıp, çok büyük sır edip, sadece Minleziyfa'ya söyledi. Minleziyfa da uğraşıp baktı, fakat gücü yetmedi, çok büyük sır edip sadece Heyerniysa'ya söyledi. O ablasından sır saklamıyordu, ablasının dost eltisi vardı; elti kendisinin sırdaşı dünürüne söyledi. Şöyle, saman altından dağılıp gitti de vardı.

Sabahleyin yarı karanlık vakitte, misafir gelin Merhebe'nin korkup kocası Şeyhel'i araması işte bunun içindi. Töhfet ile ikisini birlikte buldu. Hiç kimseye bildirmemeye söz verdiler. Dünürler de damat ile kız da hiç kimse bir şey bilmesin, kuyruğu tam olarak kesememiş sadece sağ tarafından bir avuç kadarını kesip almış. Dikkatlice dağıtıverdiğinde, tutup inceleyerek bakmazsan, görülecek gibi de değil. Yine bir iş daha yaptılar.

Günler soğuk, üşümesinler deyip misafir atları kapatmaya niyetlendiler. Kuyruğu daha az kesilmiş boz ata, en büyük örtüyü verip, onu da kaplayıp, kesilen yeri sararak koymak için anlaştılar. Şöyle edip memleketin küçümsemesinden kurtulmaya niyetlendiler.

Fakat olmadı.

XV

Gölbanu'nunki ile aynı günde Baraka Sadrıy'ın kızının da düğünü geldi. Molla Şeriyp baldızı ile bacanağını, damadı ile kızını çağırılmış meğer. Feyzulla müezzinde ağabeyi ile dedesi misafirdeler. Çukur Hebiyp'e de düğünün ikinci gününde kayınbiraderi ile karısı geliverdiler. Şöyle, köyde, her evde neredeyse ikişerli misafirler var. Nurıy ile Sadrıy'ınkinden başka yine dört düğün birlikte karıştı. Her evde yemek, çay, meclis. Dünürler, kadın erkek misafirler çok erkenden başlayarak yarı geceye kadar evden eve gezip yorulup biterler. Fethiye, elbette dünürleri ile birlikte, önder olup, bu meclislerde gezmeliydi. Hepsine kendi yetişemedi, çok yerlere, daha çok, bizi küçük gördü, gelmedi deyip öfkelenmeyecek kimselere dünürler ile birlikte kendisinin çoktan

ayrılıp çıkmış büyük gelini acımasız gelin Merfuga'yı gönderdi. Fakat gittikçe, döndükçe söyleyip durdu:

– Dilini tut! Dünür ile vara yoğa karışiverme, – dedi.

Gelin ömür boyu dalaşıp, vuruşup yaşadığı kaynanasının sözünü bu doğrultuda uygun buldu:

– Tamam, anne, gayret ederim, Fakat çok uğraşsa da yapamadı.

Bir büyük mecliste Sabira dünür:

Bizim nesil öyle, bizim nesil böyle, – deyip, kendilerini çok yukarı çıkarıverdi.

Bu yersiz havalanmalara Merfuga'nın içi sıkıldı, azca kötülük ile sert konuşuverdi:

– Tamam, Sabira dünür, çok böbürlenme şimdi, sizin nesli de biliyoruz elbet, – dedi.

Bazı edepsizler hiy... hiy... hiy... edip güldüler. Sabira kızardı, köyde dolaşan dedikodular hakkında söz açmak istiyor deyip, daha sert hücum ediverdi:

– Harapmış! Biliyoruz diyorsun?! Sen en önce kendinin saksığanını bil! Ondan sonra kişi dedikodusuna girirsin! – dedi.

Bu şimdi gerçekten de sert konuşma oluverdi. Merfuga kaynanasının söylediği sözleri unuttu, utancından girmeye yer bulmadı. Bu “sayıskanı” bütün meclis önünde kaldırıvermeye gücü yetmedi, kızıp cevap verdi. Kavga güçlendi.

Bu İhtiyar Nurıy'ın bütün soyuna takılan bir lakap artık! Küçüklüğünde Nurıy'ın babası çok fakirdi. Annesiyle yetim büyüdü. Üstüne eski püsküden yamadığı şeylerden başkasını göremedi. Bir ara, başka bir giysi de düzeltmeyince, annesi on bir yaşındaki oğlu Süleyman'a bütün artıklardan yamayıp ceket yapar. Bunun arkası kara, iki yeni ak, göğsü kara, koltuk altları beyaza denk gelir. Bu artık bez parçasını giyip sokağa çıktığında, çocuklar:

– Alaca sayıskan, alaca sayıskan, alaca sayıskan – deyip alay ederek gülmeye tutunurlar.

Gidedurunca “ala”sı düşüp kaybolur, “saksığan” ismi çocuğa lakap olup yapışıp kalır. Büyüyünce zengin köylü olunca da düşmez. Süleyman'dan nesil boyunca Nurıy'lara geçer. Küçümseyip söyleyince “saksığan” deyip, “saksığan Nurıy” deyip,

“saksığan Nurıy’ın Fethiyesi”, “saksığan Nurıy’ın çocukları” deyip gezerler. Buna kendileri söverler, sövdükçe o güçlenip gider, hep daha güçlü yapışıp gider.

Büyük meclis önünde Sabira’nın sert sözler söylemesi işte buna dayanmıştı.

Merfuga borçlu olarak kalmayı istemedi, “sayıskan”a karşı keçi dedikodusunu atmayı düşündü; fakat Fethiye kadın gelinini engelledi:

– Sen gençsin. İhtiyar dünüre tahammül edemiyorsun – deyip kızdı.

Merfuga dilini ısırıp durdu. Fakat bu intikamı almadan kalmam deyip içinden acımasızlaşarak ant içti.

Karayurga kadınları arasında işi kavgaya göndermemeye uğraşan Fethiye ise, Bikyar dünürleri arasında sataşmalara üzülen Sabira’nın güveydeki kızı Efteh dünürün karısı Heyerniysa dünür oldu. O arada sert söz çıkaracak her bir şeyi geçip gitmeye, tartışma başlasa, sözü ikinci tarafa çekmeye bütün gücünü döktü. Fethiye dünür ile Heyerniysa dünür bu doğrultuda anlaşmış gibi, aynı anda, bir tarafa doğru sürdüler. Fakat istediklerine erişemediler. Ağzı bozuk Sabira ile acımasız gelin Merfuga düğünün son gününde karşı karşıya çarpışan iki güçlü büyük kütle gibi birbirine atıldılar. Ne çıktıysa hep şu misafir gelin Merhebe’den gelip çıktı. O, gece gündüz mutfakta, damat odasında misafirler, ağırlamayla ikram hazırlamakla karışıp, başlıklara, hediyelere bakamamıştı. Erkekler mecliste olduğu zaman boş arayı buldu da kadınlar tarafında serpe serpe, başlığa gelen elbiseleri, şalları, ayakkabıları, ceketleri karıştırmaya tutundu. Ona acımasız gelin Merfuga’da gelip katıldı. Merhebe’nin sakınarak söylediği bazı yaptığı şeyleri, o kaldırıp, havaya atıverdi:

– Diyeceğin var mı? İşte iki şal konuştu. Birisi yumuşak keçi pamuğundan olur dediler. İşte buyur, işte buyur getirdiklerine bak pamuk mu? Bu yapma iplik ya! İnsandan da utanmıyorlar, Allah’tan da korkmuyorlar, – dedi. Yine, karıştıınca, elbiseliklere gitti: – İşte gör, altı elbisenin birisi yün, birisi ipektir, demişlerdi. Getirdiklerine bak, orakçıya verdiği kötü basma bu! Üstüne daha kendileri, kim bilir kim olup, burun kaldırıp, caka satıyorlar...

Sabira dünür dışarıdaydı. Merfuga’nın sözleri esnasında ibriği kaldırıp girdi. Elini sürte sürte, kulağının bir kenarını bunların tarafına saldı, Köşeye gidip, namazlık alıp, sabahki namazını kaza kılmaya hazırlandı; fakat acımasız gelinin batırmaları onun

yüreğine gidip saplandı, kanını kaynattı, başını dumanla kapladı. O kendi kendini bilmeden namazlığını atıp çarptı:

Sen daha ne arsızlanıyorsun? Başlığın nesi yaramamış? Kalitesiz, saksağan! deyip bağırdı.

Merfuga dayanmadı: Fethiye nineye verdiği sözleri unuttu, kötü dövüşe giriverdi:

– Nesi yarasın? İşte bu pamuk şal mı? İşte bu yün mü? Bizde böyle eşyayı hizmetçi kadınlara sadece verirler, – deyip, şalları, elbiseleri dünüre doğru atmaya başladı.

Bütün ev gürültü, dövüş, sövme ile kaplandı. Sabira tekrar tekrar:

– Saksağan, – deyip, – kalitesiz kara köylü, – deyip bağırdı.

Ona karşı Merfuga, bütün canıyla sövüp hazinesindeki son zehrini çıkarıp serpti:

– Peki, hanımefendi, acaba kim oluyorsun? Biliyoruz senin babanı da! Keçi Sultan! Keçi Sultan! Keçi, keçi, keçi! İşte kimin kızıydın sen! Üstüne daha, insanı aşağılar – dedi.

Sabira'ya bu söz beklenilmeyen derecede ağır aşağılama oluverdi. Şöyle bir lakap var: “Keçi” derler!

Onun babası Sultan zamanında avcı olmuş, derler. Bir ara kendisinin bir dostunda acı bal rakısı içip sarhoş olarak çıktığında, büyük boynuzlu beyaz keçiyi geyik deyip, mus geyiği diye atıyla sürüvermiş, derler. Köydeki düşman zenginleri, yaz, kış mektepte yatan bir aksak hocaya *tutrgan tavuk**, elli kuruş para verip, uzun türkü çıkarttılar. Bu türküyü, evden eve girip, sadaka toplayıp yürüyen bir kör dilenciye ezberlettiler. Halka çok tuhaf geldi. Bir kuruş para, iki yumurta veren her kimseye kör dilenci Sultan hakkındaki türküyü okuyup çıktı. Şundan Sultana – Keçi Sultan deyip isim koştular, Bu lakap çocuklarına da geçti, nesline de yayıldı.

Merfuga gelinin çok sızlanıp, acımasızlaşmış attığı “keçe” sözü dünürün işte şu ağır yarasına gidip saplandı. O kendini tamamen kaybetti kızı Heyerniysa dünürün yatıştırma çabalarına bakmadan kadınların diline girip duran bütün kötü sözleri birbiri ardınca atmaya başladı, yine şu: “saksağan”, diye de tekrarladı:

* Derisi ile eti arasına süte bulanmış yumurta doldurarak pişirilen tavuk.

– Bu saksaganları dünür edip insan maskarası olduk, – deyip ilave etti, fakat sonunda gidip, hiç kimsenin beklemediği şeye yetiştii: – Utanmaz... Reziller! Kendiniz delik kova ile satış yapıyorsunuz, üstüne daha başlık öyle, başlık böyle deyip söz çıkartıyorsunuz! Birini araştıranaya kadar kendi kızınıza hüküm veriniz, insan maskaralığı elbet, atımızın kuyruğunu kestirdik, at kuyruğu kestirdik elbet! Hangi yüzünle şimdi Bikyar’a dönersin?! – deyip bağırdı.

Başka sözleri batırılıp gitseydi, fakat at kuyruğu dediği şey ile bütün herkesi öldürdü. Misafir gelin Merhebe de acımasız gelin Merfuga da bu sır gizli, korunmuştur, dünürlere gidip ulaşmamıştır diye düşünmüşlerdi; dövüş esnasında o kötü dedikodu artarak gelip çıkınca kuru sıcak tene fark ettirmeden buzlu su getirip çarpmış gibi oldu. Merfuga’nın dili dolandı, ağzına iyi, kötü söz gelmedi.

– Tamam, çok aklın gitmiş! Düğünde öyle hâl olur elbet, sen kendini bil, Keçi... – deyip, manasız yere bağıırıp, gürültüyle, şamatayla kendisinin yenildiğini kaplamayı istedi.

Şu arada kapı açıldı, dışarıdan şu tarafa erkekler dönüp girdi. Şibay dünür kapı eşiğinden ayağını atlamayla şaşırıp dondu, karısı Sabira’nın bağıırmasını işitip:

– Bu ne gürültü? – dedi.

Kadınlardan hiç kimse bu tarafa yüzünü göstermedi, fakat kapı, perde vasıtasıyla vuruşmadan birisi de kendini tutmadı; ilk önce Merfuga cevap verdi:

– İhtiyar dünür benim sözümü ayıp alıp görmesin, başlık eksik gelmiş, şunu söyleyince, Sabira dünür laf kaldırmıyor, – dedi.

Şibay dünür, kendi geniş gönüllü olmaktan çok, şu şekilde görünmeye, âdetince büyüklük göstermeyi sevenlerdendi.

– Ne eksik gelmiş? Dikkatli bakmak gerek! Kaynağı Buhara’da değil ya! Aldırırız, – dedi.

O sözünü bitiremedi, başka taraftan perde, kapı vasıtasıyla, kendi görünmeden, Sabira zehirlendi:

– Sen de buldun söz! Atının kuyruğunu kestiler, oğlunu hor ettiler, bu niteliksiz saksaganlara karışıp, dünya yüzüne görünürlüğümüz kalmadı, diye bağırdı, bastığı yerden öfkelenerek, daha ilave etti: – Olmaz, olmaz efendim! Bu horluğa tahammül

eder halim yok! Haydi kuyruksuz atını hazırlat da dönüp gidelim. Bir dakika durmam ben bu saksaganlarda...

Yan tarafta, yerin ortasında, donup İhtiyar Nurıy duruyordu. Sabira ondan çekindi, yoksa hemen şimdi Şibay'ın yanına çıkıp, onu saldırtmaya tutunacaktı.

İhtiyar Şibay'ın öfkeden alınma soğuk ter çıktı, çene damarları kalkıp karardılar. Kendi evinde Sabira böyle kudurmaya başladığında ihtiyarın ömür boyu süregelen bir âdeti var: kayışını, çubuğunu ya da namaz sopasını alır da yanaklarını, sırtlarını, kaburgalarını ezene kadar, karartıp, şişirtip bitirene kadar dövüp bırakır. Kendi yorulunca artık dövmeye hâli kalmayınca, evden çıkıp gider. Sabira ağlar ağlar da ayağa kalkıp, işine tutunur. Şundan birkaç hafta boyunca yağlamış gibi yumuşak, çok güzel yürür. Bugün de ihtiyar kapı dibindeki kalın sopaya, kamadaki kayış çubuğa, âdetince, bir miktar bakıp aldı; fakat kendini güçlkle tuttu, yeni karıştığı dünürler önünde, düğün günlerinde değerini düşürmek olur diye düşündü. Âdetindeki öfkeli sesi ile kadına bağırdı:

– Sen neden aynı söz ile kafa karıştırıyorsun: güya, at kuyruğu da at kuyruğu? Üç parça kıl kopmuş meğer ondan yer gök yıkılır mı? Cahil halk, cahil koyun, diye bilerek söylemişler. Bizim köylü akılsız! Oğlum Zakir gelip söylese, baba, ben aldandım dese, işte sadece buna inanırım ben... Bitmez burada dedikoducu kocakarıların sözü...

Şurada Sabira yine saçmaya tutunmuştu. Çukur Hebiyp'in hizmetçisi, elinde çubuk tutup, kapı eşiğinde göründü:

– İnsanlar gelip tamamlandı, sadece sizi bekliyorlar, – dedi.

Nurıy'ın da Şibay'ın da genç dünürlerinde bir kaşık yemeğe yerleri yok. Sabahtan beri, yedikleri geri gelip, her dakika geçirip, elhamdülillah deyip geziyorlardı. Fakat gitmemek yaramadı, ibrikle ahıra yürüyüp geldiler, ellerini yıkayıp, temizlediler de meclise gittiler. Orada da kadınlarla erkeklerin meclisleri, aynı anda geçirilir, dünürlerle birlikte kadın dünürler de çağırılmışlardı. Belki biraz gönlünü yumuşatırım diye ümitlenip, Fethiye nine kendi Sabira dünürün yanına gitti.

– Tamam, dünür, düğün öfkesiz olmaz, demişler. Sen kırılma artık. Bizim Merfuga gelin gönlü yaralı kadın. Evime girdiğinden beri, işte ol altı yıl artık, benimle de dövüşmediği günü az, – dedi.

Sabira cevap vermedi, dikelip durdu, biraz oturunca:

– Peki, hürmetine rahmet. Düğüne gelip, ömrümde işitmediklerimi Karayurga saksağanlarından işittim. – dedi de köşeye doğru gidip, kapanarak oturdu. Fethiye'nin çok hürmet ederek söylediği sözlerine de cevap vermedi. Şöyle biraz kötü öfkesine batıp oturdu oturdu da şu yönde duvara yapılmış ağaç rafa uzandı.

Orada iki büyük, kalın kitap vardı. Birincisini çekip aldı. Toz uçu, böcekler, tahtakuruları saçılıp düştü. Bu, el yazma Kur'andı. İhtiyar Nurıy bunu, yüz yıl önce bir aygır verip almış, diye söylerdi. Kadın baktı da geri koydu, ikincisini aldı; şuradaki Kazan Basması, büyük elde "Muhammediye" kitabı oluverdi. Sabira'nın kalbi çarptı. O genç zamanında kadın hocaya çok yıllar derse gitmişti. Delikanlılara mektup yazar deyip, yazma öğretmeseler de "Eftiyek"i, "Kur'an"ı çok okudu, ondan da çok "Tahir ile Zühre"yi, "Genç Yiğit"i, "Muhammediye"yi, kendi sıkıntısına kendi de ağlayıp, başka kızları da ağlatıp, okumayı çok sevdi. Şimdi de severek bakıp, resimlerinden geçip: "Ne zaman ki insan cennete girdi..." denen yerde durdu, fakat zevkle okuyup gidemedi. Daha yeni geçirdiği dövüşmenin zehri ona rahatlık vermedi, elde olmadan, at kuyruğu göz önüne geldi.

– Zavallı küçük çocuğum, bahtsız oldu, – deyip, Zakir'e acıdı. Bu saksağanlara hangi şeytan getirip karıştırdı bizi? – deyip sızlandı.

O oğlunu evlendirme hususunda onun başka hesabı vardı. Karamalı'nın esnaf Şerekey'in kızını çok övdüler, kendi de güzel, çeyizi, el işleri desen, bütün çevrede tek, dediler. Sabira kendisinin ihtiyar ablası aracılığıyla söz de verdirdi. Çok geri çevirir gibi görünmediler. Kadının bütün gönlü, canı işte şu Karamalı'nın kızına bağlanmış, şunu kendine gelin etmeye, şu büyük evde dünür olmaya gönlünü hazırlayıvermişti. Fakat Şibay'ın akılsızlığı kadının hesaplarını bozdular. Şunlar hepsi sekiz yüz lira başlık istediler. Dört yüzü düğün zamanında verilip biter, bunun iki yüzü anlaşınca da nakit olur dediler. Şibay buna razı olmadı: "Oğluma zengin kızı alıyorum diye kendimi fakirleştirir hâlim yok, o kadarına benim gücüm yetmez, hepsi altı yüz, üç yüzü nikâhta verilip biter, bunun seksen lirası anlaşınca", – deyip hemen kesti.

Şunlar inmediler, bu çıkmadı. Şöyle yapıp, Sabira'nın kurduğu bütün hesabı boşa çıkı. Tâ baştan, tâ düğüne gelince, içten de dıştan da hep şu saksağanlar denen şeyi tekrarlayıp durdu. Başlık hakkında kavga çıkınca, at kuyruğunu kestirmek gibi

aşağılamaya kalınca, onun canı kendine yer bulmadı; o kendini de oğlunu da bahtsız deyip, aldatmışlar, insanlar arasında utanacak hâle düşmüşler diye üzüldü.

Önüne genç zamanında okuyup, hüzünlenip öğrendiği “Muhammediye”yi açıp Sabira kendisinin işte bu bahtsızlığı, bu derin ağır kaygısı hakkında sıkıntıya gömüldü.

Fethiye ninenin gönlü tâ başta çok rahatsızdı. Bugünkü kavgadan, bugünkü at kuyruğu ile vuruşmadan sonra o şimdi kendini dünyanın en bahtsız bir insanı, en bahtsız bir anası ederek hissetti. Çukur Hebiyp'lere yemeğe gidip dönünce sabredemedi, mutfağa çıkıp, tek başına uzun süre ağladı. Gölbanu onun değer verip büyüttüğü en ufak çocuğuydu. “Tam düğünde şöyle kavgalar, şöyle sözler çıkaran bu kötü kaynana ona ne gün gösterir. Değerli yavrum bu ejderhanın eli altında nasıl yaşar?” – İşte şunları düşünüp uzun süre hıçkırarak ağladı.

XVI

Şöyle kavgalarla düğünün son yarım gününü geçirdiler. Öğlen vakti geçer geçmez uğurlama yemeğine oturdular. Tereyağlı çorbayla erişte çorbası, yağlı fileto, Büyük dilimlerde getirilmiş soğumuş kaz, sarı tereyağı içinde yüzerek pişmiş büyük *belëş*, bugünkü ikramın hepsi işte şunlardı. Sadece bunların arkasından Fethiye kadının şık dünürler önünde övgüye layık meyve suyu verildi de gürleyip kaynayan büyük gümüş semaver getirildi. Çay yanına beyaz yağ, petekli beyaz ıhlamur ağacı balı, doldurup, yağa karıştırılan kuş kirazı, ufak *belëş*, sıcak akıtmayla kaymak çıkarıldı; şuna başka şey eklenmedi. Yabancı misafirler yok, sadece yakın arkadaşların bazıları, haberci Çukur Hebiyp, ondan başka Meftuha gelinin kocası, Fethiye kadının küçük kardeşi uncu Feshiy geldi. İhtiyarlar, düğün gibi büyük, ağır bir meşakkati geçirdikten sonra rahatlayıp, güç toplayan kişiler gibi, başköşede, yorganlar, minderler üstünde ayak büküp oturup, kaymakla beraber çay içiverdiler, daha gençler bir iki fincanı içtiler, yüz sürüp, dua etmiş gibi yaptılar ve haneye çıktılar.

Orada düğünü geçirmeye toplanan oğlanlar, uzun çubuklarını patlatıp, çingiraklı boyundurukları çınlatıp, birbirini kara yığıp, bağırarak oynuyorlardı. Şeyhel bu dört gün içinde babası ile bir kere ağız açıp bir söz söyleyemese de kovup çıkarmadığına baktı, şuna göre bu evin asıl kişileri ile kendini eşit sayıp, dünürleri uğurlama işine tutundu. Şurada toplanan uğurlayanlarla birlikte dünürlerin kızaklarını, hamut, semer, dizgin boyunduruklarını çıkardı. Atları teker teker tutup, hamut takma işlerine de katıldı.

Kızakların altlarına yeni samanlar döşedi, avlu ortasına, kar üstüne urganları, çubukları, dizginleri uzattı; oynama zamanı değil şimdi: “Yürümeyin burada şeytanlar”, – deyip, oğlanları kovdu. Devamlı şaklatarak, kulak patlatıp bitiren bir oğlandan ihtiyar dünürün büyük uzun çubuğunu çekip aldı da öndeki kızağın kanat başına asarak koydu. Oğlan, gözünü kaçırmıyor, sadece Şeyhel’in bir tarafa dönmesini saklanarak bekleyip durdu da tam şurada karaağacını koparttı, çubuğunu eline alıp, vura vura patlatmaya başladı. Fakat çubuk çok uzundu, oğlanın hesabından uzak gitti, hamut takılıp koyulan genç kara aygıra değdi, – bu, sıçrayıp, zıplayarak, dizginini, bağını eze eze ahıra kaçtı. Şeyhel yine bağırdı, oğlan korkup koştu, fakat çubuğu elinden bırakmadı.

O arada ötede çay içerek, yeni dünürler geliverdiler. Şeyhel biraz korkarak baktı: Bikyar dünürlerinden Şibay’ın büyük oğlu Altınbay ile damadı Efteh de Nuriy’in büyük oğlu Töhfet ile üçüncü oğlu Şeygerden de tamamı sarhoştular. Şeyhel kendi kendine düşündü: Çok fazla içmişler galiba, ihtiyarlar anlamasa iyiydi.” – dedi.

İhtiyar Nuriy kendi ömründe içkiyi ağzını götürmedi. Oğullarını da şöyle büyötmeye uğraştı. Başta azca sezse de çok sert dövüp, dayaklayıp baktı; fakat önleyemedi, delikanlılar, denk geldiğinde, imecede, şehre gidince, içip durdular. O sadece benimkiler değil deyip, dış sıkıp, buna yavaş yavaş alıştı. Sadece ayyaşa dönüşüp, evden hayvanı, ekini israf etmesinler, memleket önünde hor olmasınlar denen tarafı öne koydu. Bu düğün olmadan önce kendinin çoktan ayrılmış, vaktiyle çok kavga ettiği, şimdi barışıp, yaşamaya başladığı büyük oğlu Töhfet’i çağırıp söyledi:

– Sen büyük olabil! Alkollü içeceklerle uğraşmasınlar, göz kulak ol, deyip, emir verdi.

Töhfet babasının bu sözüne ensesini kaşdı, ağızdan:

– Tamam, uğraşırız artık, baba, – dedi, içinden: “Bir bizde mi sadece” – deyiverdi.

Tam bu gün karısı Merfuga’nın “Kaynataya söylerim, toprak yutsun eğer, giderim de söylerim” – deyip acımasız konuşmasına bakmadan, kendi komşu Rus köyünden Saşka’ya gitti de bütün bir çeyrek beyaz rakı alıp döndü. Bunun için sekiz teneke çavdar satmaya denk geldi. İhtiyarın asıl hanesinde kalan Şeyger’den de uyumadı, karşılıklı yeni dünürlerle gönül açıp oturmaya fırsat çıksa deyip, bir şişe çıkardı. Şuradan gelen dünürlerden Şibay’ın damadı Efteh de karısının şalları, elbiseleri

arasına bohçaya bir kap tıkip gelmiş meğer. Sabahtan alıp akşama kesintisiz giden yemek, misafir meclislerinden boşamadılar. Rahatlayıp oturmaya, keyif kurmaya fırsatları bulunmadı, azca içebildikleri zamanlarda karıları hep: “Uf... Ağzından it kokusu geliyor, dünyayı kokutup yürüyorsun”, – deyip, sızlanıp durdular. Yine de dünürler kaçıp, gizlenip bazen sallamaya fırsat buldular. İhtiyarlar sezmedi değil, fakat iki tarafı aynı gördüler, görmezlikten geldiler.

Aslında, bütün düğünü en dost, en neşeli geçirenler işte şu genç dünürler oldu. Bunlar başlık için de dövüşmediler, at kuyruğundan bir iki parça kıl kesilmesiyle de ilgilenmediler, eğer azca fırsat çıksa, ihtiyarlar meclise, bir yere gitse, yalnız kalsalar, hemen oynayıp, gülmeye, şarkı söyleyip şiir okumaya, dans etmeye, kızlar içmeden sarhoş olmaya, erkekler hafif sarhoş biraz oynamaya can atıp duruyorlardı. Fakat iki tarafın ihtiyarları, yukarıdan albastı gibi bastılar, eğlenceye izin de vakit de vermediler, sevincin çoğu, dalgalanıp dışarı çıkmaya fırsat bulamayınca yürekte kaldı, sadece ışıldayan gözlerde, kendi kendine gülüp, tebessüm edip giden dudaklarda oynadı.

Genç dünürlerin böyle kızarak çıktığını görünce, Şeyhel kaygılanmıştı, öyle korkulacak, insan önünde utanılacak bir iş de görünmedi. O arada şimdi evdeki kadınlardan acımasız gelin Merfuga ile üvey misafir gelin Merhebe de misafirlerin halılarını, yorgan, minderleri, kaldırıp çıktılar. Onlara, gitmeden önce, kendilerince güzel kıyafetler giyinmiş ablalardan ağzı bozuk Sabira'nın kızı Heyerniysa da gelip katıldı. Bunlar cır... cır... cır... gelip, atları korkuttular, evdeki gürültüyü daha arttırdılar. Kızakların çevresi, kil gibi ağartılmış, ortası elma gizi kızartılmış yanaklar, pamuk şallar, allı-kızılı, karalı-mavili bez parçalarıyla doldu.

Bunlar burada şöyle, erkekler at koşup, oğlanlar oynayıp, kadınlar kızaklara yorgan, minderleri, çıkınları doldurup uğraştığında nazlı gelin Gıyzzelbanat damat evinden çıkmadı, görünçesi Gölbanu'dan, şu dört gün içinde alıştığı Zakir'in yanından ayrılmadı. Gölbanu ile birlikte delikanlının eşyalarını küçük sandığa doldurdu, oynata oynata, kızla birlikte damadı giyindirdi, mahsus güçlü sıkıp belini bağladı.

Bikyar'ın dünürlerinden Heyerniysa'nın Gölbanu'ya gönlü çok yatıvermişti. Bahane bulup sürekli girip çıkıp durdu. En son saatte kendisinin alıp geldiği kara altınlı iki bileziği genç geline hediye etti. Gölbanu'nun gönlü böyle dostluktan yumuşayıverdi; ne yapacağını, neyle karşı hediye vereceğine şaşırıp kaldı. Sonuçta, iki eline dolan

yüzüklerinin güzelini seçti de sevgili misafir yengesi Heyerniysa'nın hatıra edip, orta parmağına taktı, çok güzel, kendine yapılmış gibi. Şöyle tam oldu. Kırk yaşında Heyerniysa ile on yedi yaşında Gölbanu şöyle, kim bilir nasıl, bütün gönülleriyle birbirine bağlanıp, dost oldular. Kaynana Sabira'nın sert huyu üvey gelin Merhebe'yi çok endişelendirmişti. Heyerniysa'nın yakın olmasını görünce, onun gönlü rahatlayıverdi. Sabretmedi, Fethiye nineye koşarak gidip, Heyerniysa dünür ile Gölbanu arasındaki dostluğu söyledi. Bilezikle yüzük değiş tokuş etmelerini ayrı lezzet, ayrı bir ümitle gözlerini ışıltatarak, döne döne söyledi. Fethiye'ye bunlar çok azca, çok azca iyi his verdiler. Bu düğün, bu nikâh ona mutluluktan daha çok keder pınarı olmuştu. Sabira dünürün böyle, kudurgan it gibi durmadan dövüşüp, vuruşmaları ananın yüreğini çok yaralamıştı. O, kendisinin sevgili en ufak çocuğu Gölbanu bahtsız oldu, bahtsız oldu, bu ejderhalar arasında nasıl yaşar deyip, gecelerde uyanıp, tek başına ağlatıyordu. Merhebe'nin sözleri yaralı gönlüne biraz şifa gibi tesir ettiler; kızı Gölbanu'nun üstünü kaplayan gelecek kara bulutlar içinde küçükçe bir aydınlık parçayı parlayıp kalmış gibi, ümit açılır gibi gördü, ihtiyar yürek biraz hafiflemiş gibi geldi.

Şöyle bütün ev, her kimse hızlanıp, uğurlama işi ile uğraşıp durunca, evden ihtiyar Nurıy çıktı. Saçları, sakalları daha güçlü ağarmışlar. Yüzdeki buruşukları daha derin düşüp gitmişler de çok sıklaşmışlar. Bütün yüz, zor hayatının sonunda gelip basan üzüntülerle daha da kavrulmuş, daha da sert kurumuş. İhtiyar gözleri büsbütün renksizleşip, daha derine gidip donmuşlar. Üstünde kuzu kürk, başında koyun astarlı şapka. Ayağında beyaz papuç. O biraz bakındığı gözü ile evin içine dolup karışmış halk akınını süzdü de gereğini buldu: Doğru Şeyhel'e geldi, kim bilir nereden, damak altından kısılıp, beddua edip çıkan sitemli ses ile başladı:

– Sen niye atını koşmuyorsun, daha? – dedi.

Şeyhel kulaklarına inanmadı, kan onun başına sıçradı, ne söyleyeceğini bilmeyip kaldı. O bu dört gün içinde gelecek yaşama şekli belirlendi diye, babayla anlaşma oldu diye düşünmüştü. Kovmadı, eğer maldan hisse çıkarsa, bir arsa verse, Alatav'dan memlekete dönüp, ömür boyu sağlam yuva kurmak için fırsat çıkar diye ümitlenmişti. Dört gece boyunca karısı Merhebe ile de çok konuştular. Şurada Alatav'da olan evi, taban, hamut, kasnak, sandık, urganları satmaktan çok mu para çıkar, ihtiyarlar burada köyün hangi sokağından yer verir, nasıl nasıl sıralanıp giderler, işte şunun gibi yönleri

de düşünüp bitirdiler. Dört gün boyunca iyi kötüden tek söz söylemeyen ihtiyarın böyle ansızın kesmesi Şeyhel'i ayaktan yıkmaya başladı:

– Baba, – dedi, – Öyle sert konuşma, mal istemiyorum, sadece rızanı ver! – dedi. Kötü dövülüp atılan it, öfkeli sahibine nasıl yalvarıp bakarsa yabancı yerlerde sürüklenmekten canı, yüreği bıkan şuna göre kırlar, dağlar, ormanlar aşır kışki soğukta karı aşır, kendine sadece ömürlük yuva arayır dönen bu köylü Şeyhel de babası Nuriy'in gözlerine şöyle yalvarıp baktı.

Fakat ihtiyar azca da yumuşamadı; şöyle çok merhametsiz, sert azarlayıcı ses ile kesti:

– Sana nasıl rıza daha! Yemek yediğin tabağına tükürdün, memleket önünde yüzümü kızarttın. Şimdi sana rıza mı gerek oldu? Düğün içinde ses çıkmasın deyip sabrettim, çabuk kaybol, gözüme görünme! – dedi. İhtiyar köylü kendisinin bu sözlerini dünyada başka hiç kimse ile paylaşmayı istemediği dolu ev sahipliği, dolu babalık ile kesip söyledi.

Şurada, ev kapısının yanında, tamamen yola göre giyinip, gocuklarda, örtü, papuçlarda aksakallı ihtiyar dünür Şibay göründü. Nuriy çabuk çabuk adımlayıp şuna doğru gitti. Şeyhel kar üstünde donup kaldı. Koşup uğraştığı atını başka birisine verdi. Şurada, uğurlamaya gelenlerin akını içinde, genç dünürler arasında, kızaklar çevresinde uğraşan karısı Merhebe'nin yanına gitti, birisinden de saklamayıp bağırıp söyleyiverdi:

– Haydi hanım, eşyalarını topla! Baba bizi kovuyor, – dedi acılı nefretle ilave etti: – Bu açgözlü ihtiyar gebermeyip dururken bize aydınlık gün olmaz hemen... Dünürler ile birlikte bu kahır düşmüş evden çıkıp gideriz, – dedi.

Misafir gelin bu dört gün içinde kaynanası Fethiye'ye de eltilere de Gölbanu'ya da her birisine tamamen alışverişmişti. Küçük çocuk yavru kendi anasından zorla ayırıp alıp gidince nasıl keskin ağrı içinde olsa, Merhebe geline de şöyle geldi. Bedenini kan damarlarından kesip ayırıyorlar gibi oldu. Fakat başka çare yoktu.

– Tanrım, ne oldu, yoksa sen, akılsız yine kavga mı ettin? – deyip, kocasının gözüne şaşarak baktı.

Şeyhel üzülüp, sözünü ikinciye vurdu:

– Tamam, bu malları kendiyile mezara alıp gidemez! Üçte biri benimki! İhtiyar geberdiğinin ikinci gününde, kendi payımı kesip alırım, – dedi de karısını daha çabuk

hazırlanmaya gönderdi, kendi, Ural'dan, Alatau'dan gelen kızağını çıkarıp, kara atını koştı.

Şimdi dünürler ile birlikte çıkıp giderler de köy ucuna Pipo dede ihtiyar Şeveliy'e giderler; onun evini ısırlar, midesini doyururlar, birer hafta durunca, yeniden kendilerinin yaşadığı yerlerine yola çıkarlar, eğer gelse ihtiyarı da bırakmazlar. Şeyhel işte şu hesaplar içinde eşyalarını yükleyip, karısı ile kızağa oturdu, şu hesaplar ile müezzinin ezanı, oğlanların bağırmaları hoş, sağ kalınız, sağlıklı olunuz, diri olunuz diye bitmez tükenmez uğurlama sözleri dalgasında karı gıcırdatıp, birbiri artlı dizilip, çan ile koşturup çıkıp giden dünürlere Şeyhel de tek kızağı ile katıldı. Onların atları bağırıp, kar, boran saçıp koşmaları yönünde biraz gitti de babası İhtiyar Şeveliy'in sokağına döndü.

Dünürler, düğünden dönünce at terlemiş olsun diye dolambaçlı yol ile Bikyar'a koştular.

Uğurlamaya toplanan insanlar: "İyi, hayırlı olsun, Gölbanu'ya bahtlı ömür getirsin", – deyip etrafa yayıldılar. Gelecekteki günler hakkında yüreğinin sıkıntısından gelen gözyaşlarını sile sile, Fethiye nine de kızı Gölbanu'nun hâlini öğrenmeye, onun gelecek ömrüne bakıp ümitli konuşmaya, fikrini sormak için düşünme düşünme eve girdi.

XVII

Üzen ırmağı aydınlık güneş altında güneyden kuzeye doğru parlayarak akar akar da önüne karşı çıkan taşlı dağlara gidip çarpar, bu geniş büyük taşları geçip çıkamayınca ansızın gün batımı tarafına döner de gider. Akım boyunca sol tarafında geniş sazlıklar, vadiler, çayırlar, zengin otlaklar meydana getirir, onların içinde söğütler yetiştirir, geniş, büyük aydınlık göller yapar; sağ tarafından basamak basamak olup dağın büyük beyaz kenarları koşarlar koşarlar da bu beyaz taşlar, nehrin derin yataklarından birisi hizasında ansızın durup, diklemesine duvar ile su üstüne asılırlar. Bunu geçince, taşlar biter, büyük dağ ırmaktan içeri doğru, süzülerek girip, çıkar çıkar ve sık ormana gidip canlanır. İşte bu dağın gündüzki güneşe bakan meyilli yüzünde Bikyar serpilip saçılıp oturur. Üzen ırmağının dağlık tarafına yerleşen Bikyar ile tam şu güneyden dağa gelip çarpan yere, ırmak ile düz köşe olduğu çok büyük, toprağa oturan Karayurga arası, düz gidince, bir kilometreden fazla olmaz. Ortada söğütleri kesilmeyerek çok büyümüş iki kovanlık ile bir değirmen var. Fakat bunun su bendi dar, su kanalı üstündeki tahtaları

titreyip dururlar, yolu fazlaca da kötü; yaz günü çayırdaki bataklık bitmez, at arabaları tekerlek dingilinden batarlar, kış günü kızak sallanır, karşı rastlaşınca, yol veremeyip yorulup, derin kar yığınının batıp mahvolursun. Şuna göre bundan sadece yayalar, at binenler, değirmene gelenler yürürler. Şehirden şehre uzanan kumlu, iki tarafı uzun dar çukurlu, kayınlı büyük yol Karayurga'nın yukarı başından geçer de düz alanlar, ekinler boyunca gidip, Bikyar'ı aşmış çıkıp gider.

Dünürler altı yedi kilometre dolambaçlı yolu hesapladılar, işte şu büyük yola, at terlesin, hiç değilse, deyip çıktılar. Gözün gördüğü bütün dünya, kim bilir nerden nereye basamak olup yükselen dağlar, geniş tarlalar, ormanlar, Üzen ırmağı boyunca uzanan düz çayırlar hepsi derin beyaz kar ile bürünmüşler, hepsi aydınlık güneş altında acayip bir güzel saf beyazlıkla parlayıp oynuyorlardı. Zakir bu geniş kar denizini ömründe ilk defa görmüş gibi oldu, yüreği rahatlayıp, sakinleşiverdi. Bu düğün, bu nikâh, kızın koynunda geçirilen bu dört gün onun bedenini, canını mutlulukla doldurdu, diliyle hiçbir zaman söyleyemeyip durduğu bir mutluluk dalgası içine alıp girmiş gibi yaptı. Parlak kar deryası içinden hızlı koşan atlarla, önce bir tarafa sonra ikinci tarafa sallanıp fırlayan kızaklar, şunlara oturup giden babası, anası, ağabeyleri, yengeleri, ablaları – hepsi şu şekilde mutludur, şöyle bir baht dalgasında kendi kendilerini bilmeyip çalkalanıp gidiyorlar gibi geldi.

Şu duygu içinde çayırı, Üzen ırmağını geçip hızlı koşturup çıktı; şunun içinde dağın yüzüne serpilmiş saman çatılı evler arasından büyük yol boyunca yukarıya doğru hızlı koşturdu; selamlaşana da selamlaşmayana da gülerek baktı, bir söz bağırp söyleyesi, yakınlık kurası geldi. Çan çınlatıp, çubuk patlatıp, kızaklarını karda gıcırdatıp kendilerinin tahta çatılı evlerine dönüp girince de orada karşılamaya toplanan gençlere, konu komşuya da Zakir gülmekten ağzını toplayamadı, mutluluk, baht dalgasında yüzmüş gibi göründü. Genç neşeli ses:

– Acayip şimdi, oğlan, – deyip durarak, sözlerini karıştırıp bitirdi.

İnceleyip sormaya uğraşan yakın arkadaşı delikanlıları tam bu şekilde yayılmış ağızla cevap verdi:

– Söyleme, şimdi, oğlan: Karayurgalı'lar kendileri güzel, kızları güzel! – deyip, zevkle, ballandırarak, yağlayarak söyleyip gitti.

Bir yerinden başlayıp, onu bitirmeyip ikinciye atılan bu sözlerde Gölbanu'nun yüzü de lezzetli sözü de sürme çektiği gözü de kalmadı. Hokka gibi küçük ağzı da ince beli de kuğu gibi yürüyüşü de kırk defa tekrarlandı, üstündeki giyecekleri, pembe elbiseleri, mavi şalları, gümüş ve pulları, takıları hepsi hepsi övülüp, sevilip dile alındı; Kızın cilvelenmesine, nasıl şımartıldığına yine zevkle durdu. Evlenmeyen genç delikanlı arkadaşlar Zakir'i sarıp aldılar, bir söylediğini kırk defa tekrarlattırmaya başladılar. O, daha güzelce söylerim, diye diye, zar zor kurtuldu. Kızağından giyeceklerini bohçasını, hediye sandığını aldı da dolu baht ile adımlayıp doğru misafir evine, babasının tarafına girdi... Girdi de şaşırıp dondu: Şimdi birlikte düğünden döndüğü ablası Heyerniysa, ağlamaya varıp, anası Sabira'ya bir şey söylüyor, bir şey anlatıyor, her nedense önlemeye uğraşiyor. Kendileri daha yoldan dönüp doğru dürüst ısınmamışlar, başlarından karlı şallarını koyup da yetişmemişler. Delikanlı şaşırıp, bir anasına, bir ablasına baktı, ne söyleyeceğini bilmedi, Sabira kim bilir ne zamandan birikip gelen zehirle sıçrayıverdi:

– Söyledim, bin defa söyledim, ben ona: Karışma, karışma şu kalitesiz saksığanlara, dedim... Yok, dinlemedi. Güya, başlık dört yüz, diyorlar, iki yüz lirası elden nakit, diyorlar, benim ona gücüm yetmez, demişti. İşte şimdi öncesiyle... Varıp yığıldı, insan maskarası olduk, elbet... – diyor.

Annesinin bu sözlerini Heyerniysa, ağlamaya varıp, bölmeye uğraşır:

– Anne, niye olmayanı söylüyorsun? Çok güzel, hepsi de çok güzel! Cahil halk cahil koyun derler. Bizim cahil köylünün dedikodusu bitmez, ben kendim girip gördüm. Çok güzel. Boyu da yüzü de güzel. Sözü de güzel. Ben ona kara altınlı iki bilezik verdim. O bana işte ne güzel yüzük hediye etti, boş yere kötü konuşma, hepsi de çok güzel, hiç de küçümseme yok.

İhtiyar kadın kızın üstüne doğru gelip, öfkelenerek bağırdı:

– Güzel de güzel! Ne güzel! Atının kuyruğunu kesip gönderdiler, bu mu güzel! Anana saksığan gelini dört gün boyu saldırdı, bu mu güzel?!

Sabirayla Heyerniysa şöyle dövüşüp durunca, etrafına tükürerek, eline ibrik tutup, ihtiyar Şibay tuvaletten gelip girdi. Karısının sonki sözünden dövüşün ne hakkında olduğunu anlayabildi de kapı dibinde duran sopaya fırladı. Zakir'le Heyerniysa çıkıp kaçtılar. Çocuklarıyla kaçmayı hesaplayan Sabira'ya Şibay ihtiyar

gövdesiyle kapıyı kapladı, göndermedi, âdetince, kötü, acımasız, ahlaksız, çirkin sözlerle saya saya, Rusça sövüp, karısını dövmeye tutundu:

– Kumana binip yürüdün. Belki o biçareyi zehir yedirip öldürdün. Ben buna da göz yumdum. Ömür boyu benim canımı acıtıp geldin. Şimdi en ufak oğlum Zakir’le yeni istenen gelinin Gölbanu’nun bahtını yemeye girişmişsin...

Şöyle dövüşüp, sövüp, belki her zamankinden daha katı dövüp atmıştır. Sabira’nın başörtüsü yırtılıp, saçları savruldu, yırtık pırtık edilmiş elbise içinden yaralanmış, kararmış teni çıktı: “Uf, uf... Ölüyorum... Uf...” – deyip, terleyip, köpüklü dilini salındırıp yere yığıldı.

İhtiyar azca da acımadı.

– Gözümün önünde yatma, hiç değilse, – deyip, ayağından sürükleyip, ocak önüne, örtü içine doğru sokup bıraktı da kendi şurada kapı dibinde, teneke leğende, namaza abdest almaya başladı.

Zakir’in başı biraz dönüvermiş gibi oldu. Dolu baht kabı, dersin, dıştan bir el ile azcık silkindi, ondaki lezzetli bala birisi kara katran damlattı. Birisine bir söz söylemeden ahıra, henüz hepsi örtülüp, bağlanıp koyulmuş terli atlar yanına gitti. Teker teker her birisinin kuyruklarına baktı. Köyde, köylü arasında kapıya katran sürme ile dünürlerin, damadın at kuyruklarını, at yelelerini yüzüp göndereni o çok görmüştü. Uzun süre baktı: Birisinde de bir şey yok, hepsinin kuyrukları, yeleleri yerinde. Sadece babasının alt tarafa koştuğu büyük bozun kuyruğundan beş on kılı kesip almış olsalar gerek. Bunu da bilinmesin deyip, düzeltmişler, kesmeden kalan kıl diplerini tamamen koparıp almışlar. Yabancı kimse bir şey de fark etmez. Sadece Zakir’in on yıl boyunca bu atı her gün görüp alışmış gözü, çok fazla inceleyince, bunu fark edip bulabildi.

Bu nasıl iş? Anne niye bağırıyor? Gölbanu’nun önceden gezdiği sevgilisi oldu mu acaba? Bana denen kızı aldı deyip, nispet yapıp kesmeye niyetlendi mi acaba? O kim acaba? Karayurga’dayken niye bir şey de anlaşılmadı acaba? Köylü delikanlının bahtlı yüreği bunlarla bir kaygılandı, bir kızıp da karıştı; fakat ona yanmaya yetecek ateş olmadı. O anasından ya da ablası Heyerniysa’dan sormaya niyetlendi. Yine elbette orada Karamalı’nın esnaf Şerekey’in kızı diye de konuşuyorlar. Dört yüz başlık istemiş, güya, iki yüz lirayı elden nakit verin demiş, güya! Acaba anne bana bu kızı almayı düşündü mü? Yok artık, Şerekey’in kızı benim Gölbanu’ma yetişemez...

Şu şekilde, kendi başındaki düşüncelerin esaslarını, uçlarını bulamadan, delikanlı ablası Heyerniysa'yı arayiverdi. O elbette Gölbanu'yu sevip anlatır. Ona kara altınlı iki bilezik verdi, ondan aldığı güzel yüzüğünü orta parmağından koymuyor, takıp geziyor. O hepsini de söyleyiverir.

Delikanlı yanılmadı, ablası Heyerniysa ona genç gelini Zakir'in kendisinden de daha fazla yakın hissederek söyledi:

– Annenin, – dedi, – tâ başta gönlü Karamalı'daydı, dedi; o, dedi zengin yer diye düşünüp şu esnaf Şerekey'in kara çilli kızını alırız diye delirip bitti, kendi sözü olmayınca şimdi, Karayurgalı'lara sövüyor da sövüyor.

Heyerniysa köyde güveydeydi, kocası çok acele etse de bu kavgaların dalgası azcık kesilene kadar gitmeye gücü yetmedi, anasının kudurmalarına karşı Zakir'in önünde Karayurgalı'ları, Gölbanu'yu savunmaya bütün canı yüreği ile kendini borçlu buldu. Bu onun aklından gelmedi, kendisinin eniştesiyle bir Çuvaş kadınından başka hiç kimseye görünmeyen bir ağır yazgıdan geldi. Bu ağır yazgı onu Gölbanu'yla yakınlaştırdı; bu onu genç hanımefendi, genç gelin tarafından ağzı bozuk Sabira'ya karşı kalkan olup gitmeye içten, gönülden gayret ettirdi. Yüreğinin içinde yıllar boyunca gizli yatanla Heyerniysa'nın yazgısını her nasılsa ipler, damarlar ile bağlanmış gibi yaptı.

XVIII

Şibay'ın ikinci karısı Behriye çocuk doğurmadı. Bu bahaneyle adam Keçi Sultan'ın on yıl evde kalmış kızı Sabira'yı büyük çeyiz, çok malla bir kuruş başlıksız karılığa aldı. O vakit, daha Şibay, köyde muhtar olup biraz büyümeye Rus beyine yaranıp, yöneticiliğe doğru yol yapmaya uğraştığı zamanlarıydı. Kadının arkasından gelen mal ile büsbütün ayağa kalktı. Şununla birlikte önceki karısı Behriye tamamen, hizmetçi, halayık derecesine düşüverdi. O çalışkan, gayretli ve Allah'ından, kocasından, insan dilinden çok korkardı. Bu eve gelip, iki ay geçmedi, Sabira onun sırtına bindi, kumasını tamamen ayak tabanına çevirdi. Evde bütün mülkiyet Sabira'nın eline toplandı, bütün sıradan iş Behriye'ye yüklendi. Dört beş kadar ineği sabah akşam o sağdı, sürüye o sürdü, akşamleyin o karşıladı. Kış günü kırk elli kuzuyu, binaya kapatıp, o baktı, sabah akşam koyunları yerleştiren, emzirip çıkaran o oldu. Ekmek pişiren, iki evin sobalarını yakan, yerlerini yıkayan, yemek pişirip, semaver hazırlayıp yerleştiren,

bütün kirleri yıkayan ihtiyar kuma Behriye oldu. Adam bunları gördü; fakat söz söylemedi; sadece genç kadın gücünü kocasına karşı da koymaya, Şibay'ın kendisinin sırtına doğru da çıkmayı söylemeye başlayınca gizlenen katı köylü turnaklarını çıkardı. Adam, aile reisine karışmanın yaramadığını kabalıkla, o geçmezse kayış değnekle anlatmaya uğraştı.

Sabira bu dayaklardan çok fazla azap çekti. Yüzü, gözü kanlanıp yanağı, başı yırtılıp insan gözüne görünmeye utanacak zamanları çok oldu. Her dayaktan sonra az zaman o yumuşayıp gezer, kocasına karşı gelmez; fakat bir şey gelip çıkar da öfkeden, acıdan yüreği oynamaya başlar, kendi kendini bilmez, kim rastlasa şununla vuruşup, dalaşır. Kocasını da gidip bezdirir. Yine kabalık, yine dayak, yine değnek. Fakat o kendini tutamadı. Kocasından yediği dayakların, acılarını başkaların üstüne döktü. Şunun arkasında onun kötü huyundan herkes bezdi. Dilde kadınlar, kocakarılar arasında onun hakkında:

- Sabira'ya işin düşmesin.
- Sabira'yla mezarın yan yana olmasın.
- Sabira'ya varıncaya kadar ite var, – diye konuşuyorlar.
- Arkasından:
- Ejderha! diye,
- Canavar! – diye,
- Kuduz it! – diye sövüyorlardı.

Fakat o günden güne zenginleşip giden, Rus yönetici çevresinde de dönüp duran güçlü asker onbaşı köylünün karısıydı. İsteseler de istemeseler de onu yemeğe, çaya çağırırlar; o çağırrsa giderler, borç şey alırlar; istese verirler, önünde düzeliş:

- Sabira abla,
- Sabira yenge,
- Sabira elti, – diye konuşurlar, güler yüz gösterirlerdi.

İhtiyar kuma Behriye sabredemedi. Kışki bir gecede iki inek aynı anda buzağı doğurduğunu hizmetçi gelip söyledi. Kadın, donup, ölüp, eziyet çekmesinler diye atlele, çorapla kar üstünden çıkıp, ahıra koştu. İkisini anneleriyle sıcak binaya yerleştirip kapatana kadar kim bilir ne kadar vakit geçti, çok sert soğuk çarptı, öğüre öğüre öksürmeye başladı. İki yıl bu şekilde sürüklendi güzünki çamurların birisinde

öldü. Ona öldü diye acıyan olmadı, gerisince: “Tamam, hiç değilse canı rahatladı”, dediler. Dedikoducular arasında dedikodu da yayılıp büyüdü: “Hatalığı üstüne Sabira zehir vermiş meğer azar azar, tuz arasında ekmeğe serpip vermiş meğer”, dediler. Araştırma maraştırma olmadı, sadece ihtiyar Şibay, çok sızlanarak, dövdüğü anlarda: “Sen kumanı zehirleyip öldürdün”, diye azarlamıştı.

Kumasından sonra Sabira yalnız kendi kaldı. Şibay bu kadının biraz dizginlemek için ondan bundan sezirse de veren de gelmeyi isteyen de olmadı. Sabira üstüne kumalığa birisi de kendi de varmadı, sert gönüllü babalar da kızlarını mecbur edemediler.

Şöyle Sabira birbirinin arkasından doğup duran çocukların anası olup, tek başına evde ev sahipliği yaptı. Şibay’ın en birinci karısı Behriye değil, ondan önce o Mergiya isimli bir kızla evlenmişti, bu yıl yarım olunca öldü, Altınbay isimli iki aylık çocuğu kaldı. Bu küçük çocuk, Behriye’nin sağ zamanında, onun kanadı altından gitmedi, Sabira’yı görme ile kurttan kaçan kuzu gibi, bağırarak kaçardı. İhtiyar kuma ölünce, üvey ana bu oğlana dayak yemediği hiçbir gün vermedi, çocuğun damağı lezzetli yemek tatmadı, üstüne başına dilenci gibi pasaklı giyindi, gömleği yamanmadı, yıkanmadı, şöyle üveyliğin acımasız elinde değneklenip, yaz günü çıplak tenine ısırğan otu sürülüp büyüüverdi.

Sabira kendi çok döllu olup çıktı. Tamamı on bir çocuk doğurdu, bunların altısı çocukken öldü, birisi savaşta habersiz kayboldu, iki kızı, iki oğlu büyük olup, hayata karıştılar. Fakat hepsi huylarıyla babaları Şibay’a çektiler. Arada Sabira’nın sevip, sayıp büyüttüğü kızları oldu.

Bu iki kız birbirini ezerek büyüdüler. Aralarında hepsi sadece yarım yaştı. Boyca denk geldiler. Fakat huyları birbirine benzemedi. Daha büyüğü Minniysa tâ çok küçükten iş seven oldu. Küçüğü, Heyerniysa, eğlenceyi, şarkıyı, dansı daha çok sevdi... İkisini tamamen aynı şekilde giyindirmeye, aynı ölçüde çeyiz hazırlamaya çabaladılar. Fakat kızlar bu işe iki türlü baktılar.

Büyüğü Minniysa, kır işlerinde var gücüyle çabalayıp çalıştı. Ot ayıklamada, orak, samanda, ekin vurunca erkekler ile birlikte üstesinden gelip gitti. Evin sıradan işlerini buzağı, kuzu bakmalarını, inek sağmaları zevkle yaptı. Bunlardan boşandıysa, çeyizine tutundu: güz-kış nakışına, süslemesine, dikişine oturdu, sayısız, çok havlular,

pamuk iplikli başörtüler, çarşaflar, perde, *çolgav*, namazlıklar, kendir gömlekler, eşarplar, eldivenlerle karışıp çıktı. Babasıyla, annesiyle bunlar için ağlaya ağlaya vuruştı. Fakat küçüğü, iş hizmet deyince, hep kedisinin daha çocuk olmasından faydalandı, ben bilmiyorum diyerek, kaçtı. Ablasının kanadı altında gidip durunca, gerçekten de bu işlerin hiçbirine eli ustalaşmadı; insan önünde kız kardeşini utandırmamak için, Minniysa kendi gelip oynayarak yardım edip bitirip duran oldu. Heyerniysa, dünyanın zor hizmetlerinde ablasına dayanıp, kendi daha çok eğlenceye doğru dalgalandı. Yaz olsa kızların kendir kuruttuğu, dövdüğü zamanlarında, birinci şeytan o oldu. Kızlar toplanıp dağa çıksalar, hasat bayramına gitseler, kız göndermeye, gelin getirmeye toplansalar bin türlü ufak hilelerle annesini razı edip, annesinden ağlayıp izin alan, ablasını kendi acele ettirip, kendi şaka yapıp giyindiren o oldu. *Avlak* evlerde, güzün kaz imecesinde en çok kuduran, en çok şarkı söyleyen, en çok dans eden kız Heyerniysa olurdu. Birkaç defa, kapıyı kasten anahtarsız bırakıp, *avlak eve* garmunlu yiğidi soktu. Yalnız sokunca, çok fazla utanmazca davranmaya başlayınca, yiğidi yukarı rafa ayağından asıverip maskara yapma eğlencesine o başladı. Onun bu şeytanlığı köye yayıldı, dedikoduya girdi, gidip babası İhtiyar Şibay'a ulaştı. O: "Kızlarımı bakamıyorsun kötü yere *avlağa* gönderiyorsun", – deyip, Sabira'yı sert dövdü. Minniysa ile Heyerniysa'ya öyle yerlere gitmemesini söyleyip kestirip attı. Fakat atılgan kız çekinmedi, babasından, annesinden tutulduğu dövmelere hiç de şaşırmadı: "Tamam, iyi, öldürmez ya bir döver de bir durur deyip baktı. Fırsat çıksa, yönünü bulabilse, *avlak* evlere kaçarak saklanarak olsa da gidiverdi.

Ablası onu çok seviyordu. Kendisinin ağır, sinik huyunu sevinç ile eğlence ile doldurduğuna, kendinde gelmeyen kız kardeşinde bulduğundan onu seviyordu. Sesi, şarkısı için – "Benim bülbül kardeşim", oynayışı için "Benim çekirgem" deyip şaka yapıp kucaklıyordu. Sadece bir defa şüpheye düştü.

Köyde Alabavız denen lakabı olan bir yiğit var. Zengin kişi. Sadece babasından başka bir kimsesi de yok. İşte şu gerçekten mi, şakadan mı konuşup geziyormuş diyor:

– İhtiyar Şibay'ın Heyerniysa'sına görücü gönderiyordum, ablası Minniysa zorluk çıkarıyor, – deyip söylüyor.

Kız bunu duyunca sızlanıverdi: eğer onun başının üstünden kız kardeşine görücü gelmeye başlarsa, bu aşağılamaya nasıl dayanır? Fakat bu huzursuzluk uzun sürmedi,

serkeş yiğitler böyle söylense de halk ağzında kendini sevip, övüp dile almalarını o çok sık işitiyordu. Ve yanılmadı. Şu Alabavız'ın gevezeliğinden hafta geçmedi, iyi yerden baş dünür geldi. Rızalık sormadılar, fakat Minniysa, yabancı kişilerden duyduğuna göre, yüreğinden razı olup, rahatlayıp durdu. Arkasından kız kardeşi kovup çiğneyene kadar kendine güvey çıkmasına çok sevindi. Bu işleri ablasından daha çok Heyerniysa heyecanlanıp karşıladı. Kendi düğününü beklemiş gibi: “Kimmiş? Nasıl yiğitmiş? Güzel miymiş”, – deyip, sabırsızlanıp bekledi. Ablanın bahtıymış: damadı güçlü, güzel, kara kaşlı, kara gözlü, kıvrılıp, yukarı kaldırılmış kara bıyıklı, çalışkan, zeki, şakacı bir yiğit oluverdi.

Düğün zamanında iyice görüp konuşamadı, ondan her hafta perşembe gelip, cuma durup, iki gece müstakbel gelinin yanında konaklayıp gidip durmuştu. Baldızlar enişterinden kaçmazlar. Herkes de böyle.

Damadın üçüncü gelmesiydi. Üçü beraber çay içerken şunun annesi Minniysa'yı çağırdı. Kız koşup çıkıp gitti. Uzun zaman orada uğraştı. İşte bu anda damat içerdeki para keselerini dağıttı, güzel boyalı kâğıda kokulu sabun, açık yeşil renkli parfüm, küçük kızıl kapta allık, pudra, yine kızıl kâğıtlı, uzun püsküllü, uzun, yumuşak, lezzetli şekerlemeler çıkardı. Hepsini tamamen Heyerniysa'ya dürttü, de kim bilir nasıl titrek, telaşlı sesle:

– Baldız, işte sana büyük sır! Benden hediye! Birisine de söyleyecek olma asla!
– dedi. Kız ne edeceğini bilmedi, parıl parıl çevresine bakındı, hepsini elbise yenine tikiyordu, genç yüzüne kızıl kan gitti, çabuk kalkıp, şalını örtündü de:

– Abla, sen neredesin? Çok geziyor deyip sana enişte kızıyor burada... – dedi.
Ablasını arayıp, Minniysa'nın arkasından onu çağırma çıkıp kayboldu.

Bu günden enişteyle baldız arasında ince münasebet devam etti; iki gönül, her ikisi çok korkmuş, şaşırılmış hâlde, birbirine çekilip durmuştu.

Abla hiçbir şey bilmedi, hiçbir şeyden şüphelenmedi, sadece bir ara eniştesi gidince, Heyerniysa'nın gözünün içinde yuvarlanmaya hazırlanan bir parça yağ görüp, şaşırıldı, fakat aklına da her hangi bir de kötü düşünce gelmedi.

Ne oldu? – deyip sordu

Heyerniysa, âdetince bağırp güldü:

– Ne olsun çöp girdi, – dedi. Yine, bir ara damat, evin kenarındaki küçük bahçenin kazıklarına dayanmış yalnız, yavaşça kederlenip durur. Minniysa ayak ucuyla geldi, dinledi, yine biraz şaşırıldı:

Ağlama baldız, bırakmam yalnız...

Ağlama baldız, bırakmam yalnız...

Ağlama baldız, bırakmam yalnız...

Damat işte şu sözleri ağız içinden sürekli mırıldanıyor da mırıldanıyor.

Kadın kötü şey düşünmedi.

– Şöyledir, baldızın ablasından güzel olması yaramaz... – deyip, belirsiz keyifsizlenme içinde kayboldu.

Yaz günü Minniysa baba evinden damat evine yollandı. Damat ile kız başta her on beş gün, ondan sonra her ay nerdeyse bu eve misafirlige gelip durmuştu. Kışki soğukta, bir misafirlige geldiği zamanda, baldız eniştesine ağır korkunç sırrını açtı: “Karnımda üç aylık çocuğum var” – dedi de yüzünü kaplayıp, kızarıp, avluya, sığırlar, atlar arasına kaçtı. Bu onun için, gerçekten de hiçbir türlü çaresi görünmeyen acayip büyük üzüntüydü. Kız başta anlamadı, anlayınca inanmadı, inanınca büyük dizgin alıp, avlunun kiriş kalasına asılmayı düşündü. Bikyar taşından derin girdaba atlamaya hazırlandı; fakat onun genç, sağlıklı bedeninde hayat gücü çok fazla güçlüydü. Ölüme gidemedi, ölümden kaçtı, bu utanç ile yaşamak da mümkün değildi. “Tanrım ne yapayım, ne yapayım, ne yapayım? Başımı taşa vurayım mı? Bir tarafa çıkıp kaçayım mı? Nereye gideyim” İşte böyle azap anında o sırrını açtı.

Eniştenin damağına yemek varmaz oldu. Geceleyin gözüne uyku girmede. Böyle azap içinde dolandı dolandı da ikinci gün tenhaya denk getirip söyledi:

– Akıl buldum. Annenden iste. Bize bir aya oturmaya git. Şurada anlatırım, ağlama, – dedi.

Babası ve annesi Heyerniysa'nın ablasına oturmaya gitmesine karşı durmadılar. Kız büyük üzüntüsünü kaplamak için, dikiş nakışlarını, işlemelerini aldı da eniştelere oturmaya gitti.

Damadın çaresi şu şekildeydi:

Kız üzüntülü sırrını, tamamen ikinci hâle getirip, ablası Minniysa'ya söyleyecek. Köy yiğidi *avlak evde* tecavüz etti, şundan hamile kaldım, şimdi dört aylık, deyip

söyleyecek, bir çare bulmasını isteyecek. Kadın dayanmaz, kocasına söyler. Enişte akıl verir:

Meseylebaş'ta üfürükçü, falcı Çuvaş kocakarısı var. Çocuk düşürmekte de çok ustaymış. Çağırın yere on liraya gidiyormuş.

Adamı, bir hüküm işinde şahit edip, şehre aldırırlar. İşte şurada gidince, o kendi büyücü kadınla konuşur, ona ne zaman gelecek olduğunu söyler.

Baldız, böyle korkunç çareyi işitince, küçük çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağladı. Fakat başka yol yoktu. Buna razı oldu. Eniştesi şehre gidince, karanlık bir gecede bu eve konaklamaya indiler. İhtiyar dışarıda at, kızak yanında uzun süre durdu, ondan sonra ahıra girip, soba başında uyuklamaya yattı.

İhtiyar kendisinin sararıp, kararıp kurumuş, damarları çıkıp donmuş zayıf, sert elleriyle Heyerniysa'nın gövdesini, belini, midesini sıvaladı, hazırlayıp alıp geldiği pelin kaynatmasını zorla içirdi. Bu acayip bir lezzetsiz, acı şeydi. Bundan iki saat geçince, kızgın yakılmış bacasız hamama alıp gitti. Kızı sekiye uzatıp yatırdı, ablası Minniysa'dan ateş gibi kızmış taşa, kepçe kepçe su koydurdu. Hamam cehennem gibi kaynadı sığağa tahammül edilebilir hâl kalmadı nefes almaya hava bitti, Çuvaş kocakarısı kendi, kızın sabredemeyen bağırmasına bakmadan, sekide onu döndürmeye başladı. “Yine koy, yine koy, sıcak yetmiyor”, – deyip bağırdı. Minniysa ile Heyerniysa: “Ölüyoruz, öldürüyor”, – deyip, şaşırıp kaldılar, fakat karşı durmaya hâlleri olmadı. Çuvaş kocakarısı şu cehennem sığağı gibi hamam sekisinde üstünden şapırdayıp ter akmış, takati bitip, bilincini kaybeder dereceye ulaşan kızı sürekli durmadan döndürdü; döndürdü döndürdü de ihtiyar kemik dizleriyle kızın midesini, öldürür gibi acıtıp, batırıp bastı, ezdi. “Yine koy, sıcak yok”, – deyip fısıldadı, yine döndürdü, yine diziyile kızın midesini, karnını ezdi de kendi arkaya atılıp, hamamın kapısını, tapasını açıverdi.

Tam bu gece çocuktan kurtulma belli oldu. Bir hafta geçer geçmez şimdi Heyerniysa'nın durumu, sağlığı yerine döndü. Fakat önceki hafif, şakacı, mutlu kız dönmedi. Bu bahtsız aşk, bu korkunç ağır hâller bir şekilde mutluluk damarlarını kesmiş gibi bir şekilde genç sevgi pınarlarını kurutmuş gibi oldular. O önceki güzel, şakacı hafif müzikli sesini de kaybetti, önceki oyunbaz aşk şarkıları onun diline, ne zamandır, gelmemeye başladılar; o uzun, üzücü türküleri dinleyip, hasret şarkılarıyla hüzünlenip

durdu. Şununla birlikte eniştenin de abla ile kızın üçünün de başına birbirine söylenmeyen kaygı girip oturdu. Heyerniysa on yedi dolup, on sekize çıktı. Görücüler, baş dünürler geliyorlar. Hemen şimdi, türlü bahaneler çıkarıp, İhtiyar Şibay'ı tutup geliyorlar. Fakat o elbette inatçı ev sahibi! Bir inat eder, iki inat eder de üçüncüsünde hiç kimseye danışmadan, anlaşıp da koyar. Her nasılsa elbette güzel, zeki Heyerniysa ömür boyu baba evinde duramaz, bir gün evlenmeye mecbur olur! İşte o vakit ne olur? O vakit daha ne, daha ne zorluklar basar?! Çoktan değil Bikyar'ın Regiya denen bir kızı damada vermişlerdi. Tâ başta dedikodu çoktu. Yiğit düğün zamanında dört gün konakladı da yeniden gelmedi. Kız da babaları da memleket önünde maskara olup, dünya yüzüne görünemeyecek utanç içinde kaldılar.

Böyle ağır korkunç huzursuzluklar altında yarım yıl geçince, Heyerniysa'ya gümüşçü Efteh denen yiğitten görücü geldi. Fazla övülecek gibi değil, burulmuş kara bıyıklı bahadır enişteden sonra bodurdu, kısıp grimsi gözlü, sarımsı yüzlü Efteh elbette, kim bilir nereye kayboluverdi. Fakat enişte de abla da: “İyi, sakın adam”, – deyip ikna ettiler. Daha nasıl hakirlikler göreceğim var acaba, ya rabbim, deyip, kız geceki gözyaşları içinde düğününü bekledi. O her şeye, her şeye, her şeye razıydı. Dövsün, vursun, aç tutsun! Sadece, memleket önünde maskara edip, terk edip gitmesin! “Ben aldandım hor oldum!” – deyip ses çıkarıvermesin! Kız işte bunu diledi, ayağını öperim, yürüdüğü yerine toprak olurum, deyip içinden adaklar, sadakalar söyledi.

Enişte kendi tarafından çareler buldu. Düğün yaklaştıkça, olmayan işi var edip, Bikyar'a, dedelerine geldi, ne şekilde geçirme yönlerini düşündü. Habercilerin büyüğü, başı yapıp Bedgıtdiyn adlı bir yakınına gönderebildi. Bunun manası şurada çıktı: âdette, damadın babaları, dünürlerle birlikte ayrı kızakta düğüne gelir de nikâh kıyılana kadar habercinin evinde birkaç saat vakit geçirir. Ondan sonra hemen, kızın huzuruna gidip, zıfafi beklerler. İşte bu haberci evinde geçen birkaç saat vakitten enişte kendince faydalanmayı düşündü. Bedgıtdiyn'e oynatıp söyledi: “Kızlar elbette, damadı neden azcık ağırlamıyorsun, o içmeyi sever herhalde”, – dedi. Kendisinin köylü hesabında yiğidi kız yanına biraz sarhoş sokmayı düşündü. Damat, gerçekten de geri çevirmedi. Çay, yemek arasında ona bir bardak verdiler. O yuttu da gönderdi, içmiş gibi de olmadı. Yine verdiler, yine gönderip koydu, yine içti, fakat azcık da sarhoş olmadı, sadece

gözlerine çok incecik duman perdesi yükselmiş gibi oldu. Enişte telaşlandı: “Artık Allah’a havale ettim”, – dedi.

Düğün olağan üstü güzel geçti. Yiğit kendisinin genç hanımını çok yeterli buldu. Ablayla kız kardeşin mutluluğu başlarından aştı. Heyerniysa için en büyük mutluluk damadın ona güvenmesi oldu. İşte güven için kız ona dolu, derin muhabbetini tamamen verdi; bu güven için, yarı köylü, yarı ufak zanaatkâr, gümüşçü Efteh kıza dünyadaki bütün erkeklerden daha iyi, daha kıymetli oluverdi.

Onun yüreğindeki şu ağır korkunç sırlar kim bilir nereye, dibe düşüp, kara kan olup oturup kaldılar. Üst tarafını sakın mutluluk kapladı. Yüreğinin işte bu iki türlü karışması Heyerniysa’nın bütün ömrüne her zaman, her yerde kendini gösterip duran derin iz bıraktı. Kız kaderi, kızların aldanışı, kızlar hakkındaki yalan dedikodular çıkarılması, onun yüreğindeki derindeki kara kanı hareketlendiriyor, onun sakinliğini aldılar. Kırk yaşına kadar çok hâl geçirdi, fakat huzursuzluktan hiçbir zaman kurtulamadı.

Annesi Zakir’i evlendirme hakkında söz çıkınca, Heyerniysa’nın gönlü biraz biraz dalgalanmaya başlamıştı. Dost olarak döndüğü Gölbanu hakkında kulağı uzunların kötü dedikodusunu duyunca, o dayanmadı, hiç kimseye bildirmeden Serbiy kadını çağırdı, sadakaya bir elbise verdi de değirmenin su bendini aşır, Üzen nehri otlakları yanından, onu Karayurga’ya gönderdi.

– Sokak dedikodusuyla dönme, Meftuha’yı görmeye uğraş. Belli etmeden soruştur, – dedi.

Fakat ihtiyar kadın ciddi bir şey getiremedi. Meftuha, gerçi Heyerniysa’nın gelin olup geldiği köyünden olsa da gerçi onlar birbirini sevmiş gibi davransalar da o Heyerniysa’dan daha çok Gölbanu’nun güzel yengesi, onun yengesi, onun yakınıydı. İki ortada giden dünür kadına söyledi:

– Ahiretim Heyerniysa’ya söyle. Yok ile baş ağrıtır durmasın, çok iyi. İşte dediği kız on yediye ulaştı. O Lotfiy esnaf yiğitle olan dedikodu şu sadece: geçen yaz orman boyunda, ot toplarken aynı anda denk gelmişler. Şurada yiğit, ağaç arasında saklanarak beklemiş de kızı bağırtıp, kucaklayıp öpmüş, kız ağlayıp abilerine, yengelerine söyledi. İşte olan dedikodu bu sadece. Başka bir şey de yok, yok yere üzülmesin, – dedi.

Heyerniysa bu cevaptan daha derin üzüldü. “Söylemek için iyi olan buysa, dil altında gizleyip sakladığı çok mu acaba?” – deyip düşündü. Babası Şibay’a ağlayıp söyledi:

– Her yere oğullarını sadece oğullarını götürüyorsun, geçen düğüne abla gitti, buna biz gönder, – deyip yalvardı.

Sabira bu kızını sevmiyordu, hesabı Minniysalar’ı alıp gitmekti. Kavga edip baksa da ihtiyarını yenemedi. Heyerniysa kocasıyla birlikte Karayurga’ya, Gölbanu’nun düğüne gidebildi. Kızı o gerçekten gönlünden sevdi. Zakir’e iyi hatın olacağını da anladı, onun korktuğu şu önemsiz dedikodunun yayılması, bunların yiğidin kulağına ulaşmasıydı. Bu tehlikeler Gölbanu ile kendi kaderini bağlamış gibi oldu. Anası Sabira’nın orada tâ düğünde zamanında çıkardığı kavgalarına, eve dönüp girmeden önce yine şu atışmaları çıkarmasına onun üzüntüleri işte bundan geldi. O annesi Sabira’nın çok ağır huylu olduğunu kırk yıllık ömründe kendi ensesinde çok tattı. Zakir böyle iyi yiğit kendi, fakat bazı vakit çok saf oluyor, annesinin sözüne uyup, pısıriklaşıyor. Eğer babası ihtiyar Şibay sağlıklı dursa yine bir şey şimdi. Onun büyüklüğü, sertliği var. O oğullarını da Sabira’yı da dayaklayarak olsa da insan önünde horluğa düşürmeden, yardım edip, götürür, fakat onun da yaşı yetmişe doğru bakıyor, kendi hep hastalanıyor. Geçen yıl genç aygırdan düşüp belini, arkasını sakatladı. Ondan beri hep sızlanıyor. Eğer ölüp gitse, bura artık cehennem olur. Diğerleri atışır, sövüşürler de ele geçirebildiklerini kaldırıp ayrılıp çıkarlar. Zakir en ufak kardeş. O elbette asıl evde kalmalı. Daha şimdiden böyle sinirlenen annesi, ihtiyar Şibay ölüp, başıboş, dizginsiz kalsa, büyük oğulları bırakıp çıksa, bağdan kurtulmuş ite döner. Kendi de hor olur, bütün neslini de memleket önünde maskara duruma düşürüp bitirir.

Heyerniysa’nın düşünceleri kendisinden Gölbanu’ya, oradan babasının hastalığına, anasının huysuzluklarına geçip, hiçbir yerde cevap bulamadan çok karıştıktan sonra topluluk içinde katı âdetler yönünde yaşayan her bir köylü kadın için en büyük güç olarak tanılan şeye, memleket önünde maskara kalma, halk önünde hor olma, bütün neslini utanca koyma, gibi tehlikelere gidip dikeldi. Gölbanu ile kendini bu tehlikeye en yakın duran kurban gibi duydu.

Düğünden dönmeye ihtiyar Şibay, Sabira’yı dövüp bırakınca, abdest aldı da sopasına dayanıp camiye, ikinci namazına gitti. Heyerniysa, kardeşi Zakir ile konuşup,

onun gönlündeki düğün, nikâh, genç güzel gelin sevinçlerini daha dalgalandırdı da dövülüp yere atılan anasına girdi. Fakat bu kadın güçlüymüş: Heyerniysa gidip girince yeniden ayaklandı, ağlayıp ve acı sesi ile sövüp bağırdı.

– Ayırırım, ayırım deyince ayırırım. Bu saksâğınların ne olduğu belirsiz itlerle büyütölmüş kancıkların gelin edip kendi evime getirecek hâlim yok! İnsan maskarası! Bunu ayırmazsam ismim Sabira olmaz... – dedi. Bozulan saçlarını, yırtılan elbiselerini düzeltmeye başladı. Kapıyı açtı da eve, oğlu Zakir’e: “Buraya gir”, – diye bağırdı. Acımasızlaşarak, ona kızmaya, ona at kuyruğunu da başkasını da saksâğın da söyleyivermeye hazırlandı.

XIX

Fakat asıl aile reisliği onun elinde değildi. Şibay’ın ihtiyarlığı da bastı, bel batmaları güçlenip, aylar, haftalar ayağa kalkamayıp yattı. Yine de ağzından canı çıkıp gidene kadar, dizginlerinin hiçbirini hiç kimseye vermeye yakın gelmedi; karısı ne kadar olsa da damat, Sabira’dan daha çok ihtiyar Şibay’dan esen rüzgâr tarafına gidiverdi. Onun gönlünü, yüreğini dolduran sevinç, mutluluk dalgaları bazı zaman anasının sözü ile kararıp kararıp gittiler, fakat bunların kaynağı Zakir’le Gölbanu’nun gençliğinde, iki genç yüreğin birlikte birleşip alevlenmesindeydi. Başta her hafta, ondan on beş günde bir kere yiğit genç gelinine misafirliğe gitti. Bunun için genç kara aygırını yulaftan çıkarmadı, rengi kaçır deyip iyi kızağını başka birisini de çekti. Gelinine hediye için para gerektiğinde, Şibay cimrileşip yetecek kadar vermemeye başlasa, ambardan çalıp ekin sattı, Karayurga’ya, genç geline gidecek, perşembeleri, önceden parmakla hesaplayıp, kiler kütüğüne balta ile vurup belirledi. O bütün kışı, yazı üstesinden gelerek iş yapsa da evin bütün meşakkatlerini sırtına alıp gitse de gönlüyle daima ihtiyar Nurıy’ın evinde, güzel toplanmış damat odasında, dolu mutluluğu Gölbanu yanında yaşadı. Ot üstleri yakınlaşmayla şimdi kız gönderme, gelin getirme devirleri girer. Yiğit bunu hep düşünüp, kendince önceden hazırlanmaya niyetlendi, tek sırdaşı Heyerniysa abla geldiği zamanlarda, onun ile konuştu. İşte şöyle gittiğinde onun mutluluk ile dolu gönlünü en beklemediği taraftan kırmaya başladılar.

Pazarda sıradan bir şey için İnek ayaklı Hemdiy ile dövüşüverdi. Bu kötü kişiymiş. Az sözü büyüttü de maksadını aşır bıraktı. Ne diyor:

– Hey, – diyor, – biliyoruz şimdi, burnunu çok kaldırma, – diyor. – Sana da sadece başkasının açtığı ekinleri sürmeyi öğrenmiş diyorlar elbet...

Bu sözlerden kavgayı dinlemeye toplanan bütün kişiler karınlarını ovarak:

– Haydi, İnek ayaklıymışsın, yakaladın elbet Zakir'i, – deyip, kahkaha atıp, kıkırdayıp gülüştüler.

Yiğidin göz önü karardı, ecdadı ile sövüp, İnek ayaklının üstüne atladı. Dövmeye vermediler. Bu utancından ne yapacağını bilmeyip, sızlayıp, evine döndü.

Bugün geline gidecek günüydü. Öğlen geçti, fayton çıkarılmadı, aygır avluda, yalakta, yalnız kişneyip, sahibi bekledi. Şıbay ormana doğru inşa edilmiş evinin penceresinden birkaç defa baktı: at koşulmamasına şaşırды; fakat konuşmayıp geçirdi. Hafta geçip, ikinci perşembe, üçüncü perşembeler de şöyle kaldılar. Aygır çıkarılmadı, fayton koşulmadı, yiğit geline gitmedi.

Şurada Karayurga'da ihtiyar Nurıy'ın evi üstüne sıkıntı kaplandı, damadın kendi vaktinden üç hafta geçince de gelmemesi, gelme dahi bir şekilde de haber verip göndermemesi, bu şimdi hiç kimsenin aklının alacağı bir iş değildi. Gölbanu üzölüp, yeme içmeyi unuttu, utancından insan gözüne görünmeye, herhangi birisiyle rastlaşmaya çekinmeye başladı. Gecelerini mindere kaplanıp ağlayarak geçirdi. Mutsuzluk basmış gibi oldu.

Başta, görücü geldiği zamanlarda, esnaf Lotfiy onun yüreğini almış tek yiğit gibiydi. Gerçi aralarında, şu orman boyunda ot toplayınca, ağaç altından koşarak çıkıp, kucaklayıp öpmekten başka hiçbir şey olmasa da gerçi onların bütün yakınlıkları orağa, ota, suya gidince rastlaşıp, göz kırpmaya, kaş oynatmaktan çok geçmese de, gerçi *avlak evde*, kapı dibinde insandan saklanıp karşılıklı verilen hızlı sözden, iki defa alıp verilen hediyeden başka hiçbir şeyle onlar bağlanmasalar da düğüne kadar Gölbanu kendini Lotfiy'inki deyip, Lotfiy kendisinin diye düşünüyordu. Başka hiç kimseye varmamaya, zorlarsalar kaçıp, Lotfiy'e kaçmaya içinden ant etmeleri sadece buna dayanmıştı. Kız verilip, düğün başlayınca, yiğidin bir şey de yapamaması, şu at kuyruğundan başka bir hüner göstermemesi Gölbanu'nun genç gönlüne yara olup düştü; Lotfiy'den yüreğini soğutmaya, o beni sevmemiş meğer böyle sadece kandırmış meğer diye, düşünmeye sebep oldu. Şu yaralanmış yürek üstüne Allah'ın kadere yazıp bırakması kaplandı, kendi kaderi Zakir'e belirlenmiş meğer şu kaderden geçip, hiçbir

yere gidemiyorsun meğer diye düşündü. Şunlarla o, her nasılsa, yavaş yavaş Lotfiy'den gitti, sadece bedeniyle değil, gönlü, canı ile de Zakir'in koynunda sıcaklık buldu. Bütün nasibi sadece şunda deyip, yüreğini bağlamaya iyi geldi. Lotfiy belirsiz bir yere alta, arkaya doğru çekilip yavaş yavaş tamamen yok olmaya başladı. Damadın verdiği mutluluğu ne kadar dolu olsa, Lotfiy şu kadar uzaklaşıyordu. Fakat Zakir ile ikisinin arasında keyifsizlendiği zamanlarda, kaynana Sabira'nın zehirleri gelip verildiğinde, esnaf yiğit yine yükseliyor, kızın yüreğinde yine Zakir'le yan yana yer için dalaşmaya başlamış gibi oluyordu. Böyle vakitlerde Gölbanu kendisinin ot topladığında öpüştüğü günü de *avlak* evin kapı dibinde rastlaştığı, söz alıp verdiği, hediyeleştiği dakikalarını da düşünürerir, bazı vakit: “Ya rabbim, niye böyle acaba? Niye bana Lotfiy'i yazmadın acaba”, – deyip endişelenirdi.

Zakir üç hafta gecikince, kızın yüreğindeki bu ikilenme daha güçleniyordu. O yine kaderini, takdirini düşünüp, Zakir'in yerinde niye Lotfiy olmadı acaba deyip, tek başına gözyaşlarını döktü. Fakat kendinden hiçbir adım atmadı, sırdaş yengesi Meftuha'ya gönlünü açmadı. Bu sadece, yüreğinin damarlarını yavaşça kemirip duran bir ağır hasret zehri gibi kan ile damarlar boyunca sızlatıp gitti.

Kız şu üzüntüler içinde yanınca, baba ile ana birbirine demeyip, iki taraftan işe tutundular. Fethiye kendisinin çocuklarının ebesi Kameriye kadını çağırıp çay içirtti, Üzen ırmağının çayırları boyunca, değirmenin barajı ile hangi sokaklara dönmesi gerektiğini öğretti de Heyerniysa dünüre gönderdi:

– Bu ne hâl? Kendi de yok! Haberi de yok! Memleket önünde hor olduk elbette!
– diye söylemek için buyurdu.

İhtiyar Nurıy, çok yıl yaşayıp, böyle küçümsemeyi görmemişti. Şibay'a biriyle söylttirdi:

– Bizim öyle gereksiz çocuğumuz yok. Eğer fikir değiştirdiysele, doğru söylesinler, biricik kızıma benim evimde yer yeterli! – dedirtti.

Bu haberler gider gitmez Şibay'ın evinde söz, dedikodu, atışma başladı. Fakat Zakir, babasının, “Cahil halk, cahil koyun o! Bizim köylünün önemsiz sözünü dinlersen, başın kaybolur. Üç yüz lira başlığı oyun diye mi zannediyorsun? Babanın saçı boşuna ağarmamış!...” – denen sözlerinden sonra faytonunu çıkarıp yağladı, yulaftaki genç

aygırı tımar etti, kendi köylü damatlar gibi tamamen giyindi, iki keseye hediyeler koydu da yine Karayurga'ya, geline gitti.

Bu onun sonki gelin evinde misafir olmasıydı. Tahminen dokuz on günden gelin götürme başlanacak. O zamana kadar damadın annesi, yanına bir kişi oturtup, dünürler evine gelin istemeye gidip dönecek. Ondan sonra Zakir, arabaya üç at koşup, arabacı oturtup, genç gelin Gölbanu'yu Karayurga'dan Bikyar'a alıp gelmeye gidecek. Şöyle, yapıp, Kız babasından kaynata evine tamamen göçecek.

Fakat şimdi burada Sabira, kendisinin son gücünü toplayıp, dövüşe hazırlandı. Gelin istemeye gitme deneni söz çıkar çıkmaz kocası, çocukları önünde kudurup gitti:

– Olmayı söyleyip durma. Olmaz! Olmaz deyince olmaz, efendim. Şu saksığanlara gelin istemeye diye gidecek hâlim yok!

O işte şöyle keskin başladı.

İhtiyar Şibay hastalanıp yatıyor, yine de kızmadı, biraz güldü:

– Tamam. Öyleyse, işte kızım Heyerniysa gider. Onu Karayurga'da severler. Dünürlere de dost olur, – dedi. – Şöyle elbette, kızım. Gidersin elbette? – deyip, – Heyerniysa'ya sordu.

Fakat bu şaşırıldı:

– Bilmiyorum, baba. Nasıl şimdi, olmamış şey, anneden geçip ben gideyim! İnsan güler elbet! – dedi.

İhtiyar durmadı:

– Ne yaparsın elbette, gülse güler artık. Anan gitmeyince, başka kimi gönderirsin? Öyleyse, işte Bikyar ile Karayurga arasında otlak boyunca sürekli gidip gelen ihtiyar kadın var, şunu gönderelim, ağırlanıp döner. Olur mu?

Şöyle yaptırıp, bugün o Sabira'yı dövmeden yendi.

Zakir, işin nereye doğru gittiğini tahmin edince, at koşmaya tutundu. Altınbay, Şibay'ın buyurması yönünde, on iki yaşındaki oğlu Minlegaliym'i çabuk çabuk yıkattırdı, giyindirtti. Heyerniysa, gelin istemeye gidecek faytonuna bütün gerekli şeyleri koydu, halı yerleştirdi, keçe serdi, iki minderi, kabartıp arkaya dayadı, sürücü yerinin altına yiyecekleri tıktı. O arada, şimdi misafirlğe gitme mutluluğundan ağzı kulağına kadar açılan Minlegaliym, çubuğunu tutup, büyük boz at koşulmuş faytonunun sürücü yerine tam binip oturdu. Böyle talih ona seyrek gelirdi. Şimdi ihtiyar anne tekrar

yeniden vazgeçivermese iyiydi deyip, yüreği güm güm edip durdu. Mutluluk ile parlayan gözlerini kapıdan alamadı.

Sabira'yı yenen şey kocası Şibay'ın aksiliği oldu. Karayurga saksağanlarına gelin istemeye gitmeyi gönlü hiç de istemiyordu, kendi gitmeyince, birisi de gitmez, şöyle yapıp, bu hayırsız dünürlükler kendiğinden boşuna çıkar diye düşündü. Fakat Şibay buna yenilecek gibi görünmedi, Sabira gitmezse, kızı Heyerniysa'yı yollayacak. Eğer o yumuşayıp: "Memleket de olmayan şey, anneden geçip ben nasıl gideyim", – dese, büyük oğlu Altınbay'ın karısı Fevziye'yi gönderecek. Bu utanmaz: memlekette yok deyip durmaz, kaynatam buyurunca niye gitmemek, der de gelin istemeye, çıkıp gider. Bu şimdi Sabira'yı tamamen aşağılamak, insan önünde maskara edip gülmek olacak.

İşte şu türlü acılar içinde Sabira, dişini sıkıp, acımasızlaştı, evdekilerin hepsini – kocasını da oğullarını, gelinlerini de kızı Heyerniysa'yı da kendine düşman etmiş hissetti. Nasıl, ne zaman, nerede bunların hepsini aynı acıtmayı hesaplayıp, yıkandı, giyindi de koşulu ata çıkıp oturdu.

Şöyle Sabira Karayurga'ya gelin istemeye gitti.

Yaz, kendisinin bütün zenginliğiyle doluşup, güzelleşip yetişti. Çavdarlar başaklanıp polene oturdu. Şimdi artık karamsı alanlar üstünde çok azca, çok donukça renk ile sarı altın dalgası başladı, yulaflar, buğdaylar büyüyüp, koyu yeşil derya gibi yayılıp yatıyorlar. Kara buğday, kendisinin güzel kokulu acayip güzel çiçeğini saçıp, yavaş yavaş karamsı kızıl renge girdi. Dağların, otlakların, sürülmeyen çimenliklerin otları, saçtığı tohum gibi sıkılaşıp, uzun olup, dizden yukarı yükseldiler. Frenk çileği kızarıp pişti, böğürtlen, dağ çileği işte bugün yarın koparmak için büyüyüp gelirler. Güneş altında kızarıp, yanıp duran lezzetli vişneler şimdi olgunlaşıp, kararıp giderler. Kendisinin geniş yaprakları içinde zayıf, nazik, lezzetli ahududu, açık sarıdan kızarmaya çabalayıp, güneş nuru altında ısınıp durur.

İşte sadece şu gelin getirme, kız geçirme meşakkatlerini geçirince de otlaklarda saf saf dizilmiş tırpanlar yankılanmaya başlar, birkaç gün geçtiğinde, beyaz kolluklar giymiş olgun kızlar, genç gelinler şarkı söyleye söyleye, beyaz tırmıklar ile ot toplarlar. Ondan sonra çavdar orağı, o biter bitmez sert ekin orakları bağlanır. İşte önde şöyle iş durur.

Şibay bunu gözünün önünde gibi gördü. Sabira'yı Karayurga'ya gelin istemeye yollayınca, durumunun çok iyi olmamasına bakmadan, at eyerletip de ekin bakmaya, ota ne zaman inmekle ilgili göz atmak için diye arazilere çıkıp gitti.

XX

Bikyarlı'lar hepsi süslenip sokaklara döküldüler. Saman çatılı evler, eğri büğrü patikalar, duvarlar, kazıklar, çitler hepsi sürekli, bir orada bir burada koşup karışan allı güllü elbiseler, mavili yeşilli, kızılı sarılı şallar dalgası içinde kaldılar. Siyah ceketler, yensiz yelekler, bazısı çoraplı çarıklı, bazısı etekli, kürk şapkalı şık yiğitler şu gösterişli şallar, eşarplar arasına saçıldılar.

Bugün yedi kız gidiyor, dokuz gelin geliyor.

İşte bu on altı evin her birisinde insan kaynıyor. Her birine oğlanlar toplanırlar, yiğitler, kızlar sürü sürü gelip, birisini geçirip, ikincisini karşılayıp, üçüncüyü, dördüncüyü birbirinin arkasından gidip hazırlamaya, hayatın bu eğlenceli, nadir sevinçli gününü bütün doluluğuyla almaya atılırlar. Bu sevinçli bayram gününün oynak dalgalarından uzak kalmaya birisinin de gönlü razı olmaz. Hiç kimsenin de kötü görünüşü, çirkin çıkışı gelmez. Kızlar öndeki hafta da bunun kaygısına düştüler. Elinden gelen yeni gömlek diktirdi, yeni şal aldırdı, buna gücü yetmeyenler, sadece böyle günler için göz akı gibi saklanıp gelmiş değerli elbiseleri çıkardılar; gerekli yerini düzelttiler, ayağa beyaz el işi çorap, üstünden deri ayakkabı bulmaya uğraştılar, o olmazsa, çarığın küçüğünü, yenisini, güzelini seçtiler; bilen bildiği kadar, herkes bulduğu kadar, yüze bembeyaz edip pudra sürdü, elmacık kemiğine, tam ortaya kıpkızıl yapıp, allık sürttü, pek saklayıp tuttuğu sürmesini çekti de; pullar, küpeler, bilezik ve yüzüklerle bezendi. Böyle süslenme derdi, elbise, şal endişeleri dalgalanıp taşıtı. Dedikodular sınırını aştı, başkalarının başörtüsünden, kil gibi ağarmış, kızıl elma gibi ortası kızarmış yüzlerinden gülmeler, şık, fındırdek, yosma cilveli deyip alay ederek gülmeler, kendi aralarında sohbette ışıdayarak uçtular; böyle gülüp de eğer kendileri yapabilse, daha da güçlü fiyakalı giyinmeye daha da çok işveli, fındırdek olmaya, daha mahir cilve yapmaya uğraşmalar karşı karşıya çarpıştılar. Bu karşı karşıya çarpışmalar, yarışlar içinde, her bir kız kendisinin sevdiği önünde, bütün yiğitler karşısında da hiç kimseden kötü olup görünmemeyi, gönülleri çalarak, yüreklere muhabbet tohumları saçıp geçmeyi diledi, rastlasa bir bakışmayı, uygun görürse bir göz kırıp, kaş kaldırıp geçmeyi ümit etti.

Kızmış yürekli kızlar dalgası, kendisinin büyümlü gücü ile genç coşkun yiğitleri, gizli ipliklerle bağlanmış gibi kendi arkalarından kendi gölgeleri gibi takip gezdirdi.

Olanı eteğini, olmayanı yeni çarığını giydi. *Kırma bürek** hazırlayamazsa, güzel kadife başlık yaptırdı, saklayıp giydiğı ceketini, olmazsa, yeleğini vurup, düzeltip güzelleştirdi, sevdiği kızın verdiğı kızıl veya yeşil mendili, işlediğı tarafı ile cepten dışarı sarkıttı, bu kendince, olduğı kadar, kendi imkânlarına göre süslenip, her yiğit sokağın kaynayan dalgasına atıldı. İsteyen kızını görürüm deyip, belki bir söz söylerim deyip, belki uygun görünse, gizli rastlayabilse, kızarmış elmacık kemiğinden, yanan dudaklarından öperim, belki sözleşirim deyip şevklendi. Bu istek alevi onun vücudunu hafifletti, ayağına çabukluk, gözünde, yüzünde gençliğin nurunu parlattı.

Bugün Bikyar'ın sokağı işte bunlar ile karıştı.

Öğlen geçip gittiğı esnada ihtiyar Şibay'ın evini, sokağını, avlu boylarını kaplayıp alan, işte bu yiğitler, kızlar erkekler, kadınlar akını üstünden:

– Gelin geliyor, gelin...

– Gelin geliyor, gelin... – diye çığlık atarak bağırarak grubun sesi yükseldi.

Evde ikram içinde kaynayan misafir Heyerniysa bunlardan şaşırıp kaldı. “Daha et de pişip yetişmemiş, *belleşler* yeni ocağı girmiş, nasıl çok erken geliyorlar?” – dedi.

Ev boylarını, bahçe, çit, kiler çevrelerini sarıp alan kadın ve kız alemi bir taraftan bir tarafa atıldı, ev kızılı, yeşilli, allı, mavili elbiseler dalgası ile oynadı, erkekler, yiğitler, kapıya, sokağı doğru atları karşılamaya atıldılar. Şibay'ın evi hizasında bütün geniş sokak, halk tufanı ile kaplandı, her bir kişi aşağıya, Üzen ırmağı köprüsüne, çayıra doğru göz attı. Fakat oğlanlar aldanmışlar meğer oradan tayı olan aygırı koşmuş bir taş ustası, yorulmuş atını dövüp, zar zor adımlatarak geliyor. Başka birisi de yok.

Büyükleri böyle yalan ile hareketlendirebildikleri için çoluk çocuk daha bir kat mutlu olup, haykırıp, bağrıştılar. Gelin karşılayanlar yine eve, duvar boyuna grup grup olup serpildiler.

Bikyarda'ki gibi Karayurga'da da aynı şekilde bütün gençler kız geçirme, gelin getirme gününün mutluluğı içinde sokaklarda dalgalanıp kaynaşıyorlardı. Burada

* Tepesi yassı, kulaklık kısmı olmayan kürk başlık, şapka.

oğlanlar, yalan söyleyerek bağırp, halkı sokağa çıkardığı zaman orada, ihtiyar Nuriy'in evinde, Gölbanu'yu geçirmeye toplanan sayısız yiğitler, kızlar, çoluk çocuk hareketi içinde hızlı hızlı at koşmalara başlandı.

Zakir, delikanlılar kandırmasın diye, büyük arabayı kendi bakıp yağlattı, üç atı kendi bakıp, katılıp, kendi gözü önünde koşturdu. Onun ile birlikte her bir gelin alayı kendi arabası, kendi atı çevresinde hareket etti. Anlaşmaya göre, bir sandık arabası, üç gelin alayı gidecekti.

İhtiyar Nuriy ile Fethiye için bu gelin alayları işi pek büyük sıkıntılar doğurdu, kim bilir ne kadar öfkelere sebep oldu.

Arada biraz da olsa sessiz gitmeli diye bulunan kişi Çukur Hebiyp oldu. O kış günü, düğün öncesinden, tâ Bikyar'a haberci olup gidince söyledi:

Nurmöhemmet abi, – dedi, – ben çoluk çocuk değilim, iki söyletmezsin, gelin alayına beni gönderirsin, – dedi. Şöyle olmasa, çağırmaya gitmiyorum, – dedi.

Çukur Hebiyp, Nuriy'in tek kardeşi. Baba bir anne bir. Üst baş kötü değil, insan önünde yüz kızartmaz. At arabası da uygun. Zenginliği, insan arasında hürmeti de var. Fethiye nine de Çukur'u gelin alayının başı, birincisi, diye hesaplayıverdi. O faytona iki at koşup, karısı ile gider.

İkinci gelin alayı şimdi, istesen de istemesen de acımasız gelin Merfuga ile kocası Töhfet olmaya hazırlanıp koyulmuş. Onun sadece tek bir sözü oldu:

– Merfuga gelin, – dedi, – Kış günü düğünü gelince de Sabira dünür ile dalaşıp düzen bozdun, dilini tut. Eğer yine kışki gibi dalaşıp dönsen, bana öfkelenme, bundan sonra ben seni misafirlerim içine sokacak olmam.

Merfuga, dili Sabira'ya karşı pek kaşınsa da kaynanasına söz verdi.

– Tamam, anne tamam. Dişimi sıkmaya uğraşırım, deyip güldü.

Fethiye yine:

– Sana söylemek kolay, üç gün misafir olursun da dönüp gidersen, Gölbanu görümceni unutma! Elbet o burada yaşayacak; zaten kötü ejderha elinde kızım nasıl gün görür diye canım acıyor, – deyip ekledi, gözyaşını yeni ile sildi.

Üçüncü beklenmeyen kişi olup çıktı.

Bikyarlı'lar pek gösterişli halk. Onlar hakkında etrafta: “İçten titrer, dıştan parlar”, – diye gülüp konuşuyorlar. Evlerinde kendileri pazı pişirip, çarık giyinse de

misafirlikte, mecliste pek fingirdek olurlar. Aralarında çoğu taş ustalığı, serçilik, yumurtacılık, gümüşçülük, hallaçlık, ayakkabıcılık, dikişçilik gibi çeşitli ufak hünerlerle alemler dolaşmaya, dilde pek iyiler, alaycılar. Nedensiz yere gülmeyi, oynatmayı, küçümsemeyi pek severler. Düğün alayından Çukur Hebiyp de Töhfet de bunlar ile bu taraflardan hiç de yarışabilecek değiller. Ara sıra oyun, tartışma çıksa, bunlar kızarıp, konuşmaya katılmazlar. İşte burada, uzak Kazan'dan gelip yıpranmış Bikyarlı'lara karşı düğün alayı arasında, hiç olmazsa, bir kendileri gibi adam gerek. Köyde esnaf Heyrulla var. Tâ kıştan oyun yaparak söyleyiverdi:

– Nuriy ağabey, beni gönder, derslerini verip döneyim şu çenesi düşüklerin, – dedi.

İhtiyarın hesabı başkaca idi. Fakat karısı ile konuşunca, bu şaka söz gerçeğe döndü, şu dedikoducu, şık, övünmeyi seven Kazan Bikyarlı'ları önünde itibar için, Gölbanu üstüne gölge düşmesin diye, başkalarının öfkesine bakmadan, şu esnaf Heyrulla'da durdular.

Zakir, damadın büyük arabasına üç at koşup, Gölbanu'yu, kız arkadaşları ile bir araya gelip, bu arabaya oturtup, kızlık ömrünün geçtiği alanlardan, dağlardan, sokaklardan yürütüp, selamlaştıırıp döndürünce bu üç gelin alayındaki kişiler tamamen hazırlanıp bitmişlerdi artık.

Kız kendini tutamadı, tarlaya doğru gidince de ondan dönünce, yengelerinin, kız arkadaşlarının süsleyip giyindirdiği zamanlarda da hep ağladı. Kocasını, koltuklayıp, hane dolusu, bağırarak halk içinden ayırarak arabaya oturtunca da gözünden yaş durmadı. Kocasını Gölbanu'yu kucaklayıp oturdu, arabanın derisini indirdi.

Beline geniş hediye havlu bağlayan arabacı:

– Hay!.. Hay edip, alttaki atı çekti, iki koşumun dizginlerine vurdu, büyük araba, onun ardından gelin alayı, en sonundan sandık arabası şamata, bağırış içinde kızın doğduğu evinden koşturup gittiler. Gölbanu afallayıp, titreyiverdi.

Üzen ırmağını geçip düz yol ile değirmenin su bendi boyunca çıkınca Karayurga – Bikyar arası sadece bir kilometre hesap edilse de şehre geçen büyük yol ile dolanıp gidince yedi kilometreye ulaşır. Önce çavdar tarlasını yarıp geçtiler. Bir kuru ırmağı aşip geçtiler. Oradan sert ekin alanının bir kenarını yakalayiverip, Bikyar'ın karşısındaki çayıra gelip indiler. Başkaları daha arkada ayrı kaldılar. Zakir, âdet yönünde, arabayı

köprüye gitmeden önce, Üzen ırmağının münasip bir kenarında durdurdu. Giderken, yol boyunca ağlayıp, gözü, yüzü bozulan genç karısını ırmağa, su kıyısına yıkanmaya, yeniden düzeltmeye alıp geldi. Kadın nedendir yorulmuş, halsiz düşmüştü, yine de çabuk çabuk yıkanırverdi, küçük aynaya bakıp pudra sürebildi, allığı da ustaca sürdü, sürme çekmeyi de unutmadı. Tamamen yeni, mutlu Gölbanu olup gitti. Zakir hoşlanıp gülümsedi:

– Şimdi ağlamamaya çalış yüzün bozulur, – dedi.

Yeniden arabaya oturdular, arkadan gelin alayı basarak gelip ulaştı; beline geniş hediye havlu bağlayan arabacı yiğit yine:

–Hay!.. Hay, hayvancıklar, – deyip atları hareketlendirdi.

Bunlar koşturarak gelip Üzen ırmağının köprüsüne bindiği zaman, şurada, Şibay’ın evinde, gelin karşılamaya toplanan halk, üç at koştugu arabayı gördüler.

– Gelin geliyor, gelin...

– Gelin geliyor... – deyip yürüyüp, oynatıp, gürültü çıkardılar.

Bu gürültüye evin içi yine hareketlendi, kızlar, gelinler gürrr... gelip, cır... cır... cır... bağrışıp, bir orada bir burada koşuştular, daha uygun, daha görünecek yere gitmeye uğraştılar; erkeklerin, yiğitlerin daha dikkatli olanları, süzme yoğurda tutulmamak için, biraz daha kenara kaçma tarafını baktı. Daha edepsizleri süzme yoğurt nereden çıkar, en önce ele geçirip almalıydı deyip, ev kapısına doğru yakınlaştılar. En büyük topluluk sabredemedi, tâ uzaktan görüp, karşılama için sokağa atıldı. Şibay’ın evi hizasında sokağı siyahlı, kızılı, güllü, kırmızılı koyu bulut kapladı. Komşu yiğitlerin birisi koşup gelen üç atlı arabanın arabacısına, orada havlu bağlayan yiğide yardım etmek için, sıçrayıp bindi, alttaki atın dizgini ile çubuğunu çekip aldı da sokağı yankılatıp, coşkun halk üstünden bağrırıverdi. Kaynayan dalga aniden ikiye ayrıldı; işte şu açıktan, en önden genç gelinli araba, onun ardından erkekli, kadınlı misafir gelin alayı, ondan sonra sandık arabası, koşturup, Şibay’ın saman çatılı binalarla ile döndürülen geniş, büyük evine girdiler, avlu boyundan dönüp, yeniden evlerin basamağı, kapısı yanına gelip durdular.

Atlar durur durmaz, Zakir arabadan sıçrayıp indi, ustalık ile genç karısını koltukladı da ikiye ayrılıp yol açan halk ortasından eve alıp gitti.

Böyle Gölbanu baba evinden kaynata toprağına ayak bastı.

Genç gelin sağ ayağını arabadan alıp yere bastığı dakikada, içki kapıdan kadın çıktı ve önlük altına gizlenilmiş süzme yoğurdu şuradaki iki yiğide verdi. Bunlar en evvel kahkaha atıp gülüşüp, birbirinin yüzlerini, saçlarını koyu kefir gibi ak süzme yoğurt ile boyamaya uğraştılar; bu arada başka yiğitler, süzme yoğurt çıktığını anlayıp; birisi yapabildiğince ele geçirip kaçmaya uğraştı; bu alabilenler, başkalarını kovup tutup, yüzlerini, şapkalarını, kara ceketlerini beyaz süzme yoğurda boyayıp mahvettiler. Şurada kaynayan kızlar, gelinler üstüne doğru kolundaki süzme yoğurdu ile bir yiğit atılmıştı, cırrr... cırrr.. gelip, elbiseyi, şalı lekelemekten korkup, gülüşüp, kaçıp gittiler. Süzme yoğurdun ortası, oğlanlar ile yiğitler arasına girip, orada sıra dışı büyük bir hareketlenme, mücadele başladı. Her bir güçlü yiğit, bir şekilde süzme yoğurdu ele geçirmeye atıldı, ele geçirmeyle, hiç olmasa; birini tutup, bütün yerini ağartıp, kirletip kaçtı; başkaları bunun kendisini kaçtırtıp gittiler, tutabilseler; birincisi eklenip, kendi süzme yoğurduna kendini bulayıp boyadılar. Böyle birbirini koşturup, atışıp, Şibay'ın yerinden ikinci eve başka gelinleri karşılamaya koştular.

Burada Zakir, arabadan koltuklayıp alma ile doğru, önceden hazırlanan kadınlar tarafına kapı önüne doğru yerleştirilmiş dört odalı eve alıp girdi. Orada gelinler, kızlar, kız arkadaşlar doluydu. Bazısı selamlaştı, bazısı görüştü. Kaynana Sabira, gelip genç gelinin arkasından okşayıp gitti. Heyerniysa herkesten daha çok bu çevrede kaydadı, yeni gelen gelini birer söz ile birer iş ile uygunsuz hâle koyuvermesinler diye, onun çevresinden gitmedi. Dakikası ile arabadan sandığı yerleştirdiler. Tam burada yeni aynayı iki pencere arasına getirip astılar. Kalaylı büyük sandığı seki boyunca yerleşti. Ondan havluları, perde, çarşafı, namazlıkları teker teker çıkarıp tutturdular, perdeleri pencerelere takıverdiler. Böyle yapıp, kendi ile birlikte gelinin çeyizi de kaynata evine yerleşti.

Bu eşyalar ile birlikte Gölbanu kendisinin işlemeli pembe önlüğünü çıkardı ve hafif, becerikli el ile çabuk çabuk bağladı, karşılamaya gelen görümceler yardımıyla kova, saka sırtığı aldı, örtü örtündü ve altı kız ile birlikte, yakındaki pınara suya gitti.

Bu kızlar yeni gelen geline su yolu gösterip alıp döndüler.

Kaynata evinde genç gelinin ilk işi işte bu oldu.

Sudan dönünce, büyük yengesi Fevziye ile birlikte çıkıp, sığır sağdı. Sonra girince, mutfakta, bilek sıvayıp, hamur yoğurdu. Pek inceleyip erişte kesti, kova sığacak

büyük semavere su alıp, ateş yaktı; böyle birbiri arkasından ev hizmetleri bağlanıp gittiler.

Gölbanu'da kendi kaderini gören Heyerniysa genç gelini ilk adımlarında gözden uzaklaştırmamaya, ayağı kaysa, hemen yardım etmeye uğraştı. Çiğindiriği nasıl kaldırıp döndüğüne, nasıl sırtından alıp koyduğuna baktı; hızlı, becerikli diye düşündü. Sığıra çıkınca, nasıl buzağı emzirdiğini pencere aracılığıyla inceledi, hamur yapınca, erişte kesince genç gelinin biraz afallayıp titreyen ellerinin nasıl hareket ettiğini kolladı. Arada bir sınamak için:

– Gelinciğim, yemeğin tuzuna bakıver, pek tuzlu oluvermesin, – dedi.

Gölbanu, titreyip, kaşık aldı, nereye bastığını yitirmeye başladı, ağızının lezzeti bitmemişse daha iyiydi deyip, korka korka çorbayı ağızına aldı, tek söz ile kesin şekilde:

– Tamam, – dedi.

Heyerniysa bunlar ile rahatladı, kendi içinden:

– Birisi de ayıplayamaz, ev işlerini, ikram yerini pek güzel biliyor meğer, – diye kestiriverdi.

Bunun ile birlikte, karşılayanlar aracılığıyla Şibay'ın gelini Gölbanu'nun yüzü, boyu posu, yürüyüşü, hareketi, süslenişi hakkında Bikyar'ın bütün sokakları boyunca güzel çirkin söz yayılıp gitmişti artık. Heyerniysa kardeşi Zakir'in daha pısrık olduğunu biliyordu. İlk önce onu arayıp gördü:

– Bahtın, kardeşçiyim, – dedi, karın çok becerikli, eli ayağı dolaşmıyor, – dedi. Çiğindirik ve kovayı nasıl tuttuğunu, buzağı emzirmesini, hamur yapıp, erişte kesmelerini teker teker iyice söyledi, tam onun ardından gelin alayında gelen acımasız gelin Merfuga'yı gördü, onun da dilini yumuşatmayı isteyip, güzel söz söyledi:

– Güzel, gelin pek güzelmiş, hangi işe tutunsa da eli ayağı dolaşmıyor, öyle becerikli, – dedi.

Merfuga pek sevindi. Çukur Hebiyp ile şu esnaf Heyrulla'nın dedikoducu karısına bu sözü ulaştırmayı, kocasının da kulağına koymayı istedi, fakat yetişemedi; bu vakit Şibay'da erkekler, kadınlar meclisine gelen erkek misafirler, kadın misafirler iki eve bağrışarak girip oturmaya başlamışlardı. Merfuga'da bunlar ile birlikte gitti, gelin alayı, misafir sıfatı ile kadınlar meclisinin başköşesine, Çukur Hebiyp ile esnaf

Heyrulla'nın karısı arasına girip yerleştii. Onlara fısır fısır Heyerniysa'nın genç gelin Gölbanu hakkındaki övgülü sözünü söyleyiverdi.

Bu vakit Gölbanu misafirler için kazan, ocak çevresinde ikram hazırlayıp duruyordu. Bu mecliste de ondan sonraki üç gün boyunca birbirinin arkasından gelen ikram, misafir toplantılarında da Gölbanu bütün işe katıldı, onun hakkında sözler bitmedi.

XXI

Bunların ardından kır işleri her taraftan getirip sıkıştırdı.

O gün, ihtiyar Şibay ata binip bakıp dönmüştü, ot ayıklamanın vakti çıkıp geliyor, hiç değilse biraz darıyı ayıklamadan olmaz, Üzen ırmağına bakan başını çöp basıp gider, dedi. Otları çok olgunlaşmış buldu, kimi zaman otlakta otlar at kursağının altına ulaşıyorlar, bizim İsenbike yerine sığamayıp gürleyip duruyor, şimdiden tırpan istiyor, dedi.

Başka köyde olduğu gibi, Bikyar'da da toprağı cemaat ile sahip oluyorlar, ekin saçan toprak on iki yılda bir bölünür. Kişi hesabına veya adam hesabına göre değil, her ev sahibinin elinde onuncu revizyondan gelen birkaç arazi varsa, işte şuna göre toprak düşer. Bunu tamamıyla satamaz, bölemez, sadece birkaç yıla ekmeye verse verebilir. Köyün fakirleri şu şekilde çalışıyorlar da kendilerinin ekmeye güçleri yetmediğinden, çok muhtaç zamanlarında, revizyona göre düşen yerlerini zengin köylülere pek yok fiyatına birkaç yıl sadece ekin ekmek için veriyorlar. Orman, otlaklar da böyle. Fakat bunların bölünmeleri daha hızlı olur. Ormanı iki üç yılda bir, çayırını her yıl bölüşürler. Herkes kurasına çıkan payı ile faydalanır. Fakirlere burada da kıştan, çok zaman birkaç yıl için, orman, çayır paylarını önceden, çok acizleştiği günlerinde, ucuz fiyata satmaya denk gelir. Bunun arkasında zengin köylüler, gerçi kendilerinin şu onuncu revizyondan gelen arazileri pek az olsa da fakirlerden topladıklarını beraber ekleyip, en az bütün bir *şobaga** kimi zaman onar, on beşer pay ile ormandan, topraktan faydalanırlar.

Şibay çok eskiden buna alıştı. Kıtık yıl olsa, bela kaza gelse, yangından çıplak kalsa, başka muhtaçlığa düşse, fakir köylü çok acizleşip, çoluk çocuğunu açlıktan öldürmemek için veya evindeki en son tencereyi vergi ödemeye yazdırmamak için ihtiyara gelir. Üç ekmeye, beş on ekmeye araziye verir, orman, ot paylarını yok fiyatı ile

* Arazi bölünürken genelde sekiz kişiye verilen arazi miktarı.

verir, muhtardan, nahiyeden damgası koyulmuş kâğıdını getirir ve biraz para çok zaman un, yarma alıp gider.

İhtiyarın bu yıl bu şekilde topladığı ot hissesi, kendisinininkileri de ekleyince, tamamı on ikiydi. Belinin batmasına yenilmedi, atını sürüp ormandaki, dağdaki, çayırdaki en uzak otlaklara da baktı, eğer bölünce çok kötü arazi çıkmazsa, bu yıl *şobağa* yarımından kırk elli araba saman olur. İsenbike de bu tahmini verse, kışın tutup, yaza doğru, fiyat yükselince, şehre götürüp, sadece yirmi kızak satmaya ihtimal de gelir diye hesap yürüttü. Ot her yerde yeşillenip, doluşup durur. Her yerde çayırlar tırpan bekler. Fakat ileride birkaç günlük kız uğurlama, gelin getirme meşakatlari var. Gençler burada kaynaşır, ihtiyarlar kocakarılar misafir olma, gelin alayı alma, karşılıklı ağırlama ile karışır. İşte bu geçer geçmez samanları bölüşürler. Ona kadar şimdi, vakit gelmişse de memleket çayırlarına çıkmaya fırsat olmaz. İhtiyarın, bu ortaklıktan başka, sadece kendisine bakan bir otağı var. “İsenbike” diye adlandırırılar. Köyden yedi kilometrede, Üzen ırmağının alt akışında, dağ boyunda, pek güzel ayrı küçük çayırılık. Kendi yönetici olup çalıştığı zamanında, komşu köy Başkurt’ları, banka sayesinde Alman malikânelerine arazi satma işinde Rus yönetici ile ikisinin arasında tercüman olup, yardım ettiği için, arazi bölünce bir kenarda bölünüp kalan bu orman kenarındaki ağaçsız yeri hediye etmişlerdi. Şibay’ın acımasızlığı arttı: birkaç dalkavuşu ağırladı ve İsenbike’yi kendi arkasına ebediyen isteyip bağladı. Başkurtlar şimdi çok güçlü mücadele edip bakıyorlar, ömür boyunca değil, ona sadece kısa bir süre için, biçerek, yalnızca samandan faydalanmaya verildi, diyorlar. Şahitler de var. Fakat bütün resmî yerlerde Başkurtlar’ın kendi elçilerinin onayı ile Şaibay’a verildiğinden, yeniden geri gönderemediler.

İhtiyar o günü atını koşturup İsenbikeye’de geldi, hayran olup gözünü alamadı – bu yıl şöyle ot güzel büyümüş.

Bakıp döndü ve büyük oğlu Altınbay ile ortanca oğlu Feshiy’i biçmeye gönderdi:

– Bizim Bikyar’ın gösterişlileri misafir ağırlamaktan hemen boşalmaz. İsenbike’nin otu çok güzel olup, tırpan isteyip durur, gelin getirme meşakkatini geçirir geçirmez, gidip toplarız da harman yığını koyarız – dedi. Altınbay’ın karısı büyük gelin Fevziye ile onun on iki yaşındaki oğlu Minlegaliym’e de rahatlık vermedi. Oğlan,

kendisinin ninesi Sabira ile Karayurga'ya gelin istemeye gidip dönecek, artık, gelinleri getirme komiklikleri başlar deyip durunca, Şibay onu da işe koştı: babalarının biçtiği otu tam iki gün kuruyunca, annesi ile toplayıp, ot demeti koyup gitmek için yolladı.

Bunlar gönülden bağlanmadılar, otuz ot demeti koydular ve ot pek kalın, daha kuruyup olmamış deyip bırakıp döndüler. Feshiy ile Altınbay, çok erkenden karanlık akşama kadar biçip, iki günde İsenbike'yi bitirdiler. Zakir, genç gelinini almaya gittiği günlerde, bunlar bunun üstünde oldular. Bu şekilde daha başlar başlamaz gelen iş arasına çok güzel gelin getirme, kız uğurlama günleri gelip girdiler ve bütün üç günü aldılar. Bu arada işten, sabandan, ottan boşalan köylüler, güretip, misafir meclisleri içinde kaynadılar, bütün bahar, yaz, boyunca katı, ağır hizmetler ile sızlanan el ayaklara istirahat verdiler. Gölbanu bu üç gün içinde kendisinin yeni hayatına alışma, kendini gösterme, kendi hakkında, kendinin iş bilmesi hakkında, kendini sevip sevmemeleri hakkında acaba ne kadar kaygılandı, güzelin, zorluğun ne olduğunu unuttu, ayaküstü, nasıl denk gelse şöyle, ondan bundan yiyip, günde iki saat uyuyup, hepsinin gönlünü yapmaya uğraştı; bu kalabalık içinde üç gün geçti de gitti, dördüncü güne çıkıp, öğlen geçince, gelin alayı, atlarını koşup, yalnız kalan Gölbanu'ya dostça muhabbet ile mutlu ömür dileyip, Karayurga'ya dönüp gittiler.

Faytona genç aygırı koşup, Zakir ile Gölbanu gelin alayını Üzen ırmağını çıkana kadar uğurlamaya gittiler. Bunlar dönüp eve girince artık burada sabahki iş için güçlü hazırlık başlamıştı.

Büyük gelin Fevziye kiler başından ot tırmıklarını indirdi, büyüklü, küçüklü yabaları fırlattı, ekin demeti bağlayıp durduğu urganları uzatıp bıraktı; çatının boyuna, kiriş kalasına düzgünce bırakılan büyük, uzun harman yığını yabasını dikkatlice alıp verdi. Zakir ile ortanca oğul Feshiy, uzun araba çevresine hamutları yular takımı, yular, dizgin, urganları dağıtıp, düzenlemeye giriştiler. Büyük oğul Altınbay mutfağın seki altından bıçaklar, rende, keski, balta, çekiç, matkaplar çıkardı, odunluktan düz ağaçlar seçip aldı da tırmıkları onarmaya tutundu, büyük gelin Fevziye kocasını oynatarak söyledi:

– Sen, – dedi, genç geline tırmık yapmayı unutma. Taze el elbet. Bulursan, boyayıp da gönder. Gönlü olsun, – dedi.

Altınbay ayağa kalkıp bakmadı.

– Orada, pencere başında, geçen yıldan kalan boya var, kuruyup bitmemişse, şunu bir kaba ez de bana getir, – dedi, kendi zayıf, meşe ağacından keskinleştirip, düzgünleştirip yapılmış sert dişlerini tırmığın arkadaki ağacına balta ile dikkatlice vuruverdi.

Gölbanu, bahane bulup, kocası Zakir’in yanına geldi, onun örüp durduğu urgan ucuna bakıp:

– Ne? Sabaha kır işine gidiyor muyuz? – diye sordu.

Zakir karısına hoşlanarak gözünü dikti:

– Öyle, öyle. Bileklerin dayansın, ot toplayıp, harman yığını koymaya gideriz, sen harman yığını başına binersin, – dedi.

Kadının gönlüne mutluluk doldu, burada, ev içinde, kırk taraftan ayıp arayıp duran kırk söz altında o kendini türlü yönden ateşli demir ile batırmak için hazırlanan kişiler arasında gibi hissediyor. Çayırda öyle olmaz, orada topluca çalışmak rahat olur diye düşündü. Yine bir şey söylemek istiyordu, epeyce cilvelenmiş olur artık, kocasının yanında gidemez, denen dedikodudan korktu.

Büyük tepsisi ile yürüyüp kilere gitti, tahıl ambarından doldurup unu aldı da mutfağa girdi. Orada seki üstüne geniş hamur tahtasını dikkatlice koydu, un ufağını saça saçaeledi; büyük ıhlamur ağacından ağaç kaba ekmek ezdi, usulüyle tuzunu koydu ve üstünü bez parçası ile kaplayıp yerleştirdi; yine çıkıp, tahıl ambarından dolu bir tepsi ile un getirdi de onueledi de sabaha ekmek yoğurmaya hazırlayıp bıraktı.

O böyle rahatlayıp çalışıp durduğunda dışarıdan koyun keçi sesi geldi; oğlanların çubuk patlatarak inek sürmeleri işitildi, ahırdan buzağılar bağırmaya başladılar. Genç gelin üstündeki unları silkeledi, kamada asılı duran süt kovasını çabukça aldı ve sürüye karşı atıldı. Fakat yetişemedi, ahırın kapı arasından birisi beyaz, birisi kızıl iki buzağı her nasılsa sıkışıp sığıldılar da sokak kapsından bağırarak gelip girmiş süt dolu memeli annelerine doğru oynaya zıplaya koştular, gidip de yetiştiler memelerini koparır gibi çekip emmeye de başladılar. Gölbanu’yu şaşkınlık aldı: “Ya rabbim, Bir tek kaynanam görüvermeğe iyi idi”, – deyip, buzağılara atıldı, acele ettirip, ahıra sürdü, birisini iteleyip, zorla sokup kapattı, ikincisinin boynuna boyunluk koydu ve güzelce sağmaya başladı.

Kaynana Sabira genç gelinin böyle büyük gafilliğini görüverdi mi göremedi mi Gölbanu anlamadı, ya rabbim, hemen görmese iyi idi, buna da bakamıyorsun diye saldırmaya tutunmaya başlar denen sıkıntı içinde dört sığırı sağdı.

Sağıp bitirince, buzağuları yeniden emzirip, ayırıp kapatana kadar güneş battı. Gölbanu süt dolu kova ile eve girip varınca Fevziye hemen yavaşça söyleyiverdi:

– Gelinciğim, semaverlerinin hâli nasıl? Bizim kaynana pek ağzı bozuk biri, şimdi sövüverir – deyip, kulağına saldı.

Genç gelin hemen kızarıverdi, akşamki çayı hazırlamak tamamen onun aklından çıkmıştı. Ayağını çabuk tuttu, birisi şu misafir odasına kaynata ile kaynanaya, birisi kendilerine iki semaver gerek.

– Ya rabbim, mahvoldum, yetişmezler artık deyip acele etti, girme ile sütünü kazana koyup, ocaktaki çubuk, kıymık parçalarına ateş dürttü de kendi semavere girişti.

Bugün gündüz gelin alayı için pek ikramlık yemek, *belêş*, yağlı kuzu etleri pişirildi. Evdekilerin daha büyükleri misafir meclisine hemen oturup yemek yediler, daha gençler ondan koparıp, bundan koparıp, meclisten geri çıkanları tıkına tıkına doydular, bu yüzden akşam yeniden yemeğe ocak hazırlanmadı. İhtiyar, sopasına dayanıp öksürerek mescitten akşam namazına dönünce Gölbanu'nun iki semaverini de gürleyip kaynayivermişlerdi artık.

Genç gelin önlüğünü daha dikkatli örtündü de afallayarak misafir odasına girdi, kaynataya bir laf da söylemeden, yüzünü yarı kapatıp, sekiye, keçe üstüne sofraya örtüsü yayıp, çay hazırladı, uğuldayıp kaynayan semaverini getirip bıraktı.

Kaynana, dişini sıkıp, öfkeli baktı, semaver üstündeki külü gösterip:

– Ne bakıyorsun? Silip bırakmak gerek! – dedi.

Gölbanu saç diplerine, kulak uçlarına kadar kızardı, başka söz bulmadı, titrek ses ile:

– Tamam, anne, – dedi ve çabuk çabuk adımlayıp iç taraftaki eve koştu.

Orada büyük sekiye kendir sofraya örtüsü örttü, büyük tam ekmek ile büyük bıçak, süt, sekiz fincan getirip bıraktı, tahta çayı parçalayıp çaydanlığa koydu ve gürüldeyip kaynayan semaver üstüne oturttu. Ağabeyleri, yengeleri ellerini yıkayıp, kapı dibinde kamaya asılmış havluya sürte sürte sofraya yanına toplandılar. Arada en büyük Altınbay, kendisinin azca ak girmiş sakalını ova ova, başköşeye çıkıp, çoraplı çarıklı ayağını

büküp oturdu da bismillahını söyleyip, büyük ekmeği dilimlemeye başladı. Gölbanu gündüzki meclisten kalan kemikleri *belêş* kapaklarını büyük bir tabağa koyup getirdi, büyük yenge Fevziye çay yapmaya tutundu. Genç gelin, sofranın bütün gereği oldu herhalde diye göz gezdirdi de biraz biraz çekinip yüzünü ağabeylerinden azca kenara büküp kocasının yanına sığındı. Zakir kasten oynatıp, onu herkese görünecek halde sofranın ortasına çekti:

– Kimsin sen? Yoksa molla kızı mısın? Böyle çekinsen, nasıl beraber ekin biçersin? – deyip güldü.

İhtiyar gelin Fevziye şu üç gün içinde kendisinin genç eltisi Gölbanu’yu sevip hazırlamıştı, Zakir’in oynatmasına:

– Tamam, boşuna musallat olup gitme! Hepimiz de böyle olduk. Öğrenir elbet, çok güzel gelin olur elbet! – diye karşılık verdi.

Bu, çok kayınbiraderli, huysuz kaynanalı büyük evde Gölbanu, pek afallayıp, yanlış adım atmasam iyiydi dercesine yürüyordu; kurumuş yüzlü, daha zehir gözlü ihtiyar elti Fevziye’nin böyle savunması onun yüreğine güç verdi, gözüne yaş gelmeye başladı. Diğerleri, kendi aralarında devamlı konuşup, biraz dürtükleşmeye başladılar, gülüştüler. Gölbanu birisine de karışmadı. Zayıf beslenip, naz yapıyor dememeleri için, kendini zorlayıp, bir dilim ekmek yedi, iki fincan çay içti ve fincanını kapattı. Fakat ihtiyar gelin Fevziye bunun manasını anladı, fırsat vermek istemedi:

– Bizim Bikyar’da gece pek uzun olur, susarsın, diyip, yine birini hazırladı.

O arada karanlık indi, yumuşak, işveli yazınki gece gelip ulaştı.

Büyük ağabey aksakal Altınbay ile onun karısı ihtiyar gelin Fevziye kilerde yatarlarmış. Altışar, yedişer fincan içip kapattılar, öğrendiklerine göre, dua için yüz sıvazlayıp de şu sırada uyumaya çıkıp gittiler. Ortanca oğul Feshiy ile onun karısı Sıytdiyka, yazki âdete göre samanlığa çıktılar. Onlar dağılınca, Gölbanu şurada, sekiye, kendilerine yer açtı, döşek, yastık kabarttı. Örtüsünü örttü, minderlerini silkeledi ve büyük, yeni sırdığı yorganı kapatıp koydu. Kocasını bunun içine girip yatma ile horlamaya başladı. Kadın çabuk çabuk fincanları yıkadı, semaveri döküp, boşaltıp koydu, artık soğuyup gelen sütüne maya koydu da çarığını çözüp, yorulmuş bedeni ile kocasının kucağına girip, eriyip yok oldu.

XXII

Yazki kısa gece acayip çabuk geçip gitti.

Genç gelin işte şimdi kocasının göğsüne başını koyup, tatlı, derin uykuya dalmıştı. “Geçe kalırım, belki” – denen korkunç duygu, uyku öncesinde kendi kendine böyle düşünüp yattığı süre boyunca, Gölbanu’yu uyandırdı. Baksa, uzaktan, dağ, orman ardından, şimdi birazca gözüküp pembe tan atıp geliyor. Kadın şaşırırverdi. Kocasını uyandırmamaya uğraşır, ayağına çorabını çarığına giydi, tezce saçını düzelterip, yüzünü yıkadı da baca açır, ocak yaktı. İyi, odunu akşamdan koyulmuştu. Ondan sonra gece elediği tepsili unu ile ekmeğini yoğurdu, onu, ceket ile kaplayıp, daha sıcak yere koydu. “Allah’ım nasıl oldu acaba, katılaşırsa ne yaparım”, – diye korkup, kefir açtı. Bayram hediyesi alan çocuk gibi çok sevinip gitti: geniş ağaç tabak dolu kefir, biçime girip, bağır gibi sert koyulaşmış, bıçak ile kes de al! Böyle iyi olmuş! Tez su koydu. Yine geçe kalmasın diye, kendilerinin içtiği büyük semaveri yerleştirdi. O arada dışarıdan uyanıp çıkan ağabeylerinin, yengelerinin sesi gelmeye başladı, burada, sekide gerinip, esneyip, bileklerini, sırtını doğrultup Zakir ayağa kalktı. Dünya yeni pembeleşip giderken, daha güneşin çıkmasına çok vakit olan bir zamanda, sokak kapısından koşuşup atlar dönüp girdi. Uykusu doğru dürüst açılmamış on iki yaşındaki oğlan Minlegaliym genç aygırdan sıçrayıp indi de:

– Tuşaklıyorum, yarına tuşaklıyorum domuzu! Bugün de zor buldum, – diye sızlanmaya başladı.

Gölbanu çayını hazırlayıp bitiremedi, uykulu, dağılmış yüzleri daha düzelivermemiş kuru, sert gövdeleri ile güçlük perdesi kaplayan gözlerini ovalaya ovalaya hepsi eve girip çaya oturdular.

Gölbanu kendisinin ekmekleri için endişelendi. “Mahvoldum, işe alıp götürmeye yetiştiremedim ya”, diye, kendini dünyanın büyük, en kötü bahtsızlığına tutulmuş insan hâlinde gördü. Şaşırarak ihtiyar geline söyledi:

– Fevziye yenge, ne yaparız şimdi? Ocak yeni geçiyor, ekmeğin yetişmedi elbet? – dedi.

İhtiyar gelin Fevziye sakinleştirdi:

– Tamam, endişelenme, senden değil o. İşte benim Minlegaliym’im kaynatamın işi ile kalıyor. Sonradan bize bu alıp gelir, – dedi.

Gölbanu'nun üstünden dağ indi, ocaktan kömürlerini bir çömleğe alıp söndürdü, hamur tahtası üstünde hamuru büyük büyük ekmekler yapıp yuvarladı, unladı ve kızgın ocağa soktu. Fevziye, çay yapa yapa, gözünü bu tarafa, genç geline doğru atıp durdu, bir yanlış yapıvermesin diye kaygılandı. Fakat onun pek bilerek, kendisine güvenerek davrandığını görünce, rahatladı:

– Tamam, gelin, ocağını bakıp kapat da çaya otur, – dedi.

Erkekler hızlı hızlı çavdar ekmeğini dilim dilim yiyip bıraktılar, birbirinin arkasından altı yedi fincan çayı boşalttılar da dua edip, evden çıkıp, akşamdan hazırlanan uzun arabaya at koşmaya, tırmıkları, yabaları tutturmaya giriştiler.

Gölbanu sadece iki fincan içip bitirdi, eşit pişerler mi acaba diye, ocağı açıp, ekmeklerine baktı da yeni katılaştıran kefirini kaldırıp dışarı çıktı. Orada her şey hazır, atları koşmuş; küçük kız, çay da içmeden, uykulu gözlerini ovalaya ovalaya, arabaya doğru gidip varır.

Uzun arabaya dizilip oturdular. Çarıklı ayaklar yere doğru salındılar. Ortanca oğul Feshiy en öne yerleşip, eline çubuk ile dizgini aldı. Altınbay oğlu Minlegaliym oğlana:

– Sen burada boşa vakit geçirip gezme. Babanın işini bitir de gel. Biz tabii ki ekmeksiz gidiyoruz, – dedi.

Bu söz Gölbanu'ya saplanmış gibi oldu, ne yapacağını bilmeyerek kocasına doğru utanarak sığındı.

Uzun arabaya koşulmuş çift at koşturup, ot toplayıcılarını İsenbike'ye alıp gitti.

XXIII

Yedi kilometreymiş.

Başta biraz çayır boyunca, tâ sabahki beyazımsı duman içinde sakince perdelenerek akan Üzen ırmağının sağ tarafın kıyısı ile ulaştılar. Oradan tepeye doğru vurdurdular. Bunlar bir dağın üstüne biniverdiğinde, nuru ile dünyayı aydınlatıp, kızıl ateş içinde güneş yükselip çıktı. Kırlar, ormanlar, çayırlar sabahki çiy ile elmaslandılar. Üzen ırmağı, geniş tarlalar, söğütlü çayırlar arasından kıvrıla kıvrıla kızılımsı güneş altında parlayıp oynamaya başladı. Tepeyi aşırıp, yeniden Üzen ırmağına doğru dönünce, biraz gittiler gittiler de taşlı dağ ile çavdar tarlası arasında suya başı ile dikilmiş bir küçük koya gelip durdular.

İşte bu İsenbike'ydi.

Gölbanu araba durur durmaz sıçrayıp indi. Örtüsünü dikkatlice çene altından siyah kurdele ile bağladı da eşyalara girişti. İçmek için su doldurulmuş küçük, demir halkalı fiçiyi araba altına yerleştirdi, ot, onun üstünden dolayarak palto örttü, bunun tam yanına kefir kovasını da soktu; hayvanlar yemesin diye, akşamdan kalan *belëş* parçalarını sofra örtüsü ile en alta çekti.

O arada Feshiy terleyip gelen atları, arabanın okunu kaldırıp, bağlayıp koydu. Zakir aşağıya, kanat altına gölgeye koydu. Altınbay boy boy dizilip duran otu birkaç yerinden alıp:

– Kuruyup olmuş mu acaba, çiy, iyi değil mi acaba? – diye, tutup tutup baktı : o çatırdayıp duruyordu.

– Haydi, Allah'a havale ettik, – dedi de tırmığını omzuna kaldırıp, İsenbike'nin dağa, güneşe bakan daha zayıf otlu, kuruyarak inen tarafına gitti, yoldan itibaren toplamaya da girişti.

Gölbanu gide gide beyaz kolluğunu giydi, yeni yapılmış güzel, hafif düz dişli tırmığını eline ayarladı, kocası ile saf durup, otu yuvarlamaya başladı; yedi tırmık aynı zamanda çalışıverdi, çayır boyunca tınazlar birbirinin arkasından dizilip gittiler.

İsenbike üç köşeli bir orman kenarında ağaçsız çayır. Onun kuzeyi taşlı, çukurlu dağlarla dikilir. Bu dağlar birazca eğimleşerek dalgalanırlar da ansızın basamak basamak olup, beyaz başları ile göğe doğru uzanıp çıkıp giderler. Çayırın batı tarafı azca yükselir de geniş çavdar tarlasına bağlanır. Güneyi ile doğu taraflarını biraz dolanarak gelip, Üzen ırmağı yıkayıp geçer. Burada yeşil söğütler yetişirler, bir yerinde kötü, silkinip duran sazlık, tümseklik, bir yerde, küçük boğaz ile girip, az miktarda yuvarlak, fakat çok derin bir göl yapıverir. Acayip bir duru sulu bu gölün bir başı söğütlük, bütün kıyıları düz, pek güzel kamışlar ile süslenirler. Atları, arabaları işte bu yuvarlak gölün söğütlü başına doğru bıraktılar.

Güneş yükselmeye başladı; ağaçlardan, dağlardan yukarı çıkıp gitti. O yükseldikten sonra yerde de hava da sabahki nem azaldı, yazki eyamı buhurun sıcak günü kızdıkça kızıp gitti.

Küçük kız Fagıyle yoruldu, güneşte terleyip kızarıp mahvoldu. Diğerleriyle aynı anda ot toplayıp gidemiyor, daha sık yerlerde, tınazı getirmeye gücü yetmemeye

başladı, fakat hâlim bitti diye doğrudan söylemeye utandı, iki defa tırmığına tökezleyip yıkıldı, sonunda dayanmadı:

– Baba, ben su içmeye gidiyordum, – dedi.

Altınbay kızının yanın yüzüne, hâlsizleşmiş gözlerine baktı:

– Git, kızım git, sen gelmeyince de olur, – dedi de tınazını döndürüp bıraktı.

Fagıyle’yi bugün hiç kimse de zorlamamıştı. Köylü çocuğu, erkek çocuk olsa, yedi yaşından itibaren ata, tırmığa, sabana gitmeye başlar. Sekizde dokuzda ot ayıklamaya, orağa katarlar. Fakat ot toplama işi on yaşındaki çocuklara dahi ağır gelir. Fagıyle’ye annesi defalarca söyledi: “Boşuna orada sıkıntı çekip dolaşıyorsun, gelme”, – deyip izin vermedi. Fakat kız kendi İsenbike’yi, ondan da daha fazla çiftler ile büyükler arasında uzak yere koşturarak gidip, koşturarak dönmeleri pek seviyordu. Onun küçük yüreği işte bunlara meylettii. Bunu isteyip bugün gelmeden kalamadı.

Arabaya gelip, kargı ile fiçidan pek yavaşça, oynaya oynaya su içti. Kızgın güneş altında yanın yüzünü, ellerini, göle inip, yavaşça ıslattı. Dibine kadar pasparlak olup parlayan kanalın suyunda oynayan kızıl kanatlı balıklara baktı, çok yakın gelen bir perkiye birden tutarım diye el uzatınca yıkılıp, giysilerini ıslattı; fakat ötede, büyükler yanına gidip, ot toplayası hiç de gelmedi, kolları çok yorulmuştu. Bileklerinde tırmık sallayacak güç hiç de yok idi; yine de “Yorulup yıkıldı”, – diye gülmelerinden yerindi. Geçen yılda da şöyle çavdar biçtiği zaman, hâlsizleşip uyuklayıverdi. Uyansa, evlek kim bilir nereye kadar gidip ulaşmış, bunun payını sıkıca yapıp, boydan boya uzatıp kaldırmışlar. Ne kadar uğraşsa da sürüp yetişemedi, üstüne yine: “Keçi”, – diye, “Arkada kalan keçi kuzusu”, – diye alay edip, gülüp çok yordular. Bu uğraşa uğraşa da diğerlerinin evleğini kovalayıp yetişemeyince, bir acımasızı bunun dar payını kesip aldı, bu arkada sadece kendi durup kaldı, hıçkırıp, utanıp mahvoldu.

Fagıyle, bugün de şu şekilde bir aşığlamaya düşmekten korkup, babalarına doğru yavaş yavaş adımladı. Başını kaldırıp, dizilen tınazlara baktı, arada toplanmayan uzun ot kalmamış mı diye düşündü. Yok, o kadar yapmamışlar. Aynı anda hepsini toplayıp gitmişler. Bunun tırmığını da şurada biraz toplanan tınaz yanına başı ile yukarı batırıp koymuşlar.

Küçük kızın içi çok rahatlayıverdi. Birazca olsun gidesi gelmiyor artık. Ayaklar adımlamayı istemiyorlar. O söğüt yaprağı koparıp oynadı, birisi de şuradan: “Nereye

gidiyorsun! Niye toplamıyorsun? Al tırmığını, işte tembel!” – diye bağırmadı. Ondan, çalılık arasında, biçilmeyip kalan toprakta, söğütlerin dibinde, allı kızılı çiçekler varmış, bunları yavaş yavaş koparıp durdu. Yok, şunlardan birisi de bunu kızıp çağırmayı düşünmüyor. Onlar, orada acımasız kavuran güneş altında, sıkıntı çekip, kendi aralarında lafsız, sessiz topluyorlar da topluyorlar, çayırdaki saf saf dizilen ekin tınazları arttıkça artıp gider, artıp gider.

Kız çocuğu böyle tereddüt ederek uğraştı uğraştı da birisi de bağırmayınca, bunun payı keçi olup arkadan uzanıp yatmayınca, söğütler arasından yavaş yavaş kuzeye doğru döndü. Orada dağ eteğinde, sürmeye de biçmeye de yaramayan taşlı, çukurlu, fasulyeli, yabancı akasyalı, erkeçsakallı, dallı, pürüzlü yerler var. Burada her yıl insanın söyleyip bitiremeyeceği kadar çilek olur. Fagıyla geçen yıl yiyip de toplayıp da bitiremedi. Onu çeken şey işte buydu. Gidiverse, gözlerine inanmadı, dersin, kızıl kızıl palto örtüp bırakmış artık: Dağın yüzünün sulu, biraz kurumuş otu işte şöyle kızarıp olgunlaşan iri Frenk çileği ile kaplanıp yatıyor. En fazlası parmak başı büyüklüğünde Frenk çilekleri. Fagıyla basmamaya uğraşıp, bunların en irilerini, en olgunlaşanlarını toplayıp ağızına doldurmaya başladı. Böyle yiye yiye daha yukarı çıksa, dağ çileğine gidip çıktı, sağ taraftaki çukur yüzüne gelse, böğürtlenler salkımlarını kaldıramayıp aydınlık güneş ışığında yanıp, süslenip, kızarıp dururlar. Kız bunlara atıldı. Sürekli avuçlayıp avuçlayıp yemeye girişti. Dudak, ağız, dil bu yemişlerin acayip keskin, ince, hiç doyulamayacak lezzetlerinden eriyorlar, bu lezzeti daha da, daha da, daha istiyorlar, yedikten sonra, çiğnedikten sonra, yine kendileri kızarıp, yanıp dil üstünde, ağız içinde sulanıp, bütün bedene, bütün damarlara lezzetle yayılıyorlar.

Yiye yiye gönlünü biraz doydurunca, Fagıyla ağabeyi Minlegaliym’i, ondan annesini düşündü. En irilerini, en kızarıp, pişip olgunlaşanlarını, gövdeleri ile koparıp alıp, mendiline toplamaya başladı. İşte yalnızca şunu, işte yalnızca şunu alayım, işte bu olgunlaşmış kalmasın diye koparıp durunca, kim bilir ne kadar Frenk çileği, dağ çileği, böğürtlen yığıldı. Bunlar hepsi kızılar, iriler, olgunlaşıp, güzelleşip pişmişlerdi. Bunlara dokunmaya acıdı, annelere azca veririm de diğerini eve alıp dönerim, orada kızlara gösteririm diye, düşünürdü. Bunları yiyip azaltmamak için yola diye, anneye, ağabeye diye, yine toplamaya tutundu. İşte böyle rahatlayınca, öteden, çayırdaki araba yanından

ses geldi, şimdi daha yeni Bikyar'dan ekmek getiren ağabeyi Minlegaliym, elini ağzına koyup bağırdı.

– Fağıylevv... Fağıylevv.. Yemeğe geeell! – diyor.

Kızın gönlü olmuştu artık. Mendildekileri birisine de vermemek için, yaprakla birlikte bağladı, başkaları ile paylaşmaya, kendisine yemeye dediklerini, gövdeleri ile dizip, eline sıkıştırıp tuttu, en büyük hediyeyi aldığındaki sevinçle annelerinin yanına koştu.

Bu gidip varınca, arabanın oklarını kaldırıp, paltolar kaplayıp gölge yapmışlar da bunun altına girip, yemeğe oturmuşlardı. Yanıp, kızarıp pişen bu iri çilekleri görünce hayran kaldılar, ilk önce ağabeyi Minlegaliym ağlar gibi olup:

– Bana ver, bana ver, – diye kız kardeşine atıldı.

Kızın gönlü rahatladı. “Niye ot toplamaktan kaçtın”, diye hiç kimse sataşmayınca, yeniden gidip toplamaya ümitlendi, ağabeyine de annesine de genç yengesine de diğerlerinin hepsine de iri iri çilekleri, damlamaya durmuş gibi sallanan salkımları paylaştı. Sonunda dayanamadı:

Buna değmeyeyim, alıp dönerim, – diye, önceden söyleyip, mendiline topladıklarını göstermekten kendini alamadı.

Arada bu çileklere bakıp gözleri parlayan kişi küçük oğlan Minlegaliym oldu. O kız kardeşinin verdiği hiç de duymadı, yine de kendi dağın yüzünde, güneşte kızarıp, kendi eli ile koparıp koparıp, en kızaranları seçip, rahatça yiyesi geldi. Fakat yine de babasından o sırada gitmeyi istemeye cesareti yetmedi.

O şimdi on iki yaşında. İşte beşinci yıl artık, o yaz boyunca evin atlarına bakıyor. Büyükler ile birlikte ot ayıklamaya, orağa gidiyor. Büyüklerden geri kalmayıp ot toplamaya başlamasında da ikinci yıla gitti. Yazın uzun günü boyunca babalarıyla aynı anda çalışıyor. Akşam dönüp, ondan bundan yiyip de atta geceler. Gidip varınca, atları tuşaklayana kadar yarı gece yakınlaşır. Orada çabucak uyumuyorlar, şarkı söylüyorlar, beyler kimi gün coşarlar da kısa gece geçip tan attığını anlamayıp da kalırlar. Göz yummadan, yeniden atları tutmaya, çabuk köye dönüp, gün boyu başkaları ile aynı zamanda çalışmaya denk gelir. Başka köylü çocukları gibi, Minlegaliym de işin bu şekilde aktığını öğrenmiş, onu başka türlü olabilir diye aklına da getirmez. Oyunlar, gülüşmeler yalnızca işte bu iş arasına yine sıkışıyorlar. O bugün kız kardeşinin

mutluluğunu çok istedi, acaba sorayım mı diye, iki kere ağzını açtı da nasıl olsa göndermez deyip, geri durdu, yiyip bitirip silkinince, tırmığını omzuna kaldırıp, büyükler ile birlikte ot toplamaya yöneldi, yine de dağa doğru yine çileğe giden kız kardeşine:

– Bana da toplayıp getir, Fagıyle... – diye bağırmadan durmaya gücü yetmedi.

XXIV

Genellikle, başka yıllarda bu İsenbike’de harman yığını yüklediği günde ihtiyar Şibay kendi gelip bir bakıp giderdi. Altınbay, bunu tahmin ederek, başlamadan durdu, sürekli tınazlara yığdırmaya baktı. “Bir müşkül olmuştur, öğlene kadar bekleyelim hele”, – diye düşündü.

Güneş yükseldikçe yükseliverdi. Ondan sonra gölgeye doğru kısaldı, sıcaklık güçlenip gitti. Atlar sineğe, atsineğine söğütler arasına girip, organlarına sarılıp mahvoldular, birbirine burunlarını değdirip, sürekli kafa sallayıp, kuyruk silkip durmaya başladılar. Ot toplayanların bedenleri terleyip su oldu, elbiseleri yapışıp mahvoldu. Kızgın güneş altında devam eden işle yorulup yandılar, dudakları kurudu, ağız kurudu; erkekler yakalarını çözüverdiler, kadınlar her dakika yüzlerinden akan terleri mendilleri ile silip, entarilerini yellendirdiler. Fakat bu tek başına çok yardım etmedi, hareketli iş üstüne, gökten yakan güneş ile bedeninin son gücü çıktı.

Gölbanu yanıp, sıkışarak, örtü içine sığmaz gibi olup gitti. Gücü tükendi, dudakları, dili solup kurudu. Güneş ışığı gözü önünde havayı beyaz ateşe döndürdü gibi oldu. Bu beyaz ateş denizi evrildi, bunun ateşli dalgaları çalkalanıp alevleniyorlar gibi geldi, kısa süre içinde, gücünün son damlası bitip, tırmığı elinden düşüp gider hâle geldi. Yine de belli etmemeye, bu Bikyar’a gelip, kır işine çıktığı ilk gününde kendini kontrol etmeye uğraştı. Güneş tepe üstünde hep cehennem ateşi gibi yakıp, dünyayı kaplayan beyaz ateş denizi daha güçlü dalgalanıyor, İsenbike’yi de Gölbanu’nun kendisini de yengelerini, ağabeylerini de kımıldatmaya başlamış gibi geldi, daha birazca gitsin genç gelinin gücü gidecek, belki yığılacaktı.

Sakallı Altınbay köylü kafası ile dayanamadı:

– Uff... f... Sabredecek hâlim kalmadı... – dedi de tınaz üstüne tırmığını atıverdi.

– Yeter, öğle arası verelim – diye ekleyip Üzen ırmağına doğru gitti.

Hepsi pek yorulmuşlar, yanmışlardı, tınazları sıraya getirmeyle teker teker tırmıkları bıraktılar. Erkekler Altınbay'ın arkasından gittiler, kadınlar, kendi başlarına ayrılıp söğüdün tenhasına doğru gizlenip suya dalmaya, yüzmeye, yıkanmaya, yanan bedenlerini rahatlatmaya giriştiler. Şurada erkeklerin geniş kulaç atıp yuvarlak girdapta yüzmeleri, Minlegaliym oğlanın balık gibi oynayıp hep bir tarafa yüzerek çıkması, oynaması görüldü.

Yengeleri pek ısrar etse de Gölbanu suya dalmadı. Daha gelin olup gelmesine yalnızca üç gün var yok bu arada soyunup büyük yengelerinin önünde vücut gösterip durmaya cesareti yetmedi, sadece çorabını, çarığınyı koydu ve beyaz ayaklarını suya soktu, yenlerini sıvayıp omzuna kadar suda rahatlattı, örtüsünü bırakıp, yüzünü, boynunu yıkadı. Bunlarla biraz önceki beyaz ateş denizi kayboldu, genç bedeni gücünü yeniden topladı.

Üzen ırmağının girdaplarında suyla rahatladıktan sonra, hepsi yenilenip, güçlenip, bunun ile birlikte acıkıp, arabaların yanına geldiler. Feshiy atları ırmağa götürüp yüzdürüp getirdi. Buradakiler arabanın okunu kaldırıp yapılan gölgeyi biraz daha genişlettiler de bunun altına bazısı yan yattı, bazısı oturdu, kefir ile ekmek yemeğe tutundular.

Atları ile oynayıp, suya dalan oğlan ne arada giyinmiş de her nereye ise gidip kaybolmuş. Altınbay birkaç defa: “Minlegaliym, yemeğe gel” – deyip bağırdı, oğlanın her neredense, dağ civarından:

– Hemen, baba, hemen... – diyen cevabı geldi, kendi görünmedi. Bir vakit geçince, Altınbay yine bağırdı, yine diğerinden yankılanıp:

– Hemen, baba, hemen.

Altınbay'ın öfkesi kabardı: “Ne orada hiç bitmeyen hemen”, – diye, çabuk getirmek için bağırmağa niyetlendi, o dakikada pek büyük bir at sineği ihtiyar gelin Fevziye'nin boynunu sokarak dişledi; gelin sadece kadınların dilinde olan çirkin, edepsiz sözü, kendi de anlamadan, söyleyip bağırdı ve sağ kolu ile at sineğine aceleyle vurmaya atıldı; bileği oka değdi, o bir tarafa kaydı, yabalar kayıp düştüler, bütün gölgelik aynı zamanda yemek, sofraya bütün kişilerin üstüne gümbürdeyip yıkıldı. Gülüp, bağıırıp hepsi de çıkıp kaçtılar.

Bu arada güneşin batışı ile rahat serin rüzgâr esmiş gibi oldu. “Ne bu böyle” – diyerek dönüp baksalar, orada birisinin üstüne birisi kaplanıp, koyulaşarak dağ dağ bulutlar büyümüşler, güneş bir parça şunlara gömülüp gider, öteki bulutlar yığın yığın olup bunlara doğru dağılıp geliyorlar. Bununla kızmış havayı kovup, rahat serin yel esiyor... İşte birazca, birazca vakit geçsin bulutlar gelip de basar, tınazlardaki kuru otlar yağmur tufanı altında kalırlar.

Bu tehlike elbette var ve elbette yakındı.

Bulutları görür görmez Altınbay elindeki küçük parça ekmeğini, kefirli kaşığını bıraktı, yangın çıktığındaki gibi bağırıverdi:

– Mahvolduk, ot yağmurda kalıyor... Hızlıca arabanın ön tarafına at koşmaya... Hızlıca toplanan tınazlardan harman yığını koymaya... – dedi.

Sadece o değil, bu tınazdaki otun yağmura tutulup, kararma, kıymetsizleşme, çürüme tehlikesini hepsi pek açık gördüler. Diğerleri çabuk çabuk işe tutununca, öteden koşuşup küçük kız Fagiyle ile Minlegaliym de dakikası ile gelip ulaştılar.

Zakir arabanın ön tarafını çekip aldı da at koştu. Feshiy, balta alıp, söğüt kesti, kesilen söğütleri dizginle arabanın ön tarafının oturma yerine sabitledi, urganın bir başını bu aynı dizgine oturtup, arkaya yerleştirdi, eline yaba aldı ve Altınbay’a bağırdı:

– Belirledin mi? Nereye yerleştiriyoruz?

Altınbay bir bakma ile İsenbike’yi iki yarıya böldü. Dağa bakan tarafın orta, merkez yerini belirledi ve dört dişli uygun demir yaba ile tınazları bu yere ite ite getirmeye başladı.

– İşte şurada çektirin! – dedi.

Oğlan sıçrayıp ata bindi, dizilmiş tınazların en kenarından başlayıp, tınaza doğru yavaşça, çubuklu arabanın ön tarafını çekti, Zakir yaba ile istif edip gitti; onun arkasından küçük kız kalan otları tırmık ile temizleyip alıp gitti. Ötede, harman yığını altında Altınbay ile Feshiy getirilip aktarılan birini yerleştirip durdular; ihtiyar gelin Fevziye tınaz başına çıktı; Feshiy’in karısı yavaş gelin Sıytdiyka ile Gölbanu burada uğraştılar.

Bu hareketli, hızlı iş arasında en fazla canlılık Minlegaliym oğlunda oldu. At üstünde çalışmayı o işe saymıyor, buna eğlence diye bakıyordu. Bütün İsenbike’de onun sesi yankılandı. Zakir onun çubuklarına at boyunduruğuna ot yerleştirenince, arkayı

çevirip bırakırlar; oğlan bağırip çağırıp harman yığımına gelir, arabasını başka bir yere geçirir ve daha geri tınazlara, Zakir'in yanına bağırip koşar. Gökyüzünü kaplayıp buraya doğru dağılarak gelen kara bulutları o da anladı; koyulaştıkça, yaklaşıp geldikçe onunda canı acıyor; o yine harman yığını ile Zakir arasında daha hızlı hareket ediyor, daha çabuk taşıyıp bitirmek için atın ayakları ile aynı vuruyor, çubuk ile kaburgaya, kıça aynı veriyor ve kızıp bağırip, koşturup gidiyor.

Fakat nasıl olsa da tek başına taşıyıp yetiştiremiyorlar. Altınbay bunu çabuk gördü, burada yine bağırdı:

– Zakir, – dedi, tek başına olmuyor, git, işte oradaki Epek'in çocuklarından arabanın ön tarafını alıp gel, bunu gelinlere ver, Sıytdiyka istifler, Gölbanu tırmıklar, – dedi.

Bunlardan daha altta, Üzen ırmağı boyunca, Epek denen Başkurt'un oğulları ot biçerlerdi. Zakir ikinci ata hamut takıp bindi ve bunlara koştu. Arabalarının ön tarafını bir söz bile demeden verdiler, sadece: “İşin bitince, geri getir, bizi getirme”, – dediler. Ardından arabanın ön tarafı gelir gelmez, Feshiy yeniden baltaya tutundu, çabuk çabuk ağaç dalı kesip, çubukları arabanın ön tarafına bağladı, dingile arkasıyla takıp arkaya sürükledi de:

– Haydi istifle, – diye bağırdı. Kendi harman yığımına gelip, onar yığınlık ekin demeti gibi istiflenmiş otları uzun yaba ile daldırarak batırıp, bağırarak yukarı fırlatmaya başladı.

Şimdi artık iki at taşıyor. Birisini küçük kız Fağıyle götürüyor. Onu da hem yükleyip hem tırmıklayıp Zakir sadece kendi yapıyor. İkinci ata oğlan binmiş. Burada ortanca gelin Sıytdiyka yaba tutup, yükleyip uğraşiyor, genç gelin Gölbanu tırmık ile onun arkasını temizleyip gidiyor.

Rüzgâr güçleniverdi. Rahatça yığıp batırmak için vermiyor, otu alıp da gidiyor, alıp da gidiyor. Ortanca gelin Sıytdiyka çok olmadı çocuk doğurdu, fakat çocuk bir haftada öldü. Kendi de zar zor ölmeden kaldı, bunun hastalığından sonra kuvvetlenip, iyileşmemişti daha. Ondan sonra o böyleyken de yavaş, hasta, güçsüz kadındı. Var gücü ile uğraşıp baktı, insan önünde hor görülmemeyi, ağabeyin, yengenin kötü diline kalmamayı istedi. Çok zorlayınca, kaldırdığı ot ile iki defa yere yığıldı, rüzgâr onun otlarını uçurtup alıp gitti de bütün İsenbike boyunca dağıtıp, söğütlere bulaştırıp

mahvetti. Şuradan, harman yığını başından, ihtiyar gelin Fevziye bunu gördü, kocasına bir şey söyledi, rüzgâra uçan otlara Altınbay'ın canı acıdı:

– Ah, boşuna boğaz! İki tınaza saplayıveremiyor ya, – diye sövdü.

Gölbanu içinden bu yavaş geline pek acıdı:

– Acaba yabayı bana verir misin, yenge? – diye, korkarak sordu.

Fakat Sıytdiyka utandı. “ Bu ne daha”? Dün geldi, benim üstüme binmeyi mi söylüyor?” – diye üzülerken düşündü. En son gücünü toplayıp, üç tınazı birlikte aldı, demir yabayı batırıp kaldırdı; fakat yıpranmış çarık kayıverdi, otlar yine saçıldılar. Şurada Zakir acımasızlaşmış bağırdı: Ne orada ot israf ediyorsunuz! Gölbanu sana ne olmuş? Al yabayı, o toprağı sürer! – dedi.

Çaresiz yavaş gelin Sıytdiyka, çok utansa da yabayı eltisine verdi, kendi tırmık aldı.

Gölbanu'nun elinin damarlarında kuvvet coştı, tam kocası Zakir batırana kadar, dört beş tınazı iterek getirip birlikte istifledi de demir yabayı batırmaya başladı, ekin demeti büyüklüğü kaldırıp alıp, arabanın ön tarafına bağlanmış urganlı çubuklar üstüne getirip koydu. Üstüne daha, yaba, tınaz diplerinde yalayıp almış gibi taze, şu şekilde bir şey bırakmıyor alıyor. At üstündeki oğlan kadınların koluna denk gelmesine utanmaya başlamıştı, genç yengesinin büyük ekin demeti gibi batırıp alıp, erkekler gibi ustalık ile giriştiğini görünce, daha keyifleniverdi, daha ayağını dürtüp, kamçılıyıp vurmaya başladı. Şimdi o Zakir'inkinden geri kalmayıp gidiyor. Bazı zaman onlardan daha çabuk da biçiyor. Yeni yengesinin bu becerikliliğine hayran olup, onun nasıl kaldırdığına baka baka, oğlan bir defa kendini kaybedip gitti. Boyunduruk büyüklüğünde yığılmış ot üstünden dingil çekilince de gitmeyip durdu. Gölbanu kendisinin daha üç günlük genç gelin olduğunu tamamen aklından çıkardı, oğlana birden:

– Hadi, ne duruyorsun! Kalk! – diye bağırıverdi.

Bu sesi Zakir de tınaz çevresindekiler de duydu. Fevziye gelin dönüp baktı, seviniverdi. O kaynanası ile de ortanca yavaş gelin Sıytdiyka ile de hep dürtüşüp duruyordu. Gölbanu'nun böyle üstünlüğünü görünce, kuma gelinden bir gün içinde yukarı çıkarılmasını görünce, onun gönlü pek oluverdi, kendi üstün gelmiş gibi geldi; aşağıdan, kocasının uzun yaba ile ekin demeti büyüklüğünde saplanıp verilen otu tırmık ile çekip ala ala, konuşmadan kendini tutmaya gücü yetmedi:

– Bak, bizim genç gelini görüyor musun? Nasıl bağılıyor. Şu buzağıyı tırmığa koymuş, kendi yabada! – dedi.

Zakir ile Gölbanu yarışa yarışa iki taraflı tınazları harman yığınlarının dibine doğru sıkıştırarak getirip durdular. Altınbay ile Feshiy yukarı kaldırıp verip durmaktan ara vermediler. Harman yığını yarıdan geçti, yukarıdaki kadın, daha diklemesine çekip daraltarak yerleştirmeye başladı.

İşte bu vakit gürr... edip gök gürlendi. Gökyüzü bulutlar ile kaplandı, karanlık kapladı, parlayıp şimşek çaktı da güçlü yağmur kokusu düz bunlara doğru sertçe vurup geldi. Köylülerin, hiç değilse şu bir harman yığını bitirip yetiştiremedik diye, gönülleri yandı, yüreklerini sızı kapladı, en son güçleri ile daha hızlı hızlı taşımaya giriştiler. İri iri yağmur damlaları düşüp durmaya başladı. Üç erkek üç taraftan harman yığını üstüne iri iri batırarak fırlatıp atmaya tutundular, kadınlar araba yanından, yağmur geçene kadar harman yığınının ortasını kapatmak için, paltolarını, ceketlerini getirdiler, yabaya tutturup yukarıdaki geline, harman yığını başına fırlattılar.

Rüzgâr güçleniyordu, şimşek sıklaşıyordu, bulutlar birbirini eze eze siyahlı, sarılı, mavili renklerde oynayarak bu tarafa dağıldılar. İri iri yağmur damlaları, günün kızgın güneşinde kurumuş otlar üstüne damlayıp, şıp şıp yağmaya başladılar.

Fakat köylülerin şansı galip geldi. Yağmurun merkezi sağdan Karayurga'ya doğru geçti, burada İsenbike üstüne sadece bir kenarı tutuldu, biraz damladı, yine de ota hiçbir ziyan edecek kadar yağmadı. Gürültü çıkarıp, yellenerak geçen kara bulutların arkasından yeniden gökyüzü açıldı. Güneş gülererek baktı. Alanlar, ormanlar dağlar, ağaçlardaki yapraklar, yeşil zümrüt gibi durup, süslenip yeşerdiler, bütün yeşillikler üstünde güneşin ışığı parlayarak oynadı.

Harman yığını başından paltolarını geri bıraktılar. Birazca dinlensin, birazca eller güç alsın diye, birkaç dakika dinlendiler de yeniden girişip ilk harman yığını büyük, güzel, derli toplu düz, eşit yapıp bitirdiler, harman yığınının tepesine ince hâle getirilen meşe ağacı kama vurdular.

Hepsi çok yorulmuşlardı. Atları serbest bırakmayıp arabaya bağladılar; kendileri söğüt altına gelip, ekmek ile kefir yiyiverdiler.

XXV

– Şimdi kalanı sadece çöp... Onu çabukça bitiririz. – Altınbay böyle deyip eline yabasını tuttu, kalan yarının orta, iç yerine bir göz atmada belirledi de: – İkinci harman yığını işte şurada olur, – diye, tınazları oynatıp, takılarak bu yere itmeye başladı.

Zakir Epek’in çocuklarından aldığı arabanın ön tarafını geri götürüp verdi, kendi, atının hamut bağına uzun urgan takıp, ekin demeti çekmeye hazırladı.

O gün gelin getirmeden önce, Şıbay’ın huzursuzluğu sebebiyle, ihtiyar gelin Fevziye ile onun oğlu genç oğlan Minlegaliyim gelip, biraz otu toplayıp, otuz ekin demeti koyup gitmişlerdi. İkinci harman yığınına işte bunlar da girer, daha bugün toplanıp, ekin demetine koyulmayan harman yığınları da girer. Altınbay: “Bu ne? Bize oyun mu”, – dese de gerçeğe dönüşüp gitti. Çok enerji, uzun zaman aldı.

Deminki gibi, harman yığını başına Fevziye çıktı. Feshiy ile Altınbay altından verip durdular. Kız, arabanının ön tarafına koşmuş atı dizgininden tutup giderek yürüttü. Oğlan, urganlı ata binip oynayıp, kandırıp, sesi ile bütün Üzen ırmağı boyunu yankılatıp çektirmeye tutundu.

Yaba ile ot kaldırmak Gölbanu’nun bileklerini pek yormuşlardı, birisine de duyurmadan sadece kocasına söyledi:

– Sen çubuğa istifle, ekin demetini ben fırlatayım, kollarımın gücü bitti, – dedi.

Zakir güldü.

– Tamam, tamam, fakat sen ekin demeti fırlatmayı biliyor musun? Arkandan iniverse, gülerler, rezil olursun elbette! – deyip Gölbanu’ya baktı.

Kadın kendine güvendi; adam, yabayla birlikte arabanın ön tarafına, çubuğa istifledi, Gölbanu, Minlegaliyim’in atına ekin demeti fırlatıp, Sıytdiyka ekin demetinin dibini sürüp durdu. İşte şöyle düzgünce, sessizce çalışıp gidince, oğlanın bindiği atı tümseğe tökezledi, sürtünüp yıkılmaya başladı, tümseksiz yere basayım diye sıçramıştı, diz hizasında battı, çıkmaya uğraştıkça kendini zorladıkça, dört ayağı da daha derine gidiverdi. Oğlan ile Gölbanu pek güçlü kovalayıp, değnekleyip dizginden çekip uğraşsalar da kursağından batan atı çıkaramadılar.

Öteden:

– Kadın eline iş versen, bu olur artık, – diye sövüp, Zakir geldi, kendince bir kımıldatmada çıkarmaya niyetlenip ata vurdu. O gerinerek sıçradı, daha derine battı.

Dikkatlice baksalar, burada bütün etrafı kötü sazlık bataklık olup çıktı. Sadece üstündeki tümsekler biraz katılaşıp tutmuş meğer.

Öteden Feshiy ile Altınbay'ı çağırdılar. Onlar da yapamadılar. Sonunda atın kursağının altından urgan geçirdiler, ikinci atı bu urgana koştular ve bağırsarak, gürültü çıkarıp, bağırp çektirip çıkardılar. Batan atın kursak altından urgan geçirip uğraşınca, Zakir'in gömleği, bilekleri, yüzü hepsi, sazın yapışkan çamurlu balçığına boyanıp, çamurlandı, yiğit şeytan rengine girdi. Gölbanu onu Üzen ırmağına zorla sürükledi, temizleye temizleye, yüzünü, başını, bileklerini, gömleklerini yıkadı, önlüğü ile yüzünü sildi de akşama karşı soğuk değmesin diye, araba yanından onun yeleğini getirip giydirdi.

Güneş alçalıp, gün gecikip gider. Atın meşakkatini bitirince, yeniden önceki gibi hareketlilik ile ekin demeti çektirmeye, çubuk ile tınazlar taşımaya, gelen otu uzun yabalar ile harman yığını başına fırlatıp atmaya giriştiler.

Gün geciktikçe, bunlar hızlandılar. Güneş kızıl ateş içinde batıp gözden kayboldu, bunlar da ikinci ufakça harman yığını tam şöyle güzel, yuvarlak koyup, tamamlayıp bitirdiler. Yazın uzun günü boyunca çalışıp İsenbike'nin otunu, yağmura kaptırmadan, kuru hâlde harman yığına koyup, tamam edebildiler.

Çalışınca anlaşılmaı, fakat araba yanına gelince, hepsi halsiz düşüp, yorulmuş, harap olmuş olduklarını anladılar. Ayaklarının adım atmaya gücü yok. Omuzlar basıp, eğilip gider. Zakir her gün oynatıp koştığı sert boyunduruğu götüremeyince, kendi kendine bağırp gülüverdi.

Bunlar atı koşup, eşyaları yığıp, geldikleri yola çıkana kadar uzun zaman geçip gitti. Bu şekilde gecikmeye başka birisinden daha çok oğlanın içi kederlendi. Diğerleri ne olsa o, dönerler de yemek yiyip uyurlar; Minlegaliym'e öyle değil; dönüp yemek yemek gerek, ondan atları ile dağa gecelemeye gitmek gerek. Gidip ulaşp, atları tuşaklayana kadar yarı gece olur. Ondan başını koyup yetişmezsin, tan atıyor, yine dön, yine işe git.

Oğlan kendi başında kaynayan bu şeyler ile yol boyu sızladı, babasına defalarca söyledi:

– Baba ben kula aygırını tuşaklıyorum... Pek hızlı giden bir şey. Akşamda ihtiyar Yunus'un yulafına gidince tutup aldım, – dedi. Ondan yine sızlana sızlana ilave etti: – Ekinden tutup dönseler, atlara bakmıyorsun diye beni dövüyorsun.

Altınbay oğlunun sözlerine razı oldu:

– Tamam. Tuşaklarsan tuşakla. Ama çok kısa yapma. Aç bırakırsın, – dedi.

Bunlar avluya koşturup dönüp girince, sokak tarafında evin basamağında sarı cübbe görüldü. Altınbay ömür boyunca mollayı, müezzini sadece fidye için yaşayanlar diye düşünüyor, onları zamansız görse, zamansız rastlasa, gönlüne uğursuz ölüm tehlikesi geliyordu. Sarık ve cübbe gözüne çarpınca, bunun müezzini olduğunu çıkarınca yüreği küt küt ediverdi. Kendine ölüm getirmiş gibi oldu, arabadakilerin hepsine duyuracak şekilde:

– Ne yapıp geziyor burada bu kuzgun? – dedi ve kendi sıçrayıp inip, bu sarığa doğru koştu.

İhtiyar bu arada hâlsizleşip duruyor. Belim, sırtım diye, çok feryat ediyor. Erkenden yatıverdi. Ot toplayanların hepsi de kapı dibindeki sarığı bunun ile hastalık ile ölüm tehlikesi ile ilişkilendirdiler. Bu Gölbanu'nun yüreğine zehir olup saplandı. Onun annesi Fethiye kadın her zaman, Sabira dünürün huysuzluğundan yakındıkça, gözyaşını silip söylüyordu:

– Ya rabbim, hiç değilse Şihabetdiyn dünürün ömrünü uzun et. O sağ olsa, çok fazla kudurmaya Sabira'ya fırsat vermez, önler, erkek adam elbette, – deyip durmuştu.

Gözünden yaş geldi, yüreğini korku aldı, bu eve bahtsız ayak ile geldim, görüyorsun, deyip içine kötülük düştü. Fakat ne oldu acaba diye sormaya cesareti yetmedi, sadece eve girip, şehriyeli, patatesli, kefir kattığı yemeğe oturunca, Altınbay ağabeyi kendi kendine mırıldanmış gibi, söyleyiverdi:

– Müezzini görünce ödüm patladı... Allah'a şükür öyle korkulacak bir şey yokmuş, – dedi. Babası Şibay'ın şimdi yeniden azıcık kalkıp oturduğunu söyledi.

Gölbanu'nun yüreğinden ağır taş çıkarıldı. Rahatça nefes aldı de yemek yemeye girişti. Hepsi şöyle ağır işten sonra acıkıp doyunca, yakından bir acı ıslık çalan ses geldi. Sekinin alt tarafındaki kenarda oturan Minlegaliym kaşığı attı da sıçrayıp, eşik tarafındaki pencereye atıldı; kendi başta iki parmağını koyup, daha fazla daha güçlü ıslık çaldı, ondan kafasını sokup, komşu eve, toy, güçsüz, fakat yankılı ses ile bağırdı:

– Apuş! Apuş! Sen misin? Şimdi gittim! – dedi de tabağa gelip sadece bir iki kaşık şehriye yedi, annesinin:

– Nereye acele ediyorsun bu kadar? Kaçmaz, yetişirdin elbet, yemeğini bitirince de... – demesine bakmadan, beyaz keçe başlığını, ceketini, kırdı geceleyince kapanıp yatmaya babasının paltosunu aldı ve evden fırladı.

Kuyu direğine üç at bağlıydı, birisine bindi, ikisini dizginledi iki taraftan tutup gitti de yakındaki oğlana:

– Apuş, haydi gittik! – deyip, yine yankılatıp bağırdı, kendi atları ile kıra gecelemeğe koşturup çıkıp gitti.

XXVI

Bu geceyi tehlike altında geçirdiler.

Şafak öncesinde birkaç defa ihtiyarın soluğu daralmış gibi oldu. Fakat uzun sürmedi, yasin okumayı mollayı çağırmağı düşünseler de yetişemediler. Şibay yeniden gözlerini açtı, rahatça nefes aldı. Kendisinin ölüm öncesindeki benzeyen hâline bakmadan, ihtiyar köylü malikânesinin hiçbir ipliğini kendi elinden kaçırmayı istemedi. Güneş çıkmadan önce büyük oğlu Altınbay'ı çağırtdı, bugün kime nereye varacağını, ne yapacağını sayıp ekledi:

– Keçi, – dedi, – ihtiyarlar ot bölüp gittiler... Ben gidemedim. Kendi yerime Hisamiy'ı gönderdim. Çok parçalamışlar. Bize kayınlı göl ağzından, Akyatuv'un yukarı tarafında bir kura çıkmış. Oradaki güzel olur. Yine şu, geçen yıl ot biçtiği acılı göl var ya, şunun altı imiş, bu pek tümsekli, kötü sazlık yer... Düzeni olmaz. Sen kendin *sajini** al, ölçüp, sınırlara ezip dön. Zakir ile Feshiy hemen şimdi kayınlı göl ağzındaki kısma gitsinler, – dedi, – biraz halsizleşip yattı.

Altınbay bir söz de söylemeden çıkıp gitmeye başlamıştı, ihtiyar yeniden durdurdu, oğluna sitem ile baktı:

– Sen nereye? Sözün bitmesini beklemeyip kaçyorsun?... Ben o gün ekinlere bakıp döndüm. Darının Üzen ırmağına bakan alttaki başı pek çöplü... Daha sonuna kaldık kalmanın... Yine de ayıklamadan olmaz, bugün senin çocukların ile gelinler üçü de buraya giderler, kulaklarına tekrar tekrar söyleyip gönder, bitirmeden dönmesinler, orada iki gidip yürüyecek iş yok... Uyumasınlar.

* Üç arşına denk bir ölçü birimi.

İhtiyar durdu, oğlu başını kaşıyarak kapıya doğru y6neldi.

Altınbay kendi de elliye doğru varır. Onun on iki yaşında oğlu, on yaşında kızı var artık. Saçına ak girmeye başlamış. Bunun gibi k6yl6ler kim bilir ne zaman artık kendine yerli yurtlu olup, kendilerine ayrı ev sahibi gibi yaşıyorlar. Bu daima babanın eli altından kurtulamıyor. İhtiyarın kim bilir ne zaman 6lme vakti artık. Yok, o halâ, hep yattığı yerinden: “Sen 6yle yap, karın b6yle yapsın, oğlun buraya gitsin kızın şuraya gitsin”, – diye emredip yatıyor. Aksakallı k6yl6 bunlardan kim bilir ne zaman doyup bitmişti. Karısı Fevziye de:

– Ayrılalım!

– Ayrılalım!

– Ayrılalım! – diye s6rekli kulağının dibinde mırıldanıp duruyor.

Vakit, kim bilir ne zaman ayrılma, kendi başına olma vaktiydi. Fakat işte bazı hesaplar bu eve bağlıyor. İhtiyar elbette, bu doğrultuda s6z açasan sadece kol silker, olmaz, boşuna niyetlenme, der. Ona bakmasa da olurdu, başkaları mutlaka dalaşıyorlar, d6v6ř6yorlar da ayrılıp 6ıkıyorlar. Sonra yavaşça kendi topraklarında kendi evlerini kuruyorlar. Altınbay kimden eksik? O da a6 6lmezdi. Yine de işte bir şey ip gibi bağlayıp tutuyor: dalaşıp, d6v6ř6p ayrılсан, ihtiyar seni 6st6ndeki kıyafetin, karının kızıl baş6rt6s6 ile kovar da 6ıkarır. Bir avu6 i6i ekin, bir kazık, bir tavuk da vermez. Eğer şimdi diş sıkıp sabretse, baba 6l6nce, kendi aralarında mal b6l6nce Altınbay 6yle aldatmaz. Bu doğrultuda onun 6mr6 boyunca kurup geldiği hesapları var.

Bu d6ř6nceler k6yl6n6n kafasına 6oktandır girdiler, kim bilir nereye, derin inip oturdular. Bunlar ona sabır, metanet verdiler. Fakat daima da bir ayağı ile kabre basan ihtiyarın yattığı yerden hep emredip, baş olarak uğraşması onun canını 6ok sıktılar.

Babasının yanından diğer eve 6aya 6ıktı. B6yle emretmiş gibi, kime nereye, nasıl işe gitmek gerektiğini sızlanarak, hırıldanarak s6yledi. Oğullarının, gelinlerinin hi6biri de hayret etmedi; hepsi de b6yle 6m6r boyunca şibay’ın sopasına g6re gitmeye alışıp yetişmişlerdi şimdi buna birisi de şaşırmadı. Babalarının hastalığına da alışmışlardı; ne, yetmiş yaşında artık elbette. 6stelik daha, ge6en yıl belini sakatladı. Arada sadece G6lbanu kaynatasının şiddetli hastalanıp gitmesine 6ok 6z6ld6. Annesi Fethiye’nin “Ya rabbim, şibay d6n6r6n 6mr6n6 uzun et! O 6l6p, yalnız Sabira’nın eline kalsa, harap elbette, ya rabbim! – diye ağlayıp konuşmasını yine hatırladı. Yengeleri ile 6ocuklar ile

ot ayıklamaya gidince de orada durup ekmek yediği zamanlarda da o kendisinin aklına girip oturan karanlık üzüntüden çıkamadı.

Fevziye'nin iki çocuğu ona pek alışıp, yakınlaşıverdiler. Küçük kız çocuk Fagıyle genç yengesinin güzelliğini de üstündeki yeni elbisesini de saçına sardığı kırmızı kurdelesini de çok beğendi, gönlü ile meyledip, hep onun çevresinde dolandı. Yemek yerken: “Ben güzel yengenin yanına otururum”, – deyip, çocuklar gibi doğrudan söyleyiverdi. Gölbanu, saçının bağındaki kırmızı kurdeleyi alıp, kızın saçını taradı ve bu kırmızı kurdelesini hediye etti, bunun ile onun kısa, seyrek saçını güzelce örüverdi. Fagıyle'nin başı göğe erdi, bütün taze, saf yüreği ile güzel yengesi Gölbanu'ya bağlandı da koydu. Malay Minlegaliym başta utanır gibi oldu, akşam, harman yığını yükleyince, Gölbanu'nun erkekler gibi daldırıp saplamasını görünce, alıştı, onun ile birlikte ekin demeti bağlarken, oynayıp gülüp, çayırı yankılatma anında, daha çok da Zakir'e bakınca bunların daha hızlı getirip aktardığı mutlu anlarda, oğlan genç yengesini tamamen kendisine dost gibi hissediverdi. Bugün ot ayıklamada o artık bütün gönlü ile sevmeye başladı. Gün boyu saban sürmeye, toprağı tırmıklamaya, ot toplamaya, ekin demeti taşımaya hepsine Minlegaliym razı, hepsini, it olup yorulsa da severek yapıyor. Fakat işte ot ayıklama onun düşmanı! Bel de ağrıtıyor. Devedikenleri eline de batıyor. Yaptığın iş de görünmüyor. O yıl da böyle sızlanıp, fırsatı çıkırsa, başka işe kaçma yolunu kolluyordu. Bugün de isteksiz geldi, hep belini tutup, önünü kazıyıp ayıklamayıp eziyet çekti. Yine de evleği arkada kalmadı. İşte mutluluk. Genç yengesi başını da kaldırmıyor, hep ayıklıyor da ayıklıyor, ayıklıyor da ayıklıyor. Kendisinininki ile birlikte tembel oğlanın evleğini da sıyırıp alıp gidiyor. İşte çalışkan yengen ile yan yana denk gelsen, nasıl rahatmış.

Çocuklar ikisi bir iki günde, iş içinde, genç yengelerine gönülleri ile bağlandılar. Bu Gölbanu'ya beklenmeyen bir teselli oldu, Fagıyle ile Minlegaliym'e elinden gelen bütün şeyi yapıp, onların gönüllerini yapmaya uğraştı. Fakat bu kadının yüreğinin içine ağır taş ile yatan kaygısını temizleyip gidemedi. Ot ayıklamanın ardından yine ot toplamalar, ekin demeti yüklemeler geldi, ondan çavdar hasadına başladılar. Bu Gölbanu için ikinci denemeydi; fakat belli etmedi. İhtiyar Nurıy kendi çocuklarını pek gençken işe katıyor, sert çalıştırıyor, çok merhametsiz, acımasız çalıştırıyor, yorup, hâlsiz düşürene kadar, çalıştırıyordu. Yedi yaşından beri böyle sert iş içinde kaynayıp

çelikleşmiş. Gölbanu'nun elleri Bikyarlı'lara dedikoduya yer vermediler. Genç gelin ilk gününde daha iki eltisini de yendi. Onun arkasında yeni bağlanmış iri ekin demetleri erkeklerinki gibi çok olup dizilip gittiler. Hasada başlayınca, Fagiyle ile Minlegaliym bu yengelerine daha da güçlü dost oldular, kendileri isteyerek, önünde onun iki tarafında başladılar. Minlegaliym oğlan kimseye yalvarmadı, kendi evleşini kendi alıp gitti, fakat küçük kız kendisinin güzel yengesinin kanadı altında çok sığındı. Azcık arkaya kalmaya başlasa da ona bakıp ağlamıyordu, ekin demetinin bağı çözülse, ekin demetini daha büyük yapıp, bağlayamayıp zorlansa da: “Yenge, işte sadece şunu sıkıp ver” – diye söyleyip durmuş oldu.

Ekin biçmenin ilk gününde mahsus ekin demeti saydılar. Arada en çoğu Altınbaydı. Zakir, Feshiy, Gölbanu'ların üçününki aynı büyüklükte yüz seksenerini biçmişler. Akşam dönmeden önce ekin demeti yığmaya başlayınca, ortanca oğul kıkırdarak gülüp, bağırırverdi, kötü söz karıştırıp:

– Övgülü gelin... – diye diye, bağı çözülmüş bir demeti Gölbanu'nun üstüne oynatarak fırlattı.

Hepsi bağırıp gülmeye başladılar. Gölbanu hor oldum, insan maskarası oldum böyle deyip, bayrak gibi kızardı yine de hemen teslim olmak istemedi bozulmuş demetin bağı gidip tuttu, çekinerek kaldırdı ve söyledi:

Bu benim bağı değil! İşte benimkiler nasıl. Ben büküp alta sokuyorum, – dedi.

Başta inanmadılar, bütün ekin demetlerini getirip, bağlarını karşılaştırdılar. Altınbay Gölbanu'nun tarafında oldu, bu bozulmuş ekin demeti genç gelinin değilmiş, eli ile yapıp gösterdi. Öyleyse kiminki oluyor deyip, ses yükseltmişlerdi, köylü grimsi gözünü sıktı, küçük Fagiyle'ye doğru baktı, dürttü, fakat çocuğu ağlatmamak için:

– Orasını bilmiyorum, amma velakin genç gelininki değil bu! – deyip, sözü başka tarafa alıp gitti.

Böyle hareketli işin şiddetlendiği günlerde, Karayurga'yı dile alıp, Gölbanu kocası Zakir'e iki kez ağlayarak söyledi:

– Diğerleri gidip de döndü artık, Niye sadece beni mahrum ediyorsun?! – dedi.

Bu söz, âdet gereğince, yeni gelinin kendi doğduğu memleketine baba analarına damadı ile bir tek gün olsa da konaklamaya gidip, görüşüp dönmesi hakkındaydı.

Adam annesin önünde babası Şibay'a sordu, ihtiyar sessiz razı oldu:

– Neyse, – dedi, tek senden kalmaz, ata âdeti, atını koş da gidip dön, ama gecikme, işin sıkı zamanı! – dedi.

Fakat Sabira razı olmadı, ayrı alıp, oğlunu azarladı:

– Utanman var mı, yok mu senin? Baban hasta? Bugün yarın ölüm bekliyor. Orada, arazide toplanmayan ekin çürüyüp yatıyor! Sen genç gelin ile misafirlğe gitmeyi söylüyorsun! Yüzün nerede! – dedi.

Zakir şaşırıp, annesine baktı:

– İşte, anne, memleket geleneği böyle ya. Ne yapayım? Başka gelinler gidip döndüler, niye sadece beni mahrum ediyorsun diye ağlıyor elbet...

Bu çarpışma üstüne Altınbay'ın karısı ihtiyar gelin Fevziye de geliverdi, kendisini tutamadı kaynanasına çıkıştı:

– Tamam, kötü artık! Bir akşam gidip dönünce dünya yıkılmaz! Senin açgözlülüğün o ! – dedi.

Hane içinde, oğullar, gelinler, çocuklar arasında genç gelin Gölbanu'yu babalarına misafirlğe gönderip döndürme başlı başına bir iş olup çıkarıldı, hepsi Sabira'ya karşı ayaklandılar.

Altınbay gülerek söyledi:

– Dur, ben bu sevimsiz ihtiyarı bir alıştırayım hele, – dedi.

Harmanda saçmaya denen çavdarı dövüyorlardı, Sabira'nın dağ altında, uzak sokakta hastalanıp yatan kız kardeşi Bedriye'ye hâlini öğrenmeye gittiğini görüp durdu da Altınbay söyledi:

– Zakir, git, çabuk faytona boz atı koş, gelin, sen hazırlan, çabuk ol! Sevimsiz ihtiyar dönene kadar kapıdan çıkıp gitmeye hazırlanmak gerek, – deyip, tahrik etti.

Gölbanu'nun her şeyi kim bilir ne zamandan hazırды. Acele edip yüzündeki tozları temizledi, çabuk çabuk pudra sürdü, çorap ile deri ayakkabı, yeni elbise giydi, şal örttü çıkını kaldırıp evden çıktı. Genç yengelerini böyle gizleyerek misafirlğe gönderme mutluluğundan küçük kız Fagıyle de Minlegaliyim de büsbütün kanatlanmışlardı.

Oğlan, kapı başına çıkıp, ihtiyar annesi Sabira dönüyor mu diye bakıp durdu. O arada yüreğine bıçak saplanmış gibi:

– Zakir ağabeyciğim, daha çabuk! İhtiyar anne harmana ulaştı, – diye bağırıverdi. Kendi var gücüyle koşup gitti ve kapıyı sonuna kadar açtı, faytona koşulmuş atı buna doğru getirip bıraktı.

Ondan bundan giyinip durup Zakir göründü, onu dürtüp, itip arabaya bindirdiler. Gölbanu, yorgan ile minderini düzelte düzelte, küçük kayınbiraderine hayran olarak baktı.

Çubuk patladı, at hareketlendi, oğlan acı ıslık çaldı, işte tam bu anda öteden, harmanlar, ahırlar arasından yorulup, sızlanıp hiddetinden ter dökerek, uzun boylu Sabira kadın dönüverdi. Gözü ile arabaya fırladı, oğlu ile gelinini tanıyınca, büsbütün şaştı, ne yapacağını bilmedi:

– Allah kahretsin! Boynunuz altınıza gelsin, ömür boyu affım yok!.. – diye hakaret edip, sinirlenip, çocuklarına, oğullarına, gelinlerine bakıp, hepsine kötü dualar edip evine, köşesine girip kapandı.

XXVII

Kendisinin doğup büyüdüğü memleketi Karayurga'ya, annesi Fethiye kadına dönünce, Gölbanu tamamen yeniden doğmuş gibi rahatlayıp, ferahlayıverdi. Kolları sıvayıp çalıştığı arazileri, çilek topladığı dağları, sokakları, suya gittiği pınar boylarını hepsini özlemiş, hepsini göresi gelip, yüreği parçalanmıştı. Görüp gözü doymadı, söyleşip sözü bitmedi. Annesi Fethiye kadın ile güzel yenge Meftuha ile ağlaşıp gözyaşı kurumadı, sayılı iki günlük ömür böyle şimşek gibi geçti de gitti.

Güzel yenge Meftuha'nın kaderi pek ağırlaşmış olup çıktı. Erkek erkekliğini yapmış: “Çocuğum yok, çocuksuz ömür tuzsuz yemek”, denen bahane ile Meftuha'nın üstüne ikinci kadın almış. Güzel yenge söylüyor: pek atılgan, pek acımasız biri, diyor. Daha geleli sadece kaç ay oldu, işte bu arada da diyor nazlı genç gelin olup, süslenip, cilvelenip, yılışıp, adamı ele alıp tüketti, diyor. İşte, diyor, ben şimdi o evde hizmetçi kadın gibi oluverdim, bütün sıradan iş, sıradan hizmet benim sırtımda, diyor. O, diyor, soylu olup, nazlanıp, benim üstümde patronluk yapıyor, diyor, karnında dört aylık çocuğu var, işte bu da olunca, şimdi, diyor adamın önünde kıymeti pek artıp daha fazla burnunu kaldırmaya başladı, diyor. Sözüünün ucu bucağı olmadı, güzel yenge gözyaşlarına boğulup, Gölbanu'nun önceki sevdiği yiğidi Lotfiy hakkında da pek uzun konuştu. Erkekler, diyor, hepsi de aynıymış, birisine de güvenmek iyi olmazmış, diyor.

İşte seninki de diyor, seviyorum, ölüyorum, ondan başkasına gönlüm de gözüm de düşmüyor, deyip ant içip durmuştu, at kuyrukları kestirip uğraşan da oldu. Sadece ayağının düzelmesini bekledi de molla Şeriyp'i görücüye gönderip, Karamalı'dan esnaf Gıylman denen kişinin kızını aldı, gürültü şamata çıkarıp düğün yaptı, şimdi işte hep beraber yaşıyorlar, diyor.

Gölbanu gönlünü tutamadı, Lotfiy'in evlendiği Karamalı kızı hakkında çok konuştu: “Güzel miymiş, işte becerikli miymiş, iyi yaşıyorlar mıymiş, sevişiyorlar mıymiş?” diye, döne döne inceleyip detaylarıyla öğrendi.

Meftuha bu doğrultudaki dedikoduları çok biliyordu, yüreğim boşalıversin diye, hepsini açıkladı. Lotfiy'in evlendiği Karamalı kızının güzelliğini de dikiş nakışa, işlemeye yeteneğini, çeyizin harikulade büyük olduğunu da söyledi, bunları söyleyip, cilayı kendisinden de ekleyip, yine:

– Pek birbirini sevmiyorlar muhtemelen. Kız saymıyormuş, diyor. Hep, hep kendi babasına misafirliğe gitmeyi düşünüyormuş, oraya gitse, haftalar boyu yatıyormuş, – diye ekledi.

Bu sonki sözler Gölbanu'nun gönlünde kim bilir nerelerde saklanmış, türlü bilinmeyen hislerini depreştirdiler. Bir şey uyanmayı söylemiş, bir şey baş kaldırmayı istemiş gibi, böyle birbirlerini sevmeyip gitseler, dalaşıp ayrı kalsalar, kim bilir, acaba Allah yazmışsa... deyip güçsüzce ümide doğru yöneldi fakat tam burada kendi kendini kesti: “Ey Allah'ım nerede artık! Kesilen ekmek geri yapışır mı?” – deyip, ümidini sıkıntı ile kapladı. Yine de yüreğinin acaba kim bilir hangi katında, kim bilir hangi uzak dipteki bir köşesinde, belirsiz bir küçük, güçsüz sıcak duygu azca hareketlendi, canlanıverdi. Lotfiy ile Karamalı kızı arasındaki durumlar hakkında olan dedikoduyu o var iş edip, birbirlerini sevmiyorlarmış diye yapıp bitiriverdi, işte bu onun diğer uzak saklanmış güçsüz, fakat sıcak, ışıklı duygusuna rızık verdi, temel oldu.

Annesi Fethiye kadına kendi kaderi hakkında kötü yönden hiçbir söz söylemese de böyle dertleşip gidince, Meftuha yengesinden saklayamadı: “Ben ateş içinde yaşıyorum, kaynanam da kudurgan itten fazla kötü, bahtsız güneş bakmaz derler. Artık işte kaynatam da hastalık içinde yatıyor, bugün yarına ölür diyorlar. O ölse, sevimsiz ihtiyar benim başımı yer artık”, – diye, durup durup ağladı.

Annesinin bitmez tükenmez lezzetli yemekleri, yağlı akıtmaları, koyu kaymakları, yağlı kuzu etleri, *tutırgan tavukları* ile devamlı olarak ağırlandı, sırdaşı yengesi ile ağlaştı da Gölbanu yine kocası ile Bikyar'a kaynata evine döndü. Orada Sabira kara yüz ile öfkelenip karşıladı: “Utanmazlar, yüzsüzler, ölüm döşeginde yatan babalarının, açık alanda dolu ekinleri bırakıp, misafirlikte üçer gün dururlar”, – deyip, acı zehir gibi konuştu. Fakat kendi düşündüğü, kendi hazırlandığı derecede yüreğini boşaltamadı.

Zakir ile Gölbanu at arabası ile eve dönüverince, avluda iki arabaya at koşulmuş, işte şimdi çıkıp gitmek için, hızlı yükleniyorlardı.

Bugün ağustosun biriymiş!

Kiler önünde koşulu at duruyor. Altınbay yirmi beş kova çavdarı arabaya istiflemiş; yükü o ağaç çırpılar ile dikip, urgan ile bağlayıp tamamlayıp gidiyor. Onun oğlu Minlegaliym üç toprak tırmığını, birisi üstüne birisini kapatıp, dişlerini yukarı doğru baktırıp koymuş, iki ata urgan ile bağlamış ve kendi kula aygırının sırtına keçe palto koyup, binmeye hazırlanıp uğraşiyor. Bunlar babalı oğullu bugün çavdar saçıp, tırmık yapmaya gidiyorlar. Feshiy, ikinci bir arabaya at koşup, tırpanlar, tırmıklar koymuş, yemeğe kefir ile ekmek, içmeye su koymuş. İhtiyar gelin Fevziye de ortanca yavaşı gelin Sıytdiyka da burada uğraşılıyorlar. Bunlar daha yeni büyüyüp olgunlaşmış yulafi biçip bağlamaya temizlemeye hazırlanıyorlar.

Zakir'ler dönüverince, ilk önce küçük kız sevinip, bağırırverdi, genç yengesi Gölbanu'ya arabadan inmesi ile gelip tutundu:

– Biz yulafa gidiyoruz, haydi sen de kalma, – deyip, onun etrafında sesler çıkardı. Büyükler Karayurga dönürlerinin sağlığını sorunca, bu küçük kıza yengesi şuradan alıp döndüğü küçük lezzetli *belëşi* verip de yetişmişti artık.

Altınbay dolu büyük yük üstüne tohum saçma sepetini koydu, kendi çıkıp oturdu:

– Tamam, hayırlı saatte olsun, tohum saçmaya gidiyorum, – deyip atını hareketlendirdi.

Minlegaliym, kula aygırına binip, aygırı dizgininden tutarak gidip, tırmıkları topraktan sürükleyip babasına katıldı.

Burada gürültü ortaya çıktı. Sabira dünya titretip hakaret etmeye tutundu. Misafir arabasından inince de eve girip eşyaları yerleştirence de soyunup, yeniden iş elbiselerini giyince de sürekli sövdü, acımasızlaştı. Fakat vakit dardı, büyüyemedi. Zakir ile Gölbanu çarıklarını, beyaz kolluklarını, eski giysilerini geçirdiler de avluya çıktılar. Koşulmuş ata oturup Feshiyler ile birlikte araziye, yulaf biçip bağlamaya koşturup, bağırıp gülüşüp gittiler.

Ana kadın: “Benden kurtulamazsınız, dönünce ben size gösteririm.”, – deyip, hasta kocasının yanına girdi.

Yulaf, karabuğday, buğday vurulup, biçip bağlanıp bitene kadar çavdarı da saçıp tamamladılar. Bağrışarak ekin demeti taşımaya tutundular. Bu arada kadınlar darı biçti, bezelye çekip çıkardı, harman yığını koymaktan boşaldığı bir yağmurlu günde Altınbay, kendi gidip, kara buğdayı biçiverdi.

Harmanlar saf saf dizilmiş, tamamlanıp yuvarlanmış büyük harman yığınları ile doldular. O arada biçtiği kara buğday kurudu. Günün bulutsuz zamanında vuruverelim deyip, yine bütün atları, arabaları, ihtiyar ile kadından başka bütün herkesi alıp, kovalar, torbalar, kürekler, yabalar, angıçlar, *çibagaçlar** istifleyip, araziye, karabuğday vurmak için gecelemeye gittiler. Bu başlı başına fazla bir iş oldu. Hiç kimseye gerek görünmese de bir kişi istemese de küçük kız Fağıyle bütün evi tamamen ayağa kaldıran bu tuhaf gecelemeden dışarıda kalmadı, büyükler ile birlikte gitti, birlikte bağırıp, haykırıp uğraştı. Başka iş bulunmayınca, kara buğday dövenlere patates pişirdi, çay kaydattı, tabak çanak yıkadı. Kara buğday çevrede çok kötü soldu. Bir hektardan yüz elli teneke kadar alan Rus’ları konuştular.

Fakat Şibay açgözlülük edip, yaz günü pazara çıkmadı, bilerek evdeki kötü, çöplü tohumu saçtırdı. Altınbay o anda da yakınmıştı; iki gün sıkıntı çekip, yetmiş tenekeден fazla kara buğday ortaya çıkmayınca, daha da babasına acımayıp sert sövdü.

Bu arazinin sonuncu işi idi.

İki yükü tâ birinci günde temizleyip, arıtıp, eve götürüp boşalttılar. Kalanını kendileri iki araba yükleyip alıp döndüler. Zakir dönerken tam köprü altında, demirlikte işim var diye, iniverdi. Feshiy ön ayağının toynağı altındaki yumuşak ete çırpı girip, sert aksamaya başlayan kula aygırını Namacan ustaya göstermeye alıp gitti; Sıytdiyka gelin,

* (?)

dönünce de tahta havanda tokmak ile yarına krep için darı unlatmaya tutundu, böyle hepsi yayılıp durdular, yüklerdeki kara buğdayı kilere, sandığa yerleştirip boşaltmak tamamen Gölbanu'nun üstüne kaldı.

Çavdar bir tenekelik ağaç kovayı aldı, kürek ile daldırıp, birbirinin arkasından ekini boşaltmaya yetişmedi, sokağa bakan misafir odasından ağlamaya benzeyen bir ses geldi, onun arkasından pencere arkasından mollanın uğursuz sarığı gözüne çalındı, burun sesi ile “İnna lillâhi ve innâ ileyhi raciun” dediği iştilir gibi oluverdi.

Çocuklar hayvan değmesin diye yük yanında bakıverdiler. Gölbanu kovasını küreğini araba üstüne koydu ve kuyu altında patates yıkayıp duran ihtiyar yengesi Fevziye'ye gitti; korkmuş, bembeyaz kesilmiş yüz, titreyen ifade ile:

– Yengeciğim, babanın durumu kötü galiba, orada ağlıyorlar, – dedi. İkisi de işlerini bırakıp, sokak tarafındaki eve koşular.

Bu arada kapıdan müezzin gelip girdi. Altınbay acele edip döndü, çabuk çabuk babasının yanına girdi. Gelinler, içeride ne olduğunu bilemeden, donup kaldılar. Ondan yavaş yavaş merdivene çıkıp, kulaklarını kapı aralığına koyup dinlemeye başladılar.

Birisi içeriden dürtüp kapıyı açtı. Orada kaynanaları Sabira'nın molla müezzinin yüzünü kapatarak ağladığı görüldü. Zakir ile Feshiy de döndü. Evin başköşesine, seki üstüne, kibleye yüzünü baktırıp, ihtiyar Şibay'ın vücunu dikkatlice koydular, gözlerini yumdurdular.

Gölbanu sabredemedi, onun yüreğinden bir şey kesip aldılar. Kaynatanın ölümü ile birlikte kendi hayatı kararıp gitmiş gibi geldi; şurada, kapı dibinde, tam insanların önünde gözlerini eşarp kenarı ile sile sile hıçkırıp ağlayıverdi.

XXVIII

Heyerniysa'lara bu gece ata binip Minlegaliym gidip döndü, ihtiyar babasının öldüğünü haber verdi. Kadın tam bu şafakta, kocası Efteh'i oturtup, Bikyar'a gelip ulaştı. Şibay'ın büyük kızı uysal, sakın, çalışkan Minniysa da kız kardeşinden geri kalmadı. Bunlar ikisi de üvey ağabeyleri Altınbay'ın açgözlülüğünü biliyorlardı. Eğer gidip yetişmesen, babadan kalan mirasın şuradakini gizler, buradakini kaçırr, böyle boş el kaldırıp kalırız diye korktular.

İlk günler, ihtiyarı gömme meşakkatleri içinde geçiverdiler.

Sağlıklı zamanında konuşmalar çok koyu idi. Zamanında büyük şöhret yakaladı, yönetici olduğu zamanlarında çok güreledi. Başkurdistan’da yöneticilikler sonlandırılınca da hep Rus yönetici önünde sözü geçen olup kaldı. Anlaşılan, onun hakkında zamanında dillerde çok acı konuşmalar vardı. Başkurt ihtiyarları Şibay’ı:

– Bu göçmen Tatar bizim yağımız ile yağlanıyor.

– Bu göçmen Tatar bizim Başkurt kanı ile kabarıyor, – deyip, kızarak konuşmaktan korkmadılar. İdelbay isimli Başkurt ihtiyarı:

– Sen Rus’un kendisinden kötüsün, sen Rus yöneticisinin çamurlu küreğisin Başkurt’u yağmalıyorsun! – deyip halk önünde çirkinleştirip sövdü.

Bunun için Şibay oç almadan durmadı, ihtiyar İdelbay’ı Sibirya’ya gönderdi. Bu şair ve türkücü kimseydi. Uzak Sibirya’da kendi durumundan kederlenip, Şibay’a batırarak beyitler çıkardı. Bu beyitler Başkurt’lar arasında yayıldı; gelinler, kadınlar ağlaya ağlaya bunu okuyorlar, Şibay’a beddua ediyorlardı. Fakat gidince yeni işler ortaya çıktı, başka kişiler hakkında beyitler çıktı, önceki yönetici Şibay kendi işleri içinde isimli, güçlü bir ihtiyar oluverdi.

O gençken şehirde altı yedi yıl büyük bir medresede bulunmuştu. Fakat bilime gönül vermedi, daha çok vaktini şehir çocukları ile güvercin uçurtup oynamaya verdi, burada biraz Rusça’da da ustalaştı. Büyüyüverince, medreseye gelen Kazak öğrenciler ile arkadaş olup, yaz aylarında Kazakistan bozkırında, Uyıl gibi panayırda ufak tefek ticaret ile de uğraştı. Yirmi yaşına ulaşınca bir yaramazlığı yüzünden medreseden kovdular. Okuma arzusu sönmüştü. Bişar’a, babasına döndü. Gelecek güze bakılıp, asker hizmetine alındı. Orada uysal, çalışkan asker, sonra acımasız onbaşı oluverdi. Çar hizmetini tamamlayıp dönünce de o “Cahil halk, cahil koyun” diye adlandırıp durduğu köylüler arasında büsbütün yok olmaya razı olmadı. Kendince daha geniş bir dünyaya çıkmaya çabaladı, bu niyetle Başkurt ihtiyarlarına, Başkurt köy yöneticisi büyük babalarla dost oldu. Bir tarafı ile biraz medreseden aldığı âdetince, söze ustalığı, düzgünlüğü ile mollalar arasında da eş dost buldu. Rus yöneticiye durmadan hizmet gösterip gitti. Böyle direk olunup, basamak olunup, çok meşakkatler sonunda göçebe Tatar Şibay bir vakit Başkurdistan’da yöneticilerin birisi olma derecesini gördü.

Ölüm, cenaze üstünde bu uzun, zor ömrün sadece temiz tarafları dile alındı, sadece yaptığı iyilikleri yukarı çıkarıldı; ama birisi de uzak Sibirya’da söverek ölmüş

ihtiyar Başkurt İdelbay'ın kargışlarını, onun halk içinde ağlayarak okunan acı beyitlerini hatırlamadı, bunları ölüm kapladı. Ölüm arkasından, kalanlar için de mal kaygısı baş gösterdi.

Şu, Altınbay bizi mirastan mahrum bırakmasın diye, korkup gelen Minniysa ile Heyerniysa nereden söz açacaklarını bilmeyip, cenaze geçince, geri dönüp gittiler. Şibay'ın üçü, yedisi de pek güzel, pek sakin geçti, sadece işte yedisini geçirmeye diye toplanan meclis dağılınca şehirden bir kâğıt gelivermesi biraz pürüz ortaya çıkardı.

Zakir'i evlendirirken verilen üç yüz liranın yarısı, şehirden borç olarak alınmış meğer ihtiyar, imzalayıp, resmi evrak da vermiş meğer. Her nasılsa şimdiye kadar ödemeyip geciktirmiş. Kendisinin ölümü ile bu ortaya çıktı. On gün içinde ödenmesini istiyorlar, olmazsa, Şibay'dan kalan malı gelip yazacaklar.

Altınbay'ın kanı pek kaynadı. Zakir için almış, bizim işimiz yok demeyi de tasarladı. Fakat yiğit abisinin ağzını hemen kapadı:

– Sen evlenmedin mi? Senin karın için bu evden başlık ödenmedi mi?..

Büyük ağız dalaşına gitmedi, söz burada kesildi. Bu yüz elli lira borcu vaktinde ödemek için bir at, yüz teneke buğday, yıllanmış alaca öküz dahil oluverdi.

Artık kurtulduk deyip, rahat nefes almaya yetişemediler, İsenbike çayırının elden çıkma tehlikesinin vakti gelip doldu. Bu küçük kır yeri için Başkurtlar Şibay'a zaten kızıyorlar: “Biz sana arazi satınca elçilik, tercümanlık ettiğin için sadece birkaç yıla faydalanman için verdik, sen onu kendine, ebediyen bağladın, kendininki yaptın”, diyorlardı. Yine de Başkurt topluluklarının kendi rehberleri sayesinde imzalayıp, her yerde desteklendiği için, geri alamamışlardı. Şimdi işte bunun bir uygunsuz tarafı vuruverdi.

Bikyarlı'ların çoğu, gibi Şibay'da fiyakalı giyinmeyi, daha geniş yaşamayı seviyordu. Döşeğine göre ayağını uzatmayı unutmuştu. Paranın pek gerekli olduğu zamanda bu İsenbike'yi koyup, köylü bankasından borç almış meğer. Bu da ödenmemiş meğer. Aile reisi vefat edince, miras bölünmeye başlayana kadar diye belki, bu doğrultuda da kâğıt geliverdi. Bunun haberi pek büyüdü, köylüler:

– Bu ev çürük temele inşa edilmiş meğer ihtiyarın kendisi mezara girmesi ile yıkılmaya başladı, İsenbike'de gidiyormuş, bütün malını da yazıyorlarmış, – diye batırıp söylediler.

Sözün gidip ulaşması ile Şibay'ın güveydeki kızları Minniysa ile Heyerniysa tekrar at koşturup, küçük oğullarını oturtup, Bikyar'a geliverdiler. Dağıtılan maldan kendi paylarını ele geçirivermeye dişlerini bileyip, Altınbay ile kavga etmeye hazırlandılar. Fakat iş tamamen sadece Altınbay'da değildi. Zakir de ortanca oğul aptal Feshiy de çok otlu, değerli çayırı ellerinden çıkarmayı istemediler, bu zamana kadar geldiği gibi, hep faydalanmaya dişleri, tırnakları ile tutundular. Yine biraz tahıl satmayı, çok çavdar, sığır ile sadece on koyunu pazara çıkarmayı tasarladılar. Fakat iki kız bunu kabul etmedi. Arazi, orman, çayır gibi şeyler hepsi sadece erkeklere gidiyor şimdi, dışarıda, uzakta, güveyde olan Minniysa da Heyerniysa da bunlardan bir şekilde de faydalanamıyorlar; ama şu İsenbike'yi kurtarırım diye, ne kadar mal satmak istiyorlar. Elbette bunlara kızların payı da girip kayboluyor. Kızların hakkı azalıyor. Bu doğrultuda söz, kavga, atışma, öfkelenme uzun sürdü. Heyerniysa annesi Sabiraya'da sert konuştu:

– Sen kendin burada durmak için oğullarını destekliyorsun. Bizi güpegündüz, insan önünde yağmalamayı söylüyorsun – dedi.

Muhtar gelmişti, Heyerniysa yüzünü biraz örtmeye başladı, kızınca, başörtüsünü tamamen açıverdi:

– Siz hepiniz de aynısınız, hepiniz de erkekleri destekliyorsunuz, – diye öfkeleni.

Altınbay'ın bu doğrultuda bir ayrı bir hesabı vardı. Eğer abi kardeş razı olsa, o borca para bulmak istiyor, İsenbike'nin vereceğini sadece kendi kesesinden ödeyip çayırı tamamen kendininki yapmak, yalnız kendi patron olmak istedi. Parmağı ile saya saya, iki kardeşine bunu uzun uzun anlattı. Fakat bunlar hiçbir şey anlamadılar, abilerine:

– Sen bizi kandırmak için söylüyorsun, – diye sövüp sataştılar.

Araya muhtar da karıştı:

– Size hepsi bir değil mi, borç için elinizden alıyorlar elbet! Altınbayda kalsa, size ne zarar? – dedi.

Fakat Zakir ile Feshiy de bu işte kendilerine zarar olmadığını, kendilerinin kaybetmediğini hiçbir şekilde düşünemediler. Zakir bir sözü tekrarlayıverdi:

– Sen kimsin? İsenbike’de sana! Hepsi de sana! Bütün her şeyi kendine çekiyorsun, bize ne kalıyor?.. – dedi.

Bunlar böyle kavga edip birkaç gün kaybettiler, ödeme vakti geçti, İsenbike bunlardan çıkıp, banka vasıtasıyla, daha geçen yıl Başkurt arazisine oturan Ukrayna’nın yerlilerinin eline geçti. Altınbay bunun için acı çekip bitiremedi, fakat çayır gitmiş, başını taşa vursan da geri dönmez!

İsenbike’nin arkasından kalkıp çıkan demir sabanlar, makineler borcu daha çok da Heyerniysa ile Minniysa’nın öfkelerini arttırdılar. İki kız bunu tamamen gökten inen bir bela yapıp gördüler. Şibay kendi zamanında başlayarak demir saban getirdi. Temizleme makinesi aldı. İhtiyarlar onu o zamanda bu yenilikler için, ata âdetini bitiriyorsun, önceki sabanları atıyorsun deyip, gücenip sövüp bitirdiler.

– O olmadan da Allah’ın laneti yağıyor... Yağmurlar yok, yıldan yıla açlık... – dediler. Kıtlığı bu yeni makinelerden görüp, geri göndermeye uğraştılar.

Fakat çabuk alıştılar. Önceki dört atlık ağaç sabanlar, yeşillik açınca altı at koştuğu kamalar yerine iki at oynatıp yürüttüğü hafif demir sabana köylüler kendileri de çabuk alıştılar. İhtiyar Şibay bu işleri ile kendisinin kuyruğunu biraz bağlayıp gitmişti. Yönetimden bu sabanlar, makineler için seksen lira borç ödemek için resmî evrak geldi. Vaktinde ödenmezse, yine mal yazmaya diye, korkutuyorlar. Yine şu karşılıklı bölünmesi gerekli atlara, sığırlara ulaşım dayanıyor. Yine pay azalıyor.

Kızlar buna cırlayıp sataştılar: “Sabanların bize gereği yok, alıp gidiversinler, ortak paydan bu borcu ödemeye biz asla razı değiliz”, – dediler. Kavga, öfkelenme daha hiddetlendi. Altınbay kız kardeşlerinin üstüne bağırarak geldi:

– O gerekmez, bu gerekmez! Sadece ne gerek? O sabanların bana da tenekesi bir kuruş. En iyisi denen yenisi on dört lira gideyim de gelecek güze ödemek için alırım! Size işte, canlı hayvanı sayarak tuttur da ok yanına bağlayıver! Hay aklınız altın imiş! – deyip Heyerniysa ile Minniysa’nın ağzını kapatmaya, bu sabanların ödemesini ortak mirastan ödetmeye teşvik etti.

Onun en korktuğu şey de şu hayvanları dağıtıp bitirmeye bağlanmıştı, sonunda galip çıktı. Yönetimin borçlarını ödemedi erkeklerin tarafı üstün geldi. Altınbay böyle yaptı:

– Ekinin değeri yok, daha da yüz teneke fazladan elden çıkardık artık, iki sığırı satmadan olmaz, – dedi, hangileri olduğunu adını vererek söyledi: – Ak sığır ile yağlı kara kısırı çıkarsak, kapatırlar, – dedi.

Bu söz Heyerniysa'nın yüreğine çarptı. O bütün gönlü ile şu koyu sütlü ak sığıra bağlanmıştı; ağabeyinin sözüne batıp, yerinden tam kalktı, ince, cırıldak ses ile acele acele, döne döne acımasızlaştı:

– Olmayacak iş yaptın: evin en iyi soydan sığırını pazara çıkartıyorlar de mi ? – deyip, kızarak cırlayıverdi.

Sabira'da onu savundu, olmaz, sığırı vermem dedi. Altınbay kardeşlerini sığırlara da kadınlara da karşı ayaklandırmaya başladı, mücadele açıkça belirlendi.

– O sığırlara merhamet etsek, o zaman pazara son atları çıkarırız. Öyle değil mi Zakir? – deyip, kardeşinin gözüne baktı.

Kadınlara sığır ne kadar yakın ise erkek köylülere de at bin defa daha yakın, daha kıymetli idi. Zakir'in gözü dumanlanıp gitti, beynine kan çıktı, kendini bilmeyip sıçrayıp ayağa kalktı, yumruk ile seki kenarına vurdu, hemen dövüp fırlatmaya hazır duran vaziyet ile ablası Heyerniysa'ya odaklandı:

– Sen ne diyorsun? Zakir atsız mı kalsın diyorsun? Beni küçücük araba çekerek gezip duran dilenci diye mi biliyorsun? Söyle, beni yayan dilenci etmeye mi niyetleniyorsun?

Erkekler ile kadınlar, atlar ile sığırlar arasında uzun süren bu tartışmanın mücadelenin sonu atların üstünlüğü ile bitti. Yönetimin borçlarını kapatmak için evin eski soylu ak sığır ile kısır kalan semiz karayı boynuzlarından bağlayıp pazara çıkardılar. Heyerniysa ile Minniysa için de asıl evde bırakıp, kendi sağıp rahatlamaya ümitlenen anne Sabira kadın için de bu iki sığırın haneden çıkıp gitmeleri hiçbir şeye benzemeyen büyük üzüntü, büyük yetimlik oluverdi, Üçünün de gözleri yaşardı

XXIX

Bu kavgaların kızgın günlerinden birisinde, cumartesi sabahleyin, Şibay'ın evinin sokak tarafının doğu köşesine eski ev kütükleri, zemini, döşemeleri yığılmış dört araba gelip durdu. Altınbay delikanlılar gibi hafiflik ile girişti, arabaları getiren köylüler ona yardım ettiler. Sokak tarafındaki çiti alıp fırlattılar, pek aza temel yaptılar da becerikli el ile dört köşe evi yükselttiler. Gören görüp kaldı, görmeyen yok: akşamleyin,

sürülerin dönme vaktinde artık bu küçük evin çatısı oturtuldu, ince olsa da saman ile de kapatıldı, kapısı, penceresi hepsi yerine koyuldu.

Aşağı uçtan Veliy denen bir fakir çok yıllar Ural'da çalışıyordu. Burada ev kilitli duruyordu. Şu, bu yıl dönmüş de göçüp gitmeye hazırlandığı için, yok fiyatına evini Altınbay'a satıvermiş. Şibay'ın doğu köşesine gelip oturan işte buydu.

Böyle bir akılsızlığı görünce Sabira'nın beyni döndü. Altınbay ona üvey düşüyor. Onlar ömür boyu köpek ile kedi gibi dövüşerek yaşadılar. Otuz beş yıl boyunca birbirlerini söylenmemiş kötü, ahlaksız, utanmaz sözler çok az kaldı. Ama o utanmazın bugünkü işi hemen Sabira'nın başından aşır gitti. Daha babasını mezarını toprağı soğuyuvermemiş, daha karşılıklı mal paylaşımı hakkında bir söz de yok, o utanmaz kim bilir nereden tavuk kümesi gibi evler buluyor, kim bilir kimler ile burada getirip de yerleştiriyor. Anadan sormak yok, kardeşleri ile görüşmek yok, bu nasıl iş?

Sabira, işte şöyle öfkelenip, ilk önce mollaya koştu. Başörtüsü kenarı ile ağzının sadece yarı tarafını kapattı da:

– Efendiciğim, ne yapayım? Beni yağmalıyorlar... – diye ağlayıp, beddua edip sövdü. Bir yardım istedi.

Allayar molla korkak adamdı. Mahallesinde Şibay'ın yerine kalacak Altınbay ile karşı karşıya gelmeyi hiç de istemedi, öyle böyle çekti, defalarca boğazını temizledi ve dolandırarak söyledi:

– Bu artık, şimdi yani, dünya işi, imamlara böyle işlere karışmaya müftü efendiden izin yok, – dedi.

Ağlayarak gelen kadın kendisini yağmalayan üveye karşı bir şey de bulamadı.

Fakat Sabira pes etmedi, ağlayıp, sızlanıp muhtara koştu. Onu, ahırda ata bulamaç hazırlayıp durduğu yerinde tuttu, tam şu söz ile başladı:

– Ne yapayım? Beni yağmalıyorlar... Güpegündüz yağmalıyorlar... – diye ağlayıp, beddua edip sövdü... Ondan da yardım bekledi.

Muhtar bu işi önceden biliyordu. Akli karışmış kötü kadını biraz yatıştırmak istedi. Şibay'ın çevresindeki atışmalardan iğrendiğinden, bunları anlaşma tarafına sürdü:

– Sabira abla, – dedi, boşuna geziyorsun böyle: kendi oğlun elbet, üvey olsa da kendi oğlun elbet. Sadece karşılıklı görüşüp bitirmek gerekti, – dedi. Fakat anne buna

yaklaşmadı, sert konuştu: “Sen de onu tutuyorsun, siz erkekler hepimiz de birbirinizi destekliyorsunuz” – diye kırılıp, muhtarı kendi evine, yeni inşa edilmiş küçük tavuk kümesine sürükledi, onun ile yine yakından iki aksakallı ihtiyarı da alıp geldi. Amacı tam şu muhtarlar, ihtiyarlar önünde o çok fakir tavuk kümesini kendi toprağından aldırıp, geri arabalara yükleyip göndermekti. Yol boyunca beddua edip: “Ben evde olmadığım anda çalışıp hazırlamış, ona şeytanlar yardım ediyordur”, – deyip kızıp gitti.

Bunlar gelince Altınbay kendisinin göçürüp yerleştirdiği küçük evin kapı menteşesine son çiviye çakıyordu. Çekicini bırakmayıp, nezaket ile karşı gelip, saman aldı. Anne kadını beklemeden, kendi çok üzölmüş, kırılmış ses ile söz açtı:

– İşte, – dedi, köy büyükleri ne söylese ben ona razıyım. Eğer bu yerde eskiden sekiz *sajinlik* patika yoktu dersiniz, evimi bozarım da başka yere, köy kenarına göçürüp kurarım, söyleyin ihtiyarlar: burada eskiden patika var mıydı yok muydu?..

Köylü işte şu taraftan getirip verdi. Sabira kadın tamamen şaşırıp kaldı. Fakat muhtar da iki aksakal da bunu iyi biliyorlar: eskiden bura patikaydı. Yöneticilik zamanında Şibay o patikayı kapattırdı da sekiz *sajini* kendisine katıp, evini genişletti, köy arkasındaki Üzen nehrine inmek için biraz daha öteden ikinci patika açtırdı. Patikalar halk toprağı sayılırlar. Bunlara birisinin de sahipliğı olmaz. Böyle olunca, Altınbay kendisinin miras kalan yerine değil, halk toprağına ev kurmuş olup çıkıyor... Bu sekiz *sajine* kızlarının da oğullarının da anne Sabira kadının da hakkı girmiyor. Bu artık toprak ile kafası karışıp biten her bir köylüye ayağındaki çarığı gibi belli bir şey. Söz bu tarafa doğru dönünce, Altınbay kanatlanıp gitti:

Yaşım elliye ulaşıyor. Babanın dünyasını işte şu sırtımda taşıyıp geldim. Dört yıl Rus çarına asker oldum... Memleket ile birlikte haracını ödeyiveriyoruz... Siz, ihtiyarlar, şimdi bana sekiz *sajinlik* patikayı da mı çok görüyorsunuz. Öyleyse bana başka yerden yer verin... Ben göçebe değilim, beni köyden kovamazsınız.! – dedi.

İki aksakalın daha uysalı el silkti, zayıf hırıldak ses ile:

– Tamam, Ne yeri daha?! Getirip inşa etmişsin, şu patikada oturuver, payına çıkan gümüş paran pek güzel! – dedi ve gitmeyi planlamaya başladı.

Kadın ağlayıverdi.

İhtiyarlar ile sadece muhtar gidip yetişmişti, üstü başı tamamen apak unlanıp, Zakir fazla yük ile dönüverdi. O Bikyar ile Karayurga arasında Üzen nehrine kurulmuş

su değirmenine gece tam yirmi beş teneke çavdar alıp gitmişti. Bir yerden baraj yıkıldı, taşlar görev yapmayıp durdu, bunun ile böyle uzun süre gecikiverdi.

O kapıya geliverme ile şaşırıp: “Bu ne iş? Burada ne tavuk kümesi getirip koymuşlar yine?” – deyip, hayret ederek baktı. Ona karşı Altınbay geliverdi, nazik, hileli ses ile kardeşine söyledi:

– İşte, Zakir kardeş, hayırlı olsun diye söyle, baba evi ufak kardeşlere kalır derler, bize artık böyle tavuk kümesi de yarar, – dedi. Kimden hangi hakka aldığını söyleyiverdi.

Zakir işin nereye doğru gittiğini anlayıvermedi, söz gidişatından söyleyiverdi:

– Öyleyse baba evinden senin payın bunun ile bitiyor artık! – dedi. Yüzüne rahatlık çıktı.

Altınbay’a, sanki iğne ile batırdılar. O bastığı yerinden sıçrayıverdi, küçümseme karışık öfke ile kardeşine baktı:

– Nasıl bitiyor? Nasıl bitiyor? Tuhafmış! Sekiz *sajin* halkın toprağını alma ile beni nasıl baba mirasından mahrum bırakmak istiyorsun?.. E?.. Böyle kanun var mı? Şeriat var mı? Ben hepsini bozarım!.. Ben vergi ödemedim mi? Ben asker olmadım mı? – Böyle birbirinin arkasından el çırpıp, sıralayıp, Zakir’in üstüne geldi.

– İşte tuhaflık! Sen olsan, başkaları olmamış mı? Feshiy ağabey nice yıl çalıştı!

Kiler önünde unlu yükü boşalta boşalta iki kardeş sert mücadele ettiler. Son kovayı sandığa koyup aktarınca Zakir kestirip söyledi:

– Ben başkasını bilmiyorum... Ayrılıp çıktın, payın bitti. Kalanın hepsi de bizimki! – dedi.

Altınbay’ın gözleri alınına çıktı, kardeşinin üstüne kabarıp atıldı, fakat bunun dövüp fırlatmasından korktu ve sokağa çıkıp koştu. Zakir atını salıp, işi bitirene kadar Altınbay sarığı cübbesi ile Allayar mollayı alıp miras bölmek için deyip uçurarak alıp geldi. Evde gelinler, ağabey kardeşler arasında acayip bir curcuna yükseldi. Sabira kadın, beni yağmalıyorlar deyip, aklını kaybetti. Hepsi sokak tarafındaki eve girdiler. Gölbanu ile ortanca yavaş gelin Sıytdiyka da diğer kadınlar da şurada mal bölünen yere koşular.

XXX

Molla “*Feraiz*”^{*} kitabı, mürekkebi, kalemi, kâğıtları ile donanımlı olarak gelmişti. Altınbay pek kibarlık ile söze başladı:

– Efendi, dedi, işte sizin karşınıza hüküm için oturuyoruz artık, ağabey kardeş kavga edip, hor olduk elbet!.. Şeriat ne söyler, baş üstüne buna razıyız, dedi.

Allayar molla, hazırlanan çayı içip, yağlı akıtmayı yiye yiye, yavaşça söze başladı, önce işin nasıl olduğunu anlatmaya uğraştı:

– Kalan malı bölündüğü zamanda, – dedi – evvela, yıkama gömme masrafları ödenir, diye söylemiş şeriat, – dedi. – Ondan sonra, – dedi, ölünün borçları, yani mesela, kendi sağlıklı zamanında alıp da ödenmeyen borçları ödenir diye söylemiş, – dedi. – Ve üçüncü olarak, – dedi, – ölünün akli selim, iradesi kâmil durumda söylediği vasiyetleri yerine getirilir diye söylemiş, – dedi. Ve dördüncü olarak – dedi, – ölünün bundan sonra kalan malını varisleri arasında bölme işine girilir diye söylemiş kitap, – dedi.

Bu sözlerden hiç kimse, hiçbir şey anlamadı. Mahrum kalmamak için geceleyip annesinden gitmeyen Heyerniysa tamamen şaşırıp gitti. Mollanın sözlerinde ölünün güveydeki kızlarına ne kadar düştüğü hakkında tek söz de olmayınca, şöyledir, Altınbay bu efendiyi sıvazlayıp getirmiştir diye korktu, örtü arkasından çıkmadan, kızıverip, ince, cırıldak ses ile bağırıverdi:

– Efendi, bu nasıl iş? Güveydeki kızlara bir şey de demiyor mu ? – dedi.

Allayar molla bu soruyu dinlemedi: aynı cansız ses ile kendi sözünü uzatıverdi:

– Şimdi eğer, yani, merhum ve müteveffa Şihabetdiyn bin Tacetdiyn Taçilgolov’un varislerine gelsek, yani mesela, böyle olur: evvela, oğullar, bunlar salese olur, yani üç; yine zevce, bu bir; ondan benatlar yani kızlar, bunlar iki olur... Tamam, merhum ve müteveffa Şihabetdiyn bin Tacetdiyn bin Tamçigulov’un miras malını bölme vaktinde yıkama gömmeden, borçları ve vasiyetleri ödedikten sonra kalan payı bölme işine girecek olsak, hepsi üç iben, yani oğul, iki bint, yani kız bir zevce mirasa karışırlar.

Altınbay bu sonki sözlerden titreyiverdi. Ne manada olduğunu düşünmedi, bu akılsız, akbaş molla baba malından yine birer kişiye pay almak istemiyor mu acaba diye ödü patladı. Ağlamaya da dövüşmeye de hazır duran ses ile sordu:

* Mirasçılara düşen hisseleri paylaştırmak için başvuru kitap.

– Efendi, – dedi, – o “cevce” dediğin kim? Bize mal zaten az elbet, – dedi. Molla azca da kaygılanmadan, şu önceki cansız, donuk sözleri ile cevap verdi:

“Cevce” değil, “zevce” diyorum, “zevce” diyorum. Cenazenin, yani, ölünün karısı denen sözdür, işte senin üvey anan Sabira’dır, – dedi.

Köylünün sırtından ağır dağ düştü:

– İnsanı korkutuyorsun, efendi; tam şöyle bizim gibi söylesen ne olur pekiyi, – deyip, alnından soğuk terini silip aldı, yine, kendini acayip kaptırıp, mollanın sözlerine odaklandı.

Allayar yine başladı:

– Oğulları olunca, zevceye sömen, yani, sekizde bir pay düşer, – dedi.

Altınbay daha şimdi söylenen sözü unuttu:

– Bu “cevce” dediğin kim oluyor öyle? – diye tekrarladı.

Molla söyleyiverdi. Ondan ikincilere geçti:

– Oğullar – baba tarafından olan kardeşler olurlar, yani, zevce ile kızlardan ne kadar mal kalsa, bunu kendi aralarında eşit hâle getirip bölüşürler, – deyip bitirdi.

Altınbay tâ yerinden sıçradı, küçük ela gözlerinde kanlı ateş parladı.

– Nasıl öyle o, efendi? Kızlar benim sırtımı kemirip büyüdü. Onlara düğün yaparız diye benim sırtım aşındı. Sen ne diyorsun, yoksa köylüye mal dua etme ile mi geliyor diye mi biliyorsun? Ben alın terim ile kırk yıl gece gündüz çalıştım. Karım on sekiz yıl, başını kaldırıp aydınlık güne bakabildiği yok, gündüz iş, gece iş! On yaşında kızım Fagıyle var. Artık o da işte üçüncü yıl ot ayıklamadan, oraktan kaldığı yok. Buzağıya o koşuyor, yaz günü sazlıkta kaz yavrularına o bakıyor... Bunları hesaba katmıyor musun? Oğlum Minlegaliym on ikiye ulaştı. Büyükler ile birlikte ot topluyor, ekin biçiyor, tırmıklıyor; at bakan, at ile gecelemeğe giden o!.. Bunları nereye atıyorsun?.. Güya, daha yeni karısını getirip işe katan Zakir’e de aynı, Altınbay’a da aynı!... Benim karım, çocuklarım kim için alın terini döktüler?... Bu eşitlik mi? Yok, ben razı değilim.

Köylünün hemen dövüşüp ölmeye hazır duran öfkeli sesi ile söylediği sözleri mollayı korkuttu. O birkaç defa ayet, hadis okudu, “*Feraiz*”den Arapça cümleler getirdi.

– Bu dedi, küfür olur, sen Allah u Teala'nın emrine boyun eğmeyi istemiyorsun. Kitap onu büyük günah diye söyler, şeriatin emri işte bu. Eğer şimdi şeriatin buyurduğuna, yani, razı olmazsan, Allah saklasın, Rus önüne, kanuna gidersin, – dedi.

Köylünün sakalları titredi, belinden sıkıp bağladığı paltosu kendisini sıkmış oldu; bunları koyuverip, gömlekten kaldı, kötü ümitsiz, öfkeli kuvvet ile molların karşısına, burnunun önüne gelip, kim bilir kime elini sallayıp söyledi:

– Allah saklasın, efendi! Şimdi kâfir karşısına gitmesek idi, dedi. Yine de ne yaparsın peki? Sen eziyet ediyorsun, Rus'a, kâfire, kanun önüne gitmeye de denk gelir bu, efendi! dedi –, kendi kestirip ekledi: – Rus'a değil iblisin kendisine de giderim, amma velakin alın terim ile kazandığım bir kuruşumu da kimseye bırakmam, bırakmam deyince bırakmam... deyip, seki kenarına büyük, kızıl yumruğu ile sert getirip vurdu.

– Onun böyle cesaretlenmesi Feshiy'i ayağa kaldırdı. Bu aptal köylü molların sözlerini hiç de doğru dürüst dinlemedi, dinlese de anlamadı, ara sıra kalkıp uykuya dalıp, burun deliklerini uğuldatıp oturdu. “Bölerler şimdi, benim payıma kim dokunsun? Yazanı alırım!” – denen bir sessiz, miskin düşünce beynini kaplayıp tuttu. Fakat molların sözlerinden çare çıkmayınca, o gözünü açtı. Altınbay'ın gayretiyle ansızın yandı, ağabeyi bunların hepsinin payını kendine almak istiyor muhtemelen: “ Bu açgözlü beni kandırdı belki!” – denen korkunç düşünce onun kanını kaynatıverdi, birden:

– Sen kimsin, ananı... deyip, en kötü sözler ile sövdü ve beklenmeyen bir dönüş yaptı üstündeki paltosunu, başındaki beyaz keçe başlığını fırlattı, yenlerini sıvadı, şurada, sekinin ayağı yanında duran büyük keskin baltayı aldı ve: – Senin ananı... açgözlü... Ömür boyu benim sırtıma binip yürüdün... Şimdi baba ölünce, benim son payımı çekip almayı mı söylüyorsun? – diye bütün toplanan halk önünde ağabeyi Altınbay'ın boğazını kesmeye hücum edip atıldı.

Onu Heyerniysa ile Zakir, Sabira ile Minniysa, ayağına, eline asılıp, güç bela önleyiverdiler. Gözünü kan bürüdü, zor hayattan kemiğine yapışıp donmuş sarımsı karamsı yüzüne canı rengi çıktı, üstündeki kirli gömleğinin yenleri, arkaları yırtılıp, kirli gövdesi hücum ediverdi. Kötü sövdü de büyük kara kızıl sert yumruğu ile kapının yan taraflarına vura vura, çok yırtıcı ses ile Altınbay'a bağırdı:

– Bak ona! Bir parça samanı fazla alsan da ağabey demem, güpegündüz evine basıp girerim... Karın, çoluk çocuğun önünde balta ile keserim! Bil! – dedi, kızıp bağırıp, dayanamayıp, güçlü gövdesi ile güç bela çıkıp gitti.

Mollanın korkudan rengi attı. Başını sağ alıp gitmekten ümidini kesti. Titreyip, kitabını, kâğıdını ve mürekkebinin, kalemini bohçasına geri soktu da birisi ile de selamlaşmadan, hızlı hızlı çıkıp sıvıştı.

Burada, evin altını üstüne getirip, ağabey ile kardeş, anne ile oğul, koca ile karı kavga, tartışma ateşi içinde kaldılar. Molladan çekinip dışarıda duran Gölbanu ile yavaş gelin Sıytdiyka da gürültüye gelip katıldılar.

XXXI

Ortanca oğul Feshiy bilek dövüşünde güçlü olsa da hesap işleri yönünden pek sığdı. Dövüşüp çıktı ve muhtara gidip, kendine yer istedi. Köy kenarında fakirler, babadan kovulmuş, ayrılmış gençler arasında verdiler. Şurada, şimdilik iyi deyip, baraka ördü; komşunun at arabasını aldı da birisi ile de konuşmadan, ihtiyar Şibay'ın evinden büyük ambar ile ince kütüklü koyun ahırını söküp taşıdı. Bir boy çiti çıkarıp aldı da sürükleyip getirip baraka yanına kazıklar sokup, dikip oturttu. Harmandaki dört harman yığının en büyüğünü şuraya, yeni yere çekiştirip yığdı.

Onun asıl düşüncesi kalan üç atın birisini ele geçirivermekti. Yular alıp, ahıra bu düşünce ile girince Altınbay onun yakasından tutup durdurdu. Bıçak bıçağa gelip, ikisi avlunun ortasında, komşuların gözü önünde dövüştüler. Altınbay çıplak baş, yırtılmış gömlekleri, boyna asıp bağlanmış kolu, kanayıp şişmiş yüzü ile sokağa çıkıp bağırdı:

– İmdat! Malımı yağmalıyorlar!.. Beni kesiyorlar!..

Tekrar halk toplandı. Yaralı köylü yüzündeki kanı daha fazla dağıttı, asılmış kolunu tamamen kırılmış, artık koparak düşüyor gibi eğdirip, gömlek yırtıklarını yellendirip, ahali önüne çıktı:

İşte ihtiyarlar, siz ne söyleseniz ben buna razı olurum, – dedi sayıverdi: – Kadının arkasından kara aygır geldi mi? Geldi. O aygır baba evine on yıl hizmet etti mi? Etti. Ondan iki tay yetiştirdi. Birisi şimdiki kula aygır, birisi kara aygır! İşte bu benim karımın malları, değil mi? İhtiyarlar, niye beni böyle güpegündüz yağmalatıyorsunuz?

Feshiy buna şaşırıp dondu, başında kaynayan kızgınlıkların içinden bir önemli düşünce çıkıverdi:

– E, öyle mi? Benim karımın arkasından gelen tay ne? Onu babadan kalmış borcu ödemek için sattırıp gönderen sen değil misin? Boz buzağı nerede? Boz buzağı boz öküz oldu. Yıllanmış öküze fiyat güzel diye övüp, pazara çıkarmadın mı? Bizimkini babanın borçlarını ödemek için sattırıp bitirdin... Kendininkileri bu benim karımınki diye ahıra kilitliyorsun... Boynun altına gelsin... – dedi de ağabeyinin boğazından ele geçirdi.

Dövüşmeye vermediler. Fakat kavga büyümeye gitti, bir taraftan Sabira, bir taraftan Altınbay: “Beni yağmalıyorlar!”, – diye bağıştılar. Lakin ahali de sabredemedi. Kadının arkasından gelen malları Altınbay benimki diye ayırıp alsa, Feshiy’in karısının arkasından gelen at ile öküzü niye ortak bir borcu ödemek için satmışlar? Bunu şimdi nasıl razı etmeli? Hiç kimse cevap bulmadı.

Kızlar bu kavgada yorulup köpek oldular. Ne nasip olsa buna razı oldular. Heyerniysa kendisinin koşup geldiği arabasına on dört teneke kara buğday koydu, ok yanına hadım edilmiş öküz bağladı, babanın yadigârı olur deyip, Şibay’ın eski gocuğunu aldı da gönlü doymadan, beddua edip, kırılıp, acı çekip dönüp gitti. Büyük kız Minniysa’nın payı da şundan fazla olmadı; o kendisini daha da öfkelenmiş hissetti. Bunun için ikisi de kocalarından dayak yiyip, hakaret edilip mahvoldular. Damatlar yıl boyunca, kızıp bizi güpegündüz yağmaladılar deyip, bu köyden geçince de Şibay’ın evine girmeyip gittiler. Bu sebeple memleket içinde kim bilir ne kadar sözler, dedikodular yayıldı.

Altınbay acayip bir çabuklukla işe tutundu, bir gün geciktirmeyip, kar yağana kadar yeni mülkünü ayağa kaldırma işine girişti. Gününü gecesini ayırmadan işe girişip, kolları sıvayıp çalıştı.

Bu tavuk kümesini o pek kıymetsiz olduğu için, zaten yalnızca hakkını çıkarır diye, sadece Şibay’ın yerinin bir tarafını ele geçirivermek için almış, yalnızca bunun için taşıyıp yerleşmişti. Karşılıklı dövüş durduğunda, o kardeşleri ile anlaşıp, levazımatı karşılıklı değiş tokuş etme düşüncesine düştü. Bunun için Feshiy’ye, Zakir’e ne vermeli, acımasız kadını nasıl yumuşatmalı diye çok düşündü.

İhtiyar’ın iki evi de yerindeydi. Bunların birisi Sabira’ya, birisi Zakir’e düşünülmüştü. Altınbay sokak tarafındakine göz dikti, şunu taşısam, Şibay olurum diye düşündü. Zakir’e düşen at sadece iki buçuk yaşındaki aygırdı. Bunun ile hiç de iyi ev

kurmaya imkân yoktu. Altınbay işte öyle düşünmeye uğraştı, en uzak kılı çekip bakmak için, kiler önünde darı yapıp duran genç gelin Gölbanu'ya gitti ve sadece geçerken söyleyip bıraktı:

– Yabancıya gitmesin, baba yadigârı diye söylüyorum. Neden iki ev? Kula aygırını alsın, iç taraftaki evi bana versin Yerim daha dar, eğer benim patika üstüne babadan kalan toprağın bir iki *sajinini* katsa, hamutu arabası ile hediye ediyorum... – diye söylendi ve kadının, olumsuz konuşmadan, razı olup dinlediğini görünce: “Yengenin semaver de kaynamış galiba, yumurta da pişiririm diyivermişti, ayran da yaydı, yeni beyaz tereyağı da vardır, Zakir’e söyle, bana şimdi çaya gelsin, olur mu?” – diye ekledi.

Bu kavgalardan genç gelinin başı pek ağrıyıp tükenmişti, kendilerinin dilenci gibi bir tay ile durup kalmalarına da içi pek sızlıyordu. “Evi büyük, çorbası sıvık denen gibi, büyük iki evli fakir olana kadar, hiç değilse, rahatça koşmak için at olur, ekin işine de yarar”. – İşte şöyle düşünceler ile Gölbanu eve girdi.

Zakir önceki atlardan kalan büyük hamutu dilenci çelimsiz tayına uydurup, küçültüyordu. Kadın korkarak söyledi:

– Şunlar anlaşmaya uğraşıyorlar galiba. Altınbay ağabey seni çağırmış çünkü, semaverim kaynamış, diyor. Tereyağı da var, yumurta da var, diyor...

Zakir kötü söz söyledi: “Tereyağını köpeğe yedirsin”, deyip sövdü.

Gölbanu durmadı:

– İşte, diyor, ahali, çoluk çocuğum büyük, evim tavuk kümesi gibi, diyor. O da eski, diyor. Ben, diyor, Zakir’e hamutu, arabası ile kula aygırını elimden çıkarıp verirdim, diyor, eğer işte, diyor, şu sokak tarafındaki eski evi verse, diyor...

Adam yine sövdü: “Oldu şimdi, şu ana kadar da yetecek kadar yağmaladı, doysa doycak oldu”, – dedi ve sivri meşe ağacı çırpı ile hamutun enseye gelen ince başından batırıp, iplik geçirdi; şu şekilde uğraşırken, Altınbay tam o anda gelip girdi; pek kardeşçe, hileli ses ile sözü açtı:

– İşte nasıl şimdiki zaman. Ağabeyi yemeğe çağırınca da gelmiyorlar elbet; yemek mi büyük Zakir, sen mi büyük? – dedi. Zorlayıp, iteleyip, kardeşini, kaynayan semavere, tereyağı, yumurta ile ağırlamak için alıp gitti. Yeni küçük ev içinde zevkle ağırladı. Acayip kardeşlik, yakınlık gösterdi.

Çay ile birlikte evi ata değiş tokuş etme hususunda söz alevlendi. Altınbay durmayıp razı etti. Sonunda Şu Şekilde anlaştılar: Zakir, Altınbay'dan koşulu at arabası ile kula aygırını alıyor, onun beraberinde ağabeyine sokak tarafındaki evi veriyor, üç dört *sajin* toprak ekliyor. Bir tarafa Şibay'dan kalan büyük ev ne kadar gerekse, ikinci tarafa Şimdiden üstesinden gelip koşacak kuvvetli, yağlı, büyük, güçlü, çalışkan kula aygırı ondan daha da gerekliydi. Sadece birkaç *sajin* toprak hususunda yeniden söz oldu. Büyük ağabey bu sözü azcık düzeltti:

– Şimdi, kardeş, – dedi, dört mü beş mi *sajin* olur, ölçmeyiz, işte senin kapının bana doğru bakan pervazının dibinden kesip alırım ben, – dedi.

Zakir direnmedi. Şuna razı oldu.

Şuna anlaşıp Sabira kadına gittiler. O ilk önce Zakir'i bana danışmayıp iş yapıyorsun deyip azarladı; evi verip, at almaya karşı durmadı, fakat iç taraftaki evi değiş tokuş etmek gerekti, sokak tarafında baban ömür sürdü, Şurada vefat etti, onun yadigârı edip korumayı düşünmemişsin diye dövüştü; Altınbay bu söze pek üzölmüş gibi bağlandı:

– Neden, anne, sen beni o kadar kenara itiyorsun?! Baba yadigârı edip saklamak için artık. Zakir onu Rus'a satıvermiyor elbet! Kendi oğluna gidiyor, kendi gözünün önünde duruyor!.. Lütfen, Şimdi bize çaya, – dedi.

Kocası öldüğünden beri Sabira'nın gönlü kaygılı, kasvetliydi, içten söze pek çabuk eriyip gidemedi, sızlayıp, biraz beddua edip çocuklar için çok üzüntü çekmiş ana yüreği ile gücenerek söyledi:

– Yılansın sen, Altınbay! Kara yılansın sen! Yumuşak konuşup katıya yatırmaya alıştın!.. Babandan kalan bütün malı erkek kardeşlerinin, kız kardeşlerinin, ağızlarından saldırap aldın, Şimdi çaya çağırıyorsun, Utanmazsın sen!.. – dedi.

Buna Altınbay azca da Şaşırmadı, annesinin sözüne bakıp geri çekilmeye başlamasın, demiri alevinde vuruvermeli diye, eline çitten yular aldı ve Zakir'e baktı:

– Haydi, kardeş, hayırlı saatte atı veriyorum ben sana, – deyip, ahıra doğru gitti; Zakir ona katıldı. İki birlikte saman çatılı büyük çitten yapılmış ahıra gittiler.

Orada kula aygırı büyük yemlikte bulamaç yiyordu. Ayak sesine kulaklarını dikti, sahiplerine bakıp yavaşça kişnedi de kepek serpilmiş sulu çavdar başakalarını büyük ağzı ile koparıp alıp, yine çiğnemeye başladı.

Altınbay yuları aygıra geçirdi, onun yelesini, kuyruğunu, alnını, saçını bulamaç olmuş ağzını burnunu sevip sağ eli ile okşadı, acayip bir acıyan göz ile son defa baktı da kucağı ile dizgininden tutup kardeşi Zakir'e verdi:

– Al, kardeş, iyiliğini gör, – dedi.

Zakir'in mutluluğu başından aştı, yüzü, gözü güldü, atın alnından, sırtından öpüp okşadı, yemliği karıştırıcı ile yeniden düzeltti de kendisinin ahır düzeltilene kadar şurada dursun diye düşünüp, yeniden bulamaca bağladı. Balta alıp, kendi payına kalan eski fakir harap ahır daha çabuk düzeltmek niyetlenip gitti. Yeni atlı Zakir şurada çalışıverdi.

Altınbay evine girmeden, pencereden karısı Fevziye'ye bağırdı:

– Sabaha ev göçürmek için imece yapıyorum, bir keçiyi keseriz, hazırlan, – dedi.

Kendi Zakir'den aldığı evin kütüklerini balta ile dürtüp baktı, pencere altlarında, temelde birkaçını çürümüş buldu, bunlara yeniden meşe ağacı kütükler koyup serpmeli dedi. Şundan doğru baltacı Kebir ustaya gitti, onun ile anlaşınca, pazar Heybullası denen köylüye gidip, irili ufaklı sekiz kütük pazarlık edip aldı. Şu sebeple, daha yeni ayrılıp çıkıp, köy kenarında barakada yaşayan kardeşi Feshiy'e geldi. Bu balta tutup, kendisinin boş evini çit ile çeviriyordu. Ağabeyini görünce, gülmeyi de öfkelenmeyi de bilmeden:

– Ne yapıyorsun, yoksa beni burada gelip yağmalamayı mı söylüyorsun? – diye karşılıdı.

Altınbay öfkelenmedi, yeni hayata göçen kardeşinin durumunu sordu yardım etmeye hazır duran ses ile:

– Yok, ben seni ev sahibi yapmayı düşünüyorum, bu barakanda nasıl kışı çıkarırsın deyip, parmağı ile saman çatılı çiti gösterdi. – biz, – dedi, Zakir ile değiş tokuş ettik, onun eski, çürümüş sokak tarafındaki evine ben parmakla gösterilen kula aygırımı arabası hamutu ile veriyorum, – dedi.

Feshiy inanmadan baktı, dilinin altındakinin nereye vardığını da anlamadı, Altınbay'ın yine bir köpekliği, birer kötü düşüncesi vardır diye düşündü.

– Ne uzatıyorsun? Gereğini söyle, – diye batırdı.

Altınbay, yavaş adım atıp, şu evden getirip yere aktarılmış, daha kurulmamış ambarın ince kütüklerine baktı:

– Bunlar sana ne gerek? Benim küçük evi al, ambarı geri taşıyalım! – dedi.

Feshiy hemen anlamadı. İçeriden kapı arkasından dinleyen yavaş gelin Sıytdiyka yavaş ses ile katıldı:

– Öyle biz otururuz tabii ki, bu ambar büyük elbet, – dedi.

Onun küçük olsa da ağaç eve çıkması pek geliyordu, kocasını bu yönde razı etti, Feshiy inatçı at gibi, yavaş geri çekildi, sadece ağabeyi ona: “Taşımak için atlar benden”, – Yalnızca bunu deyince önündeki kara duman açıldı. Şuna bağlayıp söyledi:

– Başkurt ormanında baharda kestiğim odun var ya; şunun iki yığını bana olur, senin atlar ile getiririz, – diye ekledi. Altınbay buna çabuk razı oldu.

Şöyle yapıp, yine birbirine bağlanıp, birkaç değiş tokuş, birkaç geçiş yapıldı, keçi kesip, küçük imece yapıp, Altınbay kardeşi Zakir’in sokak tarafındaki evini kendisine göçürüp, onarıp, yenileyip girdi. Sokak boyunca, Zakir’in kapı pervazının dibinden kesip alıp, ikisinin ortasına çit örüverdi. Şibay’ın geniş yeri ikiye ayrıldı, daha büyük tarafı önceki ahırların, Feshiy’den geri dönen ambarlar ile Altınbay’da kaldı.

Kendisinin küçük evini fakirlerin sokağına taşıyıp koyduğunun ikinci gününde ormana gitmek için atları istemeye diye gelince, Feshiy buradaki değişimlere tamamen şaşırarak, ne yapacağını bilmeyip önce bir tarafa, sonra ikinci tarafa baktı. Burada, Altınbay’da, onarıp yenilenmiş tahta çatılı ev sokak boyunca ışıldayıp duruyor. Yeni kazık, tahta kapı, daha içeriye gitsen, hepsi yeniden kapatılıp, soğuk kışa hazırlanmış çitten yapılmış ahırlar, saman çatılı kütük ambarlar dizilip duruyorlar. Orada iki at, bir tay, birkaç sığır geziyor. Tavuk, kuş toplanıyor... Çiti aşırp Zakir’e baksan, çıkırığı yıkılmış büyük kuyu, tepesi kapatılmamış eski ahır, şuraya yalağa bağlanmış çaresiz kula aygırı yemek yemek isteyip kişniyor. Kapıya doğru gelsen, sokak tarafının misafir evi alınca, içteki ev kendisinin kapanmayan yamuk çatısı, çevrilmeyen kapısı ile alını, yüzü harap olmuş ihtiyar pehlivan gibi acınacak halde sokaktan gelip gidenlere bakıp duruyor.

Feshiy’in gönlünden merhamet de uyandı, öfkesi de geldi, ağabeyine vahşileşerek baktı:

– Vah vah! Zakir’in de ayağını kaydırmışsın ya sen! – diye uzatarak, şaşırarak söyledi.

Altınbay öfkeli sitem fırlattı:

– Ne boşuna gevezelik ediyorsun? Çürüyüp yıkılmaya yetişen evine köyde tek denen kula aygırımı verdim. Daha ne gerek?

XXXII

Karayurga'daki Çukur Hebiyp'in oğlu bu Bikyar'dan değirmenci Feyez'in kızı ile evlenmiş meğer. Kız ile damat misafirliğe gelmişler. Akşam pınardan çiğindirik ile dönüp giderken şu Çukur Hebiyp'in gelini durdurdu ve Karayurga'nın haberlerini anlattı. Fethiye nineden pek çok selam söyledi: daha biz at koşunca haberi oluverdi, yiyecek göndermeye yetişemedi, diyor. Gölbanu'ya bunu söyle, annen söylüyor, diyor, kendi aralarında kavga edip bölüşüklerini işittik, hayır olsun artık, ağabey kardeş arasında olan iş artık, diyor. Yine şöyle pek çok sözler söyleyince, sonradan gizleyerek söyledi: annen söylüyor, diyor, kızak yolunun açılmasıyla misafirlik zamanı başlar, kazlarım pek çok, pek yağlandırdım, eti için bir at bakıp keseriz, diye söylüyor. Kızım Gölbanu'ya söyle: bizi ihtiyar karı ile kocayı misafirliğe çağırmayı düşünmüyorlar mı? Önceden haber versin, eğer onlar bizi bu yıl çağırmayı düşünseler, ben kendim Gölbanu kızım ile Zakir damadı kızak yolu açılır açılmaz misafirliğe aldırım, diye söylüyor.

Beklenmeyen bu karşılaşma, daha çok da annesinin şöyle hemen misafirliğe çağırma hazırlanma haberi Gölbanu'nun yüreğini mutluluk ile doldurdu, sonki günlerde içine dokunan bu kavgaları unuttu, kendisinin zengin gelinden tek atlı çaresiz fakir halde kalmasının üzüntülerini de aklından çıkardı. Karayurga'ya misafirliğe gidince, annesi vasıtasıyla babasına ağlamaya hazırlandı; bizim şimdi kötü zamanımız, damadınızın da gönlü olur, acımasız kaynananın da ağzı kapanır, sen bize azcık ayağa kalkmaya yardım et diye ağlamayı düşünürdü. Bu mutluluklar ile hepsini çabucak kocasına söylemeyi düşünüp, evlerine dönüp girdi... Kapıyı açayım diye çekse, ondan büyük semaveri kaldırmış Zakir çıkıveriyor, zar zor kadının alnına vurmadı. Bunu görünce, Gölbanu şaşırıp kaldı. Kovalarını şurada tam merdivene koyup, kocasına, semavere atıldı.

Bu nasıl iş? Onu nereye alıp gidiyorsun? – diye, Zakir'in yenine, büyük beyaz semaverin kulağına tutundu. Var gücü ile almaya, geri sokmaya uğraştı, ağlar gibi olup yalvarmaya başladı.

Adam bastığı yerde durup, karısını geri itti, katı, kaba öfke ile söyledi:

– Niye o kadar şaşırдың?

– Niye şaşırmaıyım? Baba ne söyler? Ben onu burada satıp yemeye mi alıp geldim?

Zakir kızmaya başladı:

– Sen kimsin? Benim karı mı, değil mi?

Gölbanu yaşlı gözleri ile yalvararak kocasına baktı, fakat semaverin kulağını bırakmadı.

– Karın olsa eşyalarını satıp yemek demek mi?

Adamın öfkesi kabardıkça kabarıp gitti:

– Orada senin işin ne? Senin eşyan benim eşyam değil mi?

Gölbanu büsbütün ağlayıp ezildi, sesi zavallılık ile ümitsizlik ile doldu:

– Olsa da satma! Satma deyince satma! – diye kesti.

Zakir öfke karışık sövme ile silkindi, fakat kadının ensesini hedef alan el yanlışlıkla yanağına çarptı, sol yanağı, gözünün altı kızarıp şişip kabardı. Gölbanu utancından bağırıp ağlayıverdi; fakat semaverini yine de kurtaramadı. Zakir biraz sabretti:

– Deli, niye ağlıyorsun? Satmaya götürmüyorum, sadece esnafa sekiz liraya bırakıyorum. Ekin satınca geri alırız, şimdi işte vergi ücreti çok sıkıştırıp sinirlendiriyor. Feshiy ağabeyin de döşek yastığı ile semaverini yazıp gitmişler, – dedi. Kadının kolunu büküp bıraktı, eski torba ile kapattı da semaverini alıp çıkıp gitti.

Gölbanu çiğindirliği ve kovayı kaldırıp eve girdi. Kendisini tutamayıp, uzun uzun sızlayıp ağladı. Semaverine de acıdı. Ondandır çok kocasının böyle dövmesine de utandı, ondan da çok yanağının şişmesine, gözaltlarının kızarmasına üzüldü. Kısa bir süre sonra babaları misafirliğe çağırırlar, bu surat, bu göz ile nasıl gidersin? Nasıl insana görürsün? İşte şunları düşünüp, onun utanması daha arttı.

Tam şu günde iş ile giren birkaç kadın görüverdi. Onlardan köye dedikodu gitti, gelinler acıyarak kaynanalar kızarak: “Kötü yaşıyorlarmış! Gece gündüz dövüyorlarmış”, – diye söylemeye başladılar.

Karayurga’ya misafirliğe gidince de gözaltındaki yarası yok olmamıştı: esenlik sağlık sorduğunda, herkes, dost da düşman da şuna göz dikti:

– Pek harap elbet! Ne oldu? – diye sormadan kalmadı?

Gölbanu bir hikâye düşünüp çıkardı. Bikyar'da da Karayurga'da da sorana da sormayana da söyledi:

– Merdivenlerimizde çok buz donuyor... Odun kaldırıp çıkınca ayağım kaydı da yığılıverdim, gözlerimden ateşler görüldü, ölüyorum deyip duruyorum, – diye söyledi.

Fakat hiçbir yerde hiç kimse buna inanmadı, hepsi içinden “Çaresiz, mutsuz oldu, görüyorsun” – diye düşündü. Başkaları ile konuşunca da bunu saklamadılar, Nuriy'nin Bikyar'a verdiği kızı Gölbanu ile Zakir hakkında: “Kötü yaşıyorlarmış, gece gündüz dövüşüyorlarmış”, – denen dedikodu dağıldıkça dağılıverdi. Olanı çoğalttılar. Olmayanı, yetişmeyeni her söyleyen kendisinin hayali ile kendisinin zevkine göre, kendisinden tamamladı.

Mal bölme kavgasından beri damatlar öfkelenip yürüyorlar. Bikyar'dan nice defa geçtiler, girmediler. Heyerniysa çok üzüldü. Annesi Sabira'ya biri vasıtasıyla gizleyerek söylättirdi, azıcık fırsat olsa, yalnızca iki akşam olsa da misafirlige çağırsaydı, diye yalvardı. Şunun ile ara düzelir diye ümitlendi. Anne Sabira kendisi de bunu pek gerekli buluyordu, geçen yıl da kızlarını getiremedi, bu kış da çağırmasa, rezillik! Başka masraf nerelere gitmiyor ki. En ağırı etti. Ömrü olduğu kadar, her yıl sığır mı, at mı yedirip kesmeye alışmış kadının kendisine de bu yıl nedendir kesmek için hayvansız, etsiz tamamen boş gibi, hayatta mana yok gibi geldi, oğlu ile görüşüp, bahara, son kızak yoluna doğru, kızları damatları ile misafirlige çağırılmayı düşünüverdi. Tam bu gün ahır Zakir'den çit ve saman ile böldürdü, yalak koydurdu ve kızıl düveyi et için ayırıp kapattı.

İhtiyar Nuriy, pek cimri olsa da memleket geleneğine boyun eğip, kızına çok çeyiz vermiş, onun üstüne hayvanlardan dört beş koyun, bir düve göndermişti.

Kaynana, Gölbanu bu eve gelin olup geldiği günden, çok kadirsiz davrandı. Onun çeyiz sofra örtülerinden değırmene gitmek için torba yaptırdı, araziye şunları tuttu; beş makara pamuk iplikli peçetelerini tabak çanak silip durdu, nerede, hangi, kıymetsiz şey gerek olsa, oraya gelinin eşyası verildi. Malı bölerken kızların ekin doldurup gitmeye eşyaları yetmeyince, saklayarak, Gölbanu'nun pamuk iplikli örtülerine koyup gönderdiler. Gelin dişini sıkıp bunlara dayandı, dur hele hep öyle olmaz, işte toplayıp alırım, güzelce kül suyu ile yıkarım ve yeniden sandığa doldurup koyarım diye ümitlendi. Ama işte semaver boşa gitti artık. Ekin satınca geri gönderip

alırım demişti. Kaç ay geçti, hep yok, dün komşu gelin söyledi: şimdi artık esnaflar onu misafir gelince koymaya da başlamışlar, diyor, kendi eşyaları gibi tutuyorlarmış, meğer, diyor. Gölbanu bu durumlara sızlanıp, akşama karşı, yemek yemeye bırakayım, içirip kapatayım diye, ahıra gitse, kendisinin Karayurga'dan getirdiği düvesini önce bulmayıp şaşırdı, sonra bağırdığını işitip, içeriye baksa, tek başına ayrılıp, yalağa bağlandığını gördü. Gönlü sezdi, yüreğine korku girdi. Hayvanlarını çabuk çabuk yemek yemeye bıraktı, kuyuya içmek için getirip, geri götürüp kapattı da sızlanıp, eve girdi. Orada kaynana eski çorap yamayıp oturuyordu. Zakir urgan örüyordu. Aralarında sessizce konuşma gidiyordu.

Gölbanu kapıdan gire gire sordu:

– Anne, o kızıl düveyi niye ayırıp kapattınız? – dedi.

Sabira yamasından başını kaldırmadı, söylendiği sitemli ses ile homurdanıverdi:

– Neden o kadar hâlin tükenmeye başladı? Dersin, kendi çocuğunu kesiyorlar!.. – dedi.

Gelin tamamen anlayıverdi, biraz daha sert söyledi:

– Çocuğun değil diye, hayvan da zavallı elbet. Bahara karşı düve keserler de mi?

Sabira zayıf, azaplı kabarcıklar ile kaplanmış ihtiyar yüzünü kaldırdı, içe batan nursuz gözleri gelinine baktı, acımasız ses ile cevap verdi:

– Öyle mi? Başka zamanda Heyerniysa abla, Heyerniysa abla diye kancıklanmayı pek seviyorsun elbet! Düğünde onun ile bilezikler, yüzükler de değişmişsin ya! Düveni kesip misafirlğe çağırmaya niyetlenince, Heyerniysa ablan unutuldu mu? – dedi.

Gölbanu, sesini daha da yükselterek cevap vermeyi düşünüp, ağzını açmıştı, Zakir ona elindeki dizgin ile birden saldırdı, öfke ile bağırdı:

– Sen neden adım attıkça anne ile dalaşıyorsun?..

Kadın ağlayıverdi, fakat sözünü kesmedi:

– Ne dalaşıyorum, hiç de dalaşmıyorum. Pamuk iplikli sofaörtülerimi torba yaptı, ona dayandım; pamuk iplikli örtümü kızlarına kara buğday koyup gönderdi, ona bir söz söylemedim; işte semaverimi bir ayda alırım dedin kış geçti, hep alıyorsun. Şimdi misafir çağırmaq için diye benim düvemi kesmeyi söylüyorsunuz!.. – diye birbirinin arkasından diziverdi.

İhtiyar kaynana yerinden kalktı, yere tükürüverdi:

– Tüü, utanmaz şey! Bulmuş bir söz: güyâ, benim o eşyam, benim bu eşyam! Senin kocan nerede? Ondan geçip söz söylemeye nasıl utanmıyorsun, yüzsüz! Saksâğan bu, soysuz saksâğan bu! Saksâğan kendisinin saksâğanlığına dönmeyip nereye gitsin?.. – dedi ve başka tarafa dönüp oturdu.

Gölbanu'nun içine dokundu, o ömründe ilk defa kaynananın kendisi gibi acı tartışıp gitti. Sonunda şunu söyleyip bıraktı:

– Bulmuş bir söz: güya, saksâğan da saksâğan, saksâğan da saksâğan! Sen kendin kimsin peki o kadar? Kendinin keçi sultan olduğunu unutma! – diye söyleyip bıraktığını anlamayıp kaldı.

Sabira kaynana için dünyada en kötü, en ağır söz şu keçi idi. Çünkü bütün etrafta o keçi ismine bağlanmış Sabira'ya ilişkin acayip çirkin, ağır bir dedikodu söylüyorlardı. Genç zamanında Sabira bu dedikodu yüzünden kendisini kim bilir kaç defa Üzen nehrinin değirmeninin su bendine bırakmaya yeltenmişti. Yüreğinin en ağır yerinde bu dedikodu kara kan olup toplanıp durdu. Bunu işitince yüreği oynayıp, beyni kapanıp durmuştu. Fakat kendi gelininden bunu işitmek onu tamamen şaşırttı zehirli hançer batırılmış gibi, yüreğini tuttu ve:

– Offf utanmaz, kancık, – diye, yanındaki oklavayı alıp geline fırlattı.

Gölbanu eğildi, fakat kurtulamadı; annesi tarafından Zakir ortaya çıktı, küçük grimsi gözlerini vahşileştirip, elindeki dizginleri ile kadına atıldı, kızıp, kendi kendisini unutup, eşek sudan gelinceye kadar dövdü ve yarı çıplak hâlde, kapıdan tekmeleyip dışarıya, soğuk kara itiverdi, kendi çarparak kapıyı kapattı.

Gelinin başı döndü, ne yapacağını tam olarak bilmeden, sadece ince yarı çıplak bedeninin kendi kendisini soğuktan saklama isteğine göre, komşu eve, Altınbay'lara koştu. Orada büyük gelin yalnızmış. Pek acıyarak karşıladı, kendince çok yakın görüp, çok avuntu verici sözler söylemeye uğraştı:

– Budur, bu ağzı bozuk Sabira ejderhadır... – dedi. Gölbanu'nun yırtılmış elbiselerini, başörtüsü altından dağılıp çıkmış saçlarını, şişmiş yüzüne bakıp, ne olduğunu, niye dövüldüğünü söyletti. Kendisinin ömür boyu eziyet edeni gibi yapıp, Sabira'ya sövüverdi: – olmaz, gelinciğim, dayanamazsın! Melek olsan o ejderhanın elinde dayanamazsın, – dedi, kendisinin ondan gördüğü eziyetleri sıraladı: – Kaynatanın

sağlıklı zamanında yine aynı haldeydi, o, onu dayaklıyordu, şundan biraz yumuşuyordu, şimdi o zincirinden kurtulan ite döndü, – diye ekledi. – Kuması çaresiz Behriye’yi zehir yedirip öldürdü o, gelinciğim, – diye bitirdi ve yeniden saya saya, Gölbanu’ya akıl vermeye girişti: – Kocana söyle: Ben sana sokaktan gelmiş kadın değilim, de... Benim köyün saygın kişisi babam var, köyün saygın kadını annem var, de, böyle zor hayata dayanacak hâlim yok, beni ayır, ben dönüp giderim, de... Asla eşyalarının birisini de bırakma. Havlularını da al, peçetelerini de al, örtülerini de al... Satıcıya söyle: ben, de, babamdan gelmiş semaveri sende bırakacak hâlim yok, ver, alıp gidiyorum, de... Vermezse, mollaya git, muhtara git, köy büyüklerine git. Ağlayarak söyle: işte, de, beni gece gündüz dövüp kovuyorlar, de, şişmeyen yerim kalmadı, kırılmayan kemiğim kalmadı, şöyle dövüyorlar, kaynanam da dövüyor, de; kendileri, de, benim eşyalarımı vermiyorlar, de...

Büyük gelin şöyle yüreğinden sızlayarak, ballandırarak dizip dururken kapı açıldı, deminki dizginini tuttuğu gibi, Zakir gelip girdi. Kocasını görünce, Gölbanu’nun bedeni titreyiverdi. Korkmuş, ağlayıp, kederlenip ezilmiş yüzü, nuru uçmuş gözü ile ona odaklanarak baktı, yine dövmeye başlar herhalde diye, onun elindeki dizginden ayrılamadı.

Kadın bugün kocasının yüzünde bugüne kadar olmayan bir şey gördü: her nedense işte Zakir’in, genelde, koyun gibi daha ahmak gözleri bugün gizli, aksi domuz öfkesi ile bakıyorlar.

Gölbanu’yu daha sert korku aldı... Titremeye başladı. Adam, dişini sıkıp, öfkeli domuz gözü ile batırarak bakıp geldi ve kadının yarı çıplak bedeni üstünden dizgin ile sığır kovaladığı gibi dolayıp vurdu:

– Sürtüp gezme! Git, evine dön, – diye bağırıldı.

Gölbanu, sözsüz, sessiz, afallayıp, yine yalnızca kocalar olurmuş, ya rabbim, denen bir korku ile evden çıkıp gitti. Zakir tam şurada pek gizli acımasız öfke ile yengesine baktı:

– Sen kimsin? Yoksa genç gelin zamanını unuttun mu? – dedi.

Fevziye sızlayıp, acımasızlaşmış cevap verdi:

– Hiç de unutmadım, senin ejderha ananı mezara girince de unutmam, – dedi.

– Unutmuyorsan, niye kudurtuyorsun?

– Kim kudurtuyor? Hiç de kudurtmuyorum, sen kendin akılsızsın! Biz gelin olduğumuz zaman merhum kaynata sağdı. Allah'ın rahmetinde olsun, ölüm toprağı hafif olsun, senin anneni o dizginleyip dayaklıyordu. Benim kocam da senin gibi beceriksiz değildi!..

– Neden sen hep bana sataşıyorsun?

– Sataşmayıp ne yapayım? Sen eskiden beceriksizdin, boyunsuzdun. Şimdi boynun katılaştı. Fakat doğru katılaşmadı, annenin tarafına eğilip, eğri boyun olup katılaştı... İşte sen kimsin!.. Çok bilesin gelse, benden işit! Sadece ben değil, bütün herkes böyle diyor...

Yenge ile kayın şöyle uzun süre kavga ettiler. Zakir'in öfkesi kabarıyordu, sözü ortasında kesti:

– Ben gösteririm şimdi, – deyip Gölbanu'nun arkasından dizginini tutup, kendi evine koştu.

XXXIII

Bayram aşısı kara karşı derler.

Esnaf Heyrulla geçen yaz Gölbanu'yu uğurlarken karısı ile gelin tarafı olarak gelmişlerdi. Bu yıl Nurıy ile Fethiye'ye düğüne gitmeyi söyledi.

Esnafın tek oğlu Nasıyb'a Bikyar'dan kurbağa Hariys denen köylünün kızını istediler. Heyrulla âdetince şaka yaparak Nurıy'dan rica etti:

– Geçen yıl beni kızına gelin alayına göndermiştin, bu yıl işte benim oğlumun düğünü var, ihtiyar dünür olup köşenin başında otur, – dedi.

Bu beklenmeyen dünürlük başka herkesten daha çok Fethiye nineyi sevindirdi. O, kızı Gölbanu için biraz hamur yoğurup baktı, Bikyar'a kendilerini Sabira'lardan misafirlige çağirtmak için uğraştı. Yavrusunun yaşadığını kendi gözü ile görüp, dünürün azcık gönlünü yumuşatıp dönerim diye ümitlendi; fakat yeni ayrılıp çıktığı yıl diye ihtiyar dünür buna gidemedi. Bu işler, elbette, böyle ağızdan açıkça söylenip, pazarlık edip yürütülmedi, hepsi en sırdaş kimseler vasıtasıyla, pek kinayeli sözler ile yapıldı. Nasıl olsa da böyle gelip çıktı, Bikyarlı'lar bu kış da Nurmöhemmet dünürleri misafirlige çağırmadılar. Fethiye kadının bu gibi yıkılmış ümitleri, ikinci taraftan, işte şu satıcı Heyrulla'nın düğünü sebebiyle kalkıp yükseldi. Sabira dünür orada ne yapar, dünürlerinin katıldığı düğünü yemek meclisine alıp, hürmet gösterir mi, göstermez mi?

Gerçi Şu köye gidince, Şuradaki kişiler içinde kaynayınca anne kadın, elbette, kendi kızını görmeyip de dönmez, nasıl yaşadığını ğrenmeyip de kalmaz, Şu kaygılı dedikodular, hep dövüşüp, kötü yaşadıkları hakkındaki sözlerin de esasını amayıp da bırakmaz.

Bikyar’a  kızak dünürler gider diye konuŐmuŐlar meğer. Asıl dünür Heyrulla ile karısı bir; Nurıy ile Fethiye iki; üçüncü güzel yenge Meftuha’nın kocası uncu Gayfulla söylendi. Bu başüstüne razı oldu. oktan değil Meftuha üstüne “ocuğum yok” denen bahane ile aldığı genç gelini misafirliğe gitmek için heyecanlanıp duruyordu. Fırsat çıkınca çok sevinip hazırlanmaya başladı. Fakat burada kimsenin gönlüne gelivermeyen bir engel baş gösterdi: Fethiye insanları önlüyor, razı olmuyor. Nurıy’a da söyledi, Heyrulla ile onun karısını da söyledi, düğüne gitmeye hazırlanan Gayfulla’nın kendisini de yolup bıraktı:

– Ağzını da açacak olma, – dedi, düğüne gidiyorum diye, senin o yosman ile aynı sofrada yan yana oturacak hlim yok, aklına da getirme, – dedi.

Gayfulla onun kardeŐiydi. Buna dayanıp, böyle kesip konuştu. İhtiyar Nurıy’a da Heyrulla’ya da aynı idi. İki kadının genci gitse ne düzelir, ihtiyarı gitse ne yıkılır! Gayfulla’ya öyle olmadı: onun evinde bitmez tükenmez fırtına başladı. Koca, yalvarıp ablası Fethiye’ye geldi, fakat bu ömründe ilk defa kendisinin sözünde, inatılığında dişi tırnağı ile yapışıp durdu:

– Olmaz, efendim, senin o... ile aynı sofrada oturacak hlim yok: Meftuha gitsin, o yosman hazırlanır Şimdi, – dedi.

Kavga ziyadesiyle uzadı. Heyrulla kendi gidip, Gayfulla ile konuştu:

– Eğer, – dedi, – Şimdi sen, ağabey ulu, ben büyük desen, Nurıy ile Fethiye’yi bırakırız da genç karın ile seni göndeririz, onların sebebini ben ukur Hebiyp’e söylerim; eğer Şimdi bozuŐmayalım desen, büyük karın Meftuha ile git, o delirmiŐ Fethiye kadının inatçılığı biteceğe benzemiyor, Gayfulla’nın o yosması ile gitmem demiş de donmuş, inatçı at gibi ne de adım atmıyor, geriye de çekilmiyor...

Ömründe ilk defa kadın galip ıktı: Gayfulla, kendi evinde pek çok atıŐmalar geçirdikten sonra genç karısına bin türlü szler tuta tuta büyük karsı Meftuha ile düğüne gitti.

Buna Fethiye sevindi, ondan daha çok da Gölbanu'nun sevinci dünyaya sığmadı. Bu arada elbet şu kadar ağır haller geçirdi, böyle kaygılar oldu, bu kadar çok sıkıntılar yığılıp geldi, sırdaş güzel yengeye konuşup bir ağlasa, belki, yüreği azcık dinlenir gibi, biraz hafifler gibi geldi, bu duygu ile Karayurga'dan Bikyar'a gelecek dünürleri bekleyebildi, bu ümit ile yengesi Meftuha ile görüştü.

Fakat ilk görüşmede o iki dost, sırdaş kadın, hiçbir söz etmeden birbirinin kaygılı günlerini tâ yürekleri ile hissettiler. İlk sözde, ilk selamlaşmada Gölbanu kendisinin kız olduğu zamanki sırlarını saklamış güzel yengenin yüzüne bakıp şaşırıldı: daha işte geçen yıl oldukça pembe yüzlü, genç güzel kadındı, şimdi zayıflayıp sararmış, gözaltlarına, ağzının iki tarafının köşesinde her nasılsa kırışıklıklar uzamışlar. İki söz söylüyor da hıçkırıp ağlayıveriyor, iki söz söylüyor da kocasına, kumasına beddua ediyor. Şöyle böyle konuştu da sözünü büyüye getirip bağladı:

– Günahlı olursam olurum, cehennemde yanarsam yanarım, – diyor, – şu yosmanın ağzını burnunu bükmeyip bırakmam ben, diyor. Allah görür, bir geçirmezse, bir geçirir, diyor; sen bana şu falcı kocalarının nerede yaşadığını iyice anlat, diyor. Ben diyor, şu Meseylebaş'taki Çuvaş kocakarısına acaba gider miyim demiştim de, diyor, hiç de fırsatı denk gelmiyor. Bu Bikyar'ınkini de övüyorlar hepsini hepsini söyleyiveriyormuş, diyor, istese sevdireyor, istemezsen bezdiriyormuş, – diyor, sadece parayı esirgememek gerekmiş, diyor.

Gölbanu şaşırıp kaldı, o büyücü Gayniye denen kişiyi çok işitmişti. Köyün dışında harabe bir evde anadan doğma kör bir oğlu ile yaşıyormuş diyorlardı. Fakat kendi nerede olduğunu net bilmiyordu. Bu çok gizli bir şey. Kim denk gelse şundan soracak hâl yok.

İhtiyar yengesi Fevziye'yi, yavaş gelin Sıytdiyka'yı düşündü: “Bunlar bilseler olur. Yine de korkunç bu. Sır tutmazlar, kadın ağzında söz durur mu? Kim bilir kime söyleyiverirler. İşte Heyerniysa abla burada denk gelse, onun ile konuşup bakmak olurdu. Yok, o da yaramaz. Ne kadar dost görünse de Sabira'nın çocuğu, Zakir'in ablası elbet! Kendi kanı çeker. Dalassa da dövüşse de onlara döner. İşte küçük kız Fagıyle ile Minlegaliym oğlan pek olurdu, bunlar Gölbanu'yu pek severler, yine de zor. Çocukluk ile söylerler de bırakırlar”. Gölbanu şöyle uzun arandı, kimle o büyücü Gayniye'yi öğrenmek hakkında çok başını şişirdi. Sonunda hiç de beklenmeyen yerden öğreniverdi:

Çiğindirik ile pınara suya çıktığında, bir gelin sormadan etmeden kendi cırlayıverdi: “Acayip, – diyor, – onun bilmediği yok, önüne büyüdü aynasını getirip koydu ve şundan ne olduğunu, ne olacağını işte avuç içindeki gibi görüyorsun, – diyor. Sevdirim dersin bir türlü kocakarı ilacı yapıyor, bezdiririm dersin, ikincisini yapıyor”, – diyor. Gölbanu bunları denk getirip güzel yengesine söyledi, defalarca yalvarıp söyledi:

– Lütfen yenge, dikkatli davran, gittiğini, girdiğini çıktığını görürseler, bu büyületti diye başını yerler, – dedi.

Meftuha bunu kendi de iyi biliyordu. Hengâmeli düğün arasında o büyücüye gidip dönüverme ona pek zor geldi. Yine de ömür boyunca zorluk altında yaşamak ile keskinleşmiş kadınların hilesi ona yardım etti. O: “Gölbanu ile sözüm bitmedi, şuna gidiyordum”, – deyip, yemek meclisinden kaldı, dostuna sadece bir dakikaya girip çıktı ve parasını, hediyesini yenine, elbise içine doldurup, anlatılan patikalar, küçük sokaklar boyunca, akşamın karanlığının düşüp geldiği vakitlerde büyücü Gayniye’ye gidip döndü. Şunun ile gönül tamamen rahatlayıp gitti, kendini mutluluk yolunu yeni bulmuş gibi hissetti, onun önüne kendi kaygısının yerine dostu Gölbanu gelip oturdu.

“Kedi ile köpek gibiymişler, hep dövüşüyorlarmış. Kaynana da dövüyor, kocası da dövüyormuş, bütün çeyizini, bütün mallarını israf ediyorlarmış, bu ağlayıp karışmaya başlasa, dizgin ile elini ayağını bağlıyorlarmış da kışın güçlü soğuşunda dışarı, kar üstüne yarı çıplak çıkarıp atıyorlarmış, bu şurada, ağlayıp, hıçkırıp yatıyormuş...” – denen bu gibi sözler Üzen nehri boyunca Karayurga’ya da ulaşmışlardı, orada her dilde bu dedikodu vardı.

Düğüne gelince, Meftuha bu sözleri yeniden daha sık şekilde işitti. Dostu ile konuşunca, Gölbanu’nun böyle çabuk değişmesine, Meftuha çok şaşırıp baktı. Bu elbette kız zamanında mutlu, şakacıydı. Yankılanıp duran sesli, çabuk yürüyüşlüydü. Şimdi nedendir pek solmuş görünüyor. Adım atışı önceki gibi hiç değil, miskin, kaba hareket ediyor. Gözünde onun sevinç ışığı oynuyordu. Şimdi tamamen donmuş. Kaygı ile ezilerek bakıyor. İşte şimdi bir söz söyler ve ağlayıverir gibi duruyor.

İki sırdaş bu düğün kalabalığı içinde, az görüşebildiler. Her görüşmeyi kendi kaygıları, kendi mutsuzlukları hakkında ağlaşıp, birlikte gözyaşı döküp geçirdiler.

Bu düğün fırsatı ile Bikyar'da konuklar ve meclisler az olmadı. Yemek ve çay meclislerinden boşanmaya vakit kalmadı. Yine de ihtiyar Nuriy mescitten çıkınca, kapı dibinde durdurup, Allayar molla ile sert konuşup geçti:

– Efendi, – dedi, – dedikodu ile dünya kokuşmuş elbet! Nereye gitsen orada ağzı bozuk Sabira diye, pısırik Zakir diye, çaresiz gelin Gölbanu diye konuşuyorlar. Siz imam kişisiniz bizim damadı çağırıp bir öğüt verseniz ne olur! Biraz akıllanmaz mıydı? – Kızı Gölbanu'nun dayanamayıp iki defa kaçıp dönmesini de ekledi.

Mollayı titreme aldı. Bu sözleri o çok işitmişti. Ona dövülmüş, sırtı kararmış, şişmiş yüzü başı ile ağlayıp, Gölbanu kendi de iki defa kaçıp geldi.

– Efendi, dayanacak hâlim bitti, ne yapayım şimdi? – dedi.

Molla ona uzun süre öğüt verdi:

– Sabretmeli. Sabreden muradına ermiş, essabru minerrahman, demiş kitap, koca hakkı, tanrı hakkı demiş, kocanın vurduğu yer cehennemde yanmaz, demiş kitap, sabret, dayan, gelin deyip gönderdi.

Bu kadının Bikyar'dan Karayurga'ya iki defa, kocasının gazaplı dövmelerine dayanamayıp kaçıp gittiğini işitmişti. Zakir'in boşanmayıp, daha sert dövüp, geri alıp geldiğini biliyordu. Fakat mollanın akli diğerine gitti. Bu arada şeriaten geçip mahkemeye gitmeye başladıkları anlaşılıyor. O gün, mal bölerken, merhum Şibay'ın oğlu Altınbay da şöyle deyip bıraktı. Bugün ihtiyar Nuriy böyle sert ses ile söyleyince, Allayar'ın ödü patladı:

– Acaba aksakallının kafası ile bu akısızlar da şu tarafa saparlar mı? – diye şüphelendi.

Fakat yanıldı. Nuriy'da öyle düşünce yoktu. O, on kuruş sadaka verip dua ettirdi ve rica edip söyledi:

– Efendi, – dedi, en küçüğüm elbet, gönlüm pek üzülüyor, damadı çağırıp öğüt verip gör, önce Allah'a, ondan sona havale ediyorum, – dedi. Yeniden kızı Gölbanu'nun iki defa dayanamadan kaçıp döndüğünü söyledi. Kocasını Zakir pazardan dönerken girip, arabasına koyup, dövüp alıp gittiğini de söyledi: – Kendi dövüyor, kendi boşanmıyor, kötü hâl, – dedi.

İhtiyarın sözü bunun ile bitti. O yine dört günlük düğünü tamamen kaplayan yemek ve çay meclislerinin içine girip gitti.

Anne Fethiye başka hiç kimsenin bilmediği karanlık tarafları gördü. Kızı Gölbanu üzücü hayatını söyleyip annesini çok ağlatmayı istemedi, çok belli olanları, pek büyüklerini sadece söyledi; fakat kadın onu söylemek istemediklerini de bütün ayrıntıları ile araştırıp öğrendi. Kızı saklamaya uğraşsa da düvenin ne zaman, niye nasıl kesildiğini de anladı, beş makara pamuklu sofra örtülerinin, kızıl başlı geniş havluların, torba yapılıp, araziye değirmene, kızlarının miras mallarını taşımak için çıkarıldığını da arayıp çıkardı; semaverin hangi hâller, dalaşmalar, dövüşler içinde esnafa sekiz liraya götürüp bırakıldığını, bugün hâlâ geri alınmadığını açıkça ardına düşüp buldu; Zakir damat hakkında: “Önce boyunsuz idi, şimdi boynu annesinin tarafına eğilip katılaştı, büküldü”, – denen sözlerin acı manasını da ana yüreği derin anlayıverdi.

O birisinin ricası ile ihtiyar dünür olup geldiğinden, elbette, düğünde, mecliste, insan önünde birisine de kendince de eğri söz etmedi; karşılaşınca Sabira dünür ile de pek keyiflenip, pek sevişip konuşmaya uğraştı. Fakat bütün bildiğini, yüreğine toplanmış bütün acılarını Karayurga’ya taşıyıp dönmeye gücü yetmedi: düğünün en son gününde, aşağı taraftan, pek uzak bir yerden, meclisten birlikte çıktı da söz açtı, konuşmak için vakit daha geniş olsun diye, onlara karşı gelen kızağa da oturmadı, uzun süre Sabira dünür ile konuşa konuşa yayan döndü:

– Şimdi, dünür, – dedi, gücenme, yavrum elbette, gönlüm hiç de rahat değil. Köyde ağır sözler pek çok geziyor, – dedi.

– Sabira onu hemen kesti:

– Tamam, dünür, sen de şimdi, altmış yaşına ulaşmışsın, sokak lafını dile alıp yürüyorsun – dedi.

Fethiye böyle çabukça duracak değildi. Teker teker hepsini de dizdi, sofaörtülerini, havluları da söyledi, ilk defa misafirliğe kaçarak gitmelerini de saklamadı. Düve hakkında söz çıkınca, oklava ile vurduğunu da ağza aldı. Kızlarını damatlarını ağırlarım diye, gelinin en son düvesini kesmek yakışmaz ki, diye batırdı. Büyük nikel semaverin bugün hâlâ satıcının köşesinde, sofrasında gürüldeyip kaynayıp, çay içirmesine de değindi. Gölbanu’nun dövülüp yırtılmış başörtülerini, elbiselerini de dile almadan gidemedi, kendilerine, daha bu yıl sadece güzün, yarılmış alın ile misafirliğe gelip, bütün köy önünde, gülünç duruma düştüğünü dile getirip ekledi. Zakir damat kendi dövüyor, kendi boşanmıyor, sevmiyor meğer zorlayıp tutmasaydı, boşansın

da göndersin, diye ekledi. Gölbanu'nun bunlardaki eziyete dayanamayıp kaçıp dönünce, adam kendi gidip, dövüp zorla alıp gittiğini de arttırdı.

Şu şekilde bir yavaşça, bir acımasızlaşarak giden bu sert mücadelenin sonu çok şiddetlenip, dalgalanıp gitti. Sabira sabrını kaybetti, yine şu saksığana gidip dikeldi.

– Kızın akılsız, soysuz. Elinden bir iş gelmiyor, bir söz söyleyen, ağlayıp, Altınbay'lara koşuyor, sen bana dalaşana kadar kızına öğüt ver, o insan düzgün olsa, birisi de dokunmaz; gönlüne ağır alma, dünür, elma ağacından irak düşmez, derler, Gölbanu'nun da şu Karayurga saksığanlarına çekmiş, faydasız, soysuz şey, – dedi, düğünde kesilmiş at kuyruklarına kadar hatırlayıp geçti.

Bu sözlerden Fethiye'nin gönlüne ağır taş oturdu, dili tutuldu, yine bir girişip başlayıp, bu ağzı bozuğu ateşli kömüre bastırayım mı diye, söze başladığı yerinden kendini önledi; bu dalaşmalardan Sabira'nın ruhunun daha kuduracağını, Gölbanu'nun üstüne daha kötü atılacağını düşündü; bunu hesaplayıp, dudağına geliveren keçi dedikodusunu da söylemeyip geri yuttu.

Şu gün, düğünden gitmeye niyetlenip yürüyünce, annenin yüreği sabredemedi, Nuriy'a hepsini söyleyiverdi, sonuna ilave etti:

– Bizim artık yavrumuz yok. Bu cehennem ateşinde bırakana kadar, eşyalarını yükleyelim de kendimiz ile alıp dönelim, – dedi.

Ortada en zor şey şuydu: erkek boşanmazsa kadın gidemez, eğer dik kafalılık ile kadın kendi gidip varsa, onun bütün eşyası erkeğin elinde kalır.

İşte bu durum Nuriy'ı halsizleştirdi. İhtiyar bu tarafa takıldı:

– Ne söylüyorsun sen, kadın? Kadını ayırıp almak kolay mı diyorsun? Erkek ayırır mı, ayırmaz mı? O boşanmazsa, nasıl alıp gidiyorsun? Çeyizini, başlığını ne yapıyorsun? O üç yüz lira oyun mu?

Nuriy kendisinin tabiatındaki inatçılığını gösteremedi, türlü yönden getirip sıkkan, birbirine karşı şeylerin içinde ne edeceğini, nereye gideceğine bilmeyip, azap çeken insan gibi sızlayıp, yüreği ile huzursuzlanıp konuştu.

Kocasının böyle yumuşadığını görünce, Fethiye daha sert atıldı, daha çok ileri gitmeye uğraştı:

– Tamam, dedi, – mal diye, başlık, çeyiz kalır diye biricik kızımı ateşin içinde yandırmazsın elbette, kaybolan mal bulunur daima, – dedi.

İhtiyar bütün ömrünü sıkarak getirip çıkarıp bırakmış gibi, sıkıntılı ses ile yine kocanın boşanmasına geldi. Kadın karşı çıkıp gitse, bütün eşyası, çeyizi, başlığı kocada kalır. Onun üstüne, erkek isterse boşar, istemezse yok. Boşanma tamamen kocanın elinde. Onun akli işte şuna takıldı.

– Eh karı, karı, – dedi sana söylemek çok kolay. O çeyize az güç, az para dökülmedi mi? Her pazar: iplik al, pamuk ip al, boya al, pamuk al, diye kulağıma söyleyip duran sen olmadın mı? Hayvanı neye hesaplıyorsun? Üç yüz lira başlığı nasıl o büyücü Sabira’ya bırakıp gidersin? Başka köylüler kız verip ev düzene soktular. Biz elbet Gölbanu’nun başlık parasından bir kuruş, söylüyorum ya, kör bir kuruş da kendi ihtiyacımıza tutmadık. Hepsi de ona, üstüne başına, hediyesine gitti. Şimdi hepsini de hepsini de şu dilenci gösterişlilere bırak da git, güya! Bu oyun mu? Tamam, bırakmaya da razı olalım, orada da koca boşanır mı hemen? Koca, baş; kadın, boyun; boşanma kocanın elinde, o boşanmazsa, efendi ile konuştum ben, koca boşanmazsa, diyor Allah da boşamaz, molla da boşayamaz, diyor... İşte ya, kadın, nasıl düğümlezip bitmiş o... Göz önünde elbet, Gölbanu iki kere, burada dayanamayınca, bize kocasından kaçıp döndü ya. Ne oldu? Yine köpek yerine dövüp geri alıp gitmedi mi? İpin ucu pek karışmış!..

Konuşma uzun sürdü, fakat karışık düğümlerin ucunu nasıl bulmaya, nasıl çözüp, kızları Gölbanu’nun ağır kaderini hafifletmeye yol bulamadılar.

XXXIV

Gölbanu ikiz çocuk doğurdu. İkisi de ölü doğdular. Altınbay’ın karısı, büyük gelin Fevziye, bunu tutup aldı. Bütün Üzen nehri boyuna dedikodu yaydı: hamile deyip durmadı yamuk boyun Zakir hep tekmeledi, dövdü, midesine ne denk gelse onu verdi deyip, sorana da sormayana da cır cır ötüp gezdi.

Gölbanu kendisi çocuk çok istemişti: oğlan doğsa da olur, kız doğsa da olur, sadece bahtı, sağlığı ile doğsun deyip, sevinerek beklemişti. İkiz deyince, sevincine şaşkınlık da karıştı; ölü doğduğunu öğrenince, bayıldı, zar zor aklını kaybetmeyip kaldı. Hamile iken o, bütün dünyasını unutup, gönlünü sadece şu doğacak çocuğa bağlayıp tüketmiş, ona çocuk bezleri, elbiseler, yorganlar hazırlayıp koymuştu. Oğlan olsa ne isim koyarız, kız olsa ne isim koyarız diye, günler geceler sadece bu meselelerde düşünüp durmuştu. Birkaç defa, oğlan olsa... oğlan olsa... oğlan olsa... Lotfiy diye isim

koymak olmaz mı acaba deyip de bıraktı. Fakat bunu pek çabuk aklından çıkardı, olmaz da gerekmez de diye bağladı. İsmi bulunur, anneler ile de konuşuruz, onları *isim tuynası** çağırırız diye düşündü. Çocuk doğurmanın bütün sıkıntılarını işte şu güzel umutlarla birlikte geçirdi, bu keyifli düşünceler onun sıkıntılarını hafiflettiler...

Çocukların ölü olduğunu öğrenince, hepsi beraber yıkılmış gibi oldu. Dört saat kendine gelemedi. Ebeler, ölür mü kalır mı diye diken üstünde oturdular. Gölbanu ölmedi, fakat ağzında lezzet bitti, hayatından keyif bulmaz olup kaldı.

Çevresinde kaynayıp duran insanlar kendileri de onların sözleri, kınamaları, dedikoduları da her nedense ona değmeden geçip duruyorlar gibi geldi. Daha hastalanıp yattığı dönemde Fevziye gelene karşı Sabira kaynana acımasızlaşmış, derin nefret ile atıldı.

– Sen, – dedi köyde boşuna olmayan şeyleri çıkararak kadın olup gezme. Güya, midesine vurdular, şundan çocuklar ölü doğdu! İt de vurmamış, kendi çürük, nesli, atası çürük onun. Kim denk gelse onun ile sürüklenmiş de çürüyüp bitmiş. Şundan çocukları da çürüyüp çıkıyorlar! diye uzun süre söylendi.

Bu dalaştan biraz geçince, ihtiyar yenge Fevziye yalnız anını denk getirip girdi. Uzun süre oturdu, kim bilir neler konuşup bitirdi:

– Senin yamuğun, – der. O Zakir’e önce “boyunsuz” diye söylüyordu, sonki zamanlarda, onun boynu anasının tarafına yamulup kaldı, diye konuşmaya başladı. Şundan kendi sözünden alıp, ona yamuk boyun deyip, daha kısarak, yamuk deyip durdu. – Senin yamuğun, – diyor, – kendisinin dilenciliğini bilmeden, kadın üstüne kadın almak için gezmeye niyetlenmiş. Aşağı tarafın şu, ölmüş askerin karısı görücünün burnuna vurup geri göndermiş, diyor. Söylüyormuş: bağ elması gibi bir karısı var, önce şunu doyursun, ondan ikinciye arar, diye söylüyormuş, diyor. Şöyle burnuna fiske vurup göndermiş, – diyor.

Gölbanu bunu, hasta döşesinde, kızmış başıyla dinledi. Gerçi bu da onun çok sıkıntılı gönlünün kim bilir hangi köşesine gidip oturdu da sadece yavaş sızlanıp duran kaygı olup yerleşti. Sadece işte iki çocuğu çok düşündü.

Küçük kız Fagiyle ile Minlegaliym oğlan onun başından ayrılmadı. İki yıl olmuştu artık. Bunlar boy attılar, büyüyüp gidiyorlar. Yine de Gölbanu, hasta döşesinde

* İsim koymak için yapılan toplantı

yatıp, onların şu, ilk gün ot toplayıp, harman yığını koydukları zamanlarını düşündü. Küçük kız Fagıyle, güneşli günde sıcakta rahatsız olup, tırmığını atıyor da İsenbike'nin ortasındaki göle gidiyor. Ardından yavaşça kuzey taraftaki dağın yüzüne sıvışıyor. Kızıl palto gibi çilek kaplanmış yere varıyor. Ardından kızgın güneşte kızarıp erginleşen iri, lezzetli çilekler alıp geliyor. Bunlar böyle lezzetliler, şimdi işte hasta hâlde de dudağında, dilinde şu anın lezzeti hissediliyor gibi...

Gölbanu küçük dostu Fagıyle'yi bugün hastalığın sıcaklığında işte o anı, o çilekleri ile düşündü. Minlegaliym oğlan da harman yığını yerleştirirken, bulut, yağmur gelip basana kadar taşıyıp bitirelim diye at üstünde oynayıp, oynatıp, Üzen nehri kıyısını yankılatıp ekin demeti çektirdiği anı ile gözünün önüne gelip bastı. İşte şurada at battı ya. Çıkarırım diye Zakir boyanıp bitti, Gölbanu onu Üzen nehrinde temizleye temizleye yıkadı. Ondan sonra oğlan yine ata sıçrayıp bindi ve iki parmağını dişine koyup, acı ıslık çaldı. Yok, orada değil belki. Akşam, ata yerleşip gitmeden önce pencere üzerinden komşu oğlan Apuş'a ıslık çalıverdi belki...

İşte bu anları ile küçük kız Fagıyle de oğlan Minlegaliym de her nedense, Gölbanu'ya yakın, pek yakın olarak hissedildiler. Başka bir şey de onu öyle çekmedi, bir şey de aklına getirmede; dersin, gönlünün iki kanadı aynı anda kırıldı da o şimdi, yaralanmış kuş gibi, ölemeyip yerde sürüklenip duruyor. Yoksa öyle değil mi işte yüreğinin damarları varmış elbet, bunlar kesilmiş gibi. Bir şekilde kim bilir nerede, kim bilir nasıl pek gerekli, pek derin bir şey yıkılarak mı kırılarak mı düşmüştü.

Daha ayağa kalkıp yürümeye başladığının tam üçüncü gününde kaynanası dövüştü: çay yanına getirilmiş semaverin üstünde kül kalmış meğer şunu gösterip söyledi: “Kaç yıldır anlatıyorum, aptal koyun gibi, bir şey bilmiyorsun, şunu silip getirince ne olur!” – diyor. Ne olsun, bir şey de olmaz, daha güzel olur!

Akşam un eleyip hamur basıp, ekmekler hazırlayıp koydu. Yedi ekmeğin altısı güzel, düzgün olup kabarıp piştiler. Birisi daha kenara girip kalmış, değiştirmek aklına gelmedi, işte şunun bir kenarı azca daha çiğ olmuş. Çok kötü tabii, kaynana bağırır: “Soysuz saksagan, – der, – kendin bilmiyorsun, kimsenin öğrettiğini kulağına iliştiirmiyorsun, şöyle ekmek pişirilir mi? İnsan değil, it de yemez tabii”, – der.

Gölbanu dalaşmadı yine de bu kötü dilli kaynanaya: “İt yemezse, sen yersin! Senin gibi kudurmuş itlere yarar o!” – demek için ağzını açmıştı, Zakir gelip girdi de

söz başka tarafa geçti, gelin düşündüğünü kaynanasına söyleyemeyip kaldı. Lakin kocası ile konuşmadı, bir köşeye oturup, yamasını eline aldı ve dünyaya gelmeden önce ölmüş iki çocuğunu düşündü. “Allah’ım, niye ben böyle bahtsız yaratıldım acaba”, – dedi gönlü hafifledi, zayıf, yarı ölü yüzünden iri taneli yaşlar birer birer yuvarlanıp düşmeye başladılar. Çocuklara isim de verilmedi, cenaze de kılınmadı, sadece şöyle göturdüler ve yerin altına yalnızları gömüp döndüler.

Genç anne işte bu doğrultuda uzun uzun düşünüp, yavaşça ağlayıp, eski elbisesini yamayiverdi. Ondan dikişini bırakıp, dışarı çıktı, evin merdiveninde tek başına oturdu.

Sonbahardaki karanlık gece geldi. Uzak bulutsuz gökyüzü yıldız ile doldu. Karşı evin çatısı üstünde yalnız baykuş birkaç defa çırpındı da sakinleşip hareketsiz kaldı. Çevrede sessizlik, uyku ile bağlanmış sessizlik başladı. Fakat Gölbanu’yu kocası da kaynanası da: “Eve gir, uyumak için yat!” – diye çağırmadı. Başka söz söyleyen de olmadı... Şöyle yumuşak, fakat biraz uğursuz karanlık gece içinde, yalnız başını nereye koyacağını bilmeden, bir ağlayıp bir sızlanıp uzun pek uzun durdu.

Bir tarafa doğru da yol görmedi, nereye gidip, kim ile konuşacağını şaşırıldı; gönlüne kendi kaderi ile ne yapacağını bilmeyip yorulmuş çaresiz yenge Meftuha geldi, onun ile bağlanıp, falcı kocakarıyı hatırladı: ne olduğunu doğru söylemiş, diyor. Gerekliyse sevdirebilir, diyor, gerekliyse bezdirir, diyor. Sadece hediyesini, yine parasını esirgeme, diyor.

Meftuha gidip döndüğünden beri Gölbanu buna hazırlanıp geliyordu. Gizlice para topladı. Kendisinin en güzel tek havlusunu ayırıp bunun için diye koydu. Sadece bunlar yetmezse, diye, akşam un, yumurta ayırıp belirledi.

Evde horlayarak uyuyorlar. Kadın kapı aralığından kulak verip, kocasının kaynanasının iki yerde ikisinin de şüphesiz horladığını ayrı ayrı açık işitti. Sadece ayak ucu ile basıp girdi. Başköşede duvar boyunda duran büyük sandığın kapağını kaldırdı, belli yerden belli havluyu aldı, saklanmış yetmiş kuruş parayı arayıp buldu, köşedeki sepetten un, yumurtayı yenine koydu ve kapıyı çok dikkatli kapatıp, yeniden avluya çıktı.

Zamanı yetti mi, acaba ayak sesinden korktu mu, evin çatısındaki baykuş havalandı, sessiz ahıra doğru çırpındı kuyunun direği üstüne kondu, şunun ile rahatladı.

Kadın eşyaları saklayıverip, odunluğa geldi, hayvanlardan korunmak için bir ince meşe ağacı aldı ve ahıra, oradan harmana çıktı. Ardından patika ile korka korka gidip, tek yönlü dar sokağı geçti, yalnız duran uğursuz iki bacasız hamamı geçti. Şu şekilde afallayarak, titreyerek, köyün dışına ulaştı.

Su boyunda bacasız hamamdan uzak değil, tek başına eski ev. Yıkık merdiven altı. Yarisı kadar yere batmış ağaç kabuğu kapı. Kadına birisi: “Büyücüye gece yarisı gitmeli, sorup, kapı vurmada, doğru basıp girmeli”, – demişti. Gölbanu şunu hatırladı; rahatlayarak titremesini yendi. Kapının bağından çekti; bağlanmamış meğer; ne görsem de görürüm deyip, gidip girdi.

Yarı karanlık ev. Kapıya yakın bir yerde, seki kenarında oturmuş kör genç oğlan akıp, dönüp çıkmış korkunç göz çukurlarını buna doğru dikti. Fakat bir söz de söylemedi.

Büyücü Gayniye'nin oturduğu köşe karanlıktı. Fakat onun çoktan başlanan sözü yeni bitirmiş biri gibi bir hâlde, uzaktan, derinden kısılıp gelen ses ile alıp gitti:

– Hangi bahtsız yürüyor orada?.. Benim türkümün kederli yerine tam geldin ya! Yıldızın kararıp gidiyor...

Yalnızca bulutsuz da olsa, ey, aya güç

Yalnızca bulut da olsa, güneşe güç

Nereye gitsen, ey, eşsiz güneş

Kelebekçik gibi cana güç,

deyip, buna karışık boğulma ile falcı türküsünü kesti, yine bağlayıverdi: – Senin dedi, – adım atıp yürümenin rüzgârı benim beynime vuruldu... Bulut geliyor. Yıldızın kararıp gidiyor senin... Bahtsızlığın büyük, kara günün çok... Adım attıkça sadaka ver, pek çok yar yaprağı yak, bulutsuz karanlık gecelerde parlak yıldız altında otur... Senin arkanda bir kadın görünüyor. Yaşı büyük, boyu uzun, yüzü kırışıklı, kara. Bu kaynanan olur. Yine bir kadın var. O hemen yüzünü açmıyor... Tanıyamıyorum, kocan senin üstüne kuma arıyor değil mi?

Falcı kocakarının karanlık ev içinde, sayıklamalı ses ile söylediği bu sözleri Gölbanu'nun hayalini bölüp girdiler, beynine kara iz koydular, yüreğine korkulu dalga getirdiler. O ne yapacağını, nasıl anlayacağını bilmedi, ilk önce büyücüye kendisinin yetmiş kuruş parasını uzattı. Gayniye bunu keçe altına soktu.

– Şimdi dua etmek olmaz, haberim bölünüyor, – dedi ve yine devam etti: – Senin, – dedi, – gönlünde derin şüphe var. Kaynanam büyületmedi mi acaba, diyorsun, kimden olduğunu bilmek zor. Fakat büyü elinin izi var. Kocanın gönlünü senden soğutmuşlar. Şundan onun boynu anasına doğru yamulup kalmış... Dönünce bak: gömleğinin içinde yaka boyunca küçük, dar bir çöp dikilmiş olur. Şunu söküp al. İçinden ördeğin lades kemiği çıkar, bütün değil, sadece küçük parçası. Onu al. Yine bir domuz kılı çıkar. Onu da al. Bunları kızmış ocakta kendin yakarsın, yanıp bitene kadar gözünü ayırma, bakıp dur. Büyün derin. Hanenizde kuyu var mı? Şunun çıkırığına bak... Tavan aranızda kesilmiş tırnaklar, saçlar koyduğu küçük torba var mı? Kül döktüğü yer var mı? Hepsine bak. Kızıl bez parçası olur, onun içinden yine domuz kılı çıkar ördeğin lades kemiği çıkar... Çekmeyip alırsın. Bismillah etmeyip hemen yine ateşte yakarsın. Yanıp bitinceye kadar gözünü alma, bakıp dur! Büyüsü sert, uzun döner, sabırlı ol; bahtın kararıp gidiyor, yıldızını bulut kaplıyor, ileride gözyaşın çok, sadakayı çok ver, yar yaprağı yak...

Gölbanu, yeninden çıkarıp, havlusunu, yumurtalarını verdi, büyüce yine dua etmeden sözünü alıp gitti:

– Kara yollar birkaç yönden seni dolandırıp alıyorlar... Yine bu ne... İşte derin girdap, onun ardında kabir taşları... Orada iki çocuk görünüyor... Aman, bunlar ölüler değil mi?..

Büyücü falcı Gayniye şöyle konuşup giderken birden kapı açıldı, kocakarı, korkup, ayağa kalktı, iri kırışıklıklar ile kaplanmış ihtiyar, kurumuş yüzünü kapıya çevirdi, derin çukura batmış donuk gözleri ile bu tarafa odaklanarak baktı. Gölbanu ne yapacağını bilmeyip şaşırıp donup kaldı: orada, kapı dibinde, eline babası yönetici Şibay'dan kalan eski kayış çubuğu tutup, Zakir duruyor. Başı ayağı çıplak, sırtında beyaz palto, yüzü gözü acımasız merhametsiz görünümü ile kararıp yanmış. Kocakarıya sadece bir kez baktı, hemen çabukça büyülemeye başladığını gördü de öfke ile Gölbanu'nun saç örgüsünden sürükleyip, kapıya çekti:

– Böyle misin?! Böyle misin? Beni büyületip yürüyorsun meğer sen, yüzün kara olsun! – deyip kapı eşiğine itti, şurada tekmeleyip yıktı. Kayış çubuk ile yarı çıplak kadını pat küt dövmeye başladı. Kendisi Rucça karıştırıp çirkin, kötü, pis sövdü. Şöyle vurup, alıp çıkıp gitti.

Anası Sabira Zakir'e hep söylüyordu: "Senin karın büyücü o. Onun anası Fethiye kadın da büyücü, onlar bütün soyları ile büyücü, onlar sadece bu büyü ile dünyada yaşıyorlar, seni bu bozdu, ağabeylerinle aranı bu büyüleyip bozdu", – diyordu. Delikanlı buna inanır inanmaz hâlde yürüdü, bazı zaman, ya bu kadınların hikâyesi bitmez şimdi, diye el silkiyordu. İkiz çocukların ikisi de ölü doğunca, adamın gönlünde bir şüphe uyandı. Gölbanu hasta olup yatarken, ardından dirilip yürümeye başlayınca, bu şüphelenme güçlendi, kadının her nasılsa daha ilginç, yarı divane gibi davranması adamın şüphesini arttırdılar. Akşama karşı yama ile uğraşır gibi köşede düşünüp durması, ondan sonra karanlık gece altında merdiven altında yalnız oturması Gölbanu'nun büyücü olduğuna şüphe bırakmadı.

Zakir sınamak istedi, bildiği duaları defalarca okudu, sihirden koruyan Ayetel Kürsi'yi sürekli tekrarlardı, uyumuş gibi görünmek için horlayarak yattı. Kadının, girip sandık karıştırmasını, para, yumurta, havlu almalarını hepsini sezdi. O büyücü Gayniye'nin evini biliyordu. Ufakça iken ata gecelemeye gittiğinde o falcının bacasına ateş girip yürüdüğünü kendi de görmüştü. Biraz afalladı, sihrine tutulsam, ağzım yamulsa, elim ayağım çekilse ne yaparım diye korktu; yine de sabredemedi, başını ayağını giymeden, üstüne sadece palto attı, bir eline kayış çubuk, ikincisine büyük kazık aldı, sadece baka baka Gölbanu'nun arkasından gitti. Başı döndü, yüreği çarptı hamamlar yanında, kuşkulanıp, geri dönmeye başladı; yok, yine de gitti, kapıdan azca dinledi, Ayetel Kürsi okuyup, basıp girdi.

Girme ile kuşkuları sona erdi, anasının sözleri doğru; onun karısı Gölbanu büyücüymüş, dünyayı o bozmuş meğer ağabeyi Altınbay ile de ablaları Heyerniysa ile de şu Gölbanu büyüleyip arasını bozmuş meğer.

Bu düşünceler hepsi beraber onun başını kapladı, gözünü karanlık bastı, çubuk vurmaya doymadı, yüzüne kafasına sarılıp yığılmış Gölbanu'nun yüreğini, göğsünü ayakla bastırarak ezmeye atıldı.

Şu şekilde yol boyunca, ezip, dövüp, çubuklayıp, alıp döndü de evin zeminine, seki boyuna fırlattı: kendi yorulup, sızlanarak, serilmiş yerine çıkıp yıkıldı. Offf... edip döşeğe kaplandı da sayıklamalı ağır uykuya daldı.

Gölbanu zeminde bütün varlığı ile sızlayarak uzun süre yattı. Başında sadece tek bir şey döndü: “Ya rabbim, niye bana böyle azap çektiriyorsun? Niye benim canımı almıyorsun!” – dedi.

Falcının sözü yüreğinde kara kanlı zehir ile donup kaldı. Nereye adım atsa da kime gitse de ne kadar gözyaşı dökse de güler yüz bulmaz gibi oldu. Hepsi, her şey bahtsızlık ile kaplandı; yıldız karardı, kara gün basıp geldi.

Harap olmuş bedenini zorlukla kaldırdı. Başına eski kara şalını örttü, doğacak çocuğa diye önceden diktiği küçük elbise parçasını aldı ve avluya çıktı.

Bulutlar alçaklar. Rüzgâr esiyor. Gece karanlık. Sadece çok uzaktan, bulut arasından şafağa benzeyen bir ışık var gibi.

Gölbanu sopasını aldı, kara şalına daha sıkı büründü ve patikadan dar sokağa indi; ardından Üzen nehri boyunca değirmenin su bendi üzerinden Karayurga tarafına yöneldi.

XXXV

Çocuklar su boyundan korkarak döndüler. Kapıdan girer girmez, ağlaşıp:

– Nurıy dede, Nurıy dede, daha hızlı ol... Orada iskeleye bir şey gelip kapıldı... – diye bağıştılar.

Bu aylarda ihtiyarın gönlü endişeliydi. İkiz çocukların ölü doğmaları onun gönlüne sıkıntı vermişti. Düşleri de kötü oldu. Sadaka verip baktı, giren dilencileri ekmek mi un mu vermeden çıkarmadı. Fakat yine de gönlü yatışıvermedi.

Böyle belirsiz sıkıntılar içinde durmuşken oğlanların gelip, bağırmaları onun yüreğini aldı, başını kaplayıverdi.

– Allah’ım, odur, takdirim gelip yetişmiştir, – deyip, elinde tuttuğu yabasını bıraktı da harman yığınları, samanlar arasından Üzen nehrine, iskeleye doğru koştu. Kendi sürekli ihtiyar, titreyen ses ile: – Allah’ım, odur, takdirim gelip tutmuştur, – denen sözleri tekrarlayıp, belirsiz endişe içinde gitti.

Babanın yüreği yanılmadı.

Nurıy gidip yetiştiğinde, iskeleden azca yukarı, kara girdabın dikey kıyısı üstünde kim bilir ne kadar adamlar, kadınlar toplanmıştı. Hepsinin yüzünde saşırma karışık bir endişe vardı. İhtiyar birisine de bakmadı, atılmış gibi hücum edip geldi. Ona ikiye ayrılıp yol verdiler. O:

– Allah’ım, bu ne hâl? – dedi ve Üzen nehrinin derin girdabından daha yeni çıkarılıp, kıyının başına uzatıp konulmuş kadının çamurlu, sulu gövdesi üstüne: Yavrım, Gölbanucuğum! – diye atıldı. Öpemedi de kucklamaya da eli varmadı, diz çöküp, yüreğini, elini aceleyle tuttu, gözlerine baktı, fakat hayat işareti bulmadı.

Tam şu dakikada, vehim haberini işitip, anne Fethiye kadın gelip yetişti. Hıçkırıp, gözyaşına kapanıp, kızının ölü gövdesini kucakladı. Dışarı çıkıp donmuş gözlerini yumdurmaya uğraştı. Yağmura, soğuk havaya bakmadan, üstündeki ceketini çıkardı ve Gölbanu’nun bedenine kapattı.

Haber hızlı yayıldı. Gözleri kızarıp, ağlayıp, hıçkırıp, güzel yenge Meftuha geliverdi. Onun ardından nazlı gelin Gıyzzelbanat, Töhfet’in karısı kötü dilli gelin Merfuga, onlara katılıp birlikte büyüdüğü kızlar, genç gelinler, en sonda bitkin düşüp, sızlanıp, piposu ile tüttürerek, kuru sızıdan hâlsizleşmiş ayaklarını zar zor kımıldata kımıldata ihtiyar Şeveliy, yine biraz erkekler, çocuklar geldiler.

Ölüyü hemen eve göndermediler. Hüküm gelir, bakarlar, o olmadan, bulunduğu yerden taşımak uygun olmaz. Köyden nöbetçi ile birlikte bekçi koydular.

Fethiye birkaç saatte on yıllık ihtiyarladı, gözleri kim bilir nereye içeri batıp, üzüntü ile doldular. Yüzü daha da çok kırışıp derisine batıp kurudu. Her nasılsa ölü sarı görüntü çıktı. Kadın işini, dünyasını unuttu. Hüküm gelene kadar geçen üç günde kızının ölüsü yanından gitmedi, sabah akşam burada oldu, şunun yanında gözyaşı döktü.

Beşinci günde doktor, Uryadik, hüküm sahibi gelip sorguladılar. Yazdılar. Yalnızca bundan sonra gömmeye izin verdiler.

Başta çok büyük karışıklık çıktı:

– Kendi kendine işe girişmiş kişi imansız gider, dünyadan imansız geçer, ebedi cehennemlik olur, – dediler.

“Bu gibilere cenaze kılmak uygun olmaz, Müslüman mezarlığına koymak uygun olmaz”, – denen söz gitti. Pipo dede Şeveliy şaşırarak baktı:

– Siz ne diyorsunuz? İnsana ölünce de rahatlık vermemeyi mi söylüyorsunuz? – dedi.

Bu sözün manasını, dedenin ne söylemek istediğini birisi de anlamadı. Sadece müezzin bunu destekledi:

– İhtiyarinki doğru. Göreceği gazabı görmüş ya artık, yetmez mi? – dedi.

Bu sözü de anlamadılar. Fakat zaten kıyı başında dört gün mezar bekleyip yatan ölüyü nerde olsa, nasıl da olsa gömmek elbette gerekti. Çocuklar da korkmaya başladı. Kadınlar hayalet hakkında, geceleyin baca boyunca girip yürüyüp duran ateşler hakkında söylenmeye giriştiler.

İşin sonu molla Şeriyp'e varıp dikeldi. O ne yapacağına da çekindi, kendisini iki ateş arasında gördü; kendi kendini suya atmış bu çaresiz kadın ölüsünü cenaze kılıp mümin Müslüman mezarlığına gömse Allah'tan korktu, itiraz etse, cemaatinin büyük ihtiyarı ve ömrü boyunca cami sadakasını, sadakasını alıp gelmiş Nurmöhemmet'ten korktu. Sonunda bir tarafta da duramadı, bahane bulup:

– Beni müftü çağırtmış, ona gidiyorum, – deyip, şehre sıvıştı.

O gidince iş Feyzulla müezzinin eline kaldı: bu pek inceleyip durmayı sevmezdi: Nuriy'a doğrudan söyledi:

– Günahı üstüme alıyorum. Fidye at verirsin, cenaze için on lira sadaka niyetlenirsin, dedi.

İhtiyar köylünün göz önü kararıp gitti, diz eklemleri halsizleşti, titreyen ses ile:

– Aman, müezzin sen ne söylüyorsun? Bir at ile on lira para! Bunu nerde işittiğin var? – deyip, Feyzulla'nın gözlerine yalvararak, biraz azalt diye baktı.

Lakin müezzin azaltmadı, ihtiyar köylü, boğazına bıçak sürtüp, malını yağmalamaya benzer hâlde, onun istediğini verdi. Kendi içten parçalandı, ömrü küçülüp gidiyor gibi hissetti.

Gölabanu'nun ölümü ona da haberdır, ecel geliyor, azrail şurada, yukarda bekleyip yürüyüp durmuş, diye düşündü. Kime zorluk eziyet ettim acaba, kimin hakkını aldım, kimin hakkını kıstım acaba deyip, uyku arasında sayıklayıp tükendi. Hepsini de razı etmeye gönlünü hazırladı.

Şu cenaze meşakkatleri ile kaynarken ihtiyar Pipo Şeveliy'i söyleyip arayıp gördü:

– Sen, dünür, – dedi, benim Şeyhel'e haber gönder. Dönsün, rıza da veririm, bir arazi ile küçük evimi de veririm. Yeter çok gezdi. Yuva kurar, ben ölünce ardımdan duacı olur, – dedi. – İleride kıyamet var, Allah karşısında cevap vermek var elbet, – diye ekledi.

Şeveliy, piposunu tüttürüp, uzun konuşmayıp durdu, ondan hemen söze başladı:

– Senin sözüne güven var mı? Ben döndürürüm, sen yine kovarsın, – dedi.

Nurıy içindeki acı ile yürek ile kesin bir dille söyledi:

– Yok. Öyle deme. Şimdi kovmam, dönsün, rıza da veririm, arazi payını da veririm, – dedi.

Cenazeye bütün Karayurga toplandı. Bikyar’dan Heyerniysa ile şu iki çocuk küçük kız Fagıyle ile oğlan Minlegaliym gelmişlerdi. Bunlar, ağlaşıp, şişip tükenmişler. Sözlerini söylemiyorlar.

Gömmek için gelmiş halk, kara bulut gibi olup, bütün mezarlığı kaplamaya başladı. Hızlı yağmura bakmadan, hepsi Gölbanu’ya son selamlarını vermek için döküldüler.

Dillerden “zavallı” denen, “boşa gitti” denen söz düşmedi; kesintisiz yağmur altında akşama karşı Gölbanu’yu mezara koydular.

Karanlık indi. Yağmur güçlendi. Yaz günü kuruyuveren Üzen nehri sonbaharın bu zengin yağmurları ile kıyıları yükseldi; şu geceyi Bikyar ile Karayurga arasındaki değirmenin su bendini sürükleyip alıp gitti.

1909-1929

III. DİZİN

A

abın-: Koşarken dengesini kaybedip tökezlemek, sağa sola yıkılmak.

abıstay: Din okullarında ders veren kadın hoca.

abza: bk. **abziy**.

abzıķay: Ağabeycik.

abziy: Ağabey.

aç: Aç, açlık hissi duyan.

aç küz: Aç gözlü.

aç tor-: Bir maksat doğrultusunda yemek yememek.

aç-: Açmak.

açası bul-: Açacak olmak.

açı: 1. Kırıcı, üzücü. 3. Keskin.

açısın-töçësën: Acısını tatlısını.

açık: 1. Açık. 2. Açıkça, alenen. 3. Aşikâr.

açık itëp: Saklamadan, doğrudan doğruya.

açık-: Acıkmak.

açıl-: Açılmak.

açkıç: Anahtar.

açlık: 1. Açlık. 2. Kıtlık.

açtır-: Açtırmak.

açuv (I): Çok derin nefret hissi, hiddet, kızgınlık, öfke.

açuvı ķabar-: Çok öfkelenmek, kızmak.

açuvı ķabart-: Öfkesini arttırmak.

açuv (II): Açma.

açuvlan-: Kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek.

açuvlı: Öfkeli, kızgın.

adem: 1. İnsan, adam 2. Hz. Âdem.

adem aldında oyatķa ķal-: İnsanların önünde utanacak hâle düşmek.

adem kölkësene ķal-: Rezil olmak.

adım: Adım.

aķa: 1. Ağabey. 2. Yaşça büyük kişi, yetişkin erkek.

aķa-ciņge: Ağabey ile yenge.

aķaç: 1. Ağaç. 2. Ağaç malzeme.

aķaç zavodı: Ağaç malzemedен çeşitli eşyalar yapmak için fabrika.

aķa-ënë: Ağabey ve kardeş.

aķar-: 1. Ağarmak. 2. Rengi solmak.

aķarın-: Ağarmak, bembeyaz kesilmek.

aķart-: 1. Ağartmak, aklamak. 2. Beyaza boyamak, kireçlemek.

aķartıl-: Ağartılmak, beyazlatılmak.

aķay: 1. Ağabey. 2. Köylü kimse.

aķay-ënë: Ağabey ve kardeş, büyük küçük.

ağıl-: Hep beraber bir yere hareket etmek, akın etmek.

ağım: 1. Akış. 2. Deniz ve okyanus içinde akıntı.

ağuv: Zehir.

ağuvla-: Zehirlemek.

ağuvlu: Zehirli.

ağılda-: Sızlanmak, yakınmak.

ağır: 1. Son. 2. Netice, sonuç. 3. Nihayet.

ağır kilēp: Sonunda.

ağırda: Sonunda.

ağırdan: Sonradan, ardından, peşinden

ağırında: En sonunda

ağıret: Ahiretlik.

ağmağraq: Ahmakça.

ağrı: İhtimal ki, muhtemel olarak, şöyle olmalı ki, belki.

ağrısı: Muhtemelen, belki.

ağun: Molla, ahund.

ağunluq: Hocalık.

ajdaha: Ejderha.

aq (I): Ak, Beyaz.

aq öy: Misafir evi.

aq samavır: Nikel semaver.

küz ağı kēbēk it-: Çok değer vermek hakkında.

aq (II): Beyaz rakı.

aq-: Akmak.

aqça: 1. Para. 2. Sermaye, zenginlik.

aqçalata: Para ile, para olarak.

aqıl: 1. Akıl. 2. Sosyal fikir. 3. Nasihat. 4. Fikir.

aqıl bir-: Akıl vermek, nasihat etmek.

aqılğa kil-: Aklı başına gelmek.

aqılğa utır-: Akıllanmak.

aqılğa utırt-: Akıllandırmak.

aqılı altın: Herhangi birinin isteğine, fikrine karşı çıkmak için söylenir.

aqır-: 1. Pek kuvvetli bağırmaq. 2. Müzik eşliğinde bağırıp oynamak.

aqırın-: Çok kuvvetli bağırmaq.

aqırış-: Bağırışmak.

aqkış: Kuğu.

aqılı: Beyazlı.

aqılıq: Beyazlık.

yöz aqlığı öçen: Utanılacak duruma düşmemek için.

aqırın: 1. Yavaş, ağır. 2. Yavaşça, acele etmeden. 3. Saklanarak. 4. Durup oyalanarak, vakit geçirerek. 5. Sakince gürültü etmeden.

aqırınayt-: Yavaşlatmaq.

aqırınlap: Yavaşça, ağır ağır, usulca.

aqıruv: Bağırma.

aqsa-: Aksamak.

aqsaq: Aksak.

aqsaqal: 1. Aksakallı kişi. 2. İhtiyar kuşaktan kişi, bir obanın veya köyün

ihtiyar başkanı, kavim lideri, saygı gösterilen yaşlı.

aşıl: Ak renge yakın, beyazımsı, açık renk.

aşam: Akşam.

aşar: Ağartmak için kullanılan beyaz renkli kil veya tebeşir tozu.

aşarlat-: Beyaza boyamak, aklamak.

aştar-: 1. Altını üstüne getirmek, düzenini bozmak, topluluk hâlindeki şeylerin içinden birini aramak. 2. Dağıtmak, saçmak. 3. Aramak. 4. Gözden geçirmek.

aştarıl-: Dağılmak. (bulut vb.).

aştarın-: Topluluk halindeki şeylerin içinden birini aramak.

aştaruv: Karıştırma.

aştık: Son, en sona kalmış.

aştıkta: Sonunda

al (I) 1. Açık kızıl. 2. Güzel.

al da göl: Çok güzel.

al (II): 1. Ön, Ön taraf. 2. Öndeki.

alda: Önde, ileride.

al-1. Almak. 2. Ele geçirmek. 3. (Kızla) evlenmek. 4. Satın almak. 5. Kaplamak. 6. Dâhil etmek. 6. Bazı isimlerle kullanılarak deyim yapar. 7. Yardımcı fiil “yeterlilik”, “tezlik”.

karşı al-: Karşılama.

karşı aluvçı: Karşılama işini yapan kimse.

röhset aluvçı: İzin alan kimse.

têlge al-: Dile almak, söylemek.

ala: Siyah ve beyaz veya açık ve koyu renklerden oluşan alaca.

alabuğa: Tatlı su levreği, perki.

alabuta: Kara pazı otu.

alaçık: Baraka, kulübe.

alama: Eski, yıpranmış.

alap: Kutu, sandık.

alar: bk. **ul** (çokluk).

alay: 1. Öyle. 2. O derece, o kadar.

alay-bolay: Şöyle, böyle.

alaysa: Öyleyse, o zaman, o taktirde.

albastı: Albastı.

alda-: Yalan söylemek, kandırmak.

aldağı: 1. Öndeki, ön sıradaki. 2. Gelecekteki, olası.

aldan: Önceden, evvel.

aldan-: Aldanmak, kanmak.

aldanış: Aldanış.

aldat-: Yalan söylemek, kandırmak.

aldı: Ön, ileri.

aldınnan: Önünden, önce, öncesinde.

aldı-artlı: Önlü arkalı.

aldın-: Alınmak (?).

têlge aldın-: Dile alınmak.

aldır-: 1. Aldırmak. 2. Çağırıp, getirtmek.

aldırt-: Aldırmak.

algı: Öndeki, ön taraftaki.

alın (I): Evlek.
alın (II): bk. **arba**.
alın-: 1. Alınmak. 2. Orduya alınmak.
alınuv: Alınma.
alırhık: bk. **al- (7)**.
alış-: 1. Alıp vermek, alış verişte bulunmak. 2. Değişmek.
alış-birleş: 1. Alma verme. 2. Alış veriş, ticaret.
alış-birleş it-: Ticaret yapmak.
alıştır-: Değiştirmek.
alğa: Küpe
al-kızıl: Kırmızı.
allı: Açık kırmızı renk, pembe.
allı-göllë: Çok güzel, rengârenk.
allı-kızılı: Allı kızılı.
allı-zeñgerlë: Allı mavili
alma: Elma.
bit alması: Elmacık kemiği.
almas: Elmas.
almashık: bk. **al- (7)**.
almaş: Değişiklik.
almaş-: Değiş tokuş etmek, değiştirmek.
almaştır-: Değiş tokuş etmek, değiştirmek.
almaşuv: Değiş tokuş etme.
almav: bk. **al- (7)**.
almazlan-: Elmas gibi olmak.
alsu: Açık kırmızı renk, pembe.
alsulan-: Kızarmak, kırmızılaşmak.

altı: Altı.
altı-cidë: Altı yedi kadar.
altın: Altın.
altınlı: Altınlı.
altışar: Altışar.
altmış: Altmış.
aluv: 1. Alma. 2. bk. **al- (7)**.
karşı aluv: Karşılama.
tëlge aluv: Dile alma.
aluvçı: Alma işini yapan kimse.
karşı aluvçı: Karşılama işini yapan kimse.
alyapkıç: Önlük.
ambar: Ambar, erzak deposu.
ana: Anne.
anay: bk. **ana**.
anda: 1. Orada. 2. O kişide. 3. O sırada, o anda, o arada.
andıy: Öyle, onun gibi.
anı: Ul zamirinin yükleme hâli, onu.
anıç: Açık, net.
anısı: 1. Şuradaki. 2. Mezkûr.
annan: 1. Ul zamirinin çıkma hâli 2. Sonra. 3. Ardından. 4. Nihayet, son noktada.
annan arı: bk. **ul** (çıkma)
Ondan sonra, ardından.
annan da bigrek: bk. **ul** (çıkma)
Ondan da çok.
annan soñ: bk. **ul** (çıkma)
Ondan sonra.

annan-monnan: Oradan buradan, türlü yerden.

ansız: Olmadan, onun dışında

anar: krş. **añar.**

ant: Ant, yemin.

ant ëç-: Ant içmek, yemin etmek.

ant it-: Yemin etmek.

aña: Ul zamirinin yönelme hâli, ona.

aña-moña: Ona buna.

añar: Ul zamirini yönelme hâli

añarçı: O zamana kadar.

añğıra: Aptal.

añla-: 1. Anlamak. 2. Değerlendirmek. 3. Düşünmek, tasarlamak.

añlan-: Anlaşılmak.

añlat-: Anlatmak, açıklamak.

apa: 1. Abla. 2. Yaşça büyük kadın.

ap-aķ: Apak, bembeyaz.

aparalan-: Hayvana yedirmek için hazırlanan bulamaca bulanmak.

apay: Abla. krş. **apa.**

aptıra-: Şaşırıp kalmak, ne yapacağını bilememek.

aptıraş: Şaşkınlık, şaşakalma.

aptırav: Şaşırma.

ara: 1. Ara, mesafe. 2. Boşluk.

arada: arada, anda, sırada (zaman).

arasına: Arasına, içine.

arasında: Arasında, içinde.

arasınnan: Arasından, içinden.

araki: İçki, votka, şarap.

ara-tire: Ara sıra, zaman zaman.

arba: At veya öküz arabası.

alın arba: Arabanın ön tarafı.

arçi: Gelin alayı.

ar-: Yorulmak.

arı: 1. Öte, uzak. 2. Sonra

arı-: Yorulmak, halsizleşmek, takatsiz kalmak.

arık: Arık, su kanalı.

arış: Çavdar.

arıt-: Yormak, halsiz bırakmak.

arķa: 1. Sırt, arka. 2. Bir şeyin ters tarafı arkada, arkamda.

arķasında: Sebebiyle.

arķan: Urgan.

arķanlı: Kalın ipli.

arķılı: 1. Boylu boyunca, bir baştan bir başa, tamamınca. 2. Üzerinden. 3. ...uzaklıkta. 4. Sayesinde.

arşin: Arşin.

art: 1. Arka. 2. Sırt. 3. Kıç.

art sabagın uķıt-: Sert bir biçimde karşılık vermek.

art-: Artmak, çoğalmak.

artık: 1. Gereğinden fazla, artık. 2. Gereksiz, ihtiyaç olmayan. 3. Çok. 4. Yeniden, tekrar.

artķı: Arkadaki

artlı: 1. Arkası olan. 2. Ardınca peşi sıra.

b r b r artlı: Birbiri ardınca, birbiri ardından.

arttır-: Arttırmak, çoğaltmak.

aruv: Yorulma.

arzan: 1. Kıymetsiz, düşük değerde. 2. Ucuz.

arzanlı: Ucuz.

as: Alt.

as-: Asmak.

asıl (I): Asıl,  z.

asıl (II): İpekli dokuma.

asıl-: Asılmak.

asılda: Esasında.

asılın-: Asılmak, tutunmak.

asra-: 1. Hayvan yetiştirmek. 2. Himaye etmek, beslemek.

asrav: Ev işlerini yapan hizmetçi kız, halayık.

ast: Alt, aşağı.

astırtın: 1. Gizli. 2. Gizlice. 3. Usulca.

aş: Yemek aş.

aş anası: D ğ ne gelirken yiyecek içecek konulan kızak.

aş  y : Yemek pişirilen yer, mutfak.

aş-: 1. Aşmak, geçmek. 2. Taşmak.

aşa: 1. Bir uçtan bir uca. 2. ... sayesinde, ile. 3. ...otesinden.

aşa-: 1. Yemek yemek. 2. Dişleyip kemirmek. 3. Dayak yemek.

baş aşa-: Birini g  duruma d ş rmek, harap etmek.

aşamlık: Yiyecek, azık

aşar: Nimet, rızk, yiyecek.

aşat-: 1. Yemek yedirmek. 2. Bakmak, yetiştirmek.

aşav: Yemek yeme.

aşıği: 1. Acil 2. Aceleci. 3. Derh l.

aşıği-aşıği: abuk abuk, hızlı hızlı.

aşık-: 1. Acele etmek. 2. Bir Şeyi daha çabuk başarmak, belli bir vakitten  nce bitirmek.

aşığıp: Aceleyle, abuk.

aşıkınav: Acele etmeme.

aşıkımıa: Acele etmeden, yavaş yavaş.

aşıktır-: Acele ettirmek.

aşkın-: Heyecanlanmak, Şevklenmek, ileri doğru atılma hissi doğmak.

aşlık: 1. Tahıl, ekin. 2. Ekin için saklanan tohum.

aşlık su-: Yiyecek için ekilmiş buğday, avdar vb. Şeylerin tanelerini başağından ayırıp almak.

aş-suv: Yiyecek ve içecek, ikram.

aşyavlık: Sofra  rt s .

at (I): At.

at koyriğın kis-: Eskiden düğün zamanı yaklaşınca gelinin bakire olmadığını ima edip damadı küçük düşürmek için damadın veya dünürlerin atlarının kuyruklarını kesmek.

at mën-: Ata binmek.

par at: Bir arabaya koşulan at çifti, çift koşulmuş at.

at (II): Ad, nam, şöhret.

at kuş-: Ad veya lakap vermek.

at-: 1. Atmak. 2. Okla veya ateşle vurmak. 3. Silahla ateş etmek.

tañ at-: Tan atmak, şafak sökmek.

ata: Baba.

ata yortı: Baba evi.

ata-: Adlandırmak, isim vermek.

atap: Bir şeyi birine özel olarak belirleyip, adayıp, adına.

ata-ana: Anne ve baba.

ata-baba: Ecdat, ata.

ataşay: Şaşırma veya korkma durumlarında söylenir.

atalık: Babalık.

atalı-ullı: Babalı oğullu.

at-arba: At arabası.

atay: Baba.

atı-çabı çık- Adı çıkmak, hakkında dedikodu çıkmak.

atıl-: Atılmak, hücum etmek.

atla-: 1. Adımlamak. 2. Varmak. 3. Gitmek.

ayağ atla-: Yürümek.

atlan-: 1. Ata binmek. 2. At üstüne biner gibi bir şeyin üstüne çıkmak. 3. Birisi üzerinde hâkimiyet kurmak.

atlan may: 1. Beyaz margarin. 2. Yağ.

atlat-: Yürütmek

atlav: Adımlama.

atlı (I): Atı olan, atlı.

atlı (II): İsimli.

atlık: At değerinde.

atlık-: Can atmak, gönül atmak.

atna: Hafta.

atna-un kön: Tahmini olarak yedi sekiz, dokuz on gün.

atnalık : Bir haftalık süre.

atsız: Atsız.

av-: 1. Yıkılmak, yan yatmak. 2. Geçmek, geride bırakmak.

töş av-: Gündüz saat on ikiyi geçmek, öğleni geçmek.

ava-tüne: Sendeleyerek.

avdar-: Bir şeyi başka bir yere geçirmek.

avdarıl-: Atılmak.

avgust: Ağustos ayı.

avıl: 1. Köy, oba. 2. Köylüler, köy halkı.

avıltaş: Köylü, hemşehri.

avır: 1. Ağır, hafif olmayan. 2. Kaygılı, üzücü. 3. Yavaş hareket eden. 4. Sert. 5. Zor, meşakkatli.

avırğa al-: Söylenen söze kırılmak, üzülmek.

avırğa kil-: Türlü zorluklar doğurmak, meydana getirmek.

avıray-: 1. Ağırlaşmak. 2. Kötüleştirmek.

avır-: Hasta olmak, bir hastalıkla karşılaşmak, bir tarafı ağırılmak.

avırlı: Hamile, gebe.

avırlık: 1. Ağırlık. 2. Zorluk, müşkül. 3. Huzursuzluk, bunaltı.

avırt-: 1. Fiziki bir ağrıyla acı çekmek, acılamak. 2. Ağrıtmak, acıtmak.

avırttır-: Ağrıtmak, acıtmak.

avıruv: 1. Hasta, sağlıksız, ağrılı. 2. Hastalık.

avıruvlu: Hastalıklı.

avız: Ağız.

avız aç-: Söze başlamak, söz söylemek.

avız eşçennen: Kendi kendine, başkalarına işittirmeden.

avız temë: İştah

avızğa al-: Dile getirmek, söylemek

avzın kapla-: Ağızını kapatmak, susturmak,.

cebëgen avız: Beceriksiz kimse.

ët avız: Ağız bozuk olan kişiye denir krş. **ëtavız.**

avız-borın: Ağız ve burun.

avızlıqla-: Her türlü taşkınlığı, isteği, hevesi vb. engellemek

avızlıqsız: Gemsiz.

avlaq: 1. Issız, sakin تنها. 2. İnsansız, ücra yer.

avlaq öy: Anne-baba, büyükler bir yere gidince yalnız kalınan evde oturmak ya da delikanlı ve kızlardan oluşun meclis.

avla-: Avlamak.

küñël avla-: Huyunu suyunu yakından bilerek olumlu davranışta bulunmak, tavlamaq.

avuv: Geçme.

ay (I): 1. Ay. 2. Bir ay.

ay (II): Gurur ve övünç duygularını bildiren ünlem

ayagüre: Oturmadan, ayaküstü.

ayaq: Ayak.

ayaq astı: Yer.

ayaq atla-: Adım atmak, yürümek

ayaq bas-: Ayak basmak, bir yere girmek.

ayaq bastırma-: Birisinin girmesine, geçmesine izin vermemek.

ayaq oçı: Ayak ucu.

ayağ sız-: Ölmek, vefat etmek
ayağka bas-: 1. Ayağka kalkmak.
2. Maddi yönden iyi duruma gelmek.
ayağka bastır-: Ayağka kaldırmak.
ayağtan yığa yaz-: Moral bozmaya başlamak.
ayağtan yığ-: Moral bozmak.
ayağlan-: Baş kaldırmak, karşı çıkmak.
ayağlandır-: Ayaklandırmak.
ayağlı: Ayaklı, ayağı olan.
ayağlı mal: Hayvan, mal, davar.
ayat: Ayet
ayaz: Bulutsuz, açık hava.
ayetêlkörsiy: Ayetel Kürsî.
ayğır: Aygır.
ay-hay: Söylendiğı tonlamaya göre şaşırma, hayranlık, kuşku vb. duyguları bildirmek için kullanılır.
ayhayla-: “Ay” diyerek şaşırma ve hayranlık bildiren ses çıkarmak.
ayhaylap: Ayy gibi sesler çıkararak.
ayhılda-: Çeşitli sesler çıkararak, gülüşmek.
ayır-: 1. Bölmek, ayırmak. 2. Uzaklaştırmak. 3. Fark etmek, sezmek. 4. Nikâh bozmak, boşanmak.
ayırıl-: 1. Ayrılmak. 2. Bölünmek.

ayırılıp çık-: Baba ocağından ayrıılıp bağımsız yaşamak.
ayırılış-: Birbirinden ayrı kalmak, ayrılmak.
ayırım: 1. Ayrı, tek başına, başlı başına, münferit. 2. Yalnız. 3. Mahsus, özellikle. 4. Bambaşka.
ayırımrağ: Başkaca.
ayırmav: Boşanmama.
ayırt-: Nikâhı bozmak.
ayıruça: Özellikle, özel olarak.
ay: Ay.
aylığ: Belirli aydan beri var olan.
ay-yay: Söylendiğı tonlamaya göre şaşırma, hayran olma, korkma vb. duyguları bildirmek için kullanılır.
az: 1. Az, biraz, herhangi bir şeyin küçük bir kısmı, küçük miktar. 2. Yetişmeyecek miktarda, beklenenden az miktarda, seyrek.
az bul-: az olmak.
az ğına da: Hiç, az bile olsa.
azağ: Bir bütünün en son parçası, bitmeden önceki son kısmı.
azağkı: Son, sonuncu.
azağtan: Sonradan, ardından.
azan: Ezan.
azapla-: Eziyet etmek, sıkıntı vermek.
azaplan-: 1. Eziyet görmek, meşakkat çekmek. 2. Uğraşmak.
azaplanğala-: Uğraşıp durmak.

az-az: Az az, biraz.
azbar: Hayvan damı, ahır.
azında: En az, asgari.
az-/tuz-: Azmak, yoldan çıkmak.

baba: bk. **babay.**
babay: 1. Dede, ata. 2. Dedenin büyük erkek kardeşi. 3. Kayınpederin babası. 4. Yaşlı, muhterem kimse. 5. Ailede anne babadan yaşça büyük herhangi bir erkek.
baca: Bacanak.
bağ: Bağ.
bağ alması: Genç ve güzel kimse için kullanılır.
bağana: 1. Dik vaziyette yere çakılan ağaç direk. 2. Kapı pervazı.
bağla-: 1. Bağlamak. 2. İlişkilendirmek.
küñel bağla-: Bir işi yapmaya karar vermek.
bağlan-: 1. Bağlanmak. 2. Birine veya bir şeye bağlanmak.
bağlanışlı: İlgili, ait, dair.
bahadır: Bahadır, yiğit.
bağ-: 1. Bakmak. 2. Yardımcı fiil: işin tecrübe niteliğinde yapılmasını bildirir.
bağa: Kurbağa.
bağça: 1. Ağaç ve çiçeklerle süslenmiş yeşillikli yer, park. 2. Bahçe, sebze ve meyve bahçesi.
bakır: Bakır.

B

azlap: Azar azar, parça parça.
az-maz: Biraz, azıcık.
azrak: Daha az.
azsın-: Az görmek, kanaat etmemek.
bağır-: Bağırarak.
bal: 1. Bal. 2. Bal rakısı.
bala: 1. Çocuk. 2. Büluğa ermemiş, toy çocuk. 3. Yavru.
bala-çağa: Çoluk çocuk.
baladan ül-: Çocuk doğururken ölmek.
balağa uz-: Hamile kalmak.
ügiy bala: Üvey evlat.
balalarça: Çocuklara has şekilde.
balalık: Çocukluk, çocukça davranış.
balasız: Çocuksuz, evlatsız.
balasızlık: Çocuksuzluk, evlatsızlık.
balavız: Arıların çiçeklerden toplayıp peteğe koydukları bal özü.
balay: Çocuk krş. **bala.**
balçık: 1. Çamur, balçık. 2. Çamur gibi karılmış harç.
balçıklı: Balçıklı, çamurlu.
baldız: Baldız.
balık: Balık.
balkılda-: Işıl ışıl parlamak.
balkııt-: Parlatmak, ışılatmak.
ballap: Bal ile birlikte.
ballı: Ballı, bal eklenmiş.
bal-may: Bal ve yağ.

eç bal: Acı bal.

balta: Balta.

baltaçı: Balta ustası, baltacı.

bank: Banka.

bar (I): Var, mevcut. 2. İsim-fiiller yanında “mümkün, ihtimali var” anlamlarını verir.

bar (II): Hepsi, bütün.

bar bēlgen: Bütün, hepsi.

bar-: 1. Gitmek belli bir yöne hareket etmek. 2. Yola çıkmak. 3. Devam etmek. 4. Evlenmek. 5. Süreklilik bildiren yardımcı fiil.

bara-bara: Gide gide.

barıp cit-: Varmak, ulaşmak.

barıp çık-: 1. Belli bir amaçla bir yere gelmek. 2. Başarıyla gerçekleşmek.

barğala-: Gidip gelmek, hep gitmek

barı: Hepsi, bütün, tamamen.

barı da: Hepsi.

barıbēr: 1. Zaten, yine de, nasıl olsa da. 2. Bir derecede, hepsi bir aynı.

barınça: Olabildiği kadar.

barışlıy: Giderken, yol üstüdeyken.

barlık (I): Bütün, hepsi

barlık (II): 1. Var olma.

barlı-yuqlı: Var yok, aşağı yukarı anlamında kullanılır.

barmağ: Parmak.

barmağ başı: Parmağın en üst, uç kısmı, belli bir nicelik, büyüklük örneği olarak kullanılır.

urta barmağ kēbēk: Dal gibi, ince ve uzun (kız veya delikanlı).

baruv: 1. Gitme. 2. bk. **bar- (5)**.

baruv-ğaytuv: Gidip gelme.

bas-: 1. Ayağa kalkmak. 2. Ayakta durmak. 3. Adım atmak. 4. Ezmek. 5. Basmak. 7. Kaplamak.

ayağ bas-: Ayak basmak.

ayağğa bas-: 1. Ayağa kalkmak. 2. Maddi yönden iyi duruma gelmek.

basıl-: 1. Basılmak, yerleşip oturmak. 2. Dinmek, kesilmek.

basınkı: 1. Sinik, fazla mazbut, sessiz, miskin. 2. Kasvetli, durgun.

başkıç: 1. Merdiven. 2. Kapı önü basamağı.

başkıçlan-: Basamak basamak olmak.

basma (I): Yayın.

basma (II): 1. Basamak. 2. Tahta iskele. 2. Dar köprü.

bastır-: Bastırmak.

ayağ bastırma-: Birisinin girmesine, geçmesine izin vermemek.

ayağka bastır-: Ayağa kaldırmak.

bastıruv: Bastırma.

basuv (I): Tarla.

basuv kapkası: Köyden kıra çıkış yollarına konulan kapı, kır kapısı.

basuv (II): Basma.

baş: 1. Baş, kafa. 2. Akıl, zekâ. 3. Başkan.

baş bul-: Önder olmak.

baş eylendër-: Akıl karıştırmak, şaşırtmak.

baş iy-: Baş eğmek.

baş küter-: İsyân etmek, baş kaldırmak.

baş kıtır-: Başını şişirmek.

baş östë: Bir isteğin buyruğun yerine getirileceğini bildiren söz, başüstüne.

baş tart-: karşı gelmek, kabul etmemek.

baş kükke tiy-: Çok sevinmek.

baş yuğalt-: Şaşırmak, ne yapacağını bilememek.

başı bëlen: Tamamen, sonuna kadar.

başı çıkma-: Herhangi bir beladan kurtulamamak.

başni taşka or-: Çaresiz kalınan durumlarda söylenir.

başni aşa-: Birinin güç duruma düşmesine sebep olmak.

başni kuy-: Dinlenmek veya daha erken bir yere yerleşebilmek için yer aramak.

başak: 1. Başak. 2. Saman ve un kaynatmasıyla yapılan yal, hayvan aşısı.

başbaştaklık: Başına buyrukluk, dik kafalılık.

başka: 1. Başka, ayrı. 2. Farklı. 3. Ayrı, uzak.

başkaça: Başkaca, başka türlü.

başkar-: Bir işi yerine getirmek, icra etmek, yapmak, başarmak.

başkoda: Kız istemeye giden görücülerin başı.

başla-: 1. Başlamak. 2. Yardımcı fiil: başlama.

başlap: 1. İtibaren, sonra. 2. İlk, önce, başta.

başlan-: 1. Başlamak. 2. Başlanmak.

başlav: Başlama, başlayış.

başlı: Başlı, başı olan.

başlık: Başkan, yönetici.

başmak: Düve.

başsızlık: Akılsızlık, ahmaklık.

başta: Başta, ilk önce, evvelâ.

baştağı: Baştaki.

baştan: bk. başta.

bat-: 1. Batmak. 2. Saplanmak. 3. İyice bulanmak, bulaşmak. 4. Çökmek. 5.

Daha kötü bir duruma uğramak. 6. Bir duyguya veya düşünceye tutulmak.

bata-çuma: Bata çıka.

burıçka bat-: Borca batmak.

batuv: Batma.

batır: 1. Kahraman, cesur. 2. Güreşte herkesi yenen başpehlivan.

batır-: 1. Batırmak, daldırmak. 2. Yere saplamak.

batırıp eşle-: Var gücüyle çalışmak.

batırlık: Yiğitlik, kahramanlık.

batkağ: Bataklik yer.

batkağlık: Bataklik.

batman: Yaklaşık olarak altmış beş kilo ağırlığındaki bir ölçü

bav: 1. Bağ, ip, urgan. 2. Tasma, kayış. 3. Bir bağlık, bir demetlik.

bavır: Bağır, ciğer.

bavırğalık: Koşulmuş atın kursağının altından bir oktan ikinci oka bağlanan kayış, bağ.

bavırsak: Hamurun ufak ufak doğranması ve yağda pişirilmesiyle yapılan bir yiyecek.

bay: 1. Malı mülkü çok olan, zengin. 2. Çok, fazla.

bayağı: Deminki, biraz önceki.

baybike: Zengin hanımı, hanımefendi.

bayı-: Batmak, ufukta görünmez olmak.

bayırağ: Daha zengin.

bayış: Güneşin batışı

baylık: Zenginlik.

baytağ: 1. Çok, pek çok, ziyadesiyle. 2. Uzun zaman.

bazar: Pazar, çarşı.

bazar töşerüv: Değer düşürme.

bazarçı: Pazarcı.

bazarlık: Pazar için.

bebke: Kaz veya ördek yavrusu.

bedref: Tuvalet.

beğır: Bağır, yürek, can.

beğırēm: Sevgi hissi ile söylenen hitap sözü.

beğēt: 1. Talih, şans, baht. 2. Mutluluk.

Beğētlē: 1. Şanslı, talihli, 2. Mutlu.

beğētsēz: 1. Bahtsız, şanssız. 2. Mutsuz.

beğētsēzlēk: 1. Şanssızlık. 2. Mutsuzluk.

beğillēk: Rıza, müsaade, onay.

beğillet-: Razı etmek, ikna etmek.

bela: Bela.

bela-ğaza: Bela kaza, çeşitli belalar.

belekey: 1. Küçücük. 2. Genç.

belēş: Hamurun içine bir ve birkaç türlü malzeme konularak ocakta pişirilen misafir yemeği.

beliy: Evet, elbette.

belki: Belki, fakat, ancak.

benat: Kız.

bende: Kul, köle.

ber-: 1. Bir şeyle sertçe vurmak, çarpmak. 2. Atmak, itip kakmak. 3. Hücüm etmek.

beraberene: Uğruna, için.

beren: Kuzu.

berenle-: Kuzulamak, yavrulamak.

bereñgë: Patates.

bereñgëlë: Patatesli.

berël-: 1. Çarpmak. 2. İncitmek, dokunmak.

berëlëş: Mücadele, çatışma.

berëlëş-: Çarpışmak, mücadele etmek.

bes: Tamam.

berëş-: Atışmak, birbirine fırlatmak.

bergeleşüv: Vuruşma.

beyët: Tatar halk edebiyatında bir kimsye veya bir hadiseye atfedilen neşeli veya üzüntülü şiir, türkü.

beyle-: 1. Bağlamak, düğümlemek. 2. Toplayıp bir araya getirmek, demet yapmak.

beylem: 1. Demet. 2. El işi.

beylen-: 1. Bağlanmak. 2. Bir işle derinden meşgul olmak. 3. Birisine musallat olmak, aşırı isteklerle bezdirmek.

beyleş: Birlike bağlamak, düğümlemek.

beylev: Bağ.

beylevlë: Bağlı.

beyn: İki şeyin arası.

beyrem: 1. Bayram 2. Tören, kutlama meclisi.

beyremlë: Eğlenceli.

bël-: 1. Bilmek, haberli olmak. 2. Bilgi edinmek. 3. Tanımak, görmüş olmak. 4. Anlamak. 5. Kabul etmek, saymak. 6. Kendi kendine muhakeme etmek. 7. Bir meselenin aslına ulaşmak. 8. Yardımcı fiil olarak yeterlilik ve uyarı bildirir.

bëldër-: Bildirmek, belirtmek.

bëlek: Bilek.

bëlen: 1. İle. 2. -uv/-üv infinitif ekinden sonra gelerek hareketin çabucak yapıldığını bildirir.

bëlezëk: Bilezik.

bëlën: Kepekli undan yapılan hamur aşısı, krep, Rus çöreği.

bëlën-: 1. Bilinmek. 2. Tanınmak.

bëleş-: Soruşturmak.

bëlgenënce: Bildiği kadar.

bëlgërt-: Belirtmek, bildirmek, sezdirmek.

bëlüv: Bilme.

bër: 1. Bir. 2. Sadece, kendi yalnız. 3. Bir kere. 4. Tamamen. 5. Biraz. 6. Aynı. 7. Ortak. 8. Hepsi. 9. Hiç.

bëraz: Biraz.

bërazdan: Birazdan, biraz sonra.

bërazğa: Kısa bir süre için.

bër-bër: Herhangi bir.

bër-bër arthı: Birbiri ardınca.

běr-běřé: Birbirleri, her biri karşılıklı olarak.

běrdenběr: Biricik, bir tane, yegâne, tek.

běrem-běrem: Teker teker, birer birer.

běremlep: Birbiri ardınca, teker teker.

běřeňč: 1. Birinci. 2. İlk. 3. Önde gelen.

běřeňčelěk: Birincilik.

běřer: 1. Birer. 2. Bir kadar, yaklaşık bir.

běřev: Biri, herhangi biri, bazı.

běřge: 1. Beraber, birlikte. 2. Aynı zamanda.

běřgelep ~ běřgelešep: Hep beraber, karşılıklı yardımlaşarak, ortaklaşarak.

běr-ikě: Bir iki, birkaç.

běrkěm: Yakın ve gerekli kimse.

běrkět-: 1. Bağlamak, bağlayarak yapıştırmak, tutturmak. 2. Başarmaya niyetlenmek, kesin karar vermek.

küňelěn běrkět-: Kendini hazırlamak, bir işi yapmaya niyetlenmek.

běrkön: Bir gün, gelecekte bir vakit.

běřkathlan-: Saflaşmak.

běřkaya: Hiçbir yere.

běřleš-: Birleşmek, bir bütün olmak.

süz běřleš-: Sözleşmek.

běřnerse: Hiçbir şey.

běřni: Hiçbir şey.

běřniçe: 1. Birkaç. 2. Bir miktar, bir derece.

běřsě: Birisi, herhangi birisi.

běřtigěz: Eşit, denk, benzer.

běřtörlě: 1. Kendine has, kendince. 2. Bir şekilde.

běřtuřtavsız: Daima, devamlı.

běřük: 1. Lütfen. 2. Hiçbir kere, asla.

běřüzě: Kendi başına, bir başına, yalnız.

běřvakt: Bir ara, bir vakit.

běřyulı: 1. Aynı zamanda. 2. Hepsi beraber. 3. Hemen. 4. Tamamen, istisnasız.

bět-: 1. Bitmek, tamamlanmak. 2. Mahvolmak. 3. Yardımcı fiil olarak “tekrarlanma, güçlenme”.

běter-bětmes: Biter bitmez.

bětěr-: 1. Bitirmek. 2. Helâk etmek. 3. Son vermek.

bětěrěl-: Bitirilmek, tamamlanmak.

bětěrgěsěz: Bitirilmeyecek olan.

bětěrüv: Bitirme, sonlandırma.

bětmes-tögenmes: Bitmez tükenmez.

běz (I): Biz.

běz (II): Bıçkı.

bıltır: Geçen yıl.

bıyıl: 1. Bu yıl. 2. Şimdiki yılda.

bıçara: Çaresiz, zavallı, aciz.

bigrek: 1. Haddinden fazla, gereğinden çok. 2. Hepsinden evvel.

bik: 1. Pek fazla. 2. Tabii ki, elbette, şüphesiz. 3. Mutlaka.

bike: Hanımefendi.

bikeç: Müstakbel gelin.

bikle-: Kilitlemek, kapatmak.

biklet-: Kendine almak.

biklê: Kilitlenmiş, kilitli.

biksêz: Kilitlessiz.

bil: Bel.

bilbav: Bel kemeri, kayış.

bilçen: Diken.

bildeme: Fileto.

bile-: Sahip olmak.

bilêtsiz: Biletsiz.

bilgêlê: 1. Belli. 2. Ayan, açık.

bilgêle-: 1. Belirlemek, işaretlemek. 2. Hesaplamak, tahmin etmek.

bilgêlen-: Belirlenmek.

bilgêsêz: 1. Belirsiz. 2. Bilinmeyen.

bin: Oğul

bint: Kız.

bir-: 1. Vermek, eline tutuşturmak, sunmak. 2. Kızı, biriyle evlendirmek. 3. Yardımcı fiil olarak çok geniş kullanımı vardır: Etmek, yapmak, iletmek, ulaştırmak vs.

cavap bir-: Cevap vermek, yanıtlamak.

irêk bir-: İzin vermek, müsaade etmek.

fatiha bir-: Rıza vermek.

kön bir-: Gün göstermek.

veğde bir-: Söz vermek.

birdêr-: Verdirmek.

birecek: Verecek.

birev: Her (hangi) birisi.

birêl-: 1. Verilmek. 2. Bir işe gönülden, tutkuyla bağlanmak.

birêlêrlêk: Yenilecek durumda olma.

birêlüv: Verilme.

birêş-: Tesir altında kalmak, yenilmek, teslim olmak.

birêlê: ...beri, itibaren.

birne: Çeyiz.

birüv: Kızı biriyle evlendirme.

birüvçê: Veren.

bismilla: Besmele.

biste: 11-18. asırlarda devlet veya şahsın arazisine kurulan ve köylülerin, çiftçilerin yaşadığı küçük şehircik.

têl bistesê: Fazla konuşan kimse, çenebaz.

biş: Beş.

bişêncê: Beşinci.

bişer: Beşer.

bişmet: Tatarlar ve başka Türk kavimlerinde giyilen pamuklu kumaştan ceket.

bişmetlêk: Ceketlik.

biş-un: Beş on kadar.

bit (I): 1. Yanak, yüz. 2. Bir şeyin üstü, yüzü. 3. Utanmaz.

bit sıypa-: Dua etmek.
bit alması: Elmacık kemiği.
bit (II): Bölüm.
bit (III): 1. Elbette, tabii ki. 2. Acaba. 3. Şüphesiz, mutlaka.
bitlevn: Dağın üstü, yüzü.
bitlê: Yüzlü, yüzü olan.
bitsêz: Yüzsüz, arsız, utanmaz.
bitsêzlen-: Arsızlaşmak.
biy: Bey.
biye: Aygır.
biyeleyler: Eldiven.
biyê-: Müzik eşliğinde dans etmek, oynamak, ritim tutarak el ve kol hareketleri yapmak.
biyêk: 1. Uzun. 2. Yüksek.
biyêklêk: Uzunluk.
biyêş-: Beraber dans etmek, topluca dans etmek.
biyüv: Dans, oyun.
biz-: Bezemek, bıkmak, usanmak.
bizdêr-: Bezdirmek, bıktırmak, usandırmak.
bize-: Bezemek, süslemek, güzelleştirmek.
bizek: Bezek, süs, nakış.
bizen-: Süslenmek.
bizet-: Bezetmek.
boday: Buğday.
boğav: Bukağı, pranga.
bolan: Geyik, maral.

bolar: bk. **bu** (çokluk).
bolay: Böyle, bu şekilde.
bolay da: Böyle iken de, zaten.
bolın: Hayvan gütmeye veya at koşturmaya uygun otlak, çayır.
bolınlık: Çayırılık.
bolıt: Bulut.
bor-: 1. Çevirmek. 2. Acıtmak. 3. Bıyık burmak.
borav: Matkap.
boray: Karabuğday.
borçaq: Bezelye.
borcı-: Endişelendirmek.
borçıl-: 1. Kaygılanmak, üzülmek, rahatsız olmak. 2. Merak etmek, telaşlanmak.
borçıluv: Endişe, kaygı, üzüntü.
borçuv: Sıkıntı.
borçuvlı: Sıkıntılı, huzursuz, sıkıcı.
borgalan-: Bir oraya bir buraya dönmek, sağa sola çevirmek
borıç: Biber.
borıl-: Hareket yönünü geriye veya başka bir tarafa doğru değiştirmek, yön değiştirmek, dönmek.
borılış: Dönüş.
borıluv: Dönme.
borın (I): Burun
borın (II): Evvel zamanda, çok eskiden.
borıngı: Eski zamandaki, pek eski.

borınrağ: Daha eskiden.
bot: Ayağın dizden kalça kemiğine kadar olan kısmı, but.
botak: Ağaç dalı, budak.
boyar: Moskof devletinde asilzade.
boyırık: Emir, buyruk.
boz: Buz.
boz-: 1. Bozmak. 2. Kötü duruma getirmek.
bozav: Buzağı.
bozavla-: Buzağı doğurmak.
bozıklık: Ahlâksızlık.
bozıl-: Bozulmak.
bozılış-: Dostluk bozulmak, ilişkiler bozulmak.
bozıştır-: İlişkileri bozmak.
bozlan-: Buzlanmak, buzla kaplanmak.
bozlu: Buzlu.
bök-: Bükmek.
bökle-: 1. Bükmek. 2. Eklem yerinden bükmek (ayak, kol vb.). 3. Yemek yemek.
böktër-: Bükürmek.
böl-: Malını mülkünü kaybedip çok fakir bir hâle düşmek.
börçe: Böcek.
börkençek: Örtü, duvak.
börlëgen: Böğürtlen.
börtëk: Çeşitli parçalardan oluşmuş bir şeyin tek parçası, tane.
börtëklë: Taneli.

bötën: Tam, eksilmemiş, sağlam, hepsi, tamamen.
bötënley: Tam, tamamen, sonuna kadar.
bötënleyge: bk. **bötënley.**
böterlen-: Bükülmek.
böye: Su bendi.
böyet: Hamutun atın boynuna ve döşüne değdiği kısmı (genellikle içine saman vb. doldurulup keçe ya da kendir ile kaplanır).
brillant: Pırlanta.
bu: Bu.
buğay: 1. Belki, muhtemelen. 2. Böyle.
buğaz: Boğaz.
buçça: Bohça.
bul-: 1. Var olmak, yaşamak. 2. Bulunmak, denk gelmek. 3. Meydana gelmek. 4. Tamamlanmak. 5. Hazırlanmak. 6. ... gibi görünmek. 7. Yardımcı fiil. 8. Ana yardımcı fiil "imek". 8. (*dat.*) Birisinin mülkiyetine geçmek. 9. (*abl.*) Yapabilmek. 10. (*ası+bul-*) "gereklilik", "zorunluluk".
bulp: ...hâlinde, şeklinde, olarak.
bulur: Olmalı, galiba, olması gerek.
digen bul-: Diyen olmak, demiş olmak.
erem bul-: Ziyan olmak.

gür iyesē bul-: Ölmek, vefat etmek.

hur bul-: Hor olmak, aşağılık olmak.

isen bul-: Selamette olmak, sağ olmak.

meşhere bul-: Maskara olmak.

kunak bul-: Misafir olmak, konuk olmak.

riza bul-: Razi olmak.

sav bulğız: Hoşça kalın.

şulay bulğaç: Şöyle olunca.

bulaçaq: Gelecek, müstakbel, olası.

buldıqsız: Kabiliyetsiz, beceriksiz.

buldır-: Yaratmak, meydana getirmek, kurmak, yapmak.

bulğala: Sürekli olmak.

bulğanlık: bk. **bul-** (7).

bulğırı: Olası(ca).

yözēñ kara bulğırı: Yüzün kara olsun.

bulış- (I): Yardım etmek, yardımlaşmak.

bulış- (II): 1. Meşgul olmak, bir işe dalıp gitmek. 2. Birisine musallat olmak, bulaşmak.

bulışkala-: Yardım edip durmak.

bulışlık: Yardım.

bulıkşlık it-: Yardım etmek.

bulmav: Olmama.

buluv: 1. Olma. 2. **bul-** (7).

buran: 1. Kar fırtınası, rüzgârla uçuşup gelen kum. 2. Ev içindeki büyük kavga.

burat-: Duvar yapmak için yerleştirmek.

burıç: Borç.

burıçlı: Borçlu.

busağa: Kapı eşiği.

busi: bk. **bu.**

buş: 1. Boş. 2. Yararsız.

buşa-: 1. Boşalmak. 2. Meşgul olunan bir işi bırakmak.

buşan-: Kurtulmak, serbest kalmak.

buşat-: Boşaltmak.

yörek buşat-: İçini dökmek.

buşatuv: Boşaltma.

buşlık: Boşluk.

buşraq: Daha boş.

buta-: 1. Farklı çeşitten şeyleri birbirine karıştırmak, bulamak. 2. Sallamak (ayak, el, baş vb.).

butağıç: Karmaç.

butal-: 1. Etrafta bir ileri bir geri dolaşmak. 2. Karışmak (söz, düşünce vb.).

butav: Bulayıp, karıştırılarak verilen hayvan yemeği.

buva: 1. Baraj. 2. Su bendi.

buvıl-: Boğulmak.

buvıluv: Boğulma.

buvın: Eklem yeri, boğum.

buy: 1. Boy. 2. Bir şeyin sağı solu, civarı. 3. Boylu, uzun.

buya-: Boyamak, sürmek, sıvamak.

buyal-: Boyanmak, renkli bir tabakayla kaplanmak.

buyaş-: Karşılıklı boyanmak.

buyav: 1. Boya. 2. Aldatıcı görünüş.

buyavlı: Boyalı, boyanmış.

buyğa: 1. Uzunlamasına, boylamasına. 2. Boyca, boy bakımından.

buyı: 1. Boyu, uzunluğu. 2. Zaman sözleri yanında “*süresince*” anlamında kullanılır.

buyına: Belirtilen zaman boyunca, süresince.

buyınça: 1. ...boyunca, yönünde. 2. Süresince. 3. Vasıtasıyla, sayesinde. 4. Göre. 5. İçin. 6. Ötürü.

buylap: Kıyısından, yanından, boyunca.

buy-sın: Boy pos.

buyle: Bu şekilde.

buyılı: Boylu.

buysın-: Boyun eğmek.

bügēn: Bugün.

bügēn-irte: Bugün yarın.

can: 1. Can. 2. Gönül. 3. İnsanın iç dünyası. 4. Ömür, hayat. 5. Canlılık, dirilik. 6. Kişi, birey. 7. Yakın hissedilen kişilere hitap sözü. 8. İnsanın kendi varlığı, özü.

bügēngē: 1. Bugünkü. 2. Şimdiki.

bül-: 1. Bölmek. 2. Paylaştırmak. 3. Sınıflandırmak. 3. Bölmek, kesmek (konuşmayı, lafı vb.).

büldēr-: Böldürmek.

bülek: Armağan, hediye.

bülek it-: Hediye etmek.

bülekleş-: Hediyeleşmek.

bülēn-: Bölünmek, ayrılmak.

bülēnūv: Bölünme, ayrılma.

bülēş-: Bölüşmek.

bülēşūv: Bölüşme, paylaşma.

bülme: 1. Oda. 2. Bölme, bölüm.

bülūv: Bölme.

bürene: 1. Gövdesi kesilmiş ağaç kütüğü. 2. Ağaç sütun.

bürenelē: Kütüklü, kütüğü olan.

bürē: Kurt.

bürēk: Soğuktan muhafaza eden başlık, şapka, börk.

bürēklē: Börklü, börkü olan.

büten: 1. Başka. 2. Farklı. 3. Bundan sonra, başka vakitte.

bütençe: Başkaca.

C

canlan-: Canlanmak, hareketlenmek.

can-ten: Kişin bütün varlığı, ruhu ve bedeni.

cavap: 1. Cevap. 2. Sesli karşılık. 3. Mahkemede duruşmaya çıkma.

cavapla-: Cevap vermek.
cavaplaş-: Rızasızlık bildirerek söz söylemek, laf atmak.
cay: 1. İmkân, fırsat. 2. Çare, çözüm yolu.
cayla-: Bir işi yapmak için bir mekanizmayı ayarlamak, kurmak.
ce: 1. Bir işe veya harekete çağrı “haydi”. 2. Bir durumdan memnuniyetsizliği sorarken “peki”. 3. Karşılıklı konuşmada onay sormak veya işe katmak için “olur mu, tamam mı”. 4. Sohbetteki soruya onay isteğine cevap olarak “iyi mi, tamam mı”.
cebër: Cebir, zorlama.
cebërsën-: Öfkelenmek, üzülmek.
cedeç: Lades kemiği
cehennem: 1. Cehennem. 2. Azap çekilen, zor hayat.
cemeğat: 1. Topluluk, grup. 2. Halk, ahali. 3. Topluluğa hitap sözü.
cemği: Hepsi tamamı, bütünü.
cennet: Cennet.
cevce: bk. **zevce**.
cey: Yaz mevsiminin haziran, temmuz ve ağustos aylarına denk gelen en sıcak dönemi.
cey-: 1. Kapalı veya yumulu bir şeyi açmak. 2. Yaymak, sermek. 3. Örtü yazmak, döşemek. 4. İki tarafa ayırmak (kol, ayak vb.).

ceydër-: Serdirmek, yaydırmak.
ceyev: Yaya şekilde, yayan, yürüyerek.
ceyevlë: Yaya.
ceyël-: 1. Serilmek. 2. Yayılmak (tütün, duman vb.).
ceygë: Yaza ait, yazlık.
ceyme: 1. Divan örtüsü. 2. Masa örtüsü.
ceyüvlë: Yayılmış, serilmiş.
cëbëgen: Elinden iş gelmeyen, beceriksiz
cëbëgen ağız: Beceriksiz kimse hakkında.
cëp: 1. Yün, pamuk, ipek veya ketenden yapılmış ip, iplik, urgan. 2. Kişiler arasındaki yakın münasebet, ilişki. 3. Bir işinin yönetiminin birinin elinde olması.
cënaza: 1. Cenaze töreni. 2. Cenaze, naaş.
cën: Sinir.
cënlen-: Sinirlenmek, öfkelenmek.
cëntëkle-: 1. Bir şeyi bilmek, öğrenmek üzere uğraşmak, ayrıntısıyla düşünmeye gayret etmek, incelemek. 2. Dikkatle gözetlemek.
cılı: 1. Sıcak. 2. Sıcaklık. 3. Sıcak yer. 4. İçten, samimi (söz, duygu vb.). 5. Arzu ve istek verici güç.
cılılık: Sıcaklık, ısı.
cılın-: Isınmak.
cılıraq: Daha sıcak.

cılıt-: Sıcaklık vermek, ısıtmak, sıcak hâle getirmek.

cır: 1. Türkü, ır. 2. Türkü söyleme.

cırçı: Türkücü, usta, müzisyen.

cırıla-: Türkü söylemek, şarkı söylemek.

cıy-: 1. Bir yere toplamak, yığmak. 2. Biriktirmek. 3. Biçip yerleştirmek, (ekin, mahsul) bir yere toplamak. 4. İnsanları bir amaç doğrultusunda belli bir yerde toplamak. 5. Ödenmesi mecburi olan şeyleri halktan almak (vergi vb.). 6. düzene sokmak.

cıydıruv: Toplatma.

cıyıl-: 1. Toplanmak. 2. Birikmek.

cıyılış: Toplanma.

cıyıluv: Toplanma.

cıyın: 1. Bir sorunu halletmek için bir araya gelen topluluk, meclis. 2. Düğün.

cıyın-: Niyetlenmek, tutunmak, girişmek, hazırlanmak.

cıyırçık: Deri üstünde, özellikle de yüzde olan ufak çizgiler, kırışıklıklar.

cıyırçıklan-: Kırışmak.

cıyırçıklı: Kırışık.

cıyıştırıl-: 1. Toplanmak. 2. Düzenlenmek.

cıyıştırıv: Toplama, düzenleme.

cıyna-: Toplamak, biriktirmek.

cıynaç: Özenli.

cıynal-: Toplanmak.

cıyuv: Toplama.

cıyuvçı: Toplama işini yapan kimse (ot, ekin vb.).

ciber-: 1. Göndermek. 2. Kovmak. 3. Yollamak. 4. Serbest bırakmak, gevşetmek. 5. Yardımcı fiil olarak etezlik, bitiş, kuvvetlendirme.”

ciberël-: Gönderilmek.

cibermev: Göndermeme.

cibert-: Göndertmek.

ciberüv: Gönderme.

ciberüvçë: Gönderme işini yapan kimse.

cidë: Yedi.

cidësë: Birinin ölümünden sonra yedinci gün anmak için yapılan toplantı.

cidëşer: Yedişer.

cigerlëk: At vb. arabaya koşmak için, koşacak.

cigël-: (Yük hayvanları için) arabaya koşulmak.

cigëlmev: Koşulmama.

cigüv: At koşma.

cigüvlë: Koşulu (at).

cik-: 1. Taşıyıcı hayvanı arabaya koşmak, yola hazırlamak. 2. İşe koşmak.

cikërën-: Öfkelenmek, bağırarak.

ciktër-: Atı arabaya koşturmak, bağlamak.

cil: 1. Yel, rüzgâr. 2. Etki, tesir.

cilbegey: Paltoyu, yelegi vb. omza atma.

cilbegey yëğëtler: Serkeş delikanlılar.

cil-buran: Fırtına.

cildër-: (Atlar için) Çok çabuk ve düzgün gitmek.

cilek: 1. Böğürtlen cinsi bitkilerin meyvesi. 2. Çilek meyvesi.

cir cileğë: Frenk çileği.

ķayın cileğë: Dağ çileği

ķura cileğë: Ahududu.

cilënlë: Memesi olan emziren hayvan.

cilger-: 1. Ekini kalbur makinesinden geçirmek, çerçöpünden arındırmak. 2. Ekini esen rüzgârın altında bırakıp küçük çöplerinden arındırmak.

cilgerüv: Ayıklama.

cilke: 1. Ense. 2. Sırt, arka. 3. Bir şeyin sıkıntısını, zorluğunu çekmek hakkında.

cilkege mënëp atla-: Birisini kendisine boyun eğdirmek.

cilkënçek: Coşkun, heveskâr.

cillen-: Yellenmek.

cillendër-: Yellendirmek.

cilpuç: Un koymak için kullanılan yayvan ağaç oluk.

cilpuçlı: Oluklu.

ciltëret-: Çekiştire çekiştire alıp getirmek.

ciltëretëp: Çabuk çabuk, hızlı hızlı.

cimër-: 1. Yıkmaq, tahrip etmek, bozmak. 2. Zor işi başarmak.

cimërëk: 1. Yıkılmış, harap. 2. Karanlık.

cimërël-: 1. Yıkılmak, harap olmak. 2. Gerçekleşmemek. (plan, hayal, iş vb.). 3. Keyfi kaçmak, bozulmak (yüz, kaş, göz).

cimërt-: Zor işler başarmak.

cimëş: Meyve.

ciñ: Elbisenin omuzdan bileğe veya dirseğe kadar olan kol kısmı, kolun yeni.

ciñ-: 1. Yenmek, galip gelmek. 2. Hâkim olmak.

ciñël: 1. Hafif. 2. Çabuk, tez. 3. Kolay. 4. Sıradan. 5. Yumuşak, tesirsiz.

ciñël-: Yenilmek.

ciñëley-: Hafiflemek.

ciñëleyt-: Hafifletmek.

ciñëllëk: Başarılı olma durumu.

ciñge: Yenge, ağabeyin hanımı.

ciñgekey: Yenge (sevgi hissi ile).

ciñgiy: Yenge.

ciñse: Giysinin yenleri yıpranmasın diye özel olarak bileğe geçirilen ilave yen, kolluk.

ciñsëz: Yensiz.

ciñüv: Yenme, galip gelme.

cir: 1. Yeryüzü. 2. Arazi, toprak üstü. 3. Memleket, yer. 4. Kısım, parça. 5. Aile. 6. Mevki. 7. Sosyal pozisyon.

cir-kük: Yer ve gök, bütün dünya.

cirläk: Zemin.

cir-suv: Toprak ve su, karnını doyurmak ve yaşamak için gereken toprak ve su kaynakları.

cir-urman: Arazi.

cit-: 1. Varmak, ulaşmak. 2. Kovalayıp yetişmek. 3. Vakti gelmek. 4. Belli bir dereceye kadar yükselmek, artmak. 5. Baliğ olmak, yetişkin olmak, büyümek. 6. Yeterli gelmek, yetmek. 7. Yardımcı fiil olarak: bitiş.

citekle-: 1. Yardım etmek. 2. Hayvanı dizgininden tutup gitmek.

citerläk: 1. Gerektiği kadar, yeterli. 2. Bol, zengin.

citën: Pamuk.

citëş-: Erişmek, ulaşmak.

citëşgëz: Yemek yemeye davet etmek için kullanılır.

çabata: Ağaç kabuklarından veya kayış gibi şeylerden örülerek yapılan bir ayakkabı çeşidi, çarık.

çabatalı: Ayağında çabata (çarık) bulunan.

çabil-: Biçilmek.

citëzläk: Becerikli olma durumu, ustalık.

citkençë: Gidene kadar.

citkër-: 1. İletmek, ulaştırmak. 2. İyi bir şekilde yerine getirmek. 3. Yardımcı fiil olarak bağlandığı fiilin bildirdiği işi tam olarak yapmayı bildirir.

citkëriiv: İletme, ulaştırma.

citmegenläk: Yetmeyecek olma hâli.

citmese: Bunun üstüne, üstelik.

citmëş: Yetmiş

citüv: Büyümüş, yetişkin olmuş kızlar ve erkekler için kullanılır.

cizne: Enişte.

cizniy: Enişte

comğa: 1. Cuma günü. 2. Cuma namazı.

cömle: Cümle.

cöple-: Devamlı “evet efendim” deyip tasdiklemek.

cüler: Deli, akılsız.

cütelle-: Öksürmek, öksürük tutmak.

Ç

çabış-: 1. Birlikte koşmak. 2. Koşuşturmak, telaşla koşmak.

çabuv: Hızlı koşma (atlar için).

çabuvlap: Hızlı bir şekilde, hızla.

çağıştır-: Karşılaştırmak.

çağıştırılmaslık: Karşılaştırılmayacak şekilde.

çaj-çoj: Kart kurt (taklit sözü).

çajıldat-: Gıcırdatmak.

çağ (I): 1. Çağ devir. 2. Belli bir vakit, an, süre.

çağında... : Vakitte, iken.

çağta: Vakitte, dönemde.

çağta uç: Tam o vakitte, tam o çağda.

çağ (II): 1. Zar zor, güç bela. 2. Biraz, azıcık.

çağ (III): Tam (bir giysinin üste tam oturduğunu belirtmek için).

çağ bul-: Denk gelmek, rast gelmek.

çağır-: 1. Çağırarak, ses ve işaretlerle gelmesini istemek. 2. Gelmesini emretmek. 3. Misafirlige davet etmek. 4. Vazifeye çağırarak.

çağırıl-: Çağrılmak.

çağırış-: Karşılıklı olarak misafirlige davet etmek.

çağırt-: Çağırtmak.

çağlı: 1. Kadar. 2. ...derecede, ...miktarında, ...şeklinde, gibi.

çağma: Çakmak.

çağmağ taş: Çakmak taşı.

çağırım: 1,06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

çal: Kır renkli, ak saç veya sakal.

çal-: Sarmak, dolamak.

çaldor-çoldır: Şangır şungur.

çalğı (I): 1. Tırpan. 2. Tırpanın demirinden yapılmış olan.

çalğı (II): Müzik aleti.

çalın- (I): Sarılmak, dolanmak.

çalın- (II): Göz veya kulak ile algılanmak.

çalış: Normal olmayan eğri, yamuk.

çalışa-: Eğrilmek, yamulmak.

çalma: Erkeklerde dinî kıyafetin bir parçası olarak takılan başlık, sarık.

çalşay-: Eğilmek, bükülmek.

çalşayt-: Eğmek, bükmek, yamuk hale getirmek

çaltıra-: Şakırdamak.

çama: 1. Tahmin. 2. Bir şeyin tahminî sınırı. 3. Yaklaşık büyüklüğü. 4. İstek niyet.

çamala-: 1. Tahmin etmek, tasarlamak. 2. Çabalamak.

çamalap: Usulünü bilerek, tertibiyle, koruyarak.

çana: Önüne at veya traktör koşularak kar üstünde taşıma yapılan kızaklı vasıta.

çana yulı töşüv bēlen: Kızak yollarının açılmasıyla.

çap- (I): 1. Biçmek (ot, ekin vb.). 2. Bir şeyi parçalamak, kırmak (balta, sopa vb.).

çap- (II): 1. Pek hızlı, pek çabuk gitmek, (atlar için) hızla koşmak. 2. Bir

işin peşinden gitmek, bir işi yapmak için uğraşmak.

çap- (III): Şiddetle vurmak.

çapan: Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

çapçak: Üstü açık fiçı.

çapkala-: Sürekli olarak vurmak, vurup durmak.

çapkalav: Vurma.

çaptır-: 1. Kovalayarak koşturmak. 2. Pek çabuk hareket etmek, çabucak gitmek.

çara: Bir maksada erişmek üzere yapılan hareketlerin bütünü, çare.

çara kür-: Çare bulmak.

çarşav: 1. Çarşaf. 2. Perde, bir şeyi kaplayan örtü.

çatkılan-: Gözü parlamak, ferlenmek.

çayka-: Şaşkınlık, razı olma, onaylama vb. bildirmek için başı bir aşağı bir yukarı veya iki yana sallamak

çaykal-: Su veya rüzgâr tesiriyle silkelenmek, çalkalanmak.

çeç: Saç.

çeç ürgëç: Saça örülen kurdele veya bağ.

çeç-: 1. Toprağa tohum saçmak, ekmek. 2. Serpmek. 3. Dağıtmak.

çeçek: Çiçek.

çeçeklen-: Süslenmek, bezenmek.

çeçeklë: Çiçeği veya çiçek resmi olan.

çeçël-: 1. Saçılmak. 2. Dağılmak. 3. Yayılmak.

çeçren-: Sıçramak.

çeçtër-: Saçtırmak, ektirmek.

çeçüv: Ekim, ekme.

çençël-: 1. (İğne vb. için) Batmak. 2. Utanmak, yerin dibine geçmek.

çençüv: 1. Batırma, dürtme. 2. Sert sözler söyleme.

çenëç-: 1. Batırmak, sivri bir şeyle dürtmek, saplamak. 2. Sert sözler söylemek.

çenëçtër-: Batırmak.

çerëldëk: Cırıldak (ses tonu hakkında).

çerëldë-: Acı, keskin bir ses tonu ile konuşmak, cırlamak.

çey: 1. Çay. 2 Çay içme, çay toplantısı.

çeyne-: Çiğnemek.

çeynëk: Çaydanlık, çay demliği.

çëbën: Sinek.

çëbëş: Cıvcıv yavrusu, kuş yavrusu.

çëlle: 1. Yaz sığağı, eyyamı buhur. 2. Kışın 25 Aralıktan 5 Şubatı kadar devam soğuk zaman.

çëlëm: Pipo.

çëmët-: Yakmak (soğuk hakkında).

çëmëttër-: Yakmak (soğuk hakkında).

çërë-: Çürümek, hastalanmak.

çërëk: 1. Bozuk, arızalanmış. 2. Zarar görmüş, herhangi bir tarafı kötü olan.

çërüv: Çürüme.

çibık: 1. Esnek dal, çubuk. 2. Ot, saman vb. yığıp taşımak için araç.

çibıklı: Dallı, budaklı.

çibıldık: Perde.

çibirki: Hayvan dürtmek için kullanılan çubuk, değnek.

çibirkılan-: Çubuk ile dövülmek, dayak yemek.

çibirkıla-: Çubuk ile vurmak.

çıda-: 1. Tahammül etmek, sabırlı olmak. 2. Direnmek, karşı durmak, müdafaa etmek.

çıdam: Metanet, dayanma, sabır.

çıdarlık: Tahammül edilebilir.

çıdaşa alma-: Dayanamamak, tahammül edememek.

çıgar-: 1. Çıkarmak. 2. Getirmek. 3. Kovmak. 4. Taşımak. 5. Bir kişi veya bir söz hakkında haber çıkarmak, yaymak. 6. Ses çıkarmak, bağırarak. 7. Hisse vermek, pay vermek. 8. Gönülden akıldan çıkarmak, unutmak.

çıgarıl-: Çıkarılmak.

çıgarırlık: Çıkaracak olma durumu.

çıgarış-: Hep birlikte çıkarmak.

çıgarmav: Çıkarmama.

çıgart-: Çıkartmak.

çıgartmav: Çıkartmama.

çıgaruvçı: Çıkarma işini yapan kimse.

çıgım: Masraf, gider, harcama.

çıgımçı: İnatçı (at).

çıguv: Çıkma.

çıldat-: Taklit sözü.

çık: Çiy, kırağı, şebnem.

çık-: 1. Çıkmak. 2. Ayrılmak. 3. Bir yere gitmek üzere çıkmak. 4. Göçmek, yer değiştirmek. 5. Hasıl olmak. 6. Erişmek. 6. Söz, laf açılmak. 7. Yayılmak, duyulmak. 8. Görünmek (Güneş, ay vb.). 9. Ergenliğe ulaşmak. 10. Unutmak. 11. Yardımcı fiil olarak asıl hareketin “başından sonuna kadar sürdüğünü; sonuçlandığını; ansızın oluştuğunu” ifade eder.

çilat-: Islatmak.

çılbr: Zincir, pranga, bukağı.

çıltrat-: Şingirdatmak.

çımırda-: Titremek.

çın: 1. Hakiki, gerçek. 2. Yapma olmayan, tabii.

çınayağ: Fincan, kâse, fağfur.

çınayağ çokırı: Fincan.

çınık-: Güçlenmek, sağlamlaşmak.

çınlap: Hakikaten.

çınnan: Gerçekten

çınnan da: Gerçekten de.

çıpçık: Serçe.

çıpta: Hasır.

çır: Cır cır (taklit sözü).

çıra: Dayak.

çıray: 1. Yüz, sima. 2. İnsanın fiziki veya ruhi halinin yüzüne yansımaları.

çırr: Taklit sözü.
çıtlık: Yosma, fındırdek.
çıtlıklan-: Cilve yapmak.
çibağaç:
çiber: 1. Görüntüsü pek güzel. 2. Yüzü güzel olan, siması sevimli kimse. 3. Övgüye lââyık.
çiberlen-: Güzelleşmek, görkemli ve güzel hâle gelmek.
çiberlet-: Güzelleştirmek.
çiberlök: Güzellik.
çiberrek: Daha güzel.
çige: Çene.
çigën-: Geri çekilmek, gerilemek.
çigüv: İşleme, nakış.
çigüvlë: İşlemeli, nakışlı.
çikërtke: Çekirge.
çik: 1. Çizgi, hat. 2. Sınır. 3. Kritik nokta.
çik-: Çekmek, düşar olmak.
çikken-: İşlemeli, nakışlı.
çiklë: Kadar.
çikmen: Eskiden özellikle köylülerin giydiği kalın ve kaba dokumadan dikilmiş üst giyimi.
çikmenlë: Paltolu.
çilek: Kova veya kazan benzeri kap.
çilen-: Cefa çekmek, yıpranmak.
çir: Hastalık, vücutta meydana gelen bir maraz.

çirem: 1. Yeşil ekin, yeşillik, çimenlik. 2. Mera. 3. Boş, çorak arazi, işlenmemiş toprak.
çirëk: Çeyrek, bütünün dörtte biri.
çirle-: Bir hastalığa kapılmak, hastalanmak.
çirt-: Fiske vurmak.
çiş-: 1. Çözmek, açmak. 2. Bağlı bir şeyin iki ucunu ayırmak. 3. Bir sırrı açmak.
çişël-: Çözülme, açılmak.
çişën-: Soyunmak.
çişëndër-: Soyundurmak.
çişme: Pınar, kaynak.
çit (I): 1. Kenar, kıyı. 2. Kenar çizgisi. 3. Yan taraf.
çit (II): Yabancı
çiten: Çit.
çiten öy: Baraka, kulübe.
çitëk: Yumuşak deriden yapılmış uzun konçlu ayakkabı.
çitkerek: Daha kenara.
çitlep: Kinaye ile.
çitletëp: Doğrudan değil kinaye ile.
çitlë: Kenarlı.
çitsën-: Çekinmek, utanmak.
çiye: Vişne.
çiyërek: Çiğce.
çokı-: Aramak, peşine düşmek.
çoqır (I): Çukur.
çoqır (II): Fincan.

çoķırlı: Çukurlu.
olan: Köy ve bazı eski Şehir evlerinde bulunan merdiven altındaki yer.
olĝav: Çizme vb. giymeden ayaĝa sarılan bez parçası.
or: Zaman, dönem.
n: Ne zaman ki.
nki: Çünkü.
y: 1. Askı. 2. ivi.
y-: Yukarı atmak, havaya atmak.
yldrk: Hamutun baĝlarını birbirine baĝlamak için ip, urgan.
u: 1. Pskl, ss ipliĝi. 2. İplikli saçak.
uĝlı: Püsküllü, püskülü olan.
ulpu: Kızların ss olarak saçlarına baĝladığı gmiŝi pul.
uman: Eşyaları taşımak için ince sĝt, kuşkirazı vb. aĝalardan örülerek yapılan sepet gibi büyük kutu.
umar: Kaynayan et suyuna, süte vb. atılarak pişirilen kendine has bir Şekilde hazırlanan hamur parçası.
um-: 1. Gömülmek, batmak. 2. Hızla bir yere girmek. 3. Çok derin duygulara dalmak. 4. Uykuya dalmak.

da: da ~ de, dahi, ve.
dala: Bozkır, kır.

umır-: Daldırmak.
uval-: 1. Karışmak, dolaşmak. 2. Uĝraŝmak, meşgul olmak.
uvalıĝ: Karışık.
uvalt-: Karıştırmak, dolaŝtırmak.
uvar: Alaca, karışık renkli.
: Bir seslenme edatı (“dinle, dikkat et” anlamında kullanılır).
gele-: kmek, kelmek.
k: Çekiç.
lmek: mlek, toprak kap.
m: Kepçe.
mlep: Kepçe ile, kepçe yardımıyla (ok yiyip içme hakkında).
mele: Hayvanların yemesi için demetlenerek hazırlanmış kuru ot, hasat edilmiş ekin demeti.
p: 1. Küçük parça. 2. Yabancı ot. 3. nemsiz, ehemmiyeti olmayan.
ple-: Toplamak.
pl: 1. Yabancı ot olan. 2. p olan, yabancı nesnelere karışmış olan.
prek: 1. Paavra, bez parçası. 2. Gömlek. 3. Dokumadan dikilmiş Şey.

D

damnla: Medresenin yöneticisi olan molla.
dan: Çan, Őohret.

davla-: Bir şeyi talep etmek.
davlaş-: Tartışmak, çekişmek.
davlaşuv: Tartışma, çekişme.
de: bk. **da**.
defter: Defter.
 mëtrika defterë: Nikâh, ölüm,
 doğum vb. yazıldığı defter.
değva: İstek, talep.
dehi: Dahi, da, tekrar, yine, yeniden.
derece: 1. Ölçü, derece. 2. Aşama. 3.
Hiyerarşide adım, basamak. 4. Otorite,
saygınlık.
dertlen-: İsteklenmek, şevklenmek.
dertsëz: İsteksiz, şevksiz.
derya: Akarsu, nehir.
dert: 1. Endişe. 2. Arzu, istek.
deş-: 1. Konuşmak, söz söylemek. 2.
Cevap vermek. 3. Çağırarak, davet
etmek.
devlet: Mal mülk, zenginlik.
dëbët: Hayvan yünü.
dëgët: Katran.
dër: Taklit sözü.
 dër-dër kıltıra-: Tir tir
 titirmek.
dërëlde-: Titirmek.
dërëldev: Titreme.
di-: 1. Söylemek, demek, haber vermek.
2. ...diye bakmak, adını vermek. 3.
...diye farz etmek. 4. Niyet etmek.

digen: 1....isimli, ...diye
adlandırılan 2. Bir amaç için
hazırlanmış.
digende: Denildiğinde.
digendey: Dercesine, derken.
digen süz: ... ile aynı, ...-a denk.
dip: 1. İçin. 2. Diye.
didërt-: Dedirtmek.
digele-: Deyip durmak.
digen: 1. Adında, isimli. 2. Mahsus,
has, dair.
dilbëge: Dizgin.
dimë: Değil mi anlamında.
dimle-: Rız etmek, ikna etmek.
dimleş-: 1. Rız etmek. 2. Karşılıklı
rız olmak, anlaşmak.
din: Din.
diñgëz: 1. Deniz. 2. Çok yer kaplayan
şey. 3. Bolluk.
disetine: 1,09 hektara denk ölçü birimi.
divana: Divane.
diyerlëk: Hemen hemen, neredeyse,
âdeta.
diyësh-: Söylemek, demek.
diyüv: Deme, söyleme.
doğa: Dua.
doğacı: Dua eden kişi.
doğtor: Hekim, doktor.
doşman: 1. Düşman. 2. Muhalif,
aleyhtar.

dömek-: Soluksuz kalıp boğulmak, gebermek.

dönya: 1. Dünya, yeryüzü. 2. İnsanlık âlemi. 3. Duygu, düşünce ve hayal alemi.

dörës: 1. Doğru, gerçek. 2. (Cümle başı edatı olarak) Galiba, herhâlde anlaşılan.

duğa: Hayvanın koşum takımındaki boyunduruk.

duhtır: Doktor bk. **doğtor.**

dulqın: 1. Dalga. 2. İnsan akını. 3. Duygu taşkınlığı.

dulqınlan-: 1. Dalgalanmak. 2. Heyecanlanmak, telaşlanmak. 3. Kaynaşmak.

dulqınlandır-: 1. Dalgalandırmak. 2. Heyecanlandırmak.

duñgız: 1. Domuz. 2. Edepsiz, hain, kötü kişi hakkında.

dus: Yakın arkadaş, dost, yakınlık duyulan kimse.

e: Soru ve hitap cümlelerin başında gelerek ifadeyi güçlendirir.

ebiy: 1. Babaanne. 2. İhtiyar kadın. 3. Ebe.

ebiy-babay: Nine dede, atalar.

ecel: Ecel.

eçë (I): 1. Kederli 2. Çok tesirli. 2. Keskin, hoşça gitmeyen, şiddetli. 4. Kırıcı, üzücü.

dus-iş: Eş dost, dostlar.

duslan-: Dost olmak, arkadaş olmak.

duslaş-: Dost olmak, arkadaş olmak.

duslık: Dostluk, arkadaşlık.

dust: bk. **dus.**

duş: Arazi.

duvla-: 1. Çok ses çıkararak hareket etmek. 2. Kızıp bağırarak, tasdik etmemek, rıza göstermemek.

duvlat-: Çok ses çıkartarak hareket etmek.

duvlav: Kızıp bağırma.

dürt: Dört.

dürt-biş: Dört beş kadar.

dürter: Dörder.

dürtëncë: Dördüncü

dürtkël: Dört kenarlı veya kare şeklinde.

dürtpoçmaq: Dört köşe.

E

eçë (II): Acı.

eçëlē: Acılı.

eçërek: Daha keskin.

eçët-: Ekşitmek, mayalamak.

eda kıyılın-: Ödenmek (borç).

edem: Adam, inasanoğlu.

eftiyek: Kur'an'ın yedide birlik kısmı.

eger: 1. Eğer, şayet. 2. Bir de...

ekiyet: 1. Hikâye. 2. Uydurma söz.

elbette: Elbette, hiç şüphesiz.

elē (I): 1. Şimdi, şu an. 2. Bugün. 3. Şu ana kadar, şimdiye kadar. 4. Daha, hâlâ, hâlen.

elē (II): 1. Emir ve istek ifadeleriyle beraber öğüt, istek veya kararlılık anlamları verir. 2. Şimdiki zaman, geniş zaman, olumsuz şekilli geçmiş zamanlar ile işin devamlılığını, tamamlanmadığını veya gelecekte olacağını gösterir. 3. Geçmiş zaman çekimiyle kullanılıp şaşırma, ne yapacağını bilememe ifadesini verir. 4. Vakit bildiren kelimeler yanında sözün anlamını güçlendirir. 5. Sıralı birleşik cümlelerin veya birbirine denk yapıların önünde tekrarlanarak olayların, durumların sırayla, dönüşümlü olarak gerçekleştiğini bildirir (bir...bir...).

elḥemdēlilla: Allah'a şükür anlamında kullanılan söz.

elḥemdēlilla ... enniḳaḥē sönnetiy: Nikâh duası.

elle: 1. Yoksa, acaba. 2. Soru sözleri (*ḳayda, kēm, ḳayḳan, mı vb.*) ile beraber öyleyse, pekiyi. 3. Soru ifadelerine tam cevap verilmediği durumlardaki belirsizliği anlatır "kim bilir, belli değil, bilinmez ki". 4. Belki, ihtimal olabilir.

e. kēm: Kim bilir kim, kim olduğu belirsiz.

e. kēmge: Kim bilir kime.

e. kēmner: Kim bilir kimler.

e. kēmnerge: kim bilir kimlere.

e. ḳayḳan: Kim bilir ne zaman.

e. ḳayḳannan: Kim bilir ne zamandan.

e. ḳaya: Kim bilir nereye.

e. ḳayda: Kim bilir nerede.

e. ḳaydan: Kim bilir nereden.

e. ḳaylarda: Kim bilir nerelerde.

e. ḳaysı: Hangi.

e. nerse: Kim bilir ne.

e. niler: Kim bilir neler.

e. niḳaḳlı: Kim bilir ne kadar.

e. niḳe: Kim bilir kaç, kim bilir ne kadar.

e. nindiy: Nasılsa, herhangi bir tarzda.

emēr: Emir buyruk, talimat.

emma: Ama, fakat.

ene: İşte, oradaki.

eni: Ana, anne.

eniy: bk. **eni**.

enke: bk. **enkey**.

enkey: bk. **eni**.

erem: Boşa giden, faydasız, boş yere israf edilen, hiçbir maksadı olmayan.

erem bul: heder olmak.

erem it-: İsraf etmek.

erem kit-: Boşa gitmek.

erem-şerem it-: İsraf etmek.

erēm: Pelin.
erēmtēl: Ağzı bozuk, kötü dilli kişi hakkında krş. **erēm-tēl.**
erēm-tēl: Ağzı bozuk krş. **erēmtēl.**
erle-: 1. Mücadele etmek, vuruşmak. 2. Öfkelenmek, kızmak. 3. Sövmek.
erlen-: Terbiyeli, arlı davranmak.
erleş: Kavga, dövüş.
erleş-: Dövüşmek, sataşmak, vuruşmak.
erleşüv: Dövüşme, sataşma.
ernē-: 1. Fiziki bir ağrıyla acı çekmek. 2. Üzülme.
ernēt-: Ruhsal yönden acı çektirmek.
ernüv: Sızı, ağrı, acı.
ernüvçē: Üzülen.
ernüvlē: Sıkıntılı, acılı.
ersēzlen-: Utanmazca davranmak, arsızca hareket etmek, hiçbir şeye bakmadan kendi dilediğince davranmak.
eser: 1. İz, işaret. 2. Tesir, etki.
essabrı minerraḥman: Sabretmek hakkında.
Esselamēḡaleykēm: Selam sözü.
eteç: Horoz.
eteçlen-: Horozlanmak, kabarmak.
etke: Baba.
etkey: bk. **etke.** (sevimsizlik).
etkey-enkey: Anne ve baba.
evele-: Yuvarlamak, çevirmek.
evērēl-: Evrilmek, değişmek, başka bir hâle geçmek, dönüşmek.

evlad: Oğul.
evvel: Evvel, önce.
evvelen: İlk önce.
ey: Ey!, Hey!, Ah! (ünlem)
eybet: 1. Güzel. 2. Faydalı. 3. Akıllı. 4. İyi huylu.
eybetlen-: İyi, güzel hale gelmek.
eybetlep: İyiye.
eybetrek: Daha güzel.
eybēr: 1. Eşya, madde. 2. Şey.
eyde: Haydi.
eylen-: 1. Kendi eksenini etrafında veya başka bir şeyin etrafında dönmek. 2. İkinci bir tarafa dönmek. 3. Dolanmak. 4. Geri dönmek. 5. Dönüşmek. 6. Bir şeyin etrafında çok dolaşmak, bir konuya takılmak.
eylendēr-: 1. Döndürmek. 2. Dolandırmak.
baş eylendēr-: Başını döndürmek.
eylendērēl-: Çevrilmek.
eylengele-: Dönüp durmak.
eyren: Ayran.
eyt-: 1. Söylemek, demek. 2. Anlatmak, öğretmek, açıklayarak beyan etmek. 3. Söz yetiştirmek, laf taşımak. 4. *-ka, -ga* ekleriyle birlikte gerçekleştirmeye çalışmak, yapmaya çalışmak.
eytēl-: Söylenmek.

eytërlëk: Söylenecek, söylenmeye değer.

eytërsëñ: Sanki, âdeta.

eytëş-: 1. Söyleşmek, konuşmak. 2. Atışmak.

eyttër-: Söyletmek.

eytüv: Söyleme, deme.

eytüvçë: Söz söyleyen, konuşan.

ez: bk. **az**.

ezër: Hazır, tamam.

ëç: 1. Karın, kursak. 2. Mide. 3. İç taraf. 4. Arasında. 5. Bir süre zarfında. 6. Gönül, yürek. 7. İnsanın manevi varlığı ile ilgili olan.

ëç-: 1. İçmek. 2. Alkollü içki içmek.

ant ëç-: Yemin etmek.

ëçëmlëk: İçki.

ëçër-: İçirmek.

ëçërt-: İçirtmek.

ëçëriüv: İçerme.

ëçkë (I): Alkolizm, ayyaşlık.

ëçkë (II): 1. İçerdeki, dâhili. 2. İnsanın psikolojisine ait.

ëçkerek: Daha iç tarafa.

ëçlë: İçli, içi olan.

ëçüv: İçme.

ëhëm: Öksürürken çıkan ses.

ël-: 1. Bir yere asıp bırakmak. 2. Tutturmak, iliştmek. 3. Sarıp

ezërle-: Hazırlamak, yapmak.

ezërleñ-: Hazırlanmak krş. **hezërleñ-**.

ezërleñüv: Hazırlanma.

ezërleñüvçen: Bir şeyi yapmak için hazır olan kişi hakkında.

ezërleş-: Hep birlikte hazırlamak.

ezërlev: Hazırlama

ez-mez: Biraz, az miktarda, azıcık.

ezrek: Biraz.

Ë

bağlamak, yerine koymak. 4. Kilitlemek. 4. Önemsemek, tınmak.

ëlëp al-: Sözle, lafla hücum etmek.

ëlëp alıp sëlëkëp taşla-: Lafla hücum etmek, didip bırakmak.

ëlek-: 1. Hareket eden bir şeye kapılıp kalmak. 2. Katılmak, dâhil olmak. 3. Tutulmak. 4. Çarpmak. 5. Pay, hisse çıkmak. 6. Başına bir hâl gelmek.

ëlegëş-: Dövüşmek.

ëlëk: 1. Önce, evvel. 2. İlk, ilkin. 3. Eskiden.

ëlëkkë: Önceki, evvelki, eskisi.

ëlëkte: Eskiden.

ëlëkten: Önceden.

ëlektër-: 1. Yakalamak. 2. Tutmak. 3. Tutulmak. 4. Kapatmak. 5. Ele geçirmek. 6. Geçirmek, kolayca giymek.

ëlektëriüv: Yakalama.

ĕlĕn-: 1. Asılmak. 2. Bağlanmak, takılmak.

ĕlme: Karaağaç.

ĕlvlĕ: Asılı.

ĕndeş-: Sz söylemek, konuşmak.

ĕnĕ: Kk erkek kardeş.

ĕrĕ: Büyük, iri.

ĕrĕlĕ-vağlı: İrili ufaklı.

ĕrĕ-: 1. Erimek. 2. Yavaşça yok olmak.

3. Keyiflenmek, rahatlamak. 4.

Yumuşamak.

ĕrĕt-: Eritmek.

ĕrle-: İplik eğirmek.

ĕssĕ: Sıcak, kızgın.

ĕssĕlĕk: Sıcaklık.

ĕř: 1. İş, meşgale, hizmet. 2. Vazife. 3.

Yapılması gereken iş, yükümlülük.

ĕřke kş-: Faydalanmak, yararlanmak.

ĕřten ık-: 1. Yorulmak, halsiz düşmek. 2. Tükenmek. 3.

Çamura bulanmak.

ĕřten ığar-: 1. Çok yormak. 2. Bulamak.

ĕřen: 1. Çalışkan, hamarat, becerikli.

2. İşi seven, gayretli.

ĕřĕr-: Bir kenara itmek.

ĕřle-: 1. Yapmak, bir iş ile meşgul olmak, çalışmak. 2. Görev yapmak, hizmet etmek. 3. Meydane getirmek.

ĕřlen-: 1. Hazırlanmak, yapılmak. 2. İşlenmek, bir biçim verilmek.

ĕřlepe: şapka, başlık.

ĕřlet-: 1. Yaptırmak. 2. alıştırmak.

ĕřletv: Yaptırma.

ĕřlev: Yapma, alışma.

ĕřlevĕ: İş yapan kimse.

ĕt: Köpek, it.

ĕt avız: Kfrbaz krş. **ĕtavız.**

ĕtten alıp ĕtke sal-: Aşağılamak, ağır hakarete bulunmak.

ĕtavız: Kfrbaz kişi hakkında krş. **ĕt avız.**

ĕter-: 1. ekmek, almak. 2. İtmek, dürtmek.

ĕt-kş: Her türlü köpek, kş vb. hayvanlar.

ĕtlĕk: Kötülük.

ĕtlĕ-meĕlĕ: Kedi köpek gibi, düşman gibi.

ĕz: İz.

ĕzle-: 1. Bulmaya çalışmak, aramak, bakılmak. 2. Bulmayı mit etmek.

ĕzlen-: Aranmak.

ĕzleven: Aramaya hevesli.

ĕzlev: Arama.

f: Uzatılarak söylenen, sitem bildiren bir ünlem.

fatiha: Anne babanın hayır duası, rıza, tasvip.

fatiha al: Rıza almak, onay almak.

fatiha bir-: Rıza göstermek, razı olmak.

faydalan-: 1. Bir ihtiyaç için kullanmak.
2. Fırsattan yararlanmak, kötüye kullanmak.

garmun: Garmun, akordeon.

garmunlu: Garmunu olan.

gerçe: Gerçi, her ne kadar..., ise de...

gevde: Gövde, vücut.

gevdelē: Gövdeli.

gēne: bk. **gma.**

giz-: Gezmek, dolaşmak.

göjjj: Taklit sözü.

göjle-: Semaverdeki suyun uğuldayarak kaynaması hakkında.

göl: Gül.

al da göl: Çok güzel.

göbērt: Bir şeye takılıp düşerken ortaya çıkan sesi bildirir.

göl: Çiçek.

F

faydalanuv: Faydalanma, kullanma.

faydasız: Yararsız, boşuna.

feķıyr: Fakir, muhtaç, yoksul.

feraiz: Mirasçılara düşen hisseleri paylaştırmak için kitap.

fidiye: Fidyeye, ölen kişinin günahını gidermek için verilen mal.

firēšte: Melek.

flot: Filo.

forsat: Uygun zaman.

G

gölkey: Bir hitap sözü: Gülüm (sevgi hissi ile birlikte).

göllē: Güllü.

gönah: Günah, ayıp.

gönahlı: Günahlı.

gör: Gür (taklit sözü).

görle-: 1. Gürlemek, çağlamak. 2. İşler güzel ve yolunda gitmek.

görlep: Güzel (büyüme, yaşamak hakkında).

görlet-: Gürletmek.

görsss: Taklit sözü.

gubērnator: Rusya'da eskiden "gubērna" adıyla ayrılan idari ve mülki birimin yöneticisi, vali.

gür: Mezar, kabir.

Ĝ

ğacep: Şaşılacak şey, acayip, olağanüstü, tuhaf, ilginç.

ğaceplen-: Şaşırmak, hayret etmek.

ğaceplenüv: Şaşıрма, hayret etme.

ğacepsën-: Şaşırmak, garipsemek, hayret etmek.

ğacepsënüv: Şaşıрма, garipseme.

ğadet: 1. Birine has karakter özelliği, huy, tabiat. 2. Gelenek, görenek, örf, âdet.

ğadetënçe: Âdetince, âdeti olduğu gibi.

ğadetlen-: Alışmak, sıradan bir işe çevirmek.

ğadette: 1. Hep, her zaman. 2. Genellikle.

ğadettegë: Her zamanki.

ğadetten: **ğadetten tış:** 1. Olağan olmayan, sıra dışı. 2. Sıfat ve zarfların yanında büyük, fazla, ziyadesiyle.

ğadet-yola: Örf âdet.

ğadëllëk: Adillik, adalet.

ğadiy: Sıradan, basit, normal.

ğafëllëk: Gafillik.

ğakıl: bk **aqıl**.

ğakılı seliyim, iradesi kamil: Akı selim, iradesi kâmil.

ğarebçe: bk. **ğarepçe**.

ğarepçe: Arapça.

ğarlen-: 1. Utanmak, arlanmak. 2. Öfkelenmek, kızmak.

ğarlenüv: Öfkelenme, kızma.

ğasabe: Baba tarafından kardeş olanlar.

ğasker: Asker.

ğaskeriy: Askerî.

ğaybet: Dedikodu, yalan haber.

ğaybet it-: Suçlamak, itham etmek.

ğaybetçë: Dedikoducu.

ğaybetçël: Dedikoducu, dedikoduyu seven.

ğayëp: 1. Geleneklere, örf ve âdetlere aykırı iş, ayıp. 2. Suç. 3. Eksiklik.

ğayëp it-: Suçlamak, itham etmek.

ğayëple-: 1. Suçlamak, itham etmek. 2. Birisinin eksikliğini görmek, eksikli saymak.

ğayëplë: Suçlu, kabahatli.

ğayëplen-: Suçlanmak, kabahatli bulunmak.

ğayët: 1. Bayram. 2. Dinî bayram.

ğayret: 1. Güç, kuvvet. 2. İktidar, kendi işini yapabilme gücü.

ğayret or-: Gereksizce övünüp, kendini cesur gibi göstermek.

ğayretlenüv: Çabalama, gayret gösterme.

ğazap: 1. Azap, ceza. 2. Zulüm, cefa. 3. Meşakkat, zorluk.

ğazapçı: Azap veren, acı veren.

ğazaplan-: Cefa, sıkıntı çekmek.

ğazaplı: acı ve sıkıntı veren, sıkıntılı.

ğma (ğene, kına, këne): 1. Sadece birisi, teki. 2. Sadece, tek, yalnızca. 3. (Yer için) Hemen yanında, bile, tamamen, olduğu gibi. 4. (Sıfatlarda) Oldukça. 5. Evvelki iş veya hâlin üstünden çok vaktin geçtiğini bildirir.

ğırıldav: Horlama.

ğırıldık: Boğazın içi, bütün boğaz.

ğıyfriyt: İri gövdeli, korkunç görüşlü cin.

ha-a-ay: bk. hay.

haman: 1. Daima, hep. 2. Şimdiye kadar, henüz. 3. Yine de.

hava: 1. Hava. 2. Gökyüzü.

hay: Şaşırma, sevinme veya korku ünlemi.

hay-huvla-: Bağışmak, gürültü etmek.

hem: 1. Ve. 2. Hem de... 3. da/de.

hemme: 1. Hepsi, bütün. 2. Her, her biri.

her: Her, hepsi, bütünü, hep.

herbër, herbërë: Bir grup teşkil edenlerin hepsi, tek tek her biri.

herkëm: Herhangi biri, birisi.

herkön: Her gün.

hacet: Gerek, ihtiyaç.

hafalan-: Endişelenmek, telaşlanmak.

hağıl-da-: Bağırarak gülmek.

hağul: Ukrayna'nın yerlisi.

ğıylëm: Bilim.

ğıyşık: Sevgi duygusu, aşk.

ğömër: 1. Ömür, hayat, can. 2. İnsanın hayatındaki bir devri.

ğömërde: Asla.

ğömërge: Ömür boyunca, sonsuza dek.

ğömërlëk: Ömür boyu, müebbet.

ğošër: Gelirin, mahsulün onda birlik kısmı: molla veya cami için toplanan vergi.

H

herkayçan: Her zaman, hep.

herkayda: Her yerde, herhangi bir yerde.

hertörlë: Her türlü, her çeşit.

hervakıt: Her zaman, hep.

hiç: Hiç, hiçbir şekilde.

hiçbër: Hiçbiri.

hiçbërev: Hiç kimse.

hiçkëm: Hiç kimse.

hiçkayda: Hiçbir yerde.

hiçnerse: Hiçbir şey.

höner: 1. El ustalığı gerektiren beceri. 2. Ustalık, maharet. 3. Kendine has metotları ve sistemi olan pratik ustalık.

hönerçë: Zanaatkâr.

H

hağ (I): Hak.

hağ (II): Değer, fiyat.

hağında: Hakkında, dair.

h ahta: ... hakkında, konuda, dair, ait, i in.

h al ıq: 1. Halk, millet. 2. Ahali, el  alem.

han: Han, h uk mdar.

harap: Harap, bozuk.

harap bul-: Harap olmak.

harap it-: Harap etmek.

hat: Mektup.

hata: Hata, yanlışlık.

hatalıq: Hata, yanlış, yanlışlık.

hat-heber: Esenlik, sağlık vb. her t rl  haber.

hatın: 1. Kadın. 2. Hanım (eş). 3. Bayan.

hatın- ız: Kadınlar, bayanlar.

hatınlıq: Kadınlık.

heber: Haber, bilgi, malumat.

heber-het r: Her t rl  haber.

hebers z: Habersiz.

hedis: Hadis.

hel: 1. H l, durum, vaziyet. 2. G c, takat. 3. Sosyal durum. 4. Hayatta beklenmedik bir h l.

hel al-, hel cıy-: Dinlenmek, nefeslenmek.

hel b l-, hel sora-: H l hatır sormak.

hel  c nde (bul-):  l m d şeğinde olmak.

hel n e: H lince.

helfe:  ğretmen, hoca.

hell : H li, g c , zenginliği olan.

hell -hel n e: Kendi halince, imk nlarına g re.

hels z: Halsiz, g cs z.

hels zlen-: H lsizleşmek, g c  t kenmek.

hencer: Han er.

hesret: Keder,  z nt , mutsuzluk.

hesretl : Kederli,  z nt l .

hesretlen-: Kederlenmek,  z lmek.

heste: Hasta.

hestelik: Hastalık.

het r: 1. Hatır, hafıza. 1. Birine karşı duyulan saygı, sevgi.

het rle-: Hatırlamak.

hetl : Kadar (sınırlandırma, karşılaştırma işlevleri).

hey r: İyilik, g zellik.

hey r e: 1.  ok fakir kişi. 2. Dilenci.

hey r el k: Dilencilik.

hey rl : Hayırlı, iyi, sevaplı.

hey rl  bulsın: Hayırlı olsun.

hey rl  seğatte: Yola  ıkana ya da yeni bir işe başlayana s ylenen iyi dilek.

hey rs z: Hayırsız.

heyle: Hile, aldatma, d zen.

heylel : Hileli.

heyran: 1. Acayip, ilgin . 2.  ok g zel.

heyran  al-: Hayran kalmak.

heyran bul-: Hayran olmak.

hez̄er (I): Hazır.
hez̄er (II): 1. Şimdi, şu an. 2. Hemen, derhâl.
hez̄erge: Şimdi, hemen.
hez̄ergē: 1. Bugünkü. 2. Hâlihazırdaki, şimdiki.
hez̄ergeçe: Bundan evvel, şu ana kadar.
hez̄erle-: Hazırlamak.
hez̄erlen-: Hazırlanmak.
hez̄erleş-: Hep birlikte hazırlamak.
hez̄erlev: Hazırlama.
hez̄erlêk: Hazırlık.
hez̄ine: Akıl, yürek, his vb. hakkında.
hez̄inelê: Zengin.
hêzmet: 1. Hizmet, iş. 2. İş yeri görev. 3. Askerlik hizmeti.
hez̄ret: Hazret, dinî kimse.
hez̄retkey: Hazret (sevgi hissi ile birlikte).
hıyal: Hayal, rüya, düş.
hıkeye: Hikâye.
hisapsız: Sayısız.
hiy: ha, gülerken çıkan ses
hoday: Tanrı, Allah.
holık: Huy, tabiat, karakter.
holıklı: Tabiatlı, yaradışlı.
holıksız: Kötü huylu.
holıksızlan-: Huyu, karakteri bozulmak, kötüleşmek.
holıksızlanuv: Huysuzlanma.

holıksızlık: Kötü huyluluk.
hotbe: Hutbe.
höcre: Devrime kadar medresedeki oda.
hökem: Hüküm, yargı.
hörmet: Saygı, hürmet.
hörmetle-: Saygı, itibar göstermek.
huca: 1. Sahip, malik. 2. Şahsi mülkü olan. 3. İş başında duran, amir, patron. 4. Aile reisi. 5. Ev sahibi. 6. Rab, tanrı.
hucalık: 1. Evin yönetimi. 2. Mülkiyet. 3. Malikâne.
hur (I): Cennetteki huri kızı.
hur kıızı: Çok güzel kız.
hur (II): Hor, aşağılık, değersiz.
hur bul-: Aşağılık olmak, utanç verici bir hâle düşmek.
hur it-: Aşağılamak, hor görmek.
hurula-: Sövmek, birisine bağırıp çağırmak.
hurlan-: 1. Kızmak, öfkelenmek. 2. Utanmak.
hurlanuv: Kızma, öfkelenme.
hurhık: 1. Aşağılanma. 2. Utanç.
huş (I): “Hoşça kal” anlamında kısaltmış vedalaşma sözü.
huş (II): Akıl.
huşınnan yaz-: Aklını kaybetmek.
huşbuy: Parfüm, koku.

ıçkın-: 1. Çıkmak, kopmak, fırlamak. 2. Elden kaçmak. 3. Zor bir durumdan kurtulmak.

ıçkıındır-: 1. Göndermek, çıkarmak. 2. Bağlanmış, sıkışmış ya da yapışmış şeyleri çözmek, ayırmak. 3. Bırakmak. 4. Söylemek, ağzından kaçırmak.

ıçkınuv: 1. Kurtulma, kaçma. 2. Elden kaçma.

ındır: Harman.

ıñğıraş-: Acı çekerek feryat etmek.

ıñğırçağ: At eyeri, semer.

ırğıt-: 1. Eldeki bir şeyi fırlatıp atmak. 2. Yukarıdan aşağıya atmak. 3. Havaya fırlatmak.

ırğıtıl-: 1. Atılmak, saldırmak. 2. Birini alıp yere fırlatmak (güreş, dövüş vb.).

i-: 1. Ana yardımcı fiil: idē, iken, ise. 2. Olmak, yardımcı fiil.

ibēn: Oğul.

iblis: İblis, şeytan.

iç: Tabii ki, şüphesiz ki, elbette (ifadenin dinleyene pek tabii geldiğini, bunun bilindiğini anlatır).

içmasa ~ içmasam: 1. Üstüne üstlük, bu yetmezmiş gibi. 2. Hiç olmazsa, hiç değilse.

iden: Tahta veya taştan zemin döşemesi, taban.

ırıl-da-: Homurdanmak.

ışan-: 1. Güvenmek, inanmak. 2. Ümit etmek, güven duymak.

ışanıç: 1. Güven, itimat. 2. Ümit, birinin namuslu, ahlâklı olduğuna itimat etme.

ışanuv: Güvenme, inanma.

ışık: Tenha, metruk.

ışıklan-: Gizlenmek

ışkı: Rende.

ışkı-: Bir şeyi başka bir şeyin üstüne sürtmek (keskinleştirmek, ısıtmak vb. maksatlar için).

ızğış: Atışma, ağız dalaşı.

ızğış-: Atışmak, çekişmek.

İ

iden astınnan: Sezdirmeden, gizlice.

idenlē: Yerli, zeminli.

igēlēk: Yarar, kazanç.

igēn: Ekin.

igēz: İkiz.

igēzek: İkizlerden biri.

iğ: İfade içinde “sevinme, etkilenme, dertlenme, kızma, hor görme” vb. duygular bildiren ünlem.

iğlassız: Samimiyetsizce.

ik-: Ekin ekmek.

iken: 1. Meğer. 2. Acaba (soru cümlelerinde). 3. İse (şart cümlesinden asıl cümleye bağlama).

ikenlök: bk. **i-** (2).

ikev: İkisi birlikte, ikisi birden.

ikevlep: İkisi birden.

ikē: İki.

ikē yöz: İki yüz.

ikēlen-: Tereddüt etmek, ikilenmek.

ikēlenüv: Tereddüt etme, ikilenme.

ikēnçē: İkinci.

ikēndē: İkinci vakti ve namazı.

ikē-öç: İki üç kadar, yaklaşık olarak iki üç.

ikēşer: İkişer.

ikēşer-öçer: İkişer üçer.

ikmek: 1. Ekmek. 2. Yemek, rızık.

iksēz-çiksēz: Uçsuz bucaksız.

il: 1. Belli bir hükümeti olan devlet, memleket, ülke. 2. Vatan 3. Doğum yeri. 4. Köy. 5. Halk, ahali.

il kartı: Köyün, soyun, büyük ve saygın kişisi.

ilah: Allah, tanrı.

İlahım: Allahım, tanrım.

ilçē: Elçi.

ilçēlök: Elçilik.

ile-: Elemek.

ilek: Elek.

ille-meger: Ama, fakat.

illē: Elli.

illēşer: Ellişer.

ilt-: Alıp gitmek, çekiştirerek götürmek.

im-: Emmek.

imam: İmam.

imana: Toprak dağıtımında insan başına düşen miktar.

imansız: İmansız, inançsız.

imçek: Göğüs, meme.

imdiy: bk. **indē.**

imen: Meşe ağacı.

imēş: 1. Acaba (şüphe bildiren ifadelerde) 2. Sanki, güya. 3. Dedikodu. 4. Şayia.

imēz-: Emzirmek.

imēzüv: Emzirme.

imgen-: Bazı azaları koparılıp garip hâlde kalmak.

imget-: Bir uzvu zayıflatmak, sakatlamak.

imtēkle-: Buzağı veya kuzunun memeye burnunu sürte sürte pek azca emmesi.

imtēklev: Emme.

im-tom: Kocakarı ilacı.

im-tomçı: Kocakarı ilacı yapan kimse.

indē: 1. Çeşitli ifadelerle kullanılarak hareketin tamamlandığını bildirir. 2. Şimdi, şu anda, biraz evvel, demin. 3. Bugün. 4. Eğer, şayet.

ine: İğne.

inēç: Astar.

inne lillahiyy ve inne ileyhiy raciyyun:

İnna lillâhi ve innâ ileyhi raciun,
“Şüphesiz biz Allah’tan geldik ve ona
döneceğiz”.

innĕk: Allık.

iñ: En, sıfatlarda derecelendirme yapar.

iple-: Ayarlamak, düzeltmek,
düzenlemek.

iplen-: Düzelmek.

iplep: 1. Düzgünce. 2. Bütün dikkatiyle,
dikkatlice.

iplĕ: Güzel.

ipteş: Çok yakın dost, arkadaş.

ir: 1. Erkek. 2. Erkeklerle has
karakterde, yiğit adam. 3. Koca, erkek
eş.

ir urtası: Otuz beş-elli yaş
arasındaki erkek.

irade: İrade.

irĕk: İzin, müsaade.

irĕk bir-: Bir şey yapmaya
olanak tanımak.

irĕksĕz: Elde olmadan, gayri ihtiyari.

irĕn: Dudak.

irĕş-: 1. Erişmek, ulaşmak. 2. Haber
duyulmak. 3. Maksudına ulaşmak.

irĕştĕr-: Eriştirmek, ulaştırmak.

irĕşüv: Erişme, ulaşma.

ir-ĥatın: Erkek ve kadın.

irke: İşveli, nazlı, sevilmeyi bekleyen.

irkekey: İşveli, nazlı (sevgi hissi ile
birlikte).

irkele-: Öpüp hafifçe kucaklamak,
sevdiğini bildirecek şekilde hareket
etmek.

irkelen-: Kucaklamak.

irkelenĕş-: Öpüşerek kucaklaşmak.

irkelenüv: Kucaklama.

irkele: Hoş, güzel.

irkelek: Nazlı, işveli olma durumu

irkĕn: Ferah, rahat.

irkĕnle-: Rahatlık ve hürriyet
hissetmek.

irkĕnlep: Rahatça.

irkĕnrek: Daha geniş.

irlerĕe: Erkekler gibi, erkeklere özgü
şekilde.

irle-ĥatınlı: Kadın ve erkek birlikte.

irlek: 1. Erkeklik. 2. Yiğitlik.

irte: 1. Sabah. 2. Erken.

irte bĕlen: Sabahleyin.

irtege: Ertesi gün.

irte-kiç: Sabah akşam.

irten: Sabahleyin, sabahtan.

irtengĕ: Sabahleyinki.

irtengĕ namaz: Sabah namazı.

is (I): Koku.

is (II): Akıl, hafıza, zihin.

is kit-: Şaşırarak, hayret etmek.

isĕne tĕş-: Aklına gelmek.

is-: Esmek.

iseb -hisabı: Haddi hesabı.
isen: 1. Sağ, diri. 2. Selamet. 3. Sağlıklı, esen.
isenm (s z): İy misin.
isen bulhız: Sağ olun.
isenl k: Esenlik, sağlık.
isenl km : H l hatır sormak maksatlı ‘‘iyi misiniz?’’.
isenl k-savlık: Sağlık selamet.
isenl k-savlık soraş-: Selam vermek.
isenleş-: 1. ‘‘İsenm s z’’ diyerek selamlaşmak, birbirine selam vermek. 2. Vedalaşmak.
isenleş v: Selamlaşma.
isep: 1. Hesap. 2. D ş nce. 3. Niyet.
isep-hisap: Hesap kitap.
isep-: 1. Hesaplamak, saymak. 2. G z  n nde tutmak, dikkate almak. 3. Belli bir fikirde olup buna kıymet vermek.
iseps z: Sayılamayacak kadar  ok, pek  ok.
iseps z-hisapsız: Pek  ok, sınırsız.
is m: İsim, ad.
is m kuş-: İsim vermek.
is m tuyı: İsim koyma i in yapılan toplantı.
is ml : 1. İsimli, adlı. 2.  nl , tanınmış.
is r-: Sarhoş olmak, mest olmak.
is r k: Sarhoş.

is r k baştan: Sarhoş h lde, sarhoşlukla.
is rtk ç: Sarhoş edici, alkoll  i ecek.
iskengele-: Sezinmek.
isk : Eski,  ok kullanılmakla eskiyen. 2. K  uk  ocukların altına d şenen, partal dokumalar. 3. Eskiden beri olan, kadim.
isk den:  nceden.
isk -moskı: Eski p sk ,  ok kullanılmış.
isk r-: Bayatlamak.
iskiterl k: Olağan st , şaşılacak.
iskitk ç: şaşılacak derecede, harikulade, olağan st .
isle-: Hatırlamak.
isl : G zel kokulu.
isl may: Parf m, g zel koku.
isnen-: Esnemek.
isneteyniy: İki.
iş: Eş, dost.
iş-: İp, sicim ve benzeri şeyleri kat kat yapıp  rmek.
işt n arış  umarın: Olmayacak şey yapmak, s ylemek hakkında.
iş k: Kapı.
iş k bavi: 1. Kapıyı a mak i in yapılmış kayış, ağa  veya demirden tutacak. 2. Gerdeğe girmeden evvel kapıyı a an kişiye damadın verdiği para.

işērēl-: Yıgın yıgın olup, birbiri ardınca birbirinin üstüne binerek bir yöne yığılmak.

işēt-: İşitmek, duymak.

işētēl-: İşitilmek, duyulmak.

işētērlēk: Duyuracak, işittirecek şekilde.

işētētē-: İşittirmek, duyurmak.

işētüv: İşitme, duyma.

iştēr-: Ördürmek.

it: 1. Et. 2. Hayvan etinden yiyecek.

yōrek itē: Atın toynağı altındaki yumuşak et kısmı.

it-: 1. Etmek, yapmak. 2. Yardımcı fiil: etmek, yapmak.

ant it-: Ant etmek, yemin etmek.

açık it-: Açık, net hâle getirmek.

gomēr it-: Yaşamak.

hur it-: Hor etmek.

kiñeş it-: Danışmak, fikir alışverişi yapmak.

kön it-: Yaşamak.

mışkıl it-: Aşağılamak.

sabır it-: Sabretmek.

sēr it-: Gizleyerek.

üç it-: İntikam almak.

yaqın it-: Yakın görmek.

yardēm it-: Yardım etmek.

itağat kıyl-: Söz dinleme, buyruğa uyma.

itek: 1. Etek. 2. Kucak. 3. Dağ eteği.

iterlēk: Edecek, yapacak şekilde.

itēk: Çizme, bot.

itēklē: Çizmeli.

itēl-: Yapılmak, edilmek.

itēs-: Hep birlikte yardım etmek.

itkele-: Yapıp durmak.

itsēz: Etsiz.

ittēr-: Ettirmek, yaptırmak.

itüv: Yapma, etme.

itüvçē: Eden, yapan.

iy-: Eğmek.

iye: Sahip, malik.

iyek: Çene.

iyelēk: Sahip olma, maliklik.

iyer-: 1. Birinin peşine takılıp gitmek, yanına katılmak. 2. Birine uymak, birine uyup yoldan çıkmak.

iyerlet-: Atın sırtına eğer taktırmak.

iyert-: Yanına takıp götürmek.

iyēl-: Eğilmek.

iz-: 1. Ezmek, şeklini bozmak. 2. Azap çektirmek.

izēl-: 1. Halsiz düşmek. 2. Rehavet kaplamak.

izgēlēk: İyilik, sevap.

izgēlēklē: Erdemli, yardımsever.

izüv: Gömlek vb. kıyafetin boyundan göğüse doğru açılan yaka kısmı.

K

kamzul: Gömlek üstüne giyilen kolsuz kısa kıyafet, yelek.

kandala: Tahtakurusu.

kantun: Çar zamanındaki Başkurdistan'da küçük bir bölgenin seçilerek göreve getirilen yöneticisi.

kantunlık: Yöneticilik.

kazaki: Uzun palto benzeri bir üstlük giysi.

kebēste: Lahana.

kece: Keçi.

keğaz: 1. Kâğıt. 2. Resmi evrak. 3. Yazılı kâğıt. 4. Kâğıt para.

keğazlê: Kâğıtlı.

keğazsêz: Belgesiz.

kekrê-bökrê: Eğri büğrü.

kekrêlêk: Eğrilik, yamukluk.

kelepüş: Genellikle büyük şapka (bürêk) içine giyilen kadife başlık.

keleş: 1. Evlenecek kız, müstakbel gelin. 2. Görücü önüne çıkan kız.

kenfit: Şeker, şekerleme.

kentey: Kancık, dişi köpek.

kenteylen-: Kötü, çirkin hareketlerde bulunmak.

keperênüv: Böbürlenme.

kerezlê: Petekli.

kevş: Yumuşak deriden dikilen konçsuz ayakkabı.

keyêf: Keyif, zevk, haz.

kervan: Kervan.

kesêp: 1. Hüner, uzmanlık, uğraş. 2. Ticaret.

kêbêk: Gibi, benzer, ...şeklinde.

kêçêrek: Ufakça, ufarak.

kêçêreyt-: Küçültmek.

kêçkêne: 1. Küçük. 2. Az miktarda. 3. Kısa. 4. Pek güçlü olmayan. 5. Önemsiz, ciddiyetsiz. 6. Genç.

kêçkênêlê: Küçüklü.

kêçkênerek: Daha küçük.

kêle: Kapı kilidi.

kêlet: Kiler.

kêm: 1. Kim. 2. Biri.

elle kêm: Kim bilir kim.

kêmdêr: Biri, birisi.

kêndêk: Göbek.

kêndêk ebiy: Ebe.

kêne: bk. **ğma.**

kêp-kêçkêne: Çok küçük.

kêr: Çamaşır.

kêr-: 1. Girmek. 2. Bir şeyin içine girip takılmak, takılıp kalmak. 3. Belli bir görünüşte olmak, bir şekle girmek.

aqıl kêr-: Aklı başına gelmek.

alıp kêr-: İçeri geçirmek.

can kêr-: Canlanmak.

gürge kêr-: Ölmek, vefat etmek.

kilêp kêr-: Beklenmedik bir anda girmek.

kĕrĕş-: Girişmek, başlamak, tutunmak, kalkışmak.

kĕrlĕ: Kirli, pis.

kĕrşen: Pudra.

kĕrt-: Birisinin girmesine, geçmesine izin vermek. 2. Yerleştirmek, sokmak.

kĕrtĕl-: Yerleştirilmek.

kĕrtĕş-: Sokmak.

kĕrtüv: Koyma, yerleştirme.

kĕrtüvçĕ: Yerleştiren.

kĕrüv: Girme.

kĕse: 1. Cep. 2. Para kesesi.

kĕşĕ: 1. İnsan. 2. Şahıs. 3. Adam. 4. Kimse. 5. Herhangi birisi. Yabancı kimse, el.

kĕşĕ aldında: İnsan içinde, başkasının önünde.

kĕşne-: Kişnemek, ses çıkarmak.

kĕtek: Kümes.

kĕtĕrde-: Kıtırdamak, çıtırdamak.

kiben: Harman yığını.

kiben kıuyuv: Harman yığını şekline sokup tertipleme.

kibĕt: Dükkân, satış mağazası.

kibĕtçĕ: Satıcı, esnaf.

kicĕ: Fabrikada ince eğrilmiş iplik.

kicĕlĕ: Pamuklu.

kiç: 1. Akşam. 2. Akşamleyin.

kiç bĕlen: Akşamleyin, akşam.

kiçke karşı: Akşamüstü.

kiç-: 1. Geçmek. 2. Aşmak.

kiçe: 1. Dün. 2. Akşam.

kiçegĕ: Dünkü.

kiçelĕ-bügĕnlĕ: Bugün yarın, bir iki gün içinde.

kiçĕgüv: Gecikme.

kiçĕk-: Gecikmek.

kiçĕktĕr-: Geciktirmek, ertelemek.

kiçĕr-: 1. Yardım edip geçirmek. 2.

Baştan geçirmek, görmek. 3.

Hatırlamak. 4. Bağışlamak, affetmek.

kiçkeçe: Akşama kadar.

kiçkĕ: Akşamki.

kigevĕn: At sineği.

ki-i-ill: bk. **kil-**.

kil-: 1. Gelmek, ulaşmak, yetişmek. 2. Ağırlığı olmak, çekmek. 3. Yardımcı fiil *-p kil-* “devamlılık”. 4. *-ası kil-* “istek”. 5. Yardımcı fiil, bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil oluşturur.

aħır kilĕp: Nihayet.

aķılĕa kil-: Aklını başına toplamak.

avırĕa kil-: Zorluklar çıkarmak.

kilesĕ kĕşĕ: Gelecek kimse.

kilesĕ yıl: Gelecek yıl.

ķarşı kil-: Karşı çıkmak.

turı kil-: Denk gelmek, tesadüf etmek.

kilbetsĕz: Dış görünüşü kıyafeti kötü olan, kılıksız.

kileçek: Gelecek, istikbal.

kilesē: Gelecek.
kilē: Havan, dibek.
kilēn: Gelin, genç kız.
 kilēn sora-: Gelin istemek.
 kilēn tōşēr-: Gelin getirmek.
kilēndeş: Elti.
kilēndeşkey: Elti (sevgi anlamı ile birlikte).
kilēnkey: Gelin (sevgi anlamı ile birlikte).
kilēnlē: Gelini olan, gelinli.
kilēnlēk: Gelinlik.
kilēş: Şekilde, hâlde.
kilēş-: 1. Yakışmak, uymak. 2. Dost olmak, birbirini anlamak, beraber yaşayabilmek. 3. Barışmak, düşmanlığa son vermek. 4. Anlaşmak. 5. Kız istemek, sözlenmek, nişanlanmak vb. konularda anlaşmak.
kilēşēn-: Konuşup anlaşmak, ortak fikre varmak.
kilēşlē: Uyumlu, güzel.
kilēşüv: Anlaşma.
kilgele-: Uğramak, hep gelmek.
kilgērē: Gelesice, gelsin.
 muyimñ astña kilgērē:
 Boynun altına gelsin.
kilmēşek: Yerli olmayan kimse, göçmen, ecnebi.
kilmev: Gelmeme.
kilüvçē: Gelen kimse.

kilüv: Gelme.
kim: 1. Eksik, yetersiz, az. 2. Bozuk. 3. Kötü. 4. Pek çok şeyden mahrum.
kimē-: 1. Azalmak, küçülmek. 2. Önemi kaybolmak.
kimēr-: 1. Kemirmek, kemirip parçalamak. 2. Acı vermek, azap çektirmek.
kimērüv: Kemirme.
kimēt-: Azaltmak.
kimsēt-: 1. Küçük görmek, kale almamak. 2. Hor görmek.
kimsētüv: Hor görme.
kinayelē: Kinayeli, imalı.
kindēr: 1. Kendir bitkisi. 2. Kendir dokuma.
kinendēr-: Sevindirmek.
kinet: Ansızın, aniden, apansız, birden.
kiñ: 1. Geniş, enli. 2. Büyük yer kaplayan. 3. Çok, dolu, hudutsuz.
kiñēş: 1. Ögüt, nasihat. 2. Fikir alışverişi.
 kiñēş it-: Danışmak.
 kiñēş qor-: Danışmak, sorup fikrini öğrenmek.
kiñēş-: Danışmak, fikir sormak.
kiñēşleş-: Birisinden fikir veya nasihat almak.
kiñēşsēz: Fikir alışverişi yapmadan.
kiñēşüv: Danışma, fikir alışverişi.

kiñey-: 1. Genişlemek, yayılmak. 2. Rahatlamak.

kiñeyt-: 1. Genişletmek. 2. Rahatlatmak.

kiñlĕk: Genişlik.

kiñrek: Daha geniş, daha büyük.

kip-: 1. Canlılığını kaybedip, kurumaya başlamak. 2. Kurumak, ölmek. 3. Zayıflamak.

kiptĕr-: Kurutmak.

kireğĕnĕe: Gereğince, gereğine göre.

kirek: 1. Gerek, lüzum. 2. Bir şeye ihtiyacı olma. 3. Gerekli. 4. *-rĕga, -rge* ekli fiillerden sonra gelerek gereklilik çekimini yapar.

kirek-: Gerekmek, gerekli olmak.

kiregrek: Daha gerekli.

kireklĕ: Gerekli.

kireklĕ kıl: Bir işte, bir meseleyi halletmede büyük faydası dokunan kimse.

kireksĕn-: 1. Gerek görmek. 2. İhtiyaç duymak.

kireksĕz: Gereksiz.

kirek-yaraĕk: Levazımat, levazım, donanım.

kirĕ: 1. Geri. 2. Ters. 3. Karşıt. 4. Tekrar, yeniden.

kirĕ kaĕk-: Geri çevirmek, reddetmek, karşı koymak.

kirĕ kaĕtar-: 1. Kabul etmemek, geri göndermek. 2. Geri almak.

kirĕ suĕk-: Geri çevirmek, razı olmamak.

kirĕlĕk: İnatçılık, aksilik.

kirĕlen-: İnat etmek, karşı çıkmak.

kirĕlenüv: İnat etme, karşı çıkma.

kirĕle-: Fikir, niyet değiştirmek.

kirĕsĕnĕe: Aksine, tam tersine.

kirgendey: Girmiş gibi.

kirte: 1. Ağaç direklerden yapılmış çit. 2. Engel.

kis-: 1. Kesmek, biçmek. 2. Kısaltmak. 3. Sözü kestirip atmak.

kisek: 1. Bütünün bir parçası, bölüm, kısım. 2. Dilim, lokma. 3. Tane.

kiseklĕ: 1. Dilimli. 2. Taneli.

kisĕl-: 1. Kesilmek. 2. Bölünüp kalmak. 3. Durmak.

kisĕlüv: Kesilme.

kiskĕn: 1. Çok tesirli, güçlü. 2. Keskin.

kistĕr-: 1. Kestirmek. 2. Kestirip atmak.

kistĕrüv: Kestirme.

kisüv: 1. Kesme. 2. Sözü kestirip atmak.

kişte: Tahta raf.

kit-: 1. Gitmek. 2. Güçlenerek sürmek, uzamak. 3. Bitmek, yok olmak. 4. Devam etmek. 5. *-ası, -esĕ* ekli fiillerden sonra gelerek istek çekimi

yapar. 6. Yardımcı fiil: “dönüşme”, “yerine getirme”, “çabukluk”, “tezlik” işlevleri.

is kit-: Çok şaşırarak, hayret etmek.

kuna kit-: Gecelemek.

kitap: 1. Kitap. 2. Kur’an.

kiterlök: Gidecek durumda.

kitöl-: Gidilmek.

kitör-: 1. Getirmek. 2. Yaklaştırmak. 3. Yerine getirmek. 4. Yardımcı fiil “dönüştürmek” işlevi.

kitöröl-: Getirilmek.

kitöröş-: Hep beraber getirmek.

kitkele-: bk. **kit-** (6)

kitöv: 1. Gitme. 2. bk. **kit-** (6).

kitövçö: Giden kimse.

kitövçen: Gitmeye istekli.

kiy-: 1. Giymek. 2. Takmak.

kiydör-: 1. Birisine giyinmesi için yardım etmek, giydirmek. 2. Halka şekilli şeyleri takmak, geçirmek.

kiyev: Güvey, damat.

kiyevge çık-: Bir erkekle evlenmek.

kiyevle-: Damadın kızın evinde misafir olarak kalması hakkında, konaklamak.

kiyevlev: Damadın kızın evinde misafir olarak kalması, konaklama.

kiyem: Giyecek, elbise, kıyafet, giyim, giysi üstbaş.

kiyön-: 1. Giyinmek. 2. Güzel kıyafetler kuşanmak.

kiyöndör-: Giydirmek.

kiyöndöröş-: Birlikte giydirmek.

kiyöndört-: Giydirtmek.

kiyöndörövçö: Giydiren.

kiyön-/yasan-: Süslenmek, güzel giyinmek.

kiyönöş-yasanış: Süslenme.

kiyöngöle-: Giynip durmak.

kiyönöv-yasanuv: Süslenme, güzel giyinme.

kiyöröl-: Gerinmek.

kiyört-: Giydirmek.

kiyöz: Keçe.

kizövlep: Nöbetçi ile birlikte.

komğan: Türlü madenden yapılabilen kulplu ibrik, su kabı.

konföt: Şekerleme, karamela.

köbra: Günah.

köç: Güç, enerji.

köç-hel belen: Güçlölkle, güç bela, zar zor.

köçen-: Kendini zorlamak, zorlanmak.

köçey-: Güç kazanmak, güçlenmek.

köçle-: 1. Birisini bir iş yapmaya mecbur etmek. 2. Tecavüz etmek.

köçlen-: Zorlanmak.

köçlep: Zorla.

köçlöl: Güçlü, kuvvetli.

köçlölök: Güçlölük.

köfër: Küfür.
köl: Kül.
köl-: 1. Gülmek. 2. Alay etmek, aşağılamak.
kölëş-: Gülüşmek.
kölkë: Gülme, gülüşme.
költe: Hasat edilen ekinlerden yapılmış demet.
kölv: Gülme.
kömëş: 1. Gümüş. 2. Gümüş para.
kömëşçë: Gümüşçü.
kömëşçëlëk: Gümüşçülük.
kön: 1. Gün. 2. Güneş. 3. Hayat. 4. Rahat ve iyi yaşama.
ët köñë: Zor hayat
kön de: Her gün.
könën-tönën: Gece gündüz.
kön it-: Yaşamak, ömür sürmek.
kön kür-: Yaşamak, ömür sürmek.
könbatış: Batı.
könçığış: Doğu.
köndelëk: Gündelik, her günkü.
köndeş: Kuma.
köndeşlëk: Kumalık.
köndëz: Gündüz.
köndëzgë: Gündüzki.
könkürëş: Geçim, maişet, yaşama biçimi.
könleş-: Kıskanmak, imrenmek.
könlëk: Günlük, bir güne ait.

könlëklep: Gündelik.
können-kön: Günden güne.
kön-tön: Gece gündüz, devamlı.
könyaç: Güney.
köpe-köndëz: Güpegündüz.
kör: Gür, gürbüz.
köre-: Küremek.
körek: Kürek.
körel-: Kürelmek.
köreş: Mücadele, çatışma.
köreştëriv: Çatıştırma, dalaştırma.
körë: Dokuma tezgâhlarında ipin sarıldığı makara, levent.
körpe: Kepek, kalbur kalıntısı, çalkantı.
kört: Rüzgârın süpürüp topladığı kar yığını, kalın kar tabakası.
köşenle-: Tuşaklamak.
köt-: 1. Beklemek, olmasını veya gelmesini beklemek, hazır durmak. 2. Bir şeyin olacağına güvenmek, inanmak, ümitli durmak. 3. Dilemek.
dönya köt-: Yaşamak.
kötël-: Beklenmek.
kötüv: Sürü.
kötüvçë: Çoban.
köy-: 1. Yanmak. 2. Kurumak. 3. Hasretle beklemek, endişesi olmak, kaygılanmak.
köy (I): Ezgi, musiki.
köy (II): Tertip, düzen.
köyë kil-: Keyfi gelmek.

köyente: Kova veya sepet benzeri kapları omuza amak üzere yapılmış askı, saka sırtığı.

köyente-çilek: Su getirme gereçleri.

köyez: Şık, cakalı.

köyez tuñmas altırar: Cakalı donmaz titrer (alay etme, küçümseme).

köyezlen-: Fiyakalı giyinmek, şık durmak, caka satmak.

köyezl k: Şıklık, cakalık.

k y  : bk. **k y n e.**

k y n-: Kaygılanmak, endişe duymak,  z lmek.

k y n e: ...biçimde, tarzda, h lde.

k y n eç:  z nt , tasa,  zlem.

k yge: bk. **k y n e.**

k yle- (I): Bir ezgide t rk  s ylemek, bir melodiyi mırıldanmak

k yle- (II): Kurmak, ayarlamak.

k yme: K çük ve d rt tekerlekli araba.

k z: G z.

k zg  (I): Ayna.

k zg  (II): G z vakti.

kr styan: K yl .

kuç r: 1. At arabası s r c s . 2. S r c n n oturduğu yer.

k be: Tınaz.

k b kl : K p kl .

k belek: Kelebek.

k bel k: Yığın h lde (ekin hakkında).

k bey-: Miktarı ve sayısı artmak, çoğalmak, g çlenmek.

k b n-: K p rmek, kabarmak.

k brek:  ok, pek  ok.

k ç-: G çmek, geçmek, başka bir yere gidip yerleşmek.

k ç r: Dingil, eksen, mihver.

k ç r-: 1. G ç rmek, taŐıymak, g t rmek. 2. S z , lafi değiştirmek.

k ç Ő: Geçiş.

k çtenec: Saygı ve sevgi g stermek için hazırlanan yiyecek.

k ger-: K flenmek.

k gerç n: G vercin.

k g lc m: Mavimsi renkte, mavimtırak, boz ile mavi alacası.

k k (I): G k, g ky z .

k k (II): Mavi, boz.

k kl : Mavili.

k kre-: K kremek, g r ldemek.

k krek: G ğ s, meme, sine.

k l: 1. G l. 2. Su birikintisi.

k lege: 1. G lge. 2. Karaltı. 3. K t l k.

k lenke: G neŐ iŐıėı ile aydınlanmış yer, aydınlık.

k lmek: 1. Elbise, entari. 2. G mlek.

k lmekç n: Yarı ıplak.

k lmekl : Elbiseli.

k lmekl k: Elbiselik, entarilik.

küm-: 1. Gömmek. 2. Ölü gömmek.
kümeç: Yağ ve yumurta ile hazırlanan hamurdan çeşitli şekillerde pişirilen yiyecek.
kümeç: Küme, grup.
kümël-: 1. Gömülmek. 2. Kaybolmak.
kümër: Kömür.
kümüv: Gömme.
kün: Deri.
kün eçë: Deri içi, iç deri.
kün-: Rız olmak.
künëk-: Alışmak, âdet edinmek.
künël: 1. Gönül, ruh dünyası, hissiyat. 2. Fikir. 3. Ruh. 4. Sevgi, sevme.
künël aç-: Eğlendirmek, gönül açmak.
künëlden: Gönülden.
künëllë (I): Gönlü olan.
künëllë (II): Keyifli, neşeli.
künëllë (III): Gönüllü.
künëllen-: Keyiflenmek.
künëlsëzlëk: Keyifsizlik, kaygı, sıkıntı.
künëlsëzlen-: Keyifsizlenmek.
künëlsëzlenüv: Keyifsizlenme.
küp: 1. Çok fazla, sayısı ve miktarı yüksek. 2. Uzun müddet.
küpmë: 1. Ne kadar, ne miktarda. 2. Kaç para.
küpër: Köprü.
küpërt-: Köpürtmek, kabartmak.

küpsën-: Çok olduğunu düşünmek, çok görmek.
küpten: Çoktan, çoktandır, uzun zamandır.
kür-: 1. Görmek, bakmak. 2. Anlamak, sezmek. 3. Bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek. 4. Bir şeye sahip olup ondan faydalanmak. 5. Sanmak, kabul etmek. 6. Yardımcı fiil olarak *-a, -e, -y* zarf fiil eki almış fiillerden sonra gelerek rica, yalvarma, emir, istek bildirir.
kön kür-: Yaşamak.
küre: 1. Yakışır şekilde, uygun, layık. 2. Göre.
kürelete: Bile bile, göz göre göre.
kürën-: 1. Görünmek, gözükmek. 2. Göze çarpmak. 3. Gerçekleşmek.
kürënërlëk: Görünürlük, Görünecek.
kürënmeslëk: Gözükmeyecek şekilde.
kürërlëgrek: Daha da görünecek şekilde.
kürëş-: Görüşmek, selamlaşmak, el sıkışmak.
kürëştër: Görüştürmek.
kürëşüv: Görüşme.
küreze: Falcı, medyum, kâhin.
kürezelëk: Falcılık.
kürke: Hindi.

kürset-: 1. Göstermek, ortaya çıkarmak, takdim etmek. 2. İşaret ederek dikkat çekmek.

kürsetmev: Göstermeme, ortaya çıkarmama.

kürsetüv: Gösterme.

kürşē: 1. Komşu. 2. Yakın.

kürşē-külen: Çevredeki konukomşu.

kürüv: Görme.

küter-: 1. Yukarı çıkarmak, yükseltmek, kaldırmak. 2. Dik tutmak. 3. Arttırmak. 4. Bir tecrübeye sahip olmak, baştan geçirmek. 5. Yüceltmek. 6. Taşımak.

küterēl-: 1. Yukarı çıkarılmak. 2. Yukarı uzanmak. 3. Daha yukarı bir yere geçmek. 4. Ayağa kalkmak. 5. Büyümek, yetişmek.

küterēlēş: Artış.

küterēlüv: Yükselme.

küterüv: Kaldırma.

ķabar-: 1. Kabarmak, şişmek. 2. Artmak, genişlemek, büyümek.

açuvı ķabar-: Çok şiddetli öfkelenmek.

ķabarın-: Böbürlenmek.

ķabart-: 1. Kabartmak. 2. Arttırmak, büyütme.

açuvın ķabart-: Öfkesini arttırmak.

kütüv: Bekleme.

küz: 1. Göz. 2. Bakış.

küz ağı ķēbēk (itēp) saķla-: Gözü gibi bakmak, korumak, üzerine titremek.

küz aldına ķil-: Göz önüne gelmek, hatırlamak.

küz ķıs-: Göz kırpmak.

küz-ķolak bul-: Göz kulak olmak, dikkat etmek.

küz yom-: 1. Uyumak. 2. Dikkat vermemek, göz yummak, görmezden gelmek.

küz sal-: Bakmak, göz atmak.

küzēn ķan bas-: Gözünü kan bürümek.

küzge çalın-: Görünmek.

küzet-: Gözetlemek.

küzlē: Gözlü.

küzle-: Gözlemek, gözetlemek.

kyafēr: Kâfir.

Ķ

ķabat-ķabat: Kat kat, defalarca.

ķabatla-: Yinelemek, tekrarlamak, tekrar etmek, ısrar etmek, tutturmak.

ķabatlan-: Tekrarlanmak.

ķabēr: Kabir, mezar.

ķabērlēk: Kabristan, mezarlık, gömütlük.

ķabıķ: 1. Kabuk. 2. Kabuktan yapılmış.

ķabın-: 1. Yanmak, yanmaya başlamak, tutuşmak. 2. Kızıp öfkelenmek.

ķabırġa: Kaburga, eġe kemiġi.

ķabız-: Yakmak.

ķaç-: 1. Kaçmak, sıvışmak. 2. Saklanmak, gizlenmek.

ķan kaç-: Çok korkmaktan, yüzün, dudakların ağarması, renk atmak.

ķaçın-: Saklanmak.

ķaçır-: Kaçırarak.

ķaçuv: Kaçma.

ķada-: 1. Batırmak, sokmak. 2. Saplamak.

ķadaķ (I): Çivi.

ķadaķ (II): 409,5 grama denk aġırlık ölçüsü.

ķadaķlı: 409,5 gramlık aġırlıġa sahip olan.

ķadal-: Saplanmak, batırılmak.

ķadēr: Kadir, kıymet, deġer.

ķadērle-: Saymak, hürmet etmek.

ķadērlep: Dikkatlice.

ķadērle: Deġerli, saygıdeġer.

ķadērlerek: Daha deġerli.

ķadērsēz: Deġersiz, kıymetsiz.

ķadērsēzlenüv: Kadirsiz hâle dönme.

ķaġıl-: 1. Kakılmak, çakılmak. 2. Deġmek, dokunmak, temas etmek.

ķaher: Kahır.

Allanın ķaherē suķsın: Beddua etmek için söylenir.

ķaķ-: 1. Vurmak. 2. Silkeleyip boşaltmak. 3. Yabancı saymak.

çitke ķaķ-: Kovmak.

ķirē ķaķ-: Geri çevirmek, reddetmek, karşı koymak.

ķolaķ ķaķ-: Mahrum kalmak.

ķaķ: Pestil, kak.

ķaķırın-: Kaġırmak.

ķaķķalav: Sallama.

ķaķtır-: Çaktırmak (Çivi).

ķal-: 1. Kalmak. 2. Deġişmeden durmak. 3. Mahrum olmak. 4. (Yardımcı fiil olarak; “devamlılık, mümkünlük, netice, belli bir hâle geçme” bildirir).

adem meşheresēne ķal-: Aşaġılanmak, maskara durumuna düşmek.

ķeyran ķal-: Şaşırmak.

ķurlıķķa ķal-: Hor duruma düşmek.

soñġa ķal-: Gecikmek.

oyatķa ķal-: Utanılacak hâle düşmek.

ķala: Şehir.

ķalay: Sac, teneke.

ķalaylı: Kalaylı.

ķaldıķ: Kalıntı, artık.

kaldır-: Belli bir yere koymak, bırakmak. 2. Ayırmak, saklamak. 3. Birisinin faydalanmasına vermek. 4. Sonlandırmak. 5. Terk etmek.

mesherege kaldır-: Utanılacak duruma düşürmek.

kalem: Kalem.

kalgı-: Uyuklamak, uykuya kalmak

kalık-: 1. Kalkmak. 2. Yukarı çıkmak, yükselmek. 3. Hatırlanmak.

kalin: Kalın.

kalinlık: Kalınlık.

kalınrak: Daha kalın.

kalırlık: Kalacak olma.

kalış-: Geri kalmak, yarışta arkada kalmak.

kalқан: Kalkan.

kalқu: Yükselti.

kalқulan-: Kalkık, yüksek hâle gelmek.

kalmaslıқ: Kalmayacak durumda olmak.

kaltır-: Soğuktan veya korkudan titremek.

ëçten kaltırar, tıştan yaltırar:
İçten titrer, dıştan gülümser.

köyez tuñmas kaltırar: Cakalı donmaz, titerer.

kaltır-: bk. kaltır-.

kaltır-: Titreme.

kaltırav: Titreme.

kaltıravlı: Titrek.

kaluv: 1. Kalma. 2. bk. kal- (4).

kama: Su samurunun derisinden işlenmiş.

kamçı: Kamçı, kırbaç.

kamçıla-: Kamçulamak, kırbaçlamak.

kamır: Hamur.

kamış: 1. Kamış, saz, kargı. 2. Sazlık.

kamıt: Hamut, at boyunluğu.

kamıtlan-: Hamut takılmak.

kamıtla-: Hamut takmak.

kamıtlaşuv: Birlikte hamut takma.

kamil: Kâmil, olgun, erişkin, yetişmiş, gelişmiş.

kan: Kan.

kan kaç-: Korkudan, öfkeden vb. rengi atmak.

kan қayна-: Çok sinirlenmek, öfkelenmek.

kan tart-: Yakın görmek.

kana-: Kanamak.

kanat: Kanat.

kanat astına kër-: Birinin koruması altına girmek.

kanatlan-: Çok sevinmek.

kanavlı: Çukurlu.

kanegat: Rıza.

kanegat bul-: Memnun olmak.

kanegatlen-: Kanaat getirmek, razı olmak, tatmin olmak.

kanegatsëz: Memnuniyetsiz.

kanlan-: Kanlanmak, kana bulanmak.

kanlı: Kanlı.

kap-: 1. Yutmak, yemek, içmek. 2. Tutulmak, yakalanmak.

kapçık: Bez veya kâğıttan yapılmış torba, kese.

běz kapçıkta yata almadı:
Gizlenmeye çalışılan bir şeyin ortaya çıkması hakkında.

kapka: Kapı, cümle kapısı, avlu kapısı.

kapkaç: Kapak (tencere, kavanoz, kutu veya pencere için)

kapkala-: Yemek.

kapla-: 1. Kaplamak, sarmak, döşemek, yaymak. 2. Bir şeye kap geçirmek. 3. Baş aşağı çevirmek, altüst etmek. 4. Duman vb. kaplamak. 5. Etrafa yayılmak, basmak. 6. Kötü şeyleri gizlemek, saklamak.

kaplan-: 1. Kaplanmak, kapanmak. 2. Yüzükoyun kapaklanamak. 3. Bütün dikkatini bir şeye yöneltmek, aşırı meşgul olmak.

kıptır-: Yakalamak.

kar: Kar.

kara (I): Siyah, kara. 2. Koyu renkli. 3. Cahil, okumamış, avam tabakasına mensup 4. Kötü, neşesiz. 5. Hileli.

kara eş: Sıradan iş.

kara (II): Yazı mürekkebi.

kara-: 1. Bakmak. 2. Gözünü Dikip bakmak. 3. Seyretmek. 4. Hüküm

vermek, halletmek. 5. Saymak, hesap etmek. 6. Bir şeyi yapmak için çaba sarfetmek. 7. Örnek almak. 8. Dikkate almak. 9. Ait olmak. 10. Yardımcı fiil olarak işin tecrübe, deneme niteliğinde yapıldığını bildirir.

karağanda: Göre, nazaran.

kara halık kara sarık: Cahil halk cahil koyun (küçümseme).

karamastan: Rağmen

kara munça: Bacasız hamam.

karap: 1. -e doğru (vakit hakkında). 2. Göre, uygun olarak.

kara yan-: Kararmak.

yağın kara-: Yönüne bakmak, planlamak, fırsatını kollamak.

karab: Gemi.

karaboday: Kara buğday, Arnavut darısı.

karaçıl: Karaltı.

kara-kalem: Yazı yazma araçları.

kara-karşı: Yüz yüze, karşılıklı, karşı karşıya.

karal- (I): 1. Kararmak. 2. Kara renkte görünmek.

karal- (II): Bakılmak, görüşülmek.

karalı: Kara renkte olan.

karaltı: Ev eklemeleri olarak kümes, dam, hamam, ambar vb. çeşitli binalar.

karaluv: Kararma.

karan-: Sağa sola bakınmak, aranmak.
karañğı: Karanlık.
karañğılan-: Kararmak.
karañğılı: Karanlık.
karañğılık: Karanlık.
karañğılı-yaqtılı: Sabahki yarı karanlık vakit, tan vakti.
karar: Karar, düşünülen niyet.
karar it-: Karar vermek.
karasu: Esmer, karamsı.
karaş: 1. Bakma yönü. 2. Fikir.
karaş taşla-: Göz atmak.
karaşuv: Bakışma.
karata: Hakkında, dair, ait, üzerine, üstüne, ilişkin.
karat-: 1. Bakmak, seyretmek. 2. Bir yöne sevk etmek, yönlendirmek.
karatıp: 1. Hakkında, ilişkin. 2. Ayarlıp.
karav: 1. Bakış. 2. Bakım.
karavıl: Nöbetçi, nöbet bekleme.
karavılçı: Kapıcı, bekçi, nöbetçi.
karavilla-: Nöbet beklemek.
karavul: İmdat anlamında çağrı sözü.
karçık: 1. Yaşlı kadın. 2. Kocanın ihtiyarlamış hanımı. 3. İhtiyarcık.
kardeş: 1. Aileden olan kişi. 2. Eş dost.
kardeş-iruv: Hısım akraba.
kardeşlök: Akrabalık.
karğa-: Beddua etmek, nefretle yâd etmek.

karğan-: Beddua etmek, lanet etmek, ilenmek, söylenmek.
karğış: Kargış, beddua, lanet.
karın: 1. Karın. 2. Mide.
karındık: Geviş getiren hayvanların mide zarı.
karındık tereze: Zar kaplı pencere.
karış-: Boyun eğmemek, dinlememek, baş kaldırmak, direnmek.
karışuv: Direnme, baş kaldırma.
karız: Borç.
karlı: Karlı.
karlı-buranlı: Karlı ve fırtınalı.
karlık-: İnsan sesi için bozulmak, bulanmak, karışmak.
karşı: 1. Karşı. 2. Ön. 3. Karşıt olumsuz. 4. Muhalif.
karşı al-: 1. Karşılama. 2. Gelen birisini selamlamak. 3. Yeni bir durumu karşılamak.
karşı bar-: İnkâr etmek, karşı çıkmak.
karşı çık-: Karşı çıkmak, itiraz etmek.
karşı kil-: Karşı gelmek, karşı çıkmak.
karşı tor-: Direnmek, karşı durmak.
karşıla-: bk. karşı al-
karşılav: Karşılama.

kart: 1. Kart, koca. 2. İhtiyar. 2. Yaşlı koca.

il kartı: Köyün büyük, saygın kişisi.

meçēt kartı: Aksakal.

kartay-: İhtiyarlamak, yaşlanmak, kocamak.

kart-korı: İhtiyarlar.

kartlık: Yaşlılık, ihtiyarlık.

karuvlaş-: Söz dinlememek, karşı gelmek.

kasmak: Dipteki tortu, tencere dibi, çökelti,

kaş: Kaş.

kaşı-: Kaşımak.

kaşık: Kaşık.

kaşlı: Kaşlı.

kat: 1. Yan, taraf. 2. Kat, misli, kere, kez, defa.

kat-: 1. Katlaşmak, donmak. 2. Üşümek. 3. Hareketsiz kalmak.

kata (I): Kısa ve hafif ayakkabı

kata (II): ... boyunca, süresince.

katı: 1. Katı, sert. 2. Güçlü, acımasız.

katı eyt-: Sert konuşmak.

katı kul bēlen: Kabalıkla, kırıcılıkla.

katı kullı: Kırıcı, kaba.

katı kullıhık: Kırıcılık, kabalık.

katık: İnce yoğurt benzeri süt ürünü, kefir.

katıklı: Kefir katılmış olan (yemek hakkında).

katın: bk. **hatın**.

katırağ: Daha güçlü.

katır-: Katlaşmak.

baş katır-: Gereksiz sorular, ufak meseleler ile şaşkına çevirmek.

katış: Karışık, karışmış hâlde.

katış-: Karışmak, iç içe olmak, alış veriş hâlinde olmak.

kat-kat: Birçok kere, defalarca.

katlav: Katlam, kat, tabaka.

katlavlan-: Kat kat olmak.

katlavlı: Karmaşık, zor.

katnaş: Karışık.

katnaş-: Katılmak, karışmak, birleşmek, kanaşmak, eşleşmek.

katnaştır-: Karıştırmak.

katnaştırıl-: Karıştırılmak.

kavın: Kavun.

kavış-: Kavuşmak.

kavla-: Kovmak, kovalamak.

kavşa-: Kuvvetli bir tesir altında kalıp ne yapacağını bilmemek, afallamak, şaşakalmak.

kavşav: 1. Afallama, şaşakalma. 2. Titreme.

kavşavlı: Afallamış.

kay: Hangi, nere.

kaya: 1. Nereye, ne tarafa. 2. Nerede.

ķayadır: Belirsiz bir yere.
ķayan: Nerede.
ķayb r: Bazı, kimi.
ķayb rev: Kimisi, bazısı.
ķayķan: Ne zaman.
ķayda: Nerede, hangi yerde.
ķaydan: Nereden.
ķaydandır: Nereden olduğu belirsiz.
ķay n : Kayın, kocanın erkek kardeşi.
ķayĐı: Endişe, gam, tasa,  z nt , tedirginlik, vehim,
ķayĐı-ķesret: KayĐı ve keder.
ķayĐılı: Gamlı, dertli.
ķayĐır-: Endişelenmek, kayĐılanmak.
ķayĐırt-: 1. İlgilenmek,  zen g stermek. 2. G zetmek, sakınmak,  st ne d Őmek, kollamak.
ķayĐırtıŐ-: G zetmek, kollamak.
ķayın: Kayın, akaĐaķ.
ķayın s n l: bk. ķayın s n l .
ķayın s n l : G r mce.
ķayınana: Kaynana, kayınvalide.
ķayınanalı: Kaynanalı.
ķayınata: Kaynata, kayınpeder.
ķayınatay: Kaynata.
ķayın : Kayın, kayınbirader.
ķayınıŐl : Kayınbiraderli.
ķayınlı: Kayınlı.
ķayır-: 1. Koparıp  ıkarmak. 2. Birinin elini ayağını sıkıştırıp b kmek. 3.

Sıyırmak. 4. Bir meseleye dikkatini vermek.
ķayırıl-: B k lmek.
ķayıŐ: Kayış.
ķaymak: Kaymak.
ķaymaklap: Kaymakla beraber.
ķayna-: 1. Kaynamak, k p r p kabarmak. 2. Hisleri g çlenmek. 3. Kaynaşmak, karışmak. 4. TanıŐıp alışmak.
ķaynaĐa: Hanımın ağabeyi veya beyin ağabeyi.
ķaynar: Kaynar h lde, sıcak.
ķaynaŐ: Kalabalık.
ķaynaŐ-: 1. Kaynaşmak, karışmak,  Ő Őmek. 2. UĞraşmak, meşgul olmak. 3. İnsanlarla kaynaşmak.
ķaynat-: 1. Kaynatmak. 2. Duyguları kaynatmak, coŐturmak, kızdırmak.
ķaynatma: İyileşmek i in pişirilen bir  eŐit sulu yemek.
ķayniŐ: Kayınbirader.
ķayra-: Bilemek.
ķayrat-: Biletmek.
ķaysı: 1. Hangi, hangisi. 2. Bazı, kimi. 3. Bazısı, kimisi.
ķayŐal-: Arkaya doğru eğilmek, b k lmek.
ķayt-: 1. Geri gelmek, d nmek. 2. Gelmek. 3. Tekrar başlamak. 4. Azalmak, eksilmek.

ķaytar-: 1. Geri çevirmek, geriye göndermek. 2. ıkarmak. 3. Bir söze cevap vermek. 4. Bir Şeyi ya da bir hli eski haline çevirmek. 5. Durdurmak.

cavap ķaytar-: Cevap vermek.

ķaytart-: Getirtmek.

ķaytaruv: Geriye evirme, geri gönderme

ķaytaruvı: Geriye eviren.

ķaytıŐly: Döndükten sonra

ķaytuv: Dönme.

ķayuv: İŞleme.

ķaz: Kaz.

ķazmes: Kaz imecesi.

ķaz-: Kazmak.

ķaza: Büyük afet, ziyan, zarar.

ķaza kıl-: Vaktinde kılınmayan namazı kılmak.

ķazan: Kazan, tencere.

ķazan as-: Kazanın altına ateş yakıp, yemek piŐirmeye başlamak.

ķazı-: 1. Kazmak. 1. Aramak.

ķazık: Kazık.

ķazıl-: Kazılmak.

ķazılıķ: 1. Atın dŐ eti. 2. Evde yapılan salam sucuk.

ķazıy: Eskiden Őeriatı uygulayan kadı.

ķazuv: Kazma.

ķaz-rdek: Kaz,rdek vb. hayvanlar.

ķıirtķanlan-: Isırgan otu sürülmek.

ķııt-: Bir yeri kaŐınmak, kaŐındırmak, karıncalandırmak.

ķıķır-: 1. Bağırıp çağırmak, çığlık atmak. 2. Yüksek sesle azarlamak.

ķıķırın-: Bağırmak,

ķıķırınuv: BađrıŐma.

ķıķırıŐ: Ağız dalaşı, bađrıŐma, tartışma.

ķıķırıŐ-: BađrıŐmak.

ķıķırt-: Bağırtmak.

ķıķıruv: Bağırma.

ķıl: 1. Kıl. 2. Derin his, ince duygu.

ķıl-: Yapmak, etmek, kılmak

ķılan-: 1. Naz ve cilve ile işveli hareketler yapmak. 2. Yapmak, çalışmak.

ķılanaķ: Yosma krş. **ķılanıķ.**

ķılanıķ: Yosma, fingirdek.

ķılanuv: Davranma, hareket etme.

ķıldır-: Kıldırarak.

ķılın-: Davranmak, kılınmak.

ķılınuv: Etme, yapma.

ķıltamaķ: Yemek yememe hastalığı.

ķıluv: Yapma, etme.

ķıluvı: Yapan, eden.

ķımız: At, deve veya keçi sütünden yapılan içecek, bu içkinin vücuttaki bazı ağrılar için veya genel bir rahatsızlığı gidermek üzere kullanılan çeşidi.

ķımt-: Ata diz çöktürmek için atın bğrne ayakla dürtmek, vurmak.

kıma: bk. ğma.
kıñğırav: Çan, zil, büyük çingirak.
kıñğıravlı: Zilli, çingiraklı.
kıp-kızıl: Kıp kızıl.
kır: Tarla.
kır-: 1. Bir şeyin yüzeyini temizlemek.
2. Saç, sakal veya bıyık kesmek, tıraş olmak.
tamağ kır-: Öksürmeye benzer bir ses çıkararak boğazını temizlemek.
kırğıçla-: Kaşağılamak, atı tımar etmek.
kırık: Kırk.
kırık-illē: Kırk elli kadar.
kırık tartmaçılık: Çerçilik.
kırın: Yan.
kırkıl-: Kırkılmak.
kırk-: Kırkmak, kesmek.
kırkuv: Çok tuzlu, çok acı, iyice ekşi.
kırlavçı: Taş ustası
kırlavçılık: Taş ustalığı.
kırma: Kırkılmış, kırılarak kısaltılmış olan.
kırma bürēk: Tepesi yassı, kulaklık kısmı olmayan kürk başlık, şapka.
kırşavlı: Halkalı.
kırt: Aniden birdenbire.
kıs-: 1. Sıkmak. 2. Kucaklamak. 3. Sıkıştırmak. 4. Dişleri sıkmak.
baş kıs-: Başak çıkarmak.

küz kıs-: Göz kırpmak.
tēş kıs-: Dişini sıkmak, dayanmak.
kısıq: Kısıq.
kısıl-: Sıkışmak.
kısır: Kısır.
kıska: 1. Kısa. 2. Özlü.
kışkarak: Daha kısa.
kışkar-: Kısalmak.
kısırıkla-: Sıkıştırmak.
kısta-: Üstelemek, ısrar etmek.
kıstaş: İsrar.
kıstaş-: İsrar etmek.
kıstır-: Kıstırmak, sıkıştırmak.
kısuv: Kısmak.
kış: Kış.
kışın: Kış zamanı, kışın.
kışkı: Kışa ait, kışın.
kışkı çelle: Kışın 25 Aralık-5 Şubat arasındaki en soğuk günleri.
kıtırşılıq: Pürüz.
kıtlık: Kıtlık.
kıyamet: Kıyamet.
kıyar: Hıyar, salatalık.
kıybla: Kible.
kıyık (I): Çatı.
kıyık (II): Doğrudan olmayan, dolaylı.
kıyın: Başarılması için çok güç isteyen, zor, çetin.
kıyınlık: Zorluk.

kıyınsm-: Zor görmek, çekinmek, utanmak.

kıymetlerek: Daha kıymetli, daha değerli.

kıyna-: Dövmek, dayak atmak.

kıynağanlık: Dövülmüş hâlde olmak.

kıynal-: Dayak yemek, dövülmek.

kıynaluv: Dayak yeme, dövülme.

kıynaş: Dövüş.

kıynav: Dövme, dayak atma.

kıyşay-: Çarpılmak, bükülmek, eğilmek.

kıyşık: Yamuk, eğri.

kıyuv: Cesaretle, kahramanca.

kıyuvlık: Cesaret, atılganlık, kahramanlık.

kıyuvsızlan-: Cesaretsizleşmek.

kız: Kız.

kız ozat-: Kız göndermek.

kız-: 1. Kızmak. 2. Hava ısınmak. 3. Ateşte yemek pişmek. 4. Sarhoş olmak. 5. İlgilenmek, meraklanmak, alevlenmek. 6. Celallenmek, hiddetlenmek, köpürmek, kudurmak, asabileşmek, kudurmak.

kızır-: 1. Rengi kızarmak, kırmızılaşmak. 2. Yüzü veya teni kızarmak.

kızarm-: 1. Kızarmak. 2. Yüzü kızarmak.

kızart-: Utanılacak duruma düşürmek, yüz kızartmak.

kızartıl-: Kırmızılaşmak.

kızdır-: Kızartmak, kavurmak.

kızgan-: 1. Merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek. 2. Kıskanmak. 3. Saklamak, vermeye çekinmek, sarf etmemek.

kızganıç: Acınacak hâlde, zavallı.

kızganuv: Acıma, merhamet etme.

kızganuvçı: Acıyan.

kızgılt: Kızılımsı, kızılca, kırmızımsı.

kızığrak: İlginç.

kızıq: 1. İlgi çekici, dikkate değer. 2. Dikkate değer şeyler. 3. Komik, güldürücü olan şey.

kızıq-: 1. Dilemek. 2. Bir şeye sahip olmayı arzulamak, canı çekmek.

kızıqlı: İlginç.

kızıl: Kırmızı, kızıl.

kızılı: Kırmızı, kızıl.

kızın-: Isınmak (soba, ocak vb. yanında).

kızış-: Heyecanlanmak.

kızlık: Kızlık, bekârlık zamanı.

kızmaça: Hafif sarhoş, çakırkeyif.

kızuv: 1. Kızgın, pek sıcak. 2. Çok çabuk, hızlı. 3. Pek güçlü. 4. Asabi, kızgın, öfkeli. 5. İşlek canlı, aktif, hareketli.

kızuvlan-: Hızlanmak.

kızuvlık: 1. Hızlılık. 2. Canlılık, aktiflik.

kızuvrak: Daha çabuk, daha hızlı.

koçak: Kucak.

koçaqla-: Kucaklamak, kucağa alıp sarmak.

koçaqlav: Kucaklama.

koda: Dünür (Erkekler için kullanılır).

kodaça: Gelin ya da damadın kız kardeşine, evlenen tarfların anne ve babası ile kardeşlerinin hitap sözü.

kodağy: Evlenen tarafların anne ve ondan büyük kız kardeşlerine karşı tarafın hitap sözü, dünür.

koda-kodağy: Bütün dünürler.

kodalık: Dünürlük.

kola: Kara kuyruklu ve kara yelesi açık sarı renkli at, kula.

kolaçla-: Kulaçla ölçmek, Kulaçlamak.

kolak: Kulak.

kolak iten aşı-: Başının etini yemek.

kolak kaş-: Elden çıkarmak, mahrum kalmak.

kolak sal-: Can kulağıyla dinlemek.

küz-kolak bul-: Göz kulak olmak.

kolın: Bir yaşına kadarki tay.

kolınlı: Tayı olan.

kokaç: Kırmızı bayrak.

kokaçav: Rahatsızlık, zorluk.

kokaçavla-: Rahatsız etmek, birine zorluk çıkarmak.

komlı: Kumlu.

komsız: 1. Sadece kendi faydası için çalışan. 2. Açgözlü, tatminsiz, muhteris.

komsızlık: İhtiras, tamah, açgözlülük.

kor-: 1. Kurmak, düzmek, yapmak, tanzim etmek, meydana getirmek. 2. Planlamak.

oya kor-: Yuva kurmak.

tormuş kor-: Hayat kurmak.

korallan-: Gerekli teçhizatlarla donanmak.

korama: Artık bez parçası, paçavra.

korban: Kurban.

korı: 1. Kuru, ıslanmamış. 2. Boş, bir şeyi olmayan. 3. Adi.

korı-: 1. Kurumak. 2. Ölüp gitmek, yok olmak.

korıl-: Kurulmak, yapılmak, inşa edilmek.

korıt-: Kurutmak.

korşak: Kursak, mide.

korşal-: Etrafı çevrilmek.

kort: Kurt.

koş: Kuş.

kot: Ruh.

kot oç-: Ödü patlamak, çok korkmak.

ķotıl-: 1. Kurtulmak, savuşturmak, atlatmak, beladan uzaklaştırmak, azat olmak. 2. Beklenen büyük bir zarardan ucuz kurtulmak.

ķotılğanlık: Kurtulacak olma durumu.

ķotıluv: Krtulma.

ķotır-: Kudurmak, delirmek.

ķotırğan: 1. Deli, akılsız. 2. Kendini bilmez, öfkeli, şaşkın. 3. Kuduz.

ķotırın-: Canı ne isterse onu yapmak.

ķotirt-: Kudurtmak, tahrik etmek, kızdırmak.

ķotıruv: Kudurma, delirme.

ķotķar-: Kurtarmak.

ķotlav: Kutlama, tebrik.

ķoy-: Üstündekileri dökme, düşürmek

ķoyıp ķuyğan ķebēk: Endamlı, derli toplu, boyu posu yerinde.

ķoyař: Güneş.

ķoyařlı: Güneşli.

ķoyı: Kuyu.

ķoyıl-: Dökölmek, saçılmak, serpilmek.

ķoyılıp tōř-: Ayakta duramayacak hâle gelmek, yığılıp kalmak.

ķoyın-: Yıkanmak.

suv ķoyın-: Yıkanmak, yüzmek vb. sebepler için ırmada, gölde vb. yerlerde yüzmek, suya dalmak.

ķoyma: Bahçe vb. için yapılan çit, duvar.

ķoymaķ: Hamurdan yapılıp tavada pişirilen ve genellikle çayla beraber yenen bir yiyecek, akıtma.

ķoyrık: Kuyruk.

ķoyrıkısız: Kuyruksuz.

ķozgın: Birisinin gücünü, malını dolandırarak geçinen kişi.

ķul (I) 1. Kol. 2. El. 3. Hakimiyet.

ķul altında: Birinin emri altında, el altında.

ķul cılıt-: Nitelikli işlerde tecrübe toplamak.

ķuldan: Elden, doğrudan doğruya.

ķul küter-: El kaldırmak.

ķul ķuy-: İmzalamak.

ķul sal-: İşe girişmek.

ķul suğışı: Atış olmadan, bilek bileğe savaş.

ķul tiydēr-: El atmak.

ķulı ķulğa yoķmıy: Eli dolaşmamak, becerikli olma hakkında.

uñ ķul: Yardımcı, sağ kol.

ķul (II): Akıntılı yarık.

ķul-ayak: El ayak.

ķulbař: Omuz, omuz başi.

ķullan: Kullanmak, yararlanmak.

ķullı: Kolu olan.

katı kullı: Kaba, kırıcı.

katı kullılık: Kabalık.

kuıtık: 1. Koltuk, koltuk arası. 2. Şehir, meydan vb. için kenar köşe bir yer.

kuıtıkkuarak: Daha köşeye.

kuıtık astı: Koltuk altı.

kuıtıkla-: Koltuğuna girmek.

kuıyavlık: Boynu ve yüzü silmek için kullanılan mendil.

kuıyazma: El yazması (eser, yapıt, kitap).

kuın-: 1. Konmak. 2. Konaklamak, bir yerde kalıp geceleme. 3. Kucak kucağa uyumak, geceyi geçirmek.

kuına: Geceleme.

kuına (kuına taıtası): Hamur tahtası, yufka, hamur açma tezgâhı.

kuınaı: 1. Misafir, konuk, ziyaretçi. 2. Misafirlik.

kuınaılaŐ-: Karşılıklı misafirliğe gidip gelmek.

kuınaılaŐuv: Karşılıklı misafirliğe gidip gelme.

kuınaılı: Misafiri olan.

kuınaı-tŐem: Her türlü misafirlikler ve toplantılar.

kuına-tne: Geceleyerek.

kuındır-: Kondurmak, gece için konuk etmek.

kuınılı: Konlu.

kuıpŐı: Şık, muhteŐem, göz alıcı, Őatafatlı, cakalı, bopstil.

kuıptar-: Kavga, gürültü vb. ıkarmak.

dnya kuıptar-: Dünyanın altına üstüne getirmek.

kuıra: Sapı veya baŐađı kurumuş bitki, ufak ubuklu alı.

kuıra cileğe: Ahududu, ağaç ileği.

kuıray: 1. Saz bitkisi, kargı. 2. Kaval, ağaç veya metal flüt.

kuıruaı: Kukla, yapma bebek.

kuıruık-: Korkmak.

kuıruıkaı: Korkak, rkek, dle. 2. Korkak, rkek, dle.

kuıruıkın-: Korkmak, korkuya kapılmak.

kuıruıkını: 1. Tehlike, sakınca. 2. Tehlikeli, korku veren, korkunç.

kuıruıkırlık: Korkacak durum, hâl.

kuıruıkıŐ-: Hep beraber bir Şeyden korkmak.

kuıruıkıt-: 1. Korkutmak. 2. rktp kaçırmak.

kuıruıkuv: Korku.

kuıruıkuvan: Korkak.

kuıruıkuvlı: Korkulu.

kuıuŐ: İki, ift.

kuıuŐ-(I): 1. Katmak, ilave etmek. 2. Eklemek, ulamak.

kuıuŐ-(II): 1. Birisine bir iş yapmasını emretmek, buyurmak. 2. İstemek.

kuıuŐ-(III): Ad vermek.

kuşamat: Takma ad, takma isim.
kuşamatlı: Takma isimli.
kuşıl-: 1. Katılmak. 2. Karışmak.
kuştan: 1. İki yüzlü, dalkavuk, şakacı.
2. Cilveli, işveli davranan kadın, yılışık.
kuştanlan-: Pohpohlanmak.
kuştanlıq: İki yüzlülük.
kuşuv: Buyruk, emir.
kuşyavlıq: Örtü.
kuv-: 1. Kovmak, belli bir yerden gitmete mecbur etmek. 2. Kaçtırmak. 3. Peşinden gitmek, takip etmek. 4. Devam etmek. 5. Sürmek.
kuvaq: Çalı, funda.
kuvala-: Sürmek.
kuvan-: Sevinmek, büyük bir mutluluk duymak, kıvanç duymak.
kuvandır-: Sevindirmek.
kuvaniç: Kıvanç, sevinç.
kuvet: Kuvvet, gayret, güç.
kuvil-: Kovulmak.
kuviril-: Kavrulmak.
kuviş-: Koşuşturmak.
kuvuv: Sürme.
kuv-: 1. Koymak, yerleştirmek. 2. Düzene koymak. 3. Kurmak, yapmak. 4. Birini bir iş yapmak üzere görevlendirmek. 5. Yardımcı fiil olarak tezlik, tamamlanma.
küñel kuv-: Gönül vermek.
kuşuv-: İmzalamak.

kuşuv kuvğan: Endamlı, derli toplu, boyu posu yerinde.
kuşuv kuv-: Fırsat vermek, yol vermek.
kuşuvanlıq: Koyacak hâlde olmak.
kuşuv kuvğanlıq: İmzalayacak durumda olma.
kuşuvdur-: Koydurmak.
kuşuvğala-: bk. kuv- (5).
kuşuvğanlıq: bk. kuv- (5).
kuşuvı: 1. Koyu. 2. Sık, yoğun. 3. Sıkışık.
kuşuvıl-: Koyulmak.
kuşuvın: İnsanın koynu, kucak.
kuşuvır-: 1. (Ağaçlar veya orman için) sıklaşmak. 2. Koyulaşmak, koyu hâlde gelmek.
kuşuvıraq: Daha koyu.
kuşuvış-: Karşılıklı olarak vermek.
süz kuvış-: Birbirine söz vermek.
kuşuvuv: 1. Koyma, yerleştirme. 2. bk. kuv- (5).
kuşuvğal-: 1. Silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak. 2. Ayağa kalkmak. 3. Bir yere yönelmek. 4. Güçlenmeye başlamak.
kuşuvğalıq: Hareketlenme, hareket.
kuşuvğat-: 1. Hareketlendirmek, kımıldatmak. 2. Ortaya çıkarmak.
öy kuvğat-: Ev kurmak.
süz kuvğat-: Söz çıkarmak.

kuşgattır-: Ortaya çıkartmak.

êş kuşgattır-: İş çıkartmak.

labasa: 1. Elbette, ya. 2. Şüphesiz ki, değil mi ki.

lampa: Lamba.

lebasa: bk. **labasa**.

legen: Leğen.

lekin: Lakin, ama, ancak, fakat, gerçi, na var ki, oysa ki.

leveş: İçine et, darı yarması vb. ya da uzun konarak yapılan lavaş.

maқта-: Övmek, daima iyi taraflarından söz etmek.

maқтал-: Övülmek.

maқтанçıқ: Devamlı kendini öven, övünmeyi seven.

maқтанçılı: Övgüye layık.

maқтарlıқ: Övecek şekilde.

maқtav: Övme, övgü.

maқtavlı: 1. Övgülü. 2. Övgüye değer, değerli.

mal: 1. Dört ayaklı hayvan, evcil hayvanlar, davar. 2. Mülk, zenginlik. 3. Kıymetli olan veya faydalanılan eşya, mal.

ayaқlı mal: Hayvanlar için kullanılır.

mal öyë: Kışın hayvanların kapatıldığı bina.

kuşgatuv: 1. Kımıldatma. 2. Ortaya çıkarma, gündeme getirme.

L

levke: Hamam veya saunada yüksekçe seki.

lezzet: Lezzet, tat.

lëp-lëp: Göğsün küt küt atmasını bildirir.

lëp-lëp it-: Küt küt atmak.

lıbırdav: Gevezelik etme.

lığırda-: Bilmeden konuşmak, çene çalmak.

M

malay: 1. Oğlan. 2. Delikanlı. 3. Uşak.

malay-salay: Çoluk çocuk, ufaklık.

malay-şalay: Çoluk çocuk, ufaklık.

malқay: Hayvancık.

mamıқ: 1. Pamuk. 2. Pamuklu. 3. Yeni yağın yumuşak kar.

mañgay: Alın.

mañgay tirë: Alın teri.

mañқа: Akılsız.

mañka malay: Akılsız oğlan.

mañlay: bk. **mañgay**.

maşına: Makine.

mataş-: 1. Bir işle meşgul olmak. 2. Bir işe niyetlenmek, girişmek. 3. Çabalamak.

mataşuv: Çabalama, uğraşma.

matros: Denizci.

matür: 1. Güzel, latif, yakışıklı. 2. Çok güzel sesli. 3. Hoş.

maturla-: Süslemek, bezemek.

maturlap: Güzelce.

maturlan-: 1. Süslenmek, bezenmek. 2. Güzelleşmek.

maturlık: Güzellik.

maturrağ: Daha güzel.

may: Sütten elde edilen yağ, tereyağı.

mayla-: 1. Yağlamak, yemeğin yağını koymak. 2. Cilalamak, parlatmak için özellikle yağlamak. 3. Bir maksat için rüşvet vermek.

maylağan kēbēk: Çok güzel.

maylan-: Yağlanmak, kirlenmek.

maylat-: Yağlatmak.

maylı: Yağlı.

me: “Al, eline al, tut, işte buyur” anlamlarındaki ikram veya takdim sözü.

meclēs: 1. Toplantı. 2. Konuklar veya yemek için toplanma.

meçē: Kedi.

meçēt: Mescit, cami.

meçēt kırtı: Aksakal.

medrese: Medrese.

meğne: Mana, anlam.

meğnesēz: Manasız, yersiz, yakışsız.

meğsiyetē köbra: Büyük günah.

meher: Başlık parası, başlık.

mehersēz: Başlıksız.

meḥbbet: 1. Muhabbet, sevgi, saygı. 2. Aşk.

meḥelle: 1. Şehir veya köyün bir camiye bağlı olan kısmı. 2. Mahalle.

meḥrüm: Mahrum, yoksun.

meḥrüm it-: Mahrum etmek, yoksun bırakmak.

meḥrüm ḳal-: Mahrum kalmak, yoksun kalmak.

meḥgē: 1. Ebedî, daimî, aralıksız. 2. Hiçbir zaman.

meḥgēge: Ebediyen, daima.

meḥgēlēk: Sonsuzluk, ebedilik.

meptēk: Mektep.

merḥum: bk. merḥüm.

merḥüm: Merhum.

mesariyf: Masraf.

meselen: Mesela, örneğin, söz gelimi, söz gelişi.

meḥere: Küçümseme, alay etme, hor görme.

adem meḥeresē: İnsan maskarası.

meḥere bul-: Maskara olmak.

meḥerege ḳal-: Utanılacak bir duruma düşmek.

meḥereçē: Alay eden kişi.

meḥerele-: Aşağılamak, dalga geçmek.

meḥaḳat: Zorluk, eziyet krş. meḥeḳat

meşekat: Meşakkat, zorluk, eziyet krş.

meşakat.

meşekatlē: Meşakkatli, eziyetli.

metē: Kırmızı çamur, balçık.

meyēt: Ölü, ceset, cenaze.

mezin: Ezan okuyan din görevlisi, müezzin.

mēn-: 1. Yukarı doğru çıkmak. 2. Binmek.

mēñ: Bin.

mēnder: Minder, yastık.

mēndēr-: Bindirmek.

mēne: 1. İşte. 2. Tabii, elbette, yoksa, şimdi, şu anda. 3. *bit, ēç, indē* vb. edatlarla söyleyişi kuvvetlendirmek için kullanılır.

mēne digen: Çok güzel.

mēne-mēne: Kısa sürede.

mētrika defterē: Nikâh, ölüm, doğum vb. yazıldığı defter.

mıgırdan-: 1. Mırıldanmak. 2. Homurdanmak, dırlanmak.

mij: Kalabalık olmayı anlatır.

mij kil-: Kalabalık olarak acele acele gelmek.

miltık: Tüfek.

miltıklı: Tüfekli.

mışkal: 4.26 grama eşit bir ağırlık ölçüsü.

mışkıl: Hor görme, alay etme, küçümseme.

mışkıl it-: Alay etmek, küçümsemek.

mışkıla-: Alay etmek, aşağılamak.

mıyık: Bıyık.

mıyıklı: Bıyıklı.

mıyşayak: Zehir.

miç: Binayı ısıtma veya yemek pişirme için kerpiç veya demirden yapılmış fırın, ısıtma sistemi, soba.

miçev: Genellikle atı yana çekerken ok görevini üstlenen organ.

miçke: Demir veya ağaçtan yapılmış silindir şeklindeki kap, fıçı.

milevşe: Menekşe.

min: Ben.

minē: “Ben” zamirinin akkuzatif şekli.

minēkē: Benimki.

miña: “Ben” zamirinin datif şekli.

minut: Dakika.

miras: Miras.

mirasğa iştirak kıylğaylar: Mirastan pay alırlar, mirasa katılırlar.

mirza: Beyzade, soylu.

mıy: 1. Beyin. 2. Akıl.

mohtac: Muhtaç, fakir, yoksul.

mohtaclıq: Fakirlik, yoksulluk.

monazir: Medreselerde düzenlenen tartışmalara katılan kimse.

monda: “Bu” zanirinin lokatif şekli.

mondıy: Bunun gibi, böyle.

monı: “Bu” zamirinin akkuzatif şekli.

monıñ: “Bu” zamirinin genetik şekli.
monnan: Bundan.
moñ: Hüzün, keder.
moña: “Bu” zamirinin datif şekli.
moñarçı: Bugüne kadar, bu vakte kadar.
moñardan: Bundan
moñlan-: Hüzünlenmek, kederlenmek.
morad: Murat, istek, arzu.
morca: Baca.
mordar: Ceset, ölü.
mordar kit-: İmansız ölmek, intahar etmek.
möemin: Mümin.
möftiy: Müftü.
mögēzlē: Boynuzlu, boynuzu olan.
mömkin: Mümkün, olası.
möñgērdev: Böğürme.
mösafir: Yolcu.
mösahele kıı-: Gevşek davranmak, bir şeyi zamanında yapmamak.

naçar: Kötü, çirkin.
naçarraq: Daha kötü.
namaz: Namaz.
namaz ukı-: Namaz kılmak.
namazlıq: Namazlık, seccade.
narat: Çam ağacı.
nasıyb: Nasip, yazgı, takdir.
nasıyb bulsa: Allah buyurduysa, inşallah.

mösəlman: Müslüman
möteveffa: Ölmüş olan, ölü.
mujik: Köylü.
mulla: Molla, hoca, din adamı.
munça: Hamam, sauna.
muyın: Boyun.
muyıngız astıgızga kilsēn: Boynunuz altına gelsin.
muyınıñ astıña kilgērē: Boynun altına gelsin.
muyınçaq: Hayvan boyunluğu, boyun kayışı, tasma.
muyınnan: Boğazına kadar.
muyınsız: Karactersiz, pısırık.
muyınsızlan-: Karactersizleşmek, pısırıklaşmak.
muyınsızraq: Daha pısırık.
muzıkalı: Ahenkli.
mügēz: Boynuz.

N

naz: Naz.
nazlan-: Nazlanmak, cilvelenmek.
nazlı: Nazlı, cilveli.
negüzē bilahiy: Korkma ve sakınma ifade eder.
neq: Fazla veya eksik değil, tam.
neme: Name.
nerse: 1. Ne. 2. Nesne. 3. Şey. 4. Kişi.
elle nerse: Kim bilir ne, bir şey.

nersedendër: Her nedense, nedendir.
nersedër: Belirsiz bir şey, herhangi bir şey.
nersege: Neden, niçin, niye.
nersegedër: Nedendir.
nersenëdër: Bir şeyi.
nersesëz: Bir şeysiz.
nesël: Soy, nesil.
nesëllë: İyi nesilden olan.
nezëgrek: Daha ince.
nezëk: bk. **nëçke**.
nezër: Adak.
nëçke: 1. İnce. 2. Zayıf. 3. Dar. 4. Tiz (ses hakkında). 5. Lezzeti güzel olan. 6. Zerafetli, nazik. 7. Belli belirsiz.
nëçkele-: 1. İncelemek, araştırmak. 2. Kaideye uyararak yapmak.
nëçkelep: Ayrıntılarıyla, iyice.
nëçkerek: Daha ince, zarif.
nëmëts: Alman.
nıgı-: Sağlamlaşmak, kuvvetlenmek.
nıgıt-: 1. Bağlarını sağlamlaştırmak, sıkılaştırmak. 2. Güçlendirmek.
nıgıtıl-: 1. Desteklenmek. 2. Birinin kullanımına, emrine verilmek.
nıgraç: Daha sıkı, daha güçlü.
nıç: 1. Güçlü, sağ-salim 2. Sağlam, dayanıklı. 3. Sert, katı. 4. Ciddi. 5. Pek güçlü derecede.
nıçlı: Sağlam.

ni: 1. Ne. 2. Nasıl. 3. Hangi. 4. Şey, nesne.
ni arada: Hangi arada, derhâl, kaşla göz arasında.
ni kürem: Beklenmedik durumda şaşma ifadesi.
ni...ni: Ne... ne ...(bağlama).
niçaçlı: Ne kadar, ne miktarda.
niçe: 1. 1. Ne kadar, kaç. 2. Pek çok, fazlasıyla.
bërniçe: Birkaç.
elle niçe: Kim bilir kaç, kim bilir ne kadar.
niçëk: Nasıl.
niçëk te: Her ne şekilde olursa olsun, bir şekilde.
niçëktër: Nedendir.
nidër: Neyse, her neyse, herhangi bir şey.
nige: Niye, neden.
nigëz: 1. Temel. 2. Asıl, esas. 3. Yer.
nigëzlen-: Dayanmak, esaslanmak.
nihel: Ne haber, nasılsın.
nikah: Nikâh.
nikâh uçı-: Nikâh kıymak.
nikrut: Acemi asker.
nindiy: 1. Ne. 2. Hangi. 3. Nasıl.
elle nindiy: Her nasılsa, türlü.
nindiydër: Her nasılsa, bir şekilde, belirsiz bir şekilde.
niyet: Niyet, tasarı.

niyetlen-: Niyetlenmek.

nu: 1. Şaşma, razı olmama vb. gibi duyguları bildiren söz. 2. Haydi.

nuğıt: Bakla, fasulye.

nuқта: At gibi binek hayvanlara gemsiz bağlanan yular.

nuқtala-: Yular takmak.

ocmağ: Cennet.

oç: 1. Uç. 2. Merkezden uzak şehir, taşra. 3. Taraf. 4. Baş, başlangıç.

oç-: 1. Uçmak, boşlukta yüzmek, havada gitmek. 2. Yok olmak. 3. Çabuk hareket etmek.

ќoti oç-: Çok korkmak.

oça: Kıç, yan.

oçı-ќırıyı: Ucu bucağı.

oçı-ќırıyı bulma-: Son derece fazla olmak hakkında, ucu bucağı olmamak.

oçın-: Heyecanlanmak, sevinmek.

oçır-: 1. Uçurmak. 2. Silkip atmak.

oçırt-: Uçurtmak.

oçırma: Tavan arası.

oçla-: 1. Sivri, keskin hâle getirmek. 2. Bitirmek, sonlandırmak.

oçlan-: 1. Sivri keskin hâle getirilmek. 2. Bir biri ardınca çekilmek.

oçlap: Bir biri ardınca.

oçlı: Sivri.

nur: 1. Nur. 2. Mülâyimlik, sıcaklık (gözde, yüzde). 3. Işık.

nur uyna-: Güler yüzlü olmak, mutlu olmak hakkında.

nurlan-: Nurlanmak.

nurlandır-: Işıtmak, nurlandırmak.

nurlı: Işıklı.

nursız: Karanlık.

O

oçra-: 1. Rastlamak, karşı karşıya gelmek, tesadüf etmek. 2. Başına bir şey getirmek, düşürmek, tecrübe edinmek.

oçraş-: 1. Rastlaşmak. 2. Buluşmak, görüşmek. 3. Belli aralıklarla görüşmek.

oçraşkala-: Sürekli rastlaşmak.

oçraşuv: 1. Rastlaşma. 2. Buluşma, görüşme.

oçrat-: 1. Tesadüf etmek, karşısına çıkmak, görmek. 2. Arayıp bulmak, denk getirmek. 3. Anlatmak, açıklamak.

oğşa-: Şekil, hareket vb. bakımından yakınlığı olmak, andırmak.

olı: Ulu, büyük.

olılığ-: Ululuk, büyüklük.

oltan: Ayakkabının tabanı.

omtil-: 1. Kızıp, saldırmak, hücum etmek, atılmak. 2. Bir maksada erişmek için gayret etmek, arzu etmek.

omtıldır-: Gayret ettirmek.

omtiluv: Gayret, çaba.

on: 1. Un. 2. Un gibi ezilmiş, toz hâlinde.

onçı: Uncu.

onıt-: 1. Unutmak. 2. Hatırdan çıkarmak.

onıtıl-: 1. Hatırdan çıkarılmak. 2. Kendini, etrafını unutmak.

onla-: Una bulamak.

onlan-: Una bulanmak.

onlat-: Una bulatmak.

onlı: Un konmuş, doldurulmuş.

or-: 1. Vurmak.

orış-: 1. Çok kızıp dövüşmek. 2. Hücum etmek. 3. Dalaşmak.

orlık: 1. Hububat tanesi. 2. Tohum.

orlığı Boharada tügël: Tohumu Buhara'da değil.

orlıklı: Tohumu olan.

osta: Usta, ehil, becerikli, mahir

ostabike: Molla hanımı.

ostalılık: Ustalık.

ostar-: Ustalaşmak.

ostaraq: Daha usta.

oşa-: 1. Hoşa gitmek, iyi gelmek. 2. Yaramak. 3. bk. **oşsa.**

oşarlık: Uygun.

oşaş: Benzer, denk.

oşaşlı: bk. **oşaş.**

oşat-: 1. Faydalı bulmak. 2. Beğenmek.

otıl-: Zarar görmek.

otılmav: Zarar görmeme.

otiş: Kumarda yutulan para, oyunda elde edilen kâr.

oya: Yaşama yeri, ev.

oya kur-: Yuva kurmak.

oyal-: Utanmak, çekinmek, ar duymak.

oyalçan: Utangaç, çekingen, mazbut.

oyalırlık: Utanılacak.

oyalt-: Utandırmak, mahcup etmek.

oyat: 1. Utanç, utanma. 2. Ayıp. 3. Edepsiz, çirkin.

oyatka kal-: Ayıp iş yapıp edepsiz olmak, uygunsuz bir hâle düşmek.

oyatlık: Misafirler yemek yedikten sonra tabağın dibinde kalan yemek.

oyatsız: Utanmaz, arsız, namussuz.

oyatsızlanuv: Utanç duyulacak bir iş yapma.

oyı-: Mayalanmış hâlde koyulaşmak, katılaşmak.

oyık: Çorap.

oyık-çabata: Yün çorap ile giyilen ayyakkabı.

oyık-çabatalı: Yün çorap ile giyilen ayyakabısı olan.

oyıkçan: Çoraplı hâlde, sadece çorabıyla.

oyıklı: Çoraplı.

oyış-: Bir yere yığılmak.

oyıtqı: Maya.

ozak: 1. Uzun vakit boyunca. 2. Çokça, ziyadesiyle.

ozaklap: Uzun süreyle.

ozakka: Uzun süre.

ozakla-: Uzun süre gelmemek, gecikmek.

ozaklap: Uzun süreyle.

ozat-: 1. Uğurlamak, geçirmek. 2. Yollamak, göndermek.

kız ozat-: Gelini damat evine yollamak, uğurlamak.

öç: 1. Üç.

öç yöz: Üç yüz.

öç yöz sum mögaccel, öç yöz sum möeccel: Üç yüz lirası düğüne kadar verilen, üç yüz lirası borç olarak yazılan başlık.

öç-dürt: Yaklaşık olarak üç dört.

öçer: Üçer.

öçev: Üçü birlikte.

öçevlep: Üçü birlikte, üçü beraber.

öçē : Vefat eden kimsenin üçüncü gününde yapılan toplantı.

öçēn: İçin, ...sebebiyle, ...bakımından.

öçēnçē: Üçüncü.

öçēsē: Üçü birden.

öçpoçmaqlı: Üç köşesi olan, üçgen.

öleş-: Üleşmek, bölüşmek, paylaşmak.

öleşüv: Paylaşma, bölüşme.

ölēş: Kısım, bölüm, parça, hisse, pay.

ozatıl-: Uğurlanmak, yollanmak.

ozatuv: 1. Uğurlama. 2. Gönderme, yollama.

ozatuvçı: Uğurlama, geçirme işini yapan kimse.

ozın: 1. Uzun, uzun boylu. 2. Uzun süren.

ozın kolağ: Çok işiten, her şeyden haberli.

ozın tellē: Dedikoducu.

ozın-ozak: Uzun uzun.

Ö

ölēş çık-: Pay çıkmak, hisse çıkmak.

ölgēr-: 1. Vaktinde yetişmek, hazırlamak. 2. Pişirilip yemek için hazır hâle gelmek. 3. Meyve hakkında olgunlaşmak, pişmek. 4. Bazı zarf fiil eki almış fiillerden sonra gelerek hareketin kısa süre içinde tamamlandığını bildirir

ölgērt-: 1. Belli bir vakitte yapmak, hazırlamak, yetiştirmek. 2. Düzenleyip bitirmek.

ölken: 1. Yaşça büyük. 2. İhtiyar. 3. Kıdemli olan. 4. Büyük.

ölkenlēk: Büyüklük.

öme: Topluca çalıştırmayı gerektiren büyük işleri hep beraber başarma, imece.

ömēt: Ümit, umut.

ömēt it-: Ümitlenmek, umutlanmak.

ömētlen-: Ümitlenmek, umutlanmak.

ömētsēz: Ümitsiz, umutsuz.

ömētsēzlik: Ümitsizlik, iyi bir geleceğe inanmama.

önde-: Birisini bir iş yapması için teşvik etmek, nasihat etmek.

öndev: .Çağırma, davet.

öndevçē: Haberci, haber, veren kimse.

ör-: Rüzgâr esmek.

örek: Hayalet.

örēl-: Büyümek, olgunlaşmak (meyve, sebze vb.).

örlēk: Kiriş kalası.

ös: Üst kısım krş. **öst.**

ösek: Tahıl, un vb. saklamak için büyük sandık.

öst: 1. Üst, yukarı. 2. Üst kısım, dış. 3. Giyecek. 4. Beden, gövde. 5. Üzerine.

östēnnen: 1. Üstünden. 2. Üst taraftan, dışarıdan, biçimce.

baş östē: Razı olma anlamındaki ifade.

öst-baş: Üst baş, giyim, kıyafet.

öste-: Katmak, ilave etmek, arttırmak.

östel: Masa.

östel-: Eklenmek, artmak, katılmak.

östēnlēk: Üstünlük, hâkimiyet.

östēr-: Saldırtmak.

östēre-: Sürüklemek.

östērel-: 1. Pek zor sürünerek gitmek. 2. Bir yere boşuna gitmek, sonuç almamak. 3. Sürtmek.

östērelüv: Sürünme.

östērerlēk: Sürükleyecek durum.

östevēne: Üstelik, üstüne.

öşençēk: Evlenecek olan kız tarafından yapılan el işi çeyiz.

öşē-: Üşümek.

öşēgen avız: Çenesi düşük.

can öşē-: İğrenme, tikslenme gibi kötü hisler oluşmak.

öşkērūvçē-tökērūvçē: Üfürükçü.

öşüv: Üşüme.

ötērgē: Keski.

öy: 1. Ev, yaşanan yer. 2. Bina. 3. Bir evde yaşayanlar, aile.

öy ēçē: Aile efradı, bütün ev.

aķ öy: Misafir için hazırlanan ev.

avlaķ öy: Anne-baba, büyükler bir yere gidince yalnız kalınan evde oturmak ya da delikanlı ve kızlardan oluşan meclis.

aş öyē: Mutfak.

mal öyē: Hayvanların konulduğu bina.

öy-: 1. Birbiri üstüne istiflemek, yığarak yerleştirmek. 2. Düzenlemek.

öydeş: Ev arkadaşı.

öydeş kēr-: Ev arkadaşı olmak.

öyöl-: Yığılmak, kümeleşmek.
öyem: Yığın.
öyör: Sürü, topluluk.
öyörölleş-: Toplanmak, yığılmak.
öyörme: Hızla hareket eden büyük kütle.
öylen-: Bir kızla evlenmek.
öyöndör-: Evlendirmek.
öyöndöröv: Evlendirme.
öyönelş-: Birbiriyle evlenmek.
öyölev: Evlenme.
öyöl: Evi olan.
öyren-: 1. Alışmak. 2. Ustalık kazanmak. 3. Okuyup bilgilenmek, öğrenmek. 4. İncelemek. 5. Tiryaki olmak.
öyöngen bay suğışırğa yahşı:
Alışmış zengin dövüşmek için iyidir.
öyölev: Alışma.
öyre: Genellikle yarma ile pişirilen sulu yemek.

palas: 1. Halı, kilim. 2. Paspas.

par: Eş, çift.

par at: Bir arabaya koşulan at çifti, çift koşulmuş at.

parlı: İkişerli, çiftli.

patşa: 1. Rus çarı. 2. Reis, lider.

pekē: 1. Çakı. 2. Bıçak, ustura.

pencēsembē: Perşembe.

öyret-: 1. Alıştırmak. 2. Eğitim, beceri kazandırmak. 3. Öğretmek, bilgi vermek. 4. Akıl vermek, öğütlemek. 5. Anlatmak. 6. Olumsuz davranışlar yüzünden ceza vermek.

öyretöl-: Öğretilmek.

öz-: 1. Koparmak, ayırıp almak. 2. Bir şeyin devamlılığına son vermek, durdurmak. 3. Halletmek, tamamlamak.

özöp: Açık olarak, net bir şekilde.

özerdey: Koparır gibi.

özöl-: 1. Ayrılmak, kopmak. 2. Durmak, bitmek, tükenmek. 3. Üzülme, kederlenmek.

özöp-özöp: Kesik kesik.

özgele-: 1. Koparmak, ayırıp almak. 2. Parçalara ayırmak.

özgelen-: Çok üzülme, kederlenmek.

özölksöz: Fasilasız, devamlı olarak.

P

perde: 1. Perde. 2. Etrafı kaplayıp, görmeye engel olan şey.

perdelen-: Herhangi bir şeyin arkasına gizlenmek.

peremeç: 1. Ortasına kıyma koyularak etrafı büzülüp bohça biçiminde yapılan bir Tatar böreği. 2. Beklenmedik bir durumda söylenen şaşma nidası.

pęcen: 1. Yem, hayvan yiyeceği, ot, saman. 2. Ot biçme işi.

pęcenlę: Otlı.

pęcenlęk: Otlak.

pęcken: Hadım edilmiş.

pęş-: 1. Pişmek. 2. Meyve erginleşmek, ermek.

pęşękçę katın: Olmayan şeyi var gibi gösteren kişi hakkında.

pęşęr-: Pişirmek.

pęşęręl-: Pişirilmek.

pęşęręv: Pişirme.

pęşęręvçę: Pişirme işini yapan kimse.

pıçak: Bıçak.

pıçakka-pıçak kil-: Çok şiddetli kavga etmek, bıçak bıçağa gelmek.

pıçkı: Bıçkı, testere.

pıçrak: 1. Sulu çamur, balçık. 2. Çamurlu, bulaşık. 3. Ahlâk dışında olan.

pıçranuv: Çamura bulanma, kirlenme.

pıçrat-: Çamurla bulamak, kirlletmek.

pışıl-da-: Fısıldamak, fısıl fısıl söylemek.

pışiy-pışiy: Fısıl fısıl.

pışiy-pışiy it-: Fısıl fısıl söylemek.

rabiğan: Dördüncü, dördüncü olarak.

rehet: 1. Rahat. 2. Keyifli.

pima: Yünden yapılmış ayakkabı, keçe pabuç.

pimaçılığ: Ayakkabıcılık.

poçmağ: 1. Köşe, çatılma yeri. 2. Gönülde derin bir sırrın saklandığı yer. 3. Evin bir kısmı oda.

poçmağkarağ: Daha kenara.

poçmağlı: 1. Köşeli. 2. Odalı.

postav: Çuha.

pos-: Bir şeyin arkasına saklamak, görülmemek, fark edilmemek için gizlenmek.

poş-: 1. Endişelenmek, kederlenmek. 2. Kederli, sıkıntılı bir hâlde bulunmak.

ęç poş-: Canı sıkılmak.

poşır-: Üzmek, sıkmak.

poşi: Avrupa musu, mus geyiği.

poşır-: Burun deliklerinden sesli bir şekilde solumak.

pot: 16.3 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü, yaklaşık bir teneke.

potlap: Sayıların yanında yaklaşık ölçüyü bildirir.

potlığ: 16,3 kilogram ağırlığında olan.

povozka: Araba.

pulat: Genellikle taştan yapılan büyük ev, saray.

R

rehetlen-: Rahatlamak, memnuniyet duymak, memnun olmak.

rehetlenēp: 1. Rahatça 2. Arzuyla, istekle.

rehetlendēr-: Rahatlatmak.

reḥim: Merhamet, acıma, şefkat.

reḥim it: “Lütfen buyrun”.

reḥimsēz: Acımasız, merhametsiz, gaddar, insafsız.

reḥmet: 1. Teşekkür. 2. Merhamet.

reḥmet tōşkērē: Rahmet düşesi(ce).

rekeḡat: Namazda bir kıyam, bir rükû ve iki secdeden oluşan bölüm.

rencē-: 1. Kırılmak, üzülmek. 2. Bir şeyi kabul etmemek, benimsememek.

rencētēl-: Eziyet edilmek, baskı yapılmak.

rencüv: Kırılma, gücenme, incinme.

rencüvlē: Kırılmış, incinmiş.

resmiy: Resmî.

retle-: Belli bir düzene sokmak, düzenlemek.

sabaḡ (I): Bitkinin yaprak ve çiçek açan sap kısmı, gövde.

sabaḡ (II): Ders.

art sabaḡın uḡıt-: Dersini vermek, haklamak, paylamak.

saban: 1. Saban. 2. Toprağı sürme işi.

saban tuyı: Baharın işleri bittikten sonra köyün geniş meydanında düzenlenen at

retlē: İyi, düzgün, mazbut (kişi).

retsēz: Tertipsiz, düzensiz.

revēş: 1. Dış görünüş, şekil. 2. Usul, tarz.

revēşēnde, revēşte: Gibi, benzer.

revēşlē: ... şekilde ..., gibi.

riza: 1. Rıza. 2. Rızî olmak, karşı gelmemek.

riza bul-: Rızî olmak.

rizala-: Rızî etmek.

rizalandır: Rızî ettirmek.

rizalıḡ: Rızalılık, rızî olma.

rizasız: Kanaat getirmeden, rızî olmadan.

rızıḡ: Rızık, azık, yiyecek, içecek şey.

rızıḡlan-: Yemek yemek, karın doyurmak.

rōḡset: Ruhsat, müsaade, izin.

rōḡset al-: İzin almak.

rōḡset bir-: İzin vermek.

S

koşusu, çuval yarışı ve eğlencelerin yapıldığı geleneksel hasat bayramı.

sabın: Sabun.

sabır: 1. Sabırlı, sakin. 2. Sabır.

sabır it-: Sabretmek.

sabırlan-: Sabırlı, sakin birine dönüşmek.

sabırlı: Sabırlı.

sabırsızlan-: Sabırsızlanmak, sabır göstermemek.

sabıy: Küçük çocuk.

sadağa: Hayır için verilen para.

saf (I): Saf, sıra, dizi.

saf (II): Saf, temiz, pak, pür, arı, duru, halis, yalın.

saflan-: Durulmak, saflaşmak, arınmak.

sağala-: Saklanıp beklemek.

sağın-: Görülen veya bilinen bir şeyi veya birisini iyi tarafları ile hatırlamak, özlemle yâd etmek, hasret çekmek.

sağınmaklık: Özleyince bakmak için verilen hatıra, yadigâr.

sajın: Üç arşına denk bir ölçü birimi.

sajınlık: Üç arşın ölçüsünde, üç arşın kadar.

sağ: 1. Çok dikkatli davranan kimse. 2. Pek tasarruflu davranan, müsrif olmayan.

sağal: Sakal.

sağallı: Sakallı, sakalı olan.

sağçı: Bekçi, muhafız, nöbetçi.

sağla-: 1. Korumak, zarara karşı emniyetli bir yerde tutmak. 2. Tutumlu kullanmak. 3. Gözetmek.

sağlan-: 1. Korunmak. 2. Kendini korumak, sakınmak.

sağlık: Saklamak veya biriktirmek için özellikle konulan yer.

sal- (I): 1. Koymak, yerleştirmek. 2. Yüklemek. 3. Yatırmak. 3. Ceket, palto vb. üst giyimlerini omza atmak 4. Yazmak, çizmek, kazımak gibi yöntemlerle, damga, işaret vb. yapmak. 5. Yol, patika vb. açmak. 6. Çaba harcamak. 7. Bir ruh hâli içine sokmak (yönelme halindeki sözden sonra.). 8. Bina etmek, kurmak. 9. Bırakmak. 10. Kendinden önceki fiillerle birlikte birleşik fiiller oluşturarak eylemin bittiğini ve canlılığını bildirir.

canına toz sal-: Canına tuz salmak, eziyet çektirmek.

ëtten alıp ëtke sal-: Utanılacak duruma düşürmek hakkında.

küz sal-: Bakmak, göz atmak.

kul sal-: Bir konuya, bir işe el atmak, girişmek.

kolak sal-: Dinlemek.

yul sal-: Yol almak.

sal- (II): Giysi ayakkabı vb. şeyleri çıkarmak.

salam: 1. Saman, ot. 2. Saman ile kapatılmış olan (çatı hakkında).

salam ağacı: Samanları dayadıkları direk, angıç.

saldır-: 1. Koydurmak. 2. Çıkartmak.

süz saldır-: Haber göndermek.

salese: Üç.

salfit: Peçete.

salın-: 1. İnşa edilmek, yerleştirilmek, yapılmak. 2. Bırakılmak. 3. Sallanmak.

salındır-: 1. Yerleştirmek. 2. Sallandırmak.

salış-: 1. Dönüşmek. 2. Kendinden önceki fiilin – *megenge* ekini alması durumunda eylemin olmadığını varsayılmasını bildirir.

kürmegenge salış-:
Görmezlikten gelmek.

saliysen: Üçüncü, üçüncü olarak.

salkın: 1. Serin, soğumuş, soğuk. 2. Soğukluk.

salma: Hamuru dört köşe keserek veya ufak parçalara ayırarak çorba içinde pişirilen bir yemek türü.

saluvla-: Sallanmak, yoldan çıkmak, şarampole yuvarlanmak.

samavır: Semaver.

aķ samavır: Nikel semaver.

san: Saygı, itibar.

sanġa suķ-: İtibar etmek, saygı göstermek, dikkate almak.

sana-: 1. Saymak, hesap etmek, miktarını tespit etmek. 2. Bir şey hakkında bir kanaat sahibi olmak, bir fikri olmak, sanmak.

sanal-: 1. Sayılmak, hesap edilmek. 2. Farz edilmek.

sanaş-: Miktarını saymak, hesap etmek.

sanavlı: Sayılı.

sandık: Sandık.

sanduġaç: Bülbül.

saplı: Saplı olan.

saran: Cimri, paraya ve mala çok düşkün, pinti.

saranlan-: Açgözlülük etmek, cimrilik göstermek.

saray: Saray.

sarġay-: Sararmak, sarı renge dönmek.

sarġult: Sarıca, sarımsı.

sarı: Sarı.

sarı may: Eritilerek tortusu alınmış tereyaġı.

sarı yort: Ekime kadar Ufa'da müslümanların işleriyle ilgilenen Duhovnoye Sobraniye'nin kaldığı bina (binanın renginin sarı olması dolayısıyla).

sarıķ: 1. Koyun. 2. Cahil, beceriksiz kimse hakkında.

sarıķça: Koyun gibi.

sarılı: Sarılı.

sası-: Kokuşmak.

sat-: Satmak.

sataş-: Uykuda sayıklamak.

sataşuvlı: Sayıklama karışık.

satiş-: bk. **sat-.**

sattır-: Sattırmak.

satuv: Satış, alışveriş, ticaret.

satuv-aluv: bk. **satuv.**

satuvlaş-: 1. Pazarlık etmek. 2. Tartışmak, münakaşa etmek.
sav: 1. Sağ, salim. 2. Canlı, diri, dinç.
savmısız: Selam sözü, merhaba.
sav bulğız: Hoşça kal, hoşça kalınız.
sav-: Sağmak.
saviş-: Birlikte sağmak.
savit: Kap, çanak.
savit-saba: Kap kacak.
savmısızla-: Merhabalaşmak.
say: 1. Sığ, derinliği olmayan. 2. Ayrıntılı düşünemeyen.
sayın: 1. İsimlerden ve *-ğan* ekli fiilerden sonra “her” anlamı bildiren edat. 2. “*-ğan/-gen sayın*” yapısında “*-dikça/-dikçe*” ekinin işlevini taşır.
sayışkan: Saksavaşan.
sayla-: Seçmek, tercih etmek.
sayra-: Güzel sesler çıkarmak, şarkı söylemek.
saz: 1. Saz, kamış, sazlık. 2. Fazla sulanmaktan ötürü bataklık olmuş yer.
sazlık: Sazlık, bataklık.
sebep: Sebep, neden.
secde: Namazda secde.
seğat: 1. Bir saat süre. 2. Kol saati. 3. Duvar saati.
sekē: Seki, divan.
selam: Selam.
selam bir-: Selam vermek.

selamet: Sağ, salim, diri, sağlıklı.
selametlēk: Sağlık, dirilik.
selamleş-: Selamlaşmak.
seleme: Pasaklı, yırtık pırtık kıyafetli.
sendēre: Raf.
senek: Yaba.
seneklep: Yaba ile birlikte.
sevde: Alışveriş, ticaret.
sevdeger: Tüccar, esnaf.
sēbērkē: Süpürge.
sēkund: Saniye.
sēlēk-: Silmek, silkelemek, çırpamak, çalkalamak, sallamak.
sēlkēn-: 1. Titremek, kımıldamak, sallanmak, silkinmek. 2. Depreşmek, harekete geçmek.
sēlkēnçek: Titrek.
sēlkēt-: Titretmek, kımıldatmak.
sēlte-: Çekip almak.
sēlten-: Saldırmaya hücum etmeye girişmek.
sēltē: Kül suyu.
sēñēl: Kız kardeş, bacı.
sēñēlē: Kız kardeş.
sēr: Giz, sır.
sērdeş: Sırdaş.
sērke: Çiçek poleni, toz.
sērleş-: Sırlaşmak, dertleşmek.
sēz: Siz.
sıdır-: Sıyırmak, sıvamak.
sıq-: Sıkmak.

sıkkrat-: İnletmek, sızlatmak.
sıla-: Bulaştırmak.
sılan-: Bulaşmak, sıvaşmak.
sıltav: Bahane.
sılta-: Bahane bulmak.
sımağrak: 1. Gibi, şeklinde. 2. ...için, ...diye.
sımağ: bk. **sıman**.
sıman: Gibi, benzer.
sın-: Kırılmak.
sına-: Sınamak, denemek.
sınaş: Sınama, deneme.
sınat-: 1. Kontrol ettirmek, araştırmak.
2. Bir şey yapmadan biçare kalmak, başarısız olmak.
sındır-: Kırmak, yarmak.
sır- (I): Sırmalayarak dikmek.
sır- (II): Üşüşmek, bir yere toplanıp etrafı sarmak.
sırğan: Sırmalayarak dikilmiş, sıcak (üst baş, yorgan vb. hakkında).
sıril-: Bürünmek.
sırın-: Birinin yanında olmaya uğraşmak, ona yakınlaşmak, yılışmak.
sırma: Etrafı dikilmiş, sırmalı.
sırt: 1. Sırt. 2. Bıçak benzeri şeylerin sırtı.
sıy: 1. Düğünde veya bayramda misafire takdim edilen güzel yiyecek ve içecek, ikram. 2. Ziyafet, ikram meclisi.

sıy-: 1. Sığmak. 2. Dar bir yerden geçebilmek. 3. Oturacak bir yer bulmak, sığışmak.
sıyarlık: Sığacak hâlde.
sıydır-: Sıgdırmak.
sıyfat: Özellik, sıfat, nitelik, bir şeyin niteliğinin derecesi.
sıyık: 1. Sıvı. 2. Koyu olmayan. 3. Seyrek. 4. Donuk. 5. Cıvık. 6. Güçsüz, hâlsiz.
sıyın-: 1. Sığınmak. 2. Bir şeyin arkasına saklanmak, gizlenmek.
sıyır: İnek.
sıyırayağ: Ayağı yürüyüşü ineğe benzetilen kişi hakkında.
sıyıla-: İkram etmek, ağırlamak.
sıylan-: Bir ziyafette ağırlanmak, ikram edilmek.
sıyılaş-: Karşılıklı birbirlerini ağırlamak.
sıyılı: İkramlı, ikram verilen.
sıypa-: Okşamak, elle sıvazlayıp sevmek.
bit sıypa-: Dua etmek.
sıypav: Okşama, sıvazlama.
sız-: Sıvışmak, kaçmak.
sızgan-: Kolları sıvamak, sıvanmak.
ciñ sızgan-: Kolları sıvamak, bir işe başlamak.
sızgır-: 1. Islık çalmak. 2. Rüzgâr uğıldamak.

sızgırt-: Islık çalmaya benzeyen bir ses çıkarmak.

sızıl-: Belirmek, gözükmek.

sızlan-: 1. Azap çekmek. 2. Kaygılanmak, üzülmek.

sızlav: Sızı, ağrı.

sibël-: Serpilmek, yayılmak, saçılmak.

sibêş-: Serpiştirmek.

sigëz: Sekiz.

sigëz-tuğız: Sekiz dokuz kadar.

sihër: Sihir, büyü.

sihërçë: Sihirbaz, büyücü.

sihërle-: Büyülemek, sihir yapmak.

sihërlet-: Büyü yaptırmak.

sihërlevçë: Büyü, sihir yapan.

sihërlë: Sihirli, büyülü.

sikër-: 1. Sıçramak, zıplamak, hoplamak. 2. Fikirlerde istikrarsızlık göstermek.

sikëren-: Zıplamak, sıçramak.

sikëreş-: Karşılıklı sıçramak.

sikërgele-: Sıçrayıp durmak.

sikërt-: Vücudun herhangi bir parçasını keskin hareketlerle kaldırıp indirmek.

siksen: Seksen.

siksenêşer: Seksenler.

simër-: Semirmek, yağ bağlamak.

simërt-: Semirtmek.

simëz: Semiz, dolgun, yağlı.

sin: Sen.

sinë: bk. **sin.**

sinëkë: bk. **sin.**

sinnen: bk. **sin.**

sintebër: Eylül ayı.

sip-: Sermek, yaymak.

siple-: Düzeltmek, onarmak.

sirek: Seyrek, ender, nadir.

sirekle-: Azalmak, seyrekleşmek (mektup, haber).

sirtme: Kuyu çıkırığı.

sitsı: Basma kumaş.

siz-: Sezmek, hissetmek, duymak.

sizdër-: Sezdirmek, hissettirmek.

sizël-: 1. Sezilmek, duyulmak, hissedilmek. 2. Gizi ortaya çıkmak, ifşa olmak.

sizën-: Birisinin niyetini sezmek, sırrını anlamak.

soğlan-: Vurulmak, hayran olmak.

soldat: 1. Asker. 2. Askerlik.

solı: Yulaf.

soltan: Sultan, padişah.

soñ (I): 1. Geç. 2. Sonra. 3. Madem ki, öyleyse, peki. 4. Son, sonuç.

soñga kal-: Geç kalmak, gecikmek.

soñ (II): İfadeyi kuvvetlendirme işlevi görür.

soñğı: 1. Sonuncu. 2. Bitirici, son söz. 3. Elde kalan sonuncu.

soñında: En sonunda, nihayetinde.

soñınnan: Sonradan, ardından, ardi sıra, peşinden.

soñra: Sonra, sonradan

sora-: 1. Sormak. 2. İstemek, talep etmek, rica etmek.

soran-: Sormak.

soraş-: Sormak, soruşturmak.

sorav: Soru, sual.

sorı: Kirli sarı, boz, grimsi.

soskı: Kepçe.

söal: Soru, sual.

sölgë: Havlu.

sömën: Sekizde bir.

sör- (I): Toprak sürmek

sör- (II): Çeşitli sözlerle kullanılarak, geçirmek, taşımak.

sörme: Kaş veya göz sürmesi.

sört-: 1. Silmek. 2. Silip temizlemek. 3. Sıvazlayarak sürmek, kolonya veya parfüm sürmek.

sörtën- (I): Yıkanınca, terleyince tenin ıslaklığını silmek.

sörtën- (II): 1. Sürtünmek, takılmak

söt: Süt.

sötlë: Sütü.

söy-: 1. Elle okşayıp sevmek. 2. Sevmek, hoşlanmak.

söydër-: Sevdirmek.

söyek: Kemik.

söyel-: Dayanmak, yaslanmak.

söyëklë: Sevgili, sevimli.

söyën-: Sevinmek, kıvanmak.

söyënçë: Müjde.

söyënëç: Sevinç, neşe.

söyëş-: Birbirini sevmek.

söygen: Sevilen kişi, sevgili, yâr.

söyle-: 1. Konuşmak. 2. Söylemek, demek. 2. Anlatmak, bildirmek. 3. Göstermek, aksettirmek.

söylen-: 1. Söylenmiş olmak. 2. Kendi kendine söylenmek.

söyleş: Konuşma.

söyleş-: 1. Konuşmak. 2. Bir dil konuşmak. 3. Söyleşmek. 4. Sözleşmek, anlaşmak.

söyleşüv: Konuşma.

söylet-: 1. Konuşturmak. 2. Söyletmek.

söylev: 1. Konuşma. 2. Söyleme.

söylevçë: Söyleme işini yapan kimse.

söyüv: Aşk, sevgi.

söyüvçen: Çok seven kişi.

söz-: Süzmek.

sözek: Meyilli, eğik

sözeklen-: Meyilli, eğik hale gelmek.

sözme: Bir yemek türü.

starosta: 1. Muhtar. 2. Temsilci

stëna: Duvar.

stënalı: Duvarlı.

suğıcı: Ekin, tahıl dövme işini yapan kişi.

suğıl-: 1. Özel tezgâhta bükerek yapılmak, meydana getirilmek. 2. Rahatsızlık vermek.

suğım: 1. Kesimlik besi hayvanı. 2. Kesim için özel olarak ayrılan.

suğış: 1. Vuruş, dövüş. 2. Savaş, harp.

suğış-: 1. Vuruşmak. 2. Dövüşmek

suğ-: 1. Sertçe vurmak, itip kakmak. 2. Ekinin başaktaki tanelerini özellikle vurarak dökmek, çıkarmak, almak. 3. Özel tezgâhta bükerek yapmak, ortaya çıkarmak. 4. Dokumak (kendir, hasır vb.). 5. Kalp hızlı hızlı vurmak. 6. Sert konuşmak, eleştirmek. 7. Oynamak (masa oyunları ve bazı hareketli oyunlar).

Allanîñ қаһерë суқsın: Allah'ın kahrına, gazabına uğra anlamında beddua.

aşlıқ suқ-: Azık için ekilen buğday, çavdar vb. lerinin tanelerini başaklarından ayırıp almak.

şar suk-: Misket oynamak.

kükrek suk-: Bir şey ile övünmek, böbürlenmek, konuşmanın inandırıcılığını arttırmak için göğse ellerle vurmak.

sanğa suқ: Dikkate almak, saymak.

suқala-: Tek tük konuşmak.

suқır: Görmeyen, kör, âmâ.

suқmaq: Patika.

suқmaqısız: Patikasız

suқran-: Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak.

suқtır-: Vurdurmak.

sol: Sol.

sula-: Nefes alıp vermek, solumak.

sulış: Soluma, soluk, nefes.

sulış al-: Soluk almak.

sum: Yüz "tiyën" değerinde Rus parası, lira.

sumlıқ: ... sum ederinde.

sunarçı: Avcı.

suret: 1. Resim, portre. 2. Tablo, resim.

suv: Su.

suvıқ: 1. Soğuk, soğumuş. 2. Soğukluk.

suvın-: Soğumak.

suvındır-: Soğutmak.

suvır-: Soğurmak, emmek, içine çekmek.

suvıt-: Soğutmuşlar.

suvlan-: Sulanmak.

suvlat-: Islatmak.

suvlı: Sulu, ıslak.

suvsa-: Susamak.

suy-: 1. Boğaz kesip kan akıtmak. 2. Derisini soymak. 3. Eziyet etmek.

suydır-: Derisini soydurmak.

suyıl-: Soyulmak.

suyuv: Boğazını kesme, kan akıtma.

suz-: 1. Çekme, genişletme veya büyütme yoluyla uzun hâle getirmek, uzatmak. 2. Eldeki bir şeyi ikram etmek, sunmak. 3. Uzatarak konuşmak (sesleri, sözleri, konuşmaları).

ayağ suz-: Ölmek.

suzıl-: 1. Bir yere uzanmak, uzanıp yatmak. 2. Vakitçe uzamak, bir süre devam etmek.

sügën-: Kendi kendine sövüp saymak, söylenmek.

sük-: Sövmek, küfretmek, hor görüp, tenkit etmek.

sülpen: Soluk, solmuş.

sün-: Bitmek, sona ermek.

şadra: Çil, çiçek bozuğu.

şagıyr: Şair.

şahit: 1. Bir suçun şahidi, tanık. 2. Nikâh şahidi.

şakıldat-: “Şak” diye ses çıkartmak.

şaltıra-: Şıkırdamak, tıngırdamak.

şaltıray: Şıkırdama, tıngırdama, şıngırdama.

şaltırat-: Şakırdatmak, çınlatmak.

şapıldat-: Sertçe vurmak, çarpmak.

şapırda-: “Şap” diye ses çıkarmak.

şar: Bilye, misket.

şar suk-: Misket oynamak.

sündër-: Söndürmek.

sürëk-: Dinlenmek.

süt-: Kurulmuş, bağlanmış bir şeyi çözmek, bozmak.

süz: 1. Söz, kelime. 2. İfade. 3. Konuşma, sohbet. 4. Verilen söz, ant. 5. Fikir, görüş. 6. Nasihat. 7. Tenkit. 8. Dedikodu.

süz arasında: Konuşurken.

süz bërleş-: Ağız birliği etmek.

süz köreştër-: Tartışmak.

süzlen-: Konuşmak.

süzlë: Tartışmalı, gürültülü.

süzsëz: 1. Sessiz, sözsüz. 2. Az konuşan. 3. Direnmeden, bir söz bile demeden.

Ş

şarf: Boyuna dolamak veya başa sarmak için örtü, eşarp.

şarkılda-: Kahkaha atarak gülmek.

şarkıldap köl-: Kahkahalarla gülmek

şarkıldeş-: Gülüşmek.

şarkıldık: Kahkaha atarak gülmeyi seven kişi.

şartla-: Patlamak, çatlakmak.

şartlat-: Alet makine yardımıyla yıkmak, patlatmak.

şartlatıp ciber-: Patlatıvermek.

şaş-: Şaşmak, sersemlemek.

şasıp kal-: Şasıp kalmak.

şıştır-: Şaşırtmak.
şat: Memnun, sevinçli, mutlu, mesut, hoşnut.
şatlan-: Sevinmek, mutlu olmak, saadet bulmak.
şatlanış-: Sevinmek.
şatlık: Sevinç, mutluluk.
şatlıkl: Sevinçli, sevindirici, mutlu.
şavla-: 1. Bağırarak konuşmak. 2. Gürültü çıkarmak. 3. Uğuldamak.
şavlaş-: Bağırışmak.
şavlat-: Gürültü çıkarmak.
şavlatıp: Gürültü, şamata çıkarıp.
şavlı: Coşkun.
şav-şuv: Gürültü, patırtı.
şav-şuvlu: Gürültülü.
şayan: Oyunbaz, çok oyuncu, muzip, şakacı.
şayanlık: Oyunbazlık, şakacılık, muziplik.
şayar-: 1. Oynamak. 2. Oynatmak. 3. Kandırmak, oyun oynamak. 4. Birine musallat olmak. 5. Düzensiz çalışmak, teklemek.
şayarıp: Şakayla, şakadan.
şayarış-: Hep birlikte oynamak.
şayart-: Şaka yapmak, şaka yoluyla takılmak.
şayartıp: Şakayla karışık takılarak.
şayartuv: Oynatma.

şayaruv: Oynama.
şaytan : Şeytan, iblis.
şekert: Medrese öğrencisi.
şel: 1. Büyükçe başörtüsü. 2. Şal.
şemail: Duvara asılan ve etrafı dualarla süslü Mekke gibi kutsal yerlerin resmi.
şep: 1. Güzel. 2. Güçlü, etkili.
şeriygat: İslam kanunu, İslam hukuku, şeriat.
şelte: 1. Azarlama, kınama. 2. İhtar, uyarı. 3. Tekdir, ayıplama. 4. Sitem, serzeniş. 5. Paylama.
şelteçen: Kötüleyici.
şeltele- 1. Azarlamak, kızmak. 2. Eleştirmek, kınamak. 3. Uyararak, ihtar etmek. 4. Sitem etmek.
şeltelen-: Kızmak, öfkelenmek.
şeltelē: Kınama ve ayıplama bildiren.
şēşe: Şişe.
şēşēn-: Kabarmak, şişmek.
şēş-: Şişmek, kabarmak.
şēşüv: Şişme.
şēştēr-: Şişirmek, kabartmak.
şēşüv: Şişme, kabarma.
şıbir-şıbir: Şıpır şıpır.
şıgırdat-: Gıcırdatmak, kıtırdatmak.
şırpı: Çırpı, kıymık.
şıtırda-: Çıtırdamak, çatırdamak, şakırdamak.
şifa: Şifa.
şik: şüphe, kuşku.

şikke tös-: Şüphelenmeye başlamak
şiker: Şeker.
şikëllë: Gibi.
şiklen-: 1. Şüphe etmek, kuşkulanmak, güvenmemek. 2. Tehlikeli saymak. 3. Korkmak.
şik-şöbhe: Her türlü kuşku, şüphe.
şila-: Şiii diye ses çıkararak.
şilëk: Yabanî akasya.
şimbe: Cumartesi
şirbet: Meyve sularından hazırlanan içecek.
şkaf: Dolap.
şobağa: 1. Kura 2. Araziyi bölünürken genelde sekiz kişiye verilen arazi miktarı.
şom: 1. Görünmeyen bir sebeple sıkılma, uğursuzluk. 2. Tehlike. 3. Kötülük
şoma: 1. İfadesi, sözleri zengin. 2. Güzel.
şomalık: Dilde ustalık.
şomar-: 1. Aşınmak, yıpranmak. 2. Çok çalışmaktan ötürü ustalaşmak.
şomart-: Yıkayıp düzelterek pürüzsüz, düzgün hâle getirmek.
şomlan-: İçine kötülük düşmek, kötü şekilde düşünmek.
şomlanuv: Şüphelenme.
şomlı: Kötü, uğursuz.

şomlık: Şanssızlık, afet.
şönah şomlık: Şanssızlık, talihsizlik.
şomrıt: Kuşkirazı.
şöbhe: Şüphe, kuşku.
şökër: Şükür, Allah'a hamdetme.
şul: 1. Şu. 2. Bu.
şulay uq: aynı, tam aynısı.
şular: Şunlar, bunlar.
şulay: Şöyle, şu şekilde.
şulay da: Yine de, her şeye rağmen.
şulay itëp: 1. Böylece, böylelikle. 2. Şu şekilde.
şulay şul: Elbette, doğru.
şulay uq: Aynı şekilde.
şulpa: Çorba.
şuña: 1. Şuna. 2. Ondandır ki. 3. Ondandır.
şuñar: bk. şuña.
şunda (I): Şunda, şurada, şuraya.
şunda uq: Hemen, tam şu vakitte.
şunda (II): Yine de, her şeye rağmen.
şundi: Şöyle, böyle.
şuni: “Şul” zamirinin akuzatif şekli.
şuniñ: “Şul” zamirinin genitif şekli.
şunısı: Şu; şu yönü.
şunnan: 1. Şundan. 2. Şuradan. 3. Ondandır. 4. Sonuçta. 5. O sebepten.
şu-v: Taklit sözü.

şuv-: Tekerlenmek, yuvarlanmak.

şürle-: Korkmak, ürküp kalmak.

T

ta: 1. “dahi, da/de” edatı. 2. “ve” bağlacı. 3. Vurguyu güçlendirme fonksiyonunda kullanılır.

taba (I): Tava, kızartma kabı.

taba (II): -e doğru, ...doğrultusunda.

tabağ: Çanak, tabak, tepsi.

tabağ-savıt: Kap kacak.

tabalmışlık: Bulunmayacak hâl, durum.

taban: Taban.

tabarağ: ...e doğru.

tabıl-: 1. Bulunmak, ele geçmek. 2. Bulması mümkün olmak.

tabın: 1. Sofra başındaki meclis, toplu yemek. 2. Misafir sofrası, ağırlama ziyafeti. 3. Yemek sofrası.

tabınçı: Sofra hizmetkârı.

tabınçılık: Sofra kizmetkârlığı.

tabış: Kâr, kazanç, gelir.

tabuv: Bulma.

tağı ~ tağın: 1. Tekrar, yine, tekrardan, yeniden. 2. Devam ederek.

tağın da: Daha da, daha çok.

tağıl-: Takılmak, eklenmek.

tağ-: Takmak, iliştmek, asmak.

tağılda-: Anlamsız şeyler söylemek.

tağmağ: Genellikle hiciv ve mizah ağırlıklı kısa şiir.

şürlök: Raf, asma dolap.

tağmağla-: Şiir söylemek.

tağta: Tahta.

tal: 1. Söğüt, salkım söğüt, sepetçi söğüdü. 2. Ağaç dalı.

tala-: 1. Saldırmak, hücum etmek. 2. Rencide etmek. 3. Zor kullanarak birinin malını mülkünü kendine almak.

talağ: Dinen ve resmen ayrılma, boşanma.

talaş: Dalaş, dövüş, kavga.

talaş-: Dalaşmak, birbirine saldırmak, dişlemek.

talaşsız: Kavga etmeyen, sakin tabiatlı.

talat-: Yağmalatmak.

tallı: Söğütlü.

tallık: Söğütlük, söğüt sazlığı.

talpın-: Uçup gitmek üzere kanat çırpma, havalanma isteğiyle öne atılıp çırpınmak.

tam-: Damlamak, damla damla düşmek.

tamağ: 1. Damak. 2. Mide. 3. Bir ailede veya evde daima yemek yiyenlerden birisi, boğaz. 4. Bir ırmağın başka bir ırmağa döküldüğü yer.

erem tamağ: Asalak.

tamağ kır-: “Öhö-öhö” diyerek boğazını temizlemek.

tamağlan-: Yemek yemek.

taman: Hacmi veya miktarı bakımından tam.

tamçı: 1. Damla. 2. Bir damla, azıcık.

tamçıla-: Damlamak.

tamğa: Damga, mühür.

tamır: Damar.

töp-tamır: Bütün ayrıntılar.

tamırlanuv: Köklü yerleşme.

tamız-: Damlatmak.

tamuğ: Cehennem.

tamuğlık: Cehennemlik.

tamuğ: bk. **tamuğ.**

tanav: İnsan burnu.

tanı-: 1. Tanımak, bilmek. 2. Görerek bilmek. 3. Bir şeyi dış görünüşünden çıkarabilmek.

tanıl-: Tanınmak, bilinmek.

tanırlık: Tanıyacak olma durumu.

tanıt-: Ceza vermek, gereğini yapmak anlamında kullanılır.

tañ: Tan, şafak.

tañ at-: Tan atmak, şafak sökmek.

tap: Tam, net.

tap-: 1. Gerekli bir şeyi bulmak. 2. Arayıp ele geçirmek. 3. Bir şeyi yerine getirmek, bir meseleyi halletmek. 4. Gözlem, düşünme, incelemeyi sonra belli bir neticeye varmak. 5. Çocuk doğurmak. 6. (*dip tap-*) Bir şey hakkında bir fikirde olmak.

cay tap-: Fırsat bulmak.

küñel tap-: Gönül yapmak, hoşnut etmek.

tapқанınча: Bulduğu kadar.

tapқır: Kez, defa, kere.

tapşır-: Birisine başarması için bir iş vermek, vazife yüklemek. 2. Tanrıya sığınmak, Allah'a havale etmek.

tapşıruv: Birisine başarması için bir iş verme, vazife yükleme.

tapта-: 1. Ayak ile basıp yürümek. 2. Basıp ezmek, bastırmak.

tapташ-: Birbirlerini çiğnemek.

taptır-: Bulmaya mecbur etmek.

tar: Dar, sıkı, sıkışık.

tara-: Taramak, düzene sokmak.

taraқан: Hamam böceği.

taral-: 1. Etrafa saçılmak, yayılmak. 2. Düzeni bozulmak. 3. Kişiden kişiye geçip büyük kitlelere ulaşmak (haber, düşünce vb).

taraluv: Yayılma.

tarantas: Oturacak yerlerle tertip edilmiş at arabası, fayton.

tarat-: 1. Yaymak, havaya vermek. 2. Serperek dağıtmak. 3. Taksim etmek, paylaşmak, bölüştürmek, üleştirmek, pay etmek. 4. Harman savurmak.

taray-: Darlaşmak, daralmak.

tarayt-: Daraltmak.

tarı: Darı.

tarlık: Darlık.

tarmak: Branş, çalışma alanı.

tarraq: Daha dar.

tart-: 1. Çekmek, kendine çekmek. 2. Taşımak. 3. Bağlamak. 4. İçine çekmek, solumak. 5. Kendine çekmek, celbetmek. 4. Sözü başka bir tarafa çekmek. 4. Süslenmek için sürme vb. sürmek. 5. Bir kimse ailesinden birine herhangi bir bakımdan benzemek. 6. Meyletmek.

baş tart-: Karşı durmak.

tartil-: 1. Çekilmek, gerinmek. 2. Kendini çekiştirmek, debelenmek. 3. Çekilmek, meyletmek, yönelmek.

tartiluv: Çekilme, meyletme, yönelme.

tartin-: Utanmak, çekinmek.

tartış: Kavga, dalaş.

tartış-: 1. Kavga etmek. 2. Seğirmek.

tartkala-: Çekip durmak.

tartma: Dört köşeli, saplı veya sapsız kapların genel adı.

tarttır-: 1. Çektirmek. 2. Taşıtmak. 3. Bağlatmak.

tasma: Süsleme aksesuarı olarak kullanılan bez, kurdele.

tastımal: Peşkir, havlu.

taş: Taş.

çaşma taş: Çakmak taşı krş.

çaşmak taş.

çaşmak taş: Çakmak taşı.

taş-: 1. Taşmak, kabarak dışarı dökülmek. 2. Coşmak.

taşı-: Taşımak.

taşla-: 1. Yukarıdan atmak. 2. Bırakmak, terk etmek, fırlatıp atmak. 3. Bir işi, meşgaleyi durdurmak, bitirmek. 4. Uzağa göndermek. 5. Bir duyguyu, isteği bir yöne göndermek. 6. Yardımcı fiil olarak hareketin hızlı yapıldığını bildirir.

küz taşla-: Bakmak, göz atmak.

şaraş taşla-: Bakış atmak.

taşlan-: 1. Yukarıdan atlamak. 2. İleri aylamak, fırlamak.

taşlandık: Terk edilmiş, metruk.

taşlat-: 1. Fırlatmak. 2. Bıraktırmak.

taşlav: Atma, fırlatma.

küz taşlav: Bakma, göz atma.

taşlı: Taşlı.

taştabak: Çömlek.

taşuv: Taşıma.

tat-: Hissetmek.

tati-: 1. Tatmak, lezzetini belirlemek. 2. Bir şeyin tecrübesini yaşamak, acısını tatlısını görmek, bilmek.

tav: 1. Dağ. 2. Yokuş, bayır. 3. Yığın, tepe.

tav eşē: Toprağı kazma işi.

tavık: Tavuk.

tavık kētegē: Eski, küçük ve kötü ev hakkında.

taviş: Ses, gürültü, seda, avaz.
tavışlı: Sesli, sesi olan.
tavışsız: Sessiz, sakin.
tavlı: Dağlı, dağlık yer.
tavşal-: Hâlden düşmek.
tay: Tay.
tay-: 1. Basılan, dayanılan bir noktadan kayıvermek. 2. Sıvışmak.
tayağ: 1. Sopa, tahta. 2. Dayak.
tayağla-: Dayakla cezalandırmak, dövmek.
tayan-: 1. Dayanmak. 2. Bastondan, değnekten destek almak. 3. Bir yerden yardım beklemek, güvenmek.
tayuv: Kayma.
taza: 1. Güçlü, gür, sağlıklı, besili. 2. Temiz, kirsiz.
tazartıl-: Temizlenmek.
tazart-: 1. Temizlemek. 2. Pislikten, çöpten arıtmak.
te: 1. “dahi, da/de edatı. 2. “ve” bağlacı. 3. Vurguyu güçlendirme fonksiyonunda kullanılır. krş. **da, de, ta.**
tebenek: Bodur, bücür, alaçık.
techiyz: Ölüyü kabre koyana kadar yapılan işler.
tegere-: Yuvarlanmak.
tegeret-: Yuvarlamak, çevirmek.
tegermeç: Tekerlek.
teharet: Abdest alma, gusul abdesti.
teke: Teke, keçi.

tekfiyn: Ölünün kefenlenmesi.
teğdiyr: 1. Takdir, kader. 2. Ecel.
teğsiym terike vaqıtında: Kalan malın bölündüğü vakitte.
teğsiym terikesēnde tekfiyn, techiyzden edaiy qarız ve edaiy vasiyetten mabeqiyenē teğsiym itecek bulsağ: Mirası bölerken yıkama ve gömme, borçları ödeme ve vasiyetleri yerine getirme işlerinden sonra kalan payı bölüşme işine girecek olsak.
telgeş: Salkım.
telinke: Tabak, çanak.
tem: 1. Tat, lezzet. 2. Keyif, neşe, kâm, hoşluk.
temam: Tam, bütün, eksiksiz.
temamla-: Tamamlamak, bitirmek.
temekē: 1. Tütün. 2. Sigara.
temekē tart-: Sigara içmek.
temle-: Güzel, keyifli hâle getirmek.
temlep: Zevkle.
temlep-temlep: Bir şeyden ya da bir işten lezzet ala ala, ballandıra ballandıra.
temlē: 1. Tatlı, lezzetli. 2. Keyifli, güzel, tatlı.
temlērek: 1. Daha tatlı, daha lezzetli. 2. Daha keyifli.
temsēz: Tatsız, lezzetsiz.
temuğ: Cehennem.
ten: 1. Beden, gövde. 2. Ten.

teñke: 1. Altın veya gümüş akçe, para, lira. 2. Madeni levha, pul.

teñkelet-: Pullarla süslemek ya da süsletmek.

tereze: Pencere.

ñarındıķ tereze: Zar kaplı pencere.

terezelē: Pencere.

terilke: bk. **telinke.**

terte: Atı arabaya koşmakta kullanılan iki uzun kalstan birisi, ok.

tēgē: 1. şu. 2. Öte, karşı. 2. Başka. 3. Adı geçen, mezkur.

tēgēl-: Dikilmek.

tēgēnde: şurada.

tēgērmen: Değirmen.

tēgērmen böyesē: Değirmenin su bendi.

tēgērmen buvası: Değirmenin su bendi.

tēgērmençē: Değirmenci.

tēgüvçēlēk: Dikişçilik.

tēgüv-çigüv: Dikiş nakış.

tēgüv: Dikiş.

tēk- (I): Dikmek, teğellemek.

tēk- (II): Dik hale getirmek, dikmek, saplamak.

tēke: 1. Dikey, dikine, diklemesine. 2. Yalçın, sarp.

tēkerek: Daha dik.

tēkme: Kazık.

tēktēr-: Diktirmek, dikmesi için terziye vermek.

tēl: 1. Dil. 2. Konuşma melekesi. 3. Konuşan, söz söyleyen kişi.

erēm tēl: Kötü dilli kişi hakkında.

ozın tēl: Dedikodu yapan kişi hakkında.

tēl aç-: Konuşmak.

tēl biste: Gereğinden fazla konuşan kişi.

tēlden: Sözlü olarak.

tēl kıçıt-: Dilindeki sözü söylemek istemek.

tēl tıy-: Dilini tutmak, sessiz kalmak.

tēl töbē: Sözüük iç manası, konuşmanın arkasında yatan niyet, maksat.

tēlē tēlge yoķma-: Hızlı ve ustaca konuşmak.

tēlēññē yot-: Çok beğenmek, hayran olmak.

tēlge al-: Dile getirmek.

tēlge alın-: Dile getirilmek.

usal tēl: Sert konuşan; genellikle kötü düşünceli, acımasız kişi.

tēlçen: Boşboğaz, geveze.

tēle-: Dilemek, istemek.

tēlēm: Dilim.

tēlev: Dileme, isteme.

tēlevçē: İsteyen.

tēlgele-: Dilim dilim etmek.

tēlgelen-: 1. Yırtılmak, parça parça edilmek. 2. Yürek, bağır sözleriyle birlikte çok üzölmek anlamında kullanılır.

tēllē: Dilli, dili olan.

tēllēlēk: Dillilik.

tēllen-: 1. Çok konuşmaya başlamak, çenesi düşmek. 2. Cevap yetiştirmek.

tēlleş-: Tartışmak, bahisleşmek.

tēlleşüv: Tartışma, bahisleşme.

tēñke: Can, ruh.

tēñkege tiy-: Can sıkılmak, rahatsız etmek, musallat olmak, keyif kaçırmak.

tēre-: 1. Dikmek, dayamak. 2. Bir yere tespit etmek, bağlamak. 3. Bakışlarını bir noktaya dikmek.

tērek: Direk, destek, dayanak, mesnet.

tēreklen-: Desteklenmek.

tērē: Diri, canlı, zinde, dinç.

tērēklēk: Canlılık, hayat.

tērel-: 1. Dikilmek, dikelip bakmak. 2. Dayanmak. 3. İyice yaklaşmak, yaslanamak.

tērēl-: İyileşmek.

tērēley: Diri diri, canlı canlı.

tēş: 1. Diş. 2. Çark dişi, dişli.

tēş kıs-: Dişini sıkılmak, dayanmak.

tēşle-: Dişlemek, ısırılmak.

tēlēn tēşle-: Dilini tutmak.

tēşlē: Dişi olan, dişli.

tēt-: Hor görmek, aşağılamak.

tēş-tırnaç: Diş tırnak.

tēş-tırnaç bēlen: Dişi tırnağı ile, bütün gücüyle.

tētüvçēlēk: Yün vb. şeyleri ditme işi

tevlēk: Gün (“yıl” ve “kōn sözleri yanında galarek bu vaktin bütünü ifade eder).

tēz: Diz.

tēz-: 1. Dizmek, sıralı yerleştirmek. 2. Sözleri dizmek veya yazmak.

tēzēl-: Dizilmek, sıralanmak, düzene girmek.

tēzēlēş-: Dizilmek, sıralanmak.

tēzgēn: Dizgin.

tēzlen-: Diz çökmek.

tfü: Tükürürken çıkarılan yansıma ses, tüh.

tıgıl-: 1. Tıkılmak, kısırılmak. 2. Elini sokmak, karıştırmak. 3. Gerekli gereksiz bir konuya karışmak, müdahale etmek. 4. Ağzı tutulmak.

tıgım-: Tıkılmak, çok yemek.

tıgız: 1. Sıkı. 2. Başka iş ile uğraşmaya fırsat vermeyen, sıkışık (iş hakkında).

tıgızlan-: Sıkışmak, sıkılaşmak.

tıgızla-: 1. Sıkıştırmak, sıkılaştırmak. 2. Sıkıp bağlamak.

tık-: Tıkmak, sokmak.
tıkırık: Ara sokak, patika.
tılmaç: Tercüman, çevirmen.
tılmaçlık: Tercümanlık.
tın: Tenefüs etme, soluk alma.
tıngırsızlık: Huzursuzluk.
tınıç: 1. Sessiz, sakin, rahat. 2. Dostça, barış içinde. 3. Usulca, yavaşça. 4. Gürültüsüz.
tınıç ğına: Sessizce.
tınıçlan-: Rahatlamak, sakinleşmek, yatışmak.
tınıçlandır-: Yatıştırmak, rahatlatmak, sakinleştirmek.
tınıçlık: Esenlik, ferahlık, huzur, sükûnet, rahatlık, gönenç.
tınıçsız: Huzursuz.
tınıçsızlan-: Huzursuzlanmak.
tınıçsızlık: Huzursuzluk.
tınlık: Sessizlik, sakinlik.
tıñla-: 1. Dinlemek, kulak vermek. 2. Başkalarının söylediğine kulak misafiri olmak. 3. Bir meseleye değer vermek. 4. Emre itaat etmek.
tırış: Gayretli, çalışkan.
tırış-: Gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, çalışmak.
tırışlık: Çalışkanlık.
tırıştır-: Bir işi elinden geldiği kadar yapmak.
tırışuv: Uğraşma, çabalama.

tırışuvçı: Uğraşan, çabalayan.
tırma: Tırmık.
tırma tırmat-: Sürülen toprağı ata ya da traktöre takılan tırmık ile yumuşatmak.
tırmat-: Toprağı tırmık ile işlemek.
tırna-: 1. Tırmalamak, tırnaklamak, pençe darbesiyle yaralamak. 2. Ucu sert bir şeyle iz çıkarmak. 3. Toprağı sürmek.
tırnağ: Tırnak.
têşê-tırnağı bëlen: Dişi tırnağı ile, var gücüyle.
tırt-mırt: Yok yere sinirlenerek öfkelenerek, insanlara düzgün cevaplar vermeyip, ters davranarak.
tırt-mırt it-: Çok çabuk sinirlenip, insanlara düzgün cevaplar vermeyip ters davranmak.
tış (I): 1. Dış. 2. Dışarı. 2. Evin dışı, açık hava. 3. Kapı önü, avlu.
tış (II): -dan başka, -dan ayrı, ...haricinde.
tışavla-: Hayvanların ön ayaklarını birbirine bağlamak, tuşaklamak, bukağı takmak.
tışkı: Dışarıdaki, dış, haricî.
tışlı: Dışı olan.
tışlık: Dışlık, kılıf, örtü, kap.
tışsız: Kürksüz.

tıştan: Dış görünüşü ya da sözleri ile.
ten ıaltırar tıştan yaltırar:
İçten titrer, dıştan gülümser,
küçümseme anlamında.
tıy-: 1. Yasaklamak, önlemek, tutmak,
uygun görmemek, izin vermemek. 2.
Bir şeyin yapılmasına engel olmak. 3.
Bir hareketi durdurmak.
tıyıl-: Bir şey yapmaktan veya
söylemekten çekinmek, kendini tutmak.
tıynaıksız: Edepsiz.
tıbret-: Titretmek.
tıgz: 1. Girintisi çıkıntısı olmayan,
prz olmayan, düz. 2. Eşit, denk. 3.
Dostça, iyi ilişkiler içinde, barış
ortamında bk. **brtgz.**
tıgzle-: 1. Dzlemek, prz yeri
düzeltmek. 2. Denkleme, eşitlemek.
tıgzsz: Girintili çıkıntılı.
tık (I): Hareketsiz.
tık tor-: Söze katılmadan
beklemek.
tık (II): 1. Tek. 2. Sadece, yalnızca. 3.
Fakat, ancak.
tıkşr-: 1. Bir şeyi araştırıp gerekli
bilgiyi edinmeye çalışmak. 2. Dikkatle
düşünüp bakmak, gözetmek.
tıkşrv-nitv: Araştırma, inceleme.
til: Deli, ılgın.
tilr-: Delirmek, çıldırma, coşmak.
timr: Demir.

timrn kızuvında suğ-: Demiri
tavında dövmek.

timrl: Yapımında demir bulunan.

timrlk: Demirden türlü eşyaların
yapıldığı yer.

tıp-: Tepmek, tekmelemek.

tıpkele-: Tekmelemek, tepikleme.

tır: Ter.

tırge bat-: Kan ter içinde
kalmak.

tıre: 1. Belli bir noktanın veya eşyanın
etrafi, yakın evresi. 2. Bir şeyin yanı,
yan tarafı. 3. Belli bir şeyin durduğu
yer, mahal. 4. "sz, bahis, konuşma" vb.
ifadelerle hakkında manasını bildirir.

tırele-: evrelemek, etrafını
evrelemek.

tıren: 1. Derin. 2. Bir şeyin içine çok
nüfuz eden. 3. İçten gelen. 3. Güçlü
tesiri olan.

tırenrek: 1. Daha derin. 2. Daha içten.

tıre-yaı: evre, etraf, civar, ortam.

tıre: Deri, ten.

tıрге-: 1. Hakaret etmek, sövmek. 2.
Hor görmek.

tırgel-: Aşağılanmak, hor görülmek.

tırgen-: fkelenmek.

tırgş: Sataşma, tahkir etme, birine laf
atma, sövme, hor görme.

tırgş-: Tartışmak.

tırlle-: Terlemek.

tirlet-: Terletmek.

tirlē: Terli.

tiskerē: Aksi, söz dinlemez.

tiskerēlēk: Aksilik.

tişēk: 1. Delik. 2. Delinmiş, delik meydana gelmiş alan.

tiy-: 1. Değmek, temas etmek. 2. Çarpmak, vurmak, zarar vermek, tahrip etmek. 3. Tahriş etmek. 4. Dövmek saldırmak, hücum etmek. 5. İzinsiz almak, çalmak. 6. Zararı dokunmak. 7. Nasip olmak, pay düşmek. 8. ...gibi görünmek, gibi gelmek.

başı kükke tiy-: Başı göğelermek, çok mutlu olmak.

canğa tiy-: Rahatsız etmek, canını sıkmak.

tēñkege tiy-: Can sıkmak, rahatsız etmek, musallat olmak, keyif kaçırmak.

tiydēr-: 1. Değdirmek, çarpmak. 2. Etki etmek.

tiyer: Hak edilen şey.

tiyēn: “Sum”un yüzde biri değerinde para, kuruş.

tiyēnlēk: Kuruşluk.

tiyēş: Kendinden önce *-rğa/-rge* eki almış fiille birlikte gereklilik çekimini oluşturur.

tiyēşlē: 1. Kardeşlik vb. münasebette olan. 2. Kendinden önce *-rğa/-rge* eki

almış fiille birlikte gereklilik çekimini oluşturur. 3. Gerekli.

tiyüv: Pay düşme.

tiz: 1. Çabucak, hemen, tez. 2. Pek az bir vakitte, acil. 3. Derhâl.

tiz arada: Kısa sürede.

tizden: Tezden, çabucak, hemen, hemencecik, derhâl.

tizek: Hayvan dışkısı.

tizgēlen-: Biçime girmek (?).

tizlet-: Hızlandırmak, çabuklaştırmak.

tizlēk: Hız, çabukluk, sürat, serilik.

tizrek: Daha çabuk.

tiz-tiz: Çabuk çabuk.

toğmaç: 1. Erişte, şehriye. 2. Kaynamış et suyuna yapılan şehriye çorbası.

toğmaçlı: Erişteli, şehriyeli.

tol: Dul.

tol hatın: Dul, dul kadın.

tolıp: Elbise üstüne giyilen büyük yakalı, geniş elbise, gocuk.

tolım: Saç örgüsü.

tolıplı: Üzerinde gocuğu bulunan.

tomala-: Sersemletmek.

tomalan-: Donuklaşmak, puslanmak (gözler hakkında).

toman: Sis, buğu.

ton-: Duyu organları kötü hissetmek, duyarlılığını kaybetmek.

tonıq: Donuk, ışıksız, solgun, mat.

tor-: 1. Belli bir yere basar hâlde durmak. 2. Bulunmak. 3. Ayağa kalkmak, doğrulmak. 4. Uyanmak. 5. Yaşamak, hayat sürmek. 6. Vakit geçirmek. 7. -rğa, -rge; -arğa, -erge eki almış fiillerden sonra gelerek bir işin veya hareketin başladığını bildirir. 8. Süreklilik bildiren birleşik fiiller oluşturur.

karşı tor-: Karşı durmak.

torğız: 1. Ayağa kaldırmak. 2. Dikmek.

torırlık: bk. **tor-** (8).

tormış: 1. İnsanların sosyal yaşayışı, hayat, yaşama. 2. Ömür.

tormış qor-: Aile kurmak.

toruvçı: bk. **tor-** (8).

kulağa tukıp toruvçı: Kulağa söyleyip duran kişi hakkında.

toruv: 1. Yaşama, hayat sürme. 2. bk. **tor-** (8).

tot-: 1. Tutmak, kavramak. 2. Yakalamak 3. Tutuklamak 4. Belli bir biçimde tutmak. 5. Korumak. 6. Görmek, davranmak. 7. Kullanmak, yararlanmak. 8. Bazı sözlerle birlikte bu sözlerin bildirdiği işi yapmak. 9. Bir işi yerine getirmek. 10. Durdurmak, bekletmek.

sër tot-: Sır tutmak.

yağın tot-: Tarafını tutmak.

totaş: Bitişik.

totaş-: 1. Bağlanmak, birleşmek, muttasıl olmak, daim olmak. 2. Katılmak.

totıl-: Yakalanmak.

totın-: 1. Tutunmak. 2. Bir işi yapmaya girişmek, başlamak.

tottır-: 1. Tutturmak. 2. Saklatmak, muhafaza ettirmek.

totuv: Tutma.

toy-: Duymak, dokunarak duymak, hissetmek, sezmek.

toyğı: Duygu, his.

toyıl-: Duyulmak, hissedilmek, algılanmak.

toz: Tuz.

canına toz sal-: Canına tuz salmak, üzüntü vermek hakkında.

tozaq: Tuzak.

tozsız: Tuzsuz.

tökër-: Tükürmek.

tön: 1. Gece. 2. Kuzey.

tön-kön: Gece gündüz.

töngë: Geceki.

tönle: Geceleyin.

tönlëk: Bacasız evlerde veya köy hamamında dumanın çıkması için bırakılan delik.

tönyaq: Kuzey.

töp: 1. Dip. 2. Alt. 3. İç. 4. Ön taraf, yer. 5. Asıl, esas, temel. 6. Sebep, köken.

qolâk töbë: Kulak dibi.

tël töbë: Dil altı.

töpçëk: Ailenin en küçüğü olan çocuk, ufak kardeş.

töpkerek: Daha içe.

töpkë: 1. İçerdeki, derindeki. 2. Alttaki.

töplë: 1. İnanılır, temelli. 2. Ciddi, derin.

töplen-: Bir yere yerleşmek.

töp-tamır: Bütün ayrıntılar.

tör-: Dürmek

tören: Sabanın toprağı söküp alan kısmı, kama.

törën-: 1. Sarılmak, bürünmek. 2. Kaplanmak.

törgëk: Bohça, paket, tomar, top (kumaş vb.).

törkëm: 1. Topluluk, camia. 2. Grup.

törlë: 1. Türlü, çeşitli. 2. Çeşit çeşit, envai çeşit, her türlü.

törlëçe: Türlüce, değişik biçimlerde, farklı farklı.

törlërek: Türlüce.

törtël-: Gözükmek, belirlemek.

tört-: 1. Dürtmek, dikkat çekmek için dürtmek. 2. Bir şeyi ikinci bir şeye deşirmek. 3. Bir şeyi teklifsiz, acele ya da gizli bir şekilde vermek.

törtkele-: Dürtüp durmak.

törtkeleş-: Dütüşmek, çekişmek.

tös: 1. Renk. 2. Yüz, sima. 3. Görüntü, görünüş. 4. Hâl, vaziyet. 5. Yadigâr.

tös-bit: Dış görünüş.

töslë: 1. Renkli. 2. Belli bir biçimde olan. 3. Gibi, benzer.

tössëzlen-: Renksiz hâle gelmek.

töş (I): 1. Gün ortası, gündüz öğlen on iki suları. 2. Öğle yemeğı.

töş av-: Gündüz saat on ikiyi geçmek, öğleni geçmek.

töş (II): Düş, rüya.

töş-: 1. Düşmek, inmek. 2. Yere yıkılmak. 3. Hasıl olmak, varlık bulmak. 4. Bir yere girmek, gelmek. 5. Girişmek, başlamak. 6. Yardımcı fiil olarak “yaklaşma, evrilme, dönüşme”.

köz töş-: Gönül düşmek, gönül vermek.

külege tüş-: Şüpheye düşmek.

küz tüş-: Bir kişiye muhabbet beslemek.

qarañğı töş-: Karanlık çökmek, akşam olmak.

iske töş-: Akla gelmek.

töşën-: 1. Kavramak, anlamak, idrak etmek. 2. Düşünmek.

töşër-: 1. Aşağıya indirmek. 2. Aşağıya bir yere iletmek, ulaştırmak. 3. Bir hâle,

duruma düşürmek. 4. Dışarıdan gelen birini konuk etmek. 4. İçki içmek.

bala töşër-: Çocuk düşürmek.

bazar töşër-: Değerini, itibarını düşürmek.

kilën töşër-: Kızı güvey evine tamamen alıp dönmek.

küz töşër-: Bakmak.

töşërgele-: Sürekli içki içmek

töşëriiv: İndirme.

bazar töşëriiv: Değeri, itibarı düşürme.

kilën töşëriiv: Kızı güvey evine tamamen alıp dönme.

töşkele-: Yağmak.

töşkerë: bk. **rehmet.**

töşüiv: 1. İnme. 2. Gelme. 3. Girişme, başlama.

çana yulı töşüiv: Kışın kızak yollarının açılması.

hurhıkkı töşüiv: Utanılacak hâle düşme.

tötën: Duman.

tötënle-: 1. Tütün çıkarmak. 2. Tütün ile doldurmak.

tötënlet-: Tütün çıkartmak.

töy-: Katı bir şeyle vurup parçalamak, ezmek, dövmek.

töye: Deve.

töye-: Üst üste yığmak, yüklemek, doldurmak, istif etmek.

töyel-: Üst üste yığılmak, yüklenmek.

töyen-: Bir taşıta binmek.

töyeş-: Birlikte yüklemek, doldurmak.

töyet-: Yükletmek.

töyënçëk: Küçük bohça, çıkın.

töyënlen-: Dügümlenmek, çözülmeyecek duruma gelmek.

töyën: Dügüm.

töz: 1. Düz, pürüzsüz. 2. Dik, doğru.

töz-: Dizmek, yerleştirmek.

tözel- (I): 1. Düzelmek, iyileşmek. 2. Huzur bulmak, rahatlamak.

tözel- (II): Hedef alınmak.

töze-: Topu, tüfeği vurmak üzere hedeflemek.

tözet-: 1. Düzgün hâle getirmek, düzeltmek, onarmak. 2. Faydalanır hâle sokmak, ayarlamak, tertiplemek, düzene sokmak.

tözetël-: Düzeltilmek.

tözettër-: Düzgün hâle getirtmek.

tözëlëş: Bina.

tözëlüiv: Kurulma.

tubal: Sepet.

tubilğı: Erkeçsakalı.

tufan: 1. Sert yağış, sel baskını. 2. Çok yoğun ve şiddetli olan.

tufraq: 1. Toprak. 2. Sosyal çevre. 3. Memleket.

tuфраđı ciñel bulsın: “Toprağı hafif olsun” (ölmüş kimseler için).

tuğan: 1. Akriba, kardeş, hısım. 2. Üvey olmayan, öz. 3. Doğum yeri, memleket.

tuğan cir: bk. **tuğan il.**

tuğan il: 1. Vatan, memleket. 2. İnsanın doğup büyüdüğü köy veya şehir.

tuđanča: Kardeşçe, kardeş gibi.

tuğanqay: Kardeş (sevgi hissi ile birlikte).

tuğanlıq: Kardeşlik.

tuğar-: bk. **tuvar-.**

tuğay: Dere yatağına yakın ve genellikle su basan kır yeri.

tuğım: Kasnak.

tuğız: Dokuz.

tuğ: Refah.

tuğal: Boynuzsuz inek.

tuğı-: Defalarca söylemek.

qolaqqā tuğı-: Tekrar tekrar söylemek.

tuğma-: Tokmaklamak.

tuğmaq: Tokmak.

tuğta-: 1. Hareketi durdurmak, dinmek, durmak, bitmek, sona ermek. 2. Duraklamak.

tuğtal-: 1. Durmak, dinmek. 2. Çalışmayı bırakmak. 3. Duraklamak,

konaklamak. 3. Dikkati bir şeye yöneltmek. 4. Karar vermek.

tuğtaluv: Durma.

tuğtarlıq: Duracak olma hâli.

tuğtat-: Durdurmak, kesmek, duraklatmak, kesintiye uğratmak, dindirmek, sona erdirmek.

tuğtavsız: Durmadan, kesintisiz, aralıklı, sürekli.

tuğ-: 1. Dolmak. 2. Kaplanmak. 3. Bir yere toplanmak, yığılmak. 4. Belli bir sayıya, hacme, miktara ulaşmak. 5. Bir hisle, duyguyla dolmak. 5. Olgunlaşım büyüme (meyve, sebze hakkında).

tuğa: Evde yapılmış, kaba, kalın çuha.

tuğgan: Dolu, tam.

tuğgan ay: Dolunay.

tuğı: 1. Dolu, tam, bütün, eksiksiz, dolgun. 2. Hisleri dolup taşan, duygu, üzüntü bakımından dolu.

tuğlıq: Doluluk.

tuğıq-: 1. Dolmak. 2. Kabarmak, şişmek. 3. Büyüme, olgunlaşım (meyve, sebze, tahıl hakkında).

tuğmağanlıq: Dolmamış olma durumu.

tuğ: 1. Kürk, manto, palto. 2. Elbise, kıyafet. 3. Hayvanın kürkü.

tuğna-: 1. Hayvanın derisini yüzmek. 2. Tartaklamak.

tuğbaş: Aptal.

tuñ-: 1. Donmak, don tutmak, buzlanmak. 2. Donuklaşmak.

köyez tuñmas altırar: “Cakalı donmaz, titrer”, küçümseme amaçlı söylenir.

tupas: 1. Kaba, zevksiz yapılmış. 2. Yakışksız. 3. Nazik olmayan, kaba ve terbiyesiz, kültürsüz.

tupasraq: Daha kaba.

tupırdatıp: Birbiri ardınca göndermek, yapmak vb. hakkında.

tuplan-: Toplanmak, birikmek, kümelenmek, üşüşmek.

tupsa: Mentеше.

tup-turı: Dosdoğru, doğrudan doğruya.

tura-: Doğramak.

turı: 1. Doğru, düz. 2. En kestirmeden, en yakın. 3. Direkt, doğrudan doğruya. 4. Dürüst, hakiki, doğru. 5. Konu, mesele.

tup turı: Doğrudan doğruya. krş. **tup-turı.**

turı kil-: 1. Karşılaşmak, denk gelmek, nasip olmak, kesişmek, tesadüf etmek. 2. Denk olmak.

turı kilüv: Denk olma.

turı kitër-: Denk getirmek.

turıda: bk. **turında.**

turında: Dair, hakkında, hususunda, üzere, ilişkili.

tutır-: 1. Doldurmak. 2. Bitirmek. 3. Herhangi bir duygu, düşünce vb. ile doldurmak.

tutırğan tavı: Derisi ile eti arasına süte bulanmış yumurta doldurarak pişirilen tavuk.

tutırıp aç-: Kapı, pencere vb. sonuna kadar, tamamen açmak.

tutırıl-: Doldurulmak.

tuv-: 1. Doğmak, dünyaya gelmek. 2. Ortaya çıkmak.

tubar-: Koşulu atı serbest bırakmak, koşumlarını çıkarmak.

tuvdır-: 1. Meydana getirmek, yapmak. 2. Sebep olmak.

tuvdıruv: Doğurma, çocuk dünyaya getirme.

tuvma-suır: Doğuştan kör.

tuvuv: Doğma.

tuy: Düğün.

isëm tuyı: Çocuğa isim koymak için yapılan toplantı.

saban tuyı: Baharın işleri bittikten sonra köyün geniş bir meydanında düzenlenen at koşusu, çuval yarışı, güreş gibi türlü yarışların ve eğlencelerin yapıldığı geleneksel hasat bayramı.

tuy üpkesöz bulmas: Düğün öfkesiz olmaz.

tuy-: 1. Doymak. 2. Bıkmak. 3. Tatmin olmak.

küzē tuy-: Gözü doymak.

tuyğan cirden tuğan cir artık:
Doğduğun yer doyduğun yerden iyidir.

tuyarlıq: Doyacak olma durumu.

tuydır-: 1. Doyurmak. 2. Tatmin etmek.

tamaq tuydır-: Karnını doyurmak.

tuyın-: Doymak.

tuz-: 1. Tozumak, toz uçmak. 2. Savrulmak, saçılmak.

tuzan: Toz.

tuzdır-: Etrafa dağıtmak, saçmak.

tuzğı-: (Saç, yün, pamuk vs. için) Etrafa dağılmak, saçılmak.

tübe: 1. Ev gibi yapıların çatısı, tepesi. 2. Herhangi bir şeyin üstü. 3. Tepecik.

tübelē: Çatılı, çatısı olan.

tüben: 1. Alçak. 2. Alt, aşağı, alttaki

tübençēlēk: Naziklik, incelik.

tübençēlēklē: Nazik, ince.

tübeney-: Alçalmak.

tübenrek: Daha aşağı.

tübetey: Fazla yüksek olmayan, fes benzeri süslü bir şapka.

tügerek: Çember, daire, yuvarlak.

tügereklen-: Yuvarlak hâle gelmek.

tügēl: 1. Değil. 2. İsim bildirmesinde olumsuzluk.

tük-: 1. Dökmek, akıtmak. 2. Dağıtmak, saçmak. 3. Harcamak, sarf etmek.

tüle-: 1. Ödemek. 2. Borcunu vermek.

tülen-: Ödenmek.

tület-: Ödetmek.

tülev: Ödeme.

tündek: Tümsek.

tündeklē: Tümseği olan, tümsekli.

tündeklēk: Tümseklik, kabarıklık.

tündeksēz: Tümseği olmayan.

tür: 1. Evin, veya odanın kapıya bakan köşesi (buraya genellikle şeref misafirleri oturtulur). 2. Evin çok özen gösterilerek güzelleştirilen büyük misafir odası.

türe: Başkan, amir, patron, şef, yönetici.

tüşē-: Döşemek, sermek.

tüşek: Döşek, yatak.

tüşek-yastıq: Yere serilen her türlü eşya, döşek yastık.

tüşel-: Döşenmek, serilmek.

tüşem: Döşeme.

tüşet-: Döşetmek.

tütüy: Abla.

tüz-: Katlanmak, sabretmek, tahammül etmek.

tüzēm: Dayanma, sabır, tahammül.

tüzēmlē: Dayanıklı, sabırlı, metin, dirençli.

tüzēmsēzlēk: Sabırsızlık.

U

u: Genelde uzatılarak söylenen ve uyarma, şaşırma, sitem vb. hisleri bildiren ünlem.

ubırlı qarçık: Sevimsiz ihtiyar.

uç: 1. Avuç, el içi. 2. Avuçlanan miktar.

uç töbë: Aya, avuç içi.

uçak: Ocak.

uçitel: Öğretmen.

uçla-: Avuçlamak.

uf: Sıkıntı, acı vb. duyguları ifade eden ünlem.

uğıl: bk. **ul. (I)**

ukaz: Fetva.

uq: 1. Pek, çok. 2. Tâ. 3. Hatta. 4. Tam şu vakitte. 5. Bazı zamirlerden sonra “aynı”. 5. Bağlandığı sözün anlamını kuvvetlendirir. 6. Zarf fiil şekillerinden sonra gelerek anlamı kuvvetlendirir.

uqalı: Sırmalı.

uqı-: 1. Yazılı bir metni yüksek sele okumak. 2. Öğrenim görmek, okula gitmek. 3. Dua okumak.

nikah uqı-: Nikâh âdetini yerine getirirken özel dua okumak, nikâhı şeriate göre onaylamak.

namaz uqı-: Namaz kılmak.

uqıl-: Okunmak, okunmuş olmak.

nikâh uqıl-: Nikâh kıyılmak.

uqıt-: 1. Okutmak. 2. Dersini vermek, ibret vermek.

qor'en uqıt-: Kur'an okutmak.

uqlav: Oklava.

uqşı-: Öğürmek, kusası gelmek.

uquv: Okuma, yazma.

ul (I): Oğlan

ul (II): O (gösterme ve kişi zamiri).

ulak: 1. Oluk. 2. Yalak. 3. Hayvan yemliği.

umarta: Kovan, arı kovanı.

umarta qorti: Arı.

umartalıq: Arı kovanlarının yerleştirildiği yer, kovanlık.

umır-: Ayırıp, koparıp almak.

un: On.

unbër: On bir.

unbiş: On beş.

unaltı: On altı.

unar: Onar.

unbişer: On beşer.

uncidë: On yedi.

undürt: On dört.

unıncı revëzden kilgen...: Rusya'da XVIII. asırda başlayan “Rëvizziya” vergi koymak ve asker almak için yapılmış düzenlemeler, revizyonlardır, hepsi birlikte on “Rëvizziya” yapılır. İlki 1724 yılında sonuncusu 1857-1889 yıllarında yapılır.

unikë: On iki.

unlap: On civarında.

unsigëz: On sekiz.

uñ: 1. Sağ taraf. 2. Üstteki, öndeki, üstün.

uñ kulu: Sağ kolu, en güvenilir kişisi.

uñ- (I): Onmak.

uñ- (II): Herhangi bir sebeple rengi kaçmak, solmak.

uñay: 1. Uygun. 2. Fırsatı olan. 3. Taraf, yön

uñay bēlen: Sebebiyle.

uñayına: 1. Yönüne, yönünde. 2. ... Bağlı olarak, paralelinde.

bēr uñaydan: Aynı zamanda.

uñaylap: Uygun, yerli yerinde

uñaylı: Uygun.

uñaylık: Kolaylık, rahatlık.

uñayrak: Daha rahat.

uñaysız: Uygunsuz, elverişsiz, rahatsız, konforsuz.

uñaysızlan-: Çekinmek, rahatsız olmak.

uñaysızrak: Daha elverişsiz.

uñğan: 1. Çalışkan, becerikli, mahir, ehil. 2. Muktedir, yetenekli.

uñğan kul: Becerikli kimse hakkında.

uñğanlık: Çalışkanlık, beceriklilik.

uñlı-sullı: Sağlı sollu.

ur-: Ekin biçmek.

urağ ur-: Ekin biçmek.

ura-: 1. Kat kat sarmak, dolamak. 2. Etrafindan dolanmak.

urağ: 1. Orak. 2. Ekin biçme.

urağcı: Orakçı, ekin biçme işini yapan kimse.

ural-: Dolanmak.

uram: 1. Sokak, cadde, yol. 2. Sokaktaki, sokağa çıkan. 3. Binaların dışı, dışarı, açık hava.

uram buyı: Sokağa bakan, yan pencereleri sokağa çıkan (ev).

uram süzē: Dedikodu.

urat-: Lafı dolaştırarak söylemek.

urav: Dolama.

urav yul: Dolambaçlı yol.

uravlık: Dolambaçlı yol.

urıl-: Vurulmak.

urın: 1. Yer. 2. Alan, meydan. 3. Sebep, esas. 4. Makam. 5. Yatak, döşek.

urını-urını bēlen: Yer yer.

urımına: 1. İçin, yerine 2. Gibi.

urındık: Sandalye.

urınlaş-: Yerleşmek.

urınsız: Gereksiz, boş yere, haksız, sebepsiz.

urısçalap: Rusça kelimeler karıştırarak.

urla-: Çalmak, soymak, aşırnak.

urman: 1. Orman. 2. Çeşitli işlerde kullanılmak üzere kesilen ağaçlar.

urnaş-: Belli bir zaman için yerleşmek, yer tutup kalmak.

urnaştır-: Bir şeyi bir yere yerleştirmek, koymak.

urnaştırıl-: Yerleştirilmek.

urta: Orta.

urta barmak: Orta parmak.

urta barmak k b k: Çok g zel.

ir ortalari: Orta yaşlı erkekler.

urtaş: 1. Ortak, genel. 2. Ortak, birlikte yapılan. 3. Birkaç kişinin ortakça sahip olduğu, ortak, yarı yarıya.

urtaşlaş-: Eşitçe b l şmek, paylaşmak.

urtañı: Ortanca.

usaş: Kavak ağacı, titrete kavak.

usal: 1. Acımasız, k t . 2. Yaramaz çocuk, k t  huylu. 3. Edepsiz.

usal t l: Ağzı bozuk kimse.

usallan-: Acımasızlaşmak.

usallış: Merhametsizlik.

usalraş: Daha yaramaz.

ut: 1. Ateş. 2. Işık. 3. Yangın 4. G çl  duyuğu.

ut k b k: Pek sıcak.

ut t rt-: Yakmak, tutuşturmak.

uta-: Zararlı otları ayıklamak.

utar: K  k çiftlik.

utav: Zararlı otları ayıklama.

utin: Odun.

utınlış: Odunluk.

utır-: 1. Oturmak. 2. Durmak. 3. Yaşamak. 4. Belli bir yere kurulmak, yerleşmek 5. Ulaşım vasıtasında yer alıp yerleşmek, binmek. 6. Bir işe yerleşmek. 7. Belli bir h lde olmak

(bitkiler için). 8. S reklilik bildiren birleşik fiiller yapar.

aķılđa utır-: Akıllanmak.

utırđan kış: Evde kalmış kış.

utırma: Kadınların kendi akrabaları ile el işe yapmak  zere konuk olması, oturma.

utirt-: 1. Oturtmak. 2. Birinin yemesini içmesini sınırlandırmak, mahrum etmek. 3. Dikmek, kurmak. 4. Yeleştirmek, koymak.

aķılđa utirt-: Doğru yola getirmek.

utirtıl-: Yerleştirilmek.

utıruv: Oturma.

utız: Otuz.

utızar: Otuzar.

utlı: 1. Ateşli, alevli. 2. Heyecanlı, coşkulu.

uv-: 1. Ovmak. 2. Kir ıkarma maksadıyla ovmak, yıkamak.

uy: D ş nce, fikir.

uyan-: 1. Uyanmak. 2. Hareketlenmek, canlanmak. 3. Meydana gelmek, doğmak.

uyat-: Birisinin uykusunu b lme, uyandırmak.

uyın: 1. Oyun. 2. K ğıt oyunu. 3. Latife, şaka.

uynnan uymak ıgart-:
Maksadı aşmak anlamında
kullanılır.

uynçağ: Oyuncu tabiatlı, afacan,
şakacı.

uyn-kölkē: Eğlence.

uyla-: 1. Düşünmek, fikretmek. 2. Fikir
yürütmek. 3. Niyet etmek. 4.
Endişelenmek.

uylan-: Derin düşüncelere dalmak,
efkârlanmak.

uylav: Düşünme.

uymak: Dikiş için kullanılan yüksük.

avızı uymak: Ağzı yüksük gibi
anlamında.

uyna-: 1. Gönül eğlendirmek. 2.
Oynamak. 3. Amaçsız olarak eliyle bir
şeyler kurcalayıp oynamak. 4. Parlamak
(güneş ışığı, ışık vb. hakkında). 5.
Kımıldamak.

übēş-: Öpüşmek, birbirini öpmek.

übüv: Öpme.

üç: Öç, intikam, kin.

üç it-: Nispet yapmak, gösterişte
bulunmak.

ügētle-: Öğüt vermek, öğütlemek,
nasihat etmek.

ügēz: Öküz.

ügiylēk: Üvey olma hâli.

uynap kına: Güç vermeden,
çabukça ve kolayca.

uyna-/köl-: Gönül açmak, eğlenmek.

uynağ: Oynayıp duran, hareketli.

uynağla-: Atılmak, sıçramak.

uynaşçı: Oynak.

uynat-: Hareket ettirmek, oynatmak.

uynav: Oynama.

uz-: 1. Geçmek, geride bırakmak. 2.
İlerlemek. 3. Sona ermek, bitmek. 3.
Cereyan etmek.

uzıp: Birini ya da bir şeyi
dikkate almadan, danışmadan.

balaga uz-: Hamile kalmak.

uzdır-: 1. Geçirmek. 2. Yenmek, birinci
olmak.

yılın uzdır-: Âdet gereğince
yakın birinin ölümünün birinci
yılıının dolması sebebiyle kur'an
okuyup yâd etmek için
toplanmak.

Ü

ük: bk. uğ.

bēr ük: Aynı

ükēnēç: Pişmanlık, hayıflanma,
nedamet.

ükēnēcke karşı: Maalesef, ne
yazık ki.

ükēr-: Hıçkırarak ağlamak.

üksē-: Hıçkırmak, hıçkırarak ağlamak.

ül-: 1. Ölmek, vefat etmek. 2. Helâk olmak.

ülçe-: 1. Ölçmek. 2. Dikkatle bakmak.

ülen: Ot.

ülenlê: Otlı.

ülê: Ölü, cansız.

ülêk: 1. Ölü, cenaze. 2. Keyifsiz, cansız.

ülêm: Ölüm, ölme.

ülüv: Ölüm, ölme.

üp-: Öpmek.

üpke: Öfke, nefret.

üpkele-: Birine veya bir şeye kızmak.

üpkelemeslêk: Kızmayacak, öfkelenmeyecek şekilde.

üpkeleş: Karşılıklı öfke, kırgınlık.

üpkesêz: Öfkesiz.

ür: Tepe.

ür-: 1. Örmek, bükmek. 2. Kaplamak, sarmak.

ürdek: Ördek.

üreçe: Kızağın veya at arabasının etrafına konan kanat gibi eklenti.

ürgêç: Saç örgüsünde kullanılan kurdele veya bant.

ürme: Örme, sarmaşık.

üs-: 1. Büyümek, boy atmak, yetişmek. 2. Büyük, uzun ve ağır hâle gelmek. 3. Yaşamak. 4. Gelişmek. 5. İlerlemek, kalkınmak.

üsêmlê: Verimli.

üstêr-: Büyütmek, yaşatmak, besleyip büyütmek, yetiştirmek, bakmak.

üstêrûv: Büyütme, yetiştirme.

üt-: 1. Geçmek. 2. Bir şeyi geçerek girmek veya çıkmak. 3. Yaşanmak. 4. Zaman geçmek. 5. Tesir etmek. 6. Ölmek.

üte: Öte taraf, arka taraf.

üte-: İfa etmek, uygulamak, gerçekleştirmek, yerine getirmek, yapmak, başarmak.

ütel-: 1. Gerçekleşmek. 2. Yapılmak, başarılmak.

ütên-: Rica etmek, istekte bulunmak.

ütênêç: Rica, dilek.

ütêr-: 1. Öldürmek, cana kıymak, yok etmek. 2. Azap vermek.

ütêrêrdey: Öldürür gibi.

ütêşliy: Geçip giderken.

ütker-: 1. Geçirmek. 2. Giydirmek, takmak. 3. Uzatmak. 4. Yapmak, başarmak. 5. Yaşamak. 6. Yerine getirmek.

ütkerêl-: 1. Geçirilmek. 2. Yaşanmak.

ütkerûv: 1. Geçirme. 2. Yapma.

ütkerüvêçê: Geçirme işini yapan kimse.

ütken: 1. Keskin. 2. İyi, zeki. 3. Atılgan. 4. Güçlü, tesirli.

ütkenlen-: Güçlenmek.

ütkenrek: Daha atılgan.

ütmev: Geçmeme.

ütüvçen: Tesir etme, etkileme gücü olan kimse.

ütüv: Geçme.

üz: 1. Kendisine ait, kendininki. 2. Kendi. 3. Tek başına. 4. Kendisi tarafından yapılmış 5. Kendisine has. 6. Öz, asıl, üvey olmayan.

üz aldına: Kendi kendine. krş.

üzaldına.

üz cilkesende (küp) tat-: Kederi kendi çekmek, başından geçirmek.

üz it-: Kendine yakın görmek, benimsemek, sevmek.

üzaldına: Kendi kendine, tek başına, yalnızca. krş. **üz: üz aldına.**

üzara: Kendi aralarında, içlerinde, karşılıklı.

üzbaşlan-: Kendi başına olmak.

üzek: 1. Merkez. 2. Orta, iç. 3. Şehir merkezi.

üzē: 1. Kendi, kendisi. 2. Bizzat.

vafat: Ölmüş, ölü, mevta.

vafat bul-: Ölmek, vefat etmek, mevta olmak.

vaḥıtsız: bk. **vaḥıtsız.**

vaḥide: Tek, yalnız.

vaḥ: 1. Ufak, küçük. 2. Az. 3. Önemsiz. 4. Akıl, zihin.

üzēne: Başlı başına.

üzēn-üzē: Kendi kendini.

üzēne-üzē: Kendi kendine.

üzēnnen-üzē: Kendiliğinden.

üzēbēzçe: Bizim gibi.

üzēmnēkē: Benimki.

üzēnçe: Kendince, kendi düşüncesine göre, kendi bildiği gibi.

üzēnēkē: Kendisinininki, kendi.

üzēnēkē it-: Benimsemek, kendine ait göstermek.

üzēnnen-üzē: Kendiliğinden, kendi kendine.

üzgerēş: Değişim, yenilik, ilerleme, gelişme.

üzgerüv: Değişme.

üzlerēnçe: Kendilerince.

üzlerēndey: Kendileri gibi.

üzleş-: 1. Yabancı yere alışmak. 2. Yakınlaşmak, kendisinininki gibi olmak.

üzsüzlē: Dediğini yapan, aksi, inatçı.

üzsüzlēlēk: Aksilik, inatçılık.

V

vaḥıt: 1. Vakit, zaman. 2. Süre. 3. An, esna, sıra.

vaḥıtında: Vaktinde, zamanında.

vaḥıtsız: Vakitsiz, zamansız.

vaḥ-töyek: Fiyatı ucuz şeyler.

varis: Vâris, mirasçı.

varisları beynēnde mabeḫıyenē teḫsiymge şöruḡ idēlēr: Bundan sonra

kalan malı varisleri arasında bölme işine başlanır.

vasiyet: Vasiyet.

vat-: Parçalamak, kırmak, bozmak.

vatıl-: Yorgun düşmek.

vatılğan: Yorulup halsiz düşmeyi bildirir.

ve: Ve.

vağaleykëmesselam: Aleykümselam, selam sizin üzerinize olsun sözü.

veğde: 1. Vaat, söz. 2. Ant, yemin.

veğde bir-: Söz vermek.

veğdeleş-: Sözleşmek, söz vermek.

veliy-vekiyl: Nikâha kadar kız ve erkek adına işleri yürüten kimse.

volost: Bucak, nahiye.

Y

yabalak: Baykuş.

yabık: Zayıf, şişman olmayan, çelimsiz, sıksa.

yabık-: Zayıflamak, süzülme.

yabil-: Kapanmak, örtülme.

yabın-: Örtünme.

yabiş-: 1. Yapışmak. 2. Birleşme. 3. Bulaşmak. 4. Denk gelme, uygun olmak. 5. Israr etme.

yabişip çık-: Kız ailesine karşı gelerek evlenmek için evden ayrılmak.

yabişip kal-: Yapışip kalmak, yerleşme.

yabişuvčan: Yapışkan.

yabuv: At üstüne konan yaygı.

yabuvla-: Atına üstüne örtü örtme.

yabuvlan-: Kapatılmak.

yafraq: 1. Yaprak. 2. İnsanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde organların yaprak biçimindeki kısmı.

yafraqlap: Yaprak şeklinde.

yağıl-: Yakılmak, ateşe verilme.

yağın-: Boyanmak, süslenme, makyaj yapmak.

yağniy: Yani, demek ki.

yağuv (I): Sürme.

yağuv (II): Yakma.

yağuvçı: Yakma işini yapan kimse.

yağ: 1. Yön. 2. Yer. 3. Taraf, yan. 4. Yaka. 5. Bir meselenin tek bir görünüşü, bir bakımdan ele alınışı.

yağın kara-: Yönüne bakmak, planlamak, fırsatını kollamak.

yağın tot-: Tarafını tutmak.

yağ-yağna: Etrafına.

yağ- (I): Yakmak.

yağ- (II): Sürme, sıvamak.

yaşış: 1. Güzel, iyi, olumlu. 2. Kıymetli.

yaşışlap: İyice.

yaşışrağ: Daha iyi.

yağa: Yaka, elbise yakası.

yağalı: Yakası olan.

yağın: 1. Yakın, yakındaki, yandaki. 2. Yakın zamandaki. 3. Dost, yakın.

yağın arada: Bu günlerde, yakında.

yağın it-: Kendine yakın görmek.

yağın kil-: İnsanlarla iyi ilişki kurmak, dost olmak

yağın kilme-: Razi olmamak.

yağın kür-: Benimsemek.

yaki: Ya da, veya.

yağınay-: Yaklaşmak, yakınlaşmak.

yağınla-: Yaklaşmak.

yağınlaş-: 1. Yaklaşmak. 2. Ulaşmak, gelmek (vakit hakkında).

yağınlaştır-: Yakınlaştırmak.

yağınlaşuv: Yakınlaşma, yaklaşma.

yağınlığ: Duygusal bağ veya arkadaşlık ilişkisi.

yağınlığ kürset-: İlgilenmek, sevgi göstermek.

yağınrağ: 1. Daha yakın. 2. Daha kıymetli.

yağla-: Himaye etmek, savunmak, desteklemek, ...tarafını tutmak

yağlap: Taraflı.

yağlaş-: Birbirini desteklemek, sahip çıkmak.

yağlav: Savunma, destekleme.

yağlı: Taraflı, ... düşüncesinde olan.

bër yağlı: Basma için sağ ve sol tarafları olan, tek taraflı, değişmez, sabit.

yağtı: 1. Işıklı, aydınlık. 2. Mutlu.

yağtı kön birme-: Rahat yüzü göstermemek, sıkıntı vermek.

yağtırğ: Daha ışıklı.

yağtırıl-: Aydınlatılmak.

yağtırt-: Işıklandırmak, aydınlatmak.

yal (I): 1. Dinlenme, istirahat. 2. Mola.

yal it-: Dinlenmek, istirahat etmek, soluklanmak, nefeslenmek.

yal (II): Yele.

yalala-: Yalamak.

yalan: 1. Ağaçsız, binasız, تنها yer, ıssız ve açık yer, alan. 2. Kır, çorak arazi.

yalan eşş: Kır işi, köy işleri.

yalanbaş: Çıplak baş.

yalanğaç: 1. Çıplak. 2. Fakir, dilenci. 3. Süssüz.

yalanğaçlan-: Çıplak kalmak.

yalçı: Irgat, hizmetçi.

yalğa-: Ekleme, söylemek.

yalğan: Yalan, yanlış, hatalı. 2. Sahte.

yalğan-: Bağlanmak, eklenmek.
yalğanla-: Yalan söylemek, hile yapmak.
yalğaş: Yalak, yemlik.
yalğış: 1. Yanlış, hatalı. 2. Elde olmadan, aniden.
yalğış-: Yanlış yapmak, hata yapmak, yanılmak.
yalgız: 1. Yalnız, tek. 2. Bekâr.
yalgızı: bk. **yalgız**.
yalgızlık: Yalnızlık.
yalın-: 1. Rica etmek. 2. Yalvarmak
yalqav: Tembel, üşengeç, miskin.
yalqın: 1. Alev, yalaz, yalım. 2. Şevk, ilham.
yalqınlan-: Alevlenmek.
yalqınlanuv: Coşma, şevklenme.
yalqınlat-: Nurlandırmak.
yalqınlı: Alevli.
yalla-: Yanına adam almak, iş vermek, belli bir müddet çalıştırmak.
yallan-: Bir zengininin yanında ırgatlık etmek, hizmet etmek.
yaltır: Parlak.
yaltıra-: 1. Parlamak, ışıldamak, ışık saçmak. 2. Gözler ışık saçmak. 3. Gülümsemek.
yalt-yolt **qaran-:** Korkarak, şüphelenerek, hızlı hızlı etrafa bakınmak.
yama-: Yırtığı dikmek, yamamak.

yamal-: Yamanmak.
yaman: 1. Kötü, faydasız, yaramaz. 2. Yersiz. 3. Fazla.
yaman-: Yama yapmak.
yamanraq: Daha fazla, daha çok.
yamaştır-: Biçimsiz yamamak.
yamav: Yama.
yan: 1. Yan, taraf. 2. Çevre, etraf.
bër yanı bëlenrek utır-: Bir yanı ile (dönüp) oturmak.
yan-: 1. Yanmak, tutuşmak. 2. Ateşi çıkmak, ateşi yükselmek. 3. Çok üzülmek. 4. Güneşte kızarmak.
qara yan-: Kararmak.
yanaq: Yanak.
yançık: Para, tütün veya kibrit taşımak için kese.
yandır-: 1. Yakmak. 2. Güneş yakmak.
qara yandır-: Karartmak.
yangın: Yangın.
yan-/köy-: Sıkıntı çekmek, kaygı duymak.
yanuv: Yanma.
qara yanuv: Kararma.
yaña: 1. Yeni. 2. Kullanılmamış. 3. Taze. 4. Henüz.
yañadan: Yeniden, tekrar, bir kez daha.
yañadan-yaña: bk. **yaña**.
yañaqla-: Tokat atmak.
yañalıq: Yeni tertip, yeni metot.
yañaraq: Daha yeni, henüz.

yañar-: Eski hâline dönmek, bozulmamış normal görünüşe kavuşmak.

yañart-: Yenileştirmek, yenilemek.

yañartıl-: Yenilenmek.

yañarttır-: Yeniletmek.

yañğır: Yağmur.

yañğıra-: 1. Yankılanmak, çınlamak. 2. Açıkça işitilmek.

yañğıraç: Yankılı.

yañğırat-: Etrafi yankılatmak.

kolak yañğırat-: Kulak patlatmak.

yañğıraturv: Yankılatma.

yañğırılı: Yağmuru, yağışlı.

yañlış: Yanlış, hatalı.

yañlış-: Yanılmak, hata yapmak.

yap-: 1. Kapatmak, örtmek. 2. Kapayarak muhafaza altına almak. 3. Hapsetmek.

yapma: Örtü.

yap-yaqtı: Apaydınlık.

yar: Su kıyısı, sahil, kenar.

yar yaфраğı: Yar yaprağı.

yar-: 1. Yarmak, kesmek. 2. Yol açmak. 3. Vurmak, dövmek, yaralamak.

yara: Yara.

yara-: 1. Yaramak, iyi olmak, faydalı olmak. 2. Birisine yaranmak, kendini beğendirmeye çalışmak. 3. Geleneğe,

ahlâka uygun olmak, tasvip edilmiş olmak.

yarala-: Kederlendirmek, üzmek.

yaralan-: Yaralanmak.

yaralı: Yaralı, yara almış.

yaramashık: Yaramayacak durumda.

yaramav: Yaramama.

yarar: bk. **yarıy.**

yararlık: Uygun, yarar.

yarat- (I): 1. Kendini çok yakın hissetmek, sevmek, hoşlanmak. 2. Sevmek. 3. Âşık olmak. 4. Severecek meşgul olmak.

yarat- (II): Yaratmak, var etmek.

yaratıl- (I): Sevilmek.

yaratıl- (II): Yaratılmak.

yaratış-: Karşılıklı birbirini sevmek, beğenmek.

yaratқан: Sevilen.

yaratmav: Yapılmayan şey, yapılmayan.

yaratuv: Yapılan şey, meydana getirilen şey.

yardem: Yardım.

yardem it-: Yardım etmek.

yardemleş-: Yardımlaşmak, birbirine yardım etmek.

yardır-: Yarmak.

yarı: Belirsiz bir yer.

yarık: 1. Az açık, aralık. 2. Yarık, yarılmış.

yarıl-: 1. Soğuktan, kuruluştan vb. yarı oluşmak. 2. Patlayıp parçalanmak, ikiye ayrılmak.

yarım: 1. Yarım, yarı. 2. Kısmen, yarı yarıya.

yarımlık: Yarım olma durumu.

yarış: Yarış.

yarış-: Yarışmak.

yarıy: "Peki, tamam, oldu, olabilir".

yarıysı: Orta miktarda.

yarlı: 1. Yoksul, fakir. 2. Eski, yıpranmış (elbise vb. hakkında).

yarlılan-: Yoksullaşmak.

yarma: Yarma, bulgur.

yartı: 1. Yarım, yarı. 2. Tam orta. 3. Yarım litrelik rakı. 4. Biraz, bir miktar.

yartılaş: 1. Yarısı kadar, hemen hemen yarısı. 2. Kısmen, bir parça.

yartılay: bk. **yartılaş**.

yasa-: 1. Yapmak. 2. Hazırlamak. 3. Kotarmak, yemek yapmak. 3. Dikerek ya da satın alarak hazırlamak (giysi, cihaz vb).

yasak: Vergi.

yasal-: Yapılmak.

yasana-: Bezenemek, süslenmek.

yasat-: Yaptırmak, kurmak.

yasav: Yapma.

yasın: 1. Yasin suresi. 2. Dua.

yasın çık-: Ölüm döşegindeki kişiye dua okumak.

yastık: Yastık.

yat: Yabancı, el, tanıdık olmayan.

yat-: 1. Yatmak, dinlenmek veya uyumak üzere uzanmak. 2. Bir yerde olmak, durmak. 3. Belli bir yönde uzanmak. 3. Hoşa gitmek (*küñël, can, kolak* vb. sözlerle). 4. Bir yeri kaplayıp yayılmak. 5. Saklanmak (duygular hakkında). 6. Süreklilik bildiren birleşik fiiller yapar.

yatağ: Yatak.

yatğala-: Yatıp durmak.

yatğır-: Yatırmak, yatması için yer vermek.

yatlat-: Ezberletmek.

yatuv (I): 1. Yatma. 2. bk. **yat- (6)**.

yatuv (II): Girdap.

yatuvçı: Yatan kimse.

yav-: Yağmak.

yavçı: Bir delikanlı için kız istemeye giden dünür.

yavdır-: Yağdırmak.

yavız: 1. Kötü, berbat. 2. Acımasız, merhametsiz. 3. Sert, keskin.

yavlık: 1. Başörtüsü. 2. Mendil.

yaz: Bahar, ilkbahar.

yaz- (I): 1. Yazmak, yazıya geçirmek. 2. Hoday ve Alla sözleriyle birlikte takdir etmek, yazgısı olmak.

yaz- (II): Buruşğunu, kırıışğını düzeltmek, yazmak, düzlemek.

yaz- (III): Kaybetmek, yoksun kalmak.

yaz- (IV): Yayık dövmek, yaymak.

yaz- (V): Yardımcı fiil olarak asıl hareketin gerçekleşmesine az kaldığını ve bitmediğini ifade eder.

yazdır-(I): Yazdırmak, kaydettirmek.

yazdır-(II): Birini bir şeyden mahrum etmek, kayba uğratmak.

küzən yazdırma-: Gözünü ayırmamak.

yazdır-: Yazdırtmak.

yazıl-(I): Yazılmak, kaydedilmek.

yazıl- (II): Doğrulamak, düzelmek, buruşuğu düzeltilmek.

yazmış: 1. Yazgı, kader, alın yazısı. 2. Gelecek, istikbal.

yazuv: Yazı.

ye: Konuşmada onay sormak veya işe katmak için “tamam mı”.

yebêş-: Yapışmak krş. **yabış-.**

yeise: Değilse, ya da, veya.

yeki: Ya da, veya.

yem: Güzellik, güzel his, tat, kâm, yaşama sevinci.

yemsêz: Çirkin, kötü.

yemsêzle-: Güzelliğini bozmak, çirkin hâle getirmek.

yemsêzlen-: Kötü, çirkin hâle gelmek.

yeneşe: Yan yana, yanında, dizili, yakın, komşu.

yeplê: Yaba, tırmık vb. şeylerde dişli, dişli olan.

yerêş-: Kız istemek, sözlenmek, nişanlanmak.

yerminke: Panayır, fuar.

yeş (I): 1. Ergen olmayan çocuk yaştaki. 2. Tecrübesiz, toy. 3. Genç, taze, yeni. 4. Yeni evlenmiş delikanlı veya kız.

yeş (II): Ömrün bir yılı, yaş.

yeş (III): Gözyaşı

yeşe-: 1. Yaşamak, ömür sürmek. 2. Hayat sürmek, gününü geçirmek. 3. Bir yerde yerleşik olmak, hayat sürmek.

yeşer-: Yeşermek.

yeşev: Yaşama.

yeşevçê: Yaşayan.

yeşêl: Yeşil.

yeşêllê: Yeşilli.

yeşêllêk: Yeşillik.

yeşêllen-: Yeşillenmek, yeşermek.

yeşêr-: 1. Bir şeyi saklamak, gizlemek. 2. Sır hâlinde tutmak. 3. Sezdirmemek, belli etmemek.

yeşêrêl-: Saklanmak, gizlenmek.

yeşêrên: 1. Gizli, saklı. 2. Gizlenmiş, örtülü. 3. İçin için, gizlice.

yeşêrên-: Kaçıp gizlenmek, saklanmak.

yeş-ķart: Gençler ve ihtiyarlar.

yeşķêlt: Açık yeşil, yeşilce.

yeşlen-: Göz yaşarmak.

yeşlê: Yaşlı, gözyaşı dolu.
yeşlêk (I): Gençlik.
yeşlêk (II): Yaşındaki, ...yaşında
yeşliy: Genç çağında, gençken, pek gençten.
yeşne-: Şimşek çakmak, etrafı ışıklar içerisinde bırakmak.
yeşrek: Daha genç.
yešten: Gençken.
yeşüsmêr: 12-16 yaşları arasında delikanlı veya genç kız.
yetim: Yetim, öksüz.
yetimlêk: Yetimlik.
yêfrêytor: Onbaşı.
yêgêrmê: Yirmi.
yêgêrmê biş: Yirmi beş.
yêgêrmêşer: Yirmişer.
yêgêt: 1. Delikanlı, genç erkek. 2. Bekâr erkek. 3. Sevgili, yâr.
cilbegey yêgêtlêr: Kabadayı, serkeş, cakalı delikanlılar.
kiyev yêgêtê: Düğünde damada yardımcı olan kimse.
yêgêt-cilen: Genç erkekler, delikanlılar.
yêgêt-kiyev: Genç damat.
yıgıl-: Yere düşmek, yıkılmak, yığılmak.
yıgıluv: Yıkılma.
yık-: 1. Yıkma. 2. Düşürmek.
ayaqtan yık-: Zor duruma düşürmek.

yıl: Yıl.
yılın uzdır-: Âdet gereği yakın bir kimsenin ölümünün bir yılı dolması sebebiyle toplanıp kur'an okuma.
yıla-: Ağlamak, gözyaşı dökmek.
yılan: 1. Yılan. 2. Hileci kimse.
yılaş-: Ağlaşmak, topluca ağlamak.
yılaştır-: Ağlatmak.
yılat-: Ağlatmak.
yılav: Ağlama.
yıldan-yıl: Yıldan yıla, her yıl.
yılğa: Akarsu, ırmak.
yılkı: Yılkı, at.
yıllağan: 1. Yaşını doldurmuş, bir yaşında. 2. Yıllanmış, yıllarca saklanmış.
yıllıq: Bir yıl için hesaplanan, yıllık.
yılmay-: Tebessüm etmek, gülümsemek.
yılmayuv: Tebessüm, gülümseme.
yıltra-: Parlamak, ışıdamak.
yır-: 1. (Su taşkını sel için) önündeki her şeyi sürükleyip götürmek. 2. Su, kar ve çamur gibi ilerlemeye engel olan şeyleri aşıp geçmek.
yırağay-: Uzaklaşmak.
yırağrak: Daha uzak.
yıraç: 1. Uzak, irak. 2. Uzun süren, uzun süreli. 3. İlgisiz, bağlantısız.

yırıl-: 1. Sel sularıyla yarılmak, set veya baraj yıkılmak. 2. Açılmak, ayrılmak.

yırtık: Yırtık, delik deşik.

yırtıl-: Yırtılmak, parçalanmak.

yırtkış: Merhametsiz insan, hunhar, cani.

yırtkışlan-: Vahşileşmek.

yırtkışlandır-: Vahşileştirmek, acımasızlaştırmak.

yış: Sık.

yışay-: Sıklaşmak, sık sık tekrarlanmak.

yışrak: Daha hızlı.

yodruk: Yumruk, kaba güç, baskı.

yoğ-: Tesir etmek, etki yaymak.

tële tëlge yoğ-: Dili diline dolaşmamak, güzel konuşmak hakkında.

ğulu ğulğa yoğ-: Eli eline dolaşmamak, hamarat olmak hakkında.

yoğı: Uyku.

yoğı arasında: Yarı uyur hâlde.

yoğılı: Uykulu.

yoğla-: 1. Uyumak. 2. Uyuklamak, sızıp kalmak. 3. Hiçbir iş yapmadan durmak.

yol-: Bitirmek, ortadan kaldırmak.

yola: Gelenek, âdet.

yoldız: 1. Yıldız. 2. Yazgı, kader.

yolık-: Çekip çıkarmak, ansızın çekip koparmak.

yom-: Göz veya ağız yummak.

avız yomıp utır-: Konuşmamak

köz yum-: Göz yummak, görmezlikten gelmek.

yomdır-: Göz veya ağzı kapatmak.

yomıçqa: Yonga, kıymık.

yomırka: Yumurta.

yomırkaçılık: Yumurtacılık.

yomiş: 1. İş, vazife. 2. Nasihat.

yuğ yomişni bar it-: Olmayan işi var gibi göstermek.

yomşak: 1. Yumuşak. 2. Zayıf, güçsüz. 3. Yumuşak huylu, mülayim. 4. Ilık hava.

yomşak eytöp katığa yatqır-: Yumuşak konuşup katıya yatırmak (yapmacık davranmak hakkında).

yomşaklan-: Yumuşaklık göstermek.

yomşar-: 1. Yumuşamak. 2. İnatçılığı bitmek, ısrarından vazgeçmek. 3. Hafiflemek. 4. Yorulmak, hâlsiz kalmak.

yomşart-: Yumuşatmak.

yon: 1. Hayvan kırkılan yün. 2. Yünden yapılan ip. 3. Yünlü dokuma.

yonçı-: Yorulmak.

yort: 1. Bina, ev. 2. Hane. 3. Kapı önü. 4. Doğum yeri.

tuğan yort: Memleket.

yort-cir: Ev ve yer, şahsî mülkiyet.

yorth-cirlē: Evli ve yerli.
yot-: 1. Yutmak. 2. Zaman veya para almak, sarf olmak. 3. Gizlemek
cir yot-: Öfkelenme, kızma, lanetleme bildirir.
tělēññē yotarsıñ: Yemeğin çok lezzetli olduğunu bildirir.
yotıl-: Bir şeyle çok meşgul olmak, dikkatini vermek.
yotlık-: Çok acıkmak ve susamak.
yöde-: 1. Yorulmak, takati tükenmek, hâlsizleşmek. 2. Bir iş yapmadan öylece kalmak, eli ayağına dolaşmak. 3. Azap çekmek, rahatsız olmak.
yödet-: Bıktırmak.
yögen: Yular takımı, gemlik, dizgin.
yögensēz: Başıboş.
yögēr-: 1. Koşmak, çok çabuk gitmek. 2. Süratle geçmek. 3. Belli bir yönde uzanıp gitmek (yollar, patikalar, telefon direkleri vb.).
kan yögēr-: Çok sinirlenmek hakkında.
yögērēš-: Koşuşmak.
yögērt-: 1. Koşturmak iş için bir yere çabucak göndermek. 2. At koşturmak.
yök: 1. Yük. 2. Ağırlık.
yökle-: Kabul etmek.
yöklen-: Yapması için bir iş, görev verilmek.
yöklē: Yüklü, gebe, hamile.

yör-: 1. Yürümek. 2. Hareket etmek, yola çıkmak. 3. Gitmek. 4. Görev yapmak, hizmet etmek 5. Gezinmek. 6. Flört etmek, sevişmek. 7. Konuşulmak, dilden dile dolaşmak. 8. Düşünmek, niyetlenmek. 8. Hareket etmek, davranmak. 9. Yaşamak, hayat sürmek. 10. Yardımcı fiil olarak “devamlılık, süreç”.

yörek: 1. Kalp. 2. Yürek. 3. Gönül.
yöregēn al-: Çok korkutmak.
yörek bēlen: Yürekten.
yörek itē: Atın toynağı altındaki yumuşak et kısmı.
yörek kuzğal-: Acıdan, sıkıntıdan içi acımak.
yöreklē: Hevesli.
yörē-: bk. yör-.
yörēmtel: Hızlı giden, yürük at.
yörērlēk: Yürüyecek kadar.
yörēš: Yürüyüş.
yörēš-kılanıš: Yürüyüş ve hareket.
yörēšlē: Yürüyüşlü.
yört-: 1. Yürütmek 2. Gezdirmek, çevirmek. 3. Götürmek. 4. Hareket ettirmek. 5. Unvanla çağırarak, adlandırmak.
isep yört-: Düşünmek.
küz yört-: Göz gezdirmek.
yörtēl-: 1. Dolaştırılmak. 2. Adlandırılmak. 3. Yürütülmek.

yörüv: 1. Yürüme. 2. Hareket etme

yörüvçë: Gezen kimse.

yöz (I): Yüz (sayı).

altı yöz: Altı yüz.

dürt yöz: Dört yüz.

ikë yöz: İki yüz.

öç yöz: Üç yüz.

sigëz yöz: Sekiz yüz.

yöz illë: Yüz elli.

yöz siksenëşer: Yüz seksener.

yöz (II): 1. Yüz, surat. Üst, üst taraf, yüz.

cir yözë: Yeryüzü.

kük yözë: Gökyüzü.

katı yöz: Sert yüz, katı surat.

yöz kızart-: Utandırmak.

yözëñ kara bulğırı: Yüzün kara olsun.

yöz (III): Kesici aletlerin ağız kısmı, bıçağın yüzü.

yöz-: Yüzmek.

yözdeş-: Yüzdürmek, hayvanı suya sokmak.

yözëk: Yüzük.

yözëk-bëlezëk: Her türlü takılar.

yözle: Yüzlü, görünüşlü.

yuğal-: 1. Kaybolmak. 2. Göze görünmemeye başlamak. 3. Yok olmak.

4. Bitmek. 5. Düşünceye dalmak.

yuğalt-: Kaybetmek, yitirmek.

yuğaltuvçan: Kaybetmeye meyilli.

yuğarı: 1. Yukarı, üst, yüksek. 2. Yukarıki. 3. Yüce.

yuğarı oç: Sokağın veya köyün yukarı tarafı.

yuğarıraq: Daha yukarı.

yuğıyse: Yoksa.

yuğ: 1. Yok. 2. Hayır. 3. Pek önemsiz, gereksiz, boş.

yuğ indë: Kesinlikle hayır, elbette hayır.

yuğ kına: Pek küçük, önemsiz, güçsüz.

yuğ yomışını bar it-: Bahane bulmak.

yuğğa çıq-: Yok olmak.

yuğ-bar: 1. Önemsiz, gereksiz saçmalama, var yok şeyler. 2. Yalan, uydurma, dedikodu.

yuğğa: Boşuna, sebepsiz, nafile, gereksizce.

yuğğaraq: Daha gereksizce.

yuğlıq: Yokluk.

yuğını: Boşuna, nafile.

yuğsa: bk. **yuğıyse**.

yul: 1. Yol. 2. Yolculuk, sefer. 3. Yöntem, çare.

olı yul: Ana yol.

yul başlap: Önder olup yol gösteren kişi hakkında.

yul bir-: İmkân vermek, izin vermek.

yul kıuy-: 1. Karşı çıkmadan tahammül etmek, sabretmek. 2. Fırsat vermek, yol vermek.

yulğa çık-: Yola çıkmak.

yulavcı: Yolcu, saferdeki kişi.

yulbaşçı: Yönetici.

yulça: Yolculuğa çıkan kişiler gibi.

yulsız: Yolsuz.

yumartlan-: Cömertleşmek.

yurğan: Yorgan.

yuv-: 1. Yıkamak. 2. Islatmak. 3. Kirini temizlemek.

yuvan-: Avunmak, teselli olmak, rahatlamak.

yuvanıç: Teselli, avuntu.

yuvaş: 1. Hareketsiz, yavaş, sakin. 2. Uysal.

yuvaşrak: Daha uysal.

yuvçı: Yıkama, temizleme işlerini yapan kimse.

yuvdırt-: Yıkattırmak.

yuvıl-: Yıkanmak.

yuvın-: Yıkanmak, kirlerini temizlemek.

yuvındırt-: Yıkattırmak.

zakon: Yasa, kanun.

zaman: Zaman, çağ.

zamanında: Zamanında, vaktinde.

yuvuv: Yıkama.

yüke: 1. Ihlamur ağacı. 2. Ihlamur ağacından yapılmış.

yün: 1. Yön, cihet, doğrultu, istikamet. 2. Düzen. 3. Çare.

yünel-: Belli bir yöne bakıp gitmek, yönelmek.

yüney-: Düzelmek.

yüneyt-: Belli bir düzene sokmak, düzenlemek.

yünlen-: Akıllanmak.

yünlep: Doğru dürüst, tam olarak, samimice.

yünlë: Başkalarından eksiği olmayan, mükemmel

yünsëz: 1. Akılsız. 2. Alçak, kötü. 3. Edepsiz, ahlâksız.

yünsëzlek: Akılsızlık.

yünsëzlen-: Aptallaşmak.

yüriy: 1. Kasten, bile bile. 2. Mahsus, oyundan.

yütelle-: Öksürmek, öksürük tutmak.

yüyëşlet-: Islatmak, ıslamak.

yüyëşlek: Nemli olma hâli.

Z

zarlan-: Şikâyet etmek, yakınmak, sızlanmak.

zatlı: Asil, soylu.

zatsız: Soysuz.

zavod: Fabrika.
zeğıyf: Zayıf, güçsüz.
zeher: 1. Zehir. 2. Acımasız, kötü. 3. Zehir gibi güçlü.
zeherlen-: Acımasızlaşmak, kötü bir insan hâline gelmek.
zeherlê: Kötü, acımasız, öfkeli.
zeñger: Çivit mavisi, gök mavisi.
zeñgerlê: Mavili.
zeñgerlê-yeşêllê: Mavili ve yeşilli, çizgileri ve süsleri olan.
zevce: Kadın, hanım.
zevk: Zevk, estetik beğeni.
zêmvto: Devrime kadar Rusya'nın merkezî vilayetlerinde mahallî otonom, yönetim.
zıyan: Zarar.
zıyanlı: Zararlı.
zifa: Nefis, çok güzel, süsü yerinde.

zihên: Zihin, akıl.
zinnetle-: Süslü şeylerle bezemek.
zinnetlen-: Süslenmek, bezenmek.
zöbercet: Zümrüt.
zöfaf: Zifaf.
zur: 1. Büyük. 2. Fazla, çok. 3. Kalabalık. 4. Güçlü. 5. Mühim. 6. Ciddi. 7. Yaşça büyük.
zuray-: 1. Büyümek, boy atmak. 2. Karmaşıklaşmak.
zurla-: Hürmet göstermek, yüceltmek.
zurlı: İri.
zurlık: 1. Büyüklük, irilik. 2. Başkalarından düzey olarak üstünlük.
zurlıgı: Bir şeyi ikinci bir şeyle karşılaştırırken: büyüklüğünde, iriliğinde.
zurlıgında: İriliğinde.

ÖZEL İSİMLER

Akıyatuv: Irmak ismi.
Alatav: Yer ismi.
Alla: Allah, Tanrı.
Allağa tapşır-: Allaha havale etmek.
Allahê teğale: Yüce Allah, ulu Tanrı.
Allanıñ qaherê suqsın: Beddua için edilen söz.

Allayar: Kişi ismi, *Allayar mulla*.
Apuş: Kişi ismi.
Aşqazar: Başkurt türküsü.
Ayyasufiya: Ayasofya.
Alabavız: Kişi ismi.
Başkört: Başkurt.
Başkörtstan: Başkurdistan.
Bedğıtdiyn: Kişi ismi.
Bedriye: Kişi ismi.

Behriye: Kişi ismi.
Bibigölbani: Kişi ismi.
Bikyar: 1. Yer ismi. 2. Bikyar'da yaşayan kimseler.
Bohara: Buhara.
Boharaça: Buhara usulünde.
Buhara: Buhara.
Buranğul: Kişi ismi, *Buranğul kart*.
Büz Yëğët: Bahavi tarafından yazılan destan.
Ceğfer: Kişi ismi.
Çuvaş: Çuvaş.
Efteh: Kişi ismi.
Esker: Kişi ismi.
Epëk: Kişi ismi.
Ësterlë: Yer ismi.
Fağıyle: Kişi ismi, bk. **Fëğıyle**.
Fayzulla: Kişi ismi, *Fayzulla mezin*, bk. **Feyzulla**.
Fëğıyle: Kişi ismi bk. **Fağıyle**.
Feshiy: Kişi ismi.
Fethiye: Kişi ismi, *Fethiye qarçık*.
Fevziye: Kişi ismi, *Fevziye kilën*.
Feyëz: Kişi ismi.
Feyzulla: Kişi ismi, *Feyzulla mezin* bk. **Fayzulla**.
Frantsuz: Fransız, Fransızlar.
Ġazrail: Azrail.
Gölbani: Kişi ismi.
Gölbaniqay: Kişi ismi (sevgi hissi ile birlikte).

Gölyözëm: Kişi ismi.
Ġayfulla: Kişi ismi.
Ġayniye: Kişi ismi.
Ġıylman: Kişi ismi.
Ġıymran: Kişi ismi.
Ġızzëlbanat: Kişi ismi.
Ġızzet: Kişi ismi.
Ĥaciymorat: Kişi ismi.
Ĥariys: Kişi ismi, *Baqa Ĥariys*.
Ĥebiyp: Kişi ismi, *Çokır Ĥebiyp*.
Ĥemdiy: Kişi ismi, *Sıyrayaq Ĥemdiy*.
Ĥemiyt: Kişi ismi *Tüben Oç Ĥemiyt*.
Ĥeybulla: Kişi ismi, *Bazar Ĥeybullası*.
Ĥeyërneıysa: Kişi ismi.
Ĥeyrulla: Kişi ismi, *Kibëtçë Ĥeyrulla*.
Ĥisamiy: Kişi ismi.
İrnbur: Orenburg şehri krş. **Ornbur**.
İdël: İdil nehri (Volga).
İdëlbay: Kişi ismi.
İsenbike: Çayır ismi.
İsmeğıyl: Kişi ismi.
İstambul: Şehir ismi.
Kebir: Kişi ismi, *Kebir osta*.
Qameriye: Kişi ismi, *Qameriye qarçık*.
Qaramalı: 1. Yer ismi. 2. Karamalı'da yaşayan kimseler.
Qarayurğa: 1. Yer ismi. 2. Karayurga'da yaşayanlar.
Qarğalı: Orenburg yakınlarında bir kasaba.
Qatay: Yer ismi.

Qazak: Kazak.
Qazakstan: Kazakistan.
Qazan: Tataristan'ın başkenti Kazan.
Qışkar: Kaşgar medresesi.
Qor'en: Kur'an.
Lotfiy: Kişi ismi.
Medine: Medine.
Meftuħa: Kişi ismi.
Mekke: Mekke.
Merfuğa: Kişi ismi.
Mergıya: Kişi ismi.
Merħebe: Kişi ismi.
Meseyləbaş: Yer ismi.
Miftaħ: Kişi ismi.
Minhac: Kişi ismi.
Miñləgaliym: Kişi ismi.
Miñləniysa: Kişi ismi.
Miñləziyfa: Kişi ismi.
Miñniysa: Kişi ismi.
Mortaza: Kişi ismi.
Möħemmediye: Muhammed Çelebi tarafından 1451 veya 1453 yıllarında yazıldığı tahmin edilen eser.
Möħemmetzakir: Kişi ismi bk. **Zakir**.
Namacan: Kişi ismi, *Namacan osta*.
Nasiyb: Kişi ismi.
Nuriy: Kişi ismi, *Nuriy kart* bk.
Nurmöħemmet.
Nurmöħemmet: Kişi ismi bk. **Nuriy**.
Orınbur: Orenburg krş. **Irınbur**.
Reğıya: Kişi ismi.

Rus: Rus.
Sabira: Kişi ismi
Sadriy: Kişi simi, *Alaçıq Sadriy*.
Saħmar: Başkurt türküsü.
Saška: Kişi ismi.
Seliyme: Kişi ismi.
Serbiy: Kişi ismi.
Səbər: Sibiryա.
Sıytdiyka: Kişi ismi.
Söleyman: Kişi ismi.
Söllem: Mantık kitabı.
Şahveliy: Kişi adı, *Şahveliy babay* bk.
Şeveliy.
Şakir: Kişi adı, *Şakir Mirza*.
Şaycan: Kişi ismi, Şaycan.
Şerekey: Kişi ismi, *kibətçə Şerekey*.
Şergıya: Kişi ismi, *Şergıya kilən*.
Şeriyp: Kişi ismi, *Şeriyp aħun*.
Şeveliy: Kişi ismi, bk. **Şahveliy**.
Şevrekey: Başkurt türküsü.
Şeygerden: Kişi ismi.
Şeyhəl: Kişi ismi, bk. **Şeyhəlislam**.
Şeyhəlislam: Kişi ismi, bk. **Şeyhəl**.
Şibay: 1. Yer ismi. 2. Kişi ismi, *Şibay kantun* bk. **Şihabetdiyn**.
Şihabətdiyn: Kişi ismi, *Şihabətdiyn binə Tacətdiyn binə Tamçıgıulov* bk.
Şibay.
Tacətdiyn: Kişi ismi, *Tacətdiyn Taçıgıulov* bk. **Taçıgıulov**.

Taçigulov: Kişi ismi, *Tacëtdiyn Taçigulov* bk. **Tacëtdiyn.**

Tahir-Zöhre: Halk hikâyesi, Tahir ile Zühre.

Tamyán: Yer ismi.

Tatar: 1. İdil boyu merkez olmak üzere Kırım, Astırhan, Samara, Saratav, Moskova, Penza, Orenburg, Ufa ve Batı Sibirya bölgelerinde yaşayan Türk topluluğu. 2. Kazan Tatarı.

Tatarça: Tatarca.

Teñrë : Tanrı, Allah.

Töhfet: Kişi ismi.

Troytsk: Yer ismi.

Ufa: Başkurdistan'ın başkenti.

Ural: Ural dağı, Urallar.

Uris: Rus, Rusya halkı veya bu halktan birisi.

Urisça: Rusça.

Uryadik: Kişi ismi.

Usman: Kişi ismi.

Uyıl: Panayır ismi.

Ülmesbike: Kişi ismi.

Üzen: Irmak ismi.

Veliy: Kişi ismi, *Tüben Oç Veliy.*

Veliymorat: Kişi ismi.

Vërñural: Yer isimi.

Vildan: Kişi ismi, *Vildan abızı.*

Yëmëlyan: Kişi ismi.

Yunis: Kişi adı.

Zakir: Kişi ismi.

Zariyf: Kişi ismi, *Zariyf Osta.*

IV. SONUÇ

SONUÇ

Tatar millî edebiyatının önemli temsilcileri arasında yer alan ve edebiyatçı kimliğinin yanı sıra bilim adamı, öğretmen, siyasetçi gibi sıfatları ile döneminin en aktif yazarlarından biri olan Alimcan İbrahim'in 1909 yılında Tatarca yazmış olduğu *Tatar Hatını Niler Kürmiy* adlı romanı çalışmamızın kaynağını oluşturmuştur. Eser üzerinde yapılan incelemeyle Alimcan İbrahim'in Tatar edebiyatındaki yeri, edebî kişiliği ve çalışmamızın kaynağı olan romandaki dil özellikleri incelenmiştir.

Alimcan İbrahim'in *Tatar Hatını Niler Kürmiy* adlı romanını temel alan çalışma Giriş, Metin, Dizin, Sonuç olmak üzere dört ana bölümden oluşmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Tatar edebiyatının değerlendirilmesinin ardından yazarın biyografisi, edebî kişiliği, eserleri hakkında bilgiler verilmiş, Alimcan İbrahim'in Tatar edebiyatındaki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Yazar kimliğinin yanı sıra siyasetçi kimliğiyle de döneminin önemli olaylarında tayin edici rolü bulunan yazarın biyografisi, XX. yüzyıl başında, Türk dünyasındaki gelişmeleri daha iyi değerlendirmemize olanak sağlayabilir. Yazar ve incelememize konu olan romanı ise ayrıca değerlendirilmiştir. Öğretmen kimliğiyle ve Ceditçi yönüyle halkına kalemiyle hizmet eden yazarın *Tatar Hatını Niler Kürmiy* romanında, kadının toplumdaki yerini sorgulaması, kızların okula gitmesi gerektiğini gündeme getirmesi üzerinde ayrıca durulmuştur. Metnin transkripsiyon esasları, dil özellikleri, metinde tespit edilen diyalektolojik özellikler, metnin dizini ile ilgili bilgiler de birinci bölümde yer almıştır. Metin üzerinde yapılan dil incelemesinde, metnin genel anlamda standart Tatarcanın gramerine uyduğu tespit edilmiş ve söz varlığı, ses bilgisi ve şekil bilgisi konusunda standart Tatarcanın dışına çıkan örneklerle de rastlanmıştır.

Çalışmamızın metin kısmı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde roman metninin transkripsiyonu, ikinci bölümde metnin Türkiye Türkçesi karşılığı yer almaktadır. Metnin Kiril harflerinden Latin harflerine aktarılmasında *Mustafa Öner'in "Tatar Türkçesi"* adlı çalışmasında kullandığı işaretler esas alınmıştır ve oluşturulan tabloyla Kiril harflerine denk gelen Latin harfleri gösterilmiştir. Metnin Türkiye Türkçesi karşılığı verilirken mümkün olduğunca metne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Dizin bölümünde çalışmaya kaynak oluşturan metnin söz varlığı tespit edilmiş ve metin sözlüğü hazırlanmıştır. Metinde toplam 49204 kelimenin yer aldığı tespit edilmiş, metin sözlüğünde 4398 madde başı, 728 alt madde yer almıştır. Metinde Tatar Türklerinin kültürünü, tarihini, yaşadıkları coğrafyayı yansıtan söz varlığı geniş yer tutmaktadır. Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız romanın köy hayatını anlatması dolayısıyla metinde köy hayatı ile ilgili sözlerin geniş yer tuttuğu tespit edilmiştir. Yazar romanında atasözü ve deyimlere oldukça sık yer vermiş ve etkileyici bir anlatım dili yaratmıştır. Metinde yer alan özel adlar için ayrıca bir sözlük hazırlanmıştır. Sözlük bölümü Tatarcada mevcut olan sözlerle ilgili yeni sonuçlara ulaşmak için kullanılabilir.

Çalışmamız, döneminin en aktif yazarlarından biri olan, eserinde zarif bir dil kullanan ve zengin bir sözcük hazinesi bulunan Alimcan İbrahim'in Tatar edebiyatındaki yerini göstermeye ve Tatar Türkçesi üzerine yapılacak olan başka çalışmalar için ek kaynak oluşturmaya yönelik olmuştur.

KAYNAKLAR

- 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar (2008), Çev.: Kâmil Veli Nerimanoğlu, Mustafa Öner, TDK, Ankara.
- BURAN, Ahmet (2011), *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ, Ankara.
- ÇETİN, Çolpan Zariyova (2007), *Alimcan İbrahimov'un Eserlerinde Tatar Türklerinin Kültürel Değerleri*, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir, 625-638.
- DAVUTOV, R. N., NURİLLİNA N. B. (1986), *Sovet Tatarstanı Yazuvçuları*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- DEVLET, Nadir (1985), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Yay., Ankara.
- DEVLET, Nadir (1989), *Çağdaş Türk Dünyası*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- DEVLETŞİN, Timurbek (1981), *Sovyet Tataristanı*, Çev.: Mehmet Emircan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- FAHRETDİNOV, Ravil (1993), *Tatar Oğlu Tatarım* (Akt. Mustafa Öner), Türk Dünyası Tarih Dergisi, S: 80, 47-60.
- GANİYEV, Fuat A. (2010), *Tatarcada Birleşik Kelime Teşekkülü* (Çev.: Çaşteğin Turgunbayer), TDK Yay., Ankara.
- HABLEMİTOĞLU, Şengül, HABLEMİTOĞLU Necip (1998), *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara.
- İBRAHİMOV, Alimcan (1974), *Eserler: Sigöz Tomda I.*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- KARAAĞAÇ, Günay (2009), *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yay., İstanbul.
- KURAT, Akdes Nimet (1993), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara.
- MOSTAFİN, R., DAVUTOV R. (1997), *"Repressiya Kurbanı Tatar Yazarları"* (Akt. Mustafa Öner), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S: 3, Bahar, 1997, 135-168.
- MUHAMMEDİ, Rinat (1980), *Sırat Köprüsü – Sultangaliyev*, (Akt.: Mustafa Öner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., No: 109, İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1991), “*Abdullah Tukay’ın Bir Şiiri: Şürelî*”, Türk Dili ve Arşatırmaları Dergisi, VI, İzmir.

ÖNER, Mustafa (1996), “*I. Bakû Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri*”, 1926 Bakû Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı (29-30 Kasım 1996), TDK Yay., Ankara, 13-25.

ÖNER, Mustafa (1997a), “*Bir Tatar Bolşeviğinin Ana Dili Mücadelesi*”, Türk Dili, S: 546, Haziran, 551-557.

ÖNER, Mustafa (1997b), “*Şairini Bayrak Yapan Ülke: Tataristan*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi S: 4, Güz, 188-197.

ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara.

ÖNER, Mustafa (2001a), “*İslah edilmiş Arap Alfabeti ve Huca Bedii’nin Derlediği Atasözleri*”, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, X (Üzbek Bayçura Özel Sayısı), İzmir, 213-231.

ÖNER, Mustafa (2001b), *İdil-Ural’dan Bir aydın: Alimcan İbrahim (1887-1938)*, Türk Yurdu, S: 169, 58-61.

ÖNER, Mustafa (2007), *Tatar Türkçesi*, Türk Lehçeleri Grameri Ed.: Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ, Ankara.

ÖNER, Mustafa (2012) “*Alimcan İbrahim ve Tatar Medeniyeti*”, Galimcan İbrahimov Mirası hem Türki Dönya, Galimcan İbrahimovniñ Tuvuvına 125 Yıl Tuluvga Bağışlangan Halıkara Fenni-Gameli Konferantsiye Materialları, 17 April 2012 yılı, Kazan, 11-14.

ÖZTEKTEN, Özkan (1996), “*Tatar Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasındaki Eş Sesslilik İlişisine Bir Kaç Örnek*”, II. Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

POPPE, Nicholas (1963), *Tatar Manual*, Indiana University.

TATAR EDEBİYATI TARİHİ (1985), Altı Tomda İkinci Tom, Kazan Fenler Akademisi, Alimcan İbrahimov Dil Edebiyat Tarih Enstitüsü, Kazan Kitap Neşriyatı, Tataristan.

TAYMAS, Abdullah Battal (1966), *Kazan Türkleri*, TKAE Yay., Ankara.

TDTEA 18 *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Tatar Edebiyatı II*, C: 18, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

TDTEA 19 *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Tatar Edebiyatı II*, C: 19, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

TEMİR, Ahmet (1972), *İbrahimov Galimcan*, Türk Ansiklopedisi, C: XX, M.E.B. Basımevi, Ankara, 10.

TEMİR, Ahmet (1981), *Tatar Edebiyatı*, Türk Ansiklopedisi, C: XXX, M.E.B. Basımevi, Ankara, 490-493.

TEMİR, Ahmet (1988), *Kuzey Türk Edebiyatı (Tatar-Başkurt)*, Türk Dünyası El Kitabı, (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları), C: 4, TKAE Yay., Ankara.

USER, Hatice Şirin (2006), *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ, Ankara.

YARULLİNA, Ramile (2007), *Büyük Tatar Yazarı Alimcan İbrahim*, (Akt.: Sinan Güzel), S: 23, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi, 37-39.

ZAHUDİLLİNA, D. F., YOSİPOVA N. M. (2011), *XX. Asır Tatar Edebiyatı*, Kazan Üniversitesi, Kazan.

Sözlükler

BAYAZİTOVA, F.S., RAMAZİNOVA, D.B., SADIYKOVA, Z.R., HAYRETDİNOVA T.H. (1993), *Tatar Tələneň Dialektologik Süzləgə*, SSSR Fenner Akademiyesə G. İbrahimov İšeməndegə Təl, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Tatarıstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

GANİYEV, F. E. (2005), *Tatar Tələneň, Añlatmalı Süzləgə*, Matbugat Yortı Neşriyatı, Kazan.

İSENBET, Nakiy (1989), *Tatar Tələneň Frazəologik Süzləgə*, Tatarıstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

MUSTAFAYEV, E., ŞÇERBİNİN, V.G. (1996), *Büyük Rusça Türkçe Sözlük*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul

ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

Tatar Tələneň Añlatmalı Süzləgə Öç Tomda (1977), Tatarıstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

Tatarça-Rusça Süzlək (1966), SSSR Fenner Akademiyesə, Kazan Təl, Edebiyat hem Tarih İnstitutı, Meskev.

TDK (2009), Türkçe Sözlük, Ankara.

TOPARLI, Recep, VURAL Hanifi, KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

<http://www.ruscasozluk.gen.tr/>

<http://www.tdk.gov.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

DİLEK UZUNKAYA

Asmahevler Mah. 6649. Sok.
Asmalı Apart A Blok No: 9
DENİZLİ
Cep Tel.: 0535 6617467
E-posta: uzunkayadilek@gmail.com

KİŞİSEL BİLGİLER

Uyruğu: T.C.
Doğum Tarihi: 30.06.1986
Doğum Yeri: Yalova
Medeni Durum: Bekâr

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı (2011-Devam Ediyor Tez Aşaması "Alimcan İbrahim'in "Tatar Hattını Niler Kürmiy" Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizin). Tezin İngilizce Adı: "A Grammatical Study on an Alimcan İbrahimov's Novel: "Tatar Hattını Niler Kürmiy" (Introduction-Text-Index)
Lisans: Ege Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2006-2011
Lise: Yalova Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı) 2000-2004

YAYINLAR

G.R. Galiullina, *Tatar Türkçesinin Söz Varlığında Dil ve Düşünce Birliğinin Yansıması*, Yeni Türkiye 55 Türkçe Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2013, S: 55, 492-495 (Tatarcadan aktarma).

SERTİFİKALAR/BELGELER

Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Sertifika Programı 2011-2012
International English Language Testing System (IELTS Over All Score: 5)

İŞ DENEYİMİ

Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Eski Türk Dili Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi 2014-Devam Ediyor

ÖZET

XX. yüzyıl Tatar edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Alimcan İbrahim'in "*Tatar Hatını Niler Kürmiy*" romanı üzerinde yaptığımız incelemeyle Alimcan İbrahim'i, onun Tatar edebiyatındaki yerini, edebî kişiliğini, romanında kullandığı dilin özelliklerini tanıtmaya çalıştık. Alimcan İbrahim yazar kimliğinin yanı sıra devlet adamı kimliği ile de yaşadığı dönemin fikir ve kanaat önderi olarak Tatar edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır. Romanında kullandığı dil son derece zarif bir dildir.

Alimcan İbrahim'in "*Tatar Hatını Niler Kürmiy*" romanını temel alan bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır (Giriş-Metin-Dizin-Sonuç). Çalışmamızın birinci bölümünde XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı Tatar edebiyatının değerlendirilmesinin ardından, yazarın biyografisi, edebî kişiliği, eserleri hakkında bilgiler verilmiş, yazar ve incelememize konu olan romanı ayrıca değerlendirilmiştir. Metnin transkripsiyon esasları, dil özellikleri, diyalektolojik özellikleri yanı sıra metnin dizini ile ilgili bilgiler de birinci bölümde yer almıştır. Birinci bölümün sonunda çalışmada yapılan kısaltmalar da ayrıca belirtilmiştir. Çalışmamızın metin kısmı iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde metnin transkripsiyonu, ikinci bölümde metnin Türkiye Türkçesi karşılığı yer almıştır. Dizin bölümünde metnin söz varlığı tespit edilmiş ve metin sözlüğü hazırlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızda elde edilen verilerle genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç bölümünün sonunda çalışmada yararlanılan kaynaklara yer verilmiştir.

ABSTRACT

In this study, one of the most prominent names of 20th century Tatar literature Alimcan İbrahim's novel "*Tatar Ҳатини Нилер Күрми*", it is tried to introduce Alimcan İbrahim himself, his place and importance in Tatar literature, his literary identity and the characteristics of the language he used in his novel. Beside his author identity, Alimcan İbrahim has also contributed to Tatar literature great much as a politician with his inspiration and leadership of the period he has lived. By the way, the language he has used in his novel is highly elegant.

Based on Alimcan İbrahim's novel "*Tatar Ҳатини Нилер Күрми*", this research consists of four major parts (Introduction-Text-Index-Conclusion). Having reviewed Tatar literature in late 19th century and 20th century, in the first section in the study; author's biography, literary personality and works are mentioned and further information is given about his novel studied on. In addition to transcription extracts, language characteristics of the text and the dialectologic features of the text, info about the index also take place in first part. The end of the first section, moreover, includes abbreviations. The text part of research splits in two pieces: the first part, transcription of the text and the second part, Turkey Turkish cover of the text. In index section, vocabulary wealth is confirmed and dictionary of the text is produced.

In conclusion part, with knowledge achieved in that study, a general evaluation is made. The end of the conclusion part, includes source materials practiced on research.